

ЮРИЙ БОНДАРЕВ

СОҶИЛ

Роман

ТОШКЕНТ — 1979

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Редколлегия

Б. БОЙҚОБИЛОВ, И. ҒАФУРОВ, ҲАМИД ҒУЛОМ, З. И. ЕСЕН-
БОЕВ, В. И. ЗОҲИДОВ, ЗУЛФИЯ, М. ҚУШЖОНОВ, МИРМУҲ-
СИН, Н. САФАРОВ, Р. А. САФАРОВ, Р. ФАЙЗИЙ, П. ШЕРМУ-
ҲАМЕДОВ, О. ЕҚУБОВ, К. ЯШИН (Редколлегия раҳбири).

ЭРКИН НОСИРОВ
таржимаси

Б $\frac{70303-117}{M352(04)-79}$ 91—79—3702020100

© Издательство «Молодая гвардия», 1976 г.

© Ғафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979 й.
(Таржима)

БИРИНЧИ ҚИСМ
НАРИГИ ТОМОНДА

Ҳаво лайнери тўққиз минг метр баландликда реактив двигателларини гувиллатганича учиб борарди. Арктиканинг офтобли аёз ҳукмрон чексиз музликлари, уфқдаги кўз олгудек муз тоғлар қалин ойнали иллюминаторлардан бир-бир ўтиб, шаффоф булутлар тизмаси қаърида қолиб кетаётганга ўхшарди.

Осмони фалакда хиёл зириллаб учаётган самолёт остидаги бўшлиқ ваҳимали сезилса ҳам илиқ салон офтоб тушаётгани учун шинамлашиб, аэродромдаги интиқлик тугаган, парвоз хайрли бошланганидан йўловчилар ҳам хотиржам эдилар. Заррин қуёш нурида товланиб, чор-атрофга майин таралаётган сигареталар тутуни ҳозир айниқса хушбўйдай сезиларди. Йўловчилар белларига тортилган тасмаларни ечишар, юмшоқ креслоларнинг орқа суйанчиқларини ўзларига мослардилар. Хушбичим, лабларидан ёқимли табассум аримовчи сертакаллуф икки стюардесса (улар бамисоли эртаклардагидай бу ерга халқаро рейслар рўйхати рекламаларидан келиб қолишганга ўхшашарди) тарқатаётган газеталарнинг шитирлашлари эшитила бошлади. Йўловчилар мана шу икки стюардесса қиз бир неча дақиқа аввал, учиш олдидан патнисларда ҳозиргидай майин табассум билан улашган обакиларни сўриб тугатишаётганди. Салонда русча ва немисча гаплар эшитила бошлади. Самолётдаги барча йўловчилар энди хотиржам тортиб бу ёғи ҳам енгил кўчади, қийналмасмиз, деган умидда эдилар.

Одам аэродромга чиққанида аввалига ўзини болачақа ва идора ташвишларидан холи сеза бошлайди. Никитин ҳам самолётда иллюминаторлардан кўринаётган офтобли осмонга тикилар, қудратли двигател-

ларнинг бўғиқ гувиллаши, нотаниш йўловчиларнинг гўнғир-гўнғирлари қулоғига чалинар, кўкдаги руҳий осойишталикнинг доимо кўмакка тайёр фаришталари бўлмиш хушбичим стюардессаларнинг чеҳраларидан мулоийм табассум аримас, бундан салон янада яшнаб, роҳатижондай туюларди. Никитин парвоз ташвишини тортмай бемалол, ёйилиброқ ўтираркан, ёнига ўгирилиб, Самсоновга саволчан қаради. Икковлари шу чоққача бирор марта ҳам ҳамсафар бўлишмаганди.

Қорнидаги тасма тўқасини ҳали ҳам бўшатмаган Самсонов ён креслолар томонга фаромуш тикилди. Бу креслоларда кўринишларидан турист, ёшлари бир жойга борган уч нафар немис аёли ўтирарди. Улар шанғиллаб гаплашишар, тутаётган сигареталари билан ҳозиргина стюардессалар ўтиб кетишган олдинги салоннинг пардасига ишора қилишарди. Никитин двигателлар гувиллаши аралаш «эссен», «фриштюк» сўзларини илғаб олди-да, гаплашгиси келаётгани учун шўхчан сўз қотди:

— Платоша, бировларнинг гапларига қулоқ солма. Нимани гапиришяпти? Ҳозир келтириладиган нонуштаними? Қанийди яхна товуқдан кейин минерал сув бўлса.

— Немис аёллар очиқиб қолишибди,— жавоб қилди Самсонов хўрсиниб.— «Метрополь» меҳмонхонасида нонушта қилганимизга анча бўлди, ҳозир бирор нарса еб олсак, зарар қилмасди, дейишяпти. Боёқишлар кельнлик... Чуғурлашларини эшитиб кўнглим ағдарилляпти. Интоксикация. Урушда улар билан гаплашавериб меъдамга тегиб кетган...

— Йўқ, Платон, самолётда коньяк билан яхна товуқ дуруст.

Ёноқлари кенг, қорғин Самсонов тасмани ечиб, кресло суянчигини орқароққа туширадиган мосламани пайпаслади-да, Никитинга бақа кўзларини қаратди. Сўнг ўзини бесўнақай орқага ташлаб, анчагача пихиллаб турди. Кўзларини қаттиқроқ тикмаса ҳам Никитин айтган ҳазилнамо гапнинг тагига етмоқчи бўлаётгани сезилар, ўзи ҳам мастроқ эди. Креслога ярим ястанган Никитин эса хаёлида яхна товуқ билан минерал сувдан бўлак нарса бўлмаган сафсатабоз туристга ўхшарди.

— Саёҳатимиздан хурсандлигингни кўриб турибман, Вадим. Нимадир бўлади ишқилиб.

— Билсанг, немислар юртига сен билан бирга бо-раётганимдан хурсандман,— деди Никитин.

— Мен ҳам,— гўлдиради Самсонов.— Тўғриси.

Никитин билан Самсонов ўн беш, ўн етти йилдан бери таниш эдилар. Ана шу йиллар мобайнида уларнинг ҳаётлари бир хилда кечди ҳисоб. Икковларининг китоблари ҳам деярли бир пайтда чиқарди. Услуглари эса бутунлай бошқа-бошқа эди. Никитин асарлари таъсирчан ва ҳаққониятда кескин бўлса, Самсонов прозаси силлиқлиги билан ажралиб турар, муаллифларнинг феъл-атворлари ҳам бир-бириникига тамомила зид эди. Урушдан кейинги авлод хусусидаги деярли бир хил танқидий мақолаларда икковларининг номлари ёнма-ён тилга олинар, ижодда бир-бирларига ўхшамасликларини ўзлари ҳам тушуниб туришларига қарамай, нуқул бир-бирларини қўмсардилар. Бунга сабаб уруш йилларидаги муштарак тажрибали авлод тақдири ва кўп йиллик танишликлари натижасида муомалаларида ўзаро вужудга келган, шу чоққача дўстликка айланиб кетмаётган қандайдир яқинлик эди. Ана шу яқинлик важдан улар гоҳо кечқурунлари телефонлашиб, тахминан қуйидагича тегажоқлик қилишарди: «Кеккайиб кетдингми, Вадимушка? Қўнғироқ қилмаяпсан-ку? Мақтовлардан эриб диванда сигаретангни тутатиб ётибсанми? Бунақада повестларингни қачон қитиллатасан, қария? Мардикорлар ёлладингми? Уқидим, ўқидим. Профессоринг чаккимас, чорраҳадаги кўзлари қийиқ қиз ҳам дуруст, генералинг чиқмаган-ов, жуда нозик, зиёлинамо бўлиб қолибди, бунақасини кўрмовдик. Шошмай тур, мен ёзаётган нарсамни тамомлай, ҳамманглар анқайиб қоласизлар».— «Ишонаман, Платоша, бир ҳайратга тушай, деб юрибман».— «Шошилма, Никитин, шошилма, саҳифаларим устида қон йиғлайсан ҳали,— Самсонов телефонда куларди-да, кечинмага алоқадор ва лўнда, бақувват, чиройли жумлаларни ўқиб берарди.— Қалай, ҳавасинг келдими? Сочингни юляпсанми? Мана шундай ёзиш керак, болакайларим. Асарнинг хотимасини уч йил ўйлаганман. Эҳ, сизлар ҳалиям ғирт гўдаксизлар!»

Самсонов жуда секин ишлар, кунига бир қатор, бир

абзац ёзар, ҳар бир сўзни минг азоблар билан қоғозга туширар, шунда ҳар хил хаёлларга борарди. Сифатлашларга тоқати бўлмаса ҳам жумлаларида сифатлашлар қалашиб ётар, бироқ асарни боғлар, айниқса, унинг охири, сўнги боблари зўр чиқарди. Шундай бўлса ҳам унга услубдаги пича ғализликни айтишганда Самсонов ҳар бир сўзига маҳкам ёпишиб олиб, қаттиқ ҳимоя қилар, нашриёт муҳаррирлари билан можаролашгани можаролашганди. Баъзи бир танқидчилар унинг жаҳл устида мушт тушириб қолишидан ҳайқишар, бошқалари Самсоновни қаламкашлар устига мағзава тўкишдан ҳам тоймовчи жиззаки бақироқ деб атардилар. Чунки Самсонов клуб клуарларида иттифоқо бирор эҳтиётсиз танқидчини учратиб қолса, унга ўшқириб бергучийди:

— Ҳа, чиллаки Суқротлар, ношуд ҳақиқатгўйлар, бир қадаҳ ароқ устида бўлмағур аксиомаларни чайнаб ўтирибсизларми? Сизларга ғализ телеграф услуги ёқадиди-да, а? Мен телеграфчи эмасман! Эзмакаш эканманми ҳали? Шундайлигимча қолганим бўлсин! Бу ердаги валақлашинглар бир пул менга, туфурдим! Сизларни жуда яхши кўраман ва бағримга босаман. Ҳозир эса сурги дори олиб, енгил тортгани дорихонага кетяпман!

Самсоновнинг ўлгудай қайсарлиги кўпларни гижинтирар, шу жиҳати оқибатида у душманлар билан бир қаторда мухлислар (бўш келмайдиганлар ҳурматланади) ҳам орттирганди. Никитини Самсоновга яқинлаштирган нарса ҳам шу эди. Нега деганда, Самсоновнинг қайсарлигида илгариги ҳарбийча қатъият, ўзига ишончи сезилар, бу эса ўша пайтларда бағоят зарур эди... Никитин биринчи китоби чиққанидан кейин ёзган ҳар бир нарсасини Самсонов тезда ва иштиёқ билан ўқиб чиқишига, пича мақтаб, танқид қилишига ўрганиб қолганди. Самсонов шунақа пайтларда гўё фикрини дангал айтмаётгандай кўринмаса-да, ҳаяжонланганидан гўштдор юзи қизарар, кўзойнаги тагидан нохуш, маъюс ва ғамгин боқарди. Шунақа дамларда Никитиннинг кўзига Самсоновнинг йиғиштириқсиз кабинети кўз олдига келаварарди. Унда китоб тахланган каттакон шкафлар бўлиб, ёзув столидаги сиёҳдон-пиёҳдонлари ҳам қадимий ва бениҳоя ваҳимали, қўлёмалар, китоблар, думалоқ ва майда ёзувли саҳифалар очиқ-сочиқ ётарди. Тўлган саҳифаларда

қахвали идиш қолдирган юмалоқ излар. Самсонов ишлаганида узлуксиз қахва ичарди. Никитин кабинет бурчагидаги энли тахта каравотни ҳам эслар, роса ишлаб, тинка-мадори қуригандан кейин ана шу тахта каравотда пешанасини ёстиққа босганича сўзми, жумлами қидириб ўзича ғудраниб ётганларини ҳам кўз олдига келтирарди. Бир куни эрталаб, айни ишлайдиган маҳалда дўстининг уйига кирганида уни худди шу алфозда кўрганди.

Никитин оғайнисининг оппоқ саҳифа устида туткич бермайдиган сўз тополмай қийналишларини ўйлагандаёқ ғалати бўлаверарди. Нега деганда, ўзини-ўзи ҳар куни тўққиз соат ишлашга мажбур қилса ҳам ҳадеб ўчириб-ёзаверишларидан қатъи назар, енгил, тезроқ ёзарди. Самсонов ишлаётган пайтни кони азоб (қунига тўрт соат ишларди) деса бўларди. Самсоновдан икки баравар ортиқ азоб тортса ҳам бунинг ҳар қалай завқи бор эди. Шу важдан ҳам Самсонов китоблари хусусида сўз кетганда Никитин пинагини бузмас, ҳазил-ҳузул қилиб, оғир жумлаларни тушунаман, шунинг учун ҳам бировларнинг гапларини беҳаёларча такрорлаб, ўзлари ўйлаб топгандай қилиб кўрсатаётган ясама ёзувчиларни савалаш керак, дерди. У Самсоновнинг дилини оғритишни истамаганидан дангал гапга сира ҳам оғиз жуфтламасди.

— ...Ўша немис аёллари нонушта-понуштасини жин урсин, — деди Никитин ойна пардасини каттароқ очиб қўяркан. — Офтобни қара, Платон. Ердаги ташвишни унутиб тезроқ дахлдор бўлавер абадиятга... Чакки эмасман-а, шеър билан оляпман, шоирларнинг нонини яримта қиляпманми дейман-да, а?

— Оперетталардан ариялар бошлаб, бутун салонни бошингга кўтармасанг эди, деб қўрқяпман, — ғўлдиради Самсонов. — Тинчликми ўзи?

— Ерда куз, туман, осмони фалакда эса ҳамма ёқ покиза, беғубор, кўм-кўк, ҳеч қанақа куз нишонаси йўқ, мана буни гўзаллик деса бўлади, Платоша!

Самолёт иллюминаторлари ортидаги совуқ бўшлиқда юксак қуёшнинг оқиш нурлари кўзни қамаштирар, пастдаги оппоқ булутли текисликда қимир этмай турган қанд ранг кунгираддор муз тоғларнинг ўткир чўққилари ялтираб қоларди. Ҳавода ўйноқлаётган қор шуъласи офтоб нури аралаш салонга ҳам тушаркан,

суянчиги орқароққа сурилган креслолар узра сузувчи сигареталар тутунини ҳам ёритарди.

Самсонов иллюминаторнинг ялтироқ ойнасига атайи бепарвороқ қараркан, овозини чиқариб қўйди:

— Ундан кўра, қани айт-чи... Гамбургдаги адабий жамият нима, қанақа нарса ўзи? Қайси йўналишда? Пардани торт, кўзни оляпти...

Никитин рамкаси гижилловчи пардани ярмигача тортиб қўйиб сўради:

— Сени нимаси ташвишга соляпти?

— Ғарбий Германияда кимларнинг қўлига тушишимизни билсам, девдим. Сени бу ташвишлантирма-яптими?

— Фрау Герберт деган аёлнинг хатларидан билишимча, улар жаҳон тараққийпарвар ёзувчиларининг учрашувига таклиф қилишяпти. Жумладан, Шарқий Европадан ҳам. Олдинроқ полякларни чақиришган. Энди бизни таклиф қилишяпти. Бундан ўзингнинг ҳам хабаринг бор.

— Майли, шундай бўла қолсин. Умуман, хабардорман холос. Хўш, ким ўзи у фрау Герберт?

— Қайдам,— Никитин шундай дегач, бармоғи билан ойнага кўринмас «Герберт» фамилиясини ёзди.— Фамилияси ёзилишига қараганда оппоқ тўр ёқали, олижаноб, оқсуяк, рус адабиёти — Достоевский, Чехов, Толстойга ошуфта кампир бўлса керак. Мана, унинг охирги хатини ўқиб кўр.

Никитин ён дафтарида тўрт буклоғлиқ хат олиб узатди. Самсонов машинкада ёзилган оқ ялтироқ қоғозни очди-да, қошларини чимирган қиёфада таржима қилиб изоҳлашга тушди.

— «Муҳтарам жаноб Никитин! (Э-ҳа, ҳали жаноб ҳам экансан-да. У ҳолда ҳаммаси равшан... Нечук сени илгари, чол тириклигида танобингни тортиб қўйишма-ганийкин?) Гамбург шаҳар адабий клуби думалоқ стол атрофида учрашиб туриш... (Бу думалоқ столлар роса расм бўлди-да, йўқ, стол ёнида эмас, ўша думалоқ... фаҳмимни қара-я, энди тушундим: ўткир қирралари йўқ стол атрофида) ҳозирги замон маданияти ҳақида, ёзувчи қайси мамлакатда — ғарб капитализми системасидами ё Шарқ коммунизми системасида яшаётганидан қатъи назар, дўстона вазиятда «Ёзувчи ва ҳозирги замон маданияти» мавзусида мунозаралар

ўтказишни ўзининг вазифаси деб билади. Сизнинг учта новеллангиз, жаноб Никитин... (Ахборингиз учун шуни айтишга жазм этаманки, жаноб Никитин, Европада новеллалар деб романларни аташади, эсингиздан чиқмасин, муҳтарам зот).

— Давом эт.

— Давом этаман... Ғарбий Германиядаги «Вебер» нашриёти томонидан чиқарилган, «Штерн», «Шпигель» журналларида сизни Шарқ адабиёти осмонида чақнаётган юлдуз деб таърифланган мақолалар босилган, «Орқа томонга йўл» деган охириги новеллангиз бизда, зиёлилар ва ёшлар орасида сира тилдан тушмайди... (Буни қара-я, нималар бўляпти ўзи, ғарб китобхонларининг севиқли ёзувчиси бўлиб қолибсан-ку. Ғарбни мафтун этиб, «Йўл»нинг билан ҳаммани оёқда қолдирганингга қарамай, худонинг бир бандасидай камсуқумгина бўлиб ўтирганинг-чи!)

— Бўлганингча бўлаверу, лекин бу ёғини уқиб олавер.

— «...интеллигенция ва ёшлар орасида мен ҳам китоб дўконимдаги асарларингизнинг ҳамма нусхалари икки ҳафтада сотилиб кетганини билдиришдан мамнунман...» (Уҳў! Қалам ҳақиға чамадонларингни ҳозирлайвер. Роса чўмичда қоқ... Капитализмни хонавайрон қилиб, тиланчи ҳолига келтириб қўй-е.)

— Уқи, ўқи.

— «...машҳур адабиёт профессори ва «Родволь» нашриётининг танқидчиси доктор Кунц истеъдодингиз фожиага мойиллигини аниқлаб, иккита падари устозингиз борлиги, яъни Достоевский ва Толстойлардан ўрганганлигингиз ҳақида ёзган эди. Шунга қарамай, менимча, гарчи охириги новеллангизнинг хотимаси анча оғир, юракни қанчалар эзиб юборсангиз ҳам Сизга улардан кўра Чехов яқинроқ туради! Уруш бошида қаҳрамонларингизни шафқатсиз нобуд қилганингиздан кўзларда ёш ҳалқаланади ва анчагача дилдан маъюслик кетмайди. Бу жуда мунгли китоб». (Бу, фрау, дейман, тап тортмас танқидчига ўхшаб, борини айтиб қўя қолди-ку. Сен пессимист чиқиб қолдинг, фожиали кунлар куйчиси!)

— Кўриб турганингдай.

«...Каминанинг бунчалар дадил мулоҳазаси учун авф этгайсиз, жаноб Никитин, буни шахсий мактубда

айтяпман ва сизга пича эриш туюлса эътибор бермай ҳам қўя қолинг. Ёзувчи ўзидан бўлак ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмаслиги керак...» О, бу фрау муғамбир экан-ку, ёзувчи мустақил бўлиши керак, деган фикрни қистирипти! Мунозара бошидаёқ борини тўкиб сол-япти.)

— Давомини ўқи.

— «Адабий клуб ташриф буюришингизни истаб йигирманчи августда таклифнома юборганди, бироқ сиздан ҳанузгача жавоб ололмадик. Гамбургда иложи борица тезроқ бўлишингизни ўтиниб сўраймиз. Унинчи билан йигирманчи ноябрь ўрталарида шаҳримизга келиш имкониятингиз бўлса, биз сафарингиз кўнгилли ўтиши йўлида ҳамма чораларни кўрган бўлардик. Немис тилида гаплаша олмасангиз, таржимон билан келишингиздан ҳам хурсанд бўламиз. Ноширингиз жаноб Вебердан эҳтиром ва миннатдорчилик ила салом қабул қилгайсиз. Энг яхши тилаклар билан Сизга мунтазирмиз. Адабий клуб аъзоси Герберт хоним. Пэ-Эс. Учиш олдидан самолётингиз рейсини хабар қилинг, Сизни Гамбург аэропортида кутиб оламан. Мабодо жуда ҳам ўзгариб кетмаган бўлсангиз, китобингиздаги суратингиздан таниб оларман, деган умиддаман».

— Аж-жаб ва қиз-зиқ,— Самсонов Никитинга хатни узатаркан, бурнидан нафас олиб, маъюс кўзларини салон шифтига тикди.— Таржимон келишидан ҳам хурсанд бўлишармиш. Таржимон хорижий комиссиянинг нотаниш вакили сифатида келади-да. Зўр! Мен — таржимонман. Буниси янаям зўр! Ёзаётган романимни бир юз йигирманчи бетига келганимда тўхтатиб, сен билан бирга Гамбургга учяпман, ташвишингга шерикчилик қиляпман. Хўш, бундан не фойда? Рози қилгани лоақал коньякка ҳам пулинг етмаяпти-ку. Ҳа, шунақа! Таржимонинг бўлиб боришим шартмиди? Ле-зен унд шпребен дойчни ўзинг ҳам эплардинг-ку, ахир! Ё мени хўжакўрсинга таклиф қилувдингми?

— Сен турганда мен немисча гапирмасам ҳам бўлади,— жавоб қилди Никитин.— Мен билан айни сен боришингни истовдим, Платон. Хорижий комиссияга бу бир расмият. Икковлон бўлсак, ҳар томонлама енгил кўчади.

Самсонов кўзойнагини олиб, мушти билан кўзини ишқалади-да, қаттиқ эсноқ аралаш деди:

— Раҳмим келяпти сенга, жаноб Никитин. Нечув номингни ғарбда бу қадар кўтар-кўтар қилишяптийкин? Эҳтиёт бўл, эсанкираб қолма ишқилиб. Кеккайиб кетма. Буни хат ва ҳоказолар туфайли айтяпман-да... Кино, бибилски пуллар ва Герберт хонимга ўхшаш ғарблик мухлисларинг йўлдан урмасайди, сени деб қўрқаман. Фариштадай парвоз қиляпсан, ерга гуноҳга ботиб тушмасанг бўлди.

У яна лаққабалиқдай оғзини кериб, қаттиқ эснанди, «а-ҳа-ҳа-ҳа» деганга ўхшаш овоз чиқди. Никитининг бундан кулгиси қистаб деди:

— Раҳбарона кўрсатмаларингни бажаришга ҳаракат қиламан, Платоша. Эснашниям боплаяпсан-да. Наҳотки уйқунг келаётган бўлса?

— Гап бундай, Шарқ юлдузи, сен энди айтган гапларимнинг мағзини чақ, бу ёғига нима қилишингни чамала, ўйла, каллангни ишлат, мен бўлсам пича шляфен, шляфен...

Самсонов қўлларини кўкраги устида чалиштириб, кўзларини юмди, бурнида чуқур нафас олганди, юзи серташвиш одам ҳордиқ чиқараётган пайтидагига ўхшаш лоқайд ва тунд тусга кирди. У шунча югур-югурлар, аэродромдаги интиқлик, узундан-узоқ гурунглاردан толиққани учун мудрадимиди ё мудрамоқчи бўлдими, ҳайтовур кўкси устида чалкашган миқти қўлларию, бутун кўриниши ўз қадрини биладиган хотиржам одам қиёфасига ўхшаб қолди.

«Ҳозир уни кимга ўхшатиш мумкин? — қўнглидан ўтказди Никитин Самсонов бошқача кўринаётганидан очиларкан. — Оиланинг мустақил бошлиғи. Сиҳат-саломат, семизлиги ўзига ярашган, ишлари жойида одам. Зорланмаса ҳам нимадандир ташвишда. Яна нима дейиш мумкин? Фаросатли, батартиб, уйида саришталикни ёқтиради. Туриш-турмуши адолатпарвар. Нега бундай деб ўйлаяпман? Шунинг учунки, у ёнимда бўлса, ишларим енгил кўчади...»

Иккинчи боб

Никитин йўловчилар гуруҳи пневматик эшикдан Гамбург аэропортининг ойнабанд биносига кирганида ҳамон самолёт учишини ҳис этиб, қулоғидан қўнаёт-

гандаги двигателлар шовқини еримагани учун аёл кишининг:

— Жаноб Никитинмисиз?— деганини зўрға эшитди.

Қирқ ёшларда, бўйдоргина, қора костюмли, қўнғир сочларига оқ оралаган аёл жилмайганича биринчи залнинг эшиклари олдидаги кутиб олувчилар тўдасидан чиқиб, Никитин билан Самсоновга жадал яқинлаша бошлади. Никитин ҳам жилмайиб, тўрт шиша коньякли зилдай портфелини ерга қўйди-да, юраги дов бермайроқ немисчалади:

— Герберт хоним-ку! Адашмадим шекилли! Салом! Ҳа, мен Никитинман. Бу эса дўстим — ёзувчи Самсонов. (Ўта одобли Самсонов фрау Гербертга билинар-билинемас бош ирғаб қўйди.) Демак, ҳар қалай, мени таниб олибсиз-да? Суратимдан-а? Ростданми?

— Ҳа, ҳа, жаноб Никитин. Келганингиздан гоят хурсандман! Қачондан бери кўзларимиз нигорон эди. Умид узиб ҳам қўйгандик...

Герберт хоним Никитиннинг қўл қисишига жавобан қаттиқ қўл қисиб меҳмоннинг юзига қараркан, оқ оралаган сочларига ярашмовчи, ёшларники каби ҳаяжонли-қувноқ мовий кўзларида қўрқув ва саросималанганга ўхшаш ясама жилмайиш пайдо бўлди. Сўнгра аёл олдинги сўзларини такрорлади:

— Ҳа, ҳа, жаноб Никитин... Марҳамат, машинага чиқинглар. Сал нарида турибди машина. Йўқ, олдин юкларни оламиз. Яхши етиб келдингларми?

— Дуруст,— жавоб қилди Никитин.— Ташаккур. Тўрт мучалимиз соғ.

Залдан юкларни олиб, аэропорт биносидан чиққанларидан кейин фрау Герберт ҳамон жилмайганича уларни зумда машина ёнига етаклаб борди. Никитин шунда хоним йўл-йўлакай, машина калитини олиш учун бўлса керак, асабий тарзда апил-тапил сумкачаси қулфини эчиб-ёпганини пайқаб қолди.

— Жаноблар, бир дақиқа диққатларингни тортаман... Ҳозир меҳмонхонага борамиз... Чамадонларни, марҳамат, машина юкхонасига жойланглар. Жаноб Никитин, малол келмаса, ёнимга ўтирсангиз. Ёнма-ён гаплашиб кетишимиз қулайроқ.

Герберт хонимнинг тўқ олча ранг бўёғи ялтировчи

янгигина «мерседес»и қулай, кенггина өди. Кенг-мўл юкхонага чамадонлар бемадод сиғди. Герберт хоним ёнида ўтирган Никитиннинг димоғига хонимдан келатган хушбўй атир иси билан машинанинг синтетик қопламаси анқитувчи кимёвий ачимсиқ ҳид урилди. У одам уйдан узоқлашганида доимо димоғига гуп этиб ўзга ҳаёт, бегона нарса ҳидлари урилишини ўйларкан, юраги сиқилиб ичида: «Мана, яна хориждаман», деб қўйди.

— Сигарета чекасизларми?— сўради фрау Герберт.— Жаноб Никитин? Сиз-чи, жаноб Самсонов?

— Ташаккур, самолётда кўп чекиб қўйибман. Кейинроқ.

— Мен ҳам,— деди Самсонов.— Чекким йўқ.

Фрау Герберт яна сумкачаси қулфини тортиб, тизваси устида очди-да, чаққонлик билан сигарета пачкаси олиб, ютоқа-ютоқа тутун тортиди. Сигарета тутуни машинанинг олдинги ойнаси томон ўрлади. Фрау Герберт шундан кейин ихчам, юпқа чарм қўлқопини ғижирлатиб кия бошлади.

— Узр, бир дақиқа диққатингизни тортаман...— деди Герберт хоним.— Гамбургга биринчи келишингизми, жаноб Никитин?

— Биринчи келишингизми, деб сўрадингиз-а? Ҳа. Илтимос, фрау Герберт, шошилмайроқ гапирсангиз. Кўникмаганман-да, тушунолмай қоламан.

Герберт хонимнинг афти гуноҳкорона бужмайди, сабаби, тор ва илондай чўзинчоқ қўлқопга бармоқлари сира сиға қолмасди. Шундан кейин у қўлқопини юлқиб олиб, ғижимлади-да, ўриндиқдаги сумкачасига ташлагач, машинани ясси тош ётқизилган кўчага буриб туриб сўради:

— Жилла қурса бирор мартаям Германияда бўлганмисиз, жаноб Никитин? Ҳеч қачон-а?

— Уруш йиллари бўлувдим. Қирқ бешинчи йилда, фрау Герберт.

— Берлиндами?

— Йўқ, учта шаҳарда. Берлин, Потсдам, Кёнигсдорфда. Кёнигсдорф четки, кичкина шаҳарча, уни билмаслигингиз ҳам мумкин,— деди Никитин.

— Вой, худойим-ей, Германияда бўлган экансиз-да!— хитоб қилди Герберт хоним. У ютоқиб сигарета тортаркан, дона-дона қилиб сўради:— Айтинг-чи, жа-

ноб Никитин, нахотки уруш бўлганлигини ҳалигача эслаб юрсак?

— Афсуски, шундай, фрау Герберт.

Герберт хоним ҳар бир сўзини худди уйда дарс бераётгандай чўзиб талаффуз этар, Никитин ҳам унга шу алфозда шошилмай жавоб қайтараркан, ноябрь ойида тундроқ кўрунувчи ёмғир шивалаётган шаҳарга қизиқиб қарарди. Шаҳар ёмғирдан бўкиб, кул ранг осмон уйларнинг томларигача пастлашгандай туюлар, магазинларнинг витрина чироқлари барвақт ёқилган, йўлчаларда қора соябон тутганларнинг оқими тиним билмас, светофор ёнидаги чорраҳаларда йўловчилар тўдалашиб туришарди.

Никитин ёмғир ювган, кузда ҳам ям-яшил, бир текис қирқилиб, устида ҳурпайма оқ чағалоқлар кезаётган майсазорга яқинлашаркан, ўзича мана шу намгарчилик, кузги ғира-шира кўчалару ёмғирда бирдай ивиб витриналар ёнидан ўтиб бораётган соябонлар, чорраҳаларда ўзича ёниб, кўчадан кўчага ўтувчи машиналар оқимига дам-бадам йўл бераётган светофорларни ҳам ёдида сақлаб қолишга уринарди. Гарчи у кўп нарсалар кейинчалик бахтга қарши унут бўлиб, хотирада фақат йиллар ғалвиридан ўтган икир-чикирлару машинадаги атир билан синтетик қопламаларнинг кимёвий ҳидига ўхшаш ислар ёхуд Герберт хонимнинг кўп уринишлардан кейин сабри чидамай тор қўлқопини юлқиб олгани, ёки у титроқ қўлидаги олтин суви югуртирилган миттигина зажигалкасини ёқиб, сигаретасини тутгани сингари ҳаракатлар қолажагини билса ҳам, борини эслаб қолиш Никитиннинг ҳамishaги одати эди.

Никитин Герберт хонимга саволчан қаради. Фрау Герберт автомобили капотида кўлмакча ҳосил қилаётган ёмғир зарраларига бепарво қараган ҳолда сигаретасининг кулини машинасидаги тортиб қўйилган кулдонга асабий қоқиб туширди. Шундан сўнг Никитин Гамбург кўчаларининг рутубатлилиги, соябонларга тушаётган ёмғир томчиларини, неон чироқли магазинлардаги синтетик плашлар ҳиди димоғига урилганини сезгани учун русча гап қотди:

— Куздаги Невский кўчасининг худди ўзи-я. Тўғрими, Платон?

— Бўкиб кетибди,— деб қўйди Самсонов ўтирган

жойида ғимирсиб.— Гамбургнинг таровати бу. Ёмғир камлик қилиб турувди ўзиям бу ерда. Яқиндан бери намгарчиликни кўтаролмай қолдим. Бод касалим қўзиб қолмасин-да, ишқилиб.

— Русча ҳангомалашганимиз учун узр,— деди Никитин Герберт хонимга ўгирилиб ва бармоқларини қирсиллатганича жумла излай бошлади:— Биз кекса солдатлар кузни ёқтирмасликларини гаплашдик. Сабаби, кузда жароҳатлари қақшайди. Ҳазин фасл...— қўшиб қўйди кейин ҳазиломуз.— Тушуняпсизми?

Герберт хоним Никитиннинг сўзларини тушунаётганга, ҳатто меҳмоннинг гапидан керагидан ҳам ортиқ маъно уқиб олганга ўхшарди. У Никитинга синчиклаб қаради-да, оқ оралаган сочларига нисбатан қора пиликдек қошларини учириб гап бошлади. Гапи сигарета тортган пайтидагина бўлиниб қоларди:

— Ҳаммамиз ёз ўтгач, ҳазин куз фаслини бошдан кечирсак керак, жаноб Никитин. Аммо куздан кейин қиш келади. Унда бундан ҳам баттар бўлади. Қишда ҳамма одамлар қаттиқ совқотишади... Ҳатто Россиянларда ҳам. Ахир инсон умри давлат чегараси эмас-да.

— Эҳтимол,— кулимсираб қўйди Никитин.— Бунда русларнинг пиймалари ҳам иш беролмай қолади.

Автомашинанинг чўтқалари ойнани бир хилда қиртиллатиб, эзиб ёғаётган ёмғирнинг деярли кўринмас зарраларини бир текисда сидириб туширарди. Машинанинг терлаган ўнг ва чап ойналари ёнидан турнақатор машиналар шипиллаганча етиб келиб, кейин гув-гув — қувиб ўтаркан, япроқлар ёпишган қора асфальтга бензин бугларини пуркарди. Шунда ҳам чорраҳаларнинг ўтиш жойларида ёмғирдан ялт-юлт қилаётган соябон тутганлар тўдалашиб ўтиб-кетиб туришарди. Гамбургнинг ноябрь ойидаги ёгингарчиликда ғира-шира кўринаётган магазинлари ва майхоналари, чироқлари барвақт ёқилган кўчалар Никитинга бирдан совуқ, хира, этини увиштирадиган даражада рутубатли кўриниб кетгани учун тезроқ меҳмонхонага, покиза, сокин, яп-янги ўринли шинам ҳамда иссиққина хонага етгач, ҳаммиша янги жойга борганидагидай кийимини янгилаб, соқол олиб, шундан кейин ресторанга тушиб, қайноқ, хушбўй қаҳва ичган кўйи Герберт хонимдан сафарлари программасини батафсил суриштиргиси келиб кетди. Ҳамиша хорижда рўй бер-

гани каби ҳозир ҳам фрау Герберт «Россия» сўзини талаффуз этаркан, Никитиннинг кўз олдида олисдаги Москва чироқлари ёритган Арбатнинг тунгги тор кўчалари, уни турмуш уринишлари, вазифалар, стол ёнида ўтириб бажарувчи кундалик ишларидан ажратиб турган чексиз далалар гавдаланди. У ҳали ўша ишларни бажариш учун қаттиқ виждон азобида, уй, кабинети, сермашаққат, аммо оҳанрабодек ўзига тортувчи, эзгу сирлар тўла тахт қоғоз саҳифасини соғинган қиёфада қайтади. Шундан сўнг Никитин уйга қайтиш завқини бир лаҳза тасаввур этаркан, суҳбатдан чалғимаслик учун грамматик қурилишга риоя қилиб бундай деди:

— Менинг авлодим хусусига келсак, фрау Герберт, биз қирқ иккинчи йил баҳорида навқирон, хушчақчақ ва айниқса бахтиёр эдик. Уруш тугади. Тинч меҳнат қилиш бошланди. Биз эндигина йигирмадан сал ошгандик холос. Қандай ажойиб. Негадир шу ҳақда ўйлаб кетибман, фрау Герберт.

— Болакай экансан,— гапга қўшилди дўриллаб Самсонов.— Ушанда мен йигирма тўртга киргандим, сен эса жудаям гўдак экансан. Қизиқ: замбарагинг учида таглигингни илиб юрмасмидинг ишқилиб?

— Ундан ҳам баттар, отахон, ҳар бир жангдан кейин тагликларимизни замбарак стволларида қурилардик... Узр, фрау Герберт, биз яна оғайним билан русча савол-жавоб қилиб олдик.

Герберт хоним машина ойнасига тутун пуркаб жим кетаверди.

— Бироқ... сиз ҳозир ҳам хушчақчақлигингизга ишониш мумкин, жаноб Никитин,— деб қўйди фрау Герберт эҳтиёткорона.— Менимча, сиз бахтлисиз, соғсаломатсиз. Кайфиятингиз ҳам бир меъерда, дуруст...

Никитин сўнгги жумланинг шамасини яхши туншунмагани учун бармоқларини қирсиллатиб, Самсоновни ёрдамга чақирди:

— Платон, илтимос, сўнгги жумлани ўз тилимизга ағдар. Менинг кайфиятим доим дуруст ва... яна қанақа?

— Кайфиятингиз бир меъерда, бахтиёрсиз, жаноб Никитин,— аниқ таржима қилди Самсонов.— Ҳм... Қўшимча қилсам, енгилтак одамдай таассурот қолдиргансан, бу ёғига ҳушёр бўл. Мабодо мен бирор бемаъни гап қилиб қўйсам жин ҳам урмайди, аммо сенга

мумкин эмас. Ўзингни бахтиёрдай тут, классик. Шундай бўлсин!

— Ташаккур, тушундим. Энди жавобимни ағдар, мен чалкаштириб юборишим мумкин, оғир жумла экан, жин ургур,— деди Никитин жиддийлашиб.— Қўполлигим учун узр, Герберт хоним. Билишимча, менинг ёнимда фақат беғам аҳмоқларгина ҳар жиҳатдан тўла бахтиёр бўла оладилар. Бир меъёрдаги кайфият эса одамни кўп нарсадан сақлайди. Чунончи, ўз ўзингдан ҳам. Тўғри, доим ҳам шундай бўлавермайди.

— Жаноб Никитин, мен сизни...

Герберт хоним Никитинга ҳайратли кўм-кўк кўзларини тикди-да, гапини тугатмай бошқа мавзуга кўчди:

— Жаноблар, ҳадемай етамиз. Сизлар қадимий вапинам «Регина» меҳмонхонасида турасизлар. Муўлишдан ўтсак етамиз, жаноблар.

Герберт хоним машинасини меҳмонхонанинг ойнабанд эшиги рўпарасидаги сердарахт тор кўчада тўхтатди. Кўча шаҳарга машиналар оқими тинимсиз ўтиб турадиган сершовқин катта йўлдан анча четда эди. Никитин билан Самсонов машина юкхонасидан буюмларини олганларидан кейин гиламлар тўшалган, ғоят сокин, ҳатто ташқаридаги асфальтга ёғаётган ёмғир овози ҳам эшитилмайдиган кенг-мўл, кимсасиз вестибюлга киришди. Ҳамма ёқдан қадимий жиҳозларнинг иси анқирди. Пештахта ортидан гўштдор юзли бир киши («Гутен та-аг!») мулозамат билан худди уйдагидай бамайлихотир чиқиб келди. У фрау Гербертга шивирлаб нимадир деди-да, Никитин билан Самсоновга салгина бош ирғаб, пештахта ёнига таклиф қилгач, паспортларини сўради. Регистрация бланкаларини тўлғазиш кўп вақт олмади. Шундан кейин ҳалиги киши думалоқ катаклардан меҳмонларнинг ҳар бири учун рақамли калитларни олди. Сўнгра чамадонларни кўтарганича вестибюль ичкарасидан лифт томон йўналди. Ойнали деворда унинг акси кўриниб турарди.

— Катта раҳмат. Бизни яхши олиб келдингиз, фрау Герберт,— деди Никитин.— Бундан кейинги режалар қанақа?

— Шошилмайроқ гапирайми, жаноб Никитин?

— Ҳозирча илтимос, кўникиб олишим керак-да

ҳали. Бўлмаса, Самсоновни таржима қилдиравериб чарчатиб қўямиз.

Герберт хоним жилмайди.

— Самолётда толиқиб қолгандирсизлар, дам оливолишинглар керак. Кечқурун сизларни уйимда кўрсам хурсанд бўлардим. Соат еттида олиб кетгани келаман. Энди эса... бемалол, хоналарингни кўринглар, истасанглар кийиниб, ўн минутлардан кейин пастга тушинглар. Сизларни ресторанда кутаман. Биргаликда озроқ ичишимга рухсат этасизлар. Нима дейиларди? На ваше здо-ровь-вье-е? — деди у русча чўзиб ва сал хижолатда немисча сўзлар изларкан, Никитин каби қўлларини қирсиллатиб қўйди.— Русчасига шундай дейиладими? Ё қўпол қилиб айтдимми?

— Чиройли гапираркансиз, фрау Герберт. Ўн минутдан кейин биз пастда бўламиз.

Улар лифтда бешинчи қаватга кўтарилишди-да, қалингина, узун ва кўм-кўк, юмшоқ синтетик гилам тўшалган йўлакка чиқиб, ёнма-ён турган хоналарини тез топиб олишди; хоналарнинг эшиклари атайин қия очиқ бўлиб, чамадонлари ҳам киритиб қўйилганди.

Никитиннинг хонаси куз пайтидагидай нимқоронги, ёмғир томчилари дераза ойналарини майин чертарди. Никитин плашини ечиб, чироқ ёққанди, икки кишилик каравотдаги топ-тоза аврали ўрин, ярқироқ оппоқ ёстиқлар яшнаб кетди. Ёстиқларнинг кўринишиёқ ҳузур бағишлар, уларнинг юқорисида юбкачасимон бежиримгина абажурлари бор эди. Катта кийим шкафи, ўтириб ишласа бўладиган ва устига ингичка оёқли приёмник қўйиқли ёзув столи кўриниб турар, учта юмшоқ кресло қуршовидаги торшернинг пушти ранг гумбази остидаги журнал столчаси ялт-юлт қиларди.

«Ҳамма нарса жой-жойида, немисларга хос саранжом-саришта», — кўнглидан ўтказди Никитин галстугини еча туриб. Кейин ним озонатор ҳиди анқувчи, тўрт бурчакли плафонлар ёғдусида ярақлаётган ойна, илгаклар бор хонага кирди. «Ишлатилмаган» сўзи ёзиқли қоғоз лента ёпиштирилган кўм-кўк умивальник тепасида дазмолланган, юпқа ва қалин сочиқлар кўринарди. Никитин яна хонага қайтиб, ўзини чуқур креслога ташлади-да, оёқларини узатиб юборганча осойишталик ва қулайликлардан завқланиб хаёлга

ботди: «Начора, мунозаралар, қабуллар, мусоҳаба ва гурунгларга сероб меҳмонхона-ресторан ҳаёти мана шу ердан бошланади. Муҳтарам Вадим Николаевич, кимлиги ҳозирча номаълум фрау Герберт бунчалар меҳмоннавозлик кўрсатишига қарамай хориждаги бу ўн кун абадиятдай туюлса керак. Ўлгудай ҳолдан тоя-сиз ҳали. Начора, келганингиздан кейин буёғига қўйиб беринг, чиданг энди...»

Никитин ҳозир ортда қолган, бу ердан олис, ёмғирли минг километр нари масофадаги нарсалар, уйи ҳақида ўйлашни истамасди. Сабаби, бир ҳафтадан кейин кабинети, хотинини, Москванинг қиш арафасидаги ноябрь совуқларини соғиниб дилхун бўлишини биларди.

«Ҳозирча ҳаммаси аъло даражада», — Никитин шундай хаёл сураркан, чамадонидаги Парижда харид қилган галстуги билан оҳорли французча кўйлагини кия туриб энди бошқача, гаштли кунлар бошланажигини сезарди. Шу пайт эшик тақиллаб, Самсоновнинг дўрилдоқ овози эшитилди:

— Тайёرمىсан? Бизни аёл киши кутётгани эсингдан чиқмасин, классик.

— Киравер, эркакчасига бир рюмкадан отишга қалайсан? Келганимиз шарафига, — Никитин кўйлагининг энгига запонка тақаётиб, очиқ турган портфелига имо қилди. — Мен, ўзинг кўриб турганингдай, экстерьер билан бандлигимда олиб очгин-да, стаканларга эллик грамдан қуй.

— Буни қара-я, сенга приёмник, менга хароб транзистор, хоналаримиз ёнма-ён бўлса ҳам синфий тенгсизлик аён кўриниб турибди, — дўриллади Самсонов хонага шубҳали кўз югуртириб. Кейин Никитиннинг портфелидан олган шишани тиши ва эшик калити ёрдамида очди-да, стаканларни жириглатиб қўйди. — Қани, Гамбург тупроғига соғ-саломат қўнганимиз учун ол. Фрау Гербертга ёқиб қолганингни айтиб қўя қолай. Уни сенга боқишларини сездингми? — Самсонов коньякни ҳидлаб кўрди. — Оҳ, ҳидингдан айланай!..

Никитин баданига ёпишиб турган шойи кўйлаги ва пиджагини кийди-да, хонаси покизалигидан мамнун, беғам қиёфада жигар ранг коньяк товланувчи стакани олиб Самсонов билан уриштириб ичаркан, бу кучли

ичимлик кўксини қиздириб бораётганидан томоқ қириб қўйди:

— Яхши кетди, қойил! Кузатувчанлик масаласига келсак, Платоша, Шерлок Холмсинг ўзи экансан.

— Манавиндан газак қил.— Самсонов чўнтагидан иккита обаки олиб биттасини Никитинга бамисоли совгадай тутди.— Ол, самолётда ғамлаб олувдим. Кейин пастга, фрау Гербертнинг ёнига тушамиз.

Улар обаки шимганча лифтда вестибюлга тушишди-да, оёқ товушларини ютадиган гиламлар тўшоқли, кўзгулар, тепадан плафонлар ёғду таратаётганига қарамай нимқоронғи туюлувчи вестибюлдаги пештахта ёнида турган меҳмонхона нозирининг бош ирғашига жавобан «данке» дея ресторанга киришди. Ресторан негадир бўм-бўш, қоронғироқ, деворларидаги чироқлари хира ёнар, баҳайбат деразалари ортидан ёмғир ёғаётгани кўринар, ойналарга эса томчилар ёпишиб турарди.

Сочини силлиқ тараб, лабларига бўёқ тортиб, эғнидаги қора кийимида жуда ораста кўринган Герберт хоним дераза ёнидаги столча олдида оёқларини чалиштириб ўтирарди. Никитин билан Самсонов кириб келганларида у ўқиётган қалин менюдан бошини кўтариб, уларни табассум билан қаршилади.

— Жаноблар, аниқлаб олайлик, ким нима ейди-ю, ким нима ичади?

— Бирорта енгилроқ ичкилик. Озгина ёғсизроқ чўчқа гўшти, пишлоқ, қаҳва, хуллас, нонушта боп бўлса,— Никитин шундай деб дастурхонга сигаретасини қўяркан, фрау Гербертга мулозамат қилди.— Совет сигаретасини чекиб кўринг. Кучлироқ, лекин зарарсиз.

Герберт хоним чиройли текисланган тирноқлари билан пачкадан сигарета олиб, унинг номини ўқишга уринди-ю, ўқиёлмай кулиб юборди.

— О, руслар!.. Мен жўн сигареталарни ёқтирмайман, марҳамат, сизлар ҳам чекиб кўринглар,— таклиф этди хоним немис сигаретасини суриб қўйиб.— Энг асосийси нима ичамиз? Коньякми? Вискими? Немис ароғими ё рус ароғими?

— Рус ароғи Москвада ичилади,— деб қўйди Самсонов чуқур мулоҳаза қилаётгандай оҳангда.— Германияда немис ароғи ичилса керак, дейман. Янглишмадимми, жаноб Никитин?

— Янглишгандаям қаттиқ янглишдинг,— деди русчалаб Никитин, кейин шартта немисча гапиришга ўтди:— Озроқ сизларнинг арофинглардан ичамиз, фрау Герберт. Уруш давридан бери шнапс таъмини ҳам унутиб юборганман.

— О, йўқ! Энди бу бошқача ароқ, урушдан буён кўп вақт ўтди, ҳамма нарса ўзгариб кетган,— эътироз билдирди Герберт хоним Никитинга узрли қараб. Сўнгра нимқоронғи залга ўтирилди.— Герр обер!..

Сал нарироқда стол тузаб юрган метрдотель пилдираб келди-да, боягина буларни қарши олган меҳмонхона нозири каби мулойимлик билан тепакал оқсоч бошини фрау Гербертга саволомуз энгаштирди; крахмалланган оппоқ кўйлаги, капалак нусха галстуги унинг оқсуяклар ресторанининг ходими эканлигини таъкидлаб турар, фрау Герберт айтган ҳар бир сўзни оппоқ ва силлиққина қўлидаги автомат қалам билан блокнотига ёзиб оларди. Ниҳоят, метрдотель яна бошини одоб билан сал эгган кўйи боягидай майин одимлаб кимсасиз нимқоронғи залга йўналди.

— Жаноб Никитин, хатимда ёзган гамбурглик ноширингиз бугун сизни менинг уйимда кўриш умидида,— деди Герберт хоним сумкачасини тиззасига қўйиб.— У мендан аввало миннатдорчилик изҳор қилиш ва... сўнги китобингиз қалам ҳақини топширишни ўтинганиди. Уч ярим минг марка. У кўпроқ тўласа ҳам бўларди албатта. Бироқ, таассуфки, мамлакатларимиз орасида авторлик конвенцияси тузилмаган. Жаноб Вебер бадавлат одам. У пулга сахийлар тоифасидан эмас.— Шундан сўнг Герберт хоним хижолатомуз жилмайиб, Никитинга «Вебер-ферлаг» нашриётининг номи готик босма ҳарфлар билан ёзилган қалингина конвертини узатди. Кейин сумкачасидан бошқа юпқароқ иккита конверт чиқариб, гапини тамомлади:— Буларда сизга, жаноб Никитин ва сизга, жаноб Самсонов, майда харажатлар учун клубимиз ажратган етти юз эллик маркадан бор.

— Сизга ҳам, ноширимга ҳам раҳмат,— деди Никитин.— Осмондан тушгандай бўлди бу пуллар. Кўнглимиз кўтарилди.

— Гамбургдан целлофанга ўралган «мерседес»ни олиб кетадиган бўлдинг энди, миллионер Рокфеллер.— Самсонов пулни қаппайма картмонига солди-да, ўйла-

ниб тургач, кўзойнакли кўзи билан Герберт хонимга қаради.— Муҳтарам ҳамкасбимнинг сўнгги китоби қандай тарқалган, яъни сотилиб кетганини билсак бўладими?

— Реклама қилинди, шундан кейин китоб Сталин шахсига сиғиниш тугатилгандан кейинги совет зиёлиларининг ҳаёти ҳақидаги роман сифатида сотилдикетди. Жаноб Вебер шарқлик ёзувчига қизиқиш уйғотиш, бундан бойиб олишни ўрнига қўяди,— фрау Герберт шундай жавоб қиларкан, конвертларни ички чўнтакларидида бесўнақайлик билан жойлаштираётган Никитиндан кўзини узмасди. Кейин бирдан ҳайратланиб сўради:— Пул олганда санаб олмайсизларми? Ё Россияда пул санаб олинмайдими одатда?

— Саналади, мен ҳам санаб оламан,— деди Никитин.— Бироқ немисларнинг батартиблиги бутун оламга маълум шекилли.

— О, бу аста-секин барҳам еб боряпти, жавоб Никитин.

— Ҳатто Германияда ҳамми?

— Россиядагилар янги Германияни яхши билишмасе керак.

Никитин билан Самсонов ҳозир машинада аэропортдан келаётгандагидай толиқишмаган, меҳмонхона номерида ичилган коньякдан кейин яйраб, ўзларини бемалол тутишарди. Сабаби, ҳамма иш ўйлаганларидан ҳам зиёда кетар, келишлари, меҳмонхона, ношир юборган бебилиски пул билан адабий клубнинг чойчақаси кўнгилдагидай бўлгани учун Никитин ҳам, Самсонов ҳам қийналиб қолишни хаёлларига ҳам келтиришмасе бўларди. Бундан ташқари, Никитин энди фрау Гербертнинг гапириш услуби, талаффузидаги ўзига ярашадиган сокинликни аниқроқ тушуна бошлаганидан ўзи ҳам немисчани дадил ва бемалолроқ гапирарди. У энди хориждаги ҳордиқ, ишдан арзирли бўшлиги гаштини сурар, уйда бекор кунлари ёзувлар қалашиб ётган қоғозга аниқ жумла топиб ёзолмагандаги каби виждон азобида қоврилмасди.

Бу орада официант жичча-жиччадан ароқ қуйиқли жажжи рюмкачалар, қайрилма жўмрак, шоколадсимон ис таратувчи қаҳва тўлдирилган темир чойнаклар, қайноқ сутли ихчам чинни идишлар, саватчадаги устига салфетка ташланган оппоққина, юмшоқ булка-

чалар, юпқа парракланган қора нон, холодильникда тургани учун устани титровчи реза томчилар қоплаган сарёғнинг чорқирра бўлаклари солиқли идишни чаққонлик билан столга келтириб қўярди.

Буларнинг ҳаммаси: муздай, ҳидсиз ароқ («Сизнинг соғлигингиз учун, Герберт хоним»), сарёғ суртилган кусур-кусур булkachалар, хушбўйгина тотли қора нон парраклари устига қўйилган чўчқа гўшти, уфорли турк қаҳваси-ю, пишлоқ бўлаклари Никитинга гоят мазали туюлди. Шу вайдан ҳам у ҳозир ўзини жисман енгил ва бемалол сезар, кечиккан нонушта, меҳмонхонадаги бўм-бўш бу рестораннинг сокинлиги ва ташқаридаги Гамбург кўчаларига тинимсиз шивалаётган ёмғирдан яйраб ўтирарди.

Учинчи боб

— Янглишмасам, Гамбургни инглизлар олишганди шекилли? Бироқ шуниси қизиқки, вайроналар кўринмаяпти.

— Олишмаган, Платон, қирқ бешинчи йилда кириб келишаверган. Олдинига бир неча кварталга бомба ташлашган-да, бемалол, осонгина киришган. Гарчи бу ердагилар унчалик қаршилик кўрсатишмаган бўлса-да, бомба ташлаб кейин шаҳарни ишғол қилишган. Немислар вайрон қилинган кварталларни тиклаб олишган албатта.

Ёмғир Гамбург узра тинимсиз сув зарраларини сочар, осмонни бўз ранг туман қоплаганди. Сирпанчиқ тротуар ёгдай ялтирар, ёмғирдан ялт-юлт қилаётган темир машиналар асфальтда аксланиб ўтиб турарди. Светофорларнинг одимловчи одамчалар шакли туширилган чироқлари соябонлари нам, устларига сув ўтмас плаш кийган ўткинчилар чорраҳаларда уймалашганда дам яшил, дам қизил тусга кириб, йўловчиларнинг ҳаракатларини тартибга соларди. Метрога тушиладиган жойлар тепасидаги чўзинчоқ тешиккулча нусха «L» ҳарфлари неон нуридан бўзариб турарди. Хиёбонлардаги кўм-кўк майсалар ним хира тортган, кўлмакларда сарғиш япроқлар бўкар, совқотган ҳурпайма оқчағалоқлар гулпуштлардаги сарғиш япроқларни бир-бир босиб юришарди. Ҳамма ёқдан кеч кузак

иси келар, қаёққа қараманг, шилдир-шилдир, совуқ, яқин денгиздан ёқимсиз намгарчилик уфурадди.

— Таажжубланарли нарсалар кўп,— деди аста Никитин ўткинчиларнинг одатдаги хотиржам чехраларига бир қур назар ташлаб.— Икковимиз ҳамма машмаша бошланган немис тупроғида юрибмизу, ўлай агар, масалан, манави туппа-тузуккина амаки...— у майхона эшиги ёнида парвойи фалак паст нав ингичка сизгара чекиб турган катак плашли кекса, ҳорғин одамга қаради,— манави амаки томоғи йиртилгудай «хайль» деб бақариб, сенга ёки менга Сталинград бўсағасида ўқ узганига ишонгим келмаяпти. Ё манависи ўшанақами?— Никитин кўзини ушоққина, кўринишдан мулойим, қорин қўя бошлагани учун пальтоси тиқилиброқ турган немисга тикди. Немис бир қўли билан соябонини боши узра тутиб, иккинчи қўлида тротуар ёнидаги лойга беланган «фольксваген»ининг эшигига калит соларди.

— Ўхшайди-а? Оила бошлиғи, пивохўр, гапга чечан, кечқурунлари болаларини тиззасига олади... Мулойим одам. Ўқ узиш қўлидан келганмикин? Одамларни отиш, осиш-чи? Мана шуниси таажжуб, Платон, мана шуниси...

— Хўш, «хайль» деб қичқариб ўқ узган ким бўлмаса?— тўнғиллади Самсонов.— Ҳаммаси мулойим, кўнгилчан, ажойиб одамлар экан-ку... Ўқ узгани ким ўзи?

— «Ким» эмас, «нега» ва «нима сабабдан?» Гап ана шунда.

— Турқидан билиш қийин, Вадим. Аксинча, чалкаштиради.

— Кўрамиз, кўрамиз...

Никитин тошдан қурилган, қоп-қора, тепасидаги кўкимтир «S» ҳарфи ёғду таратувчи заллари магазинга ўхшаш чароғон вокзал ёнидан ўтаётганларида ойнабанд газета киоскаси олдида тўхтади-да, витринадаги ёйма ва териб қўйилган расмли журналлар орасидаги муқовалари чиройли китобларнинг номларини бир бошдан овозини чиқариб ўқий бошлади:

— «Кэнди». Ёш қиз ҳақидаги роман. «Мадриддаги қотиллик». Тушунарли. Буларда нима мода бўлсайкин? Таржимани эплаёлмасам тўғрилаб тур, Платон. Франц Кафканинг китоби арзонлашибди. Кўряпсан-

ми? Йигирма олти маркадан ўн етти маркага тушибди. Буниси қанақа бўлди? Яқинда Ғарбда ҳамманинг тилидан тушмай юрувди-ку. Бурчакда турганлари янги китоблар. «Петэннинг турмадан хотинига ёзган хатлари». Қизиқ. У турмадан хотинига нималарни ёзганикин? Генри Миллернинг «Рак тропиги». Шаҳвоний роман. Тушунарли. Манависи нима? «Иккинчи жаҳон уруши». Бу бошқа гап. Кетар олдимиздан ҳеч бўлмаса шу китобчани олишимиз керак.

— Ўнг бурчакдаги қизил муқовага қара,— деди Самсонов витрина устига энгашиб.— Маонинг цитаталари. Хо-хо! Ёнидаги «Гитлер ўлганми?» деган китоб. Қизиқ, буларни ким оларкин?

— Буни фрау Гербертдан сўраш керак. «Гитлер ўлганми?» ниям олсак бўларди.

— Кўзинг етадими? Божхона-чи? Бехосдан текшириб қолишса-чи? «Чет эл адабиёти борми?» Ана ўшанда кўрасан томошани.

— Ҳеч нарса қилмайди. Бу китоблар оммавий кутубхоналар учун эмас, шахсан фойдаланиш учун сотиб олинади. Ёзувчи бўлгандан кейин ҳаммасини билишимиз керак, мутлақо ҳаммасини.

— Нимани билиш керак? Нимаси тушунарсиз? Ким ўқ узганини тушунтириб бераман. Ҳозир қирқ иккидан ошганларнинг ҳаммаси, ҳа, ҳаммаси ўқ узган, Вадим. Бир вақтлари бизда Гитлерни «жинни», «телба ефрейтор», «шол» деб ёзганлари аниқ таъриф эмас. У ишонтириш қувватига эга даҳшатли шахс эди. Нутқ ирод қилган пайтларида немислар, айниқса аёллар ҳаяжонга тушиб, ҳўнграб йиғлашарди. Шунини биласанми?

— Жуда у қадар бўлмаса ҳам тушунарли, равшан. Менга баъзи бир муҳим деталлар ҳалигача қоронғи, Платон, ғарб немисларини умуман билмайман ҳисоб. Унексplorед. Жумбоқ. Улар кимлар ўзи? Қандай одамлар? Ҳалиям илгаригидайларми? Солдатларга буюрилган учта «нақл»ни ҳанузгача унутолмайман. «Фюрерга ишон, бўйсун, жанг қил...» Майли, кўрармиз. Биз ҳеч қанақа музей-пузейга бормаймиз албатта. Музейлар одамни чалғитади. Битта истисно бор. Ҳалок бўлганларга ўрнатилган ёдгорлик билан портни кўрамиз. Энг муҳими, кўчалардаги одамларнинг кўринишлари ва кўзлари... Келишдикми?

— Бўпти.

— Бўлмаса, айн момент, ёдгорлик қаердалигини аниқлаймиз.

Никитин шалди роқ плашининг тугмасини ечиб, ён чўнтагидан шаҳар планини олди. Уни меҳмонхонада чўнтагига солиб қўйганди. Ҳозир устига майда ёмғир томчилари тушаётган планда акс эттирилган кўчалар тармоғига кўз ташлаб, уни яна чўнтагига жойларкан, деди:

— Бу ердан олисроқда экан. Пиёда бора қоламизми, нима дединг? Розимисан? Кўчаларни ўз кўзим билан кўрсам, дегандим. Қийналиб қолмайсанми?

Нотаниш одамни дастлаб кўрганингизда ёқиши ё ёқмаслиги маълум даражада унинг кўриниши роль ўйнагани каби бегона шаҳар (фақат ҳориждагина эмас) билан илк тўқнашув ҳам Никитинда беихтиёр қизиқиш уйғотди. Шунинг учун ҳам кўчалардаги олачи пор оломон, гавжум тротуарлар, метро ва трамвайларнинг тиқилинчлигига, пивохоналари кичик майхоналар, ғовур-ғувур кўнгилочар қовоқхоналарнинг лиқ тўлалиги мароқли туюлар, савдо расталаридаги тинимсиз бегона харидорларнинг нимагадир эътибор бериб, ташвиш тортиши ёки лоқайдми, кулимсирабми, қовоқ солиб ўтиб туришлари, гўё йўқликдан келиб, яна йўқлик сари равона бўлаётганлари, чалаярим эшитилувчи гаплари, кимнингдир тушунарсиз имо-ишораси... бари-бари диққатни тортарди. Булар ҳаммаси тўхтовсиз ҳаяжонлантираётгани учун ҳам Никитин чамаси қандайдир ўзлигини унутган, илк бор кўраётган бари одамларга қўшилиб кетгандай бўларди. Айни вақтда бу одамларнинг яширин, Никитин англамоқчи бўлган, лекин англолмаётган турмуш тарзлари айри тушиб ҳам турарди. Шунинг учун ҳам Никитин қийнала-қийнала ҳамон сирлигича қолаётган нарсаларни аниқлаш умидида деразаларга нигоҳ ташларди шекилли. Битта деразанинг ҳарир пардаси ёпиқ қолибди, хона ичкарисидаги кўзгу қаршисида сочини тараётган аёлнинг сояси кўриняпти («аёл ёлғиз, ёнида ким бору, аёлнинг ўзи кимикин?»). Тун сукунатига чўмган қоронғи ҳовлилар, сийқа эшик таглари, олис қадам товушлари эшитилувчи сирли зина майдончалари, юқори қаватдаги эшик тақиллаши, деворларига телефон номерию номлар эгри-бугри ёзилиб ташланган автомат будкача-

лар, бўш машинада қолган сигарета пачкаси ёки хиё-
бон скамейкасида унутилган саҳифалари очиқ журнал
Никитинда инсоннинг жумбоқ ҳаётини билишга қиз-
гин иштиёқ уйғотди. У болалигида бир куни бехосдан
кўчада кимдир тушириб қолдирган янгигина, қизил
чармли, заррин қулфчаси ялтироқ ҳамён топиб олган-
нида ҳам шундай бўлганди. Никитин бу ҳамённи қан-
дайдир айбсиниш билан орқа ҳовелида қайин гўлалари
ортидаги каптархонага яшириб қўювди. Гоҳо у тир-
қишларидан қуёш нури тушувчи, паррандаларнинг
пат, қуриган тезаги анқиётган каптархонада ўтирганча
кимгадир тегишли жажжигина қаламтарош, тартибли
букланган уч сўмлик, кимнингдир лабига пича ишла-
тилган, қип-қизил, мазаси чучмал сиқма лаб бўёғини
соатлаб кузатиб ўтираркан, бу нарсаларни кимнингдир
қўлидадай тасаввур этар ва қўрқа-писа ўша нотаниш
аёлнинг қиёфаси, бўй-бастини кўзи олдига келтириб,
овозини эшитгандай бўларди. Ўша аёл назарида ёш,
маъюс, худди мана шу садаф қаламтарошдай бениҳоя
бежирим, деразаси ўт ўчирувчилар биносининг эрта-
лабки офтоб нурида қизиган қалин деворга қараган
хонасида танҳо ўзи ўтиргандай туюларди. Бироқ та-
савуридаги у аёл ўзининг кўп қаватли уйи ва Москва-
река ортидаги кўчада яшовчи бирорта ҳам аёлга ўх-
шамас, ҳусни, қадди-қомати, юриши бошқалардан
ажралиб турмас, ўзи гўзал, камгап, ғамгин, чамаси
қадимий жавон ва кўзгуси бор салқингина, шинам ва
нимқоронғи хонасида ёлғиз ўзи эди. Никитин ёз са-
ҳархези бу нотаниш аёлнинг очиқ деразасига аста
яқинлашиб, қизғиш дераза рафига қаламтарош, лаб
бўёғи ва уч сўм пулли ихчам бежирим ҳамённи таш-
лаганини ва ўзининг бу мардонавор ишидан эриган
қолда жувоннинг ҳайратда: «Ким у?» — деганини ҳам
тасаввур қилди.

Болаликдаги рўёбга чиқмаган бу синчковлик таф-
силотлари аллақачонлар унут бўлганига қарамай, ун-
дан қандайдир сокин ва элас-элас хотира қолган, ёши
улғайса ҳам ўзгаларнинг пинҳоний ҳаётларини билиш
иштиёқи ҳамон изтиробли завқ бағишлаб келарди.

— Мана у, — деди Самсонов. — Уқи. «Иккинчи жа-
ҳон урушида ҳалок бўлган ва бедарак кетган солдат ва

офицерлар хотирасига. 1939—1945 йиллар». У ёғи: «Ҳаммамиз ҳалок бўлсак ҳам Германия боқийдир».

— Начора, зўр гап,— деб қўйди Никитин.— Қани, бу ёғини ҳам кўрайлик-чи, Платон.

Ёдгорлик салобатли, тунд, қора тошини ёмғир ювган, унсиз, зич саф тортган, жаҳаннам ёхуд абадият сари одимлаётган солдатларнинг тун оғушидаги барельефлари қад кўтариб турарди. Қурол-яроғлар, каскалар, кўзлари ноаниқ жонсиз юзлар. Пастдаги тош тўшамаларда қора темир гулчамбарлар совуқ ялтирар, ёнига янги гулчамбарлар қўйилганди. Оқ ва қора шокилали мотам ленталари ёмғирдан ерга қапишган, улардаги мальта хочи тасвирлари ваҳимали туюлар, темир гулчамбарлар орасида янги узилган астралар, қип-қизил нозик чиннигуллар ётар, уларнинг қизил барглари исқирт плитага ва гулчамбарлардаги готик ҳарфлари билан битилган: «225-пиёда аскарлар дивизиясида жанг қилган солдатлардан», «Бундесвернинг резервчиларидан», «Собиқ учувчилардан», «Собиқ жангчилардан» деган ёзувлар устига ҳам қон томчилари каби тўкилганди.

Шу чоқ ногаҳон Никитиннинг димоғига темир аралаш тупроқ ҳиди урилгандай ва пулемётларнинг тариллашига ўхшаш овозлар, офтоб жазираси орасидан кимнингдир: «Танк-лар!»— деган фарёди аён эшитилгандай бўлди. Стволнинг ён томонида кўринган танк зирҳининг нафасни қайтарувчи оташи урилгандай, танк моторларининг вағиллашидан қулоғи битиб, синтетик бензиннинг мурда иси каби бадбўй ҳиди, ўқ-дорн газларининг зарбидан кўнгли ағдарилгандай туюлди...

Никитин ана шуларни эсларкан, қулоқлари зирқирар, тўплар ҳар гумбурлаганида кўтариб ташлаши ва иккинчи взвод командири Шикановнинг таниш ҳирқироқ овози, жилмайганда кўринадиган текис тишлари, сигирники сингари оқиш киприкларининг титраши кўз ўнгидан нари кетмасди. Ўшанда Шикановнинг қоқ иккига бўлинган ярим яланғоч жасади қонгаш нимтадай қарағайга илиниб қолганди. У тўпнинг қалқонини бўяган қон жазирама офтобда ялтираб кўринаётган тинчоқар Псел дарёси яқинидаги қизиган қумга сингиб кетаётганини ҳам кўрувди. Танклар дарёнинг чап соҳилида ҳужумга ўтди, Шикановнинг взводи эса биринчи бўлиб дарахтзор чеккасидаги мар-

рани эгаллаб, окоплар қазир-қазимай ўт очди. У Никитиннинг взводидан иккита снарядни ортиқча отиб, ўзиб кетганди.

Кечқурун эса ишғол қилинган Гадяче шаҳрида жангдан кейин ўлжа олинган ром ичишди, Никитин ўшанда қандайдир овсарлашган қиёфада батарея командирини ҳайрон қолдириб, дарахтзор чеккасидаги маррани менинг взводим эгаллаб, биринчи ўт очса Шиканов омон қоларди, деб бақирганди. У тасодиф ва омади офат келтиргани учун ўзини шу тариқа оқлаганди. Уша пайтларда Никитин ҳали урушда ҳеч ким қисматга чап беролмаслигини тушунмасди. Шошма-шошарлик қилиб ноаниқликка йўл қўйгани учун қисмат Шикановни аёвсиз жазолади. Никитин огоҳлантирувчи бундай жазоларни бир неча марта кўрса ҳам барибир уни уруш охиригача ақл билан иш тутишга ўргатолмади. Ешлик тажрибадан ўрнак олмас экан. Аммо орадан кўп йиллар ўтгач, совуқ терга ботиб уйғонаркан, тушида унга кўз тиккан машъум қисмат сал янглишиб бошқаларни маҳв этганини бир неча марта бошидан кечирди. Танклар атаксида ҳалок бўлганларнинг юзлари ва овозларини эслаш ниҳоятда оғир эди. Одамлар умрига човут солган бу ашаддий риёкор қисмат уруш билан чамбарчас боғлиқдир.

— Нега қовоғингни солиб олдинг? — сўраб қолди Самсонов. — Нималарни ўйлаяпсан? Юр энди. Етар.

— Сабр қил. Кўрайлик...

Никитин ҳамон сочилган гулларнинг қора тўшамаларга қапишиб ётган барглари, қабристондаги каби ленталари сўник гулчамбарларнинг учли ва нам темирларидан кўзини олмай тураркан, тошдаги ана шу нам гуллардан, лентали қора мальта хочлари, ёмғирда ивиган лентадан ажал иси анқиётгандай бўлди. Бир вақтлари, кузакда ўрмоннинг қалин жойлари, ёмғир расвосини чиқариб юборган йўллардан ўтганларида димоғларига мурда ҳиди гупиллаб урилганди. Ушанда йўлларнинг чеккаларидаги ариқлар бўйида ўсган қирққулоқлар ҳам шалаббо, немисларнинг лойга ботган противогаз қутилари, абжақ ясси котелоклари, ағдарилиб ётган, лойқа сувли каскалари ҳам кўринарди. Ўрмон йўлларидаги ириган жасад ҳиди димоғни бўғар, нафас олгани қўймасди.

«Бу нимасийди? — деди Никитин ичида ўзидан ўзи

нафратланиб жирканаркан.— Енголмаяпманми? Унутолмаяпманми? У мендан кучлироқми? Нега мен бошқа ўлимни, онаси, хотини, қайлиғи тўккан кўз ёшларни тасаввур қилолмаяпман? Нега улар раҳмимни келтирмаяпти?»

Ен тарафдан оҳиста яқинлашаётган қадам товушлари эшитилди. Ёдгорликка қотмароқ, баланд бўйли, бели тор сарғиш пальто кийган эркак яқин келди. Унинг бошида шляпаси йўқ, оқара бошлаган сочларининг фарқи очиб қўйилган, соқоли олинган юзи тунд ва хотиржам кўринарди. У бир бармоғи билан гулчамбар лентасини тўғрилаб қўйди. Лентада готик ҳарфлар билан битилган: «225-пиёда аскарлар дивизиясида жанг қилган солдатлардан» деган ёзув бор эди. Гулчамбарли киши шундан кейин бошини энгаштирган кўйи бир неча лаҳза хаёлчан тек туриб қолди.

«Бу немис нималарни ўйлаётганикин, ўтмишдаги зафарларними ё мағлубиятлариними? Ё ҳалок бўлган полкдошлариними? Ёши элликка яқинлаб қолганга ўхшайди. Демак, жанг қилган. Қаерда? Ғарбдами? Ё Шарқдами?»

Никитин синчковлиги тутиб немисдан, Шарқий фронтда 225-дивизия составида русларга қарши жанг қилмаганмисиз, деб сўрашга тайёр ҳам эди. Бироқ немис ёнидагилар ўзига эътибор беришаётганини сезди шекилли, Никитинга совуқроқ бир қараб қўйди-да, ёдгорликдан нари кетди. Сўнгги модада тикилган кузги пальтоси яғринига ёпишиб турарди.

«Ёшига қараганда гауптман ёки майор бўлса керак», деб кўнглидан ўтказди Никитин. У адашиши мумкинлигини билар, шундай бўлса ҳам немиснинг кимлигига бош қотирганича офицер мундиридаги яғринини кўз олдига келтирди-да, кўзойнагини дастрўмоли билан артаётган Самсоновдан сўради:

— Масалан, манави ким бўлди?

— Сенга ўқ узган немис,— жавоб қилди Самсонов ҳасратли овозда.— «Дойчланд, Дойчланд юбер аллес». Ўзини ҳарбийча тутишини сездингми? Ўҳў. Яна биттаси келди-ку. Унинг бундесвер лашкари бўлажаги, кимдир зимдан «учинчи рейх»нинг илгариги буюклиги хусусидаги гапларни қулоғига қуяётганига шак-шубҳам йўқ.

Никитин ёши ўн бирлардаги, калта шим, лой сач-

раган оқ ва узун пайпоқ кийган бола ёдгорликка яқин келганини кўрди. Бола эринибгина резина чайнаганича тош тўшамалардан тап тортмай худди спорт майдончасидагидай қўлларини лангар қилганича юра бошлади. Гулчамбарлардан тўкилган гулларнинг барглари сариқ ботинкасининг тагида эзиларди. Бола шундан кейин думалоқ қорнини шишириб, ингичка болдирларини таранглатди-да, сакраб-сакраб барельефдаги пулемётнинг бўртиқ стволини ушлади, оғзида чайнаётган резинадан пуфакча чиқариб, тўшамадан сакраб тушди. Сўнгра тўсиқ ортидаги япроқлар тўп-тўп қалқувчи ва оқ чағалайлар бор овозда чинқираётган ҳовуз томонга юрди. Оқ чағалайларнинг сарғишроқ ҳовуздаги чинқириши олисдан ҳам эшитиларди. Қушлар тумшуқларини чўзганча ҳовуз бўйида бир-бирларини қувлашар, жон ҳолатда қанот қоқишар, ёнгинадаги эринчоқ ўрдаклар бўйинларини ликиллата-ликиллата тўкилган япроқлар оралаб чағалайлардан узоқлашарди. Оқ ва узун пайпоқлари лойга беланган бола бўлса ҳовуз айланиб чопаркан, оқ чағалайларга йўл-йўлакай оёқ силкир ва оғзида пуфак ясаб, то ёрилиб кетгунча пуфларди.

— Том Соьер... Ухшайдими? — деб қўйди Никитин шунда.

— Немис насабидан, — унинг гапини тўғрилаб қўйди Самсонов. — Қани, жилдик энди. Бу ерда ҳаммаси равшан. Машҳур Реепербанга транспортда борамизми? Ё яна пиёда судраламизми? Ивиб кетмадингми, Вадимуска?

— Жин урсин сени, метрода бора қоламиз.

Ёмғир шивалаб турарди. Улар совуқ елвизакли, селгиган плашлар ва соябонлар ҳидига тўла метрога тушишди.

Улар метродан Реепербанга чиққанларида ёмғир тинган, қора булутлар порт атрофи ва кўздан пана денгиз узра пастлаб сузар, осмон кўпчиб, баҳайбат булут парчалари тунука томларга теккудай бўлиб силжирди.

Бу ерда, ҳатто метро яқинида ҳам ҳамма нарса меҳмонхона атрофидаги марказий, шинам кўчаларга ўхшамас, бари бўлакча, дабдабали, ғалати, улкан, маданий шаҳарлардаги маишатпарастлар эҳтиёжини

қондиришга тайёр Гамбургнинг ҳузурбахш, ҳамиша меҳмондўст соҳилига қадам қўядиган турли миллатларга мансуб сайёҳлар ва савдо флотининг денгизчиларига мўлжаллаб кимдир ўйлаб топган (бир оқшом, бир кеча, бир соатга) ҳаётдан дарак берарди.

— Машҳур Сан-Паули райони мана шу, — деди Никитин. — Фосиқлик даргоҳи. Вино. Ишратхона.

— Ҳ-м, — деб қўйди Самсонов. — Кўриб турибман.

Бу ердаги ҳар бир бурчакда майхоналарнинг қўполдан-қўпол вивескалари, ихчам исловатхоналар, ресторанларнинг, Америка клубларининг рекламалари турлича рангда товланарди. Чор-атроф дансинглар, тунги кабарэ, «Табу», «Колибри», «Мулен Руж», «Сафо» каби стриптиз номлари билан тўла, витриналарнинг ойналаридан яланғоч ва дўндиқ аёлларнинг ялтироқ ванналарда чўзилган ёки худди гиламдагидек чалқанча узала тушган, ёинки карашмали юзларини ҳадиксираб тўзиқ сочлари билан тўсиб, баданларининг уятли жойини кафтларида пана қилган алфоздаги рангли суратлари кўзга ташланарди. Ҳамма расмларда аёлларнинг дуркун сийналари, ҳирс жунбишидан сулайиб орқага ташлаган бошлари, таранг бўйинлари, номус қистагандай гўё ифбатли ҳаракат қилаётган қўллар, шармсиз кўзларини ерга тикиб, ногаҳоний қип-яланғочликларини ёқимли жилмайиш билан муҳофаза қилиш пайидаги жувону қизларнинг сурати бўрттириб кўрсатилганди. Хуллас, ҳамма ёқ турли-туман аёлларнинг баданларини кўз-кўз қилувчи расмлар билан тўлиб кетганди. Бу оғули, инсон шарм-ҳаёсини ошқора топтовчи, шаҳват бандаларига макон бўлган жой эди.

Реепербан ҳозир кундуздагидай гавжум эмас, чироқлари ҳали ёнмай, рекламалар чарақламас, тунги кабарелар ишга тушганича йўқ, дансинглар очилмаганди. Никитин клублар, кинотеатрлар ва стриптизларнинг чорловчи вивескаларини кўрганида ўзича хаёл қилган оқшомги сермижозликдан ҳануз дарак бўлмаса ҳам кўчада ҳаракат бошланиб кетган, бирик-сирик тунги ҳаёт кучга кирар ёхуд давом этар, ўрта-миёна қоронги меҳмонхоналар, майхона витриналари ортида, ҳовли ёки дарвозахоналарда гимирсилаётганлар кўриниб қоларди. Шунинг учун ҳам формали пальто кийган, эпчил ва барваста эшикбонлар эшик-

лар ёнида эснаб юришар, гоҳо тротуардан келаётган ўткинчиларнинг йўлларини сурбетларча тўсиб чиқиб, кафтларидаги сурат, қандайдир билетларни очиб кўрсатишар ва ҳирқироқ овозда лаблари лабларига тегмай:

— Янги порно! Кириш ҳақи уч марка!.. Ахборот учун уч марка! Сув текин!— деб қичқиришарди.

— Ун беш минут учун беш марка! Ёшгина швед қиз... Бир-бирларини яхши тушунадиган гўзал иккита мулат қиз ҳам бор! Шведча секс! Французча усул!..

Бу ерда, тротуарларда сояга ўхшаш, рангпар, пул ишлаш пайидаги кўзлари тамагир, учи ингичка ботинкали йигитлар дарвозахоналардан сирпалиб чиқишар, тор кўчалар тўридан шўнгиб чиқиб, шивирлаган овозда қаергадир киришни таклиф этишарди. Айни вақтда соҳарга оппоқ қора кийимли одамлар йигитларни қаттиқ кузатиб кўчага кўз-қулоқ бўлиб туришарди. Ҳамма жойда, деразалар тагида, дарвозахоналар ва майхоналарнинг эшиклари ёнида қўлларидаги очиқ соябонларини ўйнаган кўйи катта ёшли, юзлари салқи, қаттиқ пардоз қилган фоҳишалар кўринишар, ёнларидаги калта юбка кийиб, билакларига сумкача осган ёш фоҳишалар ҳам бемалол сигарета чекиб туришарди.

Меҳмонлар бу кўчада тўхташмади, чақирганларга жавоб қилмай, йўлларида давом этишди. Улар энгларидан откритка тутган, кетларидан қолмай шивирловчи рангпар йигитлар, пўписали ўқраювчи савлатли кишилар, меҳмонларга кўз узмай тикилаётган кекса, семиз танфуруш аёллар ҳамда ёшгина, сиртдан қараганда фариштадай покиза, сарғиш сочли, қовоқларини илк бор кўкимтир рангга бўяган ўқувчи қизларга ўхшовчи кундузги фоҳишалар оралаб нақ тиканли симлар орасидан ўтиб бораётгандай кета бошлашди. Никитин ҳам теварагидаги бу беҳаёликларнинг барини кимдир қонунлаштириб қўйганидан одат тусига кириб қолганини сезиб олди. Шу ваздан бу ердагилар инсон хирсига дахлдор жамики нарсаларни билишар, ишва, ноз, ғамзалар ёд бўлиб кетган, нархлар ҳам дидга яраша, кўнгил нимани тусаса, ўшани қилиш мумкин эди. Никитин шуларни ўйларкан, негадир жуда эзилиб, сиқилиб кетди, юраги зирқирагандай бўлди.

Улар кундузги фоҳишалар кварталидан индамай

ўтишганди, муюлишда, тор кўчага бурилаверишда букчайган, кўриниши қаримсиқ швейцарга дуч келиб қолишди. Заррин жиякли форма кийган, чала уйқу, соқоли ўсиқ бундай швейцарлар одатда меҳмонхоналар эшиги ёнида тургучийди. Ажиндор юзи ҳоргин ўша одам меҳмонларга таъмали имо қилди-да, шивирлаб ёлвора бошлади:

— Жаноблар, уч маркагина берсанглар... Пигаль майдонидан келтирилган қисқа француз фильмларини кўришинглар мумкин. Кўриб турибман, немис эмассизлар, бир назар ташлаб қўйсанглар ёмон бўлмайди. Сўнгги фильмлар. Мана, билет, жаноблар, уч марка арзимас пул... ишонтириб айтаманки...

— Кириб ўта қоламизми? — сўради Никитин Самсоновга иккиланиброқ юзланиб.— Бир кўрсак кўрибмиз-да. Ҳамма нарсани билишимиз керак, шундай бўлгач... Нима дединг?

— Майли, кўрсак кўраверамиз, фойдаси тегиб қолар,— жавоб қайтарди Самсонов негадир юзига қон тегиб, сўнгра швейцарга олти марка майда пул санаб бериб, тўнғиллаб қўйди: — Билсак била қолайлик.

Улар ён тарафдан югургилаб келган эшикбон эгилиб-букилиб очган энсизгина эшикдан кириб, ним ёруғ тош зинадан чучмал зах ҳидли иссиқ атир анқувчи ертўлага тушишди, зина охиридаги ичкарини тўсиб турган вазмин бахмал пардани суришди. Шунда чоққина ғира-шира зал тўридаги экранча ёришди. Унда кенг-мўл тўшак чеккасидаги яланғоч аёл мушакдор эркакнинг яғринидан ҳирс билан қучоқлар, гарданини ёстиққа ишқарди. Овозсиз бу фильм меҳмонхона номеридаги эркак билан аёлнинг ҳирсий ҳаракатларини намойиш қиларди.

Никитин бўсагадаёқ нимқоронғи залга тикилиб бўш жой қидирди, стуллар ҳеч ерда кўринмасди. Залда бир неча столчалар бўлиб, деворларда қизил чироқ ёниқ турар, қоронғиликдан бурчакдаги майхонанинг қизғиш ойнаси ялтирарди. Дастлаб бу зал ҳам, майхона ҳам ташландиқ, кимсасиздай туюлди. Кейин ўнг томондаги кўзгулар ёнида учта аёл гавдаси кўзга ташланди. Улар ён томондаги пардага яқин столча тева-рагида ўтиришарди. Шу чоқ улардан биттаси чўзиброқ:

— Хэлло-о! — деб қўйди.

Экраннинг стулсиз, тунд залга тушган кўкимтир ёғдусида иккита қизнинг ўрниларидан туриб, шошилмай қилпанглаганча яқин келаётганлари кўринди. Сўнгра кинотеатр контролёрлари каби («айн момент») Никитин билан Самсоновни ярим доира шаклидаги ложага бошлаб, столча ёнига ўтқазишди-да, нафас бўғадиган атир ҳиди бурқситиб, бу майхона-кинотеатрнинг удуми шунақа, демоқчидай шартта икковларининг ўрталарига ўтириб олишди.

Никитин ёнида ўтирган қизга қарашга улгурмасидан учинчи, чамаси, официантка қиз яқин келиб, қўл фонарини ёқди. Шунда Никитин унинг сарғиш сочлари, чувак юзини кўриб, ақлли студент қизлардан эканлигини сизди. Қиз томдан тараша тушгандай, жаноблардан нима ичмоқчиликларини сўради.

— Ичмоқчисизлар, дейсизми?— Никитин немисчалаб қайта сўради-да, пича боши қотиб тургач: «Қўмондонликни қўлга ол», дегандай Самсоновга имо қилди.

— Кока-кола,— Самсонов бирор нарса буюриш зарурлигини билгани учун энг арзон ичимлик номини айтди.— Иккита.

«Бу қизлар ким бўлди? Нега улар ўртамизга ўтириб олишди?— Никитин шуларни кўнглидан ўтказаркан, дарҳол сертакаллуф япон гейшаларини эслади.— Балки булар ҳам шу ерда ишлашар, томошабинларни зериктирмасликлари керакдир. Бу қизиқ, аммо ҳожати йўққа ўхшайди».

Дам ўтмай, столчада муздай кока-колала иккита шиша, ромли иккита кичкина қадаҳ пайдо бўлди. Қизларга шундан кейин жон кириб, ғивирлашиб қолишди, тиржайганларича кока-коладан қуйишди. Қизлардан бири кока-колани Самсоновга, иккинчиси Никитинга узатганди, Никитин ахири унга қаради. Никитиннинг ёнида ўтирган қиз буғдой ранг, ёноқдор, шахло ва тим қора кўзлари ифодасиз, юпқа свитери кўксини бўрттириб турар, оёғини чиройли чалмаштириб олган, юбкаси торлиги учун оппоқ тиззалари очилиб қолганди.

Қиз қадаҳдан бир ҳўплади-да, оёғини қимирлатиб, имо билан Никитиндан сигарета сўровди, Никитин бажонидил унга сигарета бериб, гугурт ҳам чақди. Гугурт ёруғида қизнинг қалин бурни, қуюқ бўялган киприклари, сигарета мундштуқини ҳалқадай қисиб

олган дўрдоқ лаблари, қизил бўёқдан ялтираётган доирасимон тирноқлари кўриниб кетди. Қиз сигаретани шошилмай чекаркан, оёғини яна қимирлатиб, тиззасини Никитинга теккизарди, бамисоли мушук суйкалиб ўтгандай кафти билан сочларини сийпалади.

— Менинг исмим Гэда,— деди у шивирлаб. Кейин қўли Никитиннинг юзида тўхтади-да, қулоғининг юмшоқ жойини чимчилаб қўйгач, қўшимча қилди: — Сен кимсан, англизмисан? Намунча жиддий бўлмасанг!

— Гэда?— Никитин қайта сўраркан, қизнинг совуқ, ачимсиқ сув ҳиди келиб турган қўлини юзидан олиб ташлади. Бу билан у бунақа беҳаёликка тобим йўқ, демоқчидай экранга қараб ўтираверди. Экранда эса меҳмонхонанинг турли номерларида бўлаётган айна бир нарсанинг ўзи кўрсатиларди; яланғоч аёл тўшак ўртасида ўтириб, худди оппоқ оёғининг терисини шилиб ташлаётгандай пайпоғини ўйчан қиёфада ечарди. Шу пайт эшик очилиб, эркак киши кириб келди-да, пиджагини улоқтириб, галстуги билан кўйлагини ечди. Аёл эса иккинчи пайпоғини ечишга улгурмаёқ чалқанча ётқизилиб, мушаклари дуркун қора гавданинг тагида қолди. Шундан кейин қоронғиликдаги қўшни номер кўринди. Сочлари узун, кўзлари чақчайган, фақат узун қўнжли этиккина кийган аёл қамчи билан ўзининг яғринига тушириб завқланарди. Кейин рассом устахонасига ўхшаган сурпларга тўла хона кўринди, ундаги яланғоч натурачи аёл дераза ёнида нозик бармоқлари қалтираганича қорнини айлантириб силар, иккинчи қўли билан шамни белига яқинлаштириб, хунук жилмайди. Бошқа бир фильмда эрталабки пайт пляж қумида бир эркак додлаётган қизнинг қўлларини қайирав, қонталаш кифтларини тишлар, боши тақир, хунук букчайган, яланғоч иккинчи эркак эса буталар ортидан мўралар ва жун босган оёқларини қимирлатиб, беўхшов куларди...

Никитин фильмни олдинига мубҳам қизиқсиниш, сўнгра энсаси қотиб томоша қиларкан, томоғига кўнгилни айнитувчи нимадир тиқилгандай бўларди. Нега деганда кўз ўнгида намойиш қилинаётган фильмда инсон вужуди минг кўйга тушар, шунинг учун ҳам қалбида чексиз нафрат уйғотарди.

— Инглиз, ич...

Никитин ложадаги шиқир-шиқирларга чалғиб,

қовоғини очмай экрандан кўзини узаркан, қўл фонарининг ёруғида столчаларида негадир пайдо бўлиб қолган вино, иккита тимқора шиша, тўртта қадаҳни кўрди. Официантка индамай қадаҳларга вино қуярди. Гэда Никитинни зимдан кузатиб, вино ҳўпларди, официантка эса экраннинг ўнг тарафидаги қайгадир элтувчи йўлни яшириб турган парда ортига ўтиб кетди. Кейин парданинг бурмалари чайқалди-да, у ердан залга эркак кишининг ҳирқироқ шивирлагани эшитилди.

Бўлаётган бемаъниликлардан Никитинни ваҳима босиб, вужуди безгак тутганидагидай музлаб кета бошлади. Қандайдир тутуруқсиз, ортиқча эди булар. Экранда терчираган яланғоч баданлар кўрсатиларди. Кимсасиз Реерпербан, бегона ертўладаги қоронғи ва пинҳоний майхона, столдаги буюрилмаган вино, парда ортидаги шивир-шивир, умрда биринчи бор тўқнаш келаётган ёноқдор Гэданинг оёғини тиззасига тираб ўтириши нима деган гап ахир? Ҳа, ҳозироқ туриб қолиш, нимаики бўлса ҳам ўзни қўлга олиш, афтидан, табиий равишда ёруғ дунёдан, ноябрнинг тунд ҳавосидан, бу ернинг темир бетон деворидан ўтолмаётган одамзод товушларидан бенасиб бўлган шу шубҳали ертўлани тарк этиш даркор. Ҳозир ҳамма ёқ тинч ва жон асари йўқдай сукунат чўккани учун Никитин парда қимирлаб, ортидан эркак кишининг шивирини эшитганидан кейин ҳеч ким билмайдиган бу ташландиқ, қоронғи ертўланинг ичкарисини, осма зах равоқларни, сувоқлари кўчган деворларини, ифлос ва бадбўй канализация қудуқлари ва шаҳарнинг лойқали қуйқалари оқадиган ариқларини, бу жойларда бирорта ҳам тирик жон йўқлигини кўз олдига келтирди.

«Кетишимиз керак, ҳа, кетишимиз керак!» — Никитин ичида шундай деб турганида Гэданинг шивирлаганини эшитди-ю, немисча жумлаларни тушуниб етишга ҳаракат қила бошлади.

— Кеча врачга кўриндим, соппа-соғ эканман. Узимга қараб юраман, инглиз...

Гэда ишвали жилмайиб кўкраги билан белини шошилмай силади.

— Мен стриптизнинг энг яхши артисткасиман, кечқурунлари бу ерда рақс тушаман. Кўкрагимга бир

қара. Сийпала... Белимни ҳам кўр. Худди ўғил бола-
нинг белига ўхшайди. Сен кимсан, инглизмисан?

— Йўқ.

— Полякмисан? Югославмисан?

— Йўқ.

— Ё русмисан?

— Руслар бу ерда бўлишганми?

— Биттаси бўлувди. Ёқимтой. Лекин жосус эди.

— Нимага жосус дейсиз?

— Русларнинг ҳаммаси жосус.

— Бу бўҳтон, азизам Гэда.

— Сени секин қизишаётганингни кўриб туриб-
ман,— хириллаб кулди Гэда.— Ё сен... анавинақалар-
данмисан? Балки бошқасини истарсан? Хотиржам бўл,
мен кўнглинг нима тиласа ҳаммасини қондираман.

— Йўқ, азизам, мен ҳеч нима истамайман...

«Кетиш керак, ҳозироқ бу ердан кетиш керак. Буни
Самсоновга айтмаса бўлмайди!»— кўнглидан ўтказди
Никитин. У ваҳимада бўғилиб кетаётганини бутун ву-
жуди билан сезар, экранда кўрсатилаётган воқеаларни
мутлақо тушунмас ва маъни топмасди. Қаршида ҳа-
мон яланғоч эркак ва аёлларнинг гавдаси липиллаб
ўтарди. Никитин буларнинг барини кўрмасам дер,
вақтлари беҳуда кетаётганидан ачиниб, Самсоновга
қараркан, аввалига уни танимади. Гэданинг барваста
гавдали шериги бурчакка қисиб қўйган Самсонов қо-
ронғида кўкимтир башарасини силкитиб, жаҳл билан
ўзгарган овозда нималарнидир гўлдирад, сўлжайгани-
ча ўзини оқлаётган, мудофаа қилаётганга ўхшарди.

— Етар, кетдик бу ердан!— деди Никитин шартта.

Самсонов ҳарс-ҳурс қилганича Никитинга кўзойна-
гини қаратаркан, майхонанинг бўм-бўш залида унинг:

— Ҳисоб-китоб!— деган овози янгради.

Экраннинг ўнг томонидаги парда қимирлаб, тортил-
ди-да, сарғиш сочли, кўзидан ақлли студент қизга
ўхшаган официантка шошилмай яқинлаша бошлади.
У столчага иккита ҳисоб-китоб қоғози қўйиб, уни ди-
моғдор қиёфада қўл фонари билан ёритди. Никитин
ҳисоб-китоб қоғозини диққат бериб, дурустроқ кўрол-
мади, чунки Самсоновнинг официантка қўлидаги фо-
нари ёритган юзи зумда ўзгариб, таажжубда қичқириб
юборди:

— Қаёқдан келди шунча пул? Адашяпсиз! Юз

эллик марками? Биз фақат кока-кола буюрдик-ку! Кечирасиз! Биз вино ичганимиз йўқ!

— Пулинг йўқми, инглиз? Нарх-навони билмайсанми?— деди официантка ҳамон пинагини бузмай, унга яқинроқ эгилиб.— Неча марка тўлай оласан? Ҳаммаси бўлиб қанча пулинг бор?

— Юз марка,— ёлгон гапирди Самсонов тутилиб.— Мен фақат юз марка тўлай оламан.

— Чўз ўша юз маркани!..

Самсонов бурнидан қаттиқ нафас олиб, хавотирли қиёфада ён чўнтагидан картмонини чиқарди. Қалт-қалт қилаётган бармоқлари билан уни ковлаштириб, эллик маркали иккита қоғоз пул узатганди, официантка картмонининг бир чеккасига чанг солганича чийиллади:

— Унда яна пул бор! Ол! Сен ҳам... тўла! Сенинг ҳам пулинг йўқми?

Официантка шундан кейин қўл фонарини Никитининг пешанасига қаттиқ тираб, чиройли юзида ғазаб билан сапчишга ҳозирдай яқинлашганда, экранни тўсиб қўйди. Никитин ундан бундай қўпол зўравонлик кутмаса ҳам бу ёғи таҳдид ва тамага ўтаётганини англа-англамас, ертўла бурчагидаги парда қимирлаганини сезиб қолди. Боксёрсифат иккита эркак (бири пиджаксиз, оқ кўйлақда, ечилган галстуги осилиб турар, бошқаси қора свитерда эди) олдинма-кейин ичкаридан чиқиб келишди-да, жимгина сигареталарини чекканча орқаларини ўгириб майхонанинг баланд стулларига бемалол ўтириб олишди.

— Фонарчадан ўз ўрнида фойдаланиш керак, ази-зам,— деди Никитин.— Ушанда яхшироқ бўлади.

Никитин одамнинг қўли боғлиқ аянчли қиёфасини яхши тасаввур қила олар, чунки номаълум кимса қўл қайириб, томоққа ёпишиши, ўлжаси ноиложлигини сезганда кулишини кўп марта тушида кўрганди. Мана шу ҳол ҳозир бу ерда, кимсасиз мудҳиш ертўлада жўнгина қопқонда ҳам рўй бериши: муштлашув, калтаклаш, тунаш, борингки, ҳатто қотиллик ҳам бўлиши мумкин, сассиқ зах йўллар, шаҳар канализациясининг ташландиқ қудуқлари атрофида биронта ҳам гувоҳ йўқ, бордию ўлдириб кетишса, биров тополмас, билмасди ҳам...

Шунинг учун ҳам Никитин аҳволи танглигини

дарров англаб, гангиб қолган Самсонов сингари официанткага терс гап айтишдан маъни чиқмаслигини кўнглидан ўтказиб, ўзини янада хотиржам тутишга уринган ҳолда ўзига тегишли 143 марка ёзиқли ҳисобкитоб қоғозини, сўнгра Самсоновнинг ҳам 143 маркали ҳисобкитоб қоғозини бепарволик билан олдиға тортди. Бу анча кўп пул бўлса ҳам ҳозир кўзига кам, арзимасдай кўриниб кетди. Ҳа, шундай, тезда, имилламай уч юз маркани тўлаб, бу билан ноябрь ҳавосига, ёқимли ёмғир, нам асфальтга чиқиб олиш ҳуқуқини сотиб олмаса бўлмайди... Ана шу арзимас, озгина маблағ тўлаш ўриндан қўзғалиб, яна олдидаги вазмин пардани тортиш, ертўланинг нимқоронғилиги, бепарво вино ҳўплаётган Гэда бурқситаётган атир ҳидидан, уриш, юз-кўз демай чанг солишга шай энгашиб турган сарғиш сочли официантканинг жаҳлдор юзидан қутулиб кетишга имкон берарди.

Никитин зинаға қадам қўйиш иштиёқида енгил тортди-да, пакетидан уч юз марка санаб олиб, лоқайд қиёфада официанткаға узатди: «Икковимизнинг тўловимиз». Официантка пулни унинг қўлидан юлқигандай тортиб олди. Шундан кейин Никитин Самсоновға қисқа қилиб:

— Эшикка қараб юр, бўл тезроқ!..— деди.

Официантка лабларини чўччайтирганича столға қайтим тангаларни қўя бошлади. Бояги иккита эркак тескари қараганларича назар-писандсиз миқ этмай чекиб ўтиришарди.

Никитин хаёлан: «Тез, тезроқ», дея турмоқчи бўлганди, Гэда унинг тирсагидан ушлаб, плаши енгига ёпишган кўйи жойидан қимирлатмай қўйганини кўрди-ю, қони миясига ургандай бўлди. У шундан кейин Гэдани туртиб юбормаслик учун («У ҳозир чийиллаб, мени уришяпти, деб додлайди, ана ўшанда бошланади машмаша») оғир-босиқлик билан енгига тирмашган қиз бармоқларини аста бўшатиб, зўрма-зўраки жилмайганча ичида («Йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ!») нафрати қўзиётган бўлса ҳам роҳату завқ олган одамдай гоят мулоим овозда:

— Данке шён... Ауф видерзеен...¹— деб қўйди.

Никитиндан кейин Самсонов столни қорни билан

¹ Катта раҳмат... Хайр.

туртиб, бесўнақай ўрнидан турди-да, пишиллаб, бўйнини буқадай энгаштирганича эшик томон юрди. Никитин кетма-кет унга эргашди. У бўсағадаги зах ҳиди сингиган пардани кўтариб ташлаганидан кейингина тик зинада кўнгилни очувчи кундузги ёруғликни кўрди. Шунда ҳам пастдагилар эсларини йиғиб, қувиб чиқишмасайди, деган ҳадикда эди...

Икковлари ҳарс-ҳурс қилиб тош зинадан кўча эшикка чиқишди. Ойнабанд эшикдан куз кунининг хира ёруғи тушиб турарди. Улар ташқарига, озодликка чиқиб, тротуар, нам асфальтга оёқ босишди. Кейин икковлари ҳам Реепербаннинг ачимсиқ, зах ҳавосидан тўйиб нафас олишгач, у ёқ-бу ёқларга назар ташлашди.

— Хайрият-е! — деб қўйди Никитин. — Жин урсин бунақа жойни.

Остонада турган эшикбон ўзини кўк шинели тагидаги доғни кеткизиш билан банддай кўрсатар, ажиндор, буришиқ юзида лаганбардорлик эмас, ясама ўйчанлик ифодаси сезиларди. Никитин камоли куфури ошгани учун майхонанинг номи-ю, ўзини баногоҳ ва нотасодифий ҳолда бир ёқлик қилиши мумкин бўлган ана шу швейцарнинг хунук турқини эслаб қолмоқчи бўлаётганини сизди.

— «Интим-бар», — ўқиди Никитин эшик устидаги неон нури ёритган вивескани. — Бир юз биринчи разрядли фоҳишахона учун зўр ном! Бунчалар беозор муассаса! Шунақасиям бўларкан-да, Платон!

— Шунақаям тентак бўламузми-а, қип-қизил аҳмоқлик! — ғазаби қайнаган Самсонов терлаган пешанасини уриб-уриб қўйди. — Уч юз марка-я! Шилишди! Зўрлашди! Куппа-кундузи-я! Роса бошлашди, роса аҳмоқ қилишди!

— Қутулиб чиққанингга шукур қилсанг-чи, Платон, — деди Никитин хурсанд овозда. — Нима ҳам қила олардик? Нима, фоҳишахонадагилар ноинсоф бўларкан, деб полицияга арз қиласанми ё канцлерга норозилик билдирасанми? Бундан ҳам баттар бўлиши мумкин эди. Улар бизни инглизлар хаёл қилиб енгилелпи шилишди холос, аслида кимлигимизни билишгани ҳам йўқ. Уша соҳибжамол Гэданинг руслар ҳақида нима деб вайсаганини эшитдингми? Боксёр ўсмирлар ичкаридан чиқиб келишганига ҳам эътибор бердингми? Чегара сувларидаги дредноутлар.

— Гирт тентак эканмиз! Ҳа-да! Уч юз марка-я!

— Садқан сар ўша маркалар, ёнимизда бўлмаган эди, деб билавер! Аниқроғи, капиталистик мамлакатдаги ҳар қанақа қалам ҳақи ҳаром пул бўлади.

— Ҳечам-да! Бунақаси кетмайди, кечирасан! Мен сенга бир юз эллик марка узатаман, албатта бераман. Тентаклигимиз учун баб-баравар чув тушамиз!

— Ҳеч қанақа пулинг керак эмас, Платон, билдингми? Уша уч юз маркани эсимдан чиқариб юбордим. Улар йўқ эди мен учун.

— Қарздор бўлиб юролмайман, буни ҳам эсингдан чиқарма!.. Гўл, овсар бўлмасак биз аҳмоқ, эшаклар шу кўйга тушармидик! Келиб-келиб тагин бориб турган шалақларнинг тузоғига илиндик-а!

— Бўғилаверма. Ўтган ишга салавот. Бунақаси қимматга тушади ўзи. Бари бир қизиқ бўлди-да, ўлай агар.

Никитин ғазаби қайнаб, жаҳлдан бўғриқиб кетган Самсоновни тинчитмоқчи бўлиб ҳатто куларди ҳам. Шунда ҳам вужудига сиғмаётган ожизлик ҳисси анчагача кетмаслигини сезиб турарди. Пешанасига офицантини тираган сарғиш сочли студентга ўхшаган официантканинг афти ҳам, унинг: «Сен ҳам тўла!» — деган беҳаё сўзлари-ю, майхона пештахтаси ёнида сигарета чекиб, бамайлихотир ўтирган иккита ўспирин ҳам, Гэда, буюрилмаган вино ҳам — бари бир бирорта исбот ва далил йўқ бачкана зўравонликнинг ўзгинаси эди. Чунки рўй берган ҳодиса одатдагидай табиий кўринарди. Вино, қизлар, ҳисоб-китоб қоғозидаги ҳақини ололмай қийналаётган бечора официантка қизнинг ёнини олишга тайёр турган иккита ўспирин... Бунда айбдорлар йўқ, тўғрироғи, бор эди. Улар қўнгил очишни истаб кирган ва ўзларини шилиш, таҳқирлаш, чув туширишга йўл қўйган иккита чет эллик эди...

Тўртинчи боб

Никитин анча вақт пулсизликдан кейин каттагина нашриёт кассасидан биринчи марта олган уч минг сўм гонорар ҳар бири қоғоз лентачалар билан зич боғлаиб муҳрланган ва қандайдир имзолар чекилган уч нафар қалин-қалин пачкалар эди. Бу пачкалар эски

пиджак чўнтагида ёқимли қаппайиб турарди. Никитин нашриёт эшигидан июнь офтоби порлаётган ташқарига чиқди. Бу қалин журналдаги ҳикоя устида ўз фамилиясини кўргани ва кўксига завқ бахш этиб ботувчи, анча вақт интиқликдан сўнг эришган маблағдан ниҳоятда бахтиёр эди.

Никитин биринчи учраган тамаки дўкончасидаёқ қимматбаҳо «Герцеговина Флор» папириси сотиб олди-да, сархуш кайфиятда қарзлари, Павелецк вокзали ёнидаги ижарага олган доғ-дуғ обоймали бесаранжом хонасини ҳам унутиб, ёзги, гавжум, иссиқ, сояда пешин жазираси қуршаган тераклар қад кўтарган кўча бўйлаб одимлай бошлади. Қувончи ичига сиғмай, ўткинчилар юзига қараркан, ўйларди: йўқ, одамлар унинг номи ҳозир шуҳрат топгани, барча газета дўкончаларида у ёзган, у бесаранжом, сахтиён обоймали хонадаги лиқилдоқ стол ёнида ўтириб яратган ҳикояси бор журналнинг янги сони сотилаётганидан беҳабарлар. Улардан ҳеч ким Никитин кўчадаги нотиним ўткинчиларни ҳайратга солиши, маъюслантириши, қойил қолдиришини билмайди. У ҳозир пулдор, қарзлардан узилиши (хона, беканинг овқати ҳақи) мумкин, ўзига янги костюм, ички кийим, ботинка харид қилса ҳам келгусида хотиржам ишлаши, одамларни тагин ҳайратга солиш, ноёб истеъдоди қаршисида таъзим қилдириш учун пули қолади ҳали.

Никитин муқолишдаги газета дўкончаси атрофида анча айланиб, офтоб қиздирган ойнадан китоб ва журналларнинг муқоваларини томоша қилди, янги газеталар, «Огонёк»нинг сўнгги сонини сотиб олаётган ўткинчиларни кузатаркан, назари дам-бадам ҳикояси чиққан қалин журналга тушиб қоларди. Фамилияси бор, биринчи саҳифани ажиб қора қилиб тўлдирган ҳарф ва тиниш белгилардан иборат сатрлардан таралаётган босмахона бўёғининг иси ҳали димоғидан кетмаган, ҳикоянинг бошланишини ёд билар, асарнинг «Куз кунларидан бирида» сарлавҳасини ўқиган одамнинг кузнинг ҳазин нафаси уфурувчи: «Ёмғир боғни шитирлатар, томни, зина устини тарақлатар, шамол кўлмаклардаги тўкилган япроқларни қийшайган кемалар янглиғ қуварди» деган жумлаларни ўқигандан кейинги ҳолатини кўз олдига келтирарди. Никитин дастлабки жумлалар устида ишлаганида кўнгли тўл-

маган, бутун ҳикояни ёзиб бўлгандан кейин ҳам унга кўп сайқал берган, чўзиб, қисқартирган, сўзларни алмаштирган, сифатлашларни олиб ташлаган, бу жумлалар завқбахш жазо, азоб каби тушига ҳам кирганди. Шунга қарамай, бу азобнинг таги лаззат бўлиб, унинг кети кўринмас, тиним ҳам билмасди.

У папирос чекканича фаромушдай дўконча олдида битта-яримта ҳикояси босилган журнални сотиб олиб қувонтирувчи фурсат етишини кутаркан, биринчи саҳифадаёқ кўзга ташланажак дастлабки жумлаларни ичида ёддан ўқирди: «Ёмғир боғни шитирлатар, томни...» Бу қуйма, зўр жумла бўлиб, ўқувчини бош кўтармай ҳикоянинг давомини ҳам ўқишга ва дарё бўйи шаҳарчасидаги октябрь ҳавоси япроқларини тўккан боғнинг кузги манзарасидан завқланишга ундарди.

Ойнабанд дўкончадаги сотувчи чол бепарво, иш билан банд, у газета сотар, эски дока ўроқли бармоқлари билан танга санар, кейин пештахта остидаги емишдан олиб кавшаркан, даҳанида лимонли вафля увоқлари қоларди.

«Нима гап ўзи? Нега журнални олишмаяпти?» — деб ўйларди Никитин кавшашдан бўшамаётган сотувчи чолга қараб. Бу чол қалин журналнинг жиддий ва машҳурлигини яхши билиши ва янги сонни ҳар бир одамга таклиф қилиши керак-ку, ахир. Чолга журнални айтсаммикин ё айтмасаммикин?»

Никитин дўконча олдида хийла вақт одамларга халал бериб турди. Дўкончага яқинлашганлар унга туртиниб ўтишарди. Шу ваздан сотувчи чол бирдан унга шубҳали тикилди-да, газета дасталари ортидан қўзғолиб, чийилдоқ овозда сўради:

— Сизга нима керак, йигит?

Никитин шундан кейин хижолатда ҳикояси чиққан журнални олди-да, сарлавҳаларига кўз ташлади, кейин янги ном эканлигини билдирувчи фамилияси қора ҳарфлар билан ёзилган бетни очиб, дастлабки сатрларга кўз югуртираркан, ўзини ҳайратомуз кўрсатган қиёфада:

— Э, чиқибди-ку... — деди.

— Нима чиқибди? Янги нарсами? Муаллифи ким экан? — Сотувчи чол шундан кейин вафлясини сичқондай курсиллатган кўйи, худди қуруқ чўлга тикил-

гандай, журналдаги фамилияга, ҳикоянинг сарлавҳасига тикилди.

— Бу менинг ҳикоям,— Никитин ўзини шон-шухрат меъдасига теккандай аранг бепарво кўрсатиб шундай деркан, сотувчининг хира кўзларида қизиқиш пайдо бўлганини сезиб хурсанд бўлиб қўйди.

— Сиз муаллимисиз?.. Сиз-а? Ёзиб турасизми? Шундай денг!.. Бунақа ёш муаллифларни сира ҳам кўрмагандим... Сиз ёзувчи бўлсангиз керак-а? Кўрганимдан хурсандман...

— Ҳа, бу менинг ҳикоям,— Никитин қовоғини солиб гапини такрорлагач, чўнтагига қўл солди.— Меңга иккита журнал беринг. Кечирасиз, учта бера қолинг. Ўзимда бир нусха ҳам йўқ экан.

Никитин ғирт ёлғон гапирди, чунки унга муаллиф сифатида журналдан икки нусха берилганди. У эса ҳозир дўкончадаги чиройли кўриниб турган бинафша ранг, ҳали ҳеч ким қўл теккизмаган журналларни гўё улар ҳозироқ дўконда қолмайдигандай дастаси билан апил-тапил сотиб олишни истарди. Чунки ҳаётида мўъжизакор бурилиш бўлган муаллифлигини матбаа йўли билан исботловчи далиллар қолмасди-да.

— Прозаик Никитин? Сенмисан ўзи? Нарсангни сотиб оляпсанми? Зўр-ку, бу ёғи!

Никитин орқа томонидан «о»ни чўзиб айтувчи кимнингдир дангал ва бетакаллуф овозини эшитиб, сотувчи кафтига ташлаётган тангали қайтимни чангаллаганича қўнишиб, ўгирилиб қараганди, шеърлари чиқиб турадиган, адабий доираларда кўпларга таниқли бўлиб қолган ёш шоир Василий Вихровни кўрди. Василий Вихров малла соч, елкалари кенг, эзма, қишлоқчасига оппоқ ва бақувватлиги жиҳатидангина эмас, балки шеърни қойилмақом ўқиши билан ҳам Есенинга ўхшаб кетарди. Никитин унинг университетдаги студент кечаларида шеър ўқиганини кўп марта кўрганди.

— Прозаик... Истеъдодинг зўр!

Вихровнинг эғнида эски, гижим пиджак, кўп кийган кўйлаги ёқавайрон, тартибсиз таралган сочлари пешанасига тушиб турарди. У хушчақчақ қишлоқ йигитларидай суюниб кетгани учун Никитинни тап тортмай орқасидан қучоқлаб, жарангдор овозда деди:

— Ҳикоянгни ўқиб чиқдим, журналда икковимиз ёнма-ён эканмиз, унда менинг балладам босилган, кў-

зинг тушмадими? Уқиб чиқ! Мен сенинг нарсангни ўқидим, дуруст, зўр! Унда бир жойи бор, нимаиди? «Чироқлар қоронғиликда липилларди», шекилли... Бу шеърий сатрнинг ўзгинаси, биродар! Истеъдоднинг зўр, Никитин, олдинга ёриб ўтиб, илҳом қанотида Чеховнинг ёнидан жой оласан! Ба-ра-кал-ла, прозаик, ба-ра-кал-ла!

— Йўл бўлсин?— Никитин қизариб вафлясини кавшай-кавшай Вихровнинг дўриллашини тинглаётган сотувчига қаради.— Марказгами?

— Марказга бўлса, марказга-да! Кетдик. Гонорар олдингми? Ювамиз-а? Сенинг қалдирғочинг, менинг балладамни ювамиз! Бирор жойда ўтирамиз. Отамлашамиз. Маданият паркига, тоза ҳаволи жойга борамиз! Вақтинг қалай, болаларинг йиглаб қолишмайди-ми? Хотининг кўзи тўрт бўлмайди-ми? Қайнананг ўқлоқ ушлаб турмайди-ми?

— Йўқ, бўйдоқман.

— Троллейбус бекатига юрдик, Чехов! Биринчи ҳикояни ювмасак гуноҳ бўлади! Йўл ювилиб, топ-тоза бўлиб туради-да, тушундингми? Шон-шуҳратга элтувчи оқ пойандоз! Жин ургур, сен прозаикка худо берган ўзи, тушундингми?

Никитин аввалига хурсандликдан тўлқинланганини «Ахири ҳаётимда муҳим, ажойиб воқеа рўй берди-е!») яхши эслар, столчадаги ҳикояси босилган қатор журналлар ана шуни эслатиб тургани, Марказий боғ навниҳолларининг қалин япроқлари, қаламкаш дўсти билан куппа-кундузи киришган ёзги кафенинг рангбаранг ойналарида ярақловчи июнь кунининг жазирама офтоби ва кечалари ишлаб қийналганларини зумда тарқатиб юборган қадаҳу ҳаётида янги ажиб босқич бошланаётгани сабабли ўзини хурсанд, сахий сезарди. Барча одамлар, буюмлар, ердаги соя, жазирама қуёшга меҳри товланар, кафенинг улар ўтирган айвонига дов-дарахт, чучмал япроқлар, кафе теварагидаги офтоб қизитган озода ва супуриб-сидирилган хиёбонларнинг ҳиди уфурарди.

Никитин проза поэзияси, ҳикоя деталлари, ижоднинг сеҳрли лаҳзаларида қаламни тебратишга ундовчи куч, бошқалар айтолмаган гапларни айтиш учун омон қолган баъзи омадли фронтовик ёзувчилар ҳақидаги эзмакашлигини жон қулоғи билан тинглади. Шунда

Вихровнинг соғлом юзи, яхши фикр туғилганда чақнаб кетувчи мовий кўзларига, пешанасини қоплаган малла сочларига завқланиб тикилар ва бу Вихров ҳар қалай ажойиб йигит, санъат билан ишга, ўзим ҳар куни тополмай қийналадиган жозибали сўзларга қаттиқ ишонади, деб ўйларди. Суҳбатдошининг гапини эшитгани сайин илгари, мана шу учрашувмизгача уни яқиндан билмас эканман, унинг урушда бўлгани, университетни тамомлаб, шеърлари чиқиб туриши-ю, ўзини оддий кўрсатиш мақсадида «о»ни атайин чўзиброқ гапиришини билардим, холос, деб ичида ўзини-ўзи койрди.

Вихров пардозсиз мардона проза, латиф поэзия, бутун адабиёт, ёзувчи деб аталмиш тасаввурнинг буюк кучи билан иккинчи ҳаёт яратадиган одамлар соғлигига қадаҳлар кўтарди. Шундан кейин у сўнгги пайтларда ёзган ва ҳали босилмаган шеърларидан ўқишга тушди. Никитин эса ичгани сари Вихровнинг истеъдодига, заковати, нозик қалбига қойил қолар ва ўқилган ҳар бир шеърдан кейин: «Қойил, зўр, аъло!»— дея азбаройи завқи келганидан ошнасини қучоқлаб ўпмоқчи бўларди. Кўнгли ҳам, қўли ҳам очиқ Никитин дўстига азбаройи беш кетганидан уни ниҳоят икки марта ўпгач, меҳри жўшиб сал бўлмаса йиғлаб юбораёзди.

Никитин завқ-шавқ, эзгуликдан хурсанд ўтирса ҳам осон кечмаган тақдири, ҳаёти йўлида муҳим ва бебаҳо босқич бошланганини унутмасди. Ҳа, ҳаётида кўпдан буён кутилган, бахтли, янги давр бошланди. Қалин журналда босилган илк ҳикояси бошқаларнинг назарига тушиши, танқидчилар янги истеъдод пайдо бўлганини яқдиллик билан таъкидлаб, ҳатто «Талантли ҳикоя» ёки «Талантли лирик проза» каби ягона сарлавҳа остида ўз фикрларини баён қилишлари лозим эди. Шунда муносиб обрў орттиради, машҳур бўлиб кетади, номи ярқираб чиқиб, ҳамманинг қалбидан жой олади. Ўшанда кўпдан бери дилида ардоқланиб келинаётган ва бамисоли ширин тушида туғилган орзуси ҳам рўёбга чиқади. Метрода, троллейбусда кетаётганида китоб ўқиётган қизга қараб қолса ўша китоб муқовасида ўзининг номини, саҳифаларда ўзи ёзган сатрларни, таниш жумлаларни, ўзининг жумлаларини кўради... «У эшикни тарсиллатиб ёпди-да, зинадан теракларни шитирлатаётган ёмғирга чопиб тушди...»—

«Мен кутиб олмайман,— деди у қўполлик билан.— Хайр».— Йўқ,— қиз шундай дея унинг елкасидан силади.— Мен келаман, ҳатто кутиб олмасанг ҳам келаман...»

Никитин ҳам алёр айтар, ичар, яна ичамиз, дер, Вихровнинг шеърларини тинглар, унинг овозига ҳам, яқиндагина ёзган, куз оқшомида ботаётган қуёш темир йўл изларини қизартириб турган бекатчада айрилишган йигит билан қизнинг хомуш ҳолатларини тугёнли тасвирловчи ишқий лирикасидан ҳам завқланар ва сел бўлиб бугун ўйи ҳам, тушуниши ҳам ўзимга ўхшаган маслакдош, умрбодлик дўст орттирдим, деб ўйлар ва айни пайтда: «Ҳа, биз бу ерда ўтирибмиз, негаки ҳикоям босилган-да, келгусида бунақа ҳикоялар яна-ям кўпаяди!» — деб боши осмонга етарди.

Улар одам кам ёзги кафедра то қош қорайгунча ўтириб, шеърхонлик қилишди ва аниқ сўзнинг мангу сеҳри борасида тўлиб-тошиб тортишишди. (Манави соддалик ва даҳоликни қара, қулоқ сол: «Мунгли юлдуз, оқшом юлдузи! Сўник далаларга сочинг кумушинг...» Ёки манавини қара: «Эсимдадир ажиб ул лаҳза: кўз ўнгимда бўлдинг намоён...» Манависига сира ақл бовар қилмайди-я: «Кўз ўнгимда бўлдинг намоён, бамисоли оний манзара, соф гўзаллик тимсоли янглиғ...» Манавининг ҳам мағзини чақиб кўр: «Россия, қашшоқ Россия, менга сенинг хароб уйларинг, ўткинчидай ул қўшиқларинг, илк севгининг кўз ёшидай гап!» Шунақа нарсани ёзиб қўйиб, бемалол оёқни узатиб кетаверсанг бўлади! Буюк адабиёт, башарий гигантлар!») Улар тортишишар, бир-бирларининг гапларини маъқуллашар, сўзларини бўлишар, обидийда ҳам қилиб олишарди. Ниҳоят, севимли прозанинг сеҳрли сатрларини ёдаки ўқишаркан («Тамань — Россиянинг денгиз бўйи шаҳарлари орасидаги энг расво шаҳарча...») — Бу ҳикоянинг зўр бошланмаси, кайфиятнинг ажиб ифодаси! Лермонтов беқиёс! Чехов бўлса ҳикояни тугаллашни жуда ҳам ўрнига қўяди-да! Манави жумласи ёдингдами: «Мисюсь, қаердасан?»), яна елёрлар айтишди, охири қандайдир ширинроқ ликёр, кетидан қаҳва ичишди, бир-бирларини яхши кўриб

қолганларини айтганларини айтишиб, адабиётга, феълга ва сифатлашга, тирик қолган фронтовикларнинг ўзаро дўстлигига онт ичишди ва ниҳоят, гўё туман оралиғидан чиқиб қолгандай, ўзларига келиб қолишди. Бу пайтда парк хиёбонларига оқшом чўка бошлаганди. Пулнинг бетига қарамай ҳисоб-китоб қилиб туришганида официантқалар калакаомуз ҳингиллашиб қўйишди, чамаси, улар Никитин пулни аёвсиз сарфлаганига қарамай (Вихров чўнтагига қўл югуртирганида у чин кўнгилдан хафа бўлганди), икковларини ҳам эси унча жойида бўлмаса керак, деган хаёлга боришганди. Наинки, икковларининг адабиёт борасидаги тортишувлари, бақириб-чақиришлари, баҳслари, обидийда қилишлари ва устларидаги эски кийимлари атрофдагиларни таажжубга соларди.

Улар парк хиёбонидан кетишаркан, қизиган юзларига оқшомнинг салқин шабадаси урилди. Шунда терлаб кетган, ҳаяжони ҳали ҳам босилмаган ва сарғиш сочлари пешанасига ёпишиб қолган Вихров кўкрагини бўрттирган кўйлагининг тугмаларини ечиб, бир қўлида Никитинни қучоқлаб олди-да, лаб-лунжини йиғиштиролмай завқли, сал ҳирқироқ овозда Бунин шеърларидан ўқий бошлади.

«Зўр шеър,— қойил бўлиб кўнгилдан ўтказди Никитин Вихровнинг пасайган овозига қулоқ солиб, айна пайтда ўзининг жаранглаётган кўнгил тори садосини ҳам тингларкан.— Ҳаммаси зўр, мен ҳозир ширакайфлигимдан уялмайман ҳам. Нега гурунглашишга бопта бу кафедан барвақт туриб кетдик?»

Никитин ҳозир икковлари паркдан чиқиб, чироқлари бўзариб ёнаётган кўчалардаги оломонга қўшилиб кетиб, бир-бирларидан айрилишларини, яъни Вихров шеър ўқишини, Бунин шеъридаги сўзнинг олмосдай товланиши ҳақидаги гапини бас қилгач, троллейбусга ўтириб, Москванинг бир чеккасига йўл олишини, ўзи бўлса метрода Павелецк вокзалигача бориб, муюлишдан ўтганидан кейин эски, сувоқлари кўчган уйнинг иккинчи қаватидаги моғор ҳиди келувчи, мебеллари қадимий ва шалағи чиққан хароб хонасига кўзи тушажагини хаёлига келтирмас, бунга рози бўлмасди ҳам. Йўқ, йўқ, гурунглари ва завқлари, бир-бирларига, адабиётга, барча одамларга шунчалар меҳрлари товланиб турганида бирдан кетиб қолишса яхши-

мас-ку, ахир. Бугун бутун олам кўзларига бошқача, гўзал кўринаётганда-я!

— Ростини айтсам, Василий, уйимга кетгим келмаяпти, ҳали эрта,— деди Никитин.— Марказгача пиёда бормаймизми-а?

Вихров шунда кечқурунлари бўш бўладиган, йўловчилар кам, Кунцевогача бориб қайтувчи дарё трамвайида «кетар жафоси»га Москва-рекада айланишни таклиф қилди. Бу трамвайга Маданият парки пристанида чиқиб, сўнг шаҳарнинг бирор жойида тушиб қолса бўларди. Никитин таклифдан хурсанд бўлиб кетди.

Улар дарё трамвайи охирида бир рюмкадан коньяк ичгани буфетга киришди. Вихров шунда паст бўйли, кўкракдор, қора кўз, устига крахмалланган оппоқ халат кийган буфетчи аёлга донжуанчасига кўз қисиб қўйиб, Блокдан жаранглатиб бир сатр ўқиди: «Ҳар оқшом тайинли ўшал соатда...» Буфетчи аёл ҳиринглай-ҳиринглай нам пештахтага рюмкаларни қўйгач, қошларини ишвали учуриб қўйди: «Студент бўлсанлар керак-а? Стипендия олувдинларми? Байрам қил-япсизларми?» Вихров шундан кейин Никитинни ошнарча қучиб, буфетчи аёлга, сиздай жонон аёлнинг кўзлари ёш, истеъдодли ёзувчига тушиб турибди, деди-да, Никитинга тезда ҳикояси чиққан журнални дастхат билан тақдим этишни маслаҳат берди: «Халқ ҳам ўқисин-да, Вадим...»

Никитин хижолатда буфетчи аёлнинг исмини қайта сўраб, шу ернинг ўзидаёқ ҳикоянинг сарлавҳаси остига дастхат ёзиб берди. Сўнгра коньякнинг пулини тўларкан, ўзини пулга сахий бойвачча кўрсатиб, буфетчи аёл нам ликобга қўйган қайтимга қарамади ҳам.

Шундан кейин дарё трамвайининг пастдаги чарогон салониди фақат икковларигина ўтиришиб, негадир шампань буюришди, яна гапга тушиб кетиб, шеър ўқишди, чақчақлашишди. Очиқ деразалардан сув салқини, нефть иси аралаш шабада урилар, Москва-рекадаги тўлқин шовқини ҳам эшитилиб турарди. Трамвай поли винтнинг сув тагида бўғиқ айланишидан зириллар, шаҳар орқада қолиб, қаёққадир бурилар, чироқлари гранит билан қопланган соҳил узра сузарди. Орадан пича ўтгач, салон янаям ажиблашди.

Никитин азбаройи ечилиб кетганидан (у кўйлагини ҳам аямасди шу топда) пулнинг бетига қарамай сарф-

ларди, қора кўз буфетчи аёл билан унинг ёрдамчиси, афтидан, серуйқу бақалоқ аёлга шампань ва шоколад олиб берди, сурбетликлари аён, юзлари офтобда қорайган иккита матрос йигитни коньяк билан сийлади. Бу матрослар салондаги ёзувчиларга сира ҳам ўхшамовчи иккита довдирсифат одам маишат қилиб ўтирганларини кўргани дам-бадам киришарди. Буфетчи аёл эса энди эшилиб, шишаларни патнисга қўярди-ю, тўппа-тўғри салонга келарди. Никитин шунда парво қилмай, пулни ғижимлаб унинг кафтига қистирар, қайтимини сўрамас, нега деганда адабиёт, ҳаёт, келажак, гўзал жононлар учун пайдар-пай қадаҳ кўтаришаётганди. Ниҳоят, анчагина толиққан Вихров кўзларини юмиб, муштини ёноғига қўйганича дўриллаган йўгон овозда «Орол ортидан теран жойларга» ашуласини бошлаб юборувди, аёллар ҳам олдинига жўр бўлишди, бироқ тезда эслари ўзларига келиб («Секинроқ, бўлмаса безорилик қилишяпти, деб ўйлашади») бир-бирларига пўписа қилишди-да, ҳингирлаганларича бармоқлари билан юқори палубани кўрсатишди. Тепадаги очиқ палубада икки-уч йўловчи плашларига ўралиб ўтиришар, чамаси, улар Кунцевода яшашарди.

Гурунг қизиб, завқ-шавқ қайнаб тургани учун Никитин тамаки тутуни тўла, чароғон салонда гоҳо одамларнинг овозларини яхши эшитолмас, нотаниш эркак ва аёлларнинг башараларини кўрар, нотаниш, хунук бу одамлар Никитиннинг қўли очиқлигига ишонқирамай ажабланишарди («Нимага анави буфетчи аёл нуқул ҳингирлайди, лабларини чўччайтириб, шама қилаётгандай қараб қўяди? Нега кўзлари чиройлигу, оғзи бунчаям хунук?») Никитин шунда («Менга нима бўлди ўзи? Нега бундай қиляпман?») хиёл хижолат чекиб, ўзини ҳушёр тортгандай сезарди.

Улар соат ўн икки бўлгандагина «Ударник» кинотеатри ёнида трамвайдан тушишди. Никитин ҳамон қизиб, ажойиб ўтган кун билан сеҳрли оқшом завқидан сархуш бўлгани учун Вихровга, сени таксига ўтқазиб, кузатмасам, уйимга кетмайман, деб қисталанг қила бошлади... Шундан кейин икковлари соҳилдан Балчуг томондаги такси бекати томон юришди. Қоқила-суқила боришаркан, чекиб олиш (улар тинимсиз чекишарди) ва бир-бирларини яхши кўриб қолганла-

ри, кўнгиллари бирдайлигини яхшилаб айтиб олиш ва учрашишлари зарурлигини яна бир марта айтиб қўйиш учун тош тўсиқ ёнида тез-тез тўхташарди.

Баногоҳ ишлари ўнгидан келиб қолди: Пятницкий номли бостирма кўчадан чиқаверишда таксининг кўк чироғи кўриниб, кўприк ёнидаги бекатга яқинлашганди, икковлари бараварига «але!» деб бақир-чақир аралаш қўлларини силкишди, машина тўхтади. Шундан кейин Вихров билан Никитин оға-инилардай қучоқлашиб, ўпишишди. Никитин ёлғиз ўзи тараддудланиб қолаверди. Соатларча чақчақлашиш, чекишлару торт-тортлар, гаплари бир жойдан чиқиб, завқ устида айтган гаплари ўтиб кетган, назарида энди унга нимадир етишмасди.

Овчинников соҳилидаги, реклама чироқлари ўчиқ, қоронғилик қўйнида қолган «Заря» кинотеатри қаршисида, зим-зиё, юқори қаватларнинг яккам-дуккам деразаларидагина чироқлар кўринган Пятницкий кўчасининг муюлишида, фонарь тагидаги тўсиқда чамаси кинодан чиққан бир гуруҳ ўспиринлар чақчақлашиб ўтиришар, ёндан ўтган Канаванинг қорамтир доғли сувига эринибгина туфлаб қўйишарди. Қалта пиджакли, букчайганроқ, бақувват бир йигит зерикканидан ўзини-ўзи хурсанд қилмоқчидай шимининг кенг почасини шалвирата-шалвирата тротуарда оёқ ўйин қиларди.

— Ҳой дўстим, чекишдан йўқми?

Йигит соҳилдан ёлғиз ўзи келаётган Никитинни кўриб ҳуштак чалди. Никитин салгина гандираклаб уларга яқин келиб, пачкани илтифот билан тутаркан («Марҳамат!»), шартта пачкага чанг солди-да, бошқаларга беш ирғаб сўради:

— Ҳаммага берасанми? Баримизда тугаган, ёнилизда ҳеч нима йўқ, шерик...

— Ҳа, ҳа, албатта, чекинлар, йигитлар.

Йигитлар Никитиннинг атрофида бир-бирларини туртиб, пачкага қўл чўзишди. Илдам бармоқлар сигареталарни чаққон суғурарди. Фонарь ёруғида Никитинни нотаниш, навқирон, ҳушёр тортган йигитлар ўраб олишган, назарида унинг сахийлик қилаётганига ишонилмасди. Бироқ Никитин бугун Маданият паркида, дарё трамвайининг чароғон салонидан мизат қилгани, ҳаётида зўр воқеа рўй берганидан йигитларнинг

қўлларига сигарета тутганди. У азбаройи бахтиёрлигидан лабларини йиғиштириб ололмасди.

— Бу арзимаган нарса-ку, йигитлар! Сигаретага пулинглар йўқлигини фаҳмлаб турибман. Ҳаммаси бошимдан ўтган. Менинг ҳам бир тийинсиз қолган вақтларим бўлган.

— Нима?— сўради забардаст йигит ўткир ва қийиқ кўзларини Никитинга шубҳали тикиб.— Нима дединг?

— Сизларга жуда ҳам сигарета олиб бергим келяпти, йигитлар, нега деганда ёнда бир тийин йўқлиги қанақалигини биламан-да,— деди Никитин бош ирғаб. У йигитларга яхшилик қилишни истар, ҳозир уларни учратиб қолганига сира ачинмас, ёзнинг кўкимтир кечасидан то эрталабгача сокин бўладиган Пятницкий кўчасининг реклама чироқлари ўчирилган «Заря» кинотеатри рўпарасида уймалашаётган йигитлар унинг ёрдамига муҳтож эдилар. «Ҳа, ҳа,— деди у ичида,— уйимга боргим келмаяпти. Бутун кеча Москвани айланиб, кечиккан йўловчиларни учратиб, чекишишим, танишишим, худди мана шу йигитлар билан гурунглашаётгандай гурунглашишим мумкин. Одамлар билан танишиш қандай ажойиб-а!»

— Менга қаранглар!— деди Никитин йигитларга дўстона оҳангда.— Мабодо «Балчуг» ёпилмаган бўлса, ресторанга борамиз, сигарета олиб, бирорта винопино ичамиз, гурунглашамиз... Розимисизлар, йигитлар?

— Кимнинг ҳисобига? Пулини ким тўлайди?— калта пиджакли бақувват йигит шундай деди-ю, бироқ ўйлаб қолиб шу заҳоти кимнидир кўприкнинг нариги томонидаги «Балчуг» ресторани томон итарди.— Ўша ёққа зингилла!

Ўша дамнинг ўзида икки йигит зим-зиё кўприк орқали парда тортилган деразаларидан ёруғ тушаётган ресторан томон югурди. Улар рестораннинг ойнабанд эшигини бошларига кўтаргудай бўлиб тақиллатганлари, сўнгра ичкаридан эшикбоннинг гавдаси кўринганида: «Оч, отахон!»— деб буюрганлари, бироқ эшик очилмай, эшикбоннинг қораси кўздан йўқолгани шундоққига кўриниб турарди. Шундан кейин ҳалиги иккита йигит қайтиб келишди. Улардан бири ҳаяжонли овозда шивирлаб бақувват йигитга нимадир деганди,

у «ҳали шундайми», дегандай Никитиннинг қаншари-га қаттиқ тикилиб, чўзиқ оҳангда сўради:

— Сен, учар, «Балчуг» ёпиқлигини билувдингми?

— Афсус. Начора, минг афсус,— Никитин бўша-шинқираб хўрсинди.— Мен жуда ҳам хоҳловдим-да, йигитлар...

— Алдовдингми, савдойи?— йигит ёқимсиз, ясама свозда шундай дея қўли билан пахмайган сочини су-риб, гўё урмоқчидай жимгина тўдалашиб турган ше-рикларига кўз қисиб қўйди.— Сийламоқчи бўлдинг-гу, қарасанг пулинг йўқ эканми? Чўнтагингда сариқ чақа ҳам йўқ!

Никитин йигитнинг жағдор юзига тикилар, лекин бахтиёр одамлар алам ёки калакани пайқаманларидай у ҳам яқинлашаётган хавф-хатарни сезмасди. Бироқ йигитнинг алдоқчиликда айблаётгани эриш туюлар, ҳатто нафсониятига ҳам тегарди.

— Йўқ,— деди у самимият билан.— Нотўғри айт-динг... менинг пулим бор.

— Алдаяпсан, бир тийининг ҳам йўқ! Қани, кўрсат-чи!— ўшқирди йигит таҳдид ва дўқ аралаш. Унинг дағдаға билан «қани» деганидан зўравонлик сезилар, қийиқ кўзлари ва жағдор башараси тун қоронғилигида газабли тус олгандай туюларди.

Никитин унинг совуқ ўқрайиши, дағдағасидан ҳушёр тортиб, чироқ тагидаги ўзига тикилишаётган йигитлар шай ҳолда қимирлаб қўйишганини кўрди. «Ҳозир нимадир бўлиши керак»,— Никитин шундай хаёлга бориб аъзойи бадани музлаб кетгандай бўлди. У аҳмоқона вазиятда қолганини фаҳмласа ҳам нимага бу йигит олдида ўзини оқлаши лозимлигини тушуна олмасди. Шу боисдан ҳам ундан ҳафсаласи пир бўлгандай кулимсиради.

— Нодон экансан, кўриб турибман,— Никитин орқа чўнтагидаги пуллари титкилаб, дуч келган шилди-роқ эллик сўмликни олиб кўрсатди.— Ҳа, мен сизлар билан, йигитлар, жуда ҳам...

Шу заҳоти йигит шартта чангалини узатганди, Никитин ўзини муҳофаза қилаётгандай қўлини тортди. Бироқ йигитнинг бармоқлари эллик сўмликни ушлаш-га улгуриб, уни ўзига қараб тортувди, пул шариллаб йиртилди. Йигит шундан кейин шошиб қолиб, бир қа-

дам орқага чекинди-да, нафаси тиқилиб хирилдоқ овозда:

— Қани, ҳаммасини бер, савдой! Бу ёққа бер!— деди.

Никитин кейинчалик ўша тунни эслаб, йигит яхшиликча эллик ёки юз сўм сўраса, йўқ демасдим, аксинча, мастлигимда хурсанд қилган бўлардим холос, деган хаёлга борганди.

— Нимага энди?— деди Никитин шивирлаб. У авалига йигит нима учун илтимоссиз, зўравонлик билан пулни юлқиб олмоқчи бўлганини тушунолмаганди. Энди унинг йигитга нафрати қўзиб, калта пиджаги-ю, қизарган қийиқ кўзлари билан совуқ турқи кўзига ёмон кўриниб кетди. Шунинг учун у тутила-тутила гапини тугатди:

— Сизлар олти киши... мен бўлсам, сен билан олишмоқчиман, й-йигит! Начора, қ-қани!..

Никитин шундан кейин олишишга шайдай, пулнинг қолган қисмини чўнтагига солди-да, муштларини қисиб шартта олдинга бир қадам ташлади.

— Яқинлашма, ўлакса! Мен заҳмман! Яқинлашма!— чийиллади йигит ва талвасаданми, ё Никитин бирдан ҳамлага ташланганиданми, оғзи майишиб кетди. Кейин у томоқ қириб тупурганди, тупуги Никитиннинг юзига эмас, кўкрагига келиб тушди. Никитин йигитнинг қийиқ кўзларини туман орасидан кўраётгандай унга ташланди-да, титроқ жағдор даҳанига, тупукли оғзига нафрат билан мушт туширганди, йигит хирқироқ овозда бақириб юборди. Шу пайт орқа томондан нимадир қора нарса Никитиннинг бошига зарб билан урилди-ю, чироқ кучли чайқалиб қирилган ёноғи ачишди. Тепасида шарпага ўхшаш гавдалар хириллашар, бақир-чақир қилишарди. Сакраб депсинаётганлардан кимдир қаттиқ овозда: «Жигарига теп, жигарига!»— дегани эшитилди. Шундан кейин Никитиннинг қовурғаси, кўкрагига зарб туша кетди. «Ўрнимдан туролсам, бас, ишқилиб ўрнимдан тура олайда!» Қўлларини асфальтга тираган Никитин олдинга интилиб, қон кўрганда ваҳший бўриларга ўхшаш безорилар орасида ўзини ўнг ва чапга ура бошлади. Унга тушаётган зарблар алам қилмас, вужудида жўш урган қандайдир куч таъсирида камоли ғазаб билан: «Ўққорлар! Ифлослар!»— дея бақирар, энгашган кўйи

чап бериб, жонини қимматроққа туширишга аҳд қилган мажлумдай бор қувватини жо қилган мушти билан дуч келган башарага туширарди. Гарчи у даргазаб, кўриниши дағдағали тус олган бўлса-да, ҳамон бояги жағдор йигитни излар, ўшанга ҳамла қиларди. Йигит эса дам кўриниб, дам шерикларининг елка, яғринлари панасида кўздан йўқолар, «Ерга босинглар, ерга!» — деб чинқирарди.

Охири ўша бахтли он (у чиндан бахтли он эди!) келди-ю, теварагидаги қўллар пиджагини тар-тар йиртиб юборгани эшитилди. Никитин тепки ва мушт ея-ея ниҳоят жағдор йигитга яқинлашганди, йигит ваҳимали дод солиб, соҳил тўсиғидан кўприк томонга тисарила бошлади. Бу холи, кенг жойда Никитинга негадир ҳеч ким халал бермай қўйди. Йигит кўприкда ёнламасига тисарила туриб, шимининг чўнтагидан нимадир олмоқчи бўларди. Ниҳоят, қаламтарошнинг кумушсимон дамли узун тиғи ялт этиб кетди. Аммо қаламтарошнинг ялтираган тиғи Никитинни чўчитмади, аксинча, у ғазаб билан йигит томонга тикка бораркан, алаҳсираётгандай хотиржам ғудраниб қўйди:

— Ана энди дуруст, яккама-якка қолдик... Умрингда бирор танкка ўқ узган-узмаганинг маълум бўлади ҳозир... («Буни нимага айтяпман? Нимага гапиряпман буни?») О, кўрасан энди, ҳезимчалиш... Сендақалар урушда ҳам учровди! О, сенга ўхшаганлар Қадимги Римда ҳам бўлган... («Қанақа Рим? Нимага?») Хўш, қани айт, сен зўрми ё менми... Ҳозир маълум бўлади-да! Сен зўрми ё менми?

— Қорнингни ёриб ташлайман! — йигит юзини силкитиб, бўғиқ овозда ўшқирганди, чакка сочларигача титраб кетди. У биқинини кўприк панжарасига тираб, қўлидаги қаламтарошни ўқталди.

Ибтидий жамоа кишиси қоронғи тунда ғорига яқинлашган кучли ғанимига ҳамла қилиб, қўлидаги харсанг билан унинг бошини мажақлашни мўлжаллаганида шундай даҳшатли наъра тортган бўлса ҳам эҳтимол. Ҳозир эса ғор ҳам, ибтидий жамоа кишиси ҳам йўқ, фақат осуда Пятницкий кўчаси-ю, Канава кўприги, жағдор, оғзи-бурни қон йигит билан ҳамма ёғи дабдала, кийимлари пора-пора, оғзидаги қон ичига кетаётган, ҳақлигидан азбаройи куфури ошгану, ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб, соддалиги, таҳқирланган

ва оёқ ости қилинган нимасинидир муҳофаза қилишга тайёр турган Никитингина бор эди. Шунга қарамай, Никитин бутунлай бошқача кўринар, ўзига сира ўхшамас, бу унинг вазоҳатидан ҳам сезиларди...

— Шундаям эслаб юрасанки ҳали, ифлос!.. Мақсадим бошқа эди-я! Олти кишилашиб ёпишдинглар... Йўқ, йўқ, гап пулдамас!.. — Никитин қалтироқ муштида тиғи найзадай қаламтарош кўринаётган йигитга қуруқшоқ лаблари орасидан аранг шивирлади. — Хўш, пичоғингни яширарсан энди, а? Ё яширмайсанми? Яширасанми? Йўқми!..

— Йў-ла-ма! Қорнингни ёриб ташлайман, ўлак-са! — бўкирди йигит яна таҳдид ва дўқ аралаш.

Шу пайт Никитиннинг чап қўлига иссиқ ва қаттиқ нимадир урилгандай бўлди. Йигит кўзларини хунук чақчайтирар, оғзи катта очиқ эди. Қўли пичоқ тегиб қонаганини сезган Никитин энгашган кўйи четландида, ўнг қўли билан пастдан безорининг даҳанига мушт туширганди, йигит қаттиқ чийиллаб, сўкинди. Кейин йигитнинг қонга беланган ёноқлари, косасидан чиқиб кетай деяётган кўзлари янаям яқинлашувди, Никитин унинг шилимшиқ башарасига иккинчи марта мушт урди. У вужудидаги ғазаб аралаш бор кучини ана шу зарбига жо қилганди.

Баногоҳ орқа томондан оғир ва қаттиқ зарба тушиб, ерга қулади ва назарида тепасидаги оёқлар гапир-тупури, тушаётган тепкилар, ҳуштак, қаттиқ бақир-чақир унга узоқдан эшитилаётгандай бўлди.

— Қочинглар, хит!

Бир зумда ҳамма ёқ сув қуйгандай жимиб қолди.

Никитин шундан кейин ўрнидан прғиб турди-да, оғзидаги қонни туфлаб ташлаб, боши қаттиқ шанғиллаётгани учун гандираклаб юра бошлаганди, кетидан келган кимдир уни маҳкам ушлади. «Тинчланинг, тинчланинг!» Безори бўлса кўприк панжараси ёнида турарди. Иккита милиционер унинг кифтидан ушлаб олишган, япалоқ бурни билан ёноқларини қон юқи баттар хунук кўрсатарди. Қўлида пичоқ йўқ эди. У милиционерларнинг қўлидан чиқишга уриниб, силтанар, гапи томоғидан йўталдай отилиб чиқарди:

— Уйимга кетаётсам ёпишиб қолди, ярамас!.. Лаънати маст! Уйимга кетаётсам пул берасан, дейди ярамас!

Никитин мадорсиз оёқлари чалишиб зўрға турар, бирор сўз айтишга ҳам мажолли келмас, тиржайрди холос.

Икковларини ҳам милицияга олиб борганларидан кейин йигит ҳўнгиллаган овозда бояги гапини такрорларкан, кинодан уйга қайтаётгандим, манави лаънати маст йўлда чўнтагимни ковлаштириб, эллик сўм пулимни тортиб олмоқчи бўлди, дея исботлашга тушди. У маст пулини қандай тортиб олганини кўрсатиш учун чўнтақларини ағдарди, навбатчининг тумшуги тагида ярми йиртилган эллик сўмликни силкитди. Кўринишидан анча мақтанчоқ, пешанаси кенг капитан пештахта ортидан шубҳали қараганча йиртилган эллик сўмликни олиб («Қ-қа-ни...»), столга қўйди. Милиционер мустаҳкам, тирналавериб соғ жойи қолмаган ўриндиққа ўтқазиб қўйган Никитин йигитга тикилар, туфлагандаги тириш афтини («Мен захмман»), кўприқдаги муштлашув пайтида қўрқувдан хирқираган ва қонга тўлган оғзини («Қорнингни ёриб ташлайман!») эсларкан, ночорлиги ва алаmidан йиғлаб юбораёзди. Чунки кўприқда икковлари яккама-якка солишишларига халал беришган, ўша тўдадагилардан битта номарди орқа томондан хиёнаткорона урган, чалиб ерга йиқитганди. Биров ёнингни олмаса, сенинг ҳам, рақибингни ҳам сўзига қулоқ солинмайдиган милицияхонада эса ҳатто соҳилда бўлган воқеа, унинг сал сабабини батафсил айтиб беришнинг ҳам иложи йўқ эди. Йигитнинг йиғлаб-сиқтаб, «манави маст жинни, савдойи»лашиб, тиқилинч қилиб, пул бер, дегани, бош тортганидан кейин чўнтагини ковлаганини тушунтиришга уринаётгани, бунга йиртилган қоғоз пулни рўкач қилаётгани Никитин айта оладиган ва айтмоқчи бўлган ҳақиқатга нимаси биландир сал яқин келиши мумкин эди-ю, бироқ ғирт тескариси бўлиб, очиқдан-очиқ тухмат қилинарди.

«Ахир бугун, худди шу бугун ҳаётимда зўр воқеа рўй берди, мен ҳам, мабодо ўша бахтнинг ўзи бўлса бахтиёр эдим чамаси. Шу ваядан менинг оламдаги бор нарсаларга ва йўлда тасодифан учраб қолган ана шу нотаниш йигитларга ҳам яхшилиқ қилгим келувди...»

«Яхши кўрингим келувди, деганингиз қанақаси? Конкрет гапиринг».

«Хўш, менда пул бор эди, уларда сигарета йўқ экан, ҳаммаларини сийламоқчи бўлдим. Ҳа, сигарета олиб, улар билан ўтиришиб, гурунглашгим келувди».

«Кечаси-я? Нотаниш одамлар биланми? Нима мақсадда?»

«Сизга айтсам, менинг яхшилик қилгим келувди. Ҳаммага. Нима, ўзингизда шунақа бўлмаганми?»

«Биз, гражданин, ҳаммамиз яхшилик қилишимиз керак. Бироқ, нима сабабдан уларни сийламоқчи бўлдингиз? Улар билан нима ишингиз бор эди? Битта-яримтасини танирмидингиз?»

«Йўқ. Наҳотки бунинг аҳамияти бўлса?»

«Гапни калта қилганда, гражданин, маст экансиз, уйингизга бориб ухласангиз бўларди. Эси жойида одамлар шунақа қилишади-ку».

«Ҳа, эси жойида одамлар шундай қилишади».

«Сиз, нима, психодиспансерда ҳисобда турасизми? Ё урушда контузия орттирганмисиз?»

«Гарчи контузиям бўлса ҳам ҳозирча ҳисобда турмайман...»

«Қаерда ишлайсиз?»

«Ҳозир ҳеч ерда ишламайман. Уйда ишлайман. Тўғрироғи, бир хонани ижарага олганман».

«Нимага ҳеч ерда ишламайсиз? Ҳарбий пенсия оласизми?»

«Йўқ, олмайман. Университетдан кейин газетада ишладим, кейин кетдим. Нима тирикчилик қилишимни тушунтиришим қийин. Шинелим, этигим, офицерча компасимни сотдим... Яна нима? Ҳа, «Гвардия» деган кўкрак нишонимни ботинкага алишдим. Тўғрироғи, уни бир полкдошимга совға қилдим. У икки йил олдин поездда ҳамма ҳужжатлари, нишону орденларини қийим-кечаги билан олдириб қўйган экан. У ботинка сотиб олиб, менга тортиқ қилди».

«Демак, сиз тайинли бирор ишсиз ва тирикчиликка ишлаб пул топмай яшайсизми? Шундай тушунтириш керакми?»

«Унчалик эмас. Менда маблағ деярли йўқ. Бироқ уззукун... эрталабдан кечгача ишлайман. Кечаси ҳам. Кўпинча кечаси билан ўтириб чиқаман. Деярли доимо кечаси. Уйқу нималигини билмайман. Достоевский ёки Бальзак қанақа ишлаганларини биласизми? Толс-

той, Флобер, Ренарни-чи? Ренарнинг «Кундаликлар»-ини ўқиганмисиз?»

«Уялинг! Жигимга тегманг. Толстойнинг кимлигини биламиз, ақлимиз етади. Милиция бу ерда бекор лақиллаб ўтиради, деб ўйлайсизми. Толстойни рўкач қилганини қаранг-а. Савол аниқ ва конкрет — нима билан шуғулланасиз? Ишингиз қанақа?»

«Нима иш қиласиз, ишингиз қанақа, дейсизми? Яхши, жавоб беришга ҳаракат қиламан. Эрталабдан-кечгача ва кечаси билан сўз, керакли жумлани излайман ва кўпинча тополмайман... Бироқ ҳаётда ҳаммасидан ҳам одамлар топган сўзимдан кулиб, маъюс тортиб, йиғлашларини истайман. Сабр қилинг, қаёқдаги бемаъни гапларни айтяпман-а! Бошқа нарсани тушунтиришим керак. Манави йигитни кўринг, кўринг. Ёлғонни жуда ўрнига қўйяпти-я! Нима учун? У сизга Иуда Искариотани эслатмаяптими? Ўзим қирқ бешинчи йилда ўқ узиб ўлдиролмаган тўп командири Меженинни эслатмаяптими?»

Никитиннинг қизиган миясидан сирғалиб ўтган бу диалог назарида худди тушида бўлгандай туюлгани учун у дастрўмоли билан пичоқ тилиб кетган қўлини босарди. У аламини ютиб пештахта олдида сергап тураркан, ғазаб билан нималардир деяётган йигитнинг хунук ва еб юборгудай кўзлари, исқирт башарасию қонаган бурнини кўрди. Кейин жирканиб қараётган навбатчи ортидан бораркан, дабдаласи чиққан пиджагини кўрди. Бу пиджагини яқиндагина безори йигитлар (гўё бу биттаю битта пиджаги эканлигини билганларидай) қўллари баланд келишини билишгану, далвай-далвай қилиб ташлагандай эди. Никитин калтакланган, уст-боши ифлос бўлса-да, иши қанақалигини тушунтираётгани, Толстой билан Ренарнинг фидойилиги, сўз қидириши, яхшилик қилиш борасидаги гаплари бемавридлигини англади. Қулоғига кулгими, ўкиришга ўхшаш қандайдир овоз ҳам кирарди. Шунда беихтиёр ақлсиз иш тутаётгани учун хижолат чекаркан, бўғзига иттифоқо ёқимли аччиқ кулги тикилиб, кўкси кучли ўкиришдан пора-пора бўлди. Кейин ўша кулги билан ўкиришни бўғила-бўғила ютгач, хона ўртасида кул ранг холи бўшлиқда навбатчининг амирона юзи ва ўқувчиники каби эгри-бугри ҳарфлар ёзиб ташланган столдаги сиёҳдон ёнида ётган ўз паспорти, гижим-ги-

жим йиртиқ эллик сўмлик пул бўлаги солиқли, чамаси йигитнинг гувоҳномасини кўрди-да, тишини ғазабли қисирлатди: «Нима бўлди менга? Ҳам йиғлагим, ҳам кулгим келяпти-я... Ҳеч қачон бундай аҳволга тушма-гандим-ку! Асабим бўшашиб, ўзимни идора қилолмай қолдимми? Ишқилиб шундай бўлмасин-да... Ҳамманинг кўз олдида...»

— Шундай бўлувдими, гражданин Никитин?— навбатчининг овози қулоғига қумдай ғижирлаб эшитилди.— Сиз худди ҳозиргидай ғирт маст ҳолда гражданин Миляевнинг пулини тортиб олишга урингансиз. Шундай бўлганмиди?

— Ҳа, ҳа...— Никитин аранг шундай деди-ю, яна ўкирик аралаш кулги томоғига тиқилиб, кўз ёшлари юзини ювди.

— Йиртиқ пулни эгасига қайтаринг.

— Ҳа, ҳа, эгасига... марҳамат...

Никитин узатган яримта эллик сўмликни навбатчи сиёҳ юқи, деҳқончасига дағал бармоқлари билан ҳақлигига ишонгандай қиёфада дадил олиб, уни гувоҳнома қатидаги ярми йўқ пул устига қўйди. Сўнгра гувоҳнома ёпилиб, шоша-пиша столга чўзилган йигитга узатилди.

— Гражданин Миляев, пулингизни олинг. Банкда алмаштириб беришади. Энди, гражданин Никитин, протоколга киритиш учун Сизга бир неча саволим бор.

«Ўзимни тутолсам бўлгани... Қани энди томоғим бўғилмаса... Ўзимни ерга уряпман. Оғиз очишга ожизман. Начора... Менга нима бўляпти?.. Савдойига ўхшайман-а. Фронтда солдатим шу аҳволга тушса, унга ишонмай қўйган бўлардим»,— Никитин томоғига тиқилиб келган аччиқ кулгидан, кўз ёшларининг нордон таъмидан бўғилар, ютинаётганини биров кўрмасин учун тескари ўгирилиб, кўнгли беҳузур бўлаётгандай қалт-қалт қиларди.

— Бунақа исқирт мастларни ўтқазиб қўйиш керак!.. Ҳали бу ерни ҳам булғатиб кетмасайди...— йигит зўравонликдан муҳофаза қилинган каби жўшиб калондимоғлик билан шундай деди-да, буюмини таниб қолган одамга ўхшаш эллик сўмликнинг иккала бўлагини солиқли гувоҳномасини калта пиджагининг чўнтагига солиб қўйди. Кейин тўсиқ олдида яна эгилиб-букилганча ивирсий бошлади.— Мен кетаверайми, ўртоқ

капитан? Ишчи одамман, эрталабки сменага боришим керак-да. Айримларга ўхшаб...

Шундан кейин Никитин чидаб туролмади. Йигит ундан икки қадам нарида, ёғоч тўсиқ ёнида турар, ёноқлари ялтирар, хунук кўкарган оғзи мамнун очилиб тургани учун майда тишлари кўринарди. Унинг сўзлари, баланддан келиши, навбатчи олдида эгилиб-букилиши эмас, балки ўзини ғолиб кўрсатиб, ошкора ҳиринглаётгани Никитиннинг кўз олдида бошқа бир манзарани келтирди. Бу ҳақда у соҳилда йигитнинг қўлида пичоқ кўрганида ҳам ўйламаганди: ҳа, ҳа, бу йигит мабодо улгурса борми, ўша пичоғи билан ерда чилпарчин ётган Никитиннинг қорини «ёра», устун келган қўрқоқдай ҳингиллаганича унинг кўзларини ҳам бемалол ўйиб олган бўларди.

— Пичоғинг қани?— Никитин аранг шивирлаб, нақ эси оққандай кулги ва йиғидан бўғилган важоҳатда йигитга интилганди, безори ўзини орқага ташлади. Мушти унинг суякдор кифтига тегди холос. Йигит ўзини орқага ташлаганида мувозанатини йўқотгани учун яғрини ва боши билан деворга урилди-да, ўша заҳоти хириллаб Никитинга ташланди. Бу пайтда иккита милиционер Никитинни яна ўриндиққа элтишяётганди. Йигит Никитинга мушт тушира олмай, ўткир тирноқлари қошидан ёноғигача тимдалаб тушди. Чамаси, у Никитиннинг кўзини мўлжалга олганди.

— Кўрдингларми? Кўрдингларми?.. Менга пичоқ билан ташланувди!.. Пичоғини ариққа ташлаб юборди! Ариққа улоқтириб юборди, ярамас!

Навбатчи бир-икки сакраб тўсиқ ортидан чиқди-да, яхши ўзлаштирган усул билан йигитнинг қўлларини орқасига қайирди ва эшик томон олиб бораётиб милиционерларга қатъий буюрди:

— Икковини қамаб қўйинглар! Якка-якка. Тушунарлими? Икковини ҳам!

Бир ярим соатдан кейин Никитин тирналиб кетган ўриндиқда афтларини бужмайтириб, ғужанак ётган қоронғи, исқирт кийимлар ҳиди анқувчи хонага милиционер кирди-да, Никитин юзини ювиб, кетидан юришини буюрди. Никитин милиция ҳожатхонасининг кранида ювиниб, дастрўмолига артинди. Сўнг иккинчи марта навбатчи хонасига олиб кирилди.

У ҳамон милиционерлар қаршисида бояги ўкирик ва кулгини унутолмай эзилиб тургани учун навбатчи тўсиғи ортидаги қотмагина, кекса, юзи қонсиз, ҳангу манг, қадимий шляпали, оёғига эски туфли кийган кампирни кўриб ҳайрон бўлди. Кампир Никитинга гўдакдай мўлтираб шивирлаган овозда:

— Вадим Николаевич, Вадим Николаевич, сизга нима бўлди?— деди.

Бу Никитин яшайдиган квартиранинг эгаси Мария Павловна Стешнова эди. Никитин уруш йиллари қазо қилган тарих профессори бевасидан бир хонани ижарага олганди. Кампир ажабтовур уятчан, сал ножўя сўздан ҳам қизариб кетаверарди. Никитин кампирнинг бу ерга нимага, қандай келиб қолганини ўйларкан, дабдала, чалаярим ювилган юзи, далвай-далвай пиджаги унинг кўзига қанақа кўринганини тасаввур этди-да, бўғиқ овозда навбатчидан, Мария Павловна милицияда нима қилади, деб сўради.

— Чақирдим. Ўзингиз айтган уй телефони бўйича чақирдим,— жавоб қилди навбатчи нохуш.— Мана сизнинг квартирантингиз, Мария Павловна, Яхши-я? А?

— Менми? Сизга-я? Ҳечам-да!— деди Никитин навбатчининг гапига тушунолмади.— Ҳеч қанақа телефон берган эмасман! Сизга ҳеч қанақа телефон бермовдим-ку!

— Сизга нима бўлди, Вадим Николаевич, нима бўлди?— гангиб қолган Мария Павловна ўриндиқнинг чеккасига чўкди.— Сиз сира ҳам ичмасдингиз-ку! Ё худойим, сизни ким бу кўйга солди?

— Буни уриб бўларканми!— деб қўйди навбатчи. Унинг Никитинга қадалган ҳақиқат янглиғ қаттиқ кўзлари ҳамон гумонли боқарди.— Биз биринчи марта ана шунақа иш тутамиз, Мария Павловна, ана шундай. Биринчи сафар... Виздан буни олингу квартирангизга кетинг. Шахсан жавобгарлигингизга оласиз. Вассалом. Боринглар. Мана паспорт. Сизнинг, гражданин Никитин, матбуотга мақолалар ёзиб туришингизга сира ҳам ишоналмайман. Ичиб олиб, одамларга даф қилиб юрасиз. Буни нима деса бўлади?

— Худо ҳаққи, Вадим Николаевич, худо ҳаққи, бу ердан тезроқ кетайлик,— гудранди Мария Павловна шошиб қолиб.— Уйга юринг, қароғим, юзингизга ҳўл

латта босиш керак. Ҳозир кўчадагиларга қандай кўри-
наси энди?

Аёл кечирим сўрагандай шляпасини навбатчига қимирлатиб қўйди-да, қалтираб бармоқлари билан Никитиннинг қўлтиғидан олиб, авайлабгина эшик томонга тортди. Унинг кўриниши гўё бу ердан Никитин икковларини чиқариб юборишади-ю, ҳеч нарса рўй бермагандай бўлиб кетадиганга ўхшарди.

— Кечирим сўрасангиз бўларди, гражданин Никитин,— деди навбатчи қовоғини уйиб.— Қилган бе-
мазагарчилигингиз ҳеч қанақа қолипга сиғмайди асти...

— Вадим Николаевич, қароғим, худо ҳаққи, кечирим сўрай қолинг!

— Узр, Мария Павловна, мен ҳозир...— Никитин хунук вазоҳатда тўхтаб навбатчига калакаомуз қаради.— Сиз ҳақсиз. Мен ичиб, кечасилари одамларни тунайман, пулларини тортиб оламан. Ҳақиқатни жудаям бошлаб аниқладингиз. Менинг пулимни ўша яхши, ҳалол йигитга бердингиз. Жин урсин ўша пулни! Бироқ, афсуски, сиздан кечирим сўраёлмайман.

— Боринг, боринг!— аччиғи чиқди навбатчининг.— Маҳмадона экансиз, гражданин Никитин! Гарчи мақолалар ёзиб турсангиз ҳам жуда маҳмадона экансиз!..

Шундан кейин улар сокин, тонг олдидан бўзарган кўчага чиқишди. Энди сарғиш асфальт, трамвай излари чор тарафга кесиб ўтган тош кўча аниқ кўринарди. Никитин Мария Павловна милицияга чақирилгани учун азбаройи эзилиб кетганидан, кечаси квартирага телефон қилиб, мени суриштиришдими, дегач, бемаҳалги безовталик учун кечирим сўрай бошлади. Аҳмоқона англашилмовчилик деб сизни анча овора қилишибди, деди.

Мария Павловна бўлса, ҳамон ўзига келолмай, унинг сўзларини тинглар, гапини маъқуллагандай бесўнақай шляпасини силкитар ва айбдор фаришта сингари секингина хўрсиниб қўярди.

«Уни... илгари билмаган эканман-да»,— кўнглидан ўтказди Никитин.

Никитин Мария Павловнанинг уйида турганига бир йилдан ошган, бир-бирларига зарурий гаплардан ташқари ҳеч қачон юрак очди қилишмаганди.

— Мария Павловна... — ичида ўзини лаънатлаган Никитин хижолатда аёлга миннатдорлиги ортганидан хирқироқ овозда гап бошлади. — Мария Павловна, кечирасиз... Мен ваъдамда туролмадим... Ёнимда пулим йўқ эди. Сиздан тўрт ойлик қарздорман-ку. Сиз сўрамадингиз ҳам... Ҳозир пулим бор. Марҳамат, ҳозироқ ҳаммасини тўлайман... Мени кечиринг...

Шундан кейин у чўнтақларини ковлашга тушиб, рижимланган пулларини йиға бошлади. У гангиб, қайта-қайта санаб чиқса, ёнида жудаям кам пул қолибди: уч минг сўмдан танга-чақа қўшилганда етти юз эллик сўмгина қолганди холос. Никитин Маданият боғи, дарё трамвайининг салонини эслади, ўшанда ҳам Вихров эмас, ўзи сарф қилганди. Шунча кўп пул сарф бўлганига ақли бовар қилмас, қолаверса, муштлашув пайтида йигитлардан бирортаси чўнтагига қўл солгани сезилмовди.

— Кечирасиз, Мария Павловна, пулимни йўқотганга ўхшайман, — деди Никитин ўзи тўқиган ёлғонидан ерга кириб кетгудай бўлиб. Сўнгра шоша-пиша бир ҳовуч пулни Мария Павловнага тиқиштира бошлади. — Бу ерда бир ойнинг ҳақи... Қолганларини кейин, кейин бераман. Яқин кунларда, менга ишонинг.

Ҳайратга тушган Мария Павловна юришдан тўхтаб, шляпасини хижолатли силкиб қўйди. У сал ўзига ёқмай диган гап эшитса ҳам шундай кайфиятга тушарди.

— Қўйсангиз-чи, Вадим Николаевич, пулга бало борми, менга қаранг ахир... Керак эмас, керак эмас, худо ҳаққи... Пул топганингизда берарсиз, қачон бўлсаям. Ҳозир зарур жойи йўқ.

— Мария Павловна! — ёлворди яна Никитин. — Илтимос қиламан!

— Керак эмас, дедимми, керак эмас, — Мария Павловна қўлини орқасига тортиб олди. — Юринг, Вадим Николаевич. Юзингизга ҳозир ҳўл дока босиш керак, бўлмаса кўчага қандай қилиб чиқасиз?.. Ундан кейин сираям хижолат бўлманг. Менинг ҳам ўғлим бор эди ахир. Бунақа воқеалар бўлиб туради...

Шундан кейин Никитин аёлнинг тирсагидан авайлабгина ушлаб ёнма-ён кета бошлади. У ҳозир марҳума онасининг тирсагидангина шундай ушлаган бўларди. Йўл-йўлакай нуқул узрлар сўрар, қоқилиб кетиб қотмагина бу камширни туртиб юборишдан чўчирди.

Никитин орадан кўп йиллар ўтиб, катта киши бўлгач, ўшандаги воқеаларни эсларкан, юраги орқасига тортиб кетган, чунки эзгулик, олижаноблик билан газаб ва нафрат юзма-юз келиб қолганди.

Бешинчи боб

— Бизни унутилган қирқинчи йиллар айириб турарди, аммо ҳозир сиёсий системалар ажратиб турибди. Мен рус ва немис зиёлилари ўртасидаги тотувлик тарафдориман, жаноб Никитин. Русчасига қанақа бўлади? Н-на-ваш-ше здоровье!..

— Бу истак ҳозир халқаро истакка айланган. Сизнинг соғлиғингиз учун, жаноб Дицман!

Улар Герберт хонимнинг кенг-мўл меҳмонхонасидаги камин ёнида ўтиришарди. Торшерлар нурида патли гилам калта қирқилган ям-яшил майсазорга ўхшар, каминдаги палёнлар аста чирс-чирс ёниб, Никитин ёқимли ҳарорат ҳамда ўқтин-ўқтин ҳўпланаётган коньяк таъсирида ғоят яйради. У ёнидагилар қанақа саволлар бермоқчилигидан қатъий назар, ҳатто немис хонадонининг башанг жиҳозланган, гиламлар тўшоқли ва сокин, олов қаланган камин олдида, чамаси оқшомги гурунғбоп мана шу бурчакда ҳам ўзи ва сиёсий қайсар, заҳарханда суҳбатдоши ораларидаги табиий мавжуд тафовутни янглишмай фарқлашга шай эди.

Никитин билан Самсонов меҳмонхонага киришлари биланоқ, уларни ўз машинасида олиб келган уй бекаси Герберт хоним икковларини тўпланганларга, ўзининг сўзлари билан айтганда сара, яқин дўстларига таништирди. Бунақа пайтларда қоида тусига кирган навбати билан танишув, яхши келдингларми, толиқиб қолмадингларми, қабилдаги силлиққина саволлар, Гамбург кузи нам келганлиги, таассуфки, бу йил одамни шамоллатадиган ёмғир кўп ёғаётганлиги борасидаги мулоҳазалар, кимнинг нима ичажаги мулойимлик билан аниқлаб олингандан кейин Никитиннинг сўнги таржима романлари нашр этилган энг йирик «Вебер» нашриётининг бош муҳаррири жаноб Дицман маъноли кўз қисиб, дарҳол иккита шишани (мозель виноси билан коньякни эҳтиёт шарт маъносида!) яқинроғига суриб қўйди. Сўнгра у Никитинни ҳол-жонига

қўймай, меҳмонхона бурчига етаклаб, бошқаларга кула-кула баъзи ҳақиқатларни аниқлаш мақсадида совет ёзувчисини пича вақт банд этажагини билдирди.

Герберт хоним ҳам хушчақчақлик билан рус ёзувчисини немис танқидчиси ихтиёрига ташлаб қўя олмаслигини, сабаби, жаноб Дицманнинг эгоцентризмидан воқифлигини айтиб, меҳмонларни бирга-бирга суҳбат учун камин, оловга яқинроқ таклиф қилаётганини айтди. Шундан кейин чорпаҳил, қип-қизил юзли ва ярғоқ боши ялтираётган жаноб Вебер столча томонга келиб, юмшоқ креслога ястанганди, ёнига театрнинг таниқли актрисаси, новча, хипчабел хотини Лота Титтель буралиб ўтирди. У овози раста ўсмирдай бўғиқроқ овозда дўриллади:

— О, мен Шарқ билан Ғарбни томоша қилмоқчиман. Охири нима билан тугаркин? Уруш эълон қилиш биланми?

Жаноб Дицман бир дақиқа ҳам нафасини ростламай, гўё ғанимат бу имкониятдан хурсанд каби пешланган ақлини ишга солиб Никитиндан ажралмай қўйди. Унинг бидиллаб гапириши, рангпар юзи, ўйноқи кўзларининг йилтираши, ингичка бармоқлари билан дам-бадам қадаҳни оғзига келтириб ичкиликдан ҳўллаб қўйиши, очиқ пачкадан сигарета олиб, қирра бурнига яқинлаштириб, тамакини ютоқиб ҳидлаши (у яқинда юраги заиф бўлгани учун чекишни ташлаб юборганди), қўйинг-чи, бари ҳаракатлари ва гапиришидан Никитин аввалига жиддийроқ тортди, адабий давраларга хос ақл машқидан иборат ўйин бошланишига шай бўлиб тураркан, дилидан: «Бу жаноб Дицман, собиқ ва эпчил репортёрлардан чиққанга ўхшайди», деган фикр кечди. Бироқ ўша «ўйин» давом этгани сингари Никитин унга тобора жиддийроқ ва чуқурроқ берилар, энди жаноб Дицман очиқ пачкадаги сигаретани ҳидлаб ҳузур қилганида унинг асабий қўллари ҳаракатига қизиқиброқ тикиларди. Самсонов бўлса, Никитиннинг илтимосига кўра, фақат оғир жумлаларнигина таржима қилар, кўриниши салобатли, ҳамма тугмалари қадоқли пиджагини думалоқ қорни туртиброқ турарди. У камин таъсирида исиб кетгани учун пешанасида тер резалари пайдо бўлганди.

Герберт хоним Никитиннинг рўпарасида ўтирар, қора кофточкасининг ёқаси свитер ёқасига ўхшаб ол-

поқ бўйини бамисоли эркак кишининг силашидай ўраб турар, ингичка занжир учиди чўзинчоқ тилла медальон йилтиллларди. Сочи рус аёллариники каби турмакланган, қулоқлари жажжигина, оқ оралаган силлиқ сочи қизларникидан қолишмовчи адл қоматига ярашмайроқ турганини пайқаб олса бўларди. Иттифоқо Никитиннинг хаёлидан эҳтимол болага хуши йўқлиги, балки умр бўйи ўзни парвариш қилишга мажбур этадиган зоҳидона тийиқлик оқибатида битта ҳам бола туғмаган аёллардагина шундай бўлиши мумкин, деган фикр лип этиб ўтди.

Бу, чамаси, унча тўғрига ўхшамасди. Нега деганда, Герберт хоним роҳиба аёлларга ўхшаб ўзини қисмас, коньяк ичар, кўп чекар, сигарета тутуни орасидан завқ тўла зангори кўзлари кўриниб қоларди.

Герберт хонимнинг нигоҳи Никитиннинг нигоҳи билан тез-тез тўқнашиб қолар, гўё хоним Никитин коньяк ҳўплаганида ёки гугурт чаққанида синчиклаб, бошқалардан яширинча меҳмоннинг костюми, галстуги ва запонкаларини ўрганаётгандай гоҳида безовта жилмайиб негадир жигига тега бошлади. Герберт хонимнинг назари тушган пайтларда Никитин худди биров узоқ ва қийнаб суратга олаётгандай беихтиёр кимирлаб, ҳолатини ўзгартиришни истарди.

Герберт хоним бир марта кулиб турган кўзларини ерга қаратиб, юбкасидаги кулни чертиб туширди-да, кўкрагидаги медальончага бармоқлари учини текизиб қўйди. Никитин шунда уй бекаси чиндан ҳам ана шу медальон билан мени суратга олиб, миттигина сирли магнитофончаси билан овозини ёзаётган бўлса ҳам ажаб эмас, деган гумонда ўзича жилмайиб қўйди. «Нимага энди? Бундан нима фойда? Бўлмаган гап-е!» Никитин жаноб Дицманнинг навбатдаги саволига мухтасар жавоб қиларкан, кўнглига келган гумонни қувиб, Герберт хонимга қарамасликка уринаётган ҳам эдики, ногаҳон хоним унга кўз узмай тикилаётганини сезиб қолди. Шунда баданига бировнинг қўли, совуқ шабада теккандай қовоғининг солиб қараганди, хонимнинг ўзгаришга, уни алдашга, сигарета дуди ортига яширишига улгуролмаган чеҳрасини яқиндан кўрди-ю, эти жунжикиб кетди. Никитин рўпарасидаги Герберт хонимнинг лаб чеккаларига яширинган гуноҳқорона ним табассуму ним иржайиш, кўзлари саволчан ва муло-

йим, қўрқув аралаш боққанича қолганидан ҳайратга тушган, бу кўзлар кимнингдир таниш кўзларига ўхшар, қандайдир аламли, ғира-шира эсда қолган ва сира тутқич бермас нималарнидир эслатарди. «Бу кўзлар нимани эслатапти? Нима? Эҳтимол, бир вақтлари тушимда кўрган хаёлий том тепасидаги қўл етмас осмон парчаси, эҳтимол, бамисоли болаликдай беғубор, баҳорнинг хушбўй исларига тўла офтобли далаларни эслатаётгандир?.. Нима бу? Бунақа бўлиши мумкин эмас, мен Герберт хонимни сира ҳам кўрмаганман, у билан сира ҳам учрашмаганман, уни биринчи марта шу ерда, аэропортда кўрдим холос... Саробми? Тасавфуми? Бу ёғи қойил-ку... Бунақа саволчан, гуноҳкорона ва мулойим боқишларни қаерда кўрганимни эслаёлмайман, йўқ, ёдимда йўқ. У нимага менга бунақа қараяпти?— Никитин ичида шундай дея ўзини бадгумонликда айблаб тинчитмоқчи бўлди-ю, бироқ хаёлида қандайдир чала, бировнинг эсдан чиққан фамилиясини эшлашга уринганидагига ўхшаш узук-юлуқ нарса қолди.— Йўқ, уни ҳеч ерда учратмаганман. Қирқ бешинчи йилдами? Урушдами, Берлиндами? Биз немисларнинг квартираларида турганимиздами? Каллага қаёқдаги нарсалар келишини қаранг-а! Кўз ифодаси эса қоларканми? Уни қаерда кўрган эканман? Мабодо кўрган бўлсам ҳам ўшанда ёши нечада бўлган экан? Ҳа, унинг башарасини сира ҳам кўрмаганман... Алаҳлашмикин? Эҳтимол, тасодифан бирор жойда — Москва кўчасидами, поезддами, қўйинг-чи, хориждами шунга ўхшаган бирортасини кўриб, ўша хотирамда қолган бўлса-чи? Дунёнинг турли бурчакларида яшовчи ташқи кўринишлари, овозлари, қадди-қоматлари жиҳатидан бир-бирларига жуда ҳам ўхшаган одамлар учраб қолади-ку... Буларнинг баридан эсим оғиб бораётганга ўхшайди! Менга яна бир нима бўлди чоғи...»

У соғлиғи унча яхши эмаслигини биларди. Кейинги йилларда, олти яшар ўғли Игорь ўлганидан кейин Никитиннинг гоҳ-гоҳ мазаси қочиб, бунга ақли сира бовар қилмас, хасталигини ўта толиқиш, асаблари қақшаган, деб тушунтириш мумкин эди холос. Кечасилари эзилиб, виждон азобида азбаройи ёлғизликдан қийналгани учун ухлаёлмай чиқар, томоғига нимадир тиқилиб, нафасини бўғар, нақ қабристонда видолашаётиб, кўзлари доимо гўдакчасига шодон порловчи, кул-

ги, ўйинга ҳамма вақт тайёр, эрталаблари гўё бировдан яширинаётгандай малла сочларини силкитганича қийқириб кабинетига кириб келадиган ва тотли маъсумлик билан тиззасига ёпишадиган ўғлининг муздай оғзидан ўпиб, қор қўнган ярим очиқ киприклари орасидан сўник, тўқ зангори кўзларини кўрганидагидай аҳволга тушарди.

Қишнинг ўша куни Никитин ақлдан озгандай бўлди: ўзи сездими ё назарида шундай туюлдими, ўғлининг қор иниб эримай қолган муздай оғзидан ўпаётганида унинг оғзи бунга жавобан сал қимирлагандай туюлди-ю, жажжигина лабларнинг совуғи вужудига тинимсиз, қиймаловчи азоб янглиғ ўрмалади.

Никитин Москвадаги квартирасида туrolмади. Ўғли ўлгандан кейин квартираси бирдан ҳувиллади-қолди. Ҳар нафасда ўғлининг ўрни билиниб, овози, қийқиришлари, чувиллашлари қулоғидан кетмас, каравотчасида тўплаган ўйинчоқлари сочилиб ётарди. Никитин шаҳарни тарк этиб, чорбоғда ишдан бош кўтармаганидан тинка-мадори қуриб, уйқусизлик дарадига чалиниб, кўзига ҳар хил нарсалар кўринадиган бўлиб қолди. Чорбоғда ёлғиз ўзи, телефон ҳам йўқ, кечқурун алламаҳал бўлгандагина печни ёқар, соатларча оловга тикилиб, эски шкафни оҳиста қитирлатаётган сичқон овозига қулоқ солиб, боғдаги дов-дарахтларнинг қаҳратон совуқдан қарсиллашларидан чўчиб-чўчиб ўтирарди. Бир куни кечаси алламаҳал чироғи ёниқ ва жимжит стол ёнида ўтирганида ногаҳон кабинет деразасини кимдир оҳиста чертгандай бўлди. У қўрқиб кетгани учун ўрнидан туриб, пардани тортишга ҳам мажоли етмади. Шунда жуда хавотири (иккинчи қаватдаги хонанинг деразасини ким ҳам тақиллата оларди?) ошди, бу яна бирор фалокат аломатими, хотиним тинчмикин, деган хаёлга бораркан, танида жони қолмади ҳисоб. У вужуди титраб-қақшаб ўрнидан аранг қўзғалди, деразага бир амаллаб яқинлашиб, пардасини тортиб қўйди... Бироқ ташқарида ҳеч ким кўринмасди. Совуқ тунда посёлкадаги томлардан баланд арчаларнинг учлари қорайиб турар, осмонда туркум-туркум юлдузлар чақнарди. Йирик ва севги ажиб бўлган мовий бир юлдуз қор уюмлари босган қишлоқ йўлининг нақ устида майин ва гўзал живирлаб турарди.

Никитин ўшанда музлаган дераза ойнасига пеша-

насини тираганича Игорь мана шу тунги осмонни кўролмай, қанақалигини билолмай ва ҳис этолмай оламдан ўтганини эслади. Нега деганда, бу манзарада, ана шу осмон остида ҳаёт, ёшлик, навқиронлик, севги изтироблари деган нарсалар мавжуд эди. Никитин ҳозир ўтган умрига ачинар, ўғлидан айрилганига сира ақли бовар қилмас, шунинг учун мана шу осмонни ҳам, сеҳрли живирлаётган юлдузни ҳам кўрмасам, дерди.

Никитин эрталабки қирчиллама совуқда қор уюмлари босган қишлоқ йўлидан станцияга югурди, нима гаплигини тушунолмаган навбатчини безовта қилиб телефонга ёпишди. Трубкадан кўзидан уйқуси кетмаган ва хавотири ошган хотинининг нима бўлди, деганини эшитганидан кейин шивирлаб: «Овозингни эшитишни истовдим», деди-да, сўнгра нақ бир соатча перронда ўзини босиб олишга уриниб, чекиб турди.

Никитин кузаккача ана шунақа телбасифат бўлиб юрди.

— Сиз, жаноб Дицман, зиёлилар тотув яшашлари тарафдориман, дедингиз. Бу шиорингизга қанақа маънони жо қилмоқчисиз?

— Шиор эмас, эътиқод, жаноб Никитин, Шиорлардан безганимга анча бўлган. Сиз сиёсатни кўзда тутяпсизми?

— Ҳозирча уни тинч қўяман. Иложи борича ўзимизни тиямиз.

— Мабодо улар бирлашгудек бўлишса,— шу чоқкача жим ўтирган Вебер кулимсираб найча билан коктейлидаги лимонни айлантириб қўйди,— жуда бемаъни иш бўлади, қулоқ-мияни қоқиб қўлга беришади. Қарабсизки, ҳар куни бўлмағур машмашалар, бирорта митти революцияни тўқиб чиқаришаверади. Мен эсам интеллектуал эмас, ноширман, унда нима қиламан? Мен реалистлигимча қоламан. Йўқ-йўқми? Аввалгидай эҳтиёжга қараб китоб ва телевидение программаларини чиқаравераман, нима, бунга ҳам йўқ, дейсизми? Кечқурунлари немис хонадонларида ақл ўргатувчи маҳмадонагарчиликларингизни тинглашмайди, аксинча, мен чиқарган программаларни томоша қилишади. Йўқ-йўқми? Немисларга ақл ўргатувчи маҳмадона-

гарчиликдан кўра олди-қочди фильмлар, ревулар, яхши реклама зарурроқ.

— Сизнинг капиталистлигингиз энди маълум бўлди,— ҳазиллашди Самсонов.— Ташқи кўринишингиздан ҳам йирик капитал вакилига ўхшаб кетасиз.

Камин олдидаги юмшоқ креслода ялпайиб ўтирган хўппасемиз, юзлари қип-қизил, боши тақир жаноб Вебер кам ичар, найчадан лимонли коктейлни мудраброқ тортаётганга ўхшарди. У Самсоновнинг гапидан кейин лабларини чипиллатиб қўйди-да, ақлли митти кўзлари тийраклашди.

— Ташқи кўринишим сизга ўхшайди, жаноб Самсонов.— Вебер ҳазилга тушуниб қўлидаги найча билан ҳавода Самсоновнинг семизлигини чизиб кўрсатди.— Гарчи қонунларингизга кўра Сиз нашриёт, акциялар эгаси бўлолмасангиз ҳам Сизга ўхшайман. Йўқ-йўқми?— У чайналиб гапирар, «nicht? nicht?» ни жўн талаффуз этарди.— Сизларнинг... ҳам... тасаввурларингизга, газеталарингиздаги карикатураларга кўра,— жаноб Вебер гапида давом этаркан, митти кўзлари шўх ўйнаб кетди,— капиталист ким ўзи? У бўхчақорин, нимчали, доллар тўла қоп устида ўтириб қўллари билан оч-яланғоч ишчини бўғаётган жаноб. Йўқ-йўқми?

— Ҳа, шунақа карикатуралар чиққанди, жаноб Вебер,— унинг гапини тасдиқлади Самсонов.— Бўлмаса, капиталистни қандай тасвирлашни тавсия этасиз? Капиталистнинг асл моҳияти шу эмасми ахир?

— Бу масалада мен билан баҳслашмаслигингиз мумкин,— мулойимгина эътироз билдирди Вебер.— Мен капиталистлар калака қилинган карикатураларни анчадан бери йиғиб келаман. Дунёнинг ҳамма газеталаридаги карикатураларни тўплайман: ўз қиёфамни бошқалар назари билан кўришни истайман-да. Сизларнинг коммунистик газеталарингиздаги карикатураларни синфимга сиёсий муносабат деса бўлади... Буни билиш менга мароқли. Лота!— у найчасини столчадаги шишалар томон силкиб, ёш хотинига мулойим кўз сузди.— Бошқасини билмайману, аммо санокда адашмайман, сен вискига икки бўлакдан муз соляпсан. Овоздан айрилмайсанми ишқилиб? Йўқ-йўқми?

— Сен нимагадир пулга тоби йўқлар давлатмандлигинг ҳақида қанақа фикрдаликларини билиб олмоқ-

чисан,— деди Лота Титель дўриллаб.— Эрмагинг бошингга бало бўлиши турган гап.

— Сиёсий карикатура биздагидай уларда ҳам оломонга мўлжалланган беўхшов ташвиқот холос!— деб қўйди жаноб Дицман. Кейин сигарета пачкасини димоғига тутиб қаттиқ ҳидлади.— Мен ҳозир исқирт сиёсатдан гап очишни истамасдим! Ундан бепи оғрийди. Шундай эмасми, жаноб Никитин?

— Ҳам ҳа, ҳам йўқ. Ҳозирги замон одами сиёсатсиз яшай олармикин?

— Бироқ, жаноб Никитин...

— Сизларга, жаноблар, ҳеч қанақа «биноқ» бўлмаган сиёсат ҳақида шуни айтай бўлмаса,— эркакшодалик билан шартта гапга аралашган Лота Титтелнинг узун киприклари билан пилик қошлари таъсирида чувак кўринаётган упа-эликли юзи қизаринқираб кетди.— Мабодо билгиларинг келаётган бўлса, ўша сиёсатни ўзимда синаб кўрганман! У менга сираям ёқмаганди! Яқинда мени Польшага таклиф қилишди, у ерда немисча қўшиқлар айтдим, қисман классикадан, қисман оламга машҳур ашулалардан ижро этдим. Қанақа ашула айтишимни тўппа-тўғри залдан туриб буюришарди... Ҳеч қаерда мени Варшавадагидай кутиб олишмаган! Полякларни яхши кўриб қолдим! Кейин аҳмоқона хатога йўл қўйдим. Менга Темурланг ҳақидаги ашула ёқади. Бу ашула бизда, Ғарбда жуда машҳур. Шарқнинг золим ва қудратли бу фотиҳи шаҳарларни босиб олганидан кейин асираларни кўнгли тусаркан. Асираларга ваҳший ҳайвондай ташланаркан.— Лота Титтель ялпизли сигаретага жойланган каҳрабо мундштукини кулдонга қўйди-да, бармоқларини букиб, ёввойи ҳирси ортган Темурланг асираларга қандай ташланганини кўрсатгач, гапида давом этди.— Ўша ашула «Орангларда Темурланг йўқми?» деган савол билан тугарди. Олдинига зал тинч бўлди, ҳеч ким чапак чалмади. Фақат бир дақиқадан кейингина ҳурмат юзасидан чапаклар бўлди. Мен севимли полякларимни ана шунақа хафа қилиб қўйдим...

— Шарққа бораётганда (азизам Лота, репертуарни синчиклаб танлашга тўғри келади,— Дицман сигарета пачкасини кўпчиётган димоғидан олмай гапирди.— Шарқда ҳар доим ҳам ғарбча юморлар кетавермайди. Юморларимиз орасида фарқ бор.

— Турган гап, жаноб Дицман,— заҳарханда қилди Самсонов.— Шарқ ҳануз трамвай ҳаракатига ҳалал бераётган оқ айиқлар ва театрға кийиб бориладиган пиймалар муаммоси билан овора.

— О, о!— Дицманга жон кириб, пачкани столға ташлади-да, иккала қўлини кўтарди.

— Шарқдан ҳужум, таслим бўламан! Бўлмаса, жаноб руслар, шунга жавоб берсанглар: нима учун солдатларингиз Германияга киришганда немис аёлларини зўрлашган?

— Зўрлашган, дейсизми? Бунга ишончингиз комилми?— ҳайрон бўлди Никитин.

— Мен биламан, жаноб Никитин. Анча-мунча воқеаларни биламан.

— Эҳтимол, баъзи бир ҳолларда немис аёлларининг ўзлари шарқ Темурланги қанақалигини синаб кўрмоқчи бўлишгандир? Шундай дейилса ҳам бўлар балки?— жавоб қилди Никитин мумкин қадар мулоимлик билан.— Бир ёқлама чўрткесарлик қалтис таваккал қилишдир, жаноб Дицман.

Никитиннинг жавоби нимадандир қутқаргандай ҳамма унга қаради. Ҳамон кўзлари нам Герберт хоним кўкрагидаги медальонининг ингичка занжирини илтижоли чўзиб қўйди. Жаноб Вебер пихиллаб кулар, Дицман эътироз билдиришга шайланарди. Шу пайт Лота Титтель қўққисдан деҳқон аёллари каби қўлини белига тиради-да, сарғиш сочларини силкитиб бундай деди:

— Тўппа-тўғри, жаноб Никитин! Аёл хоҳламаса, уни зўрлаб бўлмайди! Мен бошқа нарса ҳақида, поляклар тўғрисида гапирмоқчиман, жаноблар! Мен ақлли, нозиктаъб ва музикани севадиган полякларни яхши кўриб қолдим. Улар меҳмондўст, тарбия кўрган кишилар, уруш ҳақида менинг олдимда оғиз очишмади. Сукут сақлашди. Урушни эслатгилари келмади. Уларга Освенцимни кўрмоқчилигимни айтганимда, сизга, немис аёлига бу нарса кўнгилли бўлмайди, дейишди. Мен қаттиқ туриб олдим, шундан кейин ҳақиқий жаҳаннамни кўрдим. У ерда ақлдан озиш мумкин, худди шундай! Немис ҳарбийлар, гапнинг очигини айтганда, пўнгбош золимлар бўлишган экан! Ушанда эсэсчиларимизнинг башараларини юмдалагим келди! Сизларга айтадиган гапим шу: ҳозир бечора ва маъсума немис

аёллари зўрланганлиги ҳақида гапириб ўтиришимизнинг ўзи кулгили. Миқ этишга ҳақимиз йўқ.

— Уруш уруш-да, азизам Лота,— деди Дицман кулимсираб.— Немисларнинг аксари садизмни эмас, сўзсиз итоат — мазохизмни афзал кўрувчи типлардир. Уруш — бу буйруқ. Сиз ўша пайтларни яхши билмас экансиз, азизам Лота!

— Уруш — бу расвогарчилик, зиёлича сафсатасиз расвогарчиликнинг ўзгинаси!— Лота Титтель жиззакчилик билан гапни шартта кесиб, мундштукини креслода салқи кўзларини хотинига мулойимгина тикиб ўтирган жаноб Вебер томонга силкиди. Жаноб Вебер хотинининг гўдаксифат қилиқларини ҳазм қилиб кетаверарди.— Менинг капиталистим Освенцимда ўзим суратга олган фильмни телевидениеда кўрсатгиси келмади. Бунақа нарсани ҳеч ким кўрмайди, дейди. Ўзи эса программаларни Американинг тутуриқсиз олдиқочдилари, канализация қувурларига муносиб вестериларнинг киноахлатларига тўлдириб ташляпти! Қачон қарасанг, эркакларнинг бўртик лик-лик қуймичларидаги экинган жинсиларинию Пиф! Паф! Уэл, уэл!ни кўрасан.— Лота Титтель оғзини қийшайтириб, бўғиқ «уэл, уэл», дея мундштуки билан столчадаги қадаҳларни нишонга олиб, ўқ узилгандагига тақлидан овсз чиқарди.— Бу фақат кейинги пайтларда кўпайиб кетган хомкаллаларга керак холос! Дурустроқ бош қотириб кўришни ҳеч ким истамайди! Ҳамманинг фикри-зикри холодильнигу машиналар, америкача пул топишда!

— Лота,— афтидан хотинининг дағал сачраб кетишига кўникиб кетган жавоб Вебер мулойимлик билан шундай дея митти кўзларини коктейлли қадаҳга тикиб, пайча билан ундаги лимон бўлагини айлантиришга тушди.— Сен аввало социал-демократик партиядан бундестагга сайланган депутат эмас, ажойиб актрисасан... Йўқ-йўқми? Ҳозир ҳеч ким ўтмишга қайтишни, ўзини безовта қилишни, айбларини баттар оғирлаштиришни истамайди. Йўқ-йўқми?

Лота Титтель кескин бир ҳаракат билан сарғиш сочларини яна силкитиб қўйди.

— Нега деганда сиёсатнинг ўзи бемазагарчилик, Карл! Ҳамма эсини йўқотгандай пул топиш билан овора, яқин орада Германия Европадаги Америка

штатларидан бирига айланиши турган гап! Кўп ўтмай биз шаҳватпараст пўрдоқилардай осмонни ҳам кўролмай қоламиз! Нацистлар концлагерда силлангни қуритишган бўлса ҳам ҳеч нимани эслашни истамайсан, Карл! Пул, пул, пул деганинг деган!..

Жаноб Вебер ҳамон хотинига мулойим боқиб, ярғоқ бошини қашлаб қўйди-да, найчадан коктейль тортқб, ҳақиқатнинг тагига етиш машаққатлигини тушунтирмоқчи бўлган одамдай аста гап бошлади:

— Қирқ бешинчи йили концлагерь озод қилинганда ҳеч қайсимиз пулни ўйламасдик, Лота. Мен ўшанда мана бундай эдим...— Вебер жимжилогини кўрсатди.— Йўқ-йўқми? Жаноблар, мени ўшандай тасаввур қилолмайсизлар. Чўпдай озиб кетган, силлам қуриганидан аранг қимирлардим... Озодликка чиққанзимизда кўзда ёшим ҳалқаланар, қуёшга, майсаларга қарардим. Ҳаётим омон қолган, лаънати уруш тугаб, нацистлар йўқотилган, мен эса бахтиёр эдим-да, жаноблар!..

— Сизни руслар озод қилишдими ё америкаликларми?— қизиқсинди ишонинқирамай Самсонов.

— Бизни Америка солдатлари озод қилишди. Улар танкларда келиб, дарвозани бузиб киришди. Биз лагердан уч киши йўлга чиқиб, Америка госпиталига кетдик. Мен билан бирга Оксфорд университетини битирган, самолёти билан уриб туширилган, зодагон инглиз йигити ва отаси лагерда ўлган ўн икки яшар бола бор эди. Озодликнинг ўша куни бизда мажол қолмаганди. Йўлда судралиб борарканмиз, телба бахтиёрлардай баҳор кунига жилмайиб боқардик. Йўл чеккаларида бомбардимон пайтида абжағи чиққан машиналар ётар, эсимда, биттасида — «опель-блиц» деган юк машинасида пулли пўлат сандиқ дабдаласи чиқиб ётарди. Асфальтда миллион-миллион маркалар пачка-пачка сочилган. Нима? Йўқ-йўқми? Йўлда маркалар учар, реклама варақаларидай пошналаримизга илашарди. Уларга биров қарамасди ҳам. Биз ҳаёт, ҳаётдан сархуш эдик холос, жаноблар! Фақат ҳамроҳ болакайгина почта откриткаларини йиққандай бир неча қоғоз пулни териб олди. Йўқ-йўқми? Шундан кейин биз Америка госпиталига етиб олиб, ўзимизни полга таппа ташлаб, ўликдай қотиб ухладик. Уйғонганимда қарасам,

бола ёнимда ётар ва пулларни қизиқиб томоша қиларди...

— Қанақасига? Ёнида бола ётганмиш-а!— Дицман шоша-пиша шундай дея оёғини чалиштирди-да, учи ингичка ботинкасини қимирлата бошлаганди, тор поча шимининг тагидан қизил ипак пайпоқли тўпиғи кўри-ниб кетди.

— Жуда қизиқ, жаноб Вебер! Ун икки яшар маъ-сумгина болами?

— Сиз, зиёлилар, ҳамма нарсадан фосихлик излай-сизлар,— юмшоққина эътироз билдириб қўйди Вебер.

— Тилингиздан тутилдингиз, жаноб Вебер!— Дицман кулиб юборди-да, Никитин билан Самсоновга маъ-ноли кўз қисиб қўйди.— Боланинг оти нимайди?

— Мен,— гапида давом этди жаноб Вебер,— уч кундан кейин эски рейхмаркалар муомалага кирити-лажағи эълон қилинганини айтмоқчи бўлувдим. Биз ўшанда ҳам чўнтақларимизни пулга тўлғизиб олмага-нимизга ачинмадик... Мабодо ҳозир йўлда абжағи чи-қиб ётган пул тўла сейфни кўриб қолгудай бўлсам нима қилардим? Полицияга қўнғироқ қилардим, эҳти-мол юраксизлик қилганимдан психиатрик касалхона-га тушиб ҳам қолардим. Йўқ-йўқми?

Вебернинг қонталаш юзлари муғамбирона шишиб, ниқиллаб кулиб юборганди, Никитин бўшашинқираб:

— Ажабтовур сюжетни буздингиз-да, жаноб Ве-бер,— деб қўйди.

— Уни сизга асл ҳолида сотаман,— жавоб қайтар-ди жаноб Вебер хурсанд бўлиб.— Сюжетимни рома-нингизга киритасиз, уни каттагина нусхада чиқара-ман, сотилган ҳар бир китобнинг беш проценти менга... Дарвоқе, Москвада қора икра билан ҳисоб-китоб қил-сангиз ҳам бўлади. Йўқ-йўқми?

— Контракт! Чек ёзиб бераман! Бироқ битта шарти бор, романга ўша лўппигина бола қатнашган воқеа ҳам киритилса!— Дицман қийпанглаб, пиджагининг ён чўнтагидан чек дафтарини олиб силкитди.— Шун-чалар истеъдодингиз бўлганидан кейин бу ноёб воқеани ўхшатиб ёзишингизга ишонаман, жаноб Ни-китин!

— Бу ҳазилда ошкора таклиф бор,— Самсонов стол тагидан Никитинни оёғи билан туртиб қўйди.— Тушу-нарлими?

— Миннатдорман,— деди Никитин.— Чек дафтарингизни чўнтагингизга солиб қўйинг, бўлмаса, Генри Миллернинг шон-шуҳратига ҳавасимни келтириб қўясиз.

— Сюжет бир маркага сотиб олинди, жаноблар! Жаноб Никитиннинг ишончли вакили бўлишимга ижозат берасизларми?

Герберт хоним ялтироқ сумкасини ширқ этиб очди-да, бир маркали яп-янги тангани ҳаммага кўз-кўз қилиб, жаноб Вебернинг чўнтагига солиб қўйди. У бўлса томоқ қириб, кўз қисгач, чўнтагини шапатиларкан, деди:

— Сюжет жуда арзон кетди-да. Йўқ-йўқми?

— Ташаккур, Герберт хоним, мен сизни секретарь қилиб олишга ҳозирман, негаки шўрим қуримаслигига аминман,— деди Никитин.

Герберт хоним арзимаган бу гапга кулиб қўйди, Никитин эса тилининг учида турган ва сира тутқич бермаётган фамилияни эслаёлмай гижинаётгандай зўр бериб, ўтганларни хотирлашга уринар экан, Герберт хонимнинг ҳайратангиз саволчан, узоқ синчиклаб тикилиши, нозу карашма аралаш жилмайишини шунақа шароитда илгари ҳам кўргани хаёлидан ўтди: ўшанда ҳам худди шунақа вазият эди. Каминдан иссиқ келиб турар, сигарета тутуни торшернинг соявони остига таралиб, ўзи эса қандайдир аёл рўпарасида ўтирар, аёлга ҳозиргидай нозарур сўзлар айтарди. Аёл ҳам шунчаки жилмайиб қўяр, бунақа табассумларни Никитин илгарилари ҳам кўрганди. Бироқ ҳозир ҳар қанча зўр берса ҳам аниқ эслаёлмас, чунки хаёлига фикрлар эмас, фикрлар кўлкаси, реаллик эмас, реалликнинг хира сояси келарди.

«Менимча, у нимадандир безовта, мендан нимагадир хавотир оляпти,— кўнглидан ўтказди Никитин.— Буни унинг қарашлари, жилмайиши ва ҳалиги марка билан гапни тамом қилгани билдириб қўйди».

— Уруш билан боғлиқ даврни кулги қилганинглар галати бўлди, жаноблар,— Самсонов биққи қўлларини кўкрагида чалиштирганича норози оҳангда гап бошлади.— Пул, бола, ноёб воқеалар. Пиравардида Германиянинг кечмиш фожиаси билан боғлиқ бўлган бошқа жиддий тушунчалар ҳам бор-ку. Мен бунда халқингиз, ватанингиз тақдирини, келажак учун жавобгарлик-

ни кўзда тутяпман. Миллионлаб немислар нима учун қурбон бўлишган?

Жаноб Дицман жойида типирчилаб, столча узра бармоқларини силкитди.

— Нима? «Ватан», «халқ» тушунчалари, «жавобгарлик», дейсизми? Уларнинг қадри кетиб қолганига анча бўлган! Улар Гитлер томонидан нацистлик мақсадларида фойдаланилгани учун обрўси қолмаган! «Ватан» ва «бурч» деган эски тушунчаларни реваншистларнинг кичкина тўдаси яна ишга солишяпти! Мабодо урушдан олдинги яхшиликлардан гапирадиган бўлсангиз ҳозирги замон ғарб одамини билмай тураверасиз. Ғарб одами ҳозир сиз тушунадиган Ватан деган нарсадан йироқ! Унинг паспорти, расмий гражданлиги бор, уни давлат билан бириктириб турадиган нарсаси шу холос! Немис паспортида: ҳамма мамлакатлар учун, деган ёзув бор! Ҳамма мамлакатлар учун, жаноб Самсонов!

— Демак, билишимча, расмана космополитизм экан-да? Яъни, мавҳум оламда эркин интеллектуал бўлиб яшаш осонроқ-да!

— Нима? Космополитизм? Мавҳум? Ҳа-ҳа! Зўр гап айтдингиз!— қичқирди Дицман.— Космополитизм яхши нарса, ҳар ким кўнглига келган ишни қилади, биров билан бировнинг иши бўлмайди. Бироқ... Ғарбдаги эркинликда лоқайдлик ҳам, биров бировдан бегонасираш ҳам мужассамдир, бу эса ҳозирги дунёнинг жумбоғи! Мен сира ҳам бўяб-бежамоқчимасман, жаноб Самсонов! Ғарб зиёлиси ёлғиз. Жуда ёлғиз.

— Бундан чиқди, нацизм диктатураси вақтида... ўша лаънати ёлғизлик, одамларнинг бегонасираши бўлмаган экан-да, жаноб Дицман?

— Ҳозиргидай даражада йўқ эди. Бошқа нарса, қўрқув бор эди. Ҳозир одамлар концлагерларга ташланмайди, ўлдирилмайди, ҳеч ким таъқиб қилинмайди... бироқ айни пайтда одамларнинг бегонасираши, лаънати инсоний қўрқувдан кам ҳам, яхши ҳам бўлмаган жамият дардидир! Ҳа, худди шундай!

— Унда, гап нимада, деб сўрамоққа ижозат этасиз,— Самсонов Дицманнинг шиддатли хуружига дош берган ҳолда қайсарлик билан сўради-да, қўлини кўкрагига қаттиқроқ чалиштирди.— Бундан чиқди, «фатерланд» ва «Дойчланд» тушунчалари бор «учинчи

рейх» ёмон бўлмаган экан-да? Дойчланд юбер аллес?

— Сиз мендан Гитлер диктатурасининг тарафдори деб гумонсираяпсизми?

— Буни истамайман. Бироқ нацистлар аппаратининг ўн проценти зиёлилар бўлганлигини биламан. Яқингинадаги тарихимизда Германия ақлгўйлари ўзига яраша маънавий полиция ролини ўйнаганлар. Мен сизни билмайман, шунинг учун ҳам қўли тирсагигача қон бўлган зиёлилар ҳақида гапиряпман. Очиқ гапирётганим учун узр!

— О, жаноб Самсонов!..— Герберт хоним андак гина қилмоқчи бўлган ҳам эди, лекин шу пайт Дицманнинг чувак башарасига кўзи тушиб, жим қолди.

«Дастлабки ўқ очиш нуқталарини ишдан чиқарди, энди кўз очиргани қўймай траншеяни текислашга тушади, Платонга қойилман,— Никитин Самсоновнинг катта кетиб, баҳс таъсирида ошириброқ юбораётганидан жаҳли чиқа бошлади. Нима учун Герберт хоним баҳс қизишини истамаётгандай, нимадандир безовта бўлаётгандай туюляптикин менга?»

— Сиз оталаримиз гуноҳи учун бизни айблаяпсизми?— афтидан Самсоновнинг бунчалар тўғрисиўзлигини кутмаган Дицман ҳеч нарсага тоқати йўқдай, минг азобда шифтга боқди.— Сиз оталаримиз қўлидаги қон бизнинг қўлларимизни ҳам булғади, демоқчимисиз?

— Гапиринг, гапиринг, жаноб Самсонов!— Лота Титтель елпиғичсимон киприкларини бесабр пирпиратиб қўйди. У ичилган виски, манави бесўнақай руснинг дағал хуружидан қизишиб, креслога ярим суянганди, таранг, нозик, заррин либос сириб турган қомати янаям гўзал кўриниб кетди. Никитин шунда ҳаёт ва шоншухрат ҳали тинкасини қуритмаган бу эстрада хонандаси бокс, спорт томошалари, ҳатто қовоқхоналардаги тасодифий муштлашувларни ҳам томоша қилишни ёқтирса керак, деган хаёлга борди. Муштлашув чиққанида қовоқхона ичкарисидида ўтирганлар қийқириб муштлашаётганларга далда бериб туришарди, ювош, ўксик, нозик ва вазмин Герберт хоним эса бунақа қилолмаса керак.

— Сен кўп баёноту саволлар бердинг, Платон,— деди Никитин.— Уларнинг ишлари моҳиятини очиб беролмасмикинсан, деб чўчияпман.

Каминдаги палёнлар узоқ чирсиллаб ёнгандан кейинги чўккан сукунатда жаноб Вебер ҳингиллабми ё минғирлабми қандайдир ноаниқ овоз чиқариб қўйди, сўнгра унинг уйқучан кўзлари муғамбирона ўйноқлаб кетди-да, анча дадиллашди.

— Жаноб Самсонов, мен ўзимни оқиллар тоифасига қўшмайман. Мен ноширман, сизнинг нуқтаи назарингиздан қараганда капиталистман... аммо... э... савол беришга ижозат этасизми? Қардошлар мозори ёки бир одамнинг мозори олдида дилимиздан нималар кечмоғи керак? Бунда гап-сўзу ачиниш камлик қилади, йўқ-йўқми?

— Мен жавобгарлик ҳақида гапирдим,— Самсонов қовоғини очмай эътироз билдирди.— Утмиш олдида жавобгарлиги бўлмаган ҳозирги ҳаёт — сохта жаннатдир.

— Э-э... сўзлар ўзини ўзи чеклаб қўйяпти. Сўзлар ўз маъносига эга бўлмоғи учун киноя жоиз. Сиз, жаноб Самсонов, тўғри сўзлар ва ҳисларга қаттиқ ишонасиз. Уша қардошлар мозорида қаҳрамон ҳам, гестапонинг қийноқларига дош беролмай сотқинлик йўлига кирган ва ҳақиқий қаҳрамонларни тутиб берган бўш-тоб одам ҳам ётган бўлиши мумкин эмасми? Сиз қаҳрамонга ачингандай, унга ҳам ачинасиз. Йўқ-йўқми?

— Сотқинга ачинаманми? Кўз ёши тўкаманми? Мутлақо! Биз одамлар ва зиёлиларни кимга тарафдор — жаллодларгами ёки аксинчами, ана шу мезон билан баҳолаймиз.

— Э-э... сиз мени тушунмадингиз, жаноб Самсонов, тушунмадингиз. Мен ҳозирги замон кишисини айтяман.

— Тушундим. Мен ҳам ҳозирги замон кишисини кўзда тутяпман. Масалан, мана сиз.— Самсонов шундан кейин кўзойнақдан жаноб Дицманга қаттиқроқ тикилди.

— Мана сиз... Гитлер вермахтида хизмат қилиб, жангга кирганмисиз?

— Ҳа, албатта, хизмат қилганман. Четда қолмаганман.

— Қаерда, билсак бўладими?

— Берлинда. Фольксштурмда жанг қилганман. Уруш охирлаб қўшинларингиз шаҳарга яқинлашганида мен ёш бола эдим, жаноб Самсонов. Ушанда март,

апрель эди. Сизлар ўшанда Германиянинг ичкарисига кириб борар, бизлар эса мудофаада эдик.

— Ўшанда қанча русни ўлдиргансиз? Биттами? Иккитами? Қанчани?

Каминдаги палёнлар чарс-чурс ёниб хонага ҳарорат уфуларди. Уртага чўккан сукунатда ҳаммалари Дицманга хавотирли қараб қўйишди. Никитин Гамбургдаги камин иситиб, гиламлар билан безатилган ва торшерлар ёғду сочган бу шинамгина гўшани чорак аср оралиғидаги даҳшатли, қонли ўтмиш билан таққосларкан, назарида жаноб Вебернинг ним юмуқ қовоқлари, Лота Титтелнинг елпиғичсимон киприклари, Герберт хонимнинг оппоққина чехрасини совуқ шабада ялаб ўтгандай бўлди.

— Кимни ўлдирганимни билмайман, кўзим тушмаган,— жаноб Дицманни ҳаяжонда овози нотекис чиқди.— Фаустпатрон билан битта танкни ишдан чиқардим. Сизларда уни «ўттиз тўртинчи» дейишаркан. Қўшинларингиз рейхстаг томон силжиганларида мен Шпрее соҳилидаги ертўладан ўқ узгандим. Танк ёниб кетди, бошқа ҳеч нимани кўролмадим. Кейинги танкнингиз... нимаиди... «И — Эс» ...Иосиф Сталин, шундайми? Иккинчи танк бизни пайқаб қолиб, подвал деразаларини ўққа тутди. Биз тезда ғойиб бўлдик.

Жаноб Дицман ғижимланган сигарета пачкасини искаб столга ташлади-да, Самсонов савол бергунича кулимсираб деди:

— Ўзингиз қанча немисни ўлдиргансиз, жаноб Самсонов?

Самсонов энсаси қотиб жавоб қилди:

— Мен армия штабида таржимонлик қилганман, шунинг учун ҳам ўқ узмаганман... Сиз, гапингизга ишонадиган бўлсак, фаустпатрон билан танкни ёндиргансиз, демак, тўртта совет танкчисини ўлдиргансиз. Ўлма учун? Нацизмни ўз ихтиёрингиз билан ҳимоя қилгансизми ё мажбуранми? Қандай?

— Жаноб Самсонов!— Дицман ёлғондакам илтижо қилаётгандай титроқ қўлларини чўзиб, бармоқларини қимирлатди.— Мен унда бола эдим, ғўр, тентак эдим, миям чалғиган, ватанпарварлик маршларини хоҳлаганча тарақлатиб чалса бўладиган барабаннинг гирт ўзи эдим! Мабодо биз... бир-биримиздан ўпкаланмишга тушсак, сира ҳам умумбашарий ҳақиқатни то-

полмаймиз! Биз ҳам аҳолининг ўн процентдан кўпрогини йўқотдик! Шунда ҳам мен, сиз жаноб Самсонов, қанча немисни ўлдирдингиз, сиз ҳам жаноб Никитин, деб сўрашни хаёлимга келтирмовдим. Жаноб Никитин эса, билишимча, штабда хизмат қилмаган... артиллерия офицери бўлган, демак, у жисман фаришта ҳам, гандист ҳам бўлмаган! Шундайми, жаноб Никитин?

— Характеримни айтмаёқ мени қаёқдан бунчалар яхши билиб ола қолдингиз?— деди Никитин шунчаки ҳазиллашгандай қизиқиш билан.— Менимча, биринчи марта кўришяпмиз шекилли?

— Сизни наҳотки урушда учратмаган бўлсам?— Дицман кулиб юборди. Шунда унинг кенг ва нозик пешанасига тер қалқди.— Хўш, мисол учун Берлинда? Эҳтимолми? Шундай бўлиши мумкинмиди?

— Бу деярли мумкин эмас,— жиддий жавоб қилди Никитин.— Мен беллетристикани, қолаверса, фантастик беллетристикани ёқтирмайман. Мен реалистман, жаноб Дицман.

— Реализмда ҳам мумкин, унда реалистларнинг ҳам хаёлларига келмайдиган жуда кўп нарсалар бўлади! Берлинда кўп миллионли икки армия тўқнашди, у ерда мен ҳам сизни...— Дицманнинг бурун катаклари керилиб, қадаҳни қўлга олди-да, чала қолган гапини винога қўшиб ҳўплаб юборгандай бўлди.— Бироқ мен,— у салфетка билан лабини артиб, салмоқлана-салмоқлана гапида давом этди,— бироқ мен ўшанда рўпарамда рус зиёлиси, масалан, ёзувчи Никитин турганини билганимда, унга ўқ узмаган бўлардим...

— Узган бўлардингиз,— деди Никитин ишонч билан.— Мабодо сизни ўшанда учратмаганимда мен ҳам ўқ узардим. Бу ҳам яна реализмнинг ўзи. Бунда одамнинг қўлидан бўлак иш келмайди.

— Йўқ, сиз, ҳа, сиз менга ўқ узмаган бўлардингиз...— Дицман дудуқланиб оҳиста гапирди.— Ўшанда сиз ҳам ёш бола эдингиз, мени, яъни ўзингиздай ёш болани отиб ташламасдингиз... Мен сезаман, биламан. Ёки бошқа бирорта немис қизни ҳам отмасдингиз... Ҳа, сиз отмаган бўлардингиз... Жаноб Самсонов дадилроқ: пақ этиб отади-қўяди, қарабсизки, битта, яна битта лаънати немиснинг уруғи қурибди...

— Шитирлайди қамиш ёки Кафка услубидаги Мадрид саройи сирлари,— Самсонов русчалаб гапирди-да,

стол тагидан Никитинни, кайфда бу қанақа гўлдираш бўлди, бирор нарсани тушуняпсанми ўзи, дегандай яна туртиб қўйди.

Никитин шу пайт Герберт хонимнинг ютиниброқ, қандайдир илтижоли оҳангда гапираётганини эшитиб қолди:

— Фридрих, бўлди, энди ичманг, сиздан илтимос қиламан. Чекишдан ўзингизни тиёлганингиздан кейин юргингизни ҳам винодан сақланг-да. Илтимос...

Герберт хоним ер сузганича ўтирарди: ипдай ингичка изтироб ажини оқ оралаган сочларига нисбатан қора ва силлиқ қошларини қаншарида айириб турарди. Унинг вино хусусида мажбуран айтган гапини, жаноб Дицманнинг исми билан атаганини Никитин негандир дўстлар, яқинлар ёки эр-хотин орасида бўладиган силталаш ўрнида қабул қилди. Герберт хоним меҳмонларини ўзига яқин одамнинг кайфдаги хираликларидан сиқилавериш чарчаган ва боадаб бекадай бу ёғини ҳам яхшилаб текислаб қўйди. «Дицман унга ким бўлади? Хушторими? Қариндошими?— Кўнглидан ўтказди Никитин.— Уни эрим, деб таништирганини эслаёлмайман». Никитин шундан кейин ўзи, Дицман, Герберт хоним ва Самсонов ўртасидаги ўнғайсизликни бир оз текислаш мақсадида хаёлнинг ғалати ўйини бораётгани борасида ҳазил қилмоқчи бўлувди, Дицман эпчиллик қилиб қолди.

У кафтларини кресло суянчиғига уриб шартта ўрнидан турди-да, пиджаги тугмаларини қадаркан, хушчақчақ қиёфада гап қотди:

— Ҳа, турган гап, ақлли аёлсиз. Ташаккур. Мен ҳам юрагим яна санчиб қолишини истамасдим. Бу керакли нарса,— у шундай дея бармоғини кўксининг чап томонига уриб қўйди.— Кўришгунимизча хайр, жаноблар. Биз ҳали яна кўришамиз! Ростданам пича мазам қочди. Бориб ётай!

Жаноб Дицман таъзим қилди-да, новча қаддини ўнглаб, узун оёқларида гандираклай-гандираклай қалин гиламдан эшикка қараб юрди.

— Фридрих!— деди Герберт хоним ўрнидан туриб.— Бунақа аҳволда машина ҳайдашингиз қийин бўлади! Узр, жаноблар, бир нафасга...

Герберт хоним Дицманга етиб олди. Илгаригидай дадил жаноб Дицман елкасини учуриб, гўё машина ка-

литини бурагандай, қўлини қарсиллатгач, кулги аралаш жавоб қилди:

— Ичганимда машинани пойгачидай ҳайдайман, ишонаверинг! Ҳар маҳалгидан яхши ҳайдайман.

Улар ташқарига чиқишди. Эшик меҳмонхонадаги сокинликни яхши сақлаб тургани учун каминдаги палёнларнинг чарс-чурс ёнаётгани эшитилиб турарди. Меҳмонлар уй бекаси бирдан ташқарига чиқиб, гап бўлиниб қолганидан ранжигандай бир-бирларига қараб қўйишди. Жаноб Вебер креслода чўкиб ўтирар, ҳар нафас олганда юмшоқ нимчаси сириб турган қорни қимирлар, тирноғини нимчасига сурқар, ярим юмуқ, шишинқираган қовоқлари остидаги кўзлари билан торшер нурида тирноғи ялтирашини томоша қиларди. У шундан кейин қадаҳида қолган коктейлни найчадан қаттиқ хўриллатиб ичди-да, мулойимлик билан деди:

— Жаноб Дицман ажойиб бош муҳаррир, истеъдодли эссеист, интеллектуал одам...

— ...Нашриётингда уни итоатгўй мардикор сифатида сақлаб турибсан. Бир ой олдин юраги чатоқ бўлганди!— Лота Титтель шартта бошини кўтариб қўшимча қилди.— Шундай эмасми?

— Лота, Лота, Лота...— Жаноб Вебер мулойим ва ювошлик билан эътироз билдирди.

— Сен яна актриса эмас, балки социал-демократ сифатида баёнот беряпсан. Йўқ-йўқми? Жаноб Дицманнинг юраги унга мен тўлаётган беҳисоб пулдан эмас, ҳозирги интеллектуалларга хос ўзни тиёлмасликдан чатоқ бўлган. Ё йўқ-йўқми?

— Менсиз зерикиб қолмадингизларми, жаноблар?

Герберт хоним меҳмондўст бека каби майин кулиб келаркан, шошилаётгани билан ҳатто узр сўраётгандай кўринарди. Жаноб Вебер бўлса анча вазминлигига қарамай, ўрнидан илдам туриб илжайганди, ялтир боши билан текис тишлари ялтираб кетди. Шундан кейин Лота Титтель сумкачасига қўл чўзиб енгил қўзғалганда қўйлаги шитирлади. Эр-хотин бирлари олиб, бирлари қўйиб ажойиб оқшом учун миннатдорчилик билдириб, Герберт хоним билан хайрлаша бошлашди.

Герберт хоним эса бош ирғаб, табассум қилса ҳам кўпинча рус хонадонларида бўладигандай уларни қолинглар, деб қистамасди. Жаноб Вебер билан Лота Титтель Герберт хонимнинг қўлини бўшатганларидан

кейин Никитин ва Самсонов билан хайрлашишга тушишди. Уларнинг икковлари ҳам Лота Титтелдан кейиноқ ўринларидан туришганди.

— Биз ҳам кетайлик энди, Герберт хоним,— деди Никитин.— Раҳмат, сизга...

— О, йўқ, йўқ, йўқ! Андак сабр қиласиз, жаноб Никитин!..— Герберт хоним бирдан Никитиннинг гапини бўлгани учун кўзларига хижолатли боқди.— Сизни озроқ тутиб қолмоқчиман. Жаноб Самсоновни, мабодо у киши йўқ демасалар, жаноб Вебер машинасида меҳмонхонага элтиб қўяди, сизни эса ярим соатдан кейин ўзим ташлаб келаман. Мен сиз билан бўлгуси мунозара ҳақида гаплашмоқчийдим.

«У нега мени ҳамманинг олдида Самсоновдан ажратяпти? Сабаби нимайки?»— дилдан ўтказди Никитин. У кўнглига ўрмалаган шубҳа, қандайдир зиқликдан ноқулай аҳволга тушганини сезганди. Чарчани, бош оғриғи, кўп айланиб толиқганини важ кўрсатишга аҳд қилганига қарамай розилик оҳангидаги жавоби ўзига ҳам эриш туюлди:

— Начора.— Сўнгра Самсоновга ўгирилиб хотиржам қиёфада қўшимча қилди:— Боргандан кейин хонанга кираман. Ухлаб қолма. Кут.— «Қизиқ... Шу ерда тунашингни илтимос қилишяптимикин?»— русчалади Самсонов Герберт хоним томонга нохуш қараб. У жонга теккан ёнгарчилик ҳақида гапираётганга ўхшарди. Шундан кейин жаноб Вебер қаршисида чайқалиб, қўлини орқасига оларкан, қизариб кетди.

— Демак, илтифотингизга ишонсам бўладими? Мени элтиб қўясизми?

— Албатта, албатта!— Лота Титтель малла сочларини силкитганди, ҳамма ёқни хушбўй ҳид тутиб кетди. У иккинчи марта Никитиннинг қўлини эркакчасига қисиб, шивирлади:— Ҳар қалай, биз немисларни хуш кўрмасликнинг сабаби бор, жаноб Никитин, лоқал урушни эслашнинг ўзи кифоя. О, бу алоҳида миллат!

Улар кутубхонадаги чарм диванда ўтиришарди.

— Илтимос, шошилмайроқ гапирсангиз. Бўлмаса гапингизни яхши тушунолмай қоламан.

— Жаноб Никитин, бу воқеага жуда кўп бўлган, мана шу альбомни кўриб, ҳаммамиз нодон ва қўрқмас болалар бўлганимизни эсласам даҳшатга тушаман. Сизга баъзи нарсаларни кўрсатмоқчийдим.

— Нима кўзда тутаётганингизни тушунмадим.

— Урушни кўзда тутаяман.

Герберт хоним муқоваси чарм ё қора тусдаги юмшоқдина матодан ясалган альбомни тиззасига қўйди-да, бўшашиброқ темир қулфини суриб, қалин саҳифаларни варақлашга тушди. Альбомнинг саҳифалари лопиллаб тушаётгани учун Никитиннинг димоғига қандайдир ачимсиқ, вақт ўтиши билан саргайиб кетган қоғоз иси — барча оилавий альбомлардан келадиган муқим ҳид урилди. Герберт хоним суратлар орасида нимадир излар ва чамаси тополмаётганга ўхшар, Никитин бўлса унинг қўли оша сарғиш варақлардаги кекса Кайзер каби мўйловдор, сочларининг фарқи очиқ, мундирлари гавдаларини таранг кўрсатаётган нотаниш эркакларнинг расмларини кўриб турарди. Расмдаги баъзи эркакларнинг ияклари тик ёқаларига тегар, оқ кўйлакдаги оппоқ юзли аёллар, сарғиш ва жингалак сочли болалар даврасида бемалол ўтиришарди. Шундан кейин альбомда қайноқ қумдаги танк ёнида турган ёшгина, такаббур офицернинг расми кўринди. Офицернинг пилоткасига кияоб тўри тортилган, яп-янги темир крест танкчилар киядиган қора куртканинг чўнтаги тагида ялтирарди.

— Бу офицер ким, Герберт хоним? — деб сўради Никитин.

— Отам, жаноб Никитин. У Тобрук бўсағасида ҳалок бўлган. Африка корпусида.

— Демак, Роммель қўлида хизмат қилган экан-да? Тобрук — бу қирқ иккинчи йил. Онангиз... тирик бўлсалар керак-а, Герберт хоним? — Никитин одоб юзасидан сўраса ҳам айни пайтда Герберт хоним қариндош-уруғларига дахлдор бўлган бу альбомни нимага варақлаётганига тушунолмасди. Никитиннинг назарида бу альбом қаттиқ асабий, винодан авзойи бузуқ, урушга алоқадор чалакам-чатти гаплар билан қандайдир реалликка ёки бир вақтлари учрашган бўлишлари мумкинлигига огули шубҳа уруғи сочган жаноб Дицманга ҳам дахли бордай туюларди.

Никитин баногоҳ ноқулай аҳволда қолганини ўйлаб қовоғи осилди. Ҳамма уй-уйига жўнаб кетди. Ўйламай қолишга рози бўлганидан жаҳли чиққан. Самсонов ҳам меҳмонхонага йўл олди. Ўзи эса Герберт хонимнинг, бир оз қолинг, деган таклифига бирорта

дурустроқ баҳона тополмагани учун бу ерда қолган ва эндиликда Герберт хонимнинг қариндошларига, альбомдаги бегона суратларга қарашга мажбур эди. Шунинг учун ҳам Никитин ҳозир ўзининг бўштоблиги, қаттиқроқ туролмаслигини ўйлаб хуноби ортарди.

— Онам ўттиз олтинчи йилда қазо қилган, жаноб Никитин,— гап бошлади Герберт хоним.— Альбомдан сизга отамни ҳам, онамни ҳам кўрсатмоқчи эмасдим... Толиқиб қолмадингизми, жаноб Никитин? Сизни бекорга ушлаб қолмадимми?

— Йўқ, йўқ,— жавоб қилди Никитин. Ичида эса ўзини лаънатлаб жаҳли чиқар, афти бужмайган, не қиларини билмай нуқул пешанасини ишқаларди.— Кечирасиз, бошим... майли, ўтиб кетади...

— Бош оғриқ дори берайми?

— Раҳмат. Босилиб қолар.

Герберт хоним чақноқ кўзлари билан Никитинга гуноҳкорона қаради. Унинг қўллари альбом устида ётар, не қиларини билмаётгандай садо чиқмас, ҳар нафас олганида паст тушиб, юқори чиқаётган кўкрагидаги медальончаси қимирларди. Никитин унинг нимагадир шайлигидан ҳушёр тортиб, чамаси Герберт хоним сира ҳам иккиланмай менга бирорта жиддий, муҳим, мен билмаган, хаёлимга ҳам келмаган гап айтса керак, деб ўйлади. Шунинг учун ҳам Герберт хонимга гапирганида овози бениҳоя хотиржам эшитилди:

— Қулоғим сизда, Герберт хоним. Менга ниманидир айтмоқчисиз шекилли, гапираверинг...

— Ҳа, айтмоқчиман, жаноб Никитин.

Герберт хоним столчадан сигарета олди. Никитин эпчиллик қилиб гугурт чақувди, Герберт хоним салгина кулиб қараб миннатдорчилик билдирган бўлса-да, сўнгра тиззасидаги альбомини тортиниброқ суриб, оҳиста сўради:

— Жаноб Никитин, Кёнигсдорфдаги манави уй сизга танишми? Уни сал бўлсаям эслай оласизми?

Шу пайт Герберт хонимнинг кўзларидан табассум ариб, совуқ ялтирашигина қолди. У энди қолган суратлардан ҳажми бошқа альбомнинг қаттиқ варағига ўрнаштирилган расмга эҳтиёткорлик билан тикила бошлади. Сурат тагида ўқувчи қўли билан готик усулда ёзилган қуйидаги сўзлар бор эди:

«Кёнигсдорф. Вильгельмштрассе, 7 уйимиз».

Бу сурат урушдан илгари олингани учун анча саргайиб кетганди. Шунга қарамай, ундаги тасвир яхши ва ақиқ, немисларнинг шаҳарларидаги барча немисларники каби икки қаватли уй, болохонасининг қизил черепицаси офтобда ялтирар, яқинроқдаги қарағайларнинг эрталабки пайтда бир томони ёришиб тургани, уй олдидаги кўм-кўк, калта ўрилган майсазор дурустгина кўринарди. Майсазор ўртасида велосипед ётар, ёнгинада спортчилар кийимидаги, офтобда қорайган қизча ўтирар, калта сариқ сочларини шапкачаси пана қиларди. Қизча велосипеднинг ялтироқ рули яқинида ўтирар, руль эса ёзги қалин, хушбўй майсадан темир шоҳ сингари чиқиб турарди....

Герберт хонимнинг сигарета тутган икки бармоғи тирноқ бўёғидан кўкаргани учун гўё беихтиёрдай қизчанинг чеҳрасини яшириб, Никитинга уйни кўрсатарди. Никитин бўлса ғалати кайфиятга гўё хотираларини ағдар-тўнтар қилиб, бир вақтлардаги қизиган, ёғли ва нордон ҳаво роҳатбахш урилганини, уйнинг пешинги баҳор қуёши ёритган деворини, очиқ деразани, ичкаридаги салқинни, уй ичидан эшитилаётган патефон овозини сезиб, кўриб, эшитгандай бўлди. Ўшанда ҳам хушбўй ўтли майсазор ўртасида симлари қўндоқ билан дабдала қилинган велосипед ялтираб ётарди.

Ҳа, Берлин мавзуидаги чорбоғли шаҳарча Кёнигсдорфда бир вақтлари худди мана шунга ўхшаб майсазорини қарағайлар қуршаган яхшигина ва қулайгина немис уйи бор эди. Батарея тўплари олмазордан юз эллик метр нарида кўл бўйлаб ўтадиган йўлни ўққа тутишни мўлжаллаб ерга кўмилган, «студебеккер»лар эса қарағайларнинг кўлкасида ниқобланмай турарди. Ҳа, Никитиннинг взводи худди ана шунақа уйга жойлашиб, тўртта ёки бешта хонани эгаллаган, взводда инглизча маркали («Хиз мастерз войс») патефон билан Польшада, Варшава мавзуидаги ўрмонда вайрон қилинган виλλάдан олиниб, Германиягача синдирмай олиб келинаётган анча-мунча пластинкалар бор эди.

Бироқ ўшанда очиқ деразадан эшитилаётган патефон овози, майсалар ва тамаки ҳиди, офтобли май тонги ҳамда бир томони ёришиб турган қарағайлар билан боғлиқ қандайдир даҳшатли, хатарли ва қувончли нарса нобуд бўлишига сал қолиб, кучли ғазаб, меҳру раҳмдиллик бошқалардан айириб турган ҳаё-

тини расво қилаёзган тақдирига дахлдор бўлган қандайдир бахтли ва ўта бераҳм нимадир бор эди.

Никитин урушнинг охири ва тинч яшаш арафасидаги ўша дамларни эслар, ҳаётга ўта ташналигини ҳам, ёшлик туғёнларини ҳам, ўша офтобли, сокин, ҳамма ёқ ям-яшил кўринадиган кунларда қарағайлар тагидаги шинамгина уй, уни ташқи оламдан айириб турган деразаси бор қўрқинчли сарғиш девор ҳам хотиридан кўтарилмаганди...

— Бу қизча ким?— сўради бўғиқ овозда Никитин ва нафаси бўғилиб кўкрагига кўпроқ ҳаво кирсин учун қаддини сал ўнглади. У ҳозир ўша қизчанинг юзини кўришни жудаям истар, ўша абадий йўқолган чеҳра бамисоли тушдаги каби ўтгану кетган талай воқеа-ҳодисаларни тушунтириб бериши, кўз олдига келтириши ва эсига тушириши мумкин эди.

— Қизчами?— жавоб қайтарди Герберт хоним суратнинг бир қисмини яшириб турган титроқ бармоқларини қалин альбом саҳифалари узра ҳаракатлантириб.— Бу, менман, жаноб Никитин.

— Сиз? Бу сизмисиз?

— Суратда ўн бир ёшдаман. Ўша йили Чехославакиядаги ғалаба шарафига велосипед олиб беришувди. Онам вафотидан кейин дадам мени жуда эркалатиб юборганди...

— Дадангиз ўша армиядамиди?

— Ҳа... Жаноб Никитин, кўкат устида қанақа исқирт кенгуру ўтирганини қаранг, қўллари узун, кифтлари қоқсуяк. Ўт-олов қизалоқ пайтим...

Йўқ, ўшанда у бундай эмасди, Никитин умрида кўрмаган, қовушимсиз бу қизчанинг жангари ўғил боланики каби юзи, узун қўллари-ю, қоқсуяк кифтларини эслолмайди. Офтоб қизитган ўтлоқ, қарағай ва кўкат устидаги велосипед билан чамбарчас боғлиқ бир лаҳзагина давом этган ўша воқеа эсига тушганида Никитиннинг вужуди севинчдан зирқираб кетгандай бўлди. Негаки Никитин ўз бошидан кечирган бу муҳим ва асосий нарсани хотираси қатида сақлаб келарди-да. Шу вайдан уй, ўтлоқ, қарағайларнинг суратларини томоша қиларкан, уларни бирин-кетин таний бошлаганидан юраги орқасига тортар, айна пайтда булар ўша уй, ўша ўтлоқ, ўша қарағайлар эмас, деб ўзини ишонтирмоқчи ҳам бўлар, буни хотира алдовига йўярди.

Шунда ҳам хотираси уни алдамаслигини ва булардан ҳозир кўз юмолмаслигини бари бир билиб турарди.

— Манави уй эсингизда йўқми, жаноб Никитин?

— Биз Германияда бунақа уйларда кўп тўхтагандик,— деди Никитин.— Афсуски, эслолмайман.

Никитин Герберт хонимга пинагини бузмай шартта ёлғон гапиргани сабабли яна томоғига нимадир тиқилди, ҳаво етишмай юраги гупиллаб уриб кетди. Герберт хоним эса, ҳангу манг бўлиб қолганди. Унинг бу ҳолатини кўрган Никитиннинг ҳамма ёғи — кифтларидан тортиб кўкраги-ю, юзигача зирқираб кетди. Негаки Никитин ҳозир Герберт хоним ўз кўзи билан кўрган хиёнатидан талмовсираб тургандай аҳволда эди. Ўзини ўша нарсани унутганга ёки эслашни истамаётганга солар, негаки барини унутиб юборишга ҳақли эди-да. Герберт хоним ҳам шундан кейин ўзини кўпда уринтирмай, руҳсиз гапира бошловди, овози пасайиб шивирлаш даражасига тушиб қолди:

— Ҳа, ҳа, жаноб Никитин, орадан қанча йил ўтди. Менинг ёшлигим мана шу уйда кечган...

Герберт хоним қалтираб сигарета тортди-да, альбомдаги кулни пуфлаб ташлаб, ердан кўзини узмай кулдонда қаттиқ эзгилаб ўчира бошлади. Никитин альбомдаги суратларни зўраки қизиқсиниш ва эътибор билан томоша қила бошлади. У офтобли май субҳидамида суратга тушган қизчанинг кўриниши хунук, тунд ва ёқимтой ўғил болага ўхшашини, салгина танқайган бурни, ёшлик сепкиллари тошган юзини фрау Гербертнинг ингичка қошлари, жажжи қулоқлари ва турмаклаб қўйилган сочи, кўкрагидаги медальончаси, томирлари аранг сезилиб турган чаккаларига муқояса қиларкан, хаёлига келган нарсадан даҳшатга тушиб, сира ишонгиси келмасди... У, ҳарчанд солиштирмасин, хаёлида яшаб келаётган ёхуд унут бўлиб кетган Эмма билан манави фрау Гербертни бир-бирига сира ҳам ўхшата олмас, гўё гўдакча тушни ўнгидаги нарсага қиёслаётганга ўхшарди.

«Биз ўшанда Кёнигсдорфда қанча тургандик ўзи?— деб ўйларди Никитин хаёлидан ўша баҳор кундаги олис, деярли рўй бермаган воқеалар баридан тутиб олишга зўр бериб уриниб.— У ерда кам, бир неча кун, бир ҳафтача турдик. Наҳотки мана шу фрау Герберт ўша Эмма бўлса? Наҳотки? Эмма ўшанда ўн

саккизда эди. Ушани деб мен, сержант Меженин ва батарея командири Гранатуров бир-биримиз билан роса гижиллашиб олувдикми? Бунақа бўлиши мумкин эмас! Мабодо икковимиз ҳам бунчалар ўзгариб кетган эканмиз, мени у қандай қилиб таниб олди? Ҳозир ойнага, ҳа, ойнага қарасак, чаккаларимиз оқариб кетгани-ю, кўз остиларимиздаги ажинларни кўра-миз! У мени қандай қилиб танийдийкин?»

— Жаноб Никитин... мени, мени унутгансиз, орадан қанча йил ўтди... Мен бўлса сиз кечаси ва эрталаб қоғозга: «До свиданья, Эмма», деб ёзганларингизни эслайман. До-сви-данья-я...

Герберт хонимнинг пастроқ ва чўзиброқ айтган охирги сўзи Никитинни болохонанинг ўша уруш йили офтоб қиздирган томи тагида ўтирганидагидай оловли тўлқини билан куйдиргандай бўлди. Никитин ўшанда Эмма билан очиқ дераза олдидаги стол ёнида ўтириб, тафтли оқ қоғоз саҳифасига русча сўзларни битталаб ёзар, пастда машиналар қолмаган, фақат ўтлоқдагина тўртинчи тўпнинг мотори ишлаётган «студебеккер» и кутиб турар, у ердан бирлари олиб, бирлари қўяётган солдатларнинг овозлари эшитиларди: «Эмма, ауф видерзеен! Ўртоқ лейтенант, кетайлик энди!»

Никитин шундан кейин ноилож хайрлашув олдидан уни назокат билан ўпди, сочини сийпалади, бағрига босди, бошқа учрашмасликларини билгани учун йиғлаб юбораёзди. Эмма кўз ёшидан нам, ўксиш, алам изтиробиди хун бўлган сепкилдор юзини юқори кўтариб Никитинни қўйвормай тутила-тутила нуқул русчасига: «Ва-дим, милый, не-е-з-забив-ай меня», дерди.

Никитин қиздан ажралиб, югурганича зинадан пастга тушди. У машинага ўтирган пайтда ҳам Эмма ҳамон дераза олдида турарди. Бироқ Никитин қизга қўл силкимади, дераза томонга ўгирилиб ҳам қарамай, бўғиқ овозда: «Кетдик! Марш!» — деб қичқирди холос.

— Герберт хоним... — Никитин шундай деди-да, эгилиб Герберт хонимнинг кўзларига қарамай, унинг совуқ, қалтироқ қўлини ўпди. — Ишонгим келмаяпти, Эмма.

ИККИНЧИ ҚИСМ
ТЕЛБАЛИК

Ушанда нима бўлганди ўзи?..

Уруш поезди узоқ тўрт йил давомида тезлигини жаддал ошира бориб Германияга бостириб кириб, қизиган ғилдираклари билан мағлуб, улкан Берлиннинг боши берк тош кўчасига санчилиб қолгандай бўлди. Берлинда энди бомбалар емириб, деразаларнинг ўрнигина қорайиб кўринувчи деворлар тафтли тупроқдан мунгайма қоялар каби чиқиб турар, уйларнинг катта дарвозалари тақатақ берк, лифтлар ишламас, қаватлардаги саҳнчаларда сокин квартиралардан шўрвалариси анқимас, қадам товушлари, эшикларнинг тиқиллаши, подъездларда қўшниларнинг одатдаги ўзаро яхши сўрашишлари, мулойимлик билан айтилган «данке шён» ҳам, «битте зер» ҳам эшитилмай, ҳамма жойда дашт сингари сукунат ҳукмрон, бутун бошли шаҳарда бирорта ҳам ўқ овози янграмасди. Берлиндаги сўнгги мудофаа марраси — рейхканцелярия билан рейхстаг ишғол қилинган. Ҳаммаси тамом бўлганди. Шаҳарда бир неча кун қутурган ёнғин аста-секин пасайди, қора тутунлар ҳамма жойда эринибгина тарқалди ва ёнган танкларнинг қоп-қора таналари босиб кетган, дабдала баррикадалар, снарядлардан илма-тешик, ағдарилаёзган трамвайлар тўла майдонлар ва кўчалар, эгилган чироқли темир устунлар, ҳали ҳам совумаган ғишт уюмлари бамисоли қизғиш парда ортидан кўринаётгандай кўзга ташланарди. Баррикадалар олди ва ортидаги зоғ учмас тош кўчаларда витриналари абжақ магазинлар ва сартарошхоналарнинг вивескалари пулемётларнинг сурункали ўқларидан шикастланган, олдида кўзгу синиқлари уюми,

яқинроғида ёндирилган машиналар, бронетранспортёрлар, абжақ тўплар айқаш-уйқаш чорраҳаларда ва марказий кўчаларнинг муюлишларида, хуллас, ҳамма ерда танкларнинг занжирлари мажақлаган немис противогазларининг цилиндрлари, қора бургут тасвири пачақ немис каскалари, майишиқ велосипедлар, далвай-далвай аравачалар, парча-пурча плаш-палаткалар, русларнинг сарғиш пахталиклари, илондай чулганма исқирт дока қолдиқлари, портлаш тўлқинлари улоқтирган автомобилларнинг резина ғилдираклари ётарди. Тротуарнинг у ер-бу ерида девордан нима биландир қирқиб олинганга ўхшаш яхлит-яхлит мебель парчалари орасида устини ғишт зарралари босган пианино кўриняпти. Унинг ланг очиқ, мунғайган торли қаъри кўзга ташланар, бу вайрона тепасида, юқори қаватдаги квартирада пианино парчаси, деворнинг бир қисмигина қолганди холос. Деворга ёпиштирилган қоғозларда яқиндагина илиғлиқ турган суратларнинг тўртбурчак ўрни қорайиб кўринар, илма-тешик шифтдаги тасодифан шикастланмаган қандил шиша ўргимчакдай чайқаларди.

Қаёққа қараманг, бошдан-оёқ тошдан иборат машъум шаҳар бир неча кундирки ўлим талвасасида ўт пуркарди. Танкларнинг баҳайбат стволларидан ўқ узилар, пулемётлар тиним билмас, подвалларнинг чорбурчак туйнукларидан реактив фаустпатронлар чақин чақнатиб наъра тортар, шаҳар жаҳаннам ўти ичида қолганди. Қулаган иморатларнинг деворларига сўнги хунрезлик қилишга даъват этувчи: „Berlin bleibt deutsch“, „Schlag neun Ruseen tot“ яъни: «Берлин немисларники бўлиб қолади», «Тўққизта русни ўлдир» каби шиорлар ёпиштириб ташланганди.

Фақат 2 майдагина ёнғинлар пасайди. Аммо ҳавода кул, бетон кукуни, пишиқ ғишт, вайроналардаги мурдаларнинг бадбўй ҳиди анқирди. Ёнғин қуршаган тош коридорлар, қурум босган кўчалар тепасидаги балконларда чойшаблар, оқ мато парчалари ҳилпирарди. Кучсиз шамол совийтган гулханлар кули, қоғоз парчаларини тўзитар, томлардан тротуарларга осилиб, абжақ чироқларга чирмашган узуқ-юлуқ электр симларини ҳам силкитарди.

Уша май куни баҳоргидай серқуёш бўлиб, баланд мовий осмондаги булутлар ҳам ялтирар, ғаройиб су-

кунат чўккани учун қулоқлар қаттиқ шанғиллар ва гўё бу мағлуб шаҳарда бирорта ҳам қуроли солдат, бирорта ҳам фуқаро бўлмагандай туюларди.

Бироқ аслида бундай эмасди. Солдатлар, танклар, тўплар, машиналар, аравалар, команда пунктлари, хўжалик қисмлари, сапёрлар, алоқачилар банд этган Берлин баррикадалар қалашган Бранденбург дарвозаси ёнида узилган сўнгги ўқдан кейиноқ қаттиқ уйқуга кетганди.

Бу инсон иродасига бўйсунмайдиган уйқу эди. Кўпдан кутилган нафасни ростлаш фурсати етиб, Берлиндаги сўнгги қаршиликлар тугатилган, сўнгги қалъа рейхстаг таслим бўлганидан ҳамма хурсанд, шодон ва боши осмонга етганди. Берлинни ишғол қилган солдатлар сўнгги маррага етганда тинимсиз югуришдан тўхтаб насиб этган нашидаси ва сукунатдан гангиганга ўхшардилар. Ҳаммалари каловлаб гимнастёркаларининг тер босган ёқаларини ечишар, чарчашдан қалтираётган бармоқлари билан сигара ўрашар, ўша заҳотининг ўзида кўзлари юмилиб кетар, баъзилар офтобда ўраган тамакиларини охиригача ҳам чекмай, рейхстагнинг қуёш қиздирган устунлари тагидаги зиналарда, қумли йўлкаларда, унсиз ибодатхоналарининг тош плиталарида, бадавлат хонадонларнинг гиламларида, эгалари ташлаб кетган квартиралардаги ўринларда ечиниб ҳам ўтирмай таппа узала тушишган, ўринлардаги қалин адёлларни ҳам олиб қўйишмай, тўп стволларида ўтиришар, дала ошхонасининг қозони ёнида чайқалган столга кўкракларини берган кўйи дераза рафларида ухлашарди. Тўрт йиллик уруш мобайнида сиқилган пружина пировардида ўзини бемалол қўйиб юборгани учун, уни бўшаштириб юборган сўнгги куч емиш ёки бир қултум сув эмас, балки уйқу бўлганди.

Ҳали ҳам у ер-бу ери тутаётган Берлиндаги команда пунктларининг тинимсиз алоқаси қўшни армияларга, Москвага «уя» марказида ўт очиш тўхтатилгани, рейхканцелярия билан рейхстаг енгилиб, Гитлер ўзини ўлдиргани ҳақида муттасил хабар етказиб турганига қарамай, бу уйқу бир неча соат давом этди. Ушанда бедор бўлган, сафдаги ёки штаб офицерларидан бирортаси солдатларни турғизиб, илгаригидай овозда

буйруқ беришга журъат этолмасди. Бундай қилишга ҳозир ҳеч кимнинг ҳақи йўқ эди.

Осмони фалақдан нур сочаётган иссиқ май офтоби оғушидаги Берлин қаттиқ уйқуда бўлиб, узун тун пайтларидаги каби ҳамма подъездлар тақатақ берк, майхоналар ва шикастсиз витриналарнинг темир панжаралари туширилган, лекин қоронғидаги хилват квартирадагилар дераза тирқишларидан кўҳна шаҳарларида кўзлари тушган нарсаларга шубҳаланиброк ҳадикли қараб-қараб қўйишарди. Энди ҳеч бир нарса: ювилган кўчаларнинг бир вақтлардаги ёғдай ялтираниш-ю, эрталабки орасталгини эслатмас, бош штабнинг ана шу ялтироқ кўчалардан елиб бораётган машиналари, соқоллари тоза қирилган, патруллар, пелеринли плашдаги офицерлардан ҳам дарак йўқ эди. Бир-бирлари билан учрашиб қолганда шляпаларини кўтариб саломлашадиган дўкончи янги газета сотиб оладиган ҳар кунги ўткинчилар ҳам йўқ, сочи силлиқ таралган, оппоқ пешбандли ёш, қувноқ кельнер сартарошхонада юзини хушбўй совун кўпигидан кейин ўткир устарага тутиб, яхши атир, иссиқ компрессдан ҳузур қилиб ётган бирорта ҳавасмандга патнисдаги қаҳрабо янглиғ пивони элтмоқ учун майхонадан сартарошхонага кўчани шошилмай кесиб ҳам ўтмасди.

Илгариги саранжом, қатъий тартибли ва бемалол Берлиндан асар ҳам қолмаганди.

Никитин қўмондонлигидаги взвод тобе бўлган батарея пиёда аскарлар билан Тиргартеннинг кунчиқар ёғидан рейхканцелярия бункерлари томон ҳужум қилар, кенг хиёбондан қандайдир баланд девор ёқалаб, метрма-метр илгариларди. Нариги томондан танкларнинг олис гувиллашлари аралаш автомат овозлари қаттиқ ва тез-тез эшитилар, пулемётлардан ҳам сурункали ўқ ёғилиб турарди. Икки марта ўша ёқдан ёввойи бўкириш эшитилгандай (одам бунақа бақирмайди) туюлди, шунда ҳар ерда ҳозир нозир бўлган снаряд ташувчи, қошларигача малла, узун бўйин, ҳар нарсдан ажабланаверадиган Ушатиков Никитиннинг ёнига чопқиллаб келиб, каптарникки каби безовта кўзларини чақчайтирганича девор туйнугидан дарахтлар тагида қафасланган ҳайвонлар кўринаётгани, тепаликда хартумини кўтарган бир фил юргани, чамаси бирорта ҳам

ўқ узмай силжиётган аскарларимизга фаустниклар ва автоматчилар олд томондан ўқ ёғдиришаётгани ю, кўприк олдида «ўттиз тўртинчи» танк ёнаётганини кабар қилди.

Никитин жангчиларнинг гапларидан дивизияларининг сўдроғида генерал Катуковнинг танклари жангга ташланганини, Ушатиков «ўттиз тўртинчи» танклар ҳайвонот боғида пайдо бўлганини хабар қилган пайтда ўз тўплари бункерларга яқин қолганини сезиб, ичида фақат: «Ёнгинада экан», деб қўйди.

Батарея жангчилари тўпларни Цоо районигача уйларнинг ўпирилган жойлари, собиқ квартиралар ўрнидаги ғишт ва шағал уюмлари, бостирмаларнинг қулаган ёғочлари устидан қўлда итариб боришди. Ҳайвонот боғининг шимоли-ғарбий томони муюлишларида баррикадалар қурилган кўчалардаги қудратли мудофаа нуқталаридан кечасию кундузи ўққа тутиб турилгани учун машиналарда ўтиб кетишнинг иложи йўқ эди. Биринчи тўпни пировардида бултурги хазонлардан ҳамон зах ва нам кузга хос чиринди исн келса ҳам дарахтларида янги япроқчалар кўринувчи кенг паркка олиб чиқиб, буталар ортида ярим доира ясаб турган ўзиюрар тўпларга қарата шиддатли ўт очилди.

Ўзиюрар тўплар аста-секин чекиниб, ўзларига таниш қандайдир йўллардан ўрмон яланглигига кириб кетди. Кейин улар яна хиёбон чорраҳасида кўринганди, олдиндаги пиёда аскарлар аввалига ер бағирлаб қолишди, сўнгра бир-бир дарахтлар орасига сочилишди. Автоматларнинг тириллаши, тўпларнинг ўқтин-ўқтин гумбири титраётган шохлардаги япроқларни учирар, ўзиюрар тўплар ва батарея тўпларининг тутуни, портлашлар чақини парк осмонини қоплаб олгани учун аскарлар ҳозир — эрталабми, кундузики ёки кечки пайтми, билишмас, шу ваядан қуюқ зулмат оғушида қолган бу парк Берлин марказида эмас, балки бутун оламдан узилган, олдинда пиёда аскарларимиз ҳам, силжиётганлар ҳам йўқ, фақат ўт, гумбурлашларгина борга ўхшарди... Бетон тўсиқнинг нарёғидан танкларнинг гоҳо қулоқча аранг чалинадиган гувиллаши эшитилгани, ҳайвонлар бўкиришию зулмаг хиёбондаги алангалар ялт-юлти, сўқмоқ чорраҳаларида тутун таратувчи ўзиюрар тўплар, ер зириллаши, вишиллаб баланд-паст учаётган оғир снарядлар, ша-

ҳарчадаги бир текис портлашлар овози, ёнгинада та-риллаётган автоматлар — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетган, немисларнинг тўп ўқи етмайдиган ма-софадаги мудофаа чизиқларида ҳам ҳаракат тўхтаб, ўзгаришсиз турарди.

Кечга томон тўплар олдида пиёда аскарларга қа-рашли икки алоқачи ўсмир пайдо бўлиб қолишди. Улар бу ерда умуман немислар бўлмагандай симли ғалтакларини ғижирлата-ғижирлата бақир-чақир би-лан қоронғиликдан қаёққадир сим тортиб кетишди. Тўп расчётлари ёнидан югургилашиб ўтаётганларида артиллеристларга кулдирувчи қизиқ, дағал сўзлар айтишди. Артиллеристларнинг порох дудидан ниқоб-симон қорайган башараларини кўришгач, қотиб-қотиб кула бошлашди: «Бункерда ўзимизникилар, ҳовли фрицларнинг жасадлари билан тўлиб кетибди! Бами-соли қабристон! Уша ердан команда пунктига алоқа сими тортяпмиз! Мўйловли ярамас Гитлерни эса у ердан тополмадик!»

Алоқачи йигитлар қоронғиликка шўнғиб, дарахт шохларидан жадал ингичка сим тортиб кетишди. Тўхтовсиз жанглар, кеча вайроналардан тўп олиб ўтилганда силласи қуриган Никитин алоқачи йигит-ларга кўзи тушди-ю, немислар қаршилигига қарамай, пиёда аскарларимиз ишғол қилган жойларни кўришга иштиқ юргани ҳам негадир эсидан чиқди.

— Ухланглар,— дея олди зўрға Никитин.— Хоҳ-лаганлар сув келтиришсин-да, ювиниб ухлашсин. Буй-руққача бемалол.

Никитин рейхканцеляриянинг бункерларини бари-бир кўролмади. Тонгги салқинда у моторлар шовқини, одамлар овозидан уйғониб, замбарак тагига тўшалган шохлар устида ёнига ағдарилгач, шинелини бошидан олиб ташлади. Ёнида соқчи, учинчи тўпнинг наводка-чиси Татакин турар, у паркнинг намхуш аёзидан сов-қотгани учун қўнишиб иржаяр, буғдой ранг мўйлови-ги ҳам чамаси мана шу сўйлоқлигини яшириш мақ-садида қўйгандай эди.

— Нима?— бақирди унга Никитин.

— Батарея командири келди,— деди Таткин йўта-ларкан, баданини иситиш учун турган жойида типир-чилаб.— Ўзимизнинг Гранатуровимиз... Автомобилда снхонани ҳам сургаб келибди.

Теварак-атроф сув қуйгандай жимжит ва нурафшон, бирорта ҳам ўқ овози эшитилмасди. Взвод жангчилари тўплараро устларига шинелларини ёпиб ётишарди. Хиёбон ўртасида, тўплардан сал нарида янгигина ўлжа «опель» кўринар, унга кўчма ошхона тиркалган, дарахтлар тагига кўкиш тутун тараларди. Батареянинг даванги старшинаси бўйин томирлари ўйноқлаб, ошпаз мададида қозоннинг қопқоғини бураб очаётганди. Қопқоқ анча иссиқ шекилли, икковлари қўлларини тез-тез тортиб олиб, қўйишарди. Бу орада гулхонадаги нам хазонларни шитирлатиб «опель» томондан батарея командири Гранатуров катта-катта қадам ташлаб келарди. У этаги узун шинелини бақувват кифтлари билан тўғрилаб қўяр, шинели остидан докали қўли кўринарди. Ранги синиқ, ўзига ярашган чакка соқоллари сезиларли даражада ўсиб кетган, жаҳлдор бўлса ҳам ҳозир кайфи чоғ эди. У дағалроқ, аммо хушнуд овозда ҳайқирди:

— Тирикмисан, Никитин? Берлин мудофааси штабини асир олдигу, энди пар тўшакларда уйқуни уряпсизларми, сўлоқмонлар! Зап батареям бор-да! Подъём! Ҳамма овқатлансин! Старшина, ҳаммага ўлжа шнапсдан улаш, кайфият кўтарилсин. Овқатниям бўкиб қолгунларича бер! Тушунарлими? Қўлимни ўқ сал тимдалаб ўтди холос. Госпиталга ёпишиб қолади, деб ўйловдингми, Никитин? Қўлимни бойлаб, қоқшолга қарши эҳтиёти шарт укол қилишди, кейин тунагани бир уйга кира қолдим. Мана энди «опель» да кўчма ошхона билан келиб турибман, хо-хо! Йўлда ҳайвонот боғи билан полкнинг команда пунктини учратдим! Сенинг улар билан алоқанг йўқ, сезяпман! Менсиз маза қилганга ўхшайсизлар-а, айғирлар! Княжко қаерда?

Гранатуров бундан икки кун олдин Шпрей соҳилидаги немислар қўлидаги метро станциясини ўққа тутиш пайтида яраланган бўлиб, ўша ердан медсанбатга юборилган, биринчи взвод командири лейтенант Княжко эса унинг ўрнига қолганди. Никитин батарея командирининг шовқинидан уйғониб кетди. У взводи вайроналардан Тиргартенга силжиётгани, кеча ўзиюрар тўплар билан жанг бўлгани, лейтенант Княжко иккита тўпга командирлик қилаётгани ва ҳозир қўшни хиёбонда эканлиги ҳақида ахборот бермоқчи ҳам бўл-

ди. Бироқ Гранатуров унинг гапига қулоқ солиб ўтирмади. Соғ қўлини силкиб, Никитиннинг гапини бўлди-да, тўплараро қимирламай ётган солдатларга қараркан, Никитинни тўплардан чеккароққа етаклади-да, паст овозда Берлин тамом бўлганини дурбинсиз ҳам кўрса бўлади, штабдаги мишмишларга қараганда дивизия шаҳардан олиб кетилармиш, шунинг учун эҳтиёти шарт йўлга чиқишга тайёргарлик кўриш керак, деди. Шундан кейин у солдатлар томон йўналди. Солдатлар кечқурунги жангда қаттиқ ҳолдан тойганлари учун уйқули қиёфада томоқ қириб йўталишар, туфлашар, старшина тарқатган сигареталарини аямай чекиб, ўлжа «опель», унга тиркалган ошхонага қарашарди. Айримлар эса жон кириб, котелокларини тарақа-туруқ қилишаётганди.

— Нега имилляяпсизлар, йигитлар?— бақирди Гранатуров.— Узиюрар тўпларга ҳужум қилиш— арслонлар билан олишишдай гап! Тушунарлимасми?— Гранатуров хушнуд сўкиниб қўйди.— Йўлда старшина билан ҳайвонот боғига бурилдик: ланъати йўлбарслар ҳозир йўлкаларда юришибди, бўрилар фил тева-рагида тўдалашишган, қорнига мина бойланган беге-мот эса бассейнда ётибди. Славянларга ўша ерда қийин бўлди! Узиюрар тўплар— ҳисобга кирмайди, арзима-ган гап! Шундайми ё йўқми?

Гранатуровнинг дивизия шаҳардан олиб кетилади, дегани тўғри чиқди. Иккинчи май кунини туш пайти артиллерия полки жойидан қўзғалиб, Берлин—Кёнигсдорф йўлидан илгарилаши хусусида буйруқ олинди. Бунчалар шошилишча тадбир сабабини бата-реяда бирорта ҳам одам билмас, шу важдан жангчи-лар ҳордиқ орзуси билан деворлари қулаган, тутовчи вайрона уйлар орасидан мовий осмонни Берлин кўча-лари бўйлаб йўлга тушишди. Тиқ ётган овоз эшитил-магани учун уларнинг қулоқлари тиниб қолганга ўх-шарди.

«Их вайс ништ, вас золь эс бедойтен, дас их зо трау-риг бин... Ди люфт ист кюль унд эс дункельт...» Жин урсин, у ёғи нимаиди? Эсимдан чиқибди. Буни ким ёзганди? Гётеми, Гейнеми? Лорелея, Лорелея ҳақида қандайдир эртак!.. У сочлари ёйиқ Рейн бўйидаги қояда ўтирар, тева-рак-атроф жимжит, тўлқинлар мавж

урарди. Лорелея эса негадир куйлар, менимча қандайдир ҳазин қўшиқни айтарди. Ҳа-ҳа, қандайдир ҳазин қўшиқни. Хўш, ким ёзган ўзи — Гётеми ёки Гейнеми? Ҳаммасини унутибман, қойил! Буни қайси синфда ўтувдик? Саккизинчидами ё тўққизинчидами? Э, сендақа доно, немис тили билимдонидан ўргилдиму! «Хенда хох», «Нихт шиссен», «шнеллер», «шайзе». Хўш, буларни биламан, немисчалаб онадан сўкишни ҳам қотирвораман! Зўр, герр лейтенант! Энди, айтайлик, сиз Лорелея ҳақидаги эртакни ўқиганмисиз ёки масалан, бир кружка пиво қанча туради, деган гап қандай айтилади.

Пар кўрпали ўринда ҳузур қилиб ётган Никитин немисча-русча сўзлашув китобини варақлаб, жиннидай ўзи билан ўзи гаплашар, салқин, субҳидам сокинлиги, немис хонадонининг ўзи ёлғиз ётган шинамгина болохонаси шифтига тўшаётган заррин шуьлалардан завқланарди. Уйғонганига анча бўлса ҳам бекорчиликдан қўли бўшамасди. У энди ҳеч нарсадан хавотирланмас, зарур топшириқлар беришдан ҳали олдинги маррадагидай тунда постларни албатта текшириши, телефонга чақириб қолишларини, тўсатдан буйруқ келиши, ҳужум ёки йўлга чиқиш олдидан батарея командири йўқлаб қолишини кутишга ҳожат ҳам йўқ эди. Дивизия жангчилари дам олишга жўнатилганлари учун Берлиндан эллик километр олисдаги ҳали ҳам қаердадир давом этаётган асосий воқеалардан чет, қизил черепицали томлари, тошдан қурилган ва учи ингичка томли черковлари, офтобрў, осойишта, гулга бурканган олмазорлар, барвақт қийғос гуллайдиган, тўсиқлар оша тротуарларга осилиб тушган сиренлар қўйнидаги Кёнигсдорфдан кун бўйи қимирлашмасди. Бу шаҳарга уруш йўламаган, унга бирорта снаряд ҳам, ўқ ҳам отилмаганди. Олисдан элас-элас эшитилувчи тўплар гумбури, деразаларнинг зириллаши, Никитин кейинчалик билганидай Берлиндаги жанглар пайтида совет штурмчи самолётлари икки марта томлар устидан ўтгани демаса уруш бу шаҳарни буткул тинч қўйганди. Шунга қарамай, артиллерия полки кеча кечқурун «студебеккер»ларнинг гувиллаши билан ҳамманинг уйқусини бузиб, шаҳарчага кириб келганида кўчалар кимсасиз, пардали деразаларнинг бирортасида ҳам чироқ кўринмас, балконларда

мотамсаро туширилган пардаларгина кўринарди холос.

Старший лейтенант Гранатуров ўт очиш нуқталарини шаҳарнинг жануби-ғарбий чеккасида жойлаштиришга буйруқ берди. Никитин шундан кейин ўз взводи ни эгасиз уйга жойлаштирди. Тўплар очиқ маррага олмазор ихотасидан юз эллик метр нарига жойлаштирилган, наридаги катта кўл шаҳар чеккасини қуршаб турар, кўлнинг нариги бетидаги қорамтир ўрмон, ундан чиққан йўл тармоғи баҳорги ййловларнинг увати кўриниб турарди. У ерда, ўрмонда Гранатуровнинг қўлидаги маълумотларга кўра, Берлин остоналарида тор-мор қилинган фашист қисмларининг кечасилари «секингина» гивирлайдиган фидойи «вервольф»лари бор экан.

Қуролни кўл чўзса стадиган жойга қўйиб уклашга, сукунатда салгина шитирлашдан ирғиб туришга мажбур қиладиган олдинги маррадаги одатий сергаклик, яъни хавф-хатар биринчи субҳидамдаёқ йўқолган, уни майнинг шивалаган хушбўй ёмғири, олмазорларгача таралган қишлоқона осойишталик, ййраб ўсган ва ёмғирдан янада яшнаб кетган майсалар барҳам едирганди. Шу важдан ҳам орадан кўп ўтмаёқ шаҳарчани сиреннинг тош ҳиди аралаш хушбўй иси тутиб кетди.

Солдатлар уруш бошлангандан бери уззукун бунақа маза қилишмаганди ҳисоби. Улар немисларнинг мутлақо хаёлга келмайдиган хонадони шароитида ювиниб, кирларини чайиб, дазмол босишди, ўзларига қарашди, овқатланишди.

Немисларнинг башанг уйлари турли кастрюлкалар ва банкалар териқли озода ошхоналари, ранг-баранг кафель билан ишланган ҳожатхонали ҳаммоми, тошойна ҳамда ерга тўшалган юмшоқ гиламлари, ётоқдаги кенг-мўл ўринлари, қалин пар кўрпалари, юмшоқ ёстиқлари билан ҳайратда қолдирар, буларнинг бари хаёлий, кеча бошланган байрамдай туюлар, шунинг учун ҳам бир неча ўн километр наридаги Берлиннинг даҳшатли вайронларию куюк тошлар ҳиди бурқсиётганига одамнинг ишонгиси келмасди.

Полк штабидан, дивизиондан ҳеч қанақа буйруқлар келмаган, батареядагилар эрталабки ва кечқурунги йўқлама, қоровул тайинлашдан бўлак ҳарбий ишлар билан шуғулланишмас, кунлари бемалол кечарди:

шошилмай нонушта қилишар, тўпларни кўздан кечиришар, тушки овқатдан кейин кечқурунги тамадди анчага чўзиларди. Кетидан шишали «бир» ичишар, сўнгра «отбой» бўлиб, немисларнинг чучмал сигареталарини тўхтовсиз чекишиб, ўтакаси ёрилаёзган фраулардан гаплашишар, кула-кула деразалардан баъзи бировларга жилмайиша бошлаган немис жувонларига тааллуқли ҳазил-ҳузуллар ҳам қилишар, ўлжа зажигалкалар, ханжарлар ва пистолетларни тикиб қарта ўйнашлар ярим кечагача давом этар, сўнгра эрталабгача гўдаклардай маза қилиб ухларди. Уруш, Берлин, эсэс қисмларининг Австрия Альпидаги қаршилиги, армиямизнинг Чехославакиядаги ҳужуми — фронт оламидаги бу воқеаларнинг бари четда, мингларча километрга, туманли ва узоқ абадиятга йўқолгану, бу ерда эса кишини сархуш этувчи сукунат, баҳор субҳидамнинг хушбўй ислари, чарақлаган офтобли ҳаво, бемалол ҳордиқ қонгандай туюларди.

Шаҳарчадаги магазинлар, сартарошхоналар, пиво-хоналар ҳали ҳам ёпиқ бўлса-да, кўчаларда гоҳо-гоҳо қора костюм, тўқима нимча кийган кекса немислар кўрина бошлаганди. Улар тўпларга, машиналарга, араваларга ҳадиксираброқ қарашарди. Рўпараларидан солдат ва офицерлар чиқиб қолгудай бўлса эҳтиром билан бошларидан кигиз шляпаларини олиб иржайишар ва итсаткорона: «Гутен таг, герр зольдат!», «Гутен таг, герр официр!» — дейишарди.

Никитин ҳам кўп қатори бемалол ва парвойи фалак юрар, ҳаммага ўхшаб, тугаб қолган уруш батареяга тақдирнинг ўзи ато қилган бу осойишталикни бузиши мумкинлигини хаёлига келтирмас, шунинг учун ҳам бекорчиликдан офицерларга Германия чегарасида улашилган немисча-русча сўзлашув китоби ёрдамида немисча ўрганишга киришганди.

У бугун субҳидам ҳузур қилиб ётганича овозини чиқариб, ўзи билан ўзи гаплашар, китоб варақлар, тревогасиз, биров безовта қилмай, қойилмақом жимликда тўйиб ухлагани учун бадани тиниққанлиги-ю, покиза ички кийимларда ётганлигини бор вужуди билан сезарди.

— «Их вайс ниht, вас золь эс бедойтен, дас их зо трауриг бин». Шундай... таржима қиламиз: «Нега

бунчалар маъюсман, буниси нима, билмайман». Мана буниси эсимда,— Никитин пар кўрпа тагида маза қилиб керишди.— Кейин қуёшнинг заррин нурлари тушган, униққан, гуллар ва япроқлар расми бор қоғозлар ёпиштириқли хонасини кўздан кечира бошлади. Шляпа кийган мўйловли чоллар ва тўқима шляпада тушган басавлат кампирларнинг расмларини, қадимий, баъзи бир жойлари чатнаган жавонни, кийим шкафини, эшикнинг чап томонидаги рамкада турган юмалоқ кўзгуни, ёзув асбоблари ва усти берк шамли столчани, кимдир номаълум сабабга кўра қолдирган дазмолни ҳам кўздан кечирди.— Чиндан ҳам,— бу ерда ким турганини билмаганимдан маъюсман,— деди Никитин.— Бу немисчасига қанақа бўлади? Вер — ким дегани. Ҳаёт — лебен. Хўш, энди, герр лейтенант, жумла тузишга ҳаракат қилиб кўрамиз!

Бироқ у жумла тузолмади. Биринчи қаватдаги эшик тарақлаб очилди-да, кимдир ҳовлидан кириб келди, сўнгра овоздан роса худо берган экан шекилли, пастдан туриб бақирди: «Подъём! Уйқуни бас қилинглар, славянлар!» Уша заҳотининг ўзида уйқучан товушлар, томоқ қиришлар, кулги аралаш эснаш эшитилди. Кимдир биттаси чийиллаган овозда хитоб қилди:

— Эҳ, биродарлар, тушимда зап бир жувонни кўрдим-да. Девор ёнида туриб, кўзини қисиб, шундаям имляаптики...

— Сен-чи? Қашиниб туравердингми ё ишга киришингми, пўнг бош? У ёғи нима бўлди?

— Рас-во!.. Тушда кўрмоқ бўлади-ю, емоқ бўлмайди,— изоҳ берди гап бошлаган одалик чийиллаб.— Эҳ, йигитлар, битта силлиққинаси бўлса, мана шу пар тўшакда тўшга тортиб, бир ҳафта овқат емасдан фақат... Сен қаёқдан келдинг, сержант? Нега ваҳима қиласан? Кечаси билан санқиб келиб, одамларни тонг отмасдан уйготяпсан!

Шундан кейин сержант Межениннинг командирона жарангдор овози эшитилди:

— Қани, соқолни қиринглар, ювининглар, ўзингларга қаранглар-да, котелокларни олиб, нонуштага чопинглар! Уйқуниям роса оляпсизлар ўзи! Шишиб кетибсизлар-а! Ҳамма турсин! Лейтенантни уйғотдингларми?

— Ухлайверсин, туриб ҳам нима қилди...

Никитин шундан кейин зинадан келаётган вазмин қадам тавушларини эшитиб қўлидаги китобни ташлади-да, креслодаги кийимларини олди. Галифе шимини кийгач, овоз берди:

— Мен ўрнимдан турдим, Меженин! Кираверинг! Шошилинич нима ишингиз бор? Ҳар ҳолда танклар ҳужуми бўлмаса керак? Нун, битте, херайн!— У немисчалаб қўшимча қилди:— Бит-те!

— Рухсатми, ўртоқ лейтенант?

Учинчи тўп командири бақувват, суяклари бузуқ, тўлароқ, эгнига топ-тоза гимнастёрка кийган, худди ҳозиргина шудрингдан юриб, ҳўл буталарни елкаси билан сургандай офицерча хром этиги билан погонларига нам теккан сержант Меженинни кириб келди. Унинг юзи оппоққина, киприклари қуюқ, сарғиш ва ўткир кўзлари ёқимтой эди. Меженин омади чопган хотинбоз, жазманликка суяги йўқ ҳисоблашар, батарея бир кун ё икки кун бирорта жойда тўхтади дегунча қаерда бўлмасин, аёллар билан дарров тил топиша қоларди. Бунини у бошқалардан яширмас, кўкрак чўнтагида орқасига эҳтиросли сатрлар битилган бир олам суратларни олиб юрар, гоҳо кайфида мақтаниб, мабодо ўлгудай бўлсам бутун Украина ва Польшадаги раҳмдил хотинларим кўз ёш тўкиб, сержант Меженинни ёдга олишади, дерди. Унинг тўп командири сифатида ҳам омади чопганди. Взводга Днепрдан ўтиш пайтида келган, бирор марта ҳам ярадор бўлмаган, мукофотлар ҳам уни госпиталлардан излаб, овора бўлмай тезда топа қоларди.

Меженин кўзларини муғамбирона қисди-да, қўлини шунчаки чаккасига қўйиб, кулимсиради:

— Гутен морген, ўртоқ лейтенант, сизда битта маслаҳатли ишим бор. Маслаҳатлашсам зарар қилмасди. Рухсат этасизми?

Никитин унинг нам этиги билан ҳўл погонларига тикилди-да, ажабланиб сўради:

— Сиз нима... взвод билан бирга тунамадингизми? Қаердайдингиз, сержант?

— Фашист хонимларнинг ёнидамасдим. Гарчи у расволарнинг ўзлари ёпишишса ҳам.— Меженин ўзини оқламай, аксинча, аниқлик киритиб дадил ва

қатъий гапирди.— Кўчада кетаётсанг, деразадан қўллари билан имлаб, таманнолашишади...

— Нима бўпти? Кечаси қаерда эдингиз?

Никитин креслодаги силлиққина, ялтироқ тасмасини олганда димоққа терининг тафтли ҳиди урилди. Шундан кейин у соғломлиги, яхши ухлаб тургани, навқиронлигидан завқланиб, тасмани белига тақди, биқинига пистолетининг тафтли қинини суриб қўйди-да, кўзгуга яқин бориб, жиддий қиёфада сочини тарай бошлади. Ҳозир унинг Меженинга рухсатсиз взводни ташлаб кетгани ҳақида дашном бериб, баҳор субҳидамидаги яхшигина кайфиятини бузиб, таъбини тирриқ қилгиси келмасди. Батарея ҳордиқ чиқариб, буйруқсиз турганига қарамай, Никитин интизом ҳақидаги буйруқ ҳозирча биров томонидан бекор қилинмаганини Меженинга бирор нарса билан эслатиб қўймаслик учун ҳозир ўзини базўр жиддий кўрсатарди.

Меженин Никитиндан тўққиз ёш катта, тажрибалироқ, жисмоний бақувват бўлиб, қўл остидаги солдатларни бир ўшқаришда ўзига бўйсундирарди-қўярди. Никитин ҳозир тўп командири билан яккама-якка қолгани учун ўзини ноқулай сезар ва кучи тўлиб-тошиб турганидан гижинарди ҳам.

— Хўш, нима бўпти?— Никитин сочини тараб бўлиб, кўзгу орқали сержантнинг ўзига бемалол қараб турганини кўргач, саволини такрорлади.— Хўш, нима гапингиз бор эди, Меженин?

— Мен бир нарсани сўрамоқчийдим... Сизнинг, ўртоқ старший лейтенант, немисларнинг пулига ва соатига тишингиз сал-пал ўтадимми?

— Тушунмадим,— Никитин тарақни пуфлади.— Нима деганингиз бу?

— Айн момент, ўртоқ лейтенант.

Меженин ташқарига чиқди-да, зумда пиллапой олиб чиқадиган майдончадан брезент қоп кўтариб кириб, полга қўйди. Қопнинг темир «сурги»си охиригача тортилмаган, мижиғланган сўргичли муҳрнинг кўм-кўк бўлаклари йўғон канопда осилиб ётар, чамаси муҳрланган қулф юлиб олинганди. Меженин қопга энгашди-да, Никитинга зимдан бемалол боқиб, «Шура» деган сўз кўкариб турган сертомир қўли билан «сурги»ни тортди. Оғзи очилган қопдан сариқ қоғоз белбоғли бир неча пачка пулни олиб креслога қўйди,

сўнгра заргарлар зирак ва узуклар сотишадиган чиройли қутичани олиб, ундан ингичка тасмали кумушсимси соат чиқарди.

— Қаранг-а, ўртоқ лейтенант, штамповками ё штамповка эмасми?— деди Меженин киприкларини пирпиратиб.— Сиз немисчада пича чуғурлайсиз, бунинг тилида немисча нимадир ёзилган. Ғилофидан агар... штамповка бўлмаса керак.

— Буни қаердан олдингиз? Қайдан?

Меженин соатни тасмасида пинагини бузмай айлантириб, ёнувчи нилни пуфлади, бармоғи билан ойнасини артди.

— Айбли бошни қилич кесмайди, ўртоқ лейтенант.

— Айбли эмас, эгилган бошни,— унинг гапини тўғрилади Никитин.— Айбли бошни жуда ҳам кесади-да. Хўш, қаердан олдингиз?

— Ҳаммаси жойида, қинғир-пинғири йўқ,— Меженин пастроқ тушиб қадини ростлади.— Рост гап, кечаси дала госпиталидаги таниш ҳамшираларни кўргани борувдим. Улардан бирининг туғилган куни эди, бу сабаб қонуний шекилли. Улар фейн ёки... Штейн... дорфедами, ким билади дейсиз, тил ҳам келишмайди, хуллас, бу ердан олти километр наридаги қишлоқда. Тонготарда ўрмондан қайтаётсам десангиз, ўнг тарафимда, буталар ортида машинага ўхшаган нимадир қорайиб кўринди. Афтидан, штаб машинасига ўхшайди-ю, тоза абжағи чиққан. Худо тошбақанинг расвосини чиқаргандай мина ҳам уни дабдала қилиб ташлабди. Шунақа иш бўлиб қолгандан кейин кўрсам кўрайин, деб ўйладим. Яқинроқ борсам, машинада латта-путталару манавинақа қутичалар билан қоплар. Ҳаммаси топ-тоза. Сабрим чидамай уларни очдим. Қутичаларда соатлар, қопда пачкали пуллар бор экан. Қулай бўлсин, деб қопга соатдан йигирматасини ташладим, қолганларини ўша ерда қолдириб, қутини тагин битта-яримтаси илиб кетмасин учун буталар орасига яшириб қўйдим. Шундай иш бўлди, ўртоқ лейтенант. Бу соатлар қимматбаҳоми ё ҳеч нарсага арзимайди — шуни билсам, дегандим.

— Ҳужжатлар-чи? Унда ҳужжатлар бор эканми?— сўради Никитин.— Олмадингизми?

— Ҳужжатларни нима қиласиз, музейга қўярми-

дингиз? Уруш бугун ёки эртага тугайди. Сиз бўлса ҳужжатларни суриштиряпсиз. Қиммати борми ўзи? Ортиқча матоҳ-ку.

Пастдаги биринчи қаватдан солдатларнинг қаттиқ овозлари эшитилар, котелоклар тарақ-туруқ қиларди. Ортиқча ташвишлари бўлмаса ҳам гивирлаб қолишган, нонушта олдидан ҳушёр тортган солдатлар старшина Берлиндаги ўлжага тушган омборлардан келтириб, меъёри билан тарқатаётган пиво илинжида.

— Кўриб турибман, ҳаммасини биларкансиз, сержант. Уруш тугаши ҳам аниқ. Бироқ нақ эртага тугагини сизга ким айтди?

— Сездим-да, ишқилиб, ўртоқ лейтенант. Бу ерда қиладиган ҳеч нарсамиз қолмади, ўқ отиб бўлдик.

— Мен ҳам шуни хоҳлардим. Лекин сезгингиз ҳали асос бўлолмайди.

Никитин одатда Меженин билан расмий гаплашар, бу ҳам тўп командирини ўзидан нарироқ тутишнинг бир йўли эди. Межениннинг тап тортмай такаббуруна ҳингиллаб қўйишлари, совуқ қарашлари Никитинга унча тоби йўқлигини кўрсатарди. Лейтенант Никитин москвалик бўлиб, ота-онаси бағридан яқиндагина чиққани учун уйда еган обакиларининг мазаси ҳали оғзидан кетмаган, мактабга қатнаб юрган кунларини ҳам унутганича йўқ эди. Меженин эса ўттизга борган ва кўп балоларни кўрганди.

— Қанақа бойликни қўлга киритганингизни кўрамиз, сержант.

Никитин зич бир пачка шалдироқ пулни қўлига олганида бургут тасвири қора муҳр остидаги „Deutsche Reichsbank 5000“ ёзувига кўзи тушди-да, пачкани гўё кераксиз тошдай очиқ турган қопга улоқтирди. Кейин Меженин узатган соатни кўздан кечириб, тасмасининг учидан ушлади-да, уни сержантнинг кафтига қўйиб, бепарво деди:

— Арзимас нарсалар, Меженин. Рейхсмаркалар яроқсиз, печкага ташласа бўлади. Соатлар — Швейцария соатлари эмас. Немис солдатларига пасха совғаси. Тушундингизми?

— Тушунарли,— деди Меженин чиройли киприкларини калакаомуз юмиб.— Балки рейхсмаркалар бирор нарсага яраб қолар, ўртоқ лейтенант? А? Миллион сўм-а... А?

— Қопни олиб, взводга боринг,— гапни бўлди Никитин. У алам билан даҳанидаги ўсиқ сарғиш соқолини сийпалади.— Зарурроқ ишингиз бор, деб ўйласам, арзимас нарса билан келибсиз. Ушатиковга айтинг, иссиқ сув келтирсин. Соқол қириб, нонушта қилгани бораман.

— Тушунарли,— Меженин пилоткасини қошигача бостириб кийди-да, қопни бақувват кифтига ташлаб, ташқарига чиқди. Кейин зинани этиги билан гурсиллатиб йўл-йўлакай қаттиқ овозда буйруқ берди:— Ушатиков! Пардоз учун лейтенантга иссиқ сув ҳозирла! Ундан кейин...— Меженин овозини пасайтириб, нимадир деганди, Никитин тепада бўлгани учун унинг гапни эшитолмади. Пастда, биринчи қаватда солдатларнинг фугас бомбаси ёрилгандагига ўхшаш ҳамма ёқни ларзага келтирувчи кулгиси кўтарилди. Улар кимнингдир бунга жавобан айтган гапига зўр бериб кулишар, бироқ солдатларнинг хохолаб кулишларидан улар Никитинни ёқтиришмайди ёки тоқатлари йўқ экан, деган маъно чиқмас, буни лейтенантнинг ўзи ҳам биларди. Уйқуга тўйиб, иссиққина хонадон шароитида мириқиб дам олишган взвод жангчилари истаган ҳазил, аскияни жон деб илиб кетиб, ялписига яйраб кулишар, шу важдан ҳам хушчақчақлик авжиди эди.

«Межениннинг менга тоби йўқ» — кўнглидан ўтказди Никитин никелли устара, юмшоқ чўтка, булкама совундон ва бир қути ўткир золинген олмосларини дераза рафига тераётиб. Бу бисотнинг бари, чамаси, 1943 йилда қандайдир немис офицерига пакетларга жойлашган Дания консервалари, кишимиш, французча шоколад ва картон арча билан бирга рождество совғаси бўлиши керак эди-ю, бироқ Житомир бўсағасида юкли эшелондан ўлжа қилиб олинганди.

— Нимага куляпсизлар ўзи? — деб сўради Никитин взводдагилар орасидаги энг ёш Ушатиков лаб-лунжини йиғиштиролмаб котелокда қайноқ сув келтирганида. Ушатиков ўзини тутолмай оҳиста кулиб юборди.

— Уларни тушуниб бўлармиди, ўртоқ лейтенант,— деди у кафти билан оғзини беркитиб.— Бирор нарса дейишади-да, нуқул кулишади.— Шундан сўнг Ушатиков завқланиб, ҳайратланаётганининг ифодаси си-

фатида узун қўлларини белига урди:— Бир нима наша қилгандай ҳадеб хохоляпти!

— Бунақа кулгилар бизга таниш. Бориб нонушта қилинг,— деди Никитин. У пастдагиларнинг бараварига хохологанларини эшитиб ўзи ҳам жилмайди.

Том устидаги қуёш Никитиннинг елкасини эрта-лабкидан ҳам кучли қиздирар, Никитин эса кўзгу олдида беташвиш одамдай қарағайларнинг очиқ деразадан ичкарига кираётган ёгли исини сезиб, бамайлихотир соқол қирарди. Ўлжа совун, юзига суйкалган чўтка-кўпикдан ҳам хушбўй ҳид келар, устара аста-секин теккандан кейин бунингсиз ҳам тоза юзи янада силлиқ, яхши ва чиройли бўла борарди. У соқол қираётиб кўзгу акс эттирган юзига, чақноқ кўзларига қарар ва хаёлидан пиёда аскарларнинг разведкачилари Одердаёқ олифтарчилик учун қўйганларидек мен ҳам ингичка мўйлов ўстирсам қалай бўларкин, деган фикр кечарди. Никитин тажриба учун ингичка мўйлов қолдирганди, бундан у савлатли ҳам, олифта ҳам бўлиб қолмади. Бир лаҳза мўйловини сийпалаб турди, кейин овозини чиқариб: «Жин урсин!»— деди-да, мўйлов қўйиш фикридан қайтди. Мабодо мўйлов қўйса, Меженин беўхшов бир ҳингилларди-да, кейин унинг: «Лейтенантимиз мўйловча қўйибдилар-ку! Нима за-рурати бордийкин-а?»— деган заҳархандали овози эшитиларди.

Никитин соқолини қириб бўлгандан кейин сочиқни иссиқ сувда ҳўллаб, кўзгуда ёшариб кетган юзини томоша қилди, сўнгра сочиқ билан юзи, бўйни, кўкрагини артиб ана шу буғли компрессдан мушакларининг яйраши, ҳеч ёққа шошилмаётгани, бекор, ҳатто жиддийроқ бош қотирадиган нарсаси ҳам йўқлиги учун ажойиб баҳор тонгининг тетиклантирувчи таъсирини сезарди. Ҳолбуки, бир кун олдин ёнаётган Берлинда буни хаёлга ҳам келтириб бўлмасди.

— Лейтенант, ҳой лейтенант, нонушта қилинг!— пастдаги тинимсиз кулги орасидан Ушатиковнинг овози эшитилди.— Пиво совиб қолади!

Шундан кейин сочи таралган, тугмалари қадоқли Никитин нам сочиқ билан порох дуди хиралаштирган орденларини артди, енгил ва мусаффо қиёфада яна бир марта кўзгуга қараб:

— Ҳаммаси жойида. Ҳаммаси зўр,— деб қўйди.

У айланма зинадан ғовур-ғувур ошхонага силлиқ суюнчиққа тирсагини қўйиб тушаётганида бирдан хаёлига мана шу барча янги, енгил, бемалол, жангу жадаллардан йироқ хурсандчиликлар бугун-эрта узилиб қолиши, бархам топиши мумкин, ўзим ҳам, взводим ҳам немисларнинг мазкур шаҳарчасида омонат бахтнинг ғаройиб ва оловли туманида яшайпмиз, деган совуқ фикр келиб қолди. Кейин исқирт, терга ботган, чакак-чакак юзини кўз олдига келтирди. Ҳтган оқшом, солдатларини ногаҳоний жаннатдай бўш немис хонадонига жойлаштиргач, биринчи марта болохона остонасидан ичкарига кириб ҳозирги кўзгуга қараганида афт-башараси ана шундай алфозда эди.

Иккинчи боб

Кенггина, деразаларидан қиялаб офтоб тушувчи, взвод солдатлари чақчақлашиб, ҳазил-ҳузуллари билан бошларига кўтараётган ошхонада Никитин кечикibroқ кўриниш берган бўлса ҳам: «Э, лейтенант, жойингни эгалла, ҳаммаси тап-тайёр!» — деган шодон гаплар билан қарши олинди. Шунда унинг зинадан тушиб келаётгандаги хавотирланишлари тарқади-кетди. Никитин кўнгли жойига тушгани учун бу сафар ичида: «Ҳозирча ҳаммаси яхши кетаётгандан кейин бош қотиришнинг нима кераги бор! Энг муҳими — взводим ҳам, ўзим ҳам соғман! Яна нима керак ўзи?» — деб қўйди.

Солдатларнинг кўпчилиги стол атрофида, Межениннинг кетида чувиллашар, сержант эса стулдаги қопни тиззалари билан қисиб, қутидан олинган соатни тасмасида айлантитар ва солдатларга қараб шовқин соларди:

— Каллани ишлатайлик, биродарлар, бундан одам бир нималик бўлармикин? Қовурма чўчқа гўшти, пиво ва немисларнинг ҳар қанақа емишига алиштириш мумкин. Қандай алмаштирилади? Таткин, бу ёққа қара, нонуштадан кейин рўпарадаги ёпиқ магазиннинг эгасини топиб, хўш, соатларни яхшиликча келишув билан нарсааларга алмаштирсак, сиздақа лаъ-

натиларни бўғиб ташлашимиз керак бўлса ҳам бир амаллаб чидаб турибмиз, дейсан! Эътирозлар йўқми, шундай қиламизми?

— Бўлмасам-чи! Таткин буни эплайди, ҳисоб-китобга устихони йўқ унинг! Колхозда ҳисобчилик қилганида чўтни бамисоли пианинодай ўйнатган бўлса ажаб эмас! Уни старшина қилсак бўларди, ҳисобниям снайперчасига олиб борарди-да!— Межениннинг ортида турганлар хохлаб қўйишди. Улар паст бўйли, малла, доим ҳисоб-китобни ўрнига қўйиб юрадиган, учинчи тўп наводқачиси Таткинни ўртага олиб, кифтларига қоқа бошлашди. У эса солдатларнинг бунақа беозор тегишишларидан ҳатто эгилиб, йўталиб ҳам қўйди. Таткин интендант бўлса, Берлин иккинчи марта бемалол ишғол қилинарди-я! Таткин унвоисиз генералнинг ўзгинаси, ҳамма нарсага ақли етади.

«Қопдагиларнинг бари соат бўлмаса керак?— Хўжалик соҳасидаги уддабуронлиги мақталаётганидан эриб кетган Таткин қоп «сурги»сини чаққон қўллари билан сурди.— Нима бу? Қоғоз шилдираётганга ўхшаяпти... Бу нима ўзи?

— Миллионлар, Таткин, тузукроқ қарасанг-чи, валакисаланг!— бақирди Меженин.— Қонуний рейхсмаркалар, тушундингми, йўқми? Буларга сигир билан уйгина эмас, деразадан сигарета ол, деб имо қилувчи немис хонимни ҳам сотиб олса бўлади, тушундингми? Бу ёққа қара, Таткин!— Меженин бу иши қанақа таъсир кўрсатишини олдиндан сезиб, қопдан битта пачкани олди-да, стол четига урди.— Ҳар бирида беш мингдан! Сабабини билдингми энди? Бу пачкани разведка учун ол, Таткин, истаган магазинингда бир синаб кўр-чи, олишармикин ё йўқми? Бу пул билан умрбод тирикчилик қилса бўлади, биродарлар!

— Наҳотки миллион бўлса?— деб юборди Ушатиков Межениннинг кифти оша қушдай узун бўйинини чўзиб столдаги пулни яхшироқ кўриш учун.— Капиталистлардаймизми энди? Қопдами? Наҳотки ҳаммаси ростакан пул бўлса?— Ҳайқирди Ушатиков одатича ҳайратланиб.

— Демак, миллионер бўлибсан, йигит, чўнтакларингни очавер!

— Шунча пулни нима қиламан? Нима қиламан? Даҳшат-а!

— Газак ўрнида шовлага қўшиб еб юборасан, кейин яна сўрайсан! Гангиб қолмайсан!..

Солдатлар бирлари олиб, бирлари қўйишар, жинилик қилиб, вазмин кафтлари билан Ушатиқовнинг қоқсуяк яғринига уришар, қучоқлаб тинчитишар, у бўлса худди қитиғи келаётгандай тойчоқ каби типирчиларди. Шундан кейин тўртинчи тўп командири, ёши каттароқ бўлгани учун ўзини босиб олган, бола-чақали, ҳар нарсага шодланавермайдиган старший сержант Зиқин қолдиқ цигаркасини туфлаб ташлагач, салобатли овозда чақирди:

— Ушатиқов!

— Хўш?

— Бунинг оти нима? — у шундай дея тамаки тутунидан саргайиб кетган бармоғини кўрсатди. — Биламанми ўзи?

— Биламан, ўртоқ старший сержант, бармоғингизда, наҳотки кўрмаётган бўлсам? — Ушатиқов соддалигига бориб кўзларини пирпиратганича тураверди.

— Алдаяпсан, Ушатиқов, бармоқ эмас, шоти. Ё бўлмаса, айтайлик, товуқ, — деди Зиқин астойдил. — Дурустроқ қара, йигит. Ё кўзойнаксиз кўролмайсанми?

— Нега товуқ бўларкан энди? Калака қиляпсизми дейман, ўртоқ старший сержант?

— Бўлмаса бу ёғини эшит. Сен, Ушатиқов, кулишу савол беришдан бошқа нарсани билмайсан, — деди Зиқин. — Калугангизда шунақа сафсатабоз тирмизаклар туғиладилми? «Наҳотки немислар бўлса», «Наҳотки танклар бўлса?» Ҳамма саволларингни айтмасингданок биламан. Бу ерда ҳам: «Наҳотки ростакам бўлса?» — деган савол каллангни гангитаёзди. Хўш, булар ростакам бўлганида миллионларни нима ҳам қила олардинг? Биз, биродарлар, нақ курортда турибмизу, тариқча ҳам ақлимиз йўқ экан! Калламиз қурсин.

— Ҳой-ҳой, Зиқин! — бақириб берди Меженин кўзларини ола-кула қилиб. — Менинг лочинларимга тил теккиза кўрма-я! Мабодо бирор наф чиқадиган бўлса, анқайиб ўтираверамизми? Нима, бирор нарсали бўлишга ҳақимиз йўқми? Тўғрими, йигитлар? Сен, Зиқин, бизнинг авлиёмизсан, бизларни дуо қилавер! Ўлжалар қондаси билан қўлга туширилган. Ҳаммаси

жойида. Қалай, Таткин, пуллар жойидами? Қани, бухгалтер, ҳамма эшитадиган қилиб гапир, улар бирор нарсага арзийдими ё мен, манави Зикин айтгандай, ақлим жойидамасми? Миллионни ёлғиз ўзим чўнтакка урмайман, онам бунақа тарбия бермаган.

У беўхшов ҳингиллаб, Зикиннинг нафасини ўчириб қўйди. Шундан кейин солдатлар унинг ёнини олгандай чувиллай кетишди. У эса ишбилармончасига эҳтиёткорлик билан бир пачка шалдиरोқ пулнинг банкда елимланган белбоғини тирноғи билан сурди-да, томоқ қириб, иккала бармоғига пуфлаб, пачкадан битта қоғоз пулни тортиб олди. Сўнг уни офтобга солиб, унақасига ҳам, бунақасига ҳам гумонсираб айлангириб кўрди. Шу топда унинг мўйловли муғамбир башараси муҳим ва аҳамиятли иш билан банд эканлигини ифодалаб турарди.

— Қалбакига ўхшамаяпти,— деди у.— Бу бир минглик рейхсмарка. Сира ишим тушмаганди. Бунақасини билмасдим.

Шундан кейин Таткин қоғоз пулни яна авайлаб пачкага солди-да, худди чанг қоққандай бармоғини бармоғига уриб қўйди.

— Сен бухгалтер, ҳисобчи бўлсанг, молияга тишинг ўтса, унда роса иш топилди,— деди овозини баландлатиб Меженин.— Қани, каллангни ишлат, бухгалтер, пул тўлашга тўла ҳақимиз бор, тушундингми ёки йўқми? Биз немис хонимларига пул тўлаймиз, шунда ҳаммаси қонуний бўлади!

— Бўш келма, Таткин, бўш келма!— теварак-атрофдан солдатларнинг далда берувчи овозлари эшитилди.— Така бўлсаям сут берсин-да! У газандалар биздан ҳаммасини текинга олишувди, биз бўлса виждон билан иш тутяпмиз... Соатларни нима қиламиз? Демак, биз энди миллионер эканмиз-да, ҳа-ҳа! Сен, сержант, ичимизда жуда уddaбурон экансан... Биродарлар, нонушталик шавла билан «бир»ни эсдан чиқардинглар-ку! Лейтенант ҳам қараб турибди!

«Қандайдир ғалати бемаънилик. Пулнинг уларга нима кераги бор?»— кўнглидан ўтказди Никитин чурқ этмай Таткини кузатиб. Межениннинг пул ва соатларни кўрганда қулоқлари диккайган взводи солдатларини бошқариши ҳам назаридан четда эмасди. Ахир бундан бир кунгина муқаддам у ерда, Берлинда,

Цоо хиёбонларида ҳаётдан бўлак нарсанинг сира ҳам қиммати қолмаганиди-ку.

— Меженин, столдаги манави бўлмагур нарсаларни йўқотинг! Нонушта қилиш ҳам керак,— Никитин орага чўккан жимликдан фойдаланиб «лейтенантлик» жойига ўтиргач қўшимча қилди:— Ўлжали қопингизни стол тагига олинг, бўлмаса бошим говлаб кетди. Бугун старшина нима улашди ўзи? Пивоми? Ўлжа ўрнига ҳар кимга уч шишадан пиво улашинг, сержант. Шунда дуруст бўлади.

Нонушта ўтгач, қора шишалардан виш-виш кўпиги чиқиб турган пивони ошхонадан олинган катта қиррали кружкаларга қуйиб, ҳазилнамо алёрлар билан уриштириб ичишди. Ошхонадаги буфетдан «фойдаланиш»га олинган каттагина золингенча қошиқларни чинни ликобларга жаранглатиб теккиза-теккиза шавлани иштаҳа билан туширишди, бир-бирларига навбат бермай бақириб-чақирибди, Берлинда ўтган ўн олти кунни, кўча жанглари ва баррикадаларни, квартиралар ва уйларнинг ўпирилган жойларидан Тиргартенга ўтиб борганларини эслашди. Мана энди ораста қизаринқираб ўтиришибди, эсга келиб қолган арзимас ҳангомалардан ҳам хурсанд бўлиб хохолашяпти, офтоб эса деразадан ёпирилиб кираман, дер, столларни, яғринларни қиздирар, хуллас, ичкари исиб борарди. Нонушта пайтидаги гурунг тиним билмас, сигарета ва тамаки тутуни ҳамма ёқни босган, пиво ҳиди ҳам анқирди. Одамлар ошхонада сиқилишиброқ ўтиришса ҳам яқиндагина бамисоли игна тешигидан ўтганлари учун бундан буёнги тинч турмуш ҳақи бошларидан кечган барча нарсаларни эслашар, шу боисдан ҳам баҳор иссиғига ҳам парво қилмай ўтиришни бузгилари келмас, суҳбат роса қизиса ҳам ҳеч ким тўйдим, демасди.

Никитин пиводан ҳўплаб, қилиқлари, кулишлари ва овозлари оҳангидан ўзига таниш ва нотаниш солдатларга қарарди. Ўтган бир кеча-кундуз ичида солдатларнинг бахтиёр тақдирларида рўй берган ўзгаришдан ҳозир терисига сиғмасди. Бақувват, гимнастёркасининг ёқа тугмалари ечиқ, терга пишган, пайдарпай «уруш капут бўлди, аёллар учун, ҳаммамизни тиндирадиган немис хонимлари учун» деб қадаҳ кўтарётган Меженин ҳам, кўзлари содда боқувчи, қўлла-

рини ҳайратда белига уриб, ҳар бир илмоқлироқ сўзга шарақлаб кулишга тайёр Ушатиков ҳам, бўшаган шишаларни билинтирмай бошлиқлардан нарироққа, стол тагига олиб қўяётган қув Таткин ҳам, тўртинчи тўп командири, босиқ, ўраган тамакисини ўйчан тортиб ўтирган Зикин ҳам — ана шу турлича ва ўзига яқин кишиларнинг бари ҳозир негадир уни тинчлантирар, ҳозирги ҳаётлари ва ўтмишдаги кунлари борасида барига кўниб, шак келтиришмас, шунинг учун ҳам уларни толиққан, жаҳлдор, дуд босган, ўзига итоатгўй кишилар деб тасаввур қилиб бўлмасди. Никитин буларнинг ҳаёти учун ўзини доим жавобгар сезар, яқиндагина эса пул ва соат масаласидаги тентакликларини кўриб ғаши келганди. Шу боисдан ҳам у ичида афсусланиб: «Нега уларга халал беришим керак? Бундай кўнгилхушлик ҳам қилишсин-да...» деб қўйди.

Шундан кейин Никитин гарчи солдатларига тирикчилик масалаларида бир тўхтамга келишларида маслаҳат беришга ҳақи бўлмаса ҳам жаҳли чиқишига сфицерлик унвони ҳуқуқ берганини кўнгилдан ўтказди. У солдатларига қараганда битта нарсани дурустроқ билар, у ҳам бўлса ўт очиш нуқталари, тўплар, мўлжални ҳисоблаш ва ўқ узиш эди. Взводдаги ҳар бир кишининг ҳаёти билан боғлиқ бўлган мана шу асосий нарсанинг ўзигина взводидагиларнинг ўзига бўлган ҳурматини сақлаб, тобора мустаҳкамларди. Негаки, у ёшидан қатъий назар, урушда энг муҳим нарсани тушунишда бошқаларга қараганда тажрибалироқ эди.

Никитин жангчиларига командир бўлса ҳам кўпгина солдатлар билганларидай қаҳратон совуқда гулхан ёқиш, гулханда шўрва пишириш, уйдаги печга илдам олов ёқиб юборишу, аёл билан ётиш ёки устига плаш-палаткани ёпиниб ҳувиллаган қишлоқдаги асалари уясини «текширмоқ» баҳонасидек челақ тўлдириб асал олишни, отишма олдидан замбарак тўсиғига ягринини ишқар, исиниб олишни билмасди. Мудофаада турганларида кекса Зикин кўп марта шу йўл билан жон сақлаганди. Бироқ ўринли дағаллик, командирча гапириш, офицерча нафсониятли бўлиш, жангда қотириб сўкишни ўрганиб олгани учун бу сифатлари уни бошқалар билан тенглаштириб турарди. Аёллар хусусида гап кетганда у ўзини кўпни кўргандай бемалол

тутар, айниқса, Житомирдан кейин урушда бир мартагина чинакамига аёл кишини қучоқлаб ўганини, мабодо Меженин билгудай бўлса, зиёличасига бўштоб-лигини ошкора ёмон кўриб қолиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди.

Гурунг тинмас, тамаки тутунлари солдатларнинг бўриққан юзлари қаршисида тўлқинланар, гўё кечаги хурсандчилик бугун эрталабдан қайта бошлангандек ҳаяжонда айтилган сўзларни англаб бўлмасди. Чўзилган нонуштани бас қилмаган Никитин ҳам ошхонадан чиқиб кетмади ва ана шу гурунгга қулоқ солган кўйи ташқарини қизитаётган қуёшни ва унинг ичкарига тушаётган нурларидаги кўкнимтир майда зарраларни кузата бошлади.

— Вайроналардан Тиргартенга силжиганимизда шундай воқеа бўлган, дўстларим,— старший Зикин йўгон қилиб ўралган тамакисини торта-торта салмоқлаб гап бошлади,— эсимда, тўртинчи уйнинг катталиги печкадай келадиган тешигидан тўпимизни судраб олиб ўтса бўлармикин, деган маънода ўтиб кўрдим. Бу иш кечқурун бўлганди. Немис квартирасига кирдим, мебель дабдала, зимистон, ҳамма ёқ чангчунг, шифтдаги тирқишдан аранг ёруғ тушиб турибди. Унгача биз қўшни подвалда ўлжага олган ёгли консерваларни роса туширганимиздан қорним қулдираб, нима қилишимни билмай турардим. Шунақа аҳволда ичинг гўлдираб тургандан кейин тўпни тешикдан олиб ўтиб бўларканми? Ҳам ўласан, ҳам куласан! Тешикдан ўтдим дегунча тасмамни бўйнимга солдим, автоматимни ёнимга қўйиб, чўнқая қолдим: бурчакда рисоладагидек ўтира қолдим. Шунда десангиз, қоронгида қандайдир шитирлаш эшитилгандай бўлди, кимдир пишиллади, кейин томоқ қиришга тушди. Мени гитроқ босди, автоматимга қўл чўздим. Қарасам, бурчакда фриц ўтирибди, унинг ҳам тасмаси бўйнида, яхшилаб жойлашиб олиб, хаёлга толган экан, оёгининг тагида автомати...

— Оббо, худойим-ей! Наҳотки фриц бўлса? Қанақасига энди? Тирикми?— Ушатиков қаттиқ ҳайратга тушганидан кафтини белига урди.— Ростдан ҳам тиригими?

— Улик фриц тасмасини бўйнига солиб, зарурат-

дан ўтирганини қаерда кўрувдинг, йигит? — Зикин унга ўшшайibroқ қаради, теварагидагилар эса кулиб юборишди. — У ҳам десанг, мени кўриши биланоқ автоматига ёпишди-да, чамаси инграб юборди, қоронғида яхши ажратолмадим, ёши каттароқ бўлса керак-да. Нима қилиш керак? Бир-икки лаҳза нафасимиз ичимизда, бир-биримизни еб қўйгудай бўлиб ўтирдик. Шунда десанг уруш тугул ёруғ жаҳон ҳам кўзимга қоронғи кўриниб кетди. Хаёлимга нимадир келади: мабодо у биринчи бўлиб бошласа, унда мен ҳам улгурарман... Немис бўлса автоматини бирдан авайлаб қўйди-да, менга худди касал қўйдаи жовдираб, мўлтирайверди... Мен ҳам автоматимни ерга қўйиб, хаста қўйдаи мўлтирадим. Шундан кейин ҳожатимизни чиқариб бўлдик. У эса тасмасини тишлаганича, автомати бўйнида тешикдан ура қочди, орқаси ялт этди холос! Хўш, ўшандан кейингина ўрнимдан турдим... Ана шунақа бўлувди.

— Демак, қўрқибсан-да, Зикин, а? — Меженин қаттиқ хохолаб, столни муштлаганди, зарби солдатларнинг кулгисини босиб кетди. — Эҳ, сиз художўйларни қарангу! Черковга бора қолсанглар бўларкан! Мен уни автоматдан сурункали ўқ узмай ҳам бир ўқ билан ўтирган жойида тинчитардим-а! Фрицга раҳминг келибди-да?

Зикин ўйчан тамакисини пуфлади-да, қатъият билан гапирди:

— Гарчи ақлинг бўлса ҳам, сержант, нодон экансан, Шунақаси ҳам бўлади, ахир. Одам бўлгандан кейин...

— Товуқбош сафсатабоз экансан, Зикин! — деди Меженин ёноқларини ўйнатиб. — Бунақа пайтда отлар ўйласин, уларнинг калласи катта бўлади... Мен ҳам Берлинда бир марта бекорга қўрқиб, тепа сочим тикка бўлиб кетган. Ўша кўчанинг оти нимаиди? Унтер... день... линден, эсларингдами, йигитлар? Фриц пулемётчи ҳеч сўз очирмасди, балкондан чорраҳани сурункали ўққа тутарди. Қарасам, иккинчи қаватда. Зинадан югуриб чиқдим, аҳа, мана ўша квартира, қўнғироғи ҳам, ёзуви ҳам турибди. Кифтим билан итарсам, лаънати эшиги очиқ экан. Биринчи хонада гиламлар, мебель, лекин одам зоти йўқ... Столда қандайдир емиш, шиша, консервалар. Квартира бўлса жу-

даям кенг. Пулемётнинг ҳам овози ўчган, уй сув қуйгандай жимжит. Қўлимни автомат тепкисидан олмай, оёқ учида хонама-хона юрдим, охирги эшик ёниқ экан, уни очиб юбордим. Шунда орқа томонимдан кимдир биттаси одамдай: «Ку-ку, ку-ку!..» деб юборса бўладими! Ўзимга ўзим, кунинг битибди энди, Меженин, дедим! Жон ҳолатда бурилдиму, автоматни қўйиб қолдим. Қарасам, соат ичида какку чиқиб «ку-ку, ку-ку» лаётган экан, мен бўлсам унга, соатга, девор ва кўзгуларга ўқ уздим. Какку жойидан ирғиб чиқиб «ку-ку» лайди, мен бўлсам, у ярамас майда-майда бўлиб кетмагунича отавердим! Мана буни қўрқиб дейдилар, Зикин, сен бўлсанг, менга товуқбошлик қилиб, қаёқдаги юракбуруғи фрицдан сафсата сотяпсан! Шуюм гап бўпти-ю! Жаннатга тушмоқчи бўлсанг, Зикин, шуни унутмаки, сенга қанча фрицни ўлдирганингни қараб шам ёқиш керак! Дўзахда эса ҳаммамиз бари бир учрашамиз, тўпинг билан қанча немисни қуритдинг? А?

— Соат билан кўзгуларни бекорга дабдала қилибсан-да,— деди Зикин салмоқлаб. Шундан кейин у янгидан тамаки ўрашга тушди.— Ичингда шайтон бор, Меженин, думини ўйнатапти.

— Думини ўйнатаётгани тўғри гап!— Меженин мушукдай кўзларини юмди-да, роҳатланиб керишиб қўйди.— Бунақа ишни ҳурмат қиламан! Эҳ, биродарлар, урушгача бошқача эди. Мени зарбдор, ишчанлардан дейишарди. Гоҳилари ишдан қайтиб келиб, бошим ёстиққа тегди дегунча тоғдай қотардим: хотиним ўшанда ғалва қиларди албатта: «Бундан чиқди, асабларинг соппа-соғ экан-да, Петенька!»— «Соппа-соғ дейсанми?— дердим хотинимга.— Асабларимни аллақачон тракторнинг аҳтиёт қисмларига алишиб юборганман». Ўшандан кейин қанақа ҳам муҳаббат бўларди, дейсиз? Дамкрат билан ҳам кўтариб бўлмайди! Уруш тугаса, биродарлар, ана шу бемалолгарчиликни анча-мунча эслаб юрамиз!..

— Сенга, ичингда шайтонинг бор, деяпман,— Зикин гапини яна такрорлади.

— Ҳаммасини еб қўймас, бирор нарса қолар!

Меженин ҳар маҳалдагидай взвод жангчиларини оғзига қаратиб, Зикинни босиб кетди-да, май офтобда кўзларини юмганича ҳузур қилиб керишиб, орден

тўла миқти кўкрагини сийпалаб қўйди. У ҳамма нарсада омади келадиган кўркама йигит бўлгани учун кўп майнабозчиликлари, маҳмадонагарчиликлари кечириллар, худди сеҳрлаб қўйилгандай ўзи ҳам, қўл остидаги тўп расчёти ҳам жанглardan шикастсиз чиқарди. Белоруссия чегарасидан то шу ергача бирорта ҳам талафот бўлмаганди. Жангда одам Меженин билан ўзини бемалол сезар ва қайғурмаса ҳам бўлар, олдинги маррадаги ҳар қанақа вазиятда ҳам ҳамма ёқ хотиржамлиги сезилиб турарди. Меженин ҳам урушда сира бош қотирмай, омади келишига, тақдир кўп марта бошини силаганига қаттиқ ишониб юрганга ўхшар, ўзининг батареядаги қадрини ҳам яхши биларди.

— Қаранглар, йигитлар, бухгалтер Таткин жуда ичидан пишганлардан экан-а, тўғрими? — Меженин солдатларни кулдиришда давом этиб, Таткин томонга кўз қисиб қўйди: — Доно одамдай чурқ этмай ўтирибди. Калласи рақамларга ғиж-ғиж, ювошгина одам бўлса ҳам жуда серқатновга ўхшайди, худо кўрсатмасин! Ишдан қайтиб келаётганида бирорта болдири зўрини кўриб қолса, қўлидаги чўтини бутага улоқтириб, хўроздай уни аврашга тушган. Бунақа малла эпчиллар қизларнинг офати бўлишади-да! Шундайми, Таткин? Тўғри гапиряпманми?

— Славянлар, қаранглар-а! — хохолаб қичқирди кимдир. — Таткин уч ликоб бўтқани еб, ярим буханкани паққос туширибди. Ана иштаҳа-ю, мана иштаҳа!

Жуссаси ихчам Таткиннинг иштаҳаси яхши, истаган пайтда ҳар қанча овқатниям ҳазм қилиб юбораверарди. Гоҳилари ҳатто кечаси соқчиликда турган пайтларида ҳам ғамлаб олган қоқ нонларини қоронгидаги сичқондай курсиллатарди. Ҳозир бўлса ҳамма қараётгани учун кавшашдан тўхтаган, тулкиникига ўхшаш чувак башараси жиддий ва ўйчан кўринарди.

— Тушунаяпман, ўртоқ сержант, — у малла қошларини Меженинга учуриб қўйди. — Ҳалиги пулларни айтяпсиз-да. Нонуштадан кейин бирорта магазинга разведкага бориб келсаммикин?

— Сен билимдон, немисчани биласанми ўзи? Қўлинг билан гапирасанми ё кўзинг биланми? — сўради Викин.

— Бунақа нарсани гапирмасдан ҳам тушунтирса бўлади. Пул... ўзини ўзи тушунтириб қўяди.

— Таткин, сени ақллигининг учун яхши кўраманда, энди очигини айтавер, айланишган бўлсанг керак-а?— Бўш келмади Меженин.— Сен, учар, чиройли эркак бўлгансан-а? Бўйинг ҳам баланд, елкаларинг кенг, гармонда вальсларни ҳам қотириб ташлаган бўлсанг керак! Улгудай дайдилигингни кўриб-билиб турибман ўзи!

— Ақлимга келмовди,— хунук Таткин сарғиш қошларини пастга қаратди-да, ювошлиги баҳонасида гурунждан четлашмоқчи бўлди. Нега деганда, взводидагилар қизиқчилик учун унга осилиб олишганди.

— Алдаяпсан, Таткин, чалгитяпсан! Айтиб бер, эшитайлик, ундан кейин мен гарчи лейтенант судга беришига сал қолган бўлса ҳам Житомир воқеасини гапириб бераман! Ҳа, бу ўтиб кетган иш бўлса ҳам жуда қизиқ бўлганди. Кулги бўлсинга айтиб берайми, ўртоқ лейтенант? Кейин менга тиш қайраб юрмайсизми?

Меженин бемаврид тилга олган ва Житомирда бир маҳаллар бўлган кўнгилсиз воқеа чиндан ҳам рўй берган, Никитин эса уни эслашни истамасди. Сабаби, Меженин бу билан лейтенантни бопламоқчига ўхшар, унинг уятчанлиги ва тажрибасизлигини ўша пайтлардаёқ билиб олганди.

— Житомирга бало борми бу ерда, сержант. Айтарли ҳеч нарса бўлмаганди-ку!— Никитин кескин шундай деди-ю, Меженин кўзини узмай тургани учун юзи ловуллаб кетганини сизди, нозик киприклари ҳам пирпираб қўйди.

— Нотўғрироқ қилиб айтдимми, лейтенант? Мен ёмон нарсани билмайман, хотинлар ҳақида гап кетади холос,— деди Меженин.— Агар янглишмасам, урушда аёллар ё совға, ё ўлжа бўлади, менимча шундай...

— Мен ўлжаларни кўзда тутяпман,— Межениннинг гапини бўлди. Никитин ўзининг овози бошқача чиқаётганидан ҳам, Межениннинг Житомир ҳақидаги гапига эътибор берганидан ҳам аччиғланарди.— Нақ сизнинг ўлжа пулларингизни,— у айтилиши лозим бўлган нарсаларнинг бутунлай тескарисини гапирди.— Зикин ҳақ: бу пулларнинг нима кераги бор? Германияга савдогарчиликка келувдикми? Соатлар бўлса, бошқа гап. Уларни, Меженин, соати йўқларга ула-

шинг. Ҳеч бўлмаса постда турганларида вақтни аниқ биладиган бўлишади. Пулни эса... Ҳеч қанақа магазину, ҳеч қанақа савдо-сотиқнинг кераги йўқ. Қани, Таткин, рейхсмаркаларни санаб чиқинг-чи («Рейсмаркаларни санаб кўришларини нимага айтдим?»). Яхшиси, уларни ё ёқворинг, Меженин, ёки битта-ярим-танинг кўзини ўйнатиб юрмаслиги учун полк штабига топширинг. Взвод аҳмоқона савдогар ҳолатига тушиб қолишини истамайман!

Никитин бу буйруғи билан Межениннинг газабини ошириб, нафсониятига тегиши ва айни пайтда взвод командири сифатида солдатларини ёнбошга келиб қолган уч-тўрт кунлик кайфу сафодан бенасиб этиб, таъбларини тирриқ қилиши ҳам мумкин эди. Бироқ у беихтиёр буюриб юборганидан ҳамма жимиб қолди, солдатлар энди у билан Меженинга юрак ҳовучлаб қарашарди. Меженин бўлса, тишини тишига қўйганича Никитинга сарғиш ва қаттиқ кўзларини тикди-да, аста бундай деди:

— Тушундик, лейтенант. Бажараман. Буюрилганидай, бизнинг ишимиз бўйсунуш.

Кейин у стулни тарақлатиб ўрнидан турди ва адл қоматини ростлагач, тагида қоп ётган стол ёнига келди-да, «сурги»ни чўзиб-тортиб, қопнинг ичидаги ясси қутичаларни ҳам, бир-биридан сийпаниб кетган пачкали пулларни ҳам ошкора ағдарди. Сўнгра команда берди:

— Кимнинг соати бўлмаса, шошилмай танлаб олаверсин! Таткин, пулни сана! Лейтенантнинг истаган соатини танлаб олишга ҳақи бор!

— Ҳожати йўқ! Меники ҳали юриб турибди,— жавоб қилди Никитин. У қўлидаги эски, миллари қурум ва окоп чанги босган, Гомель яқинидаги деярли қон тўкилмаган жангдан кейин офицерлар блиндажидан топиб олган соатини ирим қилиб янгисига алмаштирмаганини кўнглидан ўтказиб қўйди.

Межениннинг командасидан руҳланган солдатлар стол олдида уймалашиб, сиртдан қараганда жажжигина кўринган қутичаларни таваккалига танлаб олишаётганларида ошхонага биринчи взвод командири лейтенант Князко кириб келди-да, остонаданоқ ҳайқирди:

— Сихатлик тилайман, иккинчи взвод! Салом, Ни-

китин! Нонушта қилдингларми? Бўлмаса, нимага мушукка овқат бермадинглар?

Лейтенант Княжко анча навқирон бўлиб, бели ҳам ингичка, гимнастёркаси ўзига жуда ёпишиб, баданини таранг кўрсатиб турар, тасмаси у елкасидан ҳам, бу елкасидан ҳам ўтган, кўзлари қизларнинг кўзларидай мовий ва мулойим эди. У ҳар сафар взводда кўринганда бамисоли нозик, омонат одам келгандай туюларди. Бироқ бу кўринишгагина шундай эди. Кўпинча Княжконинг ёш башараси жиддий, бағоят кескин тусга кирар, шунда Никитинни унинг овози, нигоҳи, келишган қадди-қомати ҳушёр торттираётгандай бўларди. Княжко москвалик профессор оиласидан, филология факультетида ўқиган, Озерковская соҳилида яшаган, Никитин турган Пятницкая кўчасини ҳам яхши биларди. Улар Москва-реканинг нариги бетидagi тротуарларда бир-бирларини сира ҳам учратишмаган, фақат фронтда, қирқ учинчи йилнинг охирида дўстлашиб олишганди. Лейтенант Княжко фронтнинг ичкари томонидаги госпиталдан келгани учун ҳам оқсоқланиб юрар, батареядаги жангда ҳалок бўлган биринчи взвод командирининг ўрнига тайинланганди. Бунгача у пиёда аскарлар орасида хизмат қилиб, Днепрда рота командири бўлган, бироқ ярадорлиги ва оқсоқлиги туфайли ўқчи қисмга олинмай, ўз истагига кўра, дивизион артиллериясига юборилганди.

— Биринчи взвод ташриф буюрган бўлса, биродарлик саломи,— жавоб қилди Никитин Княжко келганидан суюниб кетиб. У шу пайтда Москва-реканинг нариги бетидagi тор кўчаларда кечган бир вақтлардаги июль субҳидамларини, деворлар тепасидаги қуёш ва кўчалардаги тераклардан учиб тушган булдуруқларни дили билан туйгандай бўлди.— Салом, Андрей! Нима у? Мушукни қайдан олдинг?

— Қаёқдан, дейсанми? Иккинчи взводда шунақа тартибсизлик бўлади ўзи, шўрлик жонивор ҳамманинг кўзи олдида очидан ўлишига сал қолибди. Сизлар нимага қарамайсизлар?

Лейтенант Княжко бениҳоя ораста кўринар, гимнастёркасининг гижим жойи йўқ, сариқ сочининг фарқи қийшиқ очилган, намлаб таралган, кўкраги мушакдорроқ қатор орденлари кўзни олар, этиги ҳам ярақ-юруқ қиларди. Сал букилган қўлида тантанали

сафланиш найтидагидай фуражкасини эмас, ҳурпайма, оқишроқ мушук ушлаб тургани ғалати туюларди. Мушук исқирт тумшугини унинг елкасига тираб олган, Княжко эса уни силашини қўймасди.

— Қарасам, жонивор уй олдида етимчаю гарибдай ўт еб ўтирибди,— деди Княжко.— Кўзинг қаёқда қолди, Никитин? Ушатиқов, унга тез бўтқадан беринг, солдатчасига боқинг, бўлмаса, взводимга олиб кетаман!

Княжко мушукни пастга туширди. Мушук бўлса жунлари тўкилиб кетаёзган қорни билан чалқанча ётиб олди, сўнгра солдатларнинг этиклари эзғилаган гиламга ҳузур қилиб бўйинини суйкади, оёғини эринибгина қимирлатиб, гўё Княжкони бошлаган ўйинини давом эттиришга таклиф этгандай бўлди.

— Ё тавба, ростданам мушук-ку!— ҳозиргина суюниб янги соат тақиб олган Ушатиқов зумда соатни ҳам эсидан чиқариб, хурсанд кулиб юборди.— Наҳотки немис мушуги бўлса? Пиш, пиш... оёғи билан нималар қилаётганини қаранг-а! Русчага тушунадими? Унга нима дейилади ўзи?

— Фақат французча гапирилади,— Княжко жиддий қиёфада енгиди қолган мушук тукларини чертиб туширди.— Немис мушуклари одатда французча сўзлашиладиган оқсуяк хонадонларда тарбия қилинади, бироқ шунда ҳам рус бўтқасидан бурун жийирмайди. Тушундингизми?

— Мен тўғриси сўраяпман, ўртоқ лейтенант... Эҳе, жудаям савлатли экан-ку!

Ушатиқов каптарникига ўхшаш мулойим кўзларини чақчайтирганича мушукнинг қорнини сийпалаб қўйди, мушук эса ўйнашиб оёғи билан уни аста туртиди, Ушатиқов чўққайиб ўтирди-да, кўзларини пирпиратган кўйи мулойим ва майин овозда чақирди:

— Пиш, шпрехен, шпрехен,— ком, ком, сенга бўтқа бераман... Хенда хох, гут, гут, гутен морген... Эҳе, жудаям савлатли экан-ку.

— Миясиниям ачитиб юбордингиз,— деди Никитин кулгисини босолмай,— немис мушуклари ҳам биттагина халқаро тилни тушунишса керак, дейман. Пиш, пиш, пиш. Синаб кўринг-чи. Тушунмаса, немисча сўзлашув китобини қўлга оласиз.

— Тўғри, ўртоқ лейтенант, тушуниши керак, пиш,

пиш, пиш!— Ушатиков ҳамон чўнқайганича орқасига тисарилиб майин овозда мушукни чақирди.— Бу ёққа, бу ёққа, бурчакка кел, бўлмаса этиклари билан босиб олишади сени...

— Бирор янги гап борми, Андрей?— сўради Никитин.— Штадан бирорта кўрсатма йўқми? Ҳамон чурқ этишмаяптими?

Лейтенант Княжко гимнастёркасига илашиб қолган тукларни олиб ташлаб рейхсмаркалар уюлиб ётган столга, пачкаларни қатор тизиб қўяётган Таткинга, Меженин атрофидаги соатли қутичаларни ҳаяжонланиб олишаётган солдатларга қайрилиб қараркан, деди:

— Ҳаммаси илгаригидай. Бирорта ҳам буйруқ йўқ. Қизиқ, қаерда ва қанақа банкни мусодара қилувдинлар, Никитин?— у киноя қилса ҳам мовий кўзлари жиддийлигича қолаверди.— Берлиндами? Ёки Кёнигсдорфдами?

— Кунимиз яхши ўтяпти-да, ўртоқ лейтенант!— жавоб қилди Меженин солдатлар қуршовидан овозини баландлатиб,— ҳовлида ҳамма қулайликлар, дорихонада телефон бўлса ҳам ҳеч ким қизиқмаяпти! Илтимос, совгадан олсангиз, кафолати маълум — бир йил юриб беради!

— Сизларда бунақа нарсалар серобми дейман-а?

— Ҳаммага етади, ўртоқ лейтенант, бир вагону битта аравачада бор! Манави яссироғини олинг, қўлингизга ярашади... Секундни кўрсатадиган мили ҳам бор.

— Немисларнинг ҳеч нимасини олмайман,— жавоб қилди Княжко қуруққина.— Билишимча, Меженин, бунақа ишни дафн командаларигина қилишади.

— Яп-янги соат, ўртоқ лейтенант, худди магазиндан чиққандай. Қўлдан ечиб олинганмас!

— Барибир.

— Ту-шун-дик,— деди Меженин чўзиброқ. Ҳар кимнинг диди ҳар хил, бировга у ёқади, бировга бу. Бизнинг лейтенант ҳам принциплардан.

Меженин кўзларини қисганича соатни бураб, юришини эшитиб кўрди-да, ҳафсаласи пир бўлиб, уни столга ташловди, соат қутичалар орасига чиқиллаб тушди.

— Жуда соз,— Княжко Никитинга ўгирилди.—

Нонушта қилибсан, тўғрими? Тўпларни бир айланиб келайлик. Бугун кун яхши. Нақ ёзнинг ўзи.

— Ҳа, яхши кун,— унинг гапига қўшилди Никитин ва кеча ювилган пилоткасини кийиб, Меженинга тайинлади:— Мабодо штабдан телефон қилишса, тезда етказинглар.

— Ваҳимали эмас, дуруст қилинган,— деди Княжко эшик олдида ошхона бурчагига имо қилиб. У ерда Ушатиков чўнқайиб ўтирган кўйи немис котелогига қопқоғига солдатларнинг қолган-қутган ликобчаларидаги сўк бўтқани қириб-сириб, мушукни боқарди.

Кун аллақачон ёйилиб кетган, немисларнинг бу вилоят шаҳарчасидаги сокин кўчаларнинг бир томонига офтоб тушиб тургани учун анча иссиқ, иккинчи томони эса соя бўлгани сабабли ҳамон салқин, баҳоргидек захроқ эди. Салқин ҳавода темир ихоталардан осилиб тушган, барвақт қийғос гулловчи сиреннинг ёқимли исси анқирди. Тротуарлардан юрганда димоққа уриладиган ва кишини сархуш этгучи чорбоғ исига сокин кўчаларга сира ҳам тўғри келмайдиган солдат ошхоналарининг тутуни, селгиётган йўл ёқасида турган машиналарнинг бензин исси аралашиб кетаётганди.

Бу сокин шаҳар аллақачон уйғонган, черепицали томлари қип-қизариб турар, қарағай таналари офтобда олтинланар, полк ташвишидаги старшиналарнинг бақариқ-чақириқлари, нонуштадан кейин ювиладиган қозонларга ошпазларнинг чўмичлари тарақлаб тегаётгани эшитилар, чеккароқдаги боғ ичкарасида турган фронтнинг орқа томонига тегишли машиналарнинг моторлари гуриллаётгани ҳам қулоққа элас-элас чалинарди. Ибодатхона ёнидаги чоққина кўчаларда ёз қилиб олишган шинелсиз, пахталиксиз солдатлар гуруҳ-гуруҳ кўриниб қолишар, улар кўчаларнинг ўртасидан юришиб, голландча фонуслар тагидаги пансионларнинг бегона тилдаги вивескалари, сартарошхоналарнинг ойнабанд витриналаридаги аёлларнинг улама сочларини, ёпиқ пивохоналарнинг тушириб қўйилган дераза тўсиқларини томоша қилишар, ибодатхонанинг тош тўшамалари, силлиқ зиналарида ваза қилиб дам олиб, чекишар, офтобда исинишар, турунглашишар, ибодатхонанинг мовий осмон оғушидаги томининг готик усулдаги найзаларига қарашарди.

— Қувноқ шаҳарча,— деди Княжко рўпараларидаги келаётган солдатларнинг честларига Никитиндан дурустроқ честь билан жавоб бериб.— Маза қилиб туришган. Умуман айтганда май — ажойиб фасл-да!

Никитин сўради:

— Менга айт-чи, брюргерлар қаерда ўзи? Ерўларда ўтиришибдими? Беркиниб олишганми? Ё биз турган уйнинг эгаларига ўхшаб қочиб кетишганми?

Бу кўринишидан озодагина, топ-тоза, қулай, кичкина магазинлари, ресторанчалари, майхона ва эҳтимол берлинликлар ёзда дам олгани келишадиган пансионлар кўп типик курорт шаҳарчаси эди. Бирсқ ҳозир ҳеч ерда немисча сўзлар эшитилмас, гарчи солдатлар уйларни эгаллаб, квартираларда эгалари билан бирга туришган бўлишса-да, ҳамма ерда деразаларга пардалар тортилган, машина моторининг овози ёки кўчма ошхонанинг тарақа-туруқи яқинлашиб, кўчада солдатларнинг хохолашлари ёки гурунглари эшитилиб қолган пайтлардагина пардаларнинг чеккаси сал кўтариларди холос.

— Менимча, немислар Венкнинг афсонавий армияси Берлинни қутқаришига ишонмай қўйишганга ўхшайди. Шундай бўлса ҳам ниманидир кутишяпти,— жавоб қилди Княжко.— Бу ёғини айтсам, ўзим турган уйнинг эгалари нафасларини чиқаришмайди, оёқ учида юриб, шивирлаб: «Гитлер капут», дейишади ва нуқул солдатларга эгилиб-букилишади. Мени ҳам худди генералдай кўриб, пойандоз бўламан, дейишади. Ҳатто ётган жойимдаёқ қандайдир бемаза нарсани «кафе» деб ичиришга ҳаракат қилишади. Чингизхон босқинидай бўлади, деб ўйлаётган бўлишса керак-да. Немислар немисликларича қолишади. Крафт! Крафт! Зўр кучга бўйсунишади.

— Ўзим турган уйнинг эгалари қаёққа қочишганини билишга қизиқяпман,— деди Никитин.— Ҳамма нарсаларини ташлаб кетишган, уйда ҳеч ким йўқ.

— Мана сенга олий ирқнинг вакили, кўзинг учиб турган экан,— деди Княжко афтини буриштириб.— Чамаси, ширакайф.

Рўпарадан оппоқ гуллаган зич сиренларни айириб турган темир панжаралар соясида қизил юзли кекса кемис тош тўшамаларга омонат оёқ босиб келар, бошида қора шляпаси бор эди. У бирдан тўхтаб, бошидан

шляпасини олганди, қип-қизил тепакали кўриниб кетди. Немис шу алфозда шляпасини эзгилаганича эгилиб-букилар, тили ҳам аранг айланарди:

Guten Morgen, Herren Offiziere, guten Morgen. Рус карашо, Гитлер капут... аллес... Сталин гут, карашо, Гитлер плёхо, капут,— немис Никитин билан Княжко то унга рўпара бўлгунларича ўрганиб олган сўзларини қайта-қайта такрорлади. Сўнгра қизил юзидаги ажинлари илтижолититради.— Entschuldigen sie, bitte, Herren Offiziere, geben sie mir, bitte, ein Stück Zigarette¹. Рус карашо сигаретте... Водка гут.

— Сенда топиладими?— ўзи чекмайдиган Княжко Никитиндан жиддий сўради.— Бўлса бер. Бу орий қаерда ичиб олганикин? Менимча славянлар сахийликларини кўрсатиб қўйишганга ўхшайди. Шундай.

— Битте,— Никитин ўлжа сигарет пачкасини очди, немис эса ҳамон шляпасини киймай бармогининг учи билан авайлаб битта сигарета олди-да, искагач, инграб юборди. Шунда Никитин деди:— Кўпроқ олаверинг... Жин урсин, немисчасига қандай айтиларди? Bitte, nehmen Sie noch Zigaretten, bitte, bitte²!

— O! Nur zwei Zigaretten, danke schön, danke schön,³ миннатдор немис, боягидай астагина иккинчи сигаретани олди. Сигарета пачкасини томоша қилиб туриб ясама ҳайрат билан ҳайқирди: O, „Juno“, deutsche Zigaretten! Danke schön, entschuldigen Sie, bitte, Herr Offizier⁴. Гитлер капут! Auf Wiedersehen!.. Рус карашо!

Шундан кейин немис шляпасини терлаган боши узра тутганича панжара олдида узоқ туриб қолди. У Никитин билан Княжко ўтиб кетаётганларида бурилиб, ясама тишларини кўрсатиб иршайди.

— Рус карашо, водка гут. Ҳамма гап шунда эканда,— деди Княжко ва йўл-йўлакай келишган гавдасини чўзиб, панжара ортидаги сирендан битта новдани синдириб олиб ҳидлади. Сиреннинг шабнамли намхуш ҳиди Никитиннинг ҳам димоғига кирди, Княжко сарғиш қошларини яна чимирди.— Сен билан битта нар-

¹ Узр, жаноб офицерлар, менга битта сигарета беринглар.

² Марҳамат, яна битта сигарета олинг, марҳамат, марҳамат.

³ Фақат иккита сигарета, катта, катта раҳмат.

⁴ O, «Юно» немис сигарети! Катта раҳмат, кечирасиз, жаноб офицер.

сани гаплашиб олмоқчийдим, Вадим. Бизни нима учун Кёнигсдорфга келтириб қўйишгани ҳали номаълум. Бу шунчаки бўлмаса керак, дейман. Берлиндан кейин батареямизда майнабозчилик бошланди. Гўё уруш тугаб, ҳаммамиз ёппасига телба бўлиб қолгандаймиз. Штабдан ҳеч қанақа буйруқ йўқ. Нуқул бекорчимиз. Бугун кечаси соқчини текшириб қўяй, деб чиқсам, у киши постида йўқ, диванда чақалоқдай маза қилиб ухлаб ётибди. Бу ҳеч чидаб бўлмайдиган нарса! Бу аҳволда эртадан бошлаб батарея билан саф тайёргарлигини қаттиқ ўтказишга киришаман. Бу славянларимизни сал силкитиш, бир амаллаб пастга тушириб қўйиш керак-да. Йўқса, бу ерда ювош бузоқчаларга айланиб қоламиз.

— Ҳа,— деди Никитин.— Менинг взводимда ҳам шунга ўхшаган бемаъниликлар бўляпти. Бироқ ўзим ҳам, ҳаммаси тугади, деган фикрдан қутулолмаётганимни биласан-ку...

Улар жим қолишди. Кўчанинг ўртасидан сапёр солдатлар келишар, уларнинг кулгилари, оғизда чалинадиган гармончанинг ингичка овози ҳам эшитиларди.

— Меженининг ўлжаларга ўралашиб қолибди, дейман,— деди Княжко сирень новдасини ўнг қўлидан чап қўлига олиб, яқинлашган солдатларнинг честларига жавобан честь бериб. Солдатларнинг хушчақчақ, қув кўзли биттаси лаб гармошқасида «Катюша» ни чаларди.— Тагин у ҳаммани эзяпти. Сезяпсанми?

— Сезяпман, бироқ ажойиб тўп командири.

— Келишувчансан — ўн тўққизинчи аср адвокати-сан,— деди Княжко.— Бунда оқилона наф кўрмаялман. Сен взвод командирисан, ҳали ҳаммаси яқунлангунча солдатларингга таъсир кўрсатишинг керак...

— Наҳотки ҳали-бери тугамайди, деб ўйласанг?

Улар панжасида бир кружка пиво бор айиқ тасвирланган эски вивескали ёпиқ майхонадан ён томондаги кўчага бурилишди. Бу ерда артиллерияга юк етказиб берувчи машиналар, медсанбатнинг юклари ва аравалари тирбанд эди. Улар тротуар бўйлаб ўсган кекса қарағайларнинг сарғиш сояларидан ўтиб бора бошлашди. Кўчанинг охирида гўё олдиндаги иморатларнинг томлари иккала томонга сурилгандай бўлиб, сайхонлик узра кетган тиниқ ва тўлқинсимон мовий ҳаво, парқув булутли зангори осмон кўзларини қа-

маштирди. Шаҳар чеккасидаги чўзинчоқ кўлларнинг бамисоли курортлардагидай қумли пляжлари, соҳиллари, ундан наридаги офтобда товланаётган майсалар ҳам кўзга ташланар, куллас, май ойининг пешин пайтидаги иссиқ ҳавоси ҳукмрон эди.

— Менимча, бордию ночор аҳволда қолсак ўзимизни кечирмасак керак,— деб қўйди Княжко ўйчан қиёфада.

Учинчи боб

Олдиндаги маррадан йироқ сокин бу шаҳарчада ҳали ҳам чироқларни ниқоблашга амал қилинарди. Кечқурунлари биринчи қаватдаги кабинетми, кутубхонагами ўхшаган катта хонада пардани зич тортиб ўтиришар, старшина Берлин омборларидан топиб келган бавар пивосини нўш қилиб ўлжа сигареталарни аямай чекишу гурунглашишдан бошлари чиқмасди.

Вағир-вуғур авжида, стол тепасидаги лампамоё чироқнинг кўм-кўк шиша соябони сигареталар тутуни орасида лойқа сувдагидек сузар, кийик шохлари ва қорамтир картиналар қуршовидаги қадимий китобларнинг заррин муқовалари узра кўк медуза янглиғ қалқирди. Картиналарда қора булутлар остидаги қоялар каби қад керган ўрта аср қасрлари тасвирланганди.

Кечки овқатдан кейин қўққисдан медицина хизмати младший лейтенанти Аксёнаво ҳамроҳлигида батарея командири Гранатуров келиб қолди. У Шпреенинг ғарбий соҳилида қўлидан ярадор бўлган, овози дўриллоқ йигирма беш яшар забардаст йигит эди. Ёслиши биланоқ медсанбатда тўпчиларни соғиниб қолгани, хамир бўтқа еявериш жонига текканию, Галочка билан йўли бир тушиб қолганини дўр-дўр айтиб, мени ҳалиям батарея командири деб билсанглар меҳмонларни кутиб оласизлар, деди. Шу ерда кундузги ишлардан гурунглашиб ўтирганларида Гранатуров ўлжа қилинган, Никитин тақиқ солиб қўйгани учун ҳозир кераксиз қоғоз бўлиб ётган рейхсмаркаларни эшитди-да, кўп ўйлаб ўтирмай улардан оқилона фойдаланиш, яъни қизиқ учун ҳар кимга ўн минг маркадан улашиб, картада йигирма бир ўйнашни, шу

тариқа ишқда кимга омад ёру, кимга ёр эмаслигини аниқлашни маслаҳат берди, Галяга босиқ лейтенант Княжко кўз қисиб таклиф қилди:

— Илтимос, Галочка, бахтингизни синаб кўринг, бизга қўшилинг. Бунақа пайтда аёлларга омад келишини томоша қилиш қизиқ бўлади.

— Нимага? Сиз мени аёллик хусусиятларидан маҳрум қилмоқчимисиз, Гранатуров? — деди Галя лоқайд китоб жавони тагидаги чарм қопланган диванга ўтираркан. — Бундан шахсан сизга наф йўқ.

— Шахсан менинг сувга чўккан одамдай нуқул омадим келгани келган, — хўрсинди Меженин қопдан пачкали пулларни столга олиб қўяётиб. — Медсанбатга бир марта бўлса ҳам тушсам, дегандим-да, ўртоқ медицина хизмати младший лейтенанти.

— Унда албатта томоша бўларди, ортингиздан ҳамир бўтқангизни кўтариб юришарди. Шўри қурсин медсанбатнинг. — Галянинг овози калакаомузроқ чиқар, юзи чувак, сочу қошининг қорамтирлиги, оппоқ пешанаси демаса, у ҳам солдатлар даврасидаги гапга чечан медсанбат врачлари ва ҳамшираларидек ашаддий шаддодга ўхшарди:

— Демак, карта ўйинини бошладик! — команда берди Гранатуров. — Қани, славянлар! Ахтунг!

Меженин биринчи бўлиб банкка пул тикди-да, одатдаги валетлар ўрнига Гитлернинг қўшалоқ расми бор яп-янги атлас картани шигиллатиб сузишга тушди.

— Китоблар, кийик шоҳлари, қадимий гравюралар, — деди Галя хонага кўз югуртириб. Кейин у Княжко билан Никитинга тикилди. — Кимнингдир руслар томонидан безовта қилинган турмуши... Улар биздан нечоғди қўрқишлари ва ёмон кўришларини тасаввур қиляпман. Лейтенант Никитин, бу ерга взводингизни ўзингиз жойлаштирдингизми?

— Албатта, — деди Никитин. — Бўм-бўш уй. Эгалари йўқ.

— Лейтенант Княжко қўшни уйдами? Ёнма-ён-мисизлар?

— Эҳтимол, — қуруққина жавоб қилди Княжко. — Взводим ён уйда бўлса бордир.

— Жанговар взводлар ёнма-ён туради, шуни унутманг, Галочка! — Гранатуров Меженин столга ташлаган картани олиб хонани бошига кўтаргудай шан-

гиллади.— Яна битта. Шундай... Бахтимдан, яна. Ҳа, тақдир — котелок, ҳаёт — балалайка, торт-торт! Ҳар жиҳатдан омадинг келяпти, сержант! Беш юз марта ютқаздим! Омадли шайтон экансан! Қани, бир синаб кўр-чи, лейтенант Княжконинг омади келармикин!

— Тонмайман, айтишларича, онам бошимни тошдан қилиб туққан экан.— Меженин ўйин яхши бошланганидан хурсанд бўлгани учун банкда кўпайган пулни тўдалаб, яна карта сузишга тушди.— Айтишларига қараганда, илгари эксплуататорлар аёлларни картага тикишаркан. Қанча тикасиз, ўртоқ лейтенант? Олаверинг, сизга тўппа-тўғри очко чиқади — уч, етти, туз... Очмасдан олишга ўйнамайсизми? — деб сўради у Княжкодан. Сўнгра киприкларини пирпиратиб диванда суяниброқ ўтирган Галяга мулойим нигоҳ ташлаб қўйди. Галянинг кўкиш юбкаси жуфтлашган тиззаларини сириб турар, этиги ялтирарди.— Сиз, Галя, мабодо ўша замонларда яшаб, картада ютқизилсангиз, нима қилардингиз, билсам бўладими?

— Очмасдан олишга ўйнамайман.— Княжко сузилган карталарини очмасданоқ юзи Галянинг қисқа кулгиси ва жарангдор овозидан ингичкалашиб кетгандай бўлди!

— Зўр ҳазил қиларкансиз, Меженин! Сизга яхши жавобим бор. Қирқ бешинчи йилдаги ўрта аср феодал экансиз. Худо кўрсатмасин, мени ютиб олсангиз, ёстиқ тагига ўткир ханжар қўйиб қўярдим.

— Демак, сираям аямай ўлдираркансиз-да?

— Ўйлаб-нетиб ўтирмасдим. Бир лаҳза ҳам.

— Бу гапни ҳазм қилу, тиржайвер, сержант, тушунарлими? — Гранатуров завқланиб шундай деркан, соғ ўнг қўли билан камаридаги ялтироқ ханжарини қинидан сугуриб, уни ҳавода ўйнатди.— Совға қилайми, Галя? Эҳтиёт шарт-да!

— Ўн етти,— Княжко парво қилмай карталарини очди.— Ўзингизда қанақа, Меженин?

— Ўн тўққиз, ўртоқ лейтенант,— Меженин карталарига пуфлаб ҳиринглади.— Ютқиздингиз! Хаппайи ҳалол ютқиздингиз. Эҳ, севгида ҳеч омадим юрмаяпти-да...

— Уқиб кўр-чи, Княжко, ханжарнинг дамига нималар ёзилганикин,— Гранатуров шундан кейин ханжарни Княжко олдидаги пачкали рейхсмаркалар ус-

тига ташлади.— Ичимизда немисчага фақат сенинг тишинг ўтади. Қани, ўқи-чи! Ҳамма эшитсин!

— Blut und Ehre, — Қовоғи солиқ Княжко ханжарга ёзилган сўзларни ўқиб, таржима қилди:— Блют — қон, Эре — номус.

Меженин уста қиморбоздай картани чийлади-да, уни текислаётиб кесатган бўлди:

— Қисқаси, ханжарча омад дегани экан-да. Ўзимизнинг «Ё орденлар кўкрагингда, ё каллангни кўр бутада» каби. Хўш, ўртоқ лейтенант? Омадга ўйнайсизми? Очмасдан олишга.

— Сузинг,— деди Никитин.— Менга барибир. Банкага бера қолинг, майли.

— Файласуфсан-да, Меженин, сендан ўтадигани йўқ!— Гранатуров эпчил ҳаракат билан ханжарни қинга солди.— Бу матоҳни, дўстлар, Берлинда, гитлерюгенднинг Шпreedаги ёзги мактаби штабида олувдим. Тўппа-тўғри — қон ва номус. Зўр айтилган. Шунинг учун ҳам Галочкага тутувдим. Пиводан қуяйми, Княжко?

— Йўқ, керак эмас.

— Узр, чекиш-ичмаслигинг эсимда йўқ. Зоҳидсанку. Танк зирҳи, темир-бетон!

Гранатуров столдан очиқ шишани топди. Сўнгра қора, ёндирувчи кўзлари билан Галянинг бошидан то чалиштириб ўтирган оёқларию тор қўнжли хром этикларигача қизиқсиниб кузатгач, илжайган кўйи сўради:

— Зериктириб қўймадикми сизни, Галочка?

Галя энди ҳеч кимга қиё боқмай, қадимий кабинет дивани бурчида юзини муштига тираб бепарво ўтирарди. Иккинчи қўли билан тиззасидаги коленкор муқовали вазмин китобни варақлар, оппоқ пешанаси пастга қараган, пайваста қошлари қорайиб кўринар, юзида қандайдир ўйчан ва босиқ ифода акс этарди.

— Галочка,— деди Гранатуров мулойим овозда қиз томонга эгилиб.— Нега ҳадеб китобга қовоғингизни соляпсиз? Биз билан гаплашиб ўтиринг, озроқ пиводан тотинсангиз-чи, бу ёғи ҳаммаси жойида бўлади. Мабо-до битта-яримтамиздан тортинаётган бўлманг тағин. Сиз нимаики қилсангиз, ҳақингиз бор, Галочка, оддий аскар эмас, офицерсиз, ахир!

Гранатуров Княжкога қараб жилмайди. Княжко

бўлса энсаси қотиб, афтини буриштирди, портупейли кўкраги сал кўтарилган, фарқи қийшиқ сочи силлиқ таралганди. Ниҳоят, у қуруқ ва норози оҳангда:

— Хиралик қилмасликнинг иложи йўқми, ўртоқ старший лейтенант?— деди.

— Нега жаҳлинг чиқяпти, лейтенант, наҳотки сени хафа қилган бўлсам? Ё Галяни ранжитдимми?— Ёлғондакам таажжубланган бўлди Гранатуров.— Ма-на энди айбсиз айбдор бўлиб ҳам қолдим!

— Тушунишимча,— боягиндай оҳангда гапини давом эттирди Княжко,— медицина хизмати младший лейтенанти батареяда ҳеч кимга бўйсунмайди ва ўз ихтиёри ўзида. Шунинг учун маслаҳатларингиз шахсан менга кулгили туюляпти.

— Оббо лейтенант-е! Оббо Княжко-е, барибир сени яхши кўраман, сабабини ўзим ҳам билмайман!— зўрма-зўраки хохолади Гранатуров.— Улай агар, яхши кўраман, қачон бир-биримизни сенсирашга ўтамиз ўзи? Ё мени сизлаб юравермоқчимисан?

Княжко ҳамон совуқ боқарди.

— Сенсиролмайман сизни, ўртоқ старший лейтенант. Менга катталар билан устав бўйича муомала қилиш қулайроқ.

«Ҳа, Княжко ўрталарида бўлиб ўтган эски можарони унутмабди, кечирмабди ҳам,— кўнглидан ўтказди Никитин таваккалига тўртинчи картани очмасдан олаётиб.— Ҳа, у нимаси биландир комбатга қараганда кескинроқ ва дадилроқ. Буни Гранатуров ҳам билгани учун Галянинг олдида у билан гижиллашишни истамаяпти».

— Ютқиздим, албатта, жин урсин!— Никитин шундай деб пулни столдаги пул уюмига қўшиб қўйди.— Ростданам омадингиз келяпти, Меженин.

— Бошим тошдан бўлиб туғилган эканман, ўртоқ лейтенант. Шаҳардаги гиламларда юмалаб ўсмаганман-да!

— Бош тошдан бўлишга нима етсин! Начора, яна бир марта синаб кўрайлик-чи, боши тошдан бўлмаганларнинг қанақа омади келаркин,— деди Княжко бирдан қайсарлик билан.— Фақат билиб қўйинг — очмасдан олиш эмас. Картани сузинг, сержант.

— Кутубхонага эътибор бердингларми?— Бемавридроқ савол бериб қолди Галя жиддий кўзларини ки-

тобдан узиб.— Қизиқ, бу ерда кимлар турганикин-а? Қаёққа қочиб кетишдийкин? Кечқурунлари мана шу стол ёнида эркаклар бошларида тунги қалпоқ, аёллар эса халатда ўтиришиб, манави кўҳна китобларни ўқишгандир. Улар уруш, Гитлер, биз руслар ҳақида қанақа хаёлларга борганларини сира ҳам тасаввур қилолмаяпман... Мана энди ҳаммасини ташлаб қочиб кетишибди.

— Бўм-бўш уй,— унинг гапини тасдиқлади Никитин.

— Бўш...— Галя лампамой чироқ ёритган чанг-чунг соябон, деворлардаги қалин рамкаларда турган картиналар, эски чарм креслолар, деразаларга тортилган қизил духоба пардалар, яланғоч аёлларнинг ихчам тасвирлари чизилган каминга разм солиб гапида давом этди:

— Ҳатто хонадон пуштипаноҳи — қадимги фаришталар ҳам қолиб кетибди. Эсингиздами, Никитин? Мактабда Рим тарихини ўтганимизда буларни эслаб қслувдим. Ташлаб кетилган бегона уйда негадир маънос тортиб қолган пайтларингиз бўлмайдими, Никитин? Қандайдир файзсиз.

— Нега энди файзсиз бўларкан? Ажабтовур-ку!— Таскин берган бўлди Меженин ва картага пуфлаб уни нақ бурни олдида эпчил чийлади.— Мана энди бу ёғи чатоқ кетди. Учлик!.. Пуф-пуф, бир бало бўлади шекилли!..

— Фаришталарни яхши эслолмайман,— деди Никитин. У Галянинг босиқ овозини эшитганида дилидан бу гап менга ҳам, Гранатурову Меженинга ҳам эмас, Княжкога қаратилган, деган фикр кечувди. Галя аҳтимол Княжко билан бир хонада гарчи у бутун оқшом бир оғиз гапирмаса-да, мана шу алфозда бирга ўтиришга ҳам рози эди. Ё бу Никитинга шундай туюлганмикин?

— Урушдан кейин эрга тегасиз, уйингизни бундан ҳам ҳавас қилгули ясатиб юборасиз!— Гранатуров кўзини қисиб қўйди.— Ушанда сизни бир кириб кўрсам қани эди.

— Ростданми?

— Ҳайдаб юбормасмидингиз? Сал мўраласам ҳам майлийд...

— Анча кутишингизга тўғри келади. Жуда анча, ўртоқ старший лейтенант.

— Нега анча? Бу ерда ҳам жазманларингиз кўп-ку. Жимжилоғингиз билан сал имласангиз, бас, пойингизга ҳаммалари эмаклаб келишади.

Галя кулимсираб, тиззасидаги китобни паришон арақлашга тушди.

— Мен танлайдиган қайлиқман, Гранатуров. Шунанга эси паст аёллар ҳам бўлишига сиз сира ҳам ишонмайсиз.

— Оҳ, Галочка, эркаклар ҳам оёқ остида ётишгани йўқ-ку.

— Эркакларга тоқатим қолмабди. Урушда жудаям жонимга тегиб кетишди.

— Кимни ёқтирасиз бўлмаса? Аёлларними? Аёлларга турмушга чиқилмайди. Мумкин эмас!..

— Бировни севиб-севмай турмушга чиқишим билан кимнинг нима иши бор? Ё тавба, жуда қизиг-а! Шуни жуда ҳам билгингиз келяптими?

— Нақадар силлиқ ва кераксиз вайсақилик!— деди Княжко Меженин сузган карталарни эринибгина очиб. Кейин жаҳлини арағ босиб, гапини охирига етказди.— Ундан кўра, штабдаги янгиликлардан гапирсангиз-чи, комбат. Менимча, тўпчиларга қараганда медсанбатга янгиликлар кўпроқ келиб турса керак.

— Янгиликларми?— Гранатуров ўнг қўлида пиво шишасини очди-да, қадаҳини шиша бўйнига уриштирди.— Галочка, сиз учун! Қанақа янгиликлар, дейсизми? Ҳозирча батамом хотиржамлик, дўстларим. Фарбда жанглар кетяпти. Яна арзимаган майда-чуйда нарсалар ҳам бор,— Берлин остонасида тор-мор қилинган қандайдир тўдалар у ер-бу ердаги ўрмонларда изғиб юришганмиш. Бу лаънатилар асир тушишга қўрқишаётгани аён, лекин фрицларнинг қочадиган жойлари йўқ.

— Ҳа, бу математик ҳисоб! Мени икки очкога ютдингиз! Омадингиз келди, бундан чиқди, ўзингиз ҳам боши тошдан бўлиб туғилган экансизда-а?

— Ундан ҳам зўр, Меженин, зўр,— деди Княжко қуруққина. Чақалоқлигимда гиламда пийма кийиб юрганим ҳам эсимда.

— Лейтенант Княжконинг ҳамма нарсада омади келяпти, полкдаги энг бахтиёр одам-да!— Гранатуров

чап қўли осилган доканинг погони тагига кириб қолган жойини тўғриларкан, дўриллаганча гапни илиб кетди: — Тўғрим, Галочка! У бундай юз йил олдин яшаганида гусар бўларди. Оқ дастурхонга тўкилди вино... Ашулада шундай дейилармиди? Ушанда менинг ўрнимга қолиб ўтирмай гусарлар полкига командир бўларди.

— Биз кетайлик энди, ўртоқ старший лейтенант,— Галя китобни шартта ёпиб жавонга қўйди.— Мен врач сифатида ҳозирча даволанишда эканлигингизни эслатиб қўйишим керак.

— Галочка, азизим!— Гранатуров додлаб юбораёзди.— Медсанбатгами? Шундай зўр пивони ташлаб, палатадаги хурракчиларнинг ёнига бораманми? Мадорим йўқ. Жонимга тегиб кетишди, бир кунмас, бир куни уларнинг ҳаммасини отиб ташлайман, чидолмайман!

— Мадорингиз йўқ бўлса қолаверинг. Менга деса эрталабгача. Бугун сизга рухсат бераман. Мен бўлса навбатчилигимга боришим керак. Бу ёнига огоҳлантириб қўймоқчиман. Қизалоқ ёшидан аллақачон ўтиб кетганман, шунинг учун, илтимос, мени ҳеч ким куватмасин.

Тўппа-тўғри, кетишингиз керак,— Княжко Галя томонга қарамай, унинг гапини совуққина маъқулади.

— Қўйсангиз-чи! Бир ўзингиз-а? Кечаси-я? Немислар шаҳрида-я?— Гранатуров стулни шарақлатиб сурди-да, стол узра бақувват гавдасини кўтарди.— Мен ўз қароримни бекор қиламан, Галочка! Мен тайёрман!

— Йўқ,— деди Княжко совуққина.— Шаҳарда патруллар бор, хавфсирайдиган ери йўқ, ўртоқ старший лейтенант.

— Албатта,— Галя бош ирғаб, секин кулиб қўйди.

Батареяда биринчи взвод командири лейтенант Княжко билан медсанбат врач Аксёнованинг пинҳоний муносабатлари, улар батареядан ташқарида қанақа пайтда ва қачон учрашишларини ҳеч ким билмасди. Шунга қарамай батареядагилар аввалига уларнинг алоқаси борлигини тусмоллаб юришди, кейинчалик эса улар бундан ярим йил олдин Пруссия чегарасидаёқ,

Княжко артиллерия полкининг орқа томонида оёғидаги жароҳати очилиб, ўн кун даволанганида танишиб олганларидан воқиф бўлишди. Княжко медсанбатдан чамаси муддати битмаёқ чиққан, озиб кетган, индамас, ҳамон қаттиқ оқсоқланиб юрар, ҳужум бошланган пайтлар батарея йўлда кетаётиб қизил крестли санитар машина тўп ёнида тўхтаб, ундан нозиккина, қора қош, оппоқ юзини тўсдай сочлари қуршаган медсанбат врачлари тушиб, биринчи взводнинг тўпи ёнида, ҳас таянган Княжко билан ёнма-ён қадам ташлаганида ҳам лейтенант ўзини жиддий тутар ва сира сир бой бермасди. Медсанбат врачлари ўшанда жиддий тарзда чамаси яраланган оёғига дахлдор саволлар берса ҳам Княжко ўлганининг кунидан, ярим расмиёна жавоб берар ва тезроқ кетишини бетоқат кутаётгандай туюларди. Врач ҳам шундан кейин батареяда кўп қолмасди. Княжко эса қовоғини очмай, унинг келганини сира эсламас, солдатлар гарчи қизиқсиниб қарасаларда, жаҳли чиқишидан чўчиганлари учун овозларини чиқариб бир нарса дейишолмасди. Йўлдаги бунақа учрашувнинг гувоҳи бўлган Гранатуров бир марта Княжко йўқлигида гаши келиб ва тегажоқлик учун лейтенантимизнинг таъби жудаям нозик ёки аёллардан қўрқади, сулув жонон бўлса «бекорга оёқдан тол-япти», деганди.

— Ўзингиз илмоқ ташлаб қўя қолинг-да, аёл зоти капалакдай гап, учиб қаёққа ҳам борарди, ўртоқ старший лейтенант,— маслаҳат берди тажрибакор Меженин киприкларини пирпиратиб.— Ёнингда шунақа фа-ришта юргандан кейин довдирашнинг ўзи гуноҳ! Худо ҳам кечирмайди.

Қисқаси, Шпандад қалъаси яқинидаги отишма пайти Гранатуров кузатув пунктида тупроқ тагида қолиб, енгил контузия бўлса ҳам артиллерия полкининг медсанбатига тушиб қолди. Батареяга бир ҳафтадан кейин қайтди. У ҳамон илгаригидай дўриллар, овқат еверганидан янада тўлишган, ёнида консервалар, армиядаги таниш разведкачилардан олган уч шиша ароқ келтирганди. Гранатуров дарҳол блиндажга батарея офицерлари ва сержантларини йиғиб, «оқпадар ўғилнинг ватанга қайтиши»ни ювди. Шунда у офицерларга, ичмайдиган Княжкога синчиклаб кўз югуртирди, Меженин хиралик қилиб ундан «медсан-

батдаги у-бу нарса»лардан гапириб беришни илтимос қилганида Гранатуров офицерларга хушчақчақ ва талтайган қиёфада қаради-да, ясама камтаринлик билан дўриллади:

— Ноқулай-да, биродарлар, ишонмайсизлар-да, кейин алдади, деб юрасизлар...

— Жудаям қийнаб юбордингиз-ку, ўртоқ старший лейтенант!— шоширди Меженин.— Биз ҳам ичкари томонларда бўлганмиз ахир! Наҳотки узилиб қолган бўлсак?

— Биродарлар, сизларга айтсам, бир иш бўлди,— Гранатуров ахири мажбурандай гапга тушди.— Медсанбат немислар шаҳарчасида жойлашган экан. Фронтнинг орқа томони, ҳаммаси жойида, палаталарда электр, иссиққина, чойшаблар оппоқ, овқатланиш режим бўйича, ҳатто ўлжа повидло ва қаҳвадан ҳам бериб туришарди, хуллас, эртақдагидай яшардик, олдинги маррадаги қийинчиликлар йўқ! Контузиям эса енгил, юраверсам бўлар, курортда дам олардим ҳисоби. Медсанбатда десангиз, биродарлар, битта жувон билан танишиб қолдим, қадди-қомати, кўкраги, оёқлари, ўйчан кўзлари сизларга айтсам, фариштанинг ўзгинаси, худди малика Тамарага ўхшайди. Эрталаб келиб иссигимни ўлчайди, «аҳволингиз қалай», «ўқишингизга китоб олиб келайми», деб сўрайди, хуллас, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирамыз. Бир куни кечқурун у навбатчиликдан бўшаганидан кейин кузатиб қўйдим, ўзи немисларнинг уйида тураркан. Бордим. Хонаси алоҳида, ҳамма ёқда гилам, деразаларда парда, каттакон каравот, жимжитгина, уйнинг эгалари чурқ этишмайди, овозлари ҳам эшитилмайди. Ҳамма ёқ озода, чароғон ва шинамгина. «Ўтиринг», деди. Ўтирдим, унга тикилиб калламни ишлата бошладим. У бўлса буфет олдига бориб келди, қарасам, ичадиган нарса ҳам топилиб қолди, медицина спирти бор экан. Мен ичдим, у бўлса, ичмасдан менга ўйчан қараб ўтирарди. Хўш, дедим ичимда, шароит маълум, шундан кейин расамади билан ҳеч қанақа тайёргарликсиз ҳужумга ўта қолдим. Албатта, у шивирлаб, «йўқ, йўқ, керак эмас, мени тинч қўйинг, қўлингизни олинг», деган гапларни айтди, ранги қув ўчиб кетди, ҳатто тишлари такиллади, бироқ ўзи мени каравотга тортиб, тугмаларини ечарди... Ётганимиздан кейин чироқни ўчир-

дим, у ёғи, биродарлар, минг бир кечанинг худди ўзи бўлди. Декамерон! Шунақа китобни ўқиганмидинг, сержант?

— Ишингиз тезгина бита қолибди, ўртоқ старший лейтенант,— Меженин гумонсираб унинг гапини бўлди,— жуда китобий чиқяпти. Аёллар роса қаршилик кўрсатишади, кейин куч қаршисида таслим бўлишади.— Сизда эса дабдурустан.

— Бўлмаган гап! Ёлгонни роса қияяпсиз, комбат,— Никитин ҳам гаши келиб ишонмади.— Буни медресада тўқиганингизни бўйнингизга олаверинг. Бекорчиликдан тўқигансиз.

— Алдаяпманми?— сўради Гранатуров тишларини хунук иржайтириб.— Демак, алдаяпман-а? Марҳамат, мана, суратини ҳам эсдаликка берувди!

Гранатуров шундан кейин гапга аралашмай ўтирган Княжкога суянганича кўзлари ёниб, гимнастёркасининг чўнтагидан сурат олди-да, столнинг ўртасига ташлади.

— Энди нима дейсизлар?

Рангида қон қолмаган лейтенант Княжко шартта ўрнидан турди-да, жимликда портупеясини гижирлатиб, ўнг қўли билан зумда биқинидаги қиндан «ТТ»ни олганди, Гранатуров бамисоли филдай бақириб юборди: «Сенга нима бўлди? Сенга нима бўлди? Тўппончани қўй, деяпман! Ташла!» Никитин эса фалокатнинг олдини олмоқчидай, Княжкога ташланди. Стол Гранатуров қўллари билан ушлагани учун чайқалиб кетиб, шиша сингани эшитилди, консерва банкалари орасидан нимадир оқди. Никитин шунда Княжконинг гўдакларникига ўхшаган қонсиз, кескин юзини аниқ кўрди. Унинг оппоқ оқариб кетган лаблари аранг қимирлади:

— Менга қаранг, старший лейтенант, ҳозироқ қилмишингиз учун кечирим сўрамасангиз итдай отиб ташлайман!

— Тўппончани жойига сол, Андрей, эшитяпсанми? Жойига сол, деяпман!— Никитин ҳирқираб яна олдинги гапини такрорлади-да, ғазаб билан Гранатуровга ўгирилди:— Кечирим сўранг, комбат! Эшитдингизми?

— Ҳазиллашдим, дедим-ку, ахир! Тушунмадингми?— бўғилиб бақирди Гранатуров.

Княжко ҳамон ғазабнок қиёфада Никитиндан четлана туриб қаттиқ жеркиди:

— Аҳмоқона ҳазил!— Сўнгра сал шаштидан тушди шекилли, пистолетини ғижирловчи қинга солгач, негадир сочини силаб қўйиб, жадал ташқарига отилди.

Блиндаж сув қуйгандай жимиб қолди. Кекса сержант Зикин қовоғини уюб тиззаси устида тамаки ўрамоқчи бўлар, аммо удалолмасди. Офицерлар можароси пайтида ҳатто пинагини ҳам бузмаган Меженин ичкилик исроф бўлганига ачинарди шекилли. У нуқул исканаар, очиқ консерваларга қараб-қараб қўярди. Сўрида ўтирган Гранатуров ҳарс-ҳурс қилиб дастрўмоли билан тер босган юзини арта бошлади. Унинг чакка соқоллари, йўғон бўйни, ҳарсиллаб нафас олиши шу топда Никитинга жудаям хунук кўриниб кетди.

— Ҳезимчалишдай нимага ёлғон гапирдингиз, комбат?— деб сўради Никитин жаҳл билан.— Бунга сизни нима мажбур қилди?

— Эсини ебди!.. Жиннивой-е...— деди Гранатуров томоғига келган кулгиними, йигиними ичига ютиб.— Болалик қилганини қаранг-а!

— Мана шунақа қаҳрамонларча ўлиб кетавердингиз, ўртоқ старший лейтенант,— деб қўйди Меженин ўзича консерва банкани ковлаб.— Ароқни исроф қилганимиз чакки бўлди-да.

— Княжкода нима қасдингиз бор эди, комбат? Нима қилардингиз ёлғон гапириб?— Никитин столдаги намиққан расмни олди.— Ҳеч қанақа ёзуви йўқ-ку. Демак, уни сизга эсдаликка беришмаган.

— Бунинг сизга дахли йўқ, аралашмай қўя қолинг!— Гранатуров аччиғи келиб суратни Никитиндан тортиб олди.— Лейтенант Княжконинг бунақа ишларда қанақалигини биласизларми? Итлик қилади, ўзиям емайди, бировгаям едирмайди. Ўша аёлнинг бошини айлантиришга айлантириб қўйиб, мана энди ўзи чап бериб юрибди. Майли! Хотин киши деб ғижиллашиб юрмайман, сизларни лақиллатдимми ё лақиллатмадимми, бу сир сирлигича қолаверсин!— Гранатуров бурнини кериб нафас олди-да, суратни шарт-шарт йиртиб, столга урди.— Ҳаммаларинг ҳам зиёлинамосизлар ўзи! Ҳе, авлиёликларингдан ўргилдим!

...Биринчи взвод командири билан батарея командири ғижиллашиб қолишгани Никитиннинг кўзини

анча-мунча очиб қўйди. Улар ҳозир гижиллашишмаса ҳам кейинчалик тўқнашишлари турган гап эди. Княжко Гранатуров олдида Галяга қуруқроқ муомала қилар, Галя эса бунга чурқ этмай чидаб кетаверарди. Никитин бундан ва ҳозир ақли бовар қилмаётган бўлак нарсалардан ҳам таажжубда эди.

— Йўқ, ўртоқ старший лейтенант, — одатдагидай ўжарлик қила бошлади Княжко. — Медицина хизмати старший лейтенанти Аксёновани кузатмай қўя қолинг. Мени хурсанд бўлсин десангиз, ўтириб карта ўйнанг.

— Ё тавба, нималар деяпсиз? — хитоб қилди Галя кулиб. — Бунинг бирор аҳамияти борми?

— Оббо, батареянинг мушкетёрлари, мушкетёрлари-я! Атос, Портос ва... унинг оти нимади? Менга шунча буйруқ берганларинг етар, жудаям таажжубга солдинглар ўзи! — Гранатуров тўсатдан самимий хохлади. — Сизга айтиб қўяй, лейтенант Княжко, жуда катта тикади. Қўлига тушиб қолсангиз борми, додингизни худога айтаверасиз!

— Топдингиз, старший лейтенант. Ўйин катта бўл-япти, банкка уряпман, — деб қўйди Княжко оҳиста. — Қанча пулингиз бор, Меженин?

Меженин картани чийларкан, рейхсмаркалар уюмига кўзини қисиб чамалади.

— Саксон беш минг, ўртоқ лейтенант. Бирйўласи-гами? Ҳаммасигами? Мени биттада қулатмоқчимисиз?

— Ҳаммасига оламан, дедим-ку!

— Ютволаман, деяпсизми?

— Умидворман.

«Ютадимми ё ютқазадимми, унга барибир-ку», деган фикр кечди Никитиннинг хаёлидан. Сўнгра у Гранатуровга, кейин Галяга илҳақ тикилди. Орадаги совуқчилик туфайли Княжко комбатнинг гаплари қовушмаётгани кўриниб турибди. Никитин яна шуни ҳам яхши билардики, Гранатуровнинг тамоман қарама-қаршиси бўлган Княжко шароит талаб этса бошқаларга ҳам, ўзига ҳам ўзини беозор майнабозчи, ройиш, ён босадиган қилиб кўрсата олмасди. Бу унинг ҳам абзал, ҳам заиф томони эди.

«Наҳотки у ҳозир ҳам ўз иродасини синаб кўраётган бўлса?»

Никитин Княжкони дастлабки танк ҳужумлари пайти тўплар ёнида беш минутча тик туриб яқингинадаги снаряд осколкалари бош узра чийиллаб ўтишидан ҳам чўчимай, ранги ўчган қўйи танкларнинг ўқ узишини кузатгани, ана шу тушунарсиз қалтис таваккалчилик билан взводнинг кўз олдида тақдирини синаганини кўрганди. Унинг командир ҳандагига сакраб тушиб, телефонда расчёт аъзолари тўплар олдида танкларга нишон бўлиб туришмасин, деб бақирини ҳам ғалати эди. Княжко шундан кейин Никитинга, энди қўрқмай қўйдим, деган ва то жанг тугагунича ўзини хотиржам тутганди.

Галя бўшашиброқ:

— Мен кетдим, яхши қолинглар, артиллеристлар,— деди-да, букланган плаш-палаткасини ёзиб, елкасига ташлади.— Гранатуровни қолдираман. Ҳаммаси жойида бўлади. Медсанбат олис эмас.

— Галочка!— Масхарабозлардай изтиробли қичқирди Гранатуров.— Нима қиляпсиз ўзи? Чиройли рус қизи... кечаси бир ўзи-я? Бегона шаҳарда-я?

— Мен ҳеч нимадан қўрқмайман, Гранатуров. Немислар рус врачларига тегишмайди. Яхши ётиб турунглари, артиллеристлари.

Галя ҳаммага қарата «яхши ётиб турунглари», деган бўлса ҳам Никитин Княжконинг бемаъни карта ўйинидан бош кўтариб, Галяга қарашини, лоақал бош иргашини истарди. Аммо бунинг ўрнига Княжко Меженин кетма-кет ташлаётган карталарга тикиларди холос. Лейтенант Княжко Гранатуровнинг ялтоқи дўриллашларини ҳам, Галянинг калакаомиз жавобларини ҳам гўё эшитмас, ярашиқли офицерча формаси билан боадаб, қобилиятли боладай стол ёнидаги сигарета тутуни орасида ўтирар, абажурнинг кўк шуъласи фарқи қийшиқ, силлиқ таралган сочи, қаттиқ тортилган портупеяси, Берлин олингандан кейин таққан янгигина погонларининг кумуш юлдузчаларида ўйноқларди.

— Келиб турунг, Галя,— деди Никитин Княжкодан жаҳли чиқиб. Кейин Галяни эшиккача кузатиб қўйди.

Галя остонада тўхтаб, плаш-палаткасининг боғичларини бойлади. Пилоткаси тагидан осилиб турган қора сочлари юзини янада оппоқ кўрсатар, лаблари

гуноҳқорона ва маъсум чўччайрди. У эшитилар-эшитилмас аранг:

— Мени бу ерда фақат сизгина яхши кўрасиз, лейтенант,— деб қўйди.

Никитин Галя бу сўзларни ўз маъносида эмас, бошқачароқ маънос, дўстона ва миннатдор оҳангда айтганини фаҳмлади-да, қовоғини уюб бесўнақайлик билан йўлак эшигини очди.

— Келиб турсангиз хурсанд бўламиз, Галя.

— О, жудаям ажойиб жонивор-а! Қаёқдан келиб қолди бу!— Галя остона ҳатлаётиб плаш-палаткасининг этагини қайирди-да, қоронғи хоналардан солдатларнинг хурраклари келаётган йўлакнинг нарёғида кулча бўлиб ётган сийрак жун, кўзлари уйқули мушукни чаққон қўлига олди.— Бу кимники? Немисларникими? Қандай яхши-я! Жониворни кўрмаганимга ҳам юз йил бўлди шекилли!

Галя қорин жунлари сийрак, оёқлари ингичка, ёруққа дош беролмай қора кўзларини очиб-юмаётган мушукни қўлида гўдакдай кўтариб турарди. У кулиб мушукнинг тумшугини юзи, чиройли қора сочларига босгач, аста Никитинга мурожаат қилди:

— Бечора хурилляпти, ё тавба, бунчаям озғин, қовурғалари қолибди холос... Яқиндагина болалаган бўлса керак-да. Болалари борми? Ё сўққабошми? Дайдимикин?

— Қайдам,— жавоб қайтарди Никитин.— Уни эрталаб лейтенант Княжко келтирувди. Менимча, ҳовлидан олиб кирди шекилли.

— Лейтенант Княжко!— деди Галя ҳамон мушукни силаб-сийпаларкан, овози анча жонланиб.— Манавини медсанбатга олиб кетсам майлими?

— Немислар исқиртини нима қиласиз?— Никитин шундай деганди, унинг овозини Гранатуровнинг ясама даргазаб дўриллаши босиб кетди:

— Шу тавияни-я? Медсанбатгами? Санқиларни ҳурмат қиларкансиз-да?

Стол ёнидан турган Гранатуров этигини ғижирлатиб Галяга яқинлашди.

— Қўйинг бу лаънатини, Галочка,— деди у кейин мулойим овозда.— Ҳамма ёқни бурга босиб кетади, ўлакса-ку ахир, ранги қурсин!

— Хўш, рухсат берасизми ё йўқми, лейтенант?—

сўради Галя. Унинг кўзларида хафалик аломати пайдо бўлиб, мушукни сийпалаётган қўли ҳам секинлаганди. Княжко индамаганидан жаҳли чиққан Никитин шартта жавоб қайтарди:

— Олинг, олаверинг, сизга ёққан бўлса, сўраб ҳам ўтирманг.

— Бургали тавияни ташланг, дедим сизга,— мулойимгина дўриллади Гранатуров тишларини ялтиратиб.— Хўп десангиз, эртага разведкачиларим қопчиқларида бутун шаҳардаги энг зотдор мушуклардан беш-ўн, йигирматасини келтириб беришади.

— Ростданми? Йигирматасини-я? Юзтасининг иложи йўқми, ўртоқ старший лейтенант?

— Буюрсангиз бас, бажарилади. Немисларнинг юз хил мушуги пойингизда бўлади, Галочка! Медсанбатда боқсангиз, бирорта ҳам сичқон қолмайди.

Галя бошини кўтариб, Гранатуровнинг ярқироқ тишларига қаради-да, мушукни шартта ерга қўйди-ю, бурнини жийирди: «Майнабозчиликни бас қилсангиз-чи!» Кейин апил-тапил плаш-палаткасига ўралиб уйқудаги солдатларнинг алаҳсирашлари эшитилаётган дим ва қоронғи йўлакка чиқди. Никитин Галянинг кетидан ҳовлидаги йўлка орқали дарвозагача индамай эргашиб борди. Соқчининг ёнидан ўтаётганида солдат эсноқ аралаш: «Лейтенантмисиз?»— деб қўйди. Ҳали ой кўтарилмаган, ибодатхонадан нари парк ортидаги кунчиқар томонга қарағай шохлари оралаб пича ёғду тушарди. Сирень иси уфурувчи панжара ёнига келганларида Никитин яна бир марта таклиф қилди:

— Медсанбатгача кузатиб қўяйми?

— Сираям ҳожати йўқ. Ўзим етиб оламан. Қани айтинг-чи, кимдан ва нимадан қўрқишим керак?

Галя Никитинга ўгирилиб яқинроқ келди. Ана шу сокин тун қўйнида қизнинг юзи, оппоқ ёноқлари ва қоп-қора сочлари Никитинга жудаям яқин тургани учун у тагин бўлмаган ва бўлиши ҳам мумкин бўлмаган «ниманидир» эслади. Ана шу «нимадир» бир пайтлардаги кун бўйи офтоб шимгани учун қизиган ҳид таратувчи тахта деворлар кўланкаси тушган, ҳовлилардан апрель ҳовури келаётган қандайдир кўчалар ўртасида турганидагидай қулоғи остида ёқимли жаранглади. Никитин ширин ютинса-да, тили айланмай қолган, шунинг учун лоақал: «Хайр, келиб тураверинг,

Гранатуровга парво қилманг» ҳам дея олмасди. Қиз чаққон кўзлари билан Никитиннинг елкаси оша черков ортидаги қарағайлар узра қизаринқираб кўтарилаётган ойга тикиларди.

— Қандай тун-а... эсингиздами? «Юлдуз сўзлашур юлдуз билан...» «Хуш келар худога сукунату чўл...» — деди Галя шивирлаб.— Уйимиздан жуда узоқлаб кетдик-а... Ҳаммаси нақадар ҳазин. Қолаверса, ўзим ҳам жуда тентакман-да! Менга ҳеч қандай ёрдам бера олмайсиз-ку, тўғрими? Мен бўлсам буни сира ҳам билмас, ундан аччиғланар, устидан кулардим. Нақадар бемаънилик, тавба!— Галя плаш-палаткасининг боғичларини тортди.— Ҳечқиси йўқ, лейтенант, бу жудаям ёмон, бироқ ҳиссиётимни тияман, роҳибалардай оч-наҳор юраман, эрталаблари устимдан совуқ сув қуяман... Қора нон еб озаман. Тиз чўкаман. Шуниси бор, мени қизалоқлигимдан ибодат қилишга ўргатишмаган, мана шуниси чатоқ-да!.. Энди нима қиламан? Нима қилишим керак? Алам қилдириб Гранатуровга кўнгил қўяйми?

Галя ғалати, чуқур алам билан кулди. Никитиннинг назарида қошлари титраб кулаётган Галя обидийда қилаётгандай туюларди. Қизнинг қоронғиликда чақнаётган кўзларида ёшдан асар йўқ, ҳозир у бошига ишқнинг кулгили эмас, балки ногаҳоний савдоси тушган бошқа бировнинг ҳолига кулмоқчига ўхшар, ўзи ҳам шунақа кўйга тушажаги илгари хаёлига ҳам келмаганди.

«У нега мен билан бундай ошкора гаплашяпти?» — кўнглидан ўтказди Никитин Гаялянинг ўша очиқлиги ва зўрма-зўраки, йиғи аралаш кулгисидан хижил тортиб.

— Буни мен тушунмайман,— деди Никитин.

— Тушунмайдиган нимаси бор? Зарур эканми? Тушуниш шартмикин? Оҳ, сизга қаёқдаги бўлмағур нарсаларни гапирдим-а, лейтенант,— деди Галя бошини орқага ташлаб.— Ўзим айбдорман... Бориб карта ўйнайверинг. Аёлнинг арзимас оҳ-воҳидан ўшаям дурст, Никитин. Яхши ётиб туринг.

— Хайр, Галя. Эртага келинг.

— Ваъда беролмайман, лейтенант. Кўраман.

Никитин сиренлар осилиб турган панжара ёнида плаш-палатка гижимлаб йўлкадан узоқлаша бошлага-

нини кўрди, этик пошналарининг овози ҳали тош тўшамаларда аниқ ғижилларди. Шундан кейин Никитин кўча эшикни ёпди-да, ҳаяллаганимни қандай тушунишаркин, деб ўт босган тор йўлқадан соқчига яқинлашди. Мудроқ соқчи уй ёнида оғирлигини у оёғиданбу оёғига ташлаб эснар, йўталиб қўярди. Никитин унга буйруқ оҳангда деди:

— Соқчи, ҳозир катта кўчага чиқинг-да, врач Аксёнова медсанбат чорраҳасига етиб олгунича эҳтиёт шарт пича қараб туринг.

— Тушунарли, ўртоқ лейтенант,— соқчи кўкат устида кетаётиб томоқ қира-қира, уйқучан гўлдиради.— Зап кеча бўлди-да, юлдузлар ўзимизнинг Россиядагидай чаман, ой ҳам чиқяпти. Бунақа кечада солдат бўлмасанг-да, хаёлга ҳар хил нарсалар келади...

— Нима?— сўради Никитин.

— Бунақа кечада қишлоқда айланиш керак. Қизлар қўшиқ айтишади, далалар сокин, фақат қизилоёқ овози эшитилади... Уйга қайтсак бўларди-да, ўртоқ лейтенант!— Хийла жим қолиб овози сусайган соқчи ширин орзуга берилди.— Мана, соқчиликда турибману, ўйлаяпман: яқинда тугаши керак, ҳазилми бу? Германиянинг марказидамиз, уйга қачон қайтаркимиз? Эҳ, ой жуда чиройли чиқяпти-да,— соқчи дарахлар узра ёришаётган ва қизараётган осмонга тикилиб давом этди:— Баҳор-а... уйга қайтсак бўларди, уйга...

«Ҳа, ҳа, Германиядамиз, ҳозир баҳор,— деб ўйлади Никитин. У ўтган ана шу кунлар ичида биринчи марта кишини болаликдаги қувонч ёшлари сингари енгиллаштириб, тиниқлаштирадиган навқиронлик завқи таъсирини аниқ ва аён сезганди.— Ҳа, ҳа, албатта, баҳор, уруш ҳам тугайди!»

Қорайиб кўринаётган ибодатхонанинг чап томонидан чиққан ой қарағайлар узра тутунсиз аланга тилидай юз кўрсатди-да, юксак жомхона ойналарида акланди, тош деворлар, темир панжараларни ёритди, кўчаларга ажиб, парк қоронғилигини қуюқлаштирган тиниқ кўкимтир шуъла ёғилди, черепица томли ён уйларнинг ҳовлиларига ҳарир мовий парда ташлангандек бўлди. Никитин турган осуда ҳовли ҳам, эшиккача кетган ғира-шира қутли йўлка ҳам кўкат исларни аниқётган салқин ҳавода тош қотганди.

«Яраланмадим, тирикман, нима бўлмасин, Берлин-да взводимнинг омади келди, қолгани эса арзимаган нарса. Ҳаммаси яхши, ҳаммаси жойида, мана, Германияда баҳор, уруш тугашига яқин қолди, немислар шаҳридаги манави ойдин кеча қанчалар соз, йигирма ёшдаман, ҳали кўролмаган кўп нарсаларни кўра-миз»,— деб ўйлади Никитин Галяни ташқари эшик олдида кузатгандагидек ажиб ҳолатга тушиб.

Никитин ҳозир ёшлик завқи таъсирида бўлгани учун ҳамма нарса кўзига яхши кўринар, қалби меҳру муҳаббатга тўлиқ эди. Болаликнинг олтин чоғларида бир марта ўзига насиб этган бахтиёр онлар тез орада яна қайтиб келиши, қалбидан муҳаббат жой олишига ишонарди. Ўт-олов ичидаги, нотаниш, ярим-ёрти вайрон қилинган, шафақ томларини ёритиб, тўплар ўтаётган кўчалардаги қизил тош тўшамаларда аксланаётган шаҳарлардан ўтганларида ёки ёмғир шивалаб турган туманли ҳавода ўрмон чеккасидаги чорбоғли ёлғиз уй элас-элас кўзга ташланганида уруш раҳна солиб турган қувончли дамларга тезроқ етишиш истаги янада жўш урарди. Кўзга элас-элас ташланадиган бояги ёлғиз уйда эса ўтмишдаги кунларда сира ихлоси қайтмаган кимдир бордай, шунингдек, қирмизи юзли аёллар ҳам яшашаётгандай туюлар, роҳатижон бу маскандагилар уни қучоқ очиб кутиб олишларига ишонарди.

Никитин ўшанда ёмғирнинг капюшонга урилиши, лойнинг чилп-чилп қилиши, тўп гилдираклари овозларини эшитиб бораркан, болалик пайтида кўрган туши кўз олдида келаверарди. Тушида қандайдир бир хаёлий поезд кунботардаги заррин чўлда қалин кўкатлар оралаб кетаётганини кўрганди. Ўзи бўлса, кўкимтир шуълалар ажиб ҳолда ёритган вагонда, хушбўй шабада урилаётган очиқ дераза олдида турганмиш, оппоқ, тиниқ, мусаффо нимадир сезаётгандай бўлармиш. Кўзига эртаклардагидай ажиб ва бўм-бўш чўл, қалин кўкатлар орасида ваҳимали ўсган сариқ гуллар, ботаётган қуёш заъфарон тусга киритган олис уфқда бинафша ранг кўринаётган соҳилда ўсган хурмолар қатори сирли шаҳарлар қораси ҳам кўринармиш. Улар нақадар роҳатижон туюлаётгани учун армондан чиққунча тўйиб йиғлагиси келармиш. Бунақа чўл аслида бўлмаган, ўзи ҳам бу тушни қачон кўрга-

нини эслаёлмасди. Шунга қарамай, уни ўзи етиша олмаган қандайдир ажиб бир нарсадай эслаб, кўз олдига келтириб юрарди.

Тўртинчи боб

Бу орада карта ўйини ҳам тамом бўлди. Терлаб кетган, ютқизгани учун ўзига келолмаётган Меженин рейхсмаркаларни ўлганининг кунидан Княжко томон тўдалар, у бўлса бармоғини камарига суққанича стули билан бирга қимирлаб, тепага, лампамой чироқнинг соябонига тикиларди. Старший лейтенант Гранатуров бўлса гимнастёркаси ёқавайрон қиёфада қандайдир куйни гингиллаб, оёғи билан полни тапиллатар, тумбочкага батарея жангчилари Польшадаёқ ўлжа қилган патефонни ўрнаштирарди. Навбатчи алоқачи китоб жавонлари тагидаги пастак столда данг қотиб ухлар, юзи дала аппаратига қўйилган пилоткасига бо-тиб кетганди.

— Кузатиб қўйдингми, ишқилиб? Хўш, қалай, Никитин?— сўради Гранатуров гумонсираб.— Зўрсан, зўрсан, мушкетёр! Зимдан ишингни битиряпсан!

— Тушунмадим,— деди Никитин.— Уни кўча эшиккача кузатиб, пича очиқ ҳавода турдим. Шаҳар жимжит, тун ажойиб. Патефонга бунча ёпишмасангиз, комбат? Ҳамма ухлапти, солдатларни уйғотиб юборасиз...

— Уларни музика тугул «Катюша» отиб ҳам уйғотолмайсан! Хурраклари нақ бешта патефонни босиб кетади. Уйғонишар эмиш-а! Ҳечқиси йўқ, ашула аллаласа қаттиқроқ ухлашади,— Гранатуров боягидай оёғи билан полга депсиб пластинка танлашга тушди.— Бу ерда полякчасига... «Вечерна година» дейилибди, демак, бу оқшом пайти, дегани бўладими? Буниси қалай, Никитин, ёмон эмасми? Танго ё кайфиятга бопта дил яйратари бўлсин-а. Тўғрими?

— Шунини қўйинг,— Никитин шундай дея камин олдига келиб, фаришталарнинг ҳайкалчаларини сийпа-ладн.— Дуруст бўлади.

Гранатуров игна тегши билан вишиллай бошлаган пластинкани қўйиб чарм креслога ястанганди, пружиналаргача гижирлаб кетди. У креслода ўрнашгач,

ярадор қўлининг докасини пича бўшатди, оёқларини чўзиб, Княжко билан Никитинга тишларини ярқиратганича шўхчанлик билан гапирди:

— Аҳволимиз ёмон эмас-а, славянлар. Ҳашаматли уй, пиво, уруш дағдағаси эшитилмаяпти. Эҳ, зўр-а, биродарлар! Сизларга айтсам, жаноб рус офицерлари, биз яхшилаб дам олишга ҳақлимиз, омадимиз бор экан, мана, омон қолдик, Россияга қайтсак, қайтгудакмиз. Энг муҳими тўрт мучалимиз соғ. Яна бир ойгина мана шунақа дам олиб, яйраб, орқага, Смоленскка, жонажон қайинларимиз ёнига қайтсак қани энди! Эҳ, ҳаммаси зўр, биродарлар, зўр! Меженин,— кичқирди у,— қани, манави каминни бир оқсуякларга ўхшатиб ёқайлик-чи! Бу ерда ўтин-пўтин топилармикин? Олов ҳам музика янграб турганда хўп ёнади-да. Яйрашга ҳақлимиз, биродарлар!— деди Гранатуров яна бошини орқасига ташлаб, музикага монанд кресло суянчиғини бармоғи билан чаларкан.

— Музика бору, танца бўлмаяпти-да,— Меженин рейхсмаркаларнинг ҳаммасини Княжко ёнидаги стол чеккасига тўдаларкан, ютқизганига алам қилгани учун овози аранг чиқарди.— Ҳаққи ҳалол, пул сизники. Омадингиз келди, қойил қилиб ютиб олдингиз. Буларни нима қиласиз?

Княжко бояғидай стулда лоқайд тебраниб, музикага бепарво қулоқ солар, қаршисидаги бир нуқтага тикиларди. У хийла жим турганидан кейин жавоб қилди:

— Каминга ташланг. Ёқинг.

— Тушунмадим, ўртоқ лейтенант.

— Ўшанда тинчроқ бўласиз, Меженин. Каминни рейхсмаркалар билан иситишга уриниб кўринг-а,— деди ўйчан қиёфада Княжко.— Мен афсонавий бойлигимни куйдираман. Сиздан ютиб олган бойлигимни.

— А-а, шунга қарор қилибсиз-да. Шайтон йўлдан урмасин, дегандай-а? Бизга нима-я? Ёқа-амиз! Буюрилса бас!

Меженин ғалати розилик билан камингача бўлган оралиқни ўлчаб кўриб, унинг темир панжарасига рейхсмаркаларни илдам улоқтира бошлади. Кейин зажигалкасини каминдаги пул тўдасига яқинлаштириб, чекка-чеккаларидан туташтирди. Ўт теккан пуллар олдинига секин қимирлаб, чеккалари букилиб,

қорая бошлади-да, сўнгра бирдан ловуллаб ёниб, Меженининг аламли юзини ёритди.

— Мана яна,— Никитин қонда қолган рейхсмаркаларни оёғи билан суриб келди.— Ҳаммасини ўтга ташланг.

— Балки, эҳтиёти шарт озроғини олиб қолармиз? Нима дединглар? — Меженин умидворлик билан китоб жавонлари томонга кўз қисиб қўйди.— Мана, қанча ёнилғи, бир йилга етиб, ортиб ҳам қолади.

— Айтганни қилаверинг, сержант. Ҳамма пулни каминга ташланг.

— Эҳ, сизларни яхши кўраман-да, жаноб рус офицерлари,— деди Гранатуров юмшаброқ.— Сизларни яхши кўраман ва ҳурмат қиламан, шайтонлар... Биродарлар, пластинкани бундай хотиржам эшитайлик. Пича шовқин солманглар.

Хонани тутун, ачимсиқ куюнди ҳиди тутиб, оёқларга олов тафти урила бошлади. Каминнинг темир панжарасида олов гирдоблари кўпайди, стол тепасида соябонли хонаки чироқ ёниб тургани учун, каминдаги олов шуъласига қўшилиб, жавонлардаги китобларнинг қирраси олтиндай товланар, уйга сукунат чўккан, сийқа пластинка вишиллаб айланар, ундан аёл кишининг бегона тилда айтган ашуласи янграрди. Ашулада ҳижрондан кейин кечки пайтдаги аламли ва қувончли соғинч онлари, ноилож учрашувни кутиш ҳақида куйланарди. Чувак юзли лейтенант Княжко стули билан енгил чайқалар, қоратўри, чакка соқоллари қийшиқ ўстирилган, хаёлга берилиб, креслода чўзилиброқ ўтирган Гранатуровни ҳам Никитин бир лаҳза қаердадир кўргандай, қаердадир бирга бўлгандай, икковини ҳам кўп, жуда кўп замонлардан, минг йиллардан бери билиб, шунақа диванли, китобли, ойнабанд соябонли бегона хонада бирга ўтиришгандай бўлди. У Гранатуровни патефон томондан аёл кишининг янграётган дардли овози яқинидан дока билан бойланиб бўйнига осилган қўлини ҳам кўрар, Княжконинг кўзлари эса ўйчан, чўнқайиб ўтирган Меженин эса қондаги рейхсмаркаларни олиб, каминга ташлаб турарди.

Никитин авваллари ҳам икки марта худди шунақа аҳволга тушганини биларди. Шундаймиди ё шунга ўхшашмиди... Қаерда? Қачон? Бироқ у китоблари ва

камини бўлган немис хонадонини, ўтин ўрнида пул ёнган, гўё бир дақиқа муқаддам шаҳар кўчаларида жанг тугаб, олам тинчигандай, баногоҳ тун чўккан бениҳоя сокин бунақа жойни умрида кўрмаганди...

Аёл овози поляк тилида кечки пайт ёрини кутгани, у эса келмагани ҳақидаги ашуласини тугатган, аккордион овози ҳам тинган, фақатгина айланаётган пластинканинг вишиллашигина ғитилларди холос. Ҳеч ким чурқ этмасди. Каминдаги аланганинг қизил тилларига қарашар, бунақа чуқур сукунатни тун пайтида илк марта кўришаётгандай бўлишар, шу важдан ҳам у урушдан ўнларча километр нарида ҳузурли икки кун билан зимдан муғамбирона синаб кўраётган тақдир қилвирлиги сохта умид сингари хавотирли эди. Пластинка айланиши тўхтаб, игна ҳам ғижирламай қўйди. Шундан кейин олов ёниши, Меженин камин панжарасига индамай ташлаб турган ва ёниб бўлган қоғознинг оҳиста шитирлаши эшитилди. Биринчи бўлиб кўз очган Гранатуров қўлининг докасини тортиб қошларини ўйчан чимирди, тебранаётган Княжко тун сукунати чулғаган деразаларнинг пардаларига саволчан қарарди. Ойдинли кечаларда олдинги марраларда бўлувчи сеҳрли тинчликни эслатувчи чуқур сукунат ҳукмрон бўлгани учун Никитин соқчининг дераза тагидаги қадам товушларини ҳам эшитолмай қолгани учун: «Ухлаб қолмаганмикин ишқилиб?» — деган халёлга борди.

— Нима гап ўзи? Уйда ким изғиб юрибди? Соқчи бирор нарса излаяптими? — Сезгиси ўткир ва қулоғининг Меженин каминдан офицерлар томонга хавотирли қаради, — зўр сукунат бўлди-да. Худди гўристонда ўлик юргандай...

— Соқчини текшириб кўринг-чи, Меженин, — деди Никитин, — бўлмаса, хонадондагиларнинг бари қириб ташланганга ўхшайди. Жумладан соқчи ҳам.

— Ҳозир текширайми?

— Ҳозир. Чиқиб кўринг.

Меженин энди ташқарига чиққан ҳам эди, Княжко ўрнидан туриб, белидаги тўппончасини тўғрилагач, қадрини одатдагидай чиройли ростлади-да, Никитинга жиддий деди:

— Мен ҳам взводга борай энди. Соқчилар ҳар кеча текшириб турилса зарар қилмасди.

Ҳамон ҳузур ва завқ оғушида бўлган старший лейтенант Гранатуров креслодаги баҳайбат гавдасини қимирлатиб керишгач, олижаноблик билан жавоб қайтарди:

— Сабр қил, Княжко. Соқчиларга ҳеч бало урмайди. Кетсанг, зерикиб қоламан. Худо урсин агар! Улфатчилик ҳурмати ўтирайлик. Мени унча хуш кўрмаслигини билсам ҳам сени яхши кўраман, лейтенант. Ўтган борди-келдиларни эслаган номард! Биродарлар, яна битта дил яйратаридан қўяйлик...

Гранатуров гапини тугатолмади... Юқоридан, иккинчи қаватдан югурганлар дупури, бўғиқ қичқиришлар эшитилди, юқоридаги эшик тарақлади, кейин қалин, пахтали нарса билан тўсилгандай овозлар эшитилмай қолди. Княжко шифтга бир қараб қўйиб хотиржам, кўм-кўк кўзларини Никитиндан узмай гапирди:

— Менимча, славянларингга бир нима бўлганга ўхшайди... Эшитмаяпсанми?

— Одамларингдан бирорта текин ўлжа деб шнапсдан кўпроқ тортиб қўйимвидими?— сўради Гранатуров бамайлихотир.— Ойналарни синдиришмасмикин, жин ургурлар?

— Бемаъни гап! У ерда нима ҳам бўлиши мумкин!— елка қисиб қўйди Никитин. У иккинчи қаватда, мана шу кабинет тепасидаги жой ўзининг хонаси эканлигини яхши билар, взводдагилардан бирортаси ҳам яқин йўламас ва йўқлигида бекордан-бекорга у ёққа кирмасди ҳам.— Сабр қил, қараб келай, кейин сени кузатиб қўяман,— Никитин Княжкога шундай дедида, тепадаги шовқин ва овозлардан ўзи ҳам хавотирланиб эшик томон юрди.

Йўлак тинч — қоронғи бўлиб, дарахт ва этикларнинг ҳиди келар, қуйи хоналардан солдатларнинг қаттиқ хурраклари, уйқудаги взводнинг тамшаниши ва алаҳсирашлари эшитиларди-ю, аммо иккинчи қаватдан, болохонадан на қадам товуши, на шитирлаш қулоққа чалинарди. Йўлакнинг ошхона ёнидаги кичик хонадан бошланиб, болохонага олиб чиқадиган айланма пиллапояси ҳам осойишта кўринарди.

— Меженин!— Никитин қоронғи қуйи хоналар томонга қараб тусмоллаб чақирди.— Қаердасиз?

Жавоб бўлмади.

Никитин жаҳли чиқиб пича кутди, сўнг омонатги-

на айланма зинани пайпаслаб, иккинчи қаватга қўтарила бошлади. У зинанинг қоронғи майдончасида тўхтаб, болохона сукунатига қулоқ солди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас қулоғига қандайдир чўзиқ, маърашга ўхшаган, заиф инграш эшитилди. Бу овоз хонасининг ичкарасидан келар, қандайдир олишув, «Аҳмоқ, овозингни ўчир, расво экансан!» — деган ҳирқироқли шивирлаш ҳам янграрди. Никитин бу ерда нима бўлгану, кечаси хонасига ким кела олишига тушунолмаб юзига қон тешиб, болохона эшигини тортди.

— Ким бор? — деб қичқирди у.

Кенг ойнадан тушаётган ой ёғдуси хонанинг ярмини ёритиб, очиқ кийим жавонининг ойнабандли эшигида аксланар, ағдарилган Вена стули ёнида гижимланган кийимлар уюлиб ётар, болохона ичкарасидаги каравотда пружиналарни қисирлатганча қандайдир гавдалар олишарди. Никитин биринчи кўрган нарса оппоқ аёллар тиззасига ўхшаган нимадир бўлди. Ойдинда бу тизза адёлга бурканиб буралар, пар кўрпанинг чеккаси полга сирғалиб тушгани учун очилиб кетар, устидан кимдир босиб ётган ёстиқ тагидан келаётгандай бўғиқ овозлар эшитиларди:

— Nein, nein, nein!..¹

— Ким бор ўзи, жин ургур!..

Никитин, бўш болохонага немис аёлни олиб кирган взводимдаги солдатларимдан битта-яримтасини кўриб қоламан, деган даҳшатдан тутоқиб, каравотга ташланди-да, қоронғида кимнингдир кенг елкасидан қаттиқ тортди. Кейин Меженинни ўриндан кўчган катта жуссаси ва ҳирқираб сўкинаётган овозидан таниб қолди. Меженин ой нурида Никитинга қўрқинчли кўринди. Унинг сарғимтир юзидаги кўзлари совуқ чақнар, оғзи қорайиб турар, ҳарс-ҳурс нафас оларди.

— Меженин! — дарғазаб қичқирди Никитин. — Бу нима қилганинг? Эсинг жойидами?

— Ёпишма, лейтенант... халақит берма, лейтенант... — Меженин тамакининг нафасни бўғувчи ҳидини бурқситиб, Никитинга хириллади. — Ёпишма!.. Кет! Нима ишинг бор, лейтенант? Бу ердан кет... Кет. Яхшиликча айтяпман!

Межениннинг ана шу совуқ ва хунук қарашида,

¹ Йўқ, йўқ, йўқ!..

телбасифат гўлдирашида қандайдир разолат, ҳайвонийлик бўлгани учун нафрати қўзиган Никитин уни бор кучи билан каравотдан нари итариб ўшқирди:

— Эсинг жойидами? Бу немис аёл ким? Қаёқдан? Бу ерга қандай келиб қолди?

— Жосус лаънати, уйга кириб қопти...— Ҳушини йиғиб олган Меженин пишиллаб шундай деди-да, кейин сўкинганича ўринга ташланиб, қимирламай чалқанчасига ётган аёлнинг кўкрагини ёпиб турган ёстиқни юлқиб олди.— Тур!.. Гапир! Хонасига нимага кирдинг? А? Харитани, планшеткани ўмармоқчимидинг? Гапир, ғаламис, шпрехай, шпрехай, гапир деяпман сенга!

Меженин жувоннинг қўлидан маҳкам ушлаб тургани учун бечора олдинга эгилиб, аянчли равишда: „Nein, nein“, деб зорланарди холос. Никитин ой ёруғида аёлнинг эгилган бўйни, оқарган юзи, аламдан юмилиб кетаёзган кўзларини, бир томонга ёйилиб хунук осилиб тушган узун ва кўкимтир сочларини кўрди.

— Қўлини қўйворинг! Бечорага нега ёпишасиз? Сизга айтяпман, сержант!— Никитин боягидай газабли овозда буюрди.— Қанақа планшеткани айтяпсиз? Жин урсин-е! Бемаъни гапларни қўйинг, планшетка доим ёнимда юради-ку! Бу ерда уни қандай учратиб қолдингиз? Нима қилаётган экан?

— Лаънатининг бу ерга қандай келиб қолганини ким билади дейсиз? Шкафни очибди... Кийимларни олибди... Кирсам, деразани очаман, деб уриниб қолди...— Меженин ҳарс-ҳурс қилиб немис аёлнинг қўлини қўйворди-да, оёғи билан полдаги латта-путталарни тешиб юборди. Немис аёл бўлса қўлга тушган жонивордай бирдан деворга қапишиб, боши қалтираб, тишлари такиллади, ҳиқиллаганича инграб: „Nein, nein, nein,“ деб такрорлади.

— Овозингни ўчир, қанжиқ!— ўшқириб берди Меженин,— ҳадеб «найн» деяверасанми! Ундан кўра, айт, бу ерга нимага келдинг? Қаёқдан келдинг? Қандай қилиб?..

— Бақирманг, Меженин! Русчага тушунмагандан кейин сизга қандай жавоб қилади!— Никитин нима қилиш, қанақа чора кўриш кераклигини ҳали билмаса ҳам немисча сўзларни хотирлашга ҳарчанд урина-урина ниҳоят гапирди:— Wer sind sie, Frau? Яъни, сиз кимсиз?.. Қаердансиз?

Тишлари такиллаётган немис аёл танасини ҳам қалтироқ босганича ўзини қоронғи бурчакка олганди. У аранг нафас олиб Никитинга жавоб қайтарганди, Никитин тушунолмади, фақат биргина «наиз» деган таниш сўзнигина тушуниб, дўқ аралаш сўради: Haus? Wer sind sie? Warum Haus?¹.

— Лейтенант! Эшитяпсанми?— деган Меженин деразага ташланиб, уни мушти билан синдиргудай уриб бир тавақасини очди.— Тревога бўлганга ўхшайди!

Шу пайт дераза тагидан овозлар, дўпир-дўпир қадам товушлари, кетидан: «Тўхта, тўхта, отаман!»— деган қаттиқ овоз эшитилди. Сўнгра милтиқ затвори шарақлади, яна оёқ товушлари эшитилиб, одамлар уй олдидан югуриб ўтишди, қизғиш нарса нур сочиб қаттиқ гумбурлади. Милтиқ овозидан кейинги жимликда сўкинишлар, кимнингдир бўғиқ чийиллагани, сўнгра пастдан, биринчи қаватдан Гранатуровнинг дўриллаган овози эшитилди:

— Соқчи! Бу ёққа олиб кел, бу ёққа! Ким ўзи? Тирик бўлса судраб келавер!..

— О! Ku-urt! Ku-urt! — Ойна томон чўзилган немис аёл ҳўнграб пастга эгилди ва гўдакдай питирлаб, додлади:— Nicht schießen! Kurt, Kurt!²

Никитин айланма зинадан қоронғи биринчи қаватга югураётғиб команда берди: «Меженин, немис аёлни пастга олиб тушинг! Тез!» Пастдаги хоналардан уйғониб кетган солдатларнинг овозлари эшитиларди. Никитин пастдаги йўлакда кимгадир, чамаси, уйқуси яхши очилмай югуриб чиққан Ушатиковга («Тревогами? Немисларми?») урилиб кетиб, меҳмонхонанинг эшиги ланг очиқлигини, остонадан нарида одамлар тиқилинчлигини кўрди. Бирдан нимадир юз бериб, кўз очиб-юмгунча вазият ўзгарган каби Никитин кўраги зирқираб кетганини сизди.

Никитин ичкарига кириб келганида Княжко билан Гранатуров ҳаяжонланган, қовоқлари осилган ҳолда хона ўртасида туришар, икковлари ҳам карабинининг затворини ярим жанговар ҳолда ушлаб турган соқчига, дам ўн олтилардаги, ориқлигидан хунук, кўзойнакли, ўзига катта, биқини куйган ва елкалари ҳалвировчи

¹ Уй? Кимсиз? Нимага уй?

² Отманглар!

немис мундири кийган, исқирт болага қарашарди. Боланинг оёғидаги чанг-чунг катта этикнинг қўнжи оёғи ингичкалигидан кенг кўринар, солдагча шими яшириб турган тиззалари қалтираётгани ҳам сезиларди.

Аранг нафас олаётган бола лабларини ялар, соч қоплаган пешонасини тер босиб кетган, қирра бурни анчадан буён сув тегмаган юзида ўликнинг бурнидай қаққайиб турарди.

— Хўш?— ўдағайлади Гранатуров немисга яқинлашаркан, тепадан қора ва ўткир кўзларини тикиб.— Бунақа жангари гусар қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Вервольфикмисан? Хўш, қуролинг қани? Уни яхшилаб тинтиб кўр-чи!— буйруқ берди у соқчига.— Яхшилаб тинти, тушунарлими? Авра-астаригача!

Кўзлари ола-кула соқчи карабинини кифтига илиб, жаврай-жаврай немис боланинг чўнтақларини тинтий бошлади.

— Турганимда ой чиқиб қолди... Қарасам, уйнинг орқасида нимадир шитир-шитир қияпти. Мушукми, кучукми ёки бирортаси заруратга чиқдимми, деб ўйладим. Ҳар кунги иш-да... Қарасам, уй орқасидаги олма тагида биттаси турибди, кўзи деразада, кўзойнаги ой нурида ярақ-ярақ қилади! Йў-ўқ дедим, взводимизда кўзойнак тақадиганлар йўқ эди. Муюлишдан отилиб чиқдим-да: «Тўхта, отаман!»— деб бақириб қолдим. У қочувди, осмонга ўқ узиб, изидан тушдим. Етиб олиб, йиқитгандим, бу газанда чийиллаб қўлимни тишлаб олди! Шунда гарданига боплаб туширдим...

Соқчи немиснинг ҳамёнидан чиққан исқирт дастрўмол, солдатларнинг снаряд нусха қўлбола зажигалқаси, эзғиланиб кетган «Юно» сигаретаси пачкаси, галет увоқлари ёпишган мойли бир ҳовуч тўппонча ўқи, целлофандаги кичкина суратни навбати билан столга териб қўйганидан кейин қўлини шинелининг барига яхшилаб артди ва далилли бўлсин учун Гранатуровга қўлини кўрсатгач, изоҳ берди:

— Ғарч тишлаб олса бўладими, немис канаси! Бу вервольф, разведкачи ўрмондан чиққанга ўхшайди, йўқса, бунақа ҳид келмасди ундан. Кўриниши бошқага ўхшасаям, нақ газанданинг ўзи!

— Бори шуми?— сўради Гранатуров тепадан немиснинг эгилган бошига қараб.— Демак, қурол йўқ.

Қани, соқчи, уни қўлга туширган жойингни яхшилаб қараб кел-чи. Эҳтимол, ўша ерда қолгандир.

— Эшитаман. Ҳозир тўғрилаймиз.

Соқчи немисдан ёнлаб четланди, сўнгра кирза этигини дўқиллатиб эшик томон йўналганди, остонада Меженинга дуч келиб қолиб, гоз қотган кўйи унга йўл бўшатди. Чакка томирлари ўйноқлаб кетган Меженин ичкарига ёшгина, сарғиш сочли, олазарак, ҳаддан ташқари исқирт кўйлаги белигача йиртиқ немис қизни туртиб киритди. Қизча қил кўприк устидан мувозанат сақлаб ўтаётгандай базўр одимлаётгани учун тугмаси ечиқ кўйлаги ёқасидан бўртик ўмров суяги хунук кўриниб турар, тишланган лаблари гўшти чиқиб кетганга ўхшарди. Қиз немис болани кўриб жон ҳолатда бўғиқ шивирлади:

— Kurt, Kurt!

Шундан кейин у олдинга энгашиб ўкиригини босмоқчидай кафти билан оғзини беркитди, бола бўлса букчайган кўйи исқирт юзчасини қиз томонга бурганди, сарғиш қирра бурни устидаги кўзойнаги титраб кетди. Аммо у ҳеч нарса демай, фақат ютинибгина қўйгани учун кекирдаги юқори чиқиб пастга тушди.

Адёлда сирғалувчи оппоқ тизза, бўғиқ овоздаги фарёдни ҳали ҳам унутмаган Никитин сочлари тўзиқ, қўрқувдан хунуклашиб кетган немис қизча, взвод эгаллаган уйда негандир пайдо бўлиб қолган гўжанак, ўзи чўпдай озгину, ташқи қиёфаси жангари кўринаётган болага қараркан, булар ўртасида ўзаро боғлиқлик борлигини фаҳмлаб, Меженин тушунтириш беришидан олдинроқ гап бошлади.

— Комбат, немис қизни менинг хонамда ушладик...— У гўлдираб қолиб, ҳозир вазиятни чигаллаштирадиган нарсаларни ўртага солмаслик мақсадида Межениннинг номини атамади.— Аввало уни аниқлаш керакки... Қизнинг шкафдан кийим олиши сабаби қоронғи...

— Шу қиз-а? Сенинг хонангда эканми?— деди Гранатуров қизга қаттиқ тикилиб.— Агар мана шу исқирт мушукча ҳам жосус ҳисобланса, хўш, нега у айнан сизнинг хонангизга кирган? Шунинг учун буларни сўроқ қилиш керак, ҳозироқ! Кимликларини аниқлаш лозим! Уларни ким юборган? Нима мақсад-

да? Лейтенант Княжко!..— У гурунгда чурқ этмай ўтирган ва қовоғи уюқ Княжкога қараб, фигони ошиб кетди.— Бизда немисчага сенинггина тишинг ўтади. Бўл, уларни сўроқ қил. Бўла қол, Княжко, ишга кириш!— Гранатуров иш топилиб, бундаги масъулиятни ўз бўйнига оладигандай Княжкони шоширди.— Қани, бошла, саволни мен бераман. Ҳозироқ ҳаммасини аниқлаймиз, шунақаям шпрехай қилишсинки, газандалар!

Княжконинг афти буришди.

— Мен қанақа савол берилиши борасида етарли тасаввурга эгаман. Бу биринчидан, иккинчидан, сиз билан қачон сенсирашга ўтувдик? Бугунми?

— Бўлди, бўлди, тортишиб ўтирмайлик. Сизлайман. Тамом.

— Миннатдорман.

Шундан кейин қайсарлиги бутун вужудидан сезилиб турган, тасмаси билан портупеяси белини хипча кўрсатаётган лейтенант Княжко асирлар томон юрида, дам чўпдай озгин болага, дам қизчага қараб, хотиржам қиёфада бир-икки оғиз немисча гапирди. Никитин ўзига таниш „Name“ сўзини эшитиб уларнинг фамилиялари сўралаётганини билди, қўрқувдан қизнинг шишган лаблари аранг очилиб, шивирлаб жавоб берганини кўрди:

— Emma... Herr... Offizier...

Бола бўлса, соқовдай миқ этмас, фақат кекирдаги юқори чиқиб паст тушарди холос. Шундан кейин Гранатуров Княжконинг орқа томонидан яқинлашиб, боланинг елкасига бармоғи билан ниқтади:

— Нима, тилдан қолдингми, лаққи! Отинг Курт-ку! Шунақами? Сўранг-чи, вервольфданмикин? Урмондан-мисан? У ерда қанча одам бор?

Княжко унинг гапини совуққонлик билан бўлди:

— Гап шу, ўртоқ старший лейтенант, яна бунақа гапимни бўлиб, асирнинг елкасига ниқтасангиз, сўроқни тўхтатаман.

— Бўлди, бўлди!— дўриллади Гранатуров энсаси қотиб.— Иззат-икром кўп, кўриб турибман. Мабодо биз уларнинг чангалига тушиб қолсак, нима қилишарди! Ўтда қовуришарди!

— Ичагимизни бурнимиздан ўтказиб, йиғлагани ҳам қўйишмасди,— гапга аралашди Меженин.— Ҳа,

немис ойимча ҳали зўр экан, ўзини қўй оғзидан чўп олмаган қилиб кўрсатапти. Жосус, қанжиқ!

Меженин қизнинг орқа тарафида депсиниб, унинг тўзиқ сочлари, хипча бели, бўлиқ болдирлари ва нозик оёқларига кўзларини қадаб турди. У, чамаси, болохонада мана шу нимжон қизча қаршилиқ кўрсатиб, ёстиқ тагидан бақиргани учун ўзини ҳам, уни ҳам кечиролмас, ҳозир алами ичида, қизни гапи билан узиб олар, еб юборгудай ўқрайди. Буни фақат Никитингина тушунаётганди.

«Меженин юқорида менга нималарни валдировди ўзи? — Кўнглидан ўтказди Никитин болохонада ўзи гувоҳ бўлаёзган бемаънигарчиликдан хавфсираб,— уни нимада ҳам айблашим мумкин? Бу қизни зўрламоқчи бўлгандами? Буни ҳеч ким кўрмади, шунинг учун ҳам Меженин мендан чўчимайди, немисларга ачинадиган одамнинг ўзи йўқ. Мана, масалан, мен ачинапманми?»

Биринчи қаватнинг йўлагидан шовқин эшитилиб, қадамлар гурсиллади, эшик қия очилиб, тўртинчи тўп командири кекса Зикиннинг жиддий юзи кўринди. У қовоғини очмай ахборот берди:

— Бизга патруллар келишди! Ким ўқ узди, деб сўрашапти. Бирпасда етиб келишди!

— Улар билан гаплаш, Никитин,— буюрди Гранатуров.— Кўп тушунтириб ўтирма, қисқа бўлсин, ўзимиз ҳал қиламиз!

Никитин немисларнинг кийим иладиган илгак тагидаги тумбочкага қўйилган мойчироғи сарғиш ёғду сочаётган йўлакка чиқди. Деворларида солдатларнинг кўлкалари ўйнаётган иккита хонада ҳам мойчироқлар ёниб турарди. Йўлакнинг ташқари эшигида плаш-палаткали учта нотаниш кишининг гавдаси кўринар, уларнинг қуроллари хира ялтирарди. Улардан бири Никитинни кўриши биланоқ яқин келди. Фуражкасига қараганда офицер, қадрасо ва қотма бу киши бошлиқчасига қатъий сўради:

— Нима сабабдан участкангизда ўқ узилди, ўртоқ лейтенант? Ким узди ўқни?

— Унча хавотирланадиган жойи йўқ,— жавоб қилди Никитин барини батафсил айтиш ишни чалкаштириши, доимо тиқилинч қилиб юрадиган комендатурани батарея ишларига аралаштириши мумкинлигига ақли

етиб.— Соқчи янглишибди. Сабабини ўзимиз аниқла-
япмиз.

— Немислар шаҳарида кечаси ўқ узиш фавқулодда
ҳодиса, ахир,— юмшоқроқ эътироз билдирди офи-
цер.— Кеча, масалан, ахборингиз учун ўрмонда штаб
машинасини ўққа тутишди. Битта солдатимиз ўлди,
иккита офицеримиз оғир яраланди. Хавотирланадиган
жойи йўқ эмиш-а! Батарейангиздагиларнинг бари ҳуш-
ёрми?

Шундан кейин ёши каттароқ ва кўриниши жиддий
бу офицер афтини шартта Никитинга яқинлаштириб,
ҳидлаб кўрди-да, солдатларга ўгирилди. Улар эса хо-
наларнинг эшиклариди бараварига ўқрайиб қарашар,
сержант Зикин бўлса мойчироқдан кўзини узмай қол-
ганди. Взвод чурқ этмай бегона бошлиқлар олдида
Никитинни қўллаб-қўлтиқлашарди. Никитиннинг ўзи
нега комендатурадан келган офицерга ёлгон гапирган-
ни, патруль хизмат юзасидан тахмин қилган нарса
жиддийлигини охиригача англаб етмаганди.

— Нимага ўқ узилганини аниқлаймиз,— деди Ни-
китин.— Бошқа саволлар йўқми? Мен боришим керак.

Офицер пича тўхтаб турди.

— Эҳтиёт бўлинг, лейтенант, кўзни катта очинг-
лар! Германия шароитида бебошвоқлик нималарга
олиб боришини биласизми?

— Кўзимизни каттароқ очамиз. Биламиз.

Патруллер йўлакдан чиқётганларида уларни ён-
лаб келаётган соқчи шошилганидан ораларига тиқи-
либ, сал бўлмаса офицернинг плаш-палаткасига ўра-
лашиб қолаёзди. Офицер бундан ажабланиб четланди,
соқчи эса этигини дўқиллатганича югургилаб келгач:

— Йўқ, ҳеч нима йўқ, ўртоқ лейтенант!— деди.

— Қаллангиз кетади!— тўхтатди уни Никитин.—
Уйнинг атрофини яхшилаб қарадингизми?

— Бурчак-бурчакларгача қараб чиқдим, ўртоқ лей-
тенант. Ҳеч нима йўқ!

— Яхши, пастга боринг. Ухлаб қолманг, тушунар-
лими?— Никитин пича ўйланиб турди-да, фармойиш
кутаётган Зикинга юзланди:— Ҳозирча тревога йўқ
экан, тўплар олдидаги соқчиларни текшириб чиқинг.

Ошхонада сўроқ давом этарди.

Немис бола қушникига ўхшаш кичкинагина боши-

ни эгиб Княжконинг саволларига тутила-тутила жавоб берар, кўзойнаги тер босган қирра бурни учига тушиб кетарди. Гап орасидаги жимликда тупугини ичига ютар, кўриниши аянчли ва ночор эди. Княжко гапни бўлмай, ҳар бир жумладан кейин ўйчан мулоҳаза қилиб кўрарди.

Соғ қўли билан ярадор қўлини ушлаб хонада у ёқдан-бу ёққа одимлаётган Гранатуров дам-бадам Княжконинг орқасига келиб қўққаяр, маъноли томоқ қириб, бўғиқ овозда ғудранишидан тортинибгина немисча гапирётган болага ишонмаётганди. Тутқуннинг ночор аҳволи ҳам гапга далил бўлолмаётгандай туюларди. Немис қизнинг ортидаги Меженин бели йиртиқ кўйлакка аламзада ижирганиб қараши Никитиннинг гашини келтирар, нега деганда, қутурган Меженин болохонада оғзидан қўланса тамаки ҳиди бурқситиб: «Кет, лейтенант, кет, халақит берма, деяпман!» — дегани ҳамон хотирида эди.

— Қаттиқроқ гапир, лаққи! Минғирлама! — Гранатуров вазоҳат билан шундай дея гапини эшитиб баттар қўнишган немисга ўгирилди. — Нега унга тушган сичқондай қитир-қитир қиласан? Ундан очиқроқ қилиб сўранг, Княжко! Вервольфданми у? Ҳами ёки йўқми?..

Хона жим бўлиб қолди. Ёшли кўзлари янада чақчайиб ҳиқиллаётган қизча Гранатуровнинг тоқатсиз, захар томувчи юзига тикилганди, Гранатуров дўрилдоқ овози билан яна хонани бошига кўтарди:

— Очиқроқ, ҳа ёки йўқ. Фашистми ё суяги қотмаган гўдакми? Бу уйга улар қандай келиб қолишган?

Княжко худди бирор ери оғриётгандай буралиб, босиқ овозда жавоб қайтарди.

— Бозордагидай шанғиллайверманг... — У хотиржам гапирса ҳам оҳангида газаб сезиларди. — Исми Курт, фамилияси Герберт, ўн олти ёшда, бир ой олдин вервольфга олинган, жангларда қатнашмаган. Бунга ишонса бўлади. Кейин, Курт Герберт манави қиз — Эмма Гербертнинг туғишган укаси. Буни икковлари ҳам айтишди.

— Опа-укаларми? Хо-хо, жудаям ишондик-да! Балки бир ўринда ётишар ҳам, — деб қўйди Меженин яниб. Гранатуров унинг овозини босиб саволини такрорлади:

— Икковлари тунда қандай қилиб бу уйга келиб қолишибди? Мақсад? Мақсадлари нима уларнинг?..

— Нима, мени сўроқ қилиясизми? — Княжко шунчаки сўраса ҳам кўзларидан ғазаби ортиб бораётгани сезилиб турарди. — У ҳолда яхшилаб эшитиб олинг! Эмма Герберт билан Курт Герберт айтишларига қараганда, шу уйнинг эгалари экан. Мана, эгалар ҳам топилди, — Княжко Никитинга кулимсираб қараб қўйгач, таржима қилишда давом этди: — Бу ерда боболари билан учовлон туришаркан, боболари, билишимча, истеъфодаги полковник экан. Großvater ist Oberst¹ — у аниқ бўлсин учун йўл-йўлакай немисчалаб савол берганди, немис қиз шу заҳоти бош ирғаб, умид ва мулойим ризолик билан: „Ja, Ja, Oberst ...Reichswehr“², — деб қўйди. — Ҳа, истеъфодаги полковник, ёши етмиш бешда экан. Бир ой аввал жўнаб кетибди, аниқроғи, инглизлар ва америкаликларга яқинроқ бўлай, деб Гамбургга қочибди. Менимча, бизнинг келаётганимиздан чўчиганга ўхшайди. Эмма Герберт уйга қараб қолган экан. Ун учинчи апрелда, совет самолётлари шаҳар устида пайдо бўлишганида уйда бир ўзи қўрқиб, буни сўзма-сўз таржима қилиман, уйдан нарсаларини олибди-да, шу шаҳарчадаги дугонаси ёнида, қандайдир саройчада жон сақлабди.

— Полковник бобоси америкаликлар паноҳида улоқ билан бостирмада яшаётган экан. Манави Куртчи... Иванич автомат билан ўрмонда беҳуда лақиллабди-да? — Шартта луқма ташлади Гранатуров, — зўр уй эгалари-ку! Ўз уйига опаси билан разведка мақсадида келибдими? Бу ерда нима керак уларга? Асосий гап мана шунда! Ким жўнатган уларни?

Княжконинг кўзларидаги (Никитин кутганидай) ғазаб сўнди. Княжко ҳам чамаси Гранатуровнинг сўнги саволига аҳамият бермади шекилли, у Никитингана хотиржам гап қотди:

— Мен сенга айтсам, майда болаларни эзиб сўроқ қилиш, айниқса, улар билан олишмоқчи эмасман. Бу биринчиси. Иккинчиси. Бу содда болалар Берлин қўлдан кетганлигини билишмагани учун энди кутишдан фойда чиқмаслигига ақллари етиб, уйни ташлаб Гам-

¹ Боболаринг полковникми?

² Ҳа, ҳа, полковник... Рейхсвер.

бургга, руслар келаётганидан ўтакаси ёрилган кекса Гроссфартерлар ёнига келишга аҳд қилишибди. Майда-чуйда олиб, кийимни ўзгартиргач, йўлга тушишмоқчи экан... Курт ўрмондан қайтиб келиб, опасига шундай дебди. Улар менга шундай деб тушунтиришди. Сенга айтсам, мен ҳам бунга ишонишга тайёрман. Энди бу ёғини эшит. Эмма уйга боғ томондаги орқа йўлдан кирибди. Курт пастда кутиб турибди. Дарвоқе, Курт ўрмонда кўлнинг нарёғида йигирма кишидан иборат вервольфлар турганлиги, жумладан, тор-мор қилинган қандайдир қисмдан келган ефрейтор бошчилигидаги унинг тенгдошлари, ўн беш-ўн олти яшар ўғил болалар борлигини ҳам айтди, улар автоматлар ва фаустпатронлар билан қуролланишган экан.

Гранатуров катта-катта одимлаб Куртга яқинлашди:

— Хўш, автоматлар ва фаустпатронлар билан қуролланишганми? Йигирма кишими? У ҳолда, қани айтинг-чи, қадрли Курт, улар ҳозир қаерда? Вервольфлар қаерда туришади? Кўзойнакда ҳеч нарсани кўриб бўлмаяпти-я!— Гранатуров бўралаб сўкинди.— Во... Зинд... вервольфлар?— у немисча сўзлар танлай туриб шартта тўппонча қинига қўл чўзди.— Во... ист вервольф? Вифиль... километр? Шпрехе¹, итвачча! Қани? Жавоб бер!

Курт бошчасини қоқсуяк елкалари орасига тортди, йирик тер доналари босган лабларини ялаб қўйди. Сўнгра кўзлари жовдираб нимадир деганди, гапига тушуниб бўлмади. Никитиннинг назарида боланинг ҳатто шалпанг қулоқларигача оқариб кетгандай туюлди. Қўрқиб кетган қиз эса тили калимага келмай, Гранатуров билан Княжкога илтижоли боқар, жажжи сийнаси қимирламасди ҳам. Ниҳоят, у тилга кириб ёлворди:

— Nein, Herr Offizier, nein! Nein!²

Кейин ночорлигидан ҳўрлиги келиб кафтлари билан юзини беркитган кўйи тўзиган сочларини силкитди.

Куртнинг исқирт юзидан тер оқиб, боши елкалари орасига янаям чуқур тортилар, ингичка бўйни борган

¹ Вервольфлар қаерда? Нечанчи километрда? Гапир...

² Йўқ, жаноб офицер, йўқ! Йўқ!

сари паст эгилиб, мундир остидаги куракларигача бўртиб чиққанди. Шу пайт аксириги қистаганди, уни базур қайтариб узук-юлуқ гудранолди холос.

— Кеча ўрмонда штаб машинасини ўққа тутишибди,— деди Никитин Княжкога аста.— Патруль хабар берди. Буни у билармикин?

— Кеча? Ўққа тутишибдими?— гапга аралашди Гранатуров.— Қани, Княжко, сўра-чи, итваччадан! Улар ўққа тутишибдими?

«Наҳотки мана шунақа чурвақалар ўрмонда пистирма қўйган бўлишса?— деб ўйлади Никитин. У машина ўққа тутилганини бурни оқаётган бир бурда мана шу немис бола билан қиёслашга уринарди.— Сира ишонгим келмаяпти. Булар автоматдан ўқ узгунча сўргичини сўрсин. Бу ёшдаги болалар ўқ узиши мумкин эмас!»

— Бу мишиқи чурвақа нима деб гўлдираяпти ўзи?— ўшқирди Гранатуров тўппончасининг қинидан қўлини олмай, дағдага билан.— Жавоб қилмаган бўлса, саволни такрорланг, Княжко, ҳа, яна такрорланг! Кеча ўқ узиб, бугун разведкага келибдими? Жавоб берсин!

Княжко саволига олган жавобни хотиржам таржима қилди:

— У, кеча ўрмонда эмас, шаҳарда, опасининг ёнида бўлган экан. Бундан ташқари, ефрейтор ҳар куни кечаси тунаш жойини ўзи танлармиш. Ким сирни ошкора қилса, отиларкан. Фриц Гофман деган биттаси оёғини дарахтга уриб олиб, юролмай қолгани учун отиб ташланибди... Ефрейтор унинг оғзини қафти билан ушлаб, юрагига отибди.

— Оббо ярамас-е!— деб қўйди Меженин нафрат билан ефрейторними, Куртними назарда тутиб.— Бунақаларни битта қўймай осиш ҳам камлик қилади. Мен уларга «хайль Гитлер!» қанақалигини кўрсатиб қўярдим. Қанийди қўлимга тушишса!— Оёқлари жойида турмаётган Гранатуровнинг бугдой ранг юзида қон қолмаганди.

— Демак... гапиришдан бош тортяпти? Тўғри тундими, Княжко?— деди у овозини пасайтириб. Кейин кўзлари чатнаб, бошини эшик томонга қаттиқ силкиб қўйди.— Қани, ҳамманглар чиқинглар-чи, болани қолдирсанглар бас! Фрицлар Смоленскда ота-

онамга қандай муомала қилишган бўлса, мен ҳам бу газанда билан шунақа гаплашиб қўяй бир! Шундаям булбулигўё қилайки бу маразни!..

— Газандалар! Пачакилашиб ўтирибмиз-а! Буларнинг ҳаммаси фашист итваччалари, гум қилиш керак, вассалом!— захрини сочди Меженин қаттиқ сўкиниб.— Одамларимизни қийнашган, энди бўлса оғзига толқон солиб ўтирибди-я, Гитлер олқиндиси! Кеча ўқ узганми, ахир?

Никитин қирқ биринчи йилда Смоленскда Гранатуровнинг оиласи (отаси мактаб директори, онаси эса муаллима эди шекилли) бошига тушган даҳшатли фожияни чалаярим эшитган, Гранатуровнинг ўзи эса бу ҳақда кам гапирарди. Никитин шуни эсларкан, комбатнинг бўзарган юзи шафқатсиз тус олиб тишларини нижирлатаётгани, қаттиқ қисилган гурзидай мушти титраётганини кўрди. Никитин комбатни бунақа газабнок, кўзига қон тўлган ҳолда кўрмагани учун у ҳозир бир мушт туширса, ҳар қандай одамни тил тортирмай ўлдирса керак, деган хаёлга борди, у немис қиз билан болохонада қолганида ҳам ана шундай қиёфига кирган, бу ғзаб бамисоли аланга олиб, ундан Гранатуровга ўтганга ўхшарди. Юрагини интиқом ўти куйдираётган оломон кучсиз, гангиган душманига ҳамла қилиш керак бўлганида арзимас гижгижлашга ҳам уча қолади, зўрға қаршилиқ кўрсатаётган мағлуб душман эса устун ганимдан кўра ҳам кучлироқ нафрат қўзғотади. Никитин буни тушунмаса ҳам беихтиёр ҳис қилиб турганди, баногоҳ хона немис қизнинг чинқириғидан ларзага келди. Қиз теварагидагиларнинг ҳаракатлари, овозлари ва қарашларидан ҳозир нима иш бўлажagini тушуниб, ҳўнграганича Куртга ташланганди. У укасининг бўйнига ёнишиб, бошчасини юзига яқинлаштиришга уринаркан, титроқ бармоқлари билан боланинг совуқ башарасини чангаллаш тараддудида илтижо қила бошлади:

— Kurt, Kurt, Kurt!.. Antworte!..¹

— Меженин!— ўшқирди Гранатуров Курт томон йўналиб.— Манави манжалақини кўзимдан йўқот! Ҳамманглар чиқинглар! Ўзим гаплашиб қўяман! Ма-

¹ Жавоб бер!

на шу мишиқи сизларга ўқ уздими ҳали? Шундайми, Меженин?

Меженин кафтига туфлаб, гўё ўтин ёрмоқчидай қўлларини ишқади-да, шартта немис қизнинг елкасидан чангаллаб, уни Куртдан ажратди. Шу пайт баногоҳ Княжконинг ўткир овози хонани ларзага келтирди:

— Қайт орқага!..

Княжко икки қадам ташлаб, бамисоли сиқилган пўлат пружина сингари тирсагида Меженинни туртаркан, ранги оқарган кўйи Гранатуров билан Куртнинг ўрталарига кирди-ю, худди ҳукм ўқиётгандай овозда Гранатуровни огоҳлантирди:

— Мен тирик эканман, бундай қилишингизга йўл қўймайман! Тушунарлидир-а, комбат?

— Меженин! Чиқинг бу ердан!— буюрди Никитин Княжконинг қатъиятидан қаттиқ таъсирланиб.— Ҳозироқ бўшатиб қўйинг хонани!

— Оббо лейтенанти тушмагур-ей!

Меженин ғазабдан хиралашган кўзларини Никитинга қадади-да, одатича кўз пирпиратгач, негадир кафтини кафтига қаттиқ ишқаб, Гранатуровга ҳирқиради: «Буларга немис қизлар қадрлироқ экан-да, а?» Шундан кейин эран-қаран юриб бориб мушти билан очган эшикни ташқаридан қаттиқ ёпганди, чироққача липиллаб кетди.

— Хўп, майли!— деб қўйди Гранатуров тишлари орасидан. Кейин стол томон бориб, ярадор қўлини кўк-сида тутган кўйи стулга ястанди.— Хўш, демак, афсонавий мушкетёрлар, уруш охирида немисларни деб бир-биримизнинг бўғзимизга ёпишамизми? Демак, сизлар мендан кўра раҳмдилроқмисизлар? Сизлар мусичадай беозор, хўш, мен-чи?..

Гранатуров жунбишга келган ғазаб-нафратини базўр жиловлаб, хийла ўзини босди шекилли, юмшаганроқ оҳангда давом этди:

— Мана шу итваччаларни деб қирилишамизми? Ё бир-биримизни отиб ташлаймизми? Шуларни деб-а? Эҳ, Княжко, Княжко, бу ёғига қандай яшаркинмиз энди? Мен билан қирпичоқлигингни бас қилсанг бўларди. Нима, биз душманлармизми ёки окопдошлармизми?

Аммо Княжко чурқ этмади. Унинг ҳамон рангида

ранг йўқ, кўзлари боягидай муросасиз ва қатъий боқар, погонларидаги янги юлдузчалари, ярақ-юруқ хром этиги, яхшилаб таралган фарқи очиқ сарғиш сочи қиёфасига мос келмасди.

— Гап бундай,— Княжко Гранатуров айтган сўзларнинг биронтасини ҳам эшитмагандай, тушунтиришга киришди: — Бу немислар уй эгалари эканлиги аниқ, ўртоқ старший лейтенант. Демак, уй уларга тегишли. Бизга эмас, уларга. Буни инкор этиб бўлмайди. Шунинг учун улар ўз буюмларини йиғиштиришсин-да, хоҳлаган томонларига, Берлингами, Гамбурггами кетаверишсин. Кетишсин.

Гранатуров тирноқлари билан бўш стаканни чертди.

— Дўқ-пўписагина эшитган бу ойимтилла ефрейторининг ёнига кетаверсинми? Шундайми, Княжко?

— О, ҳатто шундай бўлганда ҳам бу анча хатарли, ўртоқ старший лейтенант! Йигирма нафар болакай оғзиларида сўрғичлари билан битта ефрейтордан қўрқиб ўрмонда ўтиришибди. Манави Курт ўрмонда яна кимлар қолганини тасдиқлаб турибди.

— Оҳ, қандай яхши!

— «Оҳ»и нимаси?

— Автоматлар билан фаустпатронлар сўрғичми сизча, Княжко?

— Менимча, муносиб душман билан олишиш керак, манавинақа...— Княжко ориқ, қўрқувдан жимиб қолган Курт, қонталаш, шишиб кетган лаблари ним очиқ немис қизга бу сафар лоқайд қараб қўйиб, жумласини тугатди: — Жўжалар билан эмас.

— О, қандай яхши гаплар-а, лейтенант!

— Эслатиб қўймоқчиман,— гапида давом этди Княжко.— Сиз расман медсанбатда даволаняпсиз, ўртоқ комбат. Мен сизнинг ўрнингизда батарея командири бўлиб турибман. Шунинг учун ҳам бир қарорга келдим. Ҳеч қанақа жанг бўлгани йўқ. Буларни аспр ҳам олганимиз йўқ. Уларнинг ўзлари уй эгалари сифатида келишди. Такрорлайман, хоҳлашса, кетаверишсин. Эътироз билдирмассан-а, Никитин?

«Ҳа, айтганидан қайтмайди. Гап тушунтириш қийин-ов! Нега бундай қатъий қарорга келгани тушунарсиз холос»,— кўнглидан кечирди Никитин. У Княжконинг Гранатуров ҳар қанча эътироз қилса ҳам бўлмаслиги, танкка қарши марралар танлашда ҳам

кўпинча комбатнинг айтганини қилмай, унинг жаҳлини чиқариб, взводи учун ўт очиш нуқталарини ўзбилармонлик билан белгилаганларини билгани учун ҳозир ичида Княжкони ҳам қоралар, ҳам унга қойил қоларди. Никитин Княжкoning қарори жуда тўғрилигини тўла-тўкис сезмаса-да, унинг ўзига таниш, бир лаҳза ҳам бўшашмовчи қатъиятига тан бергани сабабли:

— Гапингга қўшиламан. Жанг бўлгани йўқ, биз буларни асир олмадик,— деди.

— Жуда соз,— деб қўйди Княжко.

Гранатуров гиламга оёқларини чўзган кўйи ялпайиб, соғ қўлини пастга тушириб, толиққан ва охири нима бўларкин, дея калакаомиз қиёфада тишини тишига қўйган одамдай ўтирарди. Қовоғи солиқ Меженин немислар билан тез-тез гаплаша бошлаганди, Гранатуров кўкрагидаги бор нафасини чиқариб кесатган бўлди:

— Катта масъулият олмаётганмикинсан, Княжко? Оғирлик қилмасмикин? Жудаям ҳаддан ошиляпти-да! Бунақа буйруқ дастидан йиғлаб юрмасак эди ҳали...

Княжко жавобан ҳеч нарса демади, ҳатто немислар билан гаплашишдан ҳам тўхтамади. Никитин сочлари тўзиқ Эмманинг лаб-даҳани осилиб кетгани, Куртнинг қушникига ўхшаш бошчаси асабий титраб, у елкасидан-бу елкасига оғиб кетаётганини кўриб мана шу очарвоҳ бола сўроқ пайтида бир марта бўлсаям ўзини эркатой ва касалманд вундеркинд кўрсатадиган кўз-ойнагини олмади-я, деган фикрдан кўнгли хира тортиб, энсаси қотгани учун:

— Қизиқ, бунинг ўқ узиш қўлидан келармикин? — деб сўради.

— Бу иш аҳмоқнинг ҳам қўлидан келади,— жавоб қайтарди Княжко ва немисларга тушунтиришни охирига етказгач, икки марта:

— Alles! Alles!¹ деб команда берди.

Шуниси ғалати бўлдики, «Аллес» командаси берилганидан кейин Эмма майда қадамлаб Княжкога яқинлашди-да, шишган кўзлари билан ер сузганича ер баравар букилди, кейин ногаҳон уялинқираб Никитинга ҳам шунақа таъзим бажо келтиргач, чуқур мин-

¹ Бўлди! Бўлди!

натдорчилик билдирди:» „Danke schön, Herr Offizier!² Alles! Сўнгра ҳали ҳам қутулганларига ишонмаётган укасининг шалвираган қўлидан ушлаб, эшик томон етаклади. Оёқлари чалиша-чалиша опасига эргашган бола орқадан бақириб қолишлари ёки ўқ узишларини кутгандай, бошини мундирирининг ёқасига чуқурроқ тортарди.

Княжко яна бир марта немисчалаб:

— Alles, — дегач, тутқунлар чиқиб кетишди. Эшик ёпилганидан кейин комбат қўл соатига қараб жиддий оҳангда:— Уйқу олдидан тоза ҳаво олиш пайти етганга ўхшайди. Бирйўла соқчиларни текшириш керак,— деб қўйди.

Бир лаҳза орага сукунат чўкди.

— Эҳ, жаноб офицерлар, жаноб офицерлар, аҳа-ҳа...— эснади Гранатуров оғзини катта очиб.— Зиммага кўп нарса олинди-ю, лекин бу ёғи нима бўларкин ҳали? Мабодо бирор кор-ҳол юз бергудай бўлса, кимдир погони билангина эмас... боши билан жавоб беришига тўғри келади.

— Ростданми?— шунчаки ҳайрон бўлди Княжко.— Начора, погон иккита, бош битта, мен-да жавоб берадиган, ўртоқ старший лейтенант.

— Мен сен билан бораман,— деди Никитин,— ҳар эҳтимолга қарши соқчиларни ўзим текшираман.

— Соқчиларни доим текшириб туриш керак,— жавоб қилди Княжко. Кейин пилоткасидаги губорларни орасталлик билан пуфлаб, бошига кийди.— Кетдик, Никитин.

— Хўш, йўл бўлсин?— сўради ўй сураётган Гранатуров Княжкога ўгирилган бугдой ранг юзини аянчли буриштириб.— Медсанбатгами? Бекорга овора бўласиз. Галочка ҳозир ухлапти, лейтенант.— Сўнгра у стулни ғижирлатиб, кўз-кўз қилгандай икки метрли қадини ростлади.— Менинг ўрнимдасизу, зиммангизга ҳамма масъулиятни олясизми? Қойил-е! Мабодо ҳалиги иеқиртлар жосуслик қилгани келган бўлишса смержга¹ нима жавоб қиласизлар, жавоб офицерлар? Жавобини ўйлаб қўйдингларми? Бўлмаса шундай: уч кишилик жавоб топиб қўйинглар, бу ёғи

² Бениҳоя миннатдорман, жаноб офицер!
¹ С м е р ш — ҳарбий контрразведка бўлими.

ҳам ўртада бўлсин-да. Мен барибир таваккалчиликларинг учун сизларни яхши кўраман, шайтонлар!

Елкасига плаш-палаткасини ташлаган Княжко Гранатурувнинг ярим ҳазил гапига кескин жавоб қилди:

— Жавобини ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ушанда трибунал мен билан шуғулланади, ўртоқ старший лейтенант. — Княжко сафдаги каби қўлини пилоткасига яқинлаштириб, юмшоқроқ оҳангда қўшимча қилди: — Яхшиси, эрталабгача диванда ётинг. Хайр!

Улар чиқиб кетишди.

Бешинчи боб

Кечаси алламаҳал бир неча марта уйқуси бузилган Никитин безовталаниб жойида ағдарилди, бошини кўтариб, сукунати, буткул ой нурига чўмган шаҳарнинг тиқ этган товуш эшитилмоқчи жимлигига қулоқ солди. Очиқ деразадан сиреннинг намхуш исси, олма ҳидига тўйинган муздек сабо кирар, қизиган юзига намчил шабада урилди. Бўм-бўш нурафшон осмонда, кунботиш томондаги учи ингичка черепицали томлар узра, қарағайларнинг орқасида ой бамисоли хом тарвуз тилимидай осилиб турарди. Томлар ҳам, боғлар ҳам, тошлари заррин кўчалар ҳам тунга хос осуда, гоҳ-гоҳдагина уй ёнида соқчи қадам босганда майса шитирлар, Никитин шундан хотиржам тортиб, яна уйқуга кетарди.

У тонготарда ёнгинасида эшитилган бегона товушдан чўчиб кетди. Кўзини очиб, ёнига ағдарилди-да, қўли бош томонидаги стулда турган гимнастёркаси устидаги тўппончаси қинига чўзилди. Шу пайт уни ногаҳон пиллапоя майдончасидаги қадам товушлари уйғотиб юборганини пайқади. Эшик оҳиста тақиллаб, сўнгра тинчиди.

Тонг ёришган ва салқин эди. Қарағайларнинг учларигача кўринар, тиниқ, мусаффо субҳидам ҳукмронлик қиларди.

— Ким у? — қичқирди Никитин. — Ушатиков, сизмисиз?

Эшик яна оҳиста тақиллади-да, қиз боланинг базўр немисчалаб гапиргани эшитилди:

— Darf man herein, Herr Offizier?..¹

«Бу қанақаси?— ўйлади Никитин безовталаниб. У кечасидаги воқеаларни эслаб, хаёлига бир фикр келди:— Бу ўша фрейлейн Эммамикин? Кечаси постларни текшириб келганимда у укаси билан болохонадаги ўзларига тегишли хонада нарсаларини йиғиштираётувди-ку. Ҳа, улар бугун эрталаб кетишлари керак эди... Нега ёнимга кирмоқчи бўляпти? Бирор гап айтмоқчими? Хабар қилмоқчими? Бирор нарса рўй бердимикин ё?»

Никитин нима бўлганига яхши тушунолмаса ҳам ҳар эҳтимолга қарши «Русча-немисча сўзлашув» китобини излади, уни тополмаганидан кейин пар кўрпани кўкрагигача тортиб, ютиниbroқ жавоб қилди:

— Киринг. Херойн. Эшик очиқ.

Эшик гижирлаб аста қия очилди. Унинг тирқишидан аввал чашкали патнисча, гулдор халат енгидан чиқиб турган нозик қўлчалар кўринди. Қўлида патнис, ёнламасига кириб келган Эмма тиззаси билан эшикни туртиб беркитди, кейин тортиниброқ жилмайгач, уйқули овозда саломлашди:

— Guten Morgen, Herr Offizier, guten Morgen!²..

— Guten Morgen, — деди Никитин ҳам, у қиз келганидан хижил тортар, чамаси, ўзига аталган патнисдаги қаҳвали башанг чашканинг кўринишидан ажабланарди. Биринчи марта бунақа ноқулай аҳволда қолганини яширолмагани учун қизариб кетиб, мактабдан эсида қолган сўзлар ёрдамида тутила-тутила савол берди:

— Was ist das? Warum?³

— Ihr Kaffee, Herr Offizier. Bitte schön.⁴

Қиз халати барини тўлқинлатиб ийманиbroқ яқинлашди-да, мулойим бош ирғаб, патнисни ўрин четига қўйди. Қаттиқ хижолат бўлган Никитин ҳатто пар кўрпа этагидаги оёғини ичкарироққа тортиб, қизга уйқули кўзлари билан қараб турарди.

— Was ist das? Warum? — сўради Никитин мактабда ўрганиб олган бояғи гапини так рорлаб.

¹ Кирсам майлими, жаноб офицер?

² Хайрли тонг, жаноб офицер, хайрли тонг!

³ Бу нима? Нима учун?

⁴ Қаҳва, жаноб офицер. Марҳамат.

— Bitte sehr, Herr Offizier, bitte sehr. Guten Morgen!

— Guten Morgen, — ғудранди Никитин қизнинг жилмайишидан довдираб. У ўрнига қаҳва келтирилганига эътироз билдириш учун ҳам сўз тополмасди.

— Bitte sehr.

Қиз ҳам шошиб қолиб ўрин ёнида кечагидай таъзим қилди, унинг ҳаяжонли кўкимтир кўзлари эҳтиёт-корона табассум билан Никитиннинг лабларига тикилар, Никитин бўлса хонада пардоз совунининг иси ёки нимтатир атир ҳиди тарқалганини сезди (Никитин бўлса ҳидни немис офицерлари турадиган блиндажларда сезган, ўзлари эгаллаган мана шу бўм-бўш уйдаги буюмлардан ҳам немисларга хос чучмал ис келиб турарди). У негадир қиз ўзига оро бериш учун яқиндагина совуқ сувда атирсовун ишлатиб ювинган бўлса керак, деб ўйлади. Қизнинг офтобда куйгандек кўринган сариқ сочлари яхшилаб таралганидан олтиндай ялтирарди. Қизларга хос хиёл танқайган бурни атрофидаги сепкиллари ҳам сезиларди. Фақат орзигина илгаригидай хунук, лаблари шишган ва тишланган эди.

Никитин қизнинг устига ёстиқ ташлаб, мана шу ўринда чалқанча ётгани, „nein, pain“ деб бўғиқ қичқиргани, деразадан тушиб турган ой нурида тиззасининг қимирлаганини эсларкан, булар Эмманинг ҳам эсида турган бўлса керак, деб пешанасини тер босиб, кўзини четга олди.

— Danke,¹ — деди Никитин ўша расмий оҳангда жиддий. Шу пайт хаёлидан: «Қаҳвани ўринга келтириб бериш яхши эмас. У нимани кутяпти? Қаҳвани ичишимними? Бу қанақа одат? Нима қилиш керак?» — деган фикр кечди.

Шундан кейин у таваккал ўрин ўртасига ўтириб, кўрпани кўкрагигача тортди-да, жажжи чинни чашкани қўлига олиб, илиқ ва аччиқ ичимликдан бир ҳўплади, сўнгра иккиланиброқ яна бир ҳўплаб, бўшаган чашкани патнисга қўйди.

— Danke, — Никитин чамаси шунақа пайтларда қилинган эътибор, у учун айтиладиган алоҳида ташаккурни бир амаллаб билдириш учун хижолатда ёл-

¹ Раҳмат.

ғон гапирди: — Қаҳва ажойиб экан. Яъни... wunderbar, ausgezeichnet Kaffee¹. Ташаккур.

— Bitte schön, Herr Offizier. Та-ша-ккур?..

Қиз тушуниб жилмайган кўйи ўша ғалати тавозели таъзимини бажо келтирганди, Никитин таажжубда ташвишлана бошлади. Чунки Эмма таъзим қилаётганида халатининг кесимидан оппоқ тиззалари кўзига кўриниб кетганди. Никитин қил-қизариб шартта девор томонга ўгирилди ва яна кеча оқшом болохонага кирганда ўрнига ўралашган гавда ҳамда худди шу букилган хунук тиззаларни кўргани эсига тушди.

— Данке, — ғўлдираб қўйди Никитин қуёш нурлари бамисоли сув сатҳидагига ўхшаш қизғиш жилоланаётган силлиқ шифтга қараб.

«Ҳозир қиз чиқиб кетадиган бирор нарса дейиш керак, — мушкул аҳволдан қутулишга ошиқарди Никитин. — У шу ерда, мен бўлсам кийинганим ҳам йўқ. Нима десамикин: „komm“, „weg“, „zurück“ ми? Ёйинки эшик томонга қўл силкисаммикин? Ёки жилмайиб: „Danke, zurück“ десаммикин? Мулоим, қаттиққўл, расмий муомала қилайми ё? Кеча мени қалтис вазиятда кўрганди. Меженинга бақариб берувдим. Шунинг учун мендан чўчиаяпти шекилли-да. У нима деяпти ўзи? Нима ҳақда гапираяпти ўзи?

— Herr Leutnant... Hamburg, Kurt dort² — Никитин нигоҳи қизнинг илтижоли кўзлари билан тўқнашиб, унинг айрим унча тушунарли бўлмаган сўзларинигина тушунди.

— Жин урсин... Немисча билмайман, — деди у. — Салгина биламан холос. Нима? Нима дедингиз?

Эмма нималарнидир хавотирли, ёлвориб тез-тез бидирлар, ингичка овози бошқачароқ, жумлалари қандайдир жонсарақ илтимосга ўхшаб кетарди. Никитин англашга урина туриб ногаҳон „Kurt“, „nach Hamburg“ деган таниш сўзларни маъно жиҳатидан бирлаштирди, қиз бармоғи билан патнисда одам юришини қилиб кўрсатганидан сўнг кўнглига келган гумонни тасдиқлашиб олгани қайтариб сўради:

— Қанақасига? Курт кетдими?.. Kurt kom nach Hamburg?³ яъни... — Никитин бармоғи билан одам

¹ Ажойиб, яхши қаҳва.

² Гамбург, Курт ўша ерда.

³ Курт Гамбургга кетдими?

юриши тасвирини кўрсатди, кейин катта сўроқ аломатини чизди-да, такрорлади:— Гамбург? Курт? Бир ўзими? Kurt ein? Сиз-чи?

— Курт, Курт...— қиз мовий кўзларини тикиб, бош ирғагани, сарғиш сочлари юзини тўсиб қўйди. Кейин интизор қиёфада чўчиброқ кафтини кўкрагига босди-да, ҳаяжон билан нималарнидир тушунтириб бидир-бидир ёлвора бошлади.

Никитин унинг сўзларига тушунмаса-да, гоҳ жилмайиб, гоҳ қовоғини соларди. Юзидаги салгина ўзгариш ифодаси қизнинг ҳам юзига кўчар, у дам ялинар, дам қувонар, дам ғамгин тортарди. Никитин ниҳоят узил-кесил қарорга келди:

— Менга қаранг... шу ерда, қаердадир сўзлашув китоби бор. Илтимос, уни менга узатиб юборинг. Bitte, geben Sie mir Buch. Klein Buch¹. У қўли билан жавонни кўрсатди.— Ўша ерда бўлса керак. Deutsche — russische Buch² Илтимос. Bitte...

Никитиннинг гапига қулоқ солаётган Эмма унинг нигоҳини кузатаркан, лабларини чўччайтириб «О!» деди-да, патнисни илдам жавонга қўйиб, иккала қўли билан гўё нозик нарсани ушлаётгандай яп-янги, варақланмаган ҳам сўзлашув китобини олиб, ўрин томон бир қадам ташлагач, яна таъзим қилди:

— Bitte schön, Herr Leutnant,

Никитин китобни очиб: «Асирларни сўроқ қилиш», «Ҳишлоқ жойда сўзлашиш» («Булар барибир керакли жоймас!») бобларини варақлади, «Тинч аҳоли билан сўзлашиш» бобида тўхтаб, керакли жумлани топган қиёфада сўзлади:

— Noch einmal... Langsamer sagen Sie, bitte³

Ich bleibe-e... hier... mein Haus... mein Zimmer⁴ негадир Эмма ҳам грамматикага хилоф чўзиброқ гапирди. У қўлини тобора кўкрагига маҳкамроқ босиб, бошини инкор маъносида сарак-сарак қиларди: Ich, ich... bleibe hier... Haus...

Никитин пешанасини тириштириб китобдан унинг сўзларига мос жавоблар излар („Haus„ ва „Zimmer„

¹ Марҳамат қилиб китобни менга беринг. Кичкина китобни.

² Немисча-русча китоб (*бузиб айтилган*).

³ Яна қайтаринг... Марҳамат, шовилмайроқ гапирсангиз (*бузиб айтилган*).

⁴ Мен қоламан... бу ерда... менинг уйим... менинг хонам.

ни мактабда ўқиганидан бери биларди) ва кераксиз, автоматдан сурункали ўқ узиб, бақриб айтиладиган: «Уйингизда немис солдатлари яширинмаганми?», «Юқоридаги хоналарда ҳеч ким йўқми?», «Бу квартиранинг эгаси ким?» — деган саволлардан бошиқа бирорта дурустроқ жумла тополмасди.

— Тушунмаяпман... *Nich vezstehe*¹ — гўлдиради Никитин ўзидан жаҳли чиқиб. — Худди соқов овсарга ўхшайман-а! Нима деяпсиз? *Haus? Zimmer?*

— *Ein Moment, Herr Leutnant! Entschuldigen Sie...*²

Қиз ўрин четига ўтириб, китобга қараган кўйи хиёл эгилганди, Никитиннинг димоғига мушк-анбар, тафт-ли баданга тегиб турган мурсак ҳиди урилди. Никитин қизнинг тиниқ, эътиборли кўзлари, ёноқларидаги сепкиллари билан пилик қошларининг четини кўриб турарди. Қиз яқин тургани учун у қора терга ботиб, қалин кўрпа тагидаги оёғини беихтиёр нари тортди ва гулгула тушган дилидан: «Нега китобни кўришига рухсат беряпман? Бу ҳар қалай ҳарбий сир-ку!.. Нега у ўринга ўтиради? Унга шуни айтиш керак!» — деган фикр кечди.

— О! — деди қиз жимжилогини сатр тагидан юргизиб мамнун. Айни пайтда у шивирлаб гуноҳкорона илтимос қилди: — *Lesen Sie russisch, Herr Leutnant*³

«Қандай айтсамикин? Қандай?»

Никитин қизнинг мужилган тирноқли жимжилоғи тагидаги сатрларни унчалик яхши тушунмай, саволни немисчасига тез ўқиёлмади, маъносини эса русча таржимасидан ўқиб ололди: «Сизлар қочқинлармисиз? Қайси шаҳардан?!»

— Йўқ, бу бизнинг уй, биз шу ерда қоламиз».

— *Ich bleibe. Ich bleibe...* Kurtin Hamburg, *ich bleibe*⁴ — деди Эмма секин ва эҳтирос билан Никитин тахминан қиз ялинаётгани, рухсат сўраётганини, бу ерда қолмоқчилигини ва рус солдатлари банд этган уйда қолдиришмайди, деб қўрқаётганини тушунди.

«Нега Курт кетиб, ўзи қолдийкин? У чиндан ҳам Гамбургга кетганмикин? — гумонсиради Никитин. —

¹ Тушунмаяпман.

² Кечиринг.

³ Русчасини ўқинг, жаноб лейтенант.

⁴ Мен қоламан. Мен қоламан. Курт Гамбургда, мен қоламан.

Нима учун Княжкога эмас, менга мурожаат қияпти? Кеча буларни Княжко сўроқ қилганди-ку. Бунинг ўз уйида яшашига рухсат беришга ҳақим бормикин? Бемаънилик!.. Қиз шу ерда қолган экан, турган гапки, Курт ўрмонга кетмаган...»

— Гут... — Никитин справочникни ёнди-да, уни стулдаги қинли тўппонча босиб турган кийимлари устига ташлади. Gut. Bitte. Gut. Das ist,— у сўзларни териб гапира бошлади:—Das ist... richtig¹.

— О, Herrleutnant! Danke schön, danke! О, Herr Leutnant!²

Мовий кўзлари шодон кулаётган қиз унга ўгирилди-да, енгил инграб, юзида қандайдир ажиб ифода акс этган кўйи бошини унинг ёстиғига ташлади. Хонага мушк-анбар ҳиди таралди. Никитин қизнинг атирсовун ҳиди анқувчи муздай қўллари бўйнига чирмашганини сезди. Қизнинг қўллари эҳтирос билан уни лўппи, ним очиқ ва тафтли, нафас олгани қўймайдиган лаблари сари тортарди. Никитин кераксиз, хатарли нимадир бўляпти, буни ҳозироқ, тез олди олинмаса бўлмайди, деб кўнглидан ўтказди. Бироқ қизнинг олма таъмли, элитувчи лаблари нималарнидир шивирлар, лабларига тега, суйкалар, ёпишарди. Бўшашган бармоқлари эса унинг қўлини излар, авайлабгина пастга, мурсаги ичидаги қайноқ вужуди сари ундарди. Никитин қизнинг силлиқ қорни, юмшоққина биқини, сархуш этувчи яланғоч баданини сезаркан, бояги кераксиз хавфли нимадир бўляпти, деган фикр эсига тушиб, устига босиб тушаётган қиздан ўзини тортмоқчи ҳам бўлди. Чунки кеча кечаси худди мана шу ўринда қиз билан Меженин ўртасида зўраки рўй беришига сал қолган воқеа содир бўлиши мумкин, буни қизнинг ўзи хоҳлаб турарди. Никитиннинг миясига «Нега?» деган савол учқун янглиғ урилди. У шундан кейин ихтиёрини топшираётган қизнинг кифтидан ушлаб, пича четлатди-да, нафаси тиқила-тиқила аранг:

— Эмма... nein... — деди.

Sergeantnain... Soldaten nein! — Хитоб қилди қиз аянчли товушда ва эҳтирос билан уни қучоқлаб, буралганича сийнасини кўкрагига босди. — Danke schön. Danke...

¹ Яхши. Марҳамат, яхши, бу... бу тўғри.

² О, жаноб лейтенант! Катта раҳмат, раҳмат.

Қизнинг ана шу «пей» ида аёлликка хос қандайдир тушунарсиз, кеча кечаси болохонадаги қатъиятга сира ҳам ўхшамайдиган таманно мужассам эди. Никитин оғзидан эркакка хос бўлмаган ана шу сўз чиқиб кетганидан ҳатто тишини тишига қўйди, қизнинг мовий шаҳло кўзлари жовдираётганини кўраркан, негадир тун қўйнидаги шаҳар узра кўтарилган пайт Галяни кузатиб қўйгани, ажиб қўнғироқчанинг ўзидан-ўзи нозик жингиллагани и эслади ва дилидан: «Бундан кейин афсусланиб юрмасмикинман? Хиёнат қиляпманми?»—деган фикр кечди.

— Danke schön, mein Leutnant. Danke schön.

— Danke schön?.. — Никитин аранг тушуниб беихтиёр шундай деб юборди. — Warum? Warum?.. Негга „danke schön“?

— Ich, ich... Ruig...¹ Тсс!..

Эмма каравотдан ирғиб туриб, эшик қулфини ширқ этказиб туширди-да, пилдираб ўрнига қайтгач, итоаткорона тиз чўкиб, пешанасини унинг елкасига қўйганди, сочлари Никитиннинг юзларини тўсиб қўйди.

Никитин қизнинг узук-юлуқ шивирлашларини эшитарди. Эмма сочлари тагидан ним жилмайиб сал ўгирилди-да, тортинибгина мурсаги боғичларини бўшатиб, уялинқирагандай ечина бошлади. Кейин хирси жунбишга келиб, бокира вужуди билан чўзала тушганди, лўппи сийнасининг бинафша ранг учлари кўриниб кетди. Яна кўзларини юмган Эмма Никитиннинг қўлини топиб, лабларига суйкаб ўпди, бўйнига, кўкракларига суйкади. У бамисоли совқотгандай титрар ва тишлари такилларди.

«Умримда бундай ҳолатга тушмовдим. Фақат ўшанда, қуршовда қолганимиздагина... — даҳшат билан ўйлади Никитин қизнинг тишлари такиллаши ўзига ўтмаслиги учун ҳам ҳаракат қилиб. — Бироқ бу немис қиз, мен эсам рус офицериман-а, ахир...»

— Эмма... Эмма...

Миясига қон тепган Никитин эшикка олазарақ қараб, гангиб қолганидан хижолатда, бу энди бошқа сира ҳам такрорланмайди, дея ўзини ишонтирган кўйи, талаффуз этганда бошқача эшитилувчи Эмманинг исмини атади-да, дудоғи билан унинг совуқ юзидаги

¹ Мен... мен... секин...

мушк-анбар уфураётган нам, тилла ранг сочларини суриб, қаршисидаги мунтазир, ташна лабларига чипша лаб босди.

...Улар чордоқдаги дағал пичан уюми орасида ётишар, Никитин қиз қоронғиликда ундан кўз узмаётганини сезиб турарди. Том тирқишидан тушаётган ой шуъласида қизнинг кўзлари ялтирар, у қалт-қалт титраб гапирарди:

— Менга қара, нега сурилиб олдинг? Мендан ҳазар қиляпсанми? Тўғри, анчадан бери ювинганимиз йўқ. Ҳамма ёғимиз тер ҳиди... Менга қара, қуршовдан чиқолмаймиз шекилли. Улар эрталаб қишлоққа киришади. Эшитяпсанми, ҳамма ёқ жимлик-а?

— Ҳа.

— Мен бугун нимагадир ўлимдан қўрқдим. Танкка қарши батареядаги Клава эсингдами?

— Ҳа.

— У эрталаб, иккинчи марта қуршовни ёриб ўтмоқчи бўлганимизда ўлди. Қандай ҳалок бўлганини кўрдингми?

— Йўқ.

— Кўрмаганинг яхши бўлибди. Снаряд ҳосил қилган чуқурда фақат ҳамшира сумкаси қолди. Йўқ, пахта, дока парчалари... ва яна қандайдир даҳшатли нарсалар. Ўзи чиройли эди, эсингдами? Ўтиб қолса, орқасидан ҳамма қарарди. Бироқ у ҳеч кимни ёнига яқин йўлатмасди. Сизлардан бирортангиз ҳам... Кўзлари қанақалиги ҳозир ҳам эсимда! Қоматини айтмайсанми! Самбитдай. Ҳеч нима кўрмай кетди. Эсизгина...

Никитин миқ этмас, унинг қимирлашга ҳам, жавоб қилишга ҳам, қуршовнинг иккинчи кунда биронта тўпи омон қолмаган танкка қарши батареяларнинг санинструктори Клаванинг кўзларию қадди-қоматини эслашга ҳам мажоли қолмаганди. Қиз пичанни суриб, Никитиннинг оғушига кирди ва бир қўли билан унинг бўйнидан қучоқлаб, иккинчи қўли билан уч кунлик жанг давомида терга ботган гимнастёркасининг тугмаларини еча бошлади. Шундан кейин қўлчасини йиғитнинг тердан чилп-чилп кўкрагига аста тикди. Қизнинг дағал, бир неча кундан бери сув кўрмаган кафтчаси Никитиннинг кўкрагини майин ва мунтазир

силаб, бармоқ учлари қўлтиқларига тегиб кетарди. Йигит бирдан рашки келиб, дилида: «Ким билан бирга ёлганида бунақа қилганикин?» — деган хаёлга бора бошлади.

— Менга қара, сумкамда спирт бор, — шивирлади қиз йиғлаганга ўхшаш овозда Никитиннинг оғиз четларини ўпа-ўпа, — юзингни лоақал спирт билан артиб ол. Фақат менга қарамай тур. Мен ҳозир... Балки шунда бизга яхшироқ бўлар. Бу қуршовдан чиқиб кетолмаймиз, библиб турибман. Майли, чиқмасак чиқмабмиз. Бирор марта аёл билан шундай... бўлганмисан?

— Ўзинг-чи, ўзинг бирор эркак билан бўлганмисан?

— Бир вақтлари, қизалоқлик пайтимда бўлувди. Ҳазиллашиб. Аллақайси бир саройда... тушундингми? Лекин рашк қилма. Сенга бу барибир-ку?

— Билмадим.

— Рашк қилмаслик керак. Сен ётавер, сени ўпаман. Кейин сен мени ўпасан.

Уша совуқ тонготар арафасида икковлари ҳам қуршаб олинган қишлоқдаги чордоқда бир-бирларига тўйиб, ухлаб ётганларида, Никитин қаттиқ гумбурлашдан уйғониб апил-тапил кўзларини очди. Қиз эса уни қучоқлаб билагига ётар, худди ҳимоя топгандай бошини бемалол қўйган, юзи гўдак юзидай маъсум, сал хафароқ, сочидан бодом ҳиди келарди. Никитин қизнинг кеча юзи тиниқ кўринсин учун уринганларини эслаб раҳми келар, икковлари ҳам тажрибасизликларига бориб шошқалоқлик оқибатида қовушим лаззатини етарлича сурмаганларидан афсусланарди.

Чордоқнинг бинафша ранг дарчасидан моторларнинг гуриллаган овозлари тобора аёнроқ эшитила бошлади, кўп ўтмай, сариқ нур зириллаётган ойнани сийпаб ўтди, кўчадаги танк овозлари орасидан немис тилидаги команда эшитилди... Никитин кўчада нималар бўлаётганини ҳали кўрмаса ҳам немислар қишлоқни ишғол этишгани, дивизион тор-мор қилинганидан кейин бири нечтагина солдат билан ўзию мана шу қиз қолганини биларди. Шунинг учун ҳам кўкраги музлаброқ қўлини қизнинг боши тагидан тортиб олди-да, чордоқ дарчаси ёнига борди. Чироқларни ёққан танклар колоннаси кўчани тўлдириб келар, йўлнинг иккала томонида эса пиёда аскарлар сафи одимларди.

— Тур! Тез!— Никитин қизнинг елкасидан ушлаб, силкиди-да, апил-тапил тасмасини тақа бошлади.

Нима гаплигига тушунган уйқучан қиз афтани бужмайтириб: «Нима? Қанақа танклар?— деди. Бироқ гап нимадалигига ақли етганида Никитин унга огиз ҳам очирмай шивирлаб, бир қадам ҳам қолмайсан, деб буюрди. Кейин автоматини шай тутиб, чордоқ эшигини очди-да, эгасиз уйнинг зах даҳлизига олдин ўзи тушди.

Танкларнинг гулдираши, занжирларининг шиқирлаши бутун уйни бошига кўтарар, ойналар зириллаб, танкларнинг чироқлари уйни кўндаланг ялаб ўтар, пўпанак иси босган даҳлиздаги бўш челақнинг банди ҳам шиқирларди.

— Биз бу ердан чиқолмаймиз... ўзим ҳам шундай ўйловдим,— деди Никитиннинг кетидан тушган қиз шивирлаб. У қутулиб кетишдан умидини узгандай ёноғини Никитиннинг яғринига қўйди.— Қаёққа қочамиз? Бизни ўлдиришади, лейтенант...

— Кетимдан юр! Бир қадам ҳам қолма! Томорқалардан юрамиз... Ўрмонга!— Никитин қизнинг кўз ёшисиз йиғлаб, ожиз қолаётганини кўргани учун гижинди.— Ма! Тўппончамни ол! Отишни биласанми?

— Йўқ, йўқ... Фақат жароҳат бойлашни биламан холос.

— Ҳе, жин урсин, қара! Манавини босиш керак. Бу тепкиси. Нишонга олиб туриб, босиш керак!

Шундан кейин улар титиғи чиқиб кетган уватлар орқали қоча бошлашди. Қоронғилик, чеккадаги уйларни яхши кўришолмас, чуқурларга тушиб кетиб, шамолда дириллаётган жўхори пояларига урилишар, икковларининг ҳам ўпкалари шишиб кетган, қулоқлари шанғиллашидан бўлак ҳеч нимани эшитишмасди. Моторлар овози, танкчиларнинг очиқ люклардан эшитилаётган немисча командалари энди чап томондан эшитиларди, танк чироқлари ҳам уйлар орасида пасаёйиб, ўша томонга кета бошлади. Никитин билан қиз тонготар ҳавосида бўзрайиб турган далага томорқалар орқали ўтиб боришар, ундан наридаги сиёҳ ранг осмон тагидаги текис ўрмонни ҳам илғаб қолишганди.

Никитин мушак отилиб, ҳамма ёқни, ёғоч кўприкни ҳам кўкиш нури билан ёритиб юборганидан керакли фурсатни қўлдан бой бердигина эмас, олдиндаги

тепаликда турган иккита солдат „Halt“¹ деб бақирганларини ҳам анча кеч эшитди. У қизнинг енгидан тортиб, ўзини таппа ерга ташлади-да, бошини нам анғизга суқди. Шу пайт автоматдан сурункали узилган ўқлар устларидан визиллаб ўтди.

„Halt Halt!“ — бу сўзлар Никитиннинг қулоғига юраги уришига қўшилиб эшитиларди.

Шундан кейин Никитин автоматнинг стволини олдинроққа чиқарди-да, ягона қарорга келиб шивирлади:

— Улар иккита... ҳозир яқин келишади, мен бир сидра ўқ узаман! Шундан кейин кўприкдан чошиб ўтамиз! Кўприкда тўппончадан осмонга бўлса ҳам ўқ уз! Тушундингми?

— Бўпти. Тушундим. Анави...

Немислар яқинлашишмади. Улар тепаликда аранг кўриниб, йигирма метр наридаги юлдузли осмон тагида туришар, бир-бирлари билан аста гаплашишарди. Шундан кейин вишиллаб отилган мушаклар қулоқларни қоматга келтирди. Баногоҳ Никитиннинг автомати сурункали тариллаб бошқа овозларни босиб кетди. У пастлатиб ўқ узган, нега деганда, дарё ёқасидаги тепаликда турган иккита немис солдатини яққол кўрганди, тепалик тонголди осмонига нисбатан қоронғироқ бўлгани учун солдатлар ер тишлагани ҳам кўзга ташланди.

Чўккан жимликда олдиндан кимнингдир чинқиргани, гўё автомат каскага теккандагига ўхшаш темирнинг шарақлаши эшитилди. Никитин жаллод болтасидан қутулган маҳкумдай бутун вужуди тўлқинланиб қизга бошқача овозда ҳайқирди:

— Тез бўл! Кўприкдан ўт! Орқада қолма! Тез!

Никитин ирғиб турди-да, боягидай қаҳр билан тепаликка сурункали ўқ ёғдиргач, илонизи югура-югура охири дарёга ўтадиган йўлни топди. У ўқ уза-уза соҳилга етиб чиққанди. Беш метрча олдинда ходалардан қурилган бўм-бўш кўприк кўринар, сувда бинафша ранг осмон акс этарди.

— Лейтенант, сабр қил! Иложим йўқ... Сабр қил! Никитинга етиб олган қизнинг ўпкаси тиқилиб, юзи-

¹ Тўхта!

да қон қолмаганди. У пистолетли қўлидаги санитар сумкаси билан зўрға шивирлади:

— Йиқиламан... Сабр қил, иложим йўқ...

— Сумкани ташла, ташла деяпман! Кетимдан кўприкка югур! Утамузу ўрмонга кириб кетамиз! Ҳаммасини ташла! Кўприкка югур!

— Йўқ, иложим қолмади, азизим, сабр қил...

Қиз ахири нафаси тиқилиб, ерга чўккач, кўзларини юмди. Никитин фавқулодда қўполлик билан унинг елкасидан ушлаб судради, олдинга туртиб, дарғазаб буюрди:

— Югур! Мен кетингдан бораман! Бўл! Утинаман!..

Улар кўприкка қадам қўйганларида қизнинг оёқлари чалишиб панжарага ёпишди-да, бир амаллаб, аранг уч-тўрт қадам босди. Кейин ҳиқиллаб:

— Иложим йўқ, иложим йўқ...— деди.

— Бўл! Нима бўлди сенга? Нима қилганинг бу?— Никитин қизни чопишга мажбур қилолмаётгани, ўзи эса уни ташлаб югуришга ҳақи йўқлиги учун бўғилиб бақирди. У яна боягидай қизнинг елкасидан силтаб тортганди, панжарадан қўли чиқиб кетган қиз йиқишга сал қолди.

— Тез, бўл тезроқ!

Улар кўприкда чопа бошлаганлари заҳоти орқадан пулемёт тариллаб, ёнувчи ўқлар устларидан визиллаб ўтганди. Никитиннинг сочларигача тиккайиб кетди. У қизни кўприкка ётқизди-да, яқинроқ сурилиб даҳшатли қиёфада бақирди:

— Эмакла! Нариги бетга! Бўл!.. Эмакла, имилла-масанг-чи!

Никитин бир дақиқа олдин автоматидан сурункали ўқ узиб, тепаликда кўприкни қўриқлаётган иккита солдатни ер тишлатганига ишонганди. Ҳозир эса соҳилдаги окопчада пулемётли учинчи душман қолгани ва у буларни кўприкда кўрган заҳоти ўқ ёғдирганига ҳам амин бўлди.

Қайтадан устларига ўқ ёғдирилишини билган Никитин хириллаб: «Кўприкнинг нарёғига эмакла», деган, қизнинг қандай эмаклаб кетаётганига ҳам қарамади. Қиз инграб илгариларди. Дағ-дағ титраётган Никитин кўприк панжараси панасида автоматини хо-дага қўйиб олган, тепаликдан тизилиб ялт-юлт учаётган ўқлар сувга яқин дарахтлар танасини галвирак қи-

ларди. Унинг муздек темир автомат тенкисига ёпишган бармоқлари карахтлашиб қолганди. Автоматдан ўқ ёғдираркан, қўндоқ елкасига қаттиқ тепар, халоскор сувнинг яқинлиги далда берарди: мабодо оғир ярадор бўлиб қолса, сал ўрнидан қўзғалиб, панжарадан ошади-да, ё пастга қулаб чилпарчин бўлади, ёки қутулиб кетади.

— Эмакла! Эмаклайвер!— деб бақирди у.— Кўприкдан чиқма! Кўприкдан чиқма!

Никитин тепкидан қўлини олмай, сурункали ўқ ёғдиришда давом этди. Шу пайт ногаҳон орага сукунат чўкди. Чунки ўқи тугаган автоматнинг «шақ» этиб овози ўчганди. У азбаройи қизишиб кетгани учун қанча ўқ борлигини ҳам ҳисобга олмаган экан. Қулоғи қаттиқ шангилларди. Тепаликдаги пулемётнинг ҳам овози ўчган, энди ўқлар учмасди. Никитин ўрнидан ирғиб турди-да, энгашган кўйи этигини дўқиллатганича кўприкдан нариги соҳилга югурди. У қутулганига суюниб ўзини тепаликдан пастдаги нам кўкат устига ташлади. Шунда муваффақиятли отишма ва кўприкдан ёриб ўтгандан кейин кўраман, деб хаёлига ҳам келтирмаган нарсани кўриб қолди.

— Нима гап? Нима қилди?

Қиз тепалик тагида гимнастёркасининг кўкрак тугмаларини ечиб пахта билан кифтини артарди. Никитиннинг кўзи қизнинг қип яланғоч ва қонга беланган, ўтган кеча пичанхонада (умрида биринчи марта) ўзи ўпиб, қўлларида эркалаб, сийпалаган сийнасига тушиб қолди. Ёнгинада пахта билан спирт шишаси турарди. Бу шишани қиз немислар кузак совуғида қуршаб олган қишлоқдаги чордоқда икковлари тўйиб-тўйиб ўпишишларидан аввал юзлари ғуборини артиб ташлаш учун санитар сумкасидан олган эди.

— Қачон ярадор бўлдинг? Қаерда? Қандай қилиб?— сўради Никитин қиз сийнасида қон кўрганидан гангиб қолиб. Қизнинг сийнаси юмшоқ ва ёқимли эди, ажойиб ҳиди ҳамон димоғидан кетмасди. Кутилмаган бу фалокатдан шошиб қолган Никитин санитар сумкасидан дока олиб ёрдам бераркан, ҳарсиллаб гапирди:— Ҳозир бойлаб қўяман. Менга қулайроқ. Ҳозир...

— Майли, қараша қол,— пичирлади қиз газариқ лабларини аранг қимирлатиб. Ҳозир у Никитиндан сира уялмас, Никитин эса қизнинг ҳароратсиз, карахт

лаблари аранг очилганини кўриб турар ва ёрдами зарурлигини ҳам сезарди. У рўй берган фалокат қарши-сида ночорлиги ва қиз тортаётган азобни қандай енгиллатишни билмай ич-этини ер, ўзини айбли ҳисоблаб, нафратдан дағ-дағ титрарди. Нега қизни ҳайдади, югуришга мажбур қилди, буйруқ бериб, елкасидан тортди? Наҳотки у кўприкда яраланган бўлса?

— Мени кечир... Ярадор бўлганингни кўрмовдим, хабарим йўқ экан. Кўприкда ярадор бўлдингми?— Қизга ачинган Никитин негадир ўзини оқлаб шундай деркан, унинг сийнаси, елкасидан сирғалиб кетаётган докани тўғрилаб, тортиб қўяр, докадаги қон доғи катталашаётгани ва қиз чамаси анча қимирлаёлмай, юролмаслигидан даҳшатга тушарди.— Кетишимиз керак... Ҳозирча қоронғилигида. Юроласанми? Ўрмонга-ча уч юз метр қолди холос, у ёғи озодлик... Менга суяниб оласан... Секин юрамиз! Қани, ўрнингдан тур, бардам бўл, тур, кетдик!

— Асирга тушишни истамайман, лейтенант,— инграб юборди қиз,— ҳозир юролмайман. Пича сабр қил. Менга қарашиб юбор.

Никитин қизни ўтирғизиб бир оз оғушида олиб турди. Қизнинг мадорсиз гавдаси титрар, даҳанига тегиб турган пешанаси терга ботганди.

Шундан кейин икковлари ошиқ-маъшуқлардай бир-бирларининг оғушида даладан аста юриб кетишди. Қиз Никитиннинг белидан қучоқлаб олганди. Никитин белига тегаётган қиз белининг назокатини ҳам, вужудининг тафтини ҳам сезмас, қулоғига ўнг ва орқа томондаги колоёна кетаётган йўлнинг чеккасидан танкларнинг олис овози кирар, қизнинг қадам ташлаши секинлашиб, йиқилиб қолишидан чўчигани учун хириллаган овозда, ўрмонга етиб олсак бўлгани, шу даладан ўтиб олсак бас, кейин дам олиб, ўзимизнинг аскарларимизга бориб қўшиламыз, дерди.

Ўрмонда икковлари ҳам қаттиқ толиқиб, хазонлар уюмига таппа қулашди. Икковларини ҳам уйқу элитганди. Бироқ бир дақиқа ўтмадиям шекилли, Никитин қандайдир овозлардан уйғониб кетди. Дарахтлар шовуллар, силкинаётган шохлар ва шамол юлқилаб учираётган сарғиш япроқлар орасидан совуқ ноябрь қуёши мўраларди. Никитиннинг ёнида букчайиб ўтирган қиз тиззасида тўппонча, бармоқларига тикилиб, тўппонча

тепкисини аста тирнаган кўйи кўз ёшлари юзини ювар ва негадир интиқлик билан йиғламсираб:

— Лейтенант, лейтенант...— дерди.

— Нима қилмоқчисан?— Никитин шундай дея туриб ўтириб, қиздан тўшпончани тортиб олди-да, қинига солиб қўйди. Кейин ҳайратда сўради:— Нима қилмоқчисан? Қурулни нега олдинг? Хўш, нега?

Қиз яланғоч шохлар орасидан мўралаётган хира қуёшга қараб ичидан келган йиғини базўр босарди.

— ...Менга раҳминг келяптими, лейтенант?— сўради у йиғи аралаш бурнини тортиб.— Даҳшатли туш кўрдим... Гўё кўкат устида ётганмишману, юзимда чумолилар ўрмалармиш. Қўрққакимдан уйғониб кетдим, лейтенант... азизим, менга раҳминг келяптими?..

— Қўй бунақа гапни!— шартта гапни бўлди Никитин чумолилар ҳақидаги тушдан юраги ғашланиб. Чунки у ўлганларнинг юзида чумоли ўрмалаганини кўп кўрган, чамаси буни қиз ҳам кўрганди. Никитин қизни кўкат устида жонсиз ётганини кўз олдида келтиролмагани каби, пешанаси, қошлари, нафас чиқмаётган лабларида ҳам чумолилар ўрмалашини истамасди.— Кетдик! Кузда чумоли нима қилади? Кетдик!— у гапга чек қўйиш учун шундай деди.— Энди бу ҳақда оғиз очма! Бир амаллаб етиб оламиз. Яқин қолди.

Никитин кифтини тутиб, қизни турғазиб қўйди. Қиз ингради-да, унга суйканиб, совуқ, қақроқ лаблари билан йигитнинг соқол босган даҳани, гимнастёркасининг поғони ёнидаги терлаган жойини ўпа бошлади. Овози аянчли эди:

— Сен дунёдаги биттаю битта яқинимсан... Сендан бўлак ҳеч кимим йўқ энди. Мени севасан-а, лейтенант? Астойдил-а!

— Кетдик, суяб бораман сени, кетдик! Сени севаман!— бўғиқ гудранди Никитин қизнинг жовдираётган кўзларига қарамай. У қизга ёлгон гапирётганди. Немислар ишғол этган қишлоқдан қочиш, кўчадаги танклар колоннаси, дала ва кўприкдаги отишув, қуршовдан чиқолмаслик хавфи, қизнинг яраланиши, ўрмон орқали ўзимизнинг қўшинлар томонга ёриб ўтиш истаги — буларнинг бари чордоқда икковлари орасида бўлган нарсаларнинг ҳаммасини йўқ қилиб ташлаганди.

— Кетдик, шундай қилмасак бўлмайди! Менга

суян! Биз қочишимиз, бу ердан ёриб ўтишимиз керак. Яқин қолди, ўрмоннинг нарёгида бизнинг қўшинларимиз!

Қиз итоаткорона Никитиннинг белидан қучоқлаб, бошини орқага ташлаган кўйи чайқала-чайқала одимларкан, шивирларди:

— Раҳмат сенга, раҳмат.

Эртасига қизнинг оғзидан қон келди. Бу эрталаб бўлди. Улар кечаси билан юриб, ўрмонда роса тентирашди, шундан кейин қолдан тойиб жилгага яқин жарликдаги хазон тўдаси устида чалқанча ётиб қолишди. Аранг нафас олишарди.

Баногоҳ Никитиннинг қулоғига ингроқ, йўтал, инқиллаш эшитилди. Никитин қизнинг изтиробли башарасида ҳайрат ва алам ўлим даҳшати билан олишаётгани, қайрилма қошлари, кўзлари, оғзидан сизаётган қонни кўриб, бамисоли ажал таъқиб этаётгандай қиз атрофида парвона бўла бошлади. Мусибат гангитиб қўйган йигит қиздан нима қилай, нима истайсан, қандай ёрдам берай, сув ичгинг келяптими, кўнглинг нима тусайди, деб сўрарди... Қиз эса нафаси бўғилиб, ночор ерга чўзилган ёнидаги йигитнинг гапларига тушунмас, эшитмас, кўзга кўринмай шафқатсиз таҳдид қилаётган ажал билан жон ҳолатда олишарди. Нимадир деб қаттиқ бақариб юборган Никитин жилгага ташланди-да, пилоткаси тўла сувни олиб келиб қизнинг сокин юзига сепди. У боягина вужудини қамраган қўрқув аралаш эртага ёки баҳорда жонланган чумолилар қизнинг мана шу қошлари, мана шу қопқора ва юмилмаган киприкларидан ўрмалашини кўз олдига келтирди.

Никитин тиз чўккан кўйи тер ҳидли ҳўл пилоткасини чангаллаб турар, тишлари такиллаб, томоғини бир нарса бўғарди.

У қизни жарда устига лой ва хазон ташлаб дафн этди.

Бу Никитиннинг, мабодо муҳаббат деб аталса, урушдаги биринчи муҳаббати эди.

«Ҳали-замон эшик тақиллайди-да, ҳаммаси расво бўлади...»

— Name, Name... mein Name Emma, — кулгаи қиз

шундай дея кўрсаткич бармоғи билан ўзининг кўкраги, кейин эса Никитиннинг кўкрагига юмшоқ ниқталаб суриштира бошлади, — Bitte schön, Name... Jwan? Johann? Russisch heißt Peter? Name...

— Вадим,— жавоб қилди Никитин қиз нима сўраётганини фаҳмлаб.

— Vadi — im, — қиз чўзиқ шундай дегач, мамнун кулди-да, кафтани яна унинг ва ўзининг кўкрагига ниқтаркан, (у сўроқда ҳам шунақа қилганди) ҳиж-жалаб давом этди;— Va-di-im, Em-ma, Va-dim, Em-ma... Verstehst du? Va-dim, — сўнгра, ним очиқ ва шишган лабларини Никитиннинг лабларига енгил суйкади. Шунда ювилган сочлари Никитиннинг юзини сийпа-лаб ўтиб, ёқимли ҳид таратди.— Em-ma, Vadi-im...

— Эмма,— шивирлади Никитин. Кейин қизнинг гавдаси ўзига янада маҳкамроқ ёпишиб, қўли билан унинг қўлини эндигина бўрта бошлаган сийнасига тортаётганини сезаркан, ўзи ҳам қаршилиқ қилмай, бундан бир неча дақиқа олдинги лаззатни тусаб қолгани учун қизнинг ним очиқ лаблари орасидан кўриниб турган садаф тишларидан, роҳатдан сал эгилган бўйнидан ўпа кетди... Ниҳоят, улар толиқишди, лаззат нашъасини суриб ётишаркан, кўзлари юмуқ Никитиннинг кўнглига гулгула туша бошлади.

«Менга нима бўлди ўзи? Нега бундай қилдим? Қандай рўй берди ўзи?!»

Никитин ғалати сотқинлик, жинойт, тушда рўй берганга ўхшаган қандайдир хилоф иш содир бўлаётгани, кўп сабаблар туфайли ижозатсиз қалтис қадам босиб қўйганини сезарди.

«Мабодо ана шу эрталабда рўй берган ҳодиса батареяга ёйилса, қандай тушунтираман? Нима жавоб қиламан?.. Энди нима бўлади?.. Бу иш ғалати, ажиб рўй берди-ку! Энди... Энди нима бўлади?— Никитин ўзини элитаётган мудроқда, қандайдир бўшашиб шуларни хаёлидан ўтказаркан, бу иш қандай рўй берганини, қайси лаҳзада ва нега рўй берганини аниқ изоҳлаб берадиган тўғри мантиқ тополмасди.— Ҳа, мен офицерман, ўз қилмишимга жавоб беришим керак... Мен ҳеч қачон хиёнат қилмаганман, шунинг учун ҳам кейин менга нима бўлишининг аҳамияти йўқ. Эмма, Эмма... у кетиши керак. Ҳали-замон эшик тақиллайди-да, ҳаммаси тугайди...»

— Кираверинг, Ушатиков! Хўш, нонушта пайти бўлиб қолдими?

— Табриклайман, ўртоқ лейтенант!

— Сизмисиз, Меженин? Нима билан табриклайсиз? Уруш тугадими?

— Субҳидамнинг ажойиблигини қаранг, ўртоқ лейтенант. Қуёш худди эртақлардагидек нур сочяпти, қушлар сайраяпти, жимжитлик — нақ жаннатнинг ўзи. Уруш тугагани ҳақида хабар келмади. Яхши ухладингизми?

— Кеча сизга картада ютқазганимга қарамасдан яхши ухладим. Княжко қаерда?

— Ҳовлида. Барвақт келди. Батарейда жисмоний тарбия ўтказишга тайёргарлик кўряпти. Сафда юриш машғулотиға ўхшаган соқол олишингизга, мана, қайноқ сув олиб келдим.

— Сув учун раҳмат. Бир оз тушунолмаяман... Нега Ушатиковнинг ўрнидасиз? Унга нима бўлди?

Ювиниб, соқолини силлиқ қирган сержант Меженин котелокни дераза рафига авайлаб қўйди-да, гўё кеча кечаси ораларида ҳеч нима сир бўлмагандай Никитинга мулойим кўзларини тикди, сўнгра ғижим бўлган ўринга қараб нигоҳи сергакланди. Никитин расмий оҳангда сўради:

— Нимадир демоқчимисиз?

— Шахсий гап бор, ўртоқ лейтенант,— Меженин эриниброқ ва энсаси қотиброқ гапирди: — Кечаги воқеа масаласида тушунтириб қўйишим керак. Кеча роса адабимни бердингиз. Менга ёмон ташландингиз, сал бўлмаса тўппончангизни яланғочлай дедингиз, аслида иш эса сиз ўйлагандай бўлмовди.

Никитин хром этикларини тортиб кийиб, Межениннинг тушунтиришларига қизиқаётгандек пошнасини полга уриб-уриб қўйди.

— Яъни, қандай? Мен қандай ўйлабман?

— Мен шовқинни эшитиб, ўша малла немис манжалақининг гардероб олдида кўрганимда,— Меженин киприклари остидан ўринга қараб, минғиллашда давом этди,— у ўзини қўрққандай кўрсатиб йиғласа ҳам

қўлимдан ушлаб, мени каравотга судради. Нақ устига тортганида сиз кириб қолдингиз... Ушанда хаёлингизга ёмон нарса келди. Аслида ундай эмасди...

Меженин бақрайиб туриб алдар, бироқ бу ёлғонда ўзини оқлаш ёки айблашга шама ҳам йўқ эди.

— Менга эртак айтмоқчимисиз, сержант?— шундан сўнг Никитин суҳбатни бошқа ёққа бурди:— Взводда нима гап, ҳаммаси жойидами?

— Нақ дорихонадагидай,— жавоб қайтарди виждони заррача ҳам қийналмаган овозда Меженин.— Немис қизни қаранг-а! Ҳам сузоғич, ҳам тепонғич-ку. Ўзи «Нейн» деб додласа ҳам мени устига тортди-я. Немис аёллари энди шу йўл билан ўч олишмоқчи шекилли. Сиз эса тушунмадингиз. Очиғини айтсам, бунақа нозик масалада тажрибасиз.

Куни кечагина Меженинни жуда ёмон кўриб, мана шу хонадаги жирканч кирдикордан кейин айбини кечирмасликка аҳд қилиб қўйган Никитин қизаринқираб четга ўгирилди, уят-номус ич-этини кемираётганди. У ўрталарида бўлиб ўтган ўша кўнгилсиз воқеага қайтишни истамасди. Нега деганда, у бир томондан Меженин даражасига тушмаган бўлса, иккинчи томондан айби йўқ ҳам деб бўлмасди. Шу вайдан виждон азобида қоврилаётган Никитин Меженинга иложи борича осойишталик билан жавоб қилди:

— Бўлди, Меженин, бас қилайлик энди. Эслаб ўгиришнинг ҳожати йўқ. Утган ишга саловат. Сизга рухсат. Мен беш минутдан кейин тушаман.

Бироқ Меженин кетавермаганди, Никитин жавон тепасидаги кўзгуга яқинлашди-да, соқол қирмоқчидай даҳанини чангаллаб кўзгу орқали Меженинга кўз қирини ташлади. У бўлса чиройли юзига ярашмовчи олдинги хунук курак тишини кўрсатган кўйи иршайиб турарди. Бу Никитинга худди шапалоқ тортиб юборгандай бўлди.

— Яна нима гап, Меженин?

— Ҳа, анави, нимайди-я...

— Хўш, нима демоқчисиз?

— Кўринишингиздан, кечаси ёмон ухлаганга ўхшайсиз,— деди Меженин. У киприкларини пирпира-тиб кўзгу орқали Никитинга қаттиқ тикилиб, омади гапга кўчди:— Қовоқларингиз таги кўкарибди, толиққансиз, уйқусизлик ёмон-а? Эрталаб тўплар олдидаги

постларни текширмадингиз шекилли, ўртоқ лейтенант? Хонангиздан чиқмадингизми?

— Эрталаб? Йўқ, нимаиди, хўш?

— Эртақдагидай бўляпти. Ажабо!

— Қанақа эртақ? Ажабойингиз нимаси?

Межениннинг юзи энди дадиллашган, у иршаймас, овози ахборот бераётгандагига ўхшаса ҳам пича калака оҳанги сезилиб турарди:

— Барвақт турувдим, ўртоқ лейтенант, эҳтиёти шарт, соқчилар билан немисларни ҳам бир текшириб қўяй, дедим. Зинадан бу ёққа, уларнинг сизники билан ёнма-ён хонасига кўтарилиб қулоқ солсам, ҳеч қанақа шарпа эшитилмаяпти. Эшик бўлса очиқ, хонада ҳеч ким йўқ. Қарасам, ўртоқ лейтенант, сизнинг хонангиздан,— Меженин ҳайратомуз оҳангда сўзлашга ўтди,— сизнинг хонангиздан қандайдир шивирлаш, кулги ва немисча гаплар эшитиляпти... Ўзимча ҳайрон бўлиб қолдим.

Бардоши тугаган Никитин шартта ўгирилиб, қўлидаги кўпикли чўткани кружкага ташлади. Орқасидаги Межениннинг гаплари елкасидан оғир тошдай босаётган бўлса-да, ғазаби қўзиб кетганди.

— Нима бўлди? Нимани эшитдингиз? Эшик ортидан мен немисча сўзларни овоз чиқариб ўқилганимни эшитдингизми? Ich weiß nicht, was soll es bedeuten¹. Шундайми? («Нима, унинг олдида ўзимни оқлаяпманми? Ёлгон гапиряпманми ё ўзимни оқлаяпманми?») Яна нималарни эшитдингиз?

Меженин Никитинга уйқули кўзларини қисиб, нохуш қаради-ю, лекин ҳеч нарса демади. Никитин гарчи сержант сиртдан хотиржам кўринса-да, алами ичидалиги, кеча ораларида рўй берган воқеани ҳар томонлама ўйлаб, режа тузиб келганини сезарди.

— Хўш, нима демоқчисиз, Меженин?

— Немис қизни мендан тортиб олган бўлиб чиқяпсиз, ўртоқ лейтенант,— деди Меженин Никитиннинг тутоққанига парво ҳам қилмай.— Икковимиз тил топишганга ўхшаймиз. Бироқ охиригача эмас.

— Аниқроқ қилиб айтилса-чи? Нимада тил топишганмиз?— Никитиннинг қаншари билан пешанасига сузилиб қараётган Межениннинг жавоби тайёр эди.

¹ Мен унинг нималигини билмайман.

— Бир фикр келиб қолди, ўртоқ лейтенант, буни қандай айтсамикин сизга? Немис қиз билан алоқа қилган офицернинг бошини силамаслари аниқ. Маиший бузуқликни ёпиштиришади. Нақ штраф батальонига тушиш мумкин. Лекин мен эркак кишининг табиатини тушунаман. Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиғича қолаверсин, ҳиди ҳам чиқмайди. Фақат, худо ҳаққи, айтиб қўяй, мени ҳадеб эзаверманг. Қуюшқонни хуш кўрмайман, тобим йўқ, ўзингиз биласиз. Характерим шунақа. Ўғил бола гапим шу. Уруш ҳам, мана, тугай деб қолди. Тугади ҳисоб. Бу ёғига тинчгина яшайверамиз.

Меженин ўз кучига ишонган, мустақил, гапимга тўғри тушунишади, деб ўйлайдиган одамдай бир маромда гапирар, унинг дадиллигида ҳаётда кўп нарса кўрган, тил топишиш мумкин бўлганда аҳволни мушкуллаштирмайдиган одамнинг тажрибаси борлиги сезилиб турарди. Никитиннинг сабри тугаб бораётган бўлса ҳам қаттиқ синчковлиги тутиб сўради:

— Бундан чиқди, ҳамма нарсада сизга халақит бераётган эканман-да, сержант?

— Эркакчасига айтяпман,— минғирлади Меженин бояги галини такрорлаб.— Шунда тирикчилигимиз яхшироқ бўлади, ўртоқ лейтенант. Мана, иккимиз холи турибмиз, сизга қонуний ваъда бераман. Айтганингизни хотиржам бажараман, сиз эса менинг баъзи бир ишларимга аралашмасангиз.

— Қанақа ишларингизга?

— Ишдақа иш-да,— терс жавоб қилди Меженин кутилмаганда.— Ўртамизда дарё бор, ўртоқ лейтенант. Сиз бу соҳилда, мен эсам нариги соҳилдаман. Дарёни аллақачон сузиб ўтган бўлардим. Жонимга тегиб кетган, саломат бўлсинлар. Сиз эса ҳали сузиб кўрмагансиз. Жонингизга тегмаган ҳам. Гарчи жангда қойил қилаётган бўлсангиз ҳам болаликдагидай кўкат устида чопиб юрибсиз. Турмуш аччиқ-чучугини татиб кўрмагансиз. Гап мана шунда. Менинг олдимда гўдаксиз. Очигини айтаман. Менга халақит берманг!

— Менга қаранг, сержант!— Ўзини тутолмай қолди Никитин.— Қари хотиндай эшик тагида гап пойлаш етмагандай, ҳали таҳдид ҳам қиляпсизми?! У ҳолда билиб қўйинг: Житомирдагига ўхшаган ҳеч қа-

нақа «осойиштагина» ишларингиз кетмайди! Взводга боринг! Тушунарлими? Боринг!

Меженин киприкларини аламли юмиб, лунжини қимирлатиб қўйганди, аёлларникига ўхшаган жажжигина қулоқлари сал қимирлагандай бўлди. У таасуфли оҳангда огоҳлантирди:

— Кўзингизни очинг, ўртоқ лейтенант, мендан куйиб юрманг. Гоҳо қизишганимда ўзимдан ўзим қўрқиб кетаман. Сиз билан эркакчасига гаплашсам, дегандим. Сиз эса эски гапларни қўзғатдингиз. Мен эски гапларни унутиб юбуровдим...

— Кечаги тунни эслатишимни истайсизми?

— Мен билан гижиллашишнинг кераги йўқ, лейтенант. Сизга керакли одамман. Кечаги ишга келсак, жуда мужмал нарса. Кечаси ҳамма мушуклар бўйранг кўринади. Каллага ҳамма нарса келиши мумкин, буни бирорта ҳам одам сўрамаган. Менинг эса кўзим бор. Ўлай агар...

Меженин энгил хўрсиниб қўйди-да, пастга эгилиб эзгиланган ўринга маъноли қаради, кейин гўё ўлганининг кунидан бурилиб, чайқалганича чиқиб кетди.

Никитин газаби ортиб, Межениннинг бунчалар нописандлигига, сурбетлиги, тил топишиб, келишиб олмоқчи бўлганидан баттар тутоқарди. Шунинг ўзиёқ Никитиннинг ўта гўллигидан нишона эди. Меженин кеча кечаси панд егани учун гарчи ўтмишга алоқадор «сиз эса эски гапларни қўзғатдингиз»дан бўлак гап айтмаганига қарамай Житомирда бўлган ишларнинг ҳам аламини олаётганди.

Меженин айтган ўша «эски гап» қирқ учинчи йилда бўлганди. Ҳа, Никитин немислар қарши ҳужумга ўтишган ва уйқудаги шаҳарни танклар билан ишғол қилишга уринган туманли ноябрь субҳидамини яхши эслар, ўшанда батарея командиридан шаҳарнинг гарбий чеккасига силжиб, танклар хавф солаётган йўналишда янги марра эгаллаш ҳақида берган буйругини ҳам унутмаганди. У ана шу буйруқ билан взводга қайтганида тўплар ёнида Меженинни кўрмади. Уни қидириб, кечаси тунашган, ўт очиш нуқталарига яқин уйлардан бирида қаттиқ маст ҳолда топиб олди. Межениннинг эғнида гимнастёркаси йўқ, қандайдир иккита ёш жувонни бағрига тортиб ўтирар, олдиларидаги столда исқирт тарелкалар, бўш шишалар, консерва

банкалари, французча шоколад плиткалари, немислардан ўлжа олинган колбасалар қалашиб ётарди.

Киевдан кейин Житомир шитоб билан олингани учун эҳтиёт озиқ-овқатларни олиб кетишга улгуришолмаган, батарея ўқчилар полкига мадад қилиб вокзал ёнидан ўтаётиб аввало пакгаузлардаги омборларга дуч келганди.

Никитин ўшал субҳидамда Меженинни взводдан эмас, ўт очиш нуқталарининг ёнидаги уйдан топганида унча кўп ажабланиб ўтирмай, унга тезда ювиниб, кийинишни ва изидан тўплар ёнига етиб боришни буюрди. Меженин бўлса, унинг гапини охиригача эшитмай, стол ёнидан чайқала-чайқала турди-да, ҳиринглаётган, қора соч ва ярим яланғоч жувонни унга томон итариб қичқирди:

— «Сен зиёлисан, лейтенант! Биз билан ичгин-да, зиёличасига манави аёл нашъасини сур, у немисларнинг госпиталида ишлаган, тажрибали! Умрингда аёлнинг қўлини ҳам ушламаган бўлсанг керак! Уни нариги хонага олиб кир, тортинма, лейтенант!»

Меженин хохолар, Никитин эса тутоқарди.

«Мен кутиб тураман,— деди у.— Зинада беш минут кутаман. Бўла қолинг, Меженин».

Никитин зинада тажрибакор Меженин чиқишини кута бошлади. Взвод танклар хавф солаётган йўналишга кўчирилажаги ҳақидаги буйруқни биров бекор қилиши ёки ўзгартиролмаслигидан Меженин ҳам хабардор эди.

Меженин эса ўн минутдан кейин ҳам чиқмади. Газабини аранг босаётган Никитин арақ, тер, ёғли гўшт консервалари ҳидидан дим бўлиб кетган хонага яна кириб, Межениннинг маст башарасига қаради. У ҳамон гимнастёркасиз ўтирар, ички кўйлаги исқирт аёллар биқинида эди. Аёллардан буғдой ранг, сочи тўзиқ биттаси хунук чийиллаб Межениннинг кўкрагидан сўриб ўпар, бақалоқ, ёноқдор иккинчи аёл эса унинг қулогига нималарнидир шивирлаб столдаги шоколад плиткасини синдирмоқчи бўларди.

«Меженин! — ноилож чақирди Никитин ошкора қабоҳат гувоҳи бўлаётгани, Межениннинг гезариқ, маст башараси ва ярим яланғоч, терга ботган, исқирт аёлга тоқат қилолмаса ҳам.— Қани, туринг ўрнингиздан, Меженин! Силжишга буйруқ олинди! Эшитяпсизми?»

«Взвод қаёққа боради? Қаёққа силжийди? — деди Меженин гаши келгандай кўзларини чақчайтириб. — Киевни олдик, Житомирни ҳам олдик, лейтенант! Нима, бундай ўйнаб-кулишга ҳам ҳақимиз йўқми? Бунга қон тўкиб эришганмиз, ахир! Манави, қорамағизини ол, деяпман-ку, лейтенант! Қизганчиқ эмасман! Ё бўлмаса кет, бизга халақит берма, эркакчасига гашир-япман!»

«Мабодо ўн минутдан кейин взводда бўлмасангиз, сизни судга бераман», деди Никитин.

«Менга деса отиб ташла! — ўшқирди Меженин ўр-нидан ирғиб тураркан, анчадан бери ювилмаган кўй-лаги кўкрагини йиртиб. — От! Аввал жаннатга кирмоқ-чиман!»

Никитин кейинчалик ўшандаги аҳволини, суд ҳа-ққидаги сўзлари, овқат, исқирт кийимлар ҳиди анқувчи хона, бузуқ аёллар, Меженин аҳволни тушунишни истамагани ё тушунмай маст-аласт бақириб, хохолагани-ни эслаганида сесканиб кетарди.

Меженин взводга кечқурун, жангдан кейингина келди. У керкиб кетганди. Никитинга: «Айбдорман, лейтенант. Бўлди, иккиламчи такрорланмайди!» — де-ди. Кейин кула-кула солдатларга, фрицларнинг кон-сервасидан заҳарланиб, қорни оғриб қолгани учун медсанбатга тушганини айтди. Никитин чурқ этмади, кейинчалик урушда взвод ўшанда талафот кўрмагани учун эмас, балки жасур Меженин батареядаги энг яхши тўп командирларидан ҳисоблангани учун ҳам унинг гуноҳидан ўтдим, деб ўзини ишонтириб юрди.

Межениннинг Никитин текислаб юборган ўртадаги совуқчиликни сурбетларча кескинлаштираётгани, ча-маси, урушдан нарида маишатда ўтган, хавф-хатарсиз икки сутканинг оқибати эди. Ҳамма, мана ҳозир ер юзида улкан ўзгариш бўлади, эришилган тинчлик, янги ҳаёт ваъда қилувчи абадий байрам тантана қи-лади, дея интизор кутарди.

«Нима қилсам экан? — дилидан ўтказди апил-та-пил соқол қираётган Никитин. — Узим ҳам гуноҳкор-ман, озми-кўпми айбим бор. Чакки қадам босиб қўй-дим шекилли?..»

Батареядагилар кўкат устида саф тортганди. Тева-рак-атроф кўм-кўк, офтоб заптига олар, қизиган кўкат-

лар, девор ёқалаб тизилган сиренлару қийғос гуллаган олмалар ҳиди анқирди. Никитин сафга яқинлашиб ана шу ҳидларга тўйинди.

Лейтенант Княжко алоҳида, «пиёдалар» жисмоний тарбияси деб аталмиш ва дам олиш пайтлари такрорловчи жисмоний тарбиясини охирига етказаётганди. Бу жисмоний тарбия қўл ва найзабозлик жанги, унинг усулларида иборат бўлиб, батареядаги бирорта солдат ҳам, Княжконинг ўзи ҳам олдинги маррада қўлламаган, булар Княжконинг фикрича танани жисмоний чиниқтириш учун зарур эди. Княжко бунини пиёда аскарлар билим юртида ўқиганида ўрганганди.

Белигача яланғоч Княжко ўтлоқ чеккасидаги, шаҳардан (унинг буйруғи билан) олиб келинган ва ерга қоқиб қўйилган реклама тахтаси олдида турар, реклама тахтасида эса кружкага пивоси кўпириб оқаётган баҳайбат шиша тасвири бор эди. Қўлида найзаси қайтариб қўйилган милтиқ ушлаган Княжко ихчам ва пакана Таткинга самоқлаб мурожаат қилди:

— Ҳаракатларингизни қаранг. Шундай югуриладими? Милтиқни шунақа ушлайдими? Мушакларингиз шалвираб ётибди, елкангиз шалвираб ётибди, елкангиз букик, одам қарагани ҳам жирканади. Қорнингизни тортинг, кўкрагингизни керинг, яғринингизни тўғриланг! Мана бундай.

Шундан кейин Княжко текис қорнини ичига тортиб, кифтларини бемалол кертганди, мушакдор адл гавдаси янаям бўртиб кўринди. У гимнастика залида машқ олдидан мушакларини синаб кўраётган ўсмирга ўхшарди.

Пакана Таткин бўлса оппоқ яғрини ва тақир кўрагини офтобда ялтиратиб, тасмаси таранг қорнини йўқотиш пайида харсиллаб нафас оларди. Мўйловли, ўзича доимо ниманидир ҳисоблаб юрувчи, кўриниши муғамбир одамга ўхшаш Таткин ҳозир пича гангиган ва афтидан жиддий ҳаракат қиларди. Собик ҳисобчи Таткин взводга бериладиган нон, тамаки ва шакарни улушларга бўлар, старшина бермаган қоқ нон, отилган снарядлар, ёндирилган танклар, батареядагиларга теккан орден ва медаллар миқдорини хотирида сақлар, солдатлар ҳам ундаги бу қобилиятни билганлари учун ҳозир Таткинни завқланиб кузатишаркан, кулишар, йўл-йўриқ кўрсатган бўлишарди:

— Бундан кўра жавонни қанча сантиметрга тортиш мумкинлигини чўтка солсанг-чи, Таткин! Нуқул овқат еявериб қорнингни қаппайтириб юборибсан-ку!

— Қорнингни силкитаверма, сариқмошак! Буқадай пишқиради-я! Бошқаларга йўл бермаяпсан, бурнийнда нафас ол, бақлажондай бурнийнда!

Лейтенант Княжко солдатларга кўм-кўк кўзлари билан совуқ бир қараб қўйганди, ҳазил-ҳузул тўхтаб қолди. Шундан кейин у буйруқ берди:

— Билагонлар сафдан чиқиб, Таткинга сўнгги — ҳужумга ташланиш машқини кўрсатишларини сўрайман!

Билагонлардан бирортаси ҳам сафдан чиқмади, ҳужумга ташланишни кўрсатишга талабгор топилмади, солдатлар энди кулишмас, жиддий боқишарди. Шундан кейин Княжко овозига қараганда эти жунжиккан Таткинга буюрди:

— Яна бир марта! Ҳужумга ўтганда бор ғазабингиз, дадиллигингиз ва кучингизни кўрсатинг! Афтингиз ҳам, кўринишингиз ҳам ҳамла қилаётган душманингизни саросимага солиши керак! Тушунарлими? Яна бир марта! Бошланг!

Княжко милтиқни шартта Таткинга ташлаганди, у қуролни кўкрагига босиб, аранг ушлаб қолди-да, томоқ қириб, найзасини чиқариб қўйди. Кейин саф бўйлаб илдам юриб кетди.

— Тўхта! — Княжко кўнгли тўлмайд қичқирди-да, шартта Таткиннинг кетидан бориб қўлидан милтиқни тортиб олди. — Отставить! Яхшиямки, пиёда аскарлар орасида эмас, артиллериядасиз! Бўлмаса, ҳужумга фақат бир марта борардингиз холос! У ёғи тамом бўларди, Таткин! Бу ёққа қаранг! Ҳамманглар қараб, эслаб қолинглар! — буюрди Княжко. Энди солдатларнинг баҳор, кўкатлар таъсиридаги кайфиятларидан асар ҳам қолмаган, тўғрироғи, Княжконинг башараси ўзгариб, ҳужумкор тусга кирганди. Гавдаси шартта олдинга интилди, найзаси душманга ўқталинган милтиғи таҳдидли шай қотганди. Шундан кейин Княжко ўтлоқдан реклама тахтаси томон отилиб, тушунарсиз вимадир деб ҳайқирганди, Никитиннинг юраги орқасига тортиб кетди.

Реклама тахтаси милтиқнинг ялтироқ найзасидан икки қадамча нарида эди. Княжко унга етганида ўнгу

сўлга ташланди, шунда мушакдор гавдаси таранглашиб, милтиқ найзаси ўқдай реклама тахтасининг қоғ ўртасига санчилди. Сўнг найзани суғуриб олиб, кимгадир чап бераётгандай қўндоқ билан тахта чеккасига қаттиқ уриб, уни қасир-қусур ерга қулатди. Мана шу ҳаётий курашда қандайдир ғалати лаҳза, ноаниқ нарса мавжуд бўлиб, у Никитинга ваҳимали машқу ноке-рак эрмакдай туюлиши мумкин. Бироқ Княжконинг ҳаракатларида бениҳоя кучли нафрат ва ғазаб ўзини намоён қилаётганидан заррача ҳам сохталик сезилмасди.

— Тушунарлими?— қичқирди Княжко Таткингагина эмас, балки батареядагиларнинг ҳаммасига қарата. Шунда унинг ўсмирникига ўхшаш қиёфаси яна илгаригидай хотиржам, камтар, қайсарона тусга кирди.— Бугунча шу билан тугатамиз! Эртага эса такрорлаймиз! Тарқалинглар!

Шундан кейин Княжко милтиқ найзасини ерга санчди.

«Буни нега қилаётганини биламан,— кўнглидан ўтказди Никитин.— Нега мен Княжкога тикиляпману, ҳаммаси биз истагандек тезда тугамайдигандай туюляпти?»

Батарея солдатлари ўтлоқда тарқалишар, қарағайларнинг сояларида, кўм-кўк майсалар орасида уларнинг офтобда қораймаган яғринлари оқариб кўри-нарди. Баъзилар панжарага яқин сирень тагидаги водопровод крани томон ювингани боришар, баъзилар майсага чўзилган кўйи, унинг чучмал бўйини ҳидлаб, ўлжа сигареталарини шошилмай чекишар, нонушта фурсати етишини кутишарди. Кўчма ошхонадан эса уй олдида гуллаган олма узра енгил тутун кўтарилар, қозондан чиқаётган буғдан кўпчиган ошпаз эса қўлида чўмичи билан овора эди.

«Бу ишлар қандай бўлди ўзи?»— деб ўйлади Никитин солдатлар қуршовида водопровод колонкасида ювинаётган Княжко томонга қараркан.— Бугун бари худди тушдагидай бўлди, мен бўлсам ҳанузгача тасаввур этолмаяпман. Икковимиз ҳам шуни истовдикми? Эмма ҳам, мен ҳам-а? Нима иш бўлганини Меженин ҳам билармикин?»

Шу пайт сержант Меженин эран-қаран юриб найзаси ерга санчилган милтиқ ёнига келди. Унинг офтоб-

да ялтираётган елкасини тер босган, жундор кўкрагида қаноти ёзиқ бургутнинг игна санчиб солинган сура-ти кўринарди. У милтиқни суғуриб олди-да, найзасини кўкатга суриб тозалади.

«Бу ёғи нима бўлади энди? — ўйлади яна Никитин. У Меженин милтиқни тозалаб бўлгач уйнинг иккинчи қаватидаги ойнага кўз қисиб қараб қўйганини пайқаб қолди. Никитин ҳам ўша томонга қаради. Болохонанинг ярим доира шаклидаги деразасининг ойнаси ортида, парданинг ёнида Эмманинг қораси аён кўриниб, у пастга тикиларди. Никитин Эммани сийрак туман орасидан кўргандай бўлди, шунда ҳам икковлари икки бўлак, икки томондаликларини, бугун қилган қаттиқ хатосини тушуниб тургани учун гўё ҳаммага хиёнат қилгандай вужуди зирқираб кетди...

Немис қизи Эмма душман тоифасидан, Никитин бу тоифани эътироф этмас, ёмон кўрар ва нафратланишга мажбур ҳам эди. У бу тоифага қарата уч йил ўқ узди, снаряд тегиб ёнаётган ҳар бир танкни кўришининг ўзиданоқ боши осмонга етди. Қиз ўша нохуш, ғаним, Никитин рад этувчи, уни ҳар бир жангдан сўнг ўз солдатларини снарядлардан ҳосил бўлган чуқурларга дафн қилиш, тақдир тақозоси билан ўлмай қолган взвод командирини қорахат ёзишдай беҳайр иш бажаришга мажбур этган тоифага мансуб. Эмма тубсиз жарнинг нариги соҳилига тегишли. Никитин бўлса қонга бўялган бу соҳилдан. Унга ҳеч нарса буларни бир дақиқа бўлса-да унутиб, хатарли томонга ўтилувчи хода ташлашдек ҳақ-ҳуқуқни бермасди. Сал олдинроқ, субҳидам пайти ўша томонда қизнинг мушк-анбар бўйли сочи ҳид таратган, қуруқшоқ лаблари интизор титраганди. «Қандай қилиб бундай бўлди? Нега йўл қўйдим бунга? Узимни кечиролмайман...»

Ҳа, Эмма ўша соҳилда эди... У нимагадир дераза пардаси ёнида кўзини офтобдан пана қилганича пастга, майсалари жилваланаётган ўтлоққа, у ёқдан-бу ёққа юриб чекаётган ва водопровод колонкасида ювинаётган солдатларга қарар, Никитин ҳам шулар орасида, тақдири, уруш, бутун ҳаёти билан ана шу солдатларга боғлиқ эди. Эмма билан унинг орасини офтоб акс этувчи дераза ойнаси, сўлим ўтлоқ, субҳидамда гурунглашаётган солдатлар ва улкан, нодўст, кушхо-

на оша Берлиндан келиб жойлашишган тинч сокин немис шаҳарчаси ажратиб турарди.

— Немис қизча қараяпти-а? — Меженин Никитин ёнидан ўтаётиб сидқидил шундай деди-да, шундай қиёфада қизга ҳам кўз қисиб, қўл силкиб қўйди. — Русларга кўз сузишини қаранг-а алвастини. Сизга қараяпти, ўртоқ лейтенант. Ё айгоқчилик қилиятимикин?

Тевадаги Эмма Межениннинг қўл силкиганини пайқаб, ўзини орқага олди-да, деразадан ғойиб бўлди. Дераза пардаси силкинганча қолаверди. Никитин хаёлан қизнинг: «Вадим, Ва-ди-им», деганини эслаб, ўзини қўлга олди-да, буйруқ оҳангида гапира бошлади:

— Гап шу, Меженин. Бугун одамларни пиво бермай нонушта қилдирасиз, боқасиз, тушунарлими? Бир соатдан кейин взводни тўплар ёнига олиб борасиз. Машгулот ўтказамиз. Энди ҳар куни машгулот ўтказамиз.

— Тушундик, — Меженин шундай жавоб қилса ҳам киприкларининг итоаткорона пирпирашидан, мен-ку ҳаммасини тушуниб турибман-а, деган истехзоли маънони уқиб олса бўларди.

«Йўқ, ҳаммасини эмас! Шу билан бари тугади!» Никитин беихтиёр йўл қўйган ва дилини эзаётган қандайдир қусурдан бир йўла халос бўлгандай дадил тортди-да, Княжко томонга жадал йўналди. У бўлса белигача ювиниб, солдатлар қуршаган водопровод колонкаси ёнида у ёқдан-бу ёққа юрар, қизаринқираб кетган мушакдор баданини сочиқ билан артарди.

— Сенга ҳавасим келади, Андрей, — деди Никитин. — Қойил! Пиёда аскар бўлганинг ҳалиям сезилиб турибди.

— Болалар ўйини, — менсимагандай норози оҳанг-да жавоб қайтарди Княжко, — маркалар, ўлжалар, хариталар, «йигирма бир» ўйини, вақт ўтказаяпмиз ишқилиб. Семириб, айниепмиз. Негалигини биласанми? Ҳамма уруш тугашини кутяпти, урушнинг эса охири кўринмайди. Берлиндан бир тупканинг тагига келтириб қўйишди. Бундан мақсад нима? Ноаниқ. Айниқса ғарбда жанглар кетаётганда. Хўш, бизнинг янги хўжайинларимиз қалай? Курт кетибди-да? Анави Эмма қолдими? — сўради Княжко. — Хабаринг борми?

— Ҳа. Кетди. Гамбургга кетди, — жавоб қайтарди

Никитин ва шу заҳоти гапни бошқа ёққа бурди: — Рақия эшитдингми? Қандай янгиликлар бор? У ёқда нима гап?

— Берлинда ҳеч қанақа ўзгариш йўқ,— жавоб қилди Княжко.

Нонушта олдидан ўт очиш нуқталарини кўздан кечиришди.

Батарея марраси уйдан юз эллик метр нарида бошланар, тўплар олмazor тўсиғи ортидаги дала Чеккасига ўрнатилганди. Никитин билан Княжко ўт очиш нуқталарига кўл бўйидаги ҳали шудринги селгимаган, нам-хуш исли майсазор сукунатида боришар, майсалар этикларига урилиб, улар бир вақтлар Москва яқинидаги чорбоғларда юргандай одимлашарди. Никитин субҳидам сукунатида намоён бўлган мобий кенгликлар, офтоб, тафтли ер иси, кўлдан кўтарилаётган буғдан сархуш бўлгани учун биринчи бўлиб сукунати бузди.

— Уруш тугамаганига умуман ишонгим келмаяпти. Қачон тугайди ўзи, Андрей? Икки ҳафта ё бир ой кейинми?

— Вақти-соати билан тугар-да,— кескин жавоб қилди Княжко яқин ўт очиш нуқталарининг тупроқли тепаликларига ўйчан тикилиб.— Сенинг саволингга жавоб шу: батареяда соқчи кўрмаяпман. Воқибегам бўлиб қетибсизлар.

— Биринчи кунданоқ шундай,— деди Никитин.— Начора, Андрей? Бугун-эрта уруш тугашини сезишяпти-да...

— Сенинг соқчинг ҳам сезяптими? Қаерда у?

Княжко адашганди: соқчи ўт очиш нуқтасида бўлиб, ўнгирдаги снаряд қутилари орасида мудраб ётар, пилоткаси билан кўзи ва пешанасини офтобдан пана қилиб, автомати оёғи ёнида эди. Оёқларини тортган соқчи туриб ўтирди-да, бош ирғаб, борлигини билдириш учун йўталгач, эҳтиёти шарт дўқ аралаш қичқирди:

— Тўхта, ким келяпти?— Шундан кейин терлаган юзи тарвақайлаб кетди.— Э, ўртоқ лейтенантлар-ку! Эшитишимча, бу ёққа сира ҳам...

— Туш кўрмадингизми, Ушатиков?— сўради шунчаки қизиқиб Княжко.— Горизонтал ҳолдалигимда тушимга ҳар балолар кираверади. Нималар, дерсиз?

Масалан, немислар соқчини тўплар ва снарядларга қўшиб ўғирлаб кетиши. Шундай бўлиши мумкинми, Ушатиков?

— Йў-ўқ, ухламовдим, ўртоқ лейтенант, шудрингдан кейин офтобда пича қорайдим, офтоб жуда яхши бўлди-да.— Ушатиковнинг башараси янада тарвақайлади.— Нега энди? Қанақа немислар? Ҳозир қимир этишолмайди. Берлин бизники бўлгандан кейин, нима, эсларини ейишибдими? Мана, ўртоқ лейтенант, сержант Меженин совға қилди, энди вақт нечалигини яхши билиб тураман. Улжа!

Шундан кейин Ушатиков ҳаддан ташқари хурсандлигидан билагидаги ойнаси ва сири офтобда ялтираётган соатини кўрсатди-да, қулогига тутиб кўриб, ҳайратда шивирлади:

— Чиқиллаб турибди, фрицларнинг соати, чиқиллапти. Нега чиқилларкин-а?

— Болаларга ўхшашади-я,— ўзи Ушатиковдан икки ёш кичик Княжко кифт қисиб қўйди-да, тўп станинасига чўккач, наридаги камбар тош йўлга қаради. Шаҳарчадан ўрмон томон кетаётган машиналар ҳовур орасида элас-элас кўриниб қоларди. Шундан кейин Ушатиковдан сўради:— Нима, урушда энди соат кўришингизми, Ушатиков?

— Менда соат йўқ эди, соатим бўлишини орзу қилардим...— Бўйни узун Ушатиков шундай деб гимнастёркаси энги билан соатининг ойнаси сирланган гардишини авайлаб артиб қўйди.— Бу соатга ҳеч тушунолмаيمان, сира ақлим етмайди, жажжигина гилдиракчалар айланади. Худди жони бордай. Нуқул айлангани айланган. Митти одамлар болга ураётганга ўхшайди. Одамларга вақт айтишни нима кераги бор, ўртоқ лейтенант? Қизиқ-а... Соатсиз яшаса бўладими ё бўлмайдими? Кундузи кундузи, кечаси кечаси-да. Буни нега ўйлаб чиқаришган-а?

Соддадил Ушатиков одатдаги саволларини бериб, жўн нарсаларга ҳам ҳайратланар, Княжко эса тутақармиди, қошлари чимирилиб, ўрмонга қараган юзи Ушатиковнинг оддий саволларида нохуш нимадир бордай жиддийлашарди.

«Эрталабки воқеадан хабари йўқ бунинг,— деб қўйдди ичида боши гувиллаётган Никитин.— Эслашни ис-

тамасам ҳам қизнинг лаблари, нам сочлари ёдимда... унутиб бўлармиди буни?»

— Никитин,— деди Княжко ғижиниб.— Ўрмонга яхшилаб қара. Ё менга шундай туюляпти, ёки бирорта славян немис ракетаси билан мушакбозлик қиляпти. Славянларга бир нима бўлган шекилли ўзи.

— Қани ракеталар?— ҳайрон бўлди Никитин.— Ҳеч қанақа мушакбозликни кўрмаяпман.

— Кўлнинг чапроғига қара. Бу яна гапимизга алоқадор,— қўшимча қилди Княжко кўрганига сира ҳам шубҳаланмаган оҳангда.

— Кўлнинг чапроғида?

Ҳамма ёқ тинч, олисдаги майсазорлар офтобда ямшил товланар, чўзинчоқ кўлнинг сатҳи оқ игналардай живирлаётган суви мовий, ундан кейинги қарагайзор ўрмон очиқ ҳавода тиниқ кўзга ташланарди. Ҳамма ёқда субҳидам ҳукмрон, ёш майсалар ялтирайди, бирорта одам кўринмасди. Фақат олисдаги тош йўлда машиналар колоннаси шаҳардан ўрмон томонга боришарди. Шундан кейин йўлнинг чапроғидаги ўрмон тепасида нимадир сезиларсиз ловуллаб, қизғишроқ, ракетанинг сўнаётган тўзони янглиғ тўлқинли тутунда ялтираб таралгани, яна шу тутунсимон чанг билан бирга бўзарган чўғлар кўтарилиб, ўрмон устидаги сийрак туманда эриб кетгандай туюлди. Буларни эрта-лабки офтобда бирдан илғаб олиш мушкул эди.

— Энди кўрдингми?— сўради Княжко.

— Тушунолмаяпман холос,— деди Никитин.— Пиёда аскарларимиз у ерда нима қилиб юришибди? Хўш, айт?

— Славянларимиз ўрмонда ўлжа ракетницалар билан қарға овлашаётганга ўхшайди!— Оёқ учида кўтарилган Ушатиков узун бўйнини чўзиб қаради-ю, кўзлари чақчайиб, икки биқинига шапатилаб қўйди. Бу нима ўзи, славянлар бекорчиликдан мушакбозлик қилишяптими? Оббо пиёдалар-ей! Ишонганимиз-а тагин улар!

— Бўлиши мумкин, Ушатиков,— деди Княжко кўнглидаги шубҳани босиб.— Бироқ тентаквойларимиз нега немис мушакларини беҳуда отишяпти? Мақсад?

— Бизникилар тўқликка шўхлик қилишяпти, ҳойнаҳой. Ракетницаларда қарға овлашяпти, дедим-ку! Ана, «студебеккер»ларимиз ўрмонга қараб кетяпти! У

ерда немислар нима қилсин!— Шодон қичқириб юборди брустверда эгилиброқ турган Ушатиков.— Ана, машиналаримиз кетяпти! Кўряпсизларми?

— Ҳа, бизнинг колонна,— деди Никитин.

Тиниқ ҳавода суви ялт-юлт қилаётган кўлнинг нарғидаги ўрмон томон йўлдан усти брезентли бешта «студебеккер» машина тизилиб бораётгани кўриниб турарди. Моторларнинг овози чивин гингиллашидай эшитилар, офтобда машиналарнинг ойналари акс этиб кўздан йўқолар, кўтарилган чанг йўлга қўнишга улгурмай ўрмонга ўрмалаётган сўнгги машина ортида сарғиш девор янглиғ муаллақ осилиб қоларди. Охири «студебеккер» кўздан йўқолган заҳоти ўша ёқдан учта бўғиқ портлаш овози билан пулемёт тариллагани эшитилиб, олисдан акс садо берди. Мушаклар учқунли доира ясаб, тутунсиз учди, кейин ўрмон ичкарасида автоматлар сурункали ўқ узгани янгради. Шу пайт Никитин ўрмон чеккасида икки «студебеккер»ни аниқтаниқ кўриб қолди. Машиналар йўлда қайрилишга уринарди.

Амал-тақал қайрилган биринчи машина тутунга бурканганича йўлдан юраркан, ёнаётган далвай-далвай брезенти шамолда юлқинарди. Кўп ўтмай машинанинг кузовини ҳам аланга қоплаб, олдинги гилдираклари ариққа тушгач, йўлни кўндалангига тўсиб қўйди. Бурилишга улгурган иккинчи машина ҳам тўхтамай йўлнинг ўнг томонидан бораётиб олдиндаги гуркираётган «студебеккер»га борти билан урилишига сал қолди, кейин йўл чеккаси, ўтлоқ дўнгликларида сакрай-сакрай ёндирилган машинани четлаб ўтди-да, бўш йўлга чиқиб олиб тезлигини ошира бошлади.

Ўтлоқдан тош йўлга бурилган бу машина орқадаги ёнаётган «студебеккер»дан жадал йироқлашаётганди, ўрмон чеккасидан ер бағирлаган ўт чақнаб, машинанинг чапроғида портлаш рўй берди. Иккинчи ўқ «студебеккер»нинг орқасида қора қуюн ҳосил қилиб, уни олдинга итарди, кабина устида қизғиш аланга пайдо бўлди. Ана шу думалоқ тутун аралаш аланга тош кўчада силкина-силкина йўл чеккасидан ўтиб, ўтлоқда биланглай-биланглай кўлнинг қумлоқ соҳилидан икки юз метр нарида таққа тўхтаб қолди.

— Ие, бу нимаси?.. Нима гап?

Боягидай эгилиб турган Ушатиков баяхтиёр шун-

дай дегач, снаряд қутисига қопдай шилқ этиб тушида, Княжко билан Никитинга ҳайратангиз қараб-қараб қўйди. Улар чурқ этмай тош йўлга тикилишар, ўртадаги ноқулай жимлик таъсирида Ушатиков, куним битганга ўхшайди, деган фикрдан баттар эзиларди.

— Машиналаримизга танклар ўқ узди-ку,— шивирлади ниҳоят у ҳангу манг ҳолда.— Ё Исоий масих! Қаёқдан келиб қолди улар? Демак, у ерда немислар бор экан-да?

— Уқни ўзиюарар тўплар отди,— деди Княжко гўё ўзича қийин муаммони ҳал қилаётгандай оҳангда. Сўнгра тўп томон ташланган Никитинга ўшқирди.— Тўхта! Фойдаси йўқ! Қўй! Бу ердан узоқ! Снарядни исроф қиласан холос! Рухсат бермайман!

— Иккита машинани бекорга ёндиришди, иккита машинани-я... Демак, колоннамиз тўқнаш келиб қолибди-да,— деди оҳиста Никитин йўлнинг нарёғидаги кўм-кўк ва офтобрў жойда ўзиюарар тўпларнинг нишонга теккан ўқидан лов-лов ёнаётган иккита «студебеккер»га қараб. Шу заҳоти у учинчи машинани ҳам кўриб қолди. Ўрмондан амал-тақал йўлга чиқиб олган бу машина тўғри асфальт йўлда ҳам чанг кўтариб шаҳарчага яқинлашар, ўрмон панасидаги ўзиюарар тўп эса унга қараб ўқ узарди. «Студебеккер» эса ўзиюарар тўпнинг аниқ нишонига чап бериб, мўлжал доирасидан чиқиб кетарди.

— Телефонга, Никитин! Тезроқ! Кетдик! Ушатиков, шу ерда қоласиз! Кузатиб турасиз!— Княжко шундай команда берди-да, ёнаётган машиналарга, ўрмон чеккасига чамалагандай қараб қўйди. Ўрмон чеккасидан юксалган сигнал мушаги ложувард осмонда оқиш учқунлар сачрата-сачрата қайтиб туша бошлади. Атроф яна жимжит бўлиб қолди.

Никитин билан Княжко уйгача чопиб боришди, батареядагиларнинг ҳам тинчи бузилганди. Улар ҳам биринчи ўқ овозларини эшитиб ёппасига ўтлоққа чиқишган, баъзилар галетларини чайнар, баъзилар котелокларидаги ичишга улгурмаган чойларини кўтарган кўйи анг-танг боғ томонга тикиларди. Теварак-атрофдан: «Одамларимиз ўрмондаги миналарни портлатишяпти шекилли? Ё бошқа нарсами?»— деган овозлар эшитила бошлади. Сержант Меженин кулди-да, ҳовлиққанларни тартибга чақирди: «Бўлди, ўзинглар-

ни босинглар, нега уймалашиб олдинглар? Команда бўлдимиз? Нонушта қилаверинглар, сизларсиз ҳам бир ёқлик қилишади! Бу нима шов-шув?» Шундан сўнг у узун киприкларини пирпиратганича яқинлашаётган офицерларнинг жиддий юзларини кўргач, ёноқлари шишинқираб кетди.

— Яна урушми? А?

— Нонуштани тугатинглар! Батарей, тревога!— команда берди Княжко ва солдатлар тинчишгач, оқсоқлана-оқсоқлана Никитин билан уй томон йўналди. Никитин йўл-йўлакай командани Меженинга такрорлади:

— Взвод, жанговар тревога!

Кеча оқшом бекорчиликдан роса картабозлик, пивохўрлик қилиб, патефон қўйишган ўша кабинетми ёки меҳмонхонанинг ис босган камини ёнида Эмма чўнқайиб ўтирарди. Никитиннинг юраги бир орзиқиб тушди. У сарғиш сочлари тўзиқ қиз оташкурак билан каминдаги рейхсмаркалар кулини тўдалаб, хокандозга солаётганини сезмаганди. Эмма Никитин билан Княжкони кўргач: «Всё!»— деб юборди-да, оташкуракни улоқтириб, ташқарига отилди.

— Немис қиз жуда ҳам ачинапти,— деди телефон ёнида навбатчилик қилаётган соддадил, дўрдоқ лаб алоқачи тилини такиллади.— Бу ерга кириб, ёқилган пулларини кўрди-ю, йиғлаб юбораёзди. Нима шовқин ўзи, ўртоқ лейтенант?

— Дивизион штабини уланг!— буюрди Княжко.— Дарҳол!

— Хўп бўлади, ҳозир, ўртоқ лейтенант,— дўрдоқ лаб алоқачи стулида питиллаб, дала аппаратининг қулоғига ёпишди.— Наҳотки немислар бўлишса-а?

Еттинчи боб

Ҳойнаҳой бу немисларнинг тор-мор қилинган бирорта қисми-ю, у ё Берлинга, ё Ғарб томонга ўтиб олмоқчи шекилли. Бироқ бир нарса, яъни немисларнинг кечаси эмас, кундузи дангал йўлдаги «студбеккер»ларимизга ўқ узиб, ўзларини сездириб қўйганликлари тушунарсиз. Уладиган ҳўкиз болтадан тоймас, қабилида иш тугилаётган бўлиши ҳам мум-

кин. Ёки танк қисмининг сўнги талвасадаги бирор командири сабри чидамай, ошкора ҳужум билан қуршовда қолиб таслим бўлган Берлин музофотидаги шаҳарчада кимлар ва қанақа қўшинлар турганлигини таваккал разведка орқали билиб олмоқчи бўлгандир.

Никитин: «Тўплар олдинга олиб чиқилсин!» — деб команда бериши ҳамона тўплар ёнига югуриб кетаётган солдатларни кўрди. Яқинлашаётган ҳозирги хатар фронтдагига ўхшамас, тасодифий, аммо муқаррар рўй беражак бу жанг таассуротида батарея кечасилари миналар кўмилган жойга дуч келиб қолгандагидай аъзойи бадан жимирашиб кетарди.

Ўт очиш нуқтасида машиналар интиқ кутиб турар, портлашлар девори ажратиб турган тош йўлдаги тўртта ўзиюрар тўп билан ўтлоқдаги иккита бронетранспортёр қўшни батареянинг ўқи етмайдиган зона томон аста силжирди. Тўпларни машиналарга тиркаб боғ ва ўтлоқ орқали тревога командалари, моторлар овози босиб кетган ва солдатлар тўла кўчага чиққанларида, чорраҳаларда тўхтаб-тўхтаб, ниҳоят, ўрмон чеккасига етиб олгунларича ҳам жангчилар ўзларига келишолмаганди.

Бу ерда яна тўхтаб қолишди. Олдинда, тутун босган, чеккадаги уйларнинг олмазорларига кўмилган танкка қарши тўплар пайдарпай ўқ узарди. Чап томонда ҳовлилардан тўп судраб чиққан пастак, қудратли «додж»лар тош йўлдаги ўзиюрар тўпларнинг олдидан кесиб чиқмоқчидай ён томондаги қишлоқ йўлидан кетиб борарди. Аравалар ва кўчма ошхоналар тарақатуруқ қилганча орқага, шаҳар марказига қайтишар ва йўлдаги оқимнинг йўлини тўсишарди. Машиналардан кўчага пиёда аскарлар сакраб тушишар, снарядлар ёрилаётган кўл томонга ёйилганларича чопиб ўтишарди. Кўринишидан баджаҳл кекса бир подполковник, чамаси, штабдан бўлса керак, йўлда нарса кўплигидан тўхтаб қолган батарея колоннаси ёнига югуриб келди-да, пистолетининг дастаси билан Княжко бораётган биринчи тўп машинасининг қанотига уриб, бақирабақира тўппончаси билан ўрмонни кўрсатди. Княжко машинанинг эшигини қия очиб, унинг гапини эшитгач, бош ирғаб, Никитинга олға ишорасини қилди.

Ҳарбий техниканинг ғала-ғовури, шовқин-сурон, кунчиқар томондаги тўполон, танкка қарши тўплар-

нинг сийрак ўқ узиши, бақириб-чақириб берилаётган командалар, бунақа пайтда ишларини билиб қиладиган старшиналарнинг фармойишлари, кўчма ошхоналар гилдиракларининг тарақлаши, солдатларнинг ҳайратли ва ғалати кўринишлари... илгариги йиллардан бери ҳаммага таниш бўлган бу ялли безовталиқ, ҳайрат ва жонсараклик Никитиндан битта нарсани яширолмасди. Наинки, Берлин олингандан кейин дориламон ўтаётган ҳозирги кунларда ҳеч ким немислар орқа томондан ҳужум қилиб қолишади, деб ўйламас, мудофаа жанги бўлажаги бирор кимсанинг хаёлига ҳам келмасди. Чеккароқдаги уйлар олдида хандақлар ҳам қазилмаганди-да. Княжконинг жангчиларга «олға» деб имо қилгани, пиёда аскарларнинг кўл томонга жадал силжиши, танкка қарши артиллерияни шатакка олган «додж»лар немисларнинг ўзиюрар тўплари биқинидан чиқмоқчи бўлгандай, қишлоқ йўлидан учиб бораётганини кўрган Никитин жанг шаҳарчада эмас, мана шу ерда, овлоқда, ўтлоқни кесиб ўтган йўлда бўлади, деб ўйларди. Нега деганда, бу ерга «додж»лар судраб келаётган танкни қийратадиган тўплар ҳам, душманни ўққа тутгани шошилишча равишда жамланаётганди.

Кўп ўтмай, Никитин янглишганини тушунди. Танкка қарши тўплар батареяси йўлни чангитганича ўнг томонда тобора олислаб борар, тош йўлни мўлжалдан қочирмас, пиёда аскарлар бўлса кўл томонга югуришарди. Никитин энди Княжконинг взводи билан изма-из тош йўлдан душманнинг ўзиюрар тўплари томон бораркан, яна уч километрдан кейин далага бурилиб, тўплар тумшугини ўша ёққа қаратиш лозимлиги хаёлидан ўтди. Шунда паға-паға тутунлар орасидан машинага маталган биринчи тўпни кўриб қолди. Тўпнинг узун стволи кўрикка ҳозирлик кўрилгандай солярка билан тозалангани учун офтобда ялт-юлт қиларди. Никитин рўпарадаги баҳайбат ўзиюрар тўп қорасини, отилган снарядлари ёйилиб портлаётганини ҳам кўриб турарди. «Мана, ҳадемай яқинлашамиз, кейин тўпни «жангга», машиналарни эса орқага, пана жойга олишга буйруқ берамиз, ҳозир шу ерда, мана шу ерда, далада ҳамма нарса бўлади!» Никитининг хаёлидан мана шунақа командалар сира нари кетмасди. Тўплардан ўт очиш мўлжалланган жойга

яқин қолганда шундай бўларди ўзи. Никитин оралиқда қолган ўша масофани фикран ҳисобларди. У машиналар очиқ далада қолдирган, ҳар маҳалгидай ғилсфи олинган ва душманга нишон бўлиб турган тўпларини кўз ўнгига келтираркан, жанг майдонидан батареядагиларнинг ҳаммаси ҳам омон қайтмаса керак, деб эзилиб кетди:

— Сувга чўккан одамлардай зап омадимиз келяпти-да, лейтенант,— деди кабинада ёнма-ён ўтирган Меженин Никитинга. Межениннинг овози мотор гувуллаб, кузов қисирлаётганидан базўр эшитилди, унинг сапчишга тайёр тургандай тош йўлдан кўз узмай бораётгани ҳам Никитинга эриш туюларди.— Ҳамма вақт тўғрига уряпмиз... Улар чекинишармикин-а?— Меженин гўё тутун ва қизиган шамол ойнадан ўтиб юзига урилаётгандай кўзларини яна юмиброқ олди. Ўзиюрар тўпларга қара, лейтенант!..

— Уларга нима бўлди? Чекинаётганларни қаерда кўряпсиз?

Далани офтобда сап-сарик кўринаётган тутун босиб, тарқалмас, снарядларнинг тутунлари уни баттар қуюқлаштирарди. Ана шу тутун оралиқидан тош йўлда чайқала-чайқала бораётган ўзиюрар тўплар қораси дам кўриниб, дам кўздан йўқолар, шу боисдан улар илгарилаяптими, жойида турибдими ёки чекинаяптими, билиб бўлмасди.

Никитин айна пайтда машиналар ҳаракати ва ўтган вақтни чамалаб, улар ўзиюрар тўплар томон учтўрт километр силжиган бўлса керак, деб ўйларди. Душманни рўбарўдан ўққа тутиш учун шунинг ўзи кифоя, демак, бу ерда жанг бошлаб, тўпларни гумбурлатиш фурсати ҳам етди. Бироқ Княжконинг олдиндаги машинаси тезлигини пасайтирмай борарди. Шунинг учун Никитин биринчи взводдагиларга бир нима бўлганми, деган гумонга борди. Бу тўпни жангга тайёрламай, душман ўқиға кўндаланг қилиш деган гап-а! Бироқ Никитин Княжкони нақ икки йилдан бери билар, унинг ҳозир таваккал қилаётганига, тадбиркорлиғига ҳам ишонарди. Шу боисдан дилида, жанг мўлжалимдагидан ҳам эртароқ тугаса керак, деган умид уйғонди. Наҳотки ўзиюрар тўплар чекинаётган бўлса?

Ўзиюрар тўплар орқага тисарила-тисарила чиндан ҳам кўчадан ўрмонга, ўзлари чиққан тарафга борар,

онда-сонда ўқ узишарди. Яқинроқдаги биттаси бесўнақай бурилганида сарғиш доғли зирҳи офтобда ялтираб кетди-да, тутун чиқадиган трубаларидан учқун сачратганича орқага ўрмалади. Ўша заҳоти кўчадаги қуюқ тутунда учта ўзиюрар тўп унга эргшиб, вазмин ва гулдираб бурилди-да, ўрмон чеккасига йўл олди. Никитин бунди энди аниқ кўриб турарди. У кўл бўйидаги ер бағирлаб, югургилаб силжиётган пиёда аскарлар ҳужумини секинлатиб қўйган иккита бронетранспортер ҳам йирик калибрли тўпларидан ўқ ёғдирганча ўрмонга чекинаётганини кўриб турарди.

Олдиниға шаҳарни кўзлаб ҳужум қилган немислар ўрмонга чекинишди. Жанг тезда тугайди, деган фикр Никитиннинг хаёлидан лип этиб ўтганида у адашган, бунинг қалтис томонлари ҳам йўқ эмасди.

Ўзиюрар тўплар ёш қарағайларнинг абжағини чиқариб, кўчадан бамайлихотир кўзга кўринмас ўрмон йўллари томон ўрмалар, икки чети қарағайлар билан қуршалган, тор даҳлизни эслатувчи йўлга ўқ узарди. Йўл эса снарядлар портлаши, гумбур-гумбурлардан, тутунда қолган алангалар чақнашидан жаҳаннамнинг худди ўзгинаси эди. Худди бирдан қоронғи тушиб, чақинлар чақнаётган бу зимистонда ҳам ўзиюрар тўплар қаёққа чекинишаётибди-ю, қаёқдан ўқ узишяпти, дарахтлар орасида марраларини қандай ўзгартиряпти билиб бўлмасди. Никитин шунинг учун ҳам бу чалкаш ва чигал вазиятда тутун орасидаги ўқларнинг оний чақнашини кўраркан, тусмоллаб, ўша ёққа ўқ узишга команда берар, ичида нуқул: «Тез, тезроқ! Бу лангати жаҳаннамдан бирор ёққа чиқиб олсак бўларди-да! Тезроқ, иложи борича тезроқ!..» — дерди.

Никитин тўплар ёнида уймалашаётган одамлар қорасини кўрар, тўпчиларини тусмоллаб таниб, ҳар ўқ отилгандан кейин болохонадор қилиб сўкинадиган Межениннинг дарғазаб бақирғини эшитарди. Княжко буйруғи билан йўлнинг нарёғи, чап томонда гумбурлаётган биринчи взвод тўпларини кўрмас, у томонга қарамасди ҳам. Княжконинг командаси билан тўпни ўрмон чеккасига, бултурги хазонлар билан йўл оралиғига қўйиб ўқ уза бошлашлари биланоқ ўртадаги алоқа узилиб қолганди.

Бир неча дақиқанинг ичида ҳамма нарса кўздан йўқолди қолди. Никитиннинг кўпчиган юзидан шаррос тер қуяр, кўзи порох газларидан ёшланар, тўп очиқ жойда турганидан қалқонга осколкалар сачраб, қиздириб юборганди. Қизиган ҳавода ўлим шарпаси кезиб, тўплар гумбурлаши, снарядлар чийиллаши тинимсиз эшитилар, темир нишонларни кўзлаган ўқлар қарағайларга санчилар, шохларини учирар, ерни ўйнатар, асфальт, ҳали омон бўлган солдатларнинг тер босган ягринларига сочарди. Солдатлар ҳам гўё яшашдан мақсад шу бўлгандай, дарғазаб ҳолда ажал уругини ёғдиришдан бўшашмасди. Немисларнинг ўзиюрар тўпларидагилар ҳам, бизнинг тўпчиларимиз ҳам бир-бирлари қаердаликлари ва оралари қанчалигини билишмай кўр-кўрона ўқ узарди. Никитиннинг асаб торлари таранглашди, гўё ҳозир бирорта дайди осколка тегадигандай ва сира тўхтатиб бўлмайдиган қўл жангига ўтадиган одамдай асабий титрар, бирор нарса қилолмай, ғазаби тошиб турганидан бўғиларди. Бир марта снаряд портлаганида тўп олдидаги қарағай панасида жон сақлаб қолди. Иссиқ тўлқин юзига қарағай баргини урганида ёноғи ловуллаб кетувди, ушлаб кўрса қон кўринмади. Қизиганидан бинафша ранг бўлиб кетган кичкинагина осколка оёғининг остига тушди. Бу раҳмдил ажалнинг белгиси ва огоҳлантириши эди. Шунда Никитин аранг кулиб қўйди: «Омадим келди, омадим!» Унинг бу кулгисини ҳеч ким эшитмади. Отишмалардан қулоғи битиб, боши зирқираб, ғувуллаб, кўзлари ёшланиб кетса ҳам тутунда кўринмаётган, яқин орадалигига қарамай ўқларга чап бераётган бу зулматда гўё мингларча километр нарига бориб қолгандай туюлган ўзиюрар тўпларни қидирарди.

— Тезроқ, тезроқ!

Снарядлар ташилиб, машиналар бўшатилды, тўплар орасида совумаган ва бўш гильзалар уюлиб ётар, бу гильзаларни кимдир оёғи билан тепа-тепа порох буғи чиқаётган томонга сураб, гильзаларнинг тарақлаши ҳам, Межениннинг болохонадор сўкиши-ю, солдатларнинг ҳайқириқлари ҳам Никитиннинг хаёлидаги ўша «тезроқ, тезроқ»қа қўшилиб кетарди.

— Тезроқ!

Никитин олдиндаги ўрмон ичкарасида бир нарса

кучли ловуллаб, тутун аралаш аланга кўтарилганида ҳам кимнинг тўсмаб отган снаряди ўзиюлар тўпга текканини билмади ва билолмасди ҳам. У ёқда, олдинда бир дақиқа ҳаммаёқ жимиб қолди, беихтиёр суюниб, нафаси тиқилган Никитин нега ўзини шошираётганини ҳам сезмай, афтини бужмайтирганича учинчи тўпга команда берди:

— Меженин, олға!

Бақириб айтилган бу командадан овози бўгилган Никитин учинчи тўп томонга ўгирилиб Межениннинг терлаган башараси, шешинқираган ёноқлари, солдатларнинг тўп тутунидан қорайиб кетган дарғазаб юзлари-ю, Ушатиковнинг ҳайратли, қизарган кўзларини кўргач, хирилдоқ овозда яна бақирди:

— Олға! Ғилдиратинглар! Буталар оралаб йўлдан чеккароққа!

— Қаёққа «олға»? — деди Меженин пишқириб. — Ҳеч балони кўриб бўлмади-ку, қаерда улар Ўзимизни ўққа тутиб берамизми? — Кейин кўзларини қисиб сўради. — Юзингизга нима бўлди? Тирнаб кетмадими? Юз йил яшайсиз, лейтенант, сиз!

— Улар ивирсиб турганида олға! Тўпларни олға силжитинглар! — Командасини такрорлаган Никитин кўлини кескин силкиб: — Қани, Меженин, олға! Олға!

У ҳозир қандай куч амри билан ишгол қилинган маррадан лоақал ўн метр бўлса ҳам олдинга силжишни буюраётганини ақл билан тушунтириб беролмасди. Бироқ шу пайт йўл томондан Княжконинг ўткир овози эшитилиб қолди:

— Учинчи ва тўртинчи тўплар, олға-а! Никитин, олға!

Олдинда моторларнинг тутун бурқситиб гуриллаши, занжирларнинг шиқирлашидан ўзиюлар тўплар йўлдан, унга ёндош кўчалардан чекинаётганини пайқаса бўларди. Никитин ҳам тўпчилар билан бирга тўпнинг темир қалқонига елкаси билан ёпишди-да, портлашлар оралиғида ўрмоннинг орқа томонроғида автоматчиларимизнинг ўқ ёғдиришларига жавобан немис автоматчилари тикув машинасини айлангиргандагидай тириллатиб ўқ узаётганларини эшитди. Танкка қарши тўплар ҳам гумбурларкан, Никитин ўтлоқдаги пиёда аскарлар, шаҳар чеккасидаги япалоқ ва илдам «додж»ларни, улар йўлни кесиб, ўрмонга чиқ-

қазини эслади, бундан сал нарироқда бошқа жанг кел-
таётгани, у ерда ўзюрар тўплар, ўлим бижгиган
ўрмон йўлаги йўқлигини ҳам эслади-да, хаёлида
ўтиб турган нарсани хириллаганича ҳайқирди:

— Олга! Олга! Тезроқ!..

— Бало нинг оғзига кетдик, тушундик! Княжко
икковларинг юз йил яшайсизлар, лейтенант, юз йил!—
деб қўйди Никитин ёнидаги Меженин. Унинг бақув-
ват, қайноқ елкаси ҳам Никитиннинг елкаси қаторида
тўпнинг темир қалқонига қапишганди. Никитинга эса
шу дам сержант ҳаракат қилаётган бўлса ҳам негадир
у тўпни олдинга суриш борасидаги командасидан бу-
тунлай бўйин товлаётгандай туюлди.— Юз йил яшай-
сиз...

— Қағиллайверма, кўзинг тегади-я!— Чийиллади
тўпнинг ғилдираклари томондан Ушатиков. Унинг му-
лойим ва содда юзи порох қурумани ювиб тушаётган
тердан кўкимтир тусга кирганди. Иримчи Ушатиков-
нинг пешанасидан ҳам тер қуяр, каптарникига ўхша-
ган кўзлари қўрқувдан чақчайиб боқарди.— Лейте-
нантларга қағиллайверма! Уларнинг нобуд бўлишини
истаяпсанми?

— Булар биздан кўп умр кўришади. Икковимизни
ҳали бу ўрмонга дафн этиб ҳам кетишади! Тушундинг-
ми? Бу ерда Берлинни олгандан кейин қаҳрамонларча
ҳалок бўлдик, деб ёзилган лавҳача ҳам қолдирамиз!
Нима дединг, Ушатиков?— самимий хахолаш билан
жавоб қайтарди Меженин. Унинг терлаган гўштдор
елкаси Никитиннинг елкаси ёнида номига ҳаракат қи-
лаётгандай туюлди,— бизга ўлгин дейишса, ўлаверам-
из! Йўқ, деб бўларканми? Гап битта бўлади! Бизнинг
вазифамиз бажариш... Ўлганда ҳам битта-иримтанинг
кўкрагидаги орденчаларни илиб кетамиз!

Межениннинг нам елкаси елкасига тегаётгани,
унинг ясама итоатгўйлиги-ю, хўжакўрсингагина қара-
шаётганлиги, хахолаш ва кесатиқсиз заҳарли сўзлари
аввалига Никитиннинг жигига тегмади. Буни у ора-
ларида яқиндагина бўлиб ўтган тўқнашувнинг алами-
ни оляпти, деб ўйлади. Никитин бундан кўп йил ол-
дин тасодифий равишда юз берган нарсани, арзимас
бир воқеани эслашни истамас, негаки, у ҳозирги кадр-
донликлари соясида йўқолиб кетганди. Буни эслашни
истамаса ҳам Межениннинг дам-бадам ола қараб қўя-

ётгани ҳайратга солди. Йўқ, бу аламзадалик, тўқнашувларининг оқибати эмас, балки Никитин илгари пайқаманган бошқа нарса бўлиб, буни бир лаҳза муқаддам хаёлига ҳам келтирмаганди. «Наҳотки ўша бўлса?.. Наҳотки?» Никитин жанг олди тўп ёнида Межениннинг одатдагидай бемаъни кўрсатмалар бериб, бемаза ҳазил қилаётганига, ҳар хил қилиқлари билан солдатларни кулдираётганига эътибор қилмаган, тўп қалқонидан чап ёқда тургани учун ёки наводчик билан ёнма-ён бўлгани сабабли уни кўрмаган (Меженин снаряд ташувчиларни болохонадор сўкаётгани Никитиннинг эсида эди) ва бақириб-чақириб команда бериб, қуймичига ура-ура хахолаб: «Мана сизга, фрицлар!» — деганини ҳам эшитмаганди. Отишув пайтида Межениннинг бақириб-чақириб туриши худди ўлим хавфини камайтириб тургандай туюлар, ҳозир эса ўшанинг ўрни сезиларди. Никитин тўпни итаришиб бораркан, тер босган пешанасини елкасига суртиб Меженинга қаради-да, ундаги ўзига ёқмаётган қилиқларни кўриб тишларини гижирлатиб қўйди.

— Меженин, Меженин... — Никитин хириллаб, нақонга тираганича борар, порох қуруми юққан лаблари қийшайган, тер босган ёноқларининг суяклари туртиб турар, ярим юмуқ киприклари орасидан кўринаётган кўзлари тунд боқарди. Унинг ҳозирги кўриниши Никитин учун янгилик эди, нега деганда, Межениннинг ҳозирги қиёфаси одатдаги авзойига сира ўхшамас, у бугун маҳкум одамни эслатарди. Никитин маҳкум одамлар аҳвол-руҳияси қандай бўлишини яхши билгани учун узук-юлуқ шивирлай олди холос:

— Меженин... Нима бўлди, Меженин?..

Меженин бошини силкиб, тишларини иршайтирганича совуқ кулимсиради, кейин жаҳл тўла кўзларини тўп қалқони тагидаги бир нуқтадан узмай хирилади:

— Ўзни ўққа тутиб беришнинг нима кераги бор, лейтенант? Тўрт йил олишганимиз камми? Берлинда оз қон тўқдикми? Княжко билан яна битта орденни ортиқча олмоқчи бўлдингларми? Ҳе, ўша мишиқи зиёлилар, адабингларни бериб қўйиш керак ўзи сенларни!.. Қаёққа «олга?» Урушнинг охирида ҳаммани гўрга тикмоқчимисизлар?

Меженин душманнинг ўзиюрар тўплар томон силжиганидан ваҳимага тушган, бу эса Никитиннинг на-

заридан қочиб қутулмаганди. Меженин ана шунинг учун ҳам ўзини босолмай бир нарсани айтиб юбордики, бундан Никитиннинг ўзи ҳам чўчиб юрарди. У ҳам бўлса ўлим талвасидаги немисларнинг фронтдан, тор-мор қилинган Берлиндан ўнларча километр наридаги ана шу шинамгина, осуда, одамлар яйраб қолган, офтоб чарақлаб, баҳор ҳукмрон бўлган, сиренлар иси билан бир қаторда уруш интиҳоси ва Ғалабанинг кишини сархуш этувчи ажиб нафаси кезаётган шаҳарча яқинида сира ҳам кўзда тутилмаган, кераксиз ва тасодифий ҳолда бошлаган жангларининг барча учун бениҳоя мудҳишлиги эди. Никитин илк узилган ўқлардан ўзиюрар тўп бурқсиб ёнгандан кейиноқ бу ҳақда ўйламай қўйганди. Вазият энди орқага қайтишни тақозо этмагани учун бутун фикр-зикри бу мушкул аҳволдан қутулиб кетишда бўлган Никитин нуқул; «Тезроқ, олға, ўрмон йўлагидан амаллаб ўтиб олсак бўлгани! Узиюрар тўплар панадан туриб ўққа тутиб қолишмаса бўлгани!..» — деди.

Никитин Меженинни нақадар оғир ўй эзиб юборганини чуқур тушуниб, не сабабдан захрини сочганини («Нимага? Ҳозир? Таваккалчиликми? Урушнинг охирида-я?») ҳам сезиб олди. У тўпга жон-жаҳдлари билан ёпишганларича вазмин ғилдиракларни қимирлатиб, зилдайлигидан қийналишаётган солдатларга қаради. Солдатлар Никитин билан Княжконинг буйруғини бажарамиз, деб ўлиб-тирилишаётганди. Никитин солдатларга қараркан, гўё Межениннинг тамомила ҳақ сўзларини эшитган-эшитмаганларини суриштираётгандек бўлар, жанг тугай деганда мабодо жонлари кўзларига ширин кўринса борми, ҳаммалари нобуд бўлишлари мумкинлигини ҳам дилидан ўтказарди. Нега деганда, немислар дарахтлар панасидаги ўзиюрар тўплардан уларни бемалол қийратишлари мумкин, буни эса анча-мунча вақтдан бери жанг қилиб келаётган, ўттиз ёшли, урушга мослашган, Никитинга қараганда эпчилроқ ва қувноқ Меженин билиши керак эди.

— Меженин, Меженин... — Никитин хириллаб, нафасини ростлади. У бўғилаёзганди. — Жим бўлинг, тушундингизми? Ҳа, гапирманг, Меженин!

Меженин ҳурпайганича хиралашган кўзларини тўп қалқонидан оларкан, бўйин томирлари ўқлоғидай бўртди. У ҳам кучли шивирлади:

— Ҳаммани қирмоқчи бўлдингларми, ҳаммани-я?

Тутун босган ўрмондаги аланга аралаш кучли портлаш ерни қаттиқ ларзага келтиргани учун тўпнинг ён-вери ўпирилиб кетгандай қандайдир баҳайбат ва қора нарса баланд юксалиб, тўпни орқага силжитди, дарахтларнинг барглари бамисоли қуюндай бошлар узра учиб ўтди. Бундан гангиб қолган солдатларнинг ҳар хил овозлари эшитилди, Ушатиков эса саросимада: «Нима? Нима қилишди улар?» — деб чийиллади. Никитин портлашнинг ачимсиқ дудидан йўталиб, энги билан нам юзида ёпишиб қолган япроқларни артаркан, дарахтлар ортида нима воқеа бўлганини айтиб беролмас, уни ўзи ҳам тушунмаганди. Бу ногаҳон портлаш кўп тоннали бомба портлашига, узоққа отиладиган снарядларнинг ёрилишига ўхшар, бироқ осмонда унинг чийиллагани ҳам, самолётларнинг ўрмон тепа-сидаги таниш ғувиллаши ҳам эшитилмаганди.

— Нима гап? Нималар бўляпти у ерда? Ўзларини портлатишяптими?

— Уртоқ лейтенант!..

— Тўхта! — бақирди Никитин. — Тўхта!

Ғалати портлаш бўлган жойда қуюқ зулмат ҳамма нарсани — йўлни, ерни, дарахтлару осмонни ҳам кўздан яширган, қутураётган аланга ва қалин тутун кўри-нар, ора-сира ёрилаётган снарядлар орасидан бронетранспортёрларнинг чизиқ ясаб учаётган ўқлари ҳам кўзга ташланарди. Ўзиюрар тўплар тутунда ҳам тус-моллаб пайдарпай ўқ узарди.

— Ҳозир... — Никитин оқиста шундай дея ағана-ган қарағайга ўтирди-да, башарасига ёпишган қара-ғайнинг игна баргларини сидириб ташлагач, планшет-касининг тимдаланиб, қурум босган целлулоид харитасига қараб, олдинда нима воқеа рўй берганини билмоқчи бўлди. Асфальт йўл ўрмондан тўғри чўзи-либ, кўл муюлишида чапроққа бурилар, кунботар то-мондаги тўғонда ёғоч кўприк борлиги белгилаб қўйил-ганди. Никитинга ҳаммаси аён бўлди: немислар ўрмоннинг ичкарисида кўприкдан ўтиб олишгандан кейин уни портлатиб юборишган ва ҳозир нариги со-ҳилдан ўқ узишар, уларга тўпларимизнинг ўқи ҳам етмас, яқинроқ боришнинг иложи йўқ эди.

— Кўприк, — деди Никитин, — наҳотки портлатган бўлишса?

Ҳаво оқими таъсирида зулмат пича тарқади. Май офтоби бамисоли елпигичдек тутун орасидан кўриниб, таналари мажруҳ қарағайларни, жароҳатланган асфальтни, ердаги сарғайган хазонларни ёритди. Йўл кетган томонда, снарядлар портлаётган ёқдаги дарахтлар орасида ўрмон кўли қўрғошиндай ялтиради. У ердан узилган ўқлар чатнаши тез-тез кўриниб турарди. Шундан кейин баногоҳ ёмғир овозига ўхшаган бўғиқ шовқин, сувнинг кучаяётган шовуллаши эшитилди.

— Биродарлар, немислар кўприк билан тўғонни портлатишибди!— қичқирди кимдир ҳайрат ва саросимада.— У ерда кўл бор-а! Бу ёққа, биз томонга сув келяпти! Ана, сув йўлни босиб келяпти!

Ушатиқов ҳам тўп ёнида қалқон оша бўй чўзиб чийиллади:

— Бу қанақаси бўлди-а?

Кетма-кет орқадан кимнингдир бақириви эшитилди:

— Сув йўлдан келяпти! Биз томонга! Қара!

Меженин:

— Бақирмасанг-чи, шанғи!— дея ўшқирди-да, Никитининг ёнидаги ағанаган қарағайга ўтириб деди:— Бугун омадимиз келмаслигини сезяпман, кўнглим сезиб турибди, лейтенант, чекиниш керак. Машиналарни чақириб, ўрмон чеккасига кетиш керак... Тўғриси айтяпман, вақт борида...

— Машиналар қайга келади? Йўлгами? Узиюрар тўплар бемалол нишонга олиши учунми?— эътироз билдирди Никитин.— Қаяёққа чекинамиз? Яна ўрмон чеккасими? Кейин яна келамизми? Нима, чекинишга буйруқ бўлдими?

— Қанақа буйруқ? Кимнинг буйруғи? Парвардигор бериши керакми буйруқни? Бу ерда хўжайин Княжко икковинлар-ку!— гижинди Меженин,— сувга ўқ уза-сизларми энди? Фрицларнинг кўзи олдида қулочкаш-лаб сузмоқчимисизлар?

— Кўп гапирманг, дедим-ку сизга, Меженин, бас қилинг! Тушунарлими? Бас қилинг!

Меженин қўпол сўкиниб қўйди.

— Хўш, бу ерда биродарлар гўрини қазирканмиз-да, ношуд қаҳрамонлар! Мени ҳали дунёда эслаб юрасизлар, кўрнамаклар!

— Меженин, тўп ёнига марш!

Офтоб нурида олисдаги бетон тўғоннинг ўирилган жойидан отилган сув йўлга ялтираб оқаётгани, кўл ёнидаги пастликка тушаётгани, чеккадаги ариқларга оққани учун буталарни тебратаётгани, қарағайлар тагига ёйилаётгани кўриниб турарди. Ҳатто оқим саёзроққа улоқтириб, қалин япроқлар узра типирчилаётган йирик, ёғли карп балиқлар ҳам ялт-ялт товланарди... Уларнинг жонсарак питирлаши ўқ ёрилишига ўхшарди.

— Қаранглар, тирик балиқми? («Бу қичқирган ким бўлди? Ушатиқовми? Нега ажабланади у?») Биродарлар! Тирик балиқ! Бу қанақаси бўлди-а!..

— Шанғиллама!— ўшқирди Меженин унга, сўнг тўп томон юрди.— Балиқ кўрмаганмисан умрингда! Ундан кўра шимингни ечиб тур, ҳали-замон сузиб қоласан!

Аммо Никитин умидсизланмасди. У сув тўплар манзилига етиб келмай, пастга оқиб, шимилиб кетади, кўлдан юз метрча масофадаги йўлнигина босади, деб ўйловди. Сув, аксинча, тўхтамай, ариқларни тўлдириб, пастликка йўналарди. Никитин Межениннинг, машиналарни чақириш керак, деган таклифини рад қилган, тўпчилар тўпни орқага икки-уч метр суриб боришга кучлари етмаслигини биларди. У индамайгина турган солдатларнинг безовталаниб нима бўлишини кутаётганларини, Межениннинг ер остидан боқиб қўйишларини кўраркан, ҳеч қандай команда бермай, бу ёғига нима қилиш кераклиги хусусида бош қотира бошлади. Ҳозир тўпни орқага суриш телбалик, қочиш дегани. Ўзиюар тўплар нариги соҳилга ўтиши чекиниш бўлади. Жанг бошлангач, яна олға силжишга тўғри келарди. Чунки лейтенант Княжконинг буйруғини ҳали ҳеч ким бекор қилмаганди. Никитиннинг режаси ҳам аҳволни енгиллаштирадиган чора, қутқарадиган тадбир бўлмай, жаҳл устидаги мажбурий ноиложлик эдиким, лейтенант, нуқул ўзига-ўзи: «Тезроқ тугатиш керак, бу бемаъниликка тезроқ барҳам бериш зарур! Тўпларни ўрмон орқали, кўлни четлаб олиб ўтиб, ўзиюар тўпларнинг биқинидан чиқсак, улар чекинади! Бироқ буни қандай бажариш керак? Тўпларни қандай олиб ўтиш лозим? Ҳеч кимда мадор қолмадику», дерди.

— Никитин! Ҳой Никитин! Нима гап ўзи бу ерда?

Никитин Княжконинг кескин ва жарангдор овозини эшитди. У йўлдан илдам ўтиб, тўп ёнига югуриб келди. Юзи чуваклашиб, оқаринқираган, пешана ва ёноқларида қурум кўринар, зангори кўзларини дам солдатларга, дам Никитинга синовчан тикарди.

— Хўш, Никитин, нима, сузмоқчимисан?— бардам қичқирди жангдан ҳаяжонланган Княжко.— Эшитяпсанми, қўшниларибиз ўнгдан кетишди, қаерда жанг қилишаётганини ҳам билиб бўлмайди! Пиёдаларибиз ҳам қаердадир ўралашиб қолди! Эсиз, ўзиюрар тўпларни қувиб етгандик-а! Қойил! Тўпларни ўрмон орқали кўлни четлаб олиб ўтамиз! Имилламайлик, бўл! Менинг тўпларим кетидан юраверинглар! Ҳозирча ўқ узиш тўхтатилсин! Зарур бўлганда ўқ узиб, олдинга силжиш керак!

— Тушунарли,— жавоб қилди Никитин бош иргаб. У Княжконинг ўша дадиллиги, шак-шубҳа қолдирмайдиган тиниқ, жарангдор овози таъсирида увишиб турган юраги гупиллаб уриб кетганини сизди.

— Бўл, Никитин! Бўлинглар, йигитлар! Бошқа чора йўқ!— Княжко шундай деб қичқирди-да, тутунда йўлни чопиб ўтиб, дарахтлар орасида кўринмай кетди. Ўша томонда кўлдан чиққан сув майсалар узра кўпириб оқарди.

Княжко гапираётганда Меженин гўё унга ҳам, Никитинга ҳам эътироз билдирмоқчи бўлгандай хўмрайиб турса-да, лекин эътироз билдирмади, Княжко қарағайлар орасида ғойиб бўлганидан кейин тўрсайган қиёфада, кимгадир бор нафратини сочаётгандай оҳангда хириллаб команда берди:

— Гилдиракларга ёпишинглар! Итарсанг-чи, итар. Ёпишинглар-а, қимирлолмай қолсанглар ҳам ёпишинглар.

Солдатлар тўп гилдиракларига, қалқонига, тагига ёпишишганди, Меженин ҳам ҳайрон бўлиб уларга қараша бошлади. Жусасси ушоқ, малла Таткин мўйлови тагидаги қуённики каби лабини чўчайтириб нимадир гудрангач, Межениннинг дағдағали бақирингига жавобан қўрқиброқ ҳиринглаб қўйди.

Тўпни қарағайлар орасида ҳосил бўлган кенг ботқоқдан итариб боришар, гилдираклар лойга ботиб, сув тўла чуқурларга тушиб кетар, кўлнинг орқа томонидан ҳар ўқ отилганида тўпчилар негадир бор залвор-

лари билан босиб тўп лафетини юмшоқ тупроққа ботиришарди. Осколкалар чўғ янглиғ тўп қалқони те- насидан учиб ўтар, ўқ-дори газлари аралаш ёпиншоқ нарса юзларига ёпишар, оқиб тушар, елкаларда доғ бў- либ қоларди. Портлаш пайти солдатлар бир лаҳза эги- либ, лафет атрофида гуж бўлишар, бироқ кўп ўтмай снаряд қутиларини ташишдан чарчаб, ўзиюрар тўплар- нинг пайдарпай ўқ узишдан қулоқлари битгач, япроқ аралаш лойга ўзларини ташлашарди. Портлаш тева- ракка лой учирар, ерга қапишган солдатлар устига сув ёғдирадди. Шундан кейин ўзи кўринмаётган Княжко- нинг: «Тўп, олға!»— деган шиддатли буйруғини эши- тиб, аранг туришарди-да, Никитинга ўгирилишарди. Шунда уларнинг қорайган юзлари ниқоб каби кўри- нар ва ҳаммалари бир овоздан қачон тугайди бу, лей- тенант, деб сўраётгандек бўлишарди.

— Яна, яна, дўстлар!— дерди Никитин нуқул. У боши гувиллаб турса ҳам қилаётган иши зарурлигини ўзига уқтирар ва чайқалганича вазмин тўпга елкасини тираб, элас-элас Межениннинг хириллаб сўкинишлари- ни эшитиб қоларди. Нимадандир қаттиқ эзилган, авзо- йи бузуқ Меженин қаттиқ дарғазаб эди:

— Ёпишинглар, тирик экансизлар, ёпишаверинг- лар! Бир бошга бир ўлим. Орқани кўтарсанглар-чи! Ёпишинглар, ҳамоқатлар!..

Биринчи тўпни кўлнинг ўрмондаги соҳилидан бир неча юз метр силжитиб, сертутун ва сув бўшаштирган жойдан кенггина ва қуруқ ерга чиққанларида Ники- тин оёқда ортиқча туrolмаслигини сизди. У оёқлари қалтираб, оғзи қуруқшаётганини сезаркан, биқини би- лан қарагайга суянди. Аранг қимирлаётган бармоқла- ри билан гимнастёркаси тугмаларини ечиб, нафас сл- моқчи бўлди, аммо ташналикдан томоғи қуриб қол- ганди. Унинг кўнгли озар, тер қуйиб кўзи хиралашган чакка томирлари қаттиқ лўқилларди. Никитин ўнг томонидан Княжконинг жангга шай тўпини аранг кў- рар ва унинг нега бу ердалигини тушунмасди.

Солдатлар инграй-инграй тўп атрофига чўзилишди- да, бултурги хазонлар қатламига пешаналарини қў- йишди. Фақат тўп қалқонини ушлаб турган Меженин- гина нафаси қисилиб эснаганича, қизарган кўзларини Княжкодан узмаган кўйи қурум юқи рўмолчаси билан нам қўлини артарди. Княжко индамай, этиги билан

майсаларни оҳиста босиб борар, гавдаси хиёл чайқалиб, қаттиқ толиққани сезиларди. Лекин у буни чама-си инсоний заифликка йўйиб, билинтирмасликка уринар, аламли хўмрайган қиёфада ўрмондан нимадир излар, кўлнинг нариги соҳилини тешиб юборгудай бўларди.

— Тушунарлими, Никитин? — деди Княжко яқин келиб, жарангдор овозда. — Қўлдан чиқишди-я! Қутулиб кетишди, ярамаслар! Кўприкни портлатишди, биз бу ердалигимизда... — Жаҳлдор Княжконинг ранги ўчган, гимнастёркасининг кўкраги нам, ҳўл пешана-сидаги саргиш сочлари доғ-дуг пилоткаси остидан чиқиб турар, ҳозирги ташқи кўриниши Никитинни лол қолдирадиган илгариги озодалиги ва орасталигидан асар ҳам йўқ эди. — Қутулиб кетишди-я! Йўлдан қочи-б кетишди. Тушундингизми? — Княжко рўпарадаги соҳилдан кўзини узмай гапини давом этаркан, исқирт дастрўмолини чангаллади. — Нима бўлганини биласизми? Шунақа бўлдики, улар биздан эмас, биз улардан чекиндик. Тентаклик. Учта бемаза ўзиюрар тўпни қўлдан чиқариб юбордик-а! Улар энди орқа томонимизда санқиб юришади! Бунинг учун ўзимни сираям кечиролмайман!..

— Қўйсанг-чи, Андрей! — Никитин зўрға нафасини ростлаб қийнала-қийнала қўшимча қилди: — Қўйсанг-чи... Менга қара, Андрей, эҳтимол шундай қилиш керакдир. Бу охирги жанг бўлса керак. Балки омадимиз келгандир.

— Нима, охирги жанг, дейсанми? Охирги жанг ҳалигидақа... эмас, жанг бўлиши керак эди... — тишлариниғижирлатиб қаттиқ сўкинди Княжко. У илгари сира ҳам бунақа сўкинмаганди.

«Ҳа, мен бу жангни хоҳламайман, — деди Никитин ичида, — у бўлса, бошқа нарсани сезяпти... Нимани сезаётганикин? Ёмонликними? Қониқмасликними?»

Олдинда ҳам, чап томонда ҳам, ўзлари тўпни гилдиратиб боришаётган пастликда ҳам — ҳамма ёқ жимжит, снарядлар ёрилмас, вайрон бўлган кўприк тева-рагида портлашлар кўзга ташланмасди. Кўлнинг қаршисидаги соҳилда сўнган ёнғиннинг офтоб ёритган бинафша ранг қуруми оқар, қарағайлар пастига тушган тутун сувга аралашиб кетарди. Ёндириб юборилган ўзиюрар тўп эса ҳамон тутаб, энди тутунли ўрмондан

моторларининг гуриллаши ҳам, занжирларнинг шиқирлаши ҳам эшитилмасди... Олдиндаги танкка қарши тўпларнинг гумбурлаши ҳам тинган, фақатгина ўрмон оралиғидан, кўлнинг ўнгроқ томонидан асалари гўнғиллашидек автоматлар тарилларди. Бу овозлар яқиндагина ўрмонни ларзага келтирган тўплар гумбурлашига нисбатан арзимас ва бехатар эди.

— Пиёдалар,— деб қўйди Никитин ҳорғин.— Эшитясанми, Андрей?

— Пиёда аскарлар эканлигини эшитиб турибман,— гапни кесди ҳамон дастрўмолини ғижимлаб турган Княжко.— Учта бурилолмайдиган ўзиюрар тўп ўрмонда тўртта тўпга қарши ўт очса-ю, қўлдан чиқариб юборсак! Йўқ, ўзиюрар бу тўпларнинг қочиб кетишига икковимиз айбдормиз, Никитин! Улар энди орқа томонимизда анча-мунча одамларимизни нобуд қилиши мумкин! Бу жанг ана ўшалар учун охирги жанг бўлади!..— Унинг қайсарлиги тутиб, қиёфаси ўзидан кўнгли тўлмаган ҳоллардагига ўхшаш тусга кирарди. Сўнгра бирдан Никитинга савол берди:— Ёноғинга нима қилди? Қачон ялаб ўтди?

— Э, арзимаган нарса. Дайди осколка тегди. Ҳечқиси йўқ, битиб кетади,— жавоб қилди қуруқшаган лаблари билан жилмайиб Никитин. У хотира бўлсин учун планшеткасига солиб қўйган, ўзини ўлдирмаган осколкани олиб кўрсатишни хаёлига ҳам келтирмади. Княжконинг ўзи бунақа нарсаларни сира ҳам гапирмас, тасодиф ҳақидаги гапларни асаби бўшларни баттар бўшаштирувчи сафсатабозлик деб ҳисобларди.

— Бор, кўлга бориб ювин,— қатъий буюрди Княжко Никитиннинг юзини осколка ялаб кетгани хусусида ҳеч нима демай,— кўринишингни қара...

Никитин ўзига бўйсунмаётган оёқларини йўл томонга йигирма қадам ташлашга мажбур қилиш қанчалар қимматга тушишини билиб турарди. Ярми қуюқ тумандан халос бўлган кўлнинг мовий сувида осмон аксланар, унинг офтоб жилва қилаётган, бениҳоя сокин сувига эгилиб, ҳовучлаб олиб, «Қойил-е!» — дегиси келарди. Бироқ шу пайт Княжко ўрмоннинг ичкари йўлидан автомат овозлари келаётган томонга зўр бериб тикилаётганини кўриб, ўзи ҳам беихтиёр ўша томонга қаради.

— Шундай,— деди Княжко.— Қўшнилар пайдо бўлишди.

Ўрмон йўлагининг икки тарафидаги яшил қарагайлар офтобда олтинланаётган узун йўлнинг охирида ўрмон ичкарасидан бир гуруҳ одам чиқиб қолди. Уша ёқдан команда овози келди, шундан кейин гуруҳдагиларнинг ҳаммаси йўлнинг чап томонидан кўл томон югургилаб кела бошлашди. Олдиндаги чорпаҳил, офицерча фуражка кийган киши плаш-палаткасини ҳилпиратиб чопар, автомати кўкрагида кўндаланг эди. У орқасига ўгирилмай: «Орқада қолманглар, биродарлар, қолманглар!»— деб ҳайқирарди. Бўйи анча паст бўлса ҳам майса устида чарм этикли оёқларини иложи борица катта-катта ташлар, кўринишдан чаққон, илдам ва чопағон эди. Чорпаҳил кўлга яқинлашгач, йўлдаги тўпни ҳаммадан олдин пайқаб, қўлини осмонга дадил ва огоҳ қилгандай кўтариб буюрди: «Тўхта! Шурда кутинглар! Дам олинглар!» Шундан кейин бамисоли тепилган шардай плаш-палаткасини ҳилпиратганича тўплар томон югура туриб йўл-йўлакай ҳайқирди:

— Замбаракчи эмас, иблис экансизлар! Офтобда қораяпсизларми, бекорчилар? Яғринингларни кунга тоблаб ётибсизларми? Чап беряпсизларми?

У ҳам хурсанд, ҳам ғазабнок ҳолда ҳарсиллаганича офицерлар ёнига чошиб келди. Унинг навқирон чеҳрасида яқингинада бўлиб ўтган жанг асорати сезилар, шикастланган фуражкасининг айвони орқага қараб қолган, қизариқ қовоқлари остидаги чарос кўзлари билан тўпларга, Никитин билан Княжкога қарар, нимадир керакли нарсасини тополмаётганга ўхшарди.

— Ҳой, ичкарининг сояпар артиллеристлари, уруш худолари, нима қиляпсизлар ўзи? Кимларга қараб ўқ узяпсизлар? Офтобда жойлашиб олиб, уйқуни уряпсизлар! Киприкларингни авайлаяпсизларми?— пиёда аскарларга хос дағал ва қаттиқ овозда бақирди у.— Сизларга маза-ку, рязанлик бекорчилар! Тўпдан бириккита пақиллатиб қўйиб, кейин офтобда товланиш экан-да, а? Урушни тугатиб қўя қолдингларми? Ялпайиб ўтирибсизлар-а, тешиб чиққурлар!

— Ҳой, оғзингизга қараб...— жаҳли чиқиб кетди Никитиннинг бирдан.— Кишнайвермасангиз-чи! Қаёқдан пайдо бўлиб қолдингиз ўзи?!

Княжко қошининг сая титрагани демаса, қилт этмади. У адл қоматини тик тутиб, кафтини чаккасига яқинлаштирди-да, ғазабини босиб, осойишта қиёфада расмий қилиб сўради:

— Сўрашга ижозат берсангиз, ким бўладилар ўзалари? Батарея командирини вазифасини бажарувчи лейтенант Княжко. Кимга гапираётганингизни билиб қўйингиз учун ўзимни таништиряпман. Бақирини тўхтатиб, ўзингизни босинг. Ҳовлиқманг кўп ҳам!— Афтини бужмайтирди у.— Нега бақираётганингиз, нима гаплигини тушунтиришингизни сўрайман!

— Бақирманг эмиш-а! Жанг кетяпти, одамлардан айриляпману, сиз, уруш худолари бўлса офтобда тобланиб ётибсизлар!

Пиёда аскарлар офицери Княжконинг аралашувидан кейин сал пастроқ тушди. У ўзини дам қарағайлар кўланкасида кутиб турган одамларига, дам ҳозирги бақирини таъсирида безовталанган тўпчиларга олазарак қарар, тўпчиларнинг башаралари қоп-қора қурум босганди. Бетоқат силтанган пиёда аскарлар офицери-нинг танқа бурни катаклари кенгайди, у плаш-палаткаси тагидан чиқарган қўлни зарда аралаш қийшиқ фуражкаси соябонига яқинлаштирди:

— Рота командирини старший лейтенант Перлин. Шундай, аввал сизларни болаган кимлигини билиб қўйсанглар бўларди. Майли, орамиз очиқ, бир-биримизда ҳақимиз қолмади!— У худди қалпоғини ерга ургандай кафтини чаккасидан олганди, тишлари ялтираб кетди.— Бўлди! Ёжиллашганимиз етар, бу ёғига бас энди! Бегоналар эмасмиз-ку ахир, йигитлар! Менга ёрдам қилсанг бўларди, лейтенант, хўш, нима дейсан? Ўқ узиб, мадад бер. Маъқулми? Мен бу фриц газандаларини ўрмон хўжалигидан қувиб чиқаролмаяпман!— старший лейтенант энди илтижоли гапирарди,— уйга кириб олишган, деворлари шунақаям қалинки, мана бундай! Ичкарида туриб, автоматлардан ўқ ёғдиришадди, уларга сира тик ҳужум қилиб бўлмапти! Тагин уларга бронетранспортёр мадад бериб турибди! Ердан бош кўтартиришмаяпти! Взордим билан айланиб ўтиб, орқа томондан чиқдим, бироқ бунинг ҳам фойдаси бўлмади, лейтенант! Уларга бир жуфтгина снаряд йўлласангиз, лаънатиларни сувараклардай уйдан тўзитиб чиқарардим-а! Нима дейсизлар? Бўладими? Артилле-

рист оғайнилар, бронетранспортёрни иккитагина снаряд билан йўқ қилсанглар, бу ёғи осон кўчарди. Бўладими? Илтимос, биродарлар, чин юракдан ўтинам! Уруш охирлагани сезилиб турибди, биродарлар, одамларни нобуд қилишнинг нима кераги бор, ҳар кимнинг ҳам яшагиси келади-ку! Ўт очиб ёрдам берсанглар қанийди! Бўладими? Ўт очиб бир тўзитиб беринглар!..— Никитин бундан бир дақиқа олдин дағаллик билан дўқ урган, ўқчилар ротасининг пакана командирни старший лейтенантнинг хижолатда илтижо қилаётгани, безовта тўпчилару, Межениннинг чамаси кўп хатарлар кўрган, ҳозир илтижоли ёлборувчи, пиёда аскарлар ўқчи ротаси офицерига бадқовоқ ва нафрат билан тикилаётганини ҳам кўриб турарди. Никитин бир лаҳза тутоқди-ю, кейин ўзини тутиб олди. Пиёда аскарлар офицерларининг тўпчилари бу ерга қандай келиб қолишгани, тўғон нимага ва қандай вазиятда портлатилгани, нариги қирғоқда ёнаётган ўзиюрар тўп билан нима иши бор? У қандайдир ўрмон хўжалиги ёнидаги ҳужумда ўз ротаси одамларини омон сақлаб қолса бўлгани-да, деб ўйларди. Шунинг учун ҳам Никитин истеҳзосини яширмай ва энсаси қотиб сўради:

— Нега плаш-палаткада юрибсиз? Эҳтимол, ҳужумга ўтишда халақит бераётган бўлса ҳам керак? Ё ёмғир ёғишини кутяпсизми?

— Халақит беряпти, дейсизми? Сираям! Ўқлар ўралашиб қолсин, деяшман-да!— Старший лейтенант раста овозда шундай дея ўқлар тегавериб, илма-тешик бўлиб кетган плаш-палаткасининг барини мамнун силкитиб қўйди.— Кўрдингми? Ҳар бир ҳужумдан кейин битта-яримта белги қолади! Днепрдан бери ечмай келяшман ўзиям бунч! Бамисоли сеҳрли қалқон! Ўзим учун илтимос қилаётганим йўқ, биродарлар! Берлин олингидан кейин ҳам йигитларимни нобуд қилишга ҳақим йўқ! Юзлаб йигитларимдан айрилганман, ҳисобласам, ундан ҳам кўп чиқади! Кимлардир омон қолиши керак-ку. Ё бизлар одам қаторига кирмай-мивми!

— Бас қилинг! Харитадан ўрмон хўжалигини кўрсатинг,— Княжко таъби тирриқроқ бўлиб унинг галини бўлди-да, планшеткасидан Берлинга ҳужум арафасида берилган янгигина харитасини олди.— Қаерда у?

— Эҳ, лейтенант! Харитасиз ҳам шундай ёнгинада турибди-ку! Манави ердан тўғри бориб, кейин қишлоқ йўлидан уч юз метр юрилади. Кўлнинг шимоли-шарқий томонида, ёнгинасида!— Старший лейтенант тупроқли тирноғи билан харитани нўқилади.— Харитадан кўришнинг нима кераги бор сенга, лейтенант? Гапимга ишонмайсанми? Штаб офицери эмассан-ку? Хаританинг сенга нима кераги бор?

— Харита ўрмон хўжалигидан асфальт йўлга чиқоламанми, йўқми, шунга керак,— Княжко шартта Перлиннинг гапини бўлиб, бармоғини харитадан нари сурди.— Муҳтарам пиёда аскарлар пусган ўрмон хўжалигига тусмоллаб ўқ узиш учун эмас, сиз ўз вазифангизни билиб олишингиз учун бу ишни қилишим керак. Шундай,— деди Княжко харитасини тахлай туриб.— Қишлоқ йўли ўрмондан кейин асфальтга чиқади. Узунлиги икки километрча. Қойил... Сен нима дейсан, Никитин? Эътирозинг йўқми?

«Наҳотки у шунга қарор қилган бўлса?— кўнглидан ўтказди Никитин Княжконинг чўрткесарлиги ва ўжарликни ўрнига қўйишидан ваҳми келиб.— У ҳалиям йўлда ўзиюрар тўпларини учратишга умид қил-ятимикин? Йўқ, бунда ақл билан иш тутмаган бўламиз!»

— Сен батарея командирисан,— жавоб қилди Никитин овозини пастлатиб. Бу унинг ризолигидан ҳам далолат берарди.

— Бегона ҳужжат билан жаннатгами?— деди хирқироқ овозда тўп ёнидаги Меженин.— Пиёданинг бошга битган балолиги русчада қандай айтилишини биласизларми? Эшитганмисизлар ҳеч?

— Унда қойил,— Княжко парвойи фалак шундай деб Меженинга кўз қирини ташлаб қўйди. Кейин сумкасини ёпиб, ўзича нималарнидир ўйлагач, Перлинга қовоғини уйди.— Қойил. Ўрмон хўжалигингизни кўрамиз. Одамларингизни йиғинг, фақат тез! Тўпчиларимизга тўпларни ғилдиратишда қарашасизлар! Буюринг!

— Яшавор, шайтон! Унутмаганим бўлсин! Сендақа одамларни яхши кўраман, бошимга кўтараман!— Старший лейтенант терисига сиғмай кифтидан автоматини олиб, осмонга қарата тариллатиб ўқ узди.—

Бу ёққа, ҳой пиёда аскарлар! Қани, тўпларга ёпишинглар энди! Бўла қолинглар! Тезроқ!

Никитиннинг старший лейтенантнинг хушчақчақлигидан шовқин солаётгани, таваккалига ҳужум бошлаб, ўрмон хўжалигини ишғол қилишга отланган пиёда аскарларга ҳам хуши бўлмайроқ турарди. Пиёда аскарлар бундан бир ҳафта олдиноқ ўрмон хўжалигига тап тортмай ташланган бўлишарди. Улар ҳозир қишлоқ йўлидан мадад қилишга тайёр ва оёқ тагидан чиқиб қолган артиллериячилар томон жон-жон деб югургилаб келишаркан, Никитин бўлак фикрга келиш мақсади йўқлигини билиб турса ҳам Княжконинг бу қарорига хўп деб қўйгани ўзига ҳамон эриш туюлаётганини сезарди.

Саккизинчи боб

Никитин ўрмон хўжалигидан икки юз метр беридаёқ тўпларни пиёда аскарларнинг бақир-чақир ёрдамлари билан ўт-ўлан боса бошлаган ўрмон йўлига олиб чиққанларида дарахтларнинг нарёғидан келаётган кучли отишма овозлари йирик калибрли пулемётнинг тариллаши, немис автоматларининг акиллаши, унга жавобан автоматчиларимиз ўқ ёғдириши, ўрмон яланглигида учаётган ўқлар қарағайларга тегиб дарахт таналарини ялаб кетаётгани, хуллас, мана шу овозларнинг ҳаммасидан у ўзлари силжиётган яқинроқ жойда муқаррар жанг бораётганлигини тахминлар ва сезарди. Шунинг учун ҳам Никитиннинг танқа бурни, қийшиқ оёқ, ўқ илма-тешик қилган плаш-палаткасини ирмига ечмайдиган старший лейтенантдан жаҳли чиқиб, у тобора кўзига ёмон кўриниб борарди. Перлин фамилияли бу муттаҳам, сурбет бақироқнинг назарида чамаси батарея моҳирона жангдан чиққач, бир чеккада тинчгина дам олиб, ўзини офтобга солиб ётгандай туюлган пиёда аскарлар эса талофатлар кўриб, артиллериячиларнинг мададисиз хатарли бурчини бажараётганди.

«Ёқимсиз йигит, — кўнглидан ўтказди Никитин туюқиб. — Бурнига ўхшаб дабдала башарасиям жуда ялпоғ-а».

Перлин, Княжко ва Никитин тўплардан олдида

жадал кетишар, старший лейтенантнинг эски, унниқиб кетган плаш-палаткаси юрганда этаги ўралишиб қоларди. Берилиб кулгандагина ўчадиган ва пиёда аскарлар командирига хос дўрилдоқ овози ҳам Никитини гижинтирарди:

— Ҳозир уларни бошлаб дабдаласини чиқарамиз! Тўртта тўпдан ўқ узилса, қандай тўзиб кетишади! Кейин ҳужумга ўтади! Мен жангчиларим билан ўтганимда, биз энди то бошқалар келиб жангга кирмагунларича чўкиб қолдик, бемалол қашиниб оларканмиз-да, деб турсам, сизларни кўриб қолдим. Худо йўқ бўлса, уруш худоси бор-ку! Ҳа-ҳа! («Нега у кўп гапираркан? Ўзини оқлаяптими?») Қани, шу худога сиғиниб кўрайчи, деб ўйладим... Уйни ҳозир иккита взводим қамал қилиб турибди! Ахтунг, биродарлар! Энди анча енгил кўчади. Бу ёғидан уйгача бир қадам...

— Тўхта!— тўпчиларга команда берди Перлин билан бир марта ҳам гаплашмаган Княжко.— Шу ерда кутинглар. Кетдик! Қани, кўрсатинг нимангиз борлигини,— буюрди у Перлинга,— ротанинг марраси қарда? Бошланг.

Улар очиқ йўлда яна бир неча метр бемалол юришди, бироқ Перлинга эргашиб чапга, қарағайларнинг дим кўлкасига бурилишлари биланоқ автоматлардан сурункали ўқ ёғилаётгани, пақ-пуқ овозлар, дарахт таналарига ўқ тегаётгани, ўқ қирқиб тушираётган игна барглар шитирлаши, Перлин ёш арчалар оралаб, «сеҳрли» плаш-палаткасига ўралашган кўйи бораётган томондаги дарахтлар ортидан янграётган отишма овозларига қулоқ солишга мажбур бўлишди.

Улар шу тариқа юз метрча юришгач, қулаган баҳайбат қарағайнинг илдизига қапишиб ётган немис жасадига дуч келишди. Янги ва яшил мундирли немис бир оёғини қорнига тортиб, чанг-чунг этикли иккинчи оёғини чўзганича қолган, навқирон башараси заҳил, ўнг чаккасини қонли бармоқлари билан чангаллаб ётар, даҳшатли башарасидаги оғзи ўлим олдида фарёд қилгандай очилганича қолган, ўсиқ ва қизларники каби майин сарғиш сочи новдалар орасидан тушиб турган офтоб нурида товланар, унинг ўлганига ҳам ишониш қийин эди. Жасаднинг гезариқ башарасида, киприкларидан қўнғир нуқта сўнгги намни шимиб қотган лабларидан очиқ оғзига кирарди. Никитини шунда

йигитча бир ёки бир ярим соат бурун ҳалок бўлганини тахмин қилди.

— Бу гўдак қайдан келиб қолди? — сўради қовоғи уюқ Княжко Перлин томонга бош ирғаб.— Ҳужжатларини кўринг. Ким экан ўзи? Гитлер югендданми? Ё вервольфданми? Еши ўн олтиларда бўлса керак-ов...

— Э, лейтенант, ўн олтидами, ёки йўқми сенга қарибир эмасми? — Перлин немиснинг оёғи томонга қаттиқ тупурди.— Улар мана шу чеккаликдан ўрмон хўжалиги биносига чекинишувди. Ўрмонда бунақалардан анча-мунчаси ётибди. Нима қиласан буни? Қўл ифлос бўлиб, вақт ҳам кетади.

Шунга қарамай Перлин жиркангандай қиёфада жасаднинг ҳамма чўнтақларини бир чеккадан титкилаб, ҳеч қандай ҳужжат тополмади. Уликнинг ёнидан чиққан майда-чуйдалар унинг жангда кам қатнашганини кўрсатарди. Арзон-гаров қаламтарош, ханжар, свастика тасвири хира қандайдир значок, шомпол занжири, бузуқ, тепкиси йўқ кичкинагина браунинг, учи тўмтоқ калта қизил қалам, очилган ва майдаланиб кетган бир парча галет. Лекин ҳамён билан сурат чиқмади. Марҳумни чамаси муҳаббат ҳам, ўтмиш ҳам, нуқсонлар ҳам она тупроққа меҳрини товламаган, уни механик ўйинчоқ сингари ўт сачратадиган автоматга ўхшаш темир буюмларни қўлда тутиш қизиқтирган холос. Никитин ҳам ўзи ва бошқалар мисолида темир қурулга меҳрни, ҳарбий билим юртини битирган куни шахсий тўппончасини олганида ундан кўзини узолмай қолганини эслаб: «У мактабдан яқиндагина чиққан бўлса керак», дея кўнглидан кечириб қўйди.

— Гўдак экан ҳали,— деди Княжко ўйчан ҳолда галати қилиб.— Қизиқ, қаерлигикин? Шаҳарчаданми? Нима дейсан, Никитин?

— Балки.

— Гитлервачча чўнтагида қаёқдаги нарсаларни олиб юрганини қаранг.— Перлин қўлидаги майда-чуйдаларни жасад устига улоқтирди.— Ҳатто соати ҳам йўқ экан болакайнинг.

— Жуда ҳам хом экансиз,— қисти-бастига олди пиёдалар офицери Перлинни Княжко кўзлари дарғазаб чақнаб.— Қани, олға! Ротангиз маррасига бошланг, старший лейтенант!

Никитин миқ этмади. У жасадларга тикилишни

ёқтирмасди. Мурдалар хунукдан-хунук, башараларида тортган азоблари ёки талвасалари мангу қотиб қолгандай ётарди. Жасадлар тириклардан ёки ҳозир даҳшатли, энди ҳеч ким ўқ узолмайдиган аҳволга тушиб қолган бошқа мурдалардан кулаётгандай туюлади. Шунинг учун ҳам Никитин одам ўликни кўраверса, дийдаси қотиб кетади, деган гапларни ёқтирмасди. Урушдаги бировнинг ўлими сенинг ҳам омонатлигинини эслатиб туради, жанг пайти ажал изма-из кетидан юрмовчи одам йўқ.

«Немисга бу биринчи жанг бўлган,— деб ўйларди Никитин Княжко билан ёнма-ён Перлинга эргашиб бораркан,— у ўқларимиз ёмғири остида ўрмон чеккасидан қочганида ҳаёт билан уруш нималигини тушуниб олган. Чамаси, ўшанда автомати бўлмаган. Ўлимдан қочганида қуролини кераксиз ўйинчоқдай улоқтириб юборган. Қизиқ, уни нега ўйлаяпман?»

Улар олдиндаги ўқлар пақилловчи, пулемёт овози эшитилаётган томонга яқинлашганлари сари сурункали ўқ овозлари аён янграр, бундан Никитиннинг бадани баттар музлаб, беҳузур бўларди. Омади келишига ишонгани минг марта синалгани, қалтис тасодифнинг ўткир болтаси боши узра ўйноқлаганида ҳам ўзини босиб олганига қарамай, ўзиюрар тўплар билан жанг узилиб қолганидан кейин яқинлашаётган хавфни сезиб, ичи чироқ ёқса ёримасди.

Княжко қарагайларнинг бўртиқ илдиэларини боса-боса борар, қоши ташвишли чимирилгани учун ҳозир кўнглидан нималар кечаётганини билиб бўлмасди.

— Шу ерда! Тўхтаглар, артиллеристлар!— команда бериб қолди бирдан Перлин дов-дарахтлар орасида тўхтаб.— Олдинга қара! Бу ерда буталар орасидан ҳамма нарса кўринади! Тўпни шу ерга ўрнатиш керак. Улар ҳув анави уйга жойлашиб олишган! Бронетранспортёр бостирманинг орқасида. Уйнинг чап томонида.

— Гап бундай бўлмаса,— деди Княжко қуруққина қилиб.— Тўпни қаерга ва қанақа ўрнатишни кўрсатмаслигингизни сўрайман. Ўзимиз ҳал қиламиз. Команда пунктингизга ҳали борми?

— Ёнгинада эди. Лейтенант, бу ёққа кел, тахланган ўтинлар панасига ўт. Команда пунктида ўринборсарларим қолувди. А! Ҳамма жойда ҳам хавф бор,

ҳамма ерда ҳам ўқ тегиши мумкин!— жавоб қилди Перлин.

Шундан кейин у кимнидир чақириб, энгашганича буталарнинг ўнгроғида пастак тахлаб қўйилган ўтинлар томон ўн қадам босди. Баногоҳ ер тагидан чиққандай рўпарасида бир младший лейтенант пайдо бўлди. Шалпангқулоқ младший лейтенантнинг гангиб қолганлиги башарасидан ҳам сезилиб турарди. У шошапиша сўради:

— Қайтиб келдингизми, ўртоқ старший лейтенант? Булар ким ўзи?

— Секин, Лаврентьев!— жеркиб ташлади Перлин.— Худога шукур қилавер, артиллеристларни олиб келдим. Ҳамманглар пляждаги курортчилардай ётибсанлар, шайтонлар, сенлар учун амакинг ҳужумга ўтадимиз?

— Улар нима қилаётганини ўзингиз кўринг,— Лаврентьев пиёда аскарларга хос бўлмаган овозда чийиллаб гапирди. Никитин шунда унинг янги тасмаси, ечиқ ва ҳали кўп қўл тегмаган тўппончасининг қинига қараб урушга яқинда келганлигини сизди.

Ўрмон хўжалиги жойлашган бинодан икки юз метрча бери бу жой хатарли, чекқароқдаги қарағайлар олдида бир дақиқа тўхташ ҳам қалтис, ўрмон чеккаси ўққа тутилар, ўқлар бамисоли қизилиштонлардай қарағайларнинг таналарини чўқилаб турарди. Шунинг учун ҳам учовлари тахланган ўтин ғарами панасига ўтиб, ўша ердан кузатишга мажбур бўлишди. Бу ер ҳар қалай бирмунча хавфсизроқ эди.

Лаврентьев командирининг артиллеристлар олдида қўполлик қилганидан чамаси хафа ҳолда, ўтин панасида қарағайларнинг гимнастёркасига ёпишган игна баргларини олиб ташлаб, бемалол тураверди.

— Мана шунақа машмаша, биродарлар. Уйни аниқ кўряпсизларми?— Перлин қизаринқираган қора кўзларини уйлар орасидаги бўшлиққа тикаркан, бирдан Лаврентьевга ўшқирди:— Қани, ўйинингни бас қилиб, бу ёққа кел, шалпангқулоқ қаҳрамон!

Ҳа, олдинда Перлинни ҳам, унинг ротасини ҳам Никитиннинг кўзига хунук кўрсатган манзара муштоқ эди. Ўша манзара немислар жойидан силжитмай қўйган ўқчилар ротасининг палапартиш бекор тургани эмас, балки дарахтлар орасидан кўринувчи яланглик-

даги, атрофини майда тахта иморатлар қуршаган икки қаватли яхшигина уйдан иборат бўлиб, бу ер яқиндагина ўлимга маҳкумликларини билганларидан жон талвасасида ҳамма ёққа тинимсиз ўқ ёғдирган ўзиюрар тўплар билан бўлган тўқнашувни эслатадиган даражада қандайдир даҳшатли ҳолда эди. Пиёда аскарлар чеккадаги қайинлар остида ер бағирлаб ётиб олган, ўрнидан туролмас, бу очиқ жойдан югуриб ўтолмас, немислар эса ўрмонга ўқ ёғдириб кўз очгани қўйишмас, ялангликларнинг ҳар бир метрига ўқ тегарди. Уйнинг ҳамма жойидан пастдаги ойналари синдирилган деразаларидан тортиб, то болахонасигача автоматдан ўқ ёғилар, ярми чап томондаги иморат панасида турган бронетранспортёр йирик калибрли пулемёти билан уй мудофаасига кўмаклашар, яланглик теварагидаги қарағайлар тагида ўрмалаётган пиёда аскарларга ўқтин-ўқтин оқ чизиқ ҳосил қилиб учадиган ўқларини пуркарди.

— Мана шунақа машмаша, биродарлар. Бу Гансу франсларни бир гангитганларингдан кейин мен мушак отиб йигитларимни ҳужумга кўтараман,— деди Перлин шамолда қотган юзининг терини плаш-палаткаси билан артаркан.— Атакага сигнал: қизил мушак. Буни қалтис пайти йигитларимни тўпга тутиб қолманглар, деб айтяпман.

— Немислар қўл жанггига сира ҳам йўламайди,— деб қўйди Лаврентьев чийиллаб. Кейин енгилгина томоқ қириб, шартта қиндан яп-янги «ТТ» тўппончани олди-да, қўл жангида зарур бўладиган ўқ қанчалигига аниқ ишонч ҳосил қилгандай, тўппончасининг касетасига намойишкорона уриб қўйди.

— Сени қара-я, жуда илдам чиқиб қолдинг-ку, Лаврентьев! Қўл жангини қўмсаб қолганини қаранг!— Перлин ялпоқ бурнини тортиб қўйди.— Сенга айтсам, азиз ва азамат дўстим, бутун уруш мобайнида немислар траншеясида бир марта қаҳрамонлик қилиб, қўндоқ қимирлатганимни биламан холос. Ушанда госпиталда уч ой ётиб, аранг ўнганганман! Автомат ўқи турганда қўл жангини нима қиласан? Найза ҳозир консерва очнишга яраб турибди. Майли, болалик қилиб гапга бир аралашиб қўйдинг-да, жин урсин сени!

— Мен ўзимнинг фикримни айтдим, ўртоқ старший лейтенант,— гудранди Лаврентьев қовоғини со-

либ, негадир пистолетининг стволига пуфлаб.— Менинг фикрим шундай.

«Жуда яхши йигит экан», кўнглидан ўтказди Никитин.

— Равшан,— чамаси Лаврентьев Княжкога ҳам ёқиб қолди шекилли, хиёл кулимсираб қўйди. Кейин Никитинга буюрди:— Бу ерда битта тўп билан икки қути снаряд кифоя қилади. Бошқалар ўт зонасидан четда кутиб туришсин.

— Битта тўп етишига ишончинг комилми?— гумонсиради Никитин.— Вздводи кўндаланг қўйсак маъқулроқ бўлмасмикин?

Княжко унинг гапини бўлди:

— Ишончим комил бўлганда қандай. Танқларга ўт очилмасин. Бу ерга Межениннинг тўпини келтиринглар. Утин ғарамининг чап томони ёмон марра эмас. Тўпни шу ерга келган йўлимиздан олиб келинглар.

— Мен кетдим.

«Нимага у бунчалар хотиржам ва пиёда аскарларга битта тўпу икки қути снаряд билан мадад қилиш мумкинлигига чуқур ишонапти?— деб ўйлади Никитин.— Нимагадир етарлича эътибор бермаётганмикин? Унга ҳаммаси осонликча кўчадигандай туюлмаётганмикин?»

Пиёда аскарлар взводи кўмагида ўн беш минутлардан кейин бояги йўлдан Никитин тўпни олиб келганида Княжко ўтин ғарами ёнидаги қалин тўшалиб ётган ва сарғиш игна барглари босиб, этигининг қўнжиги хивич билан ура-ура у ёқдан-бу ёққа юрар ва автоматлардан сурункали узилаётган ўқлар қарағайларга визиллаб тегиб сачрашига тикиларди. У Никитин кўриши биланоқ қўлидаги хивич билан ерга доира чизиб, команда берди:

— Тўпни шу ерга қўясизлар. Бундан зўр марра йўқ. Бронетранспортёр билан уй мўлжал секторининг ўзгинасида. Тўп жангга тайёрлансин!

— Жангга тайёрлансин!— ҳайқирди Никитин ҳам. У жангчилар тўпнинг қалқон панасида унинг суянчиқларини икки томонга кериб, илмоқларини гавдаларининг вазминлиги билан қумга санчаётганларини кўрди-ю, дарҳол бошқа команда берди:— Илмоқлар кўмилсин! Ётқизиби! Меженин, тўп қимир этмаслигини кузатасиз! Аниқлик бўлсин, аниқлик!

Меженин афтидан гүё командага парво қилмаётгандай, тўп қалқони панасидан сал кўтарилиб, ялангликка, ўрмон хўжалигининг аниқ-таниқ кўриниб турган иморатларига киприкларини пирпиратганича тикилиб тургач бирдан ўшқириб берганди, овози жангчиларнинг ғовурини босиб кетди:

— Илмоқлар кўмилсин! Гапни тўхтатинглар!

У шундан кейин тўп мўлжали олдида чўк тушганича уймалашаётган наводкачи Таткин узра эгилиб, унинг қилтириқ елкасидан босганди, оғриқдан Таткин бечора малла сочли бошини орқага олди.

— Нима? — сўради қўнғир мўйловли остидаги тишларини кўрсатиб Таткин.

— Қани, ҳисобчи, бу ердан йўқол! — Меженин хирллаб шундай деди-да, Таткинни орқага суриб ташлади ва ўзи мўлжал ёнига чўк тушиб, унга кўзини қадади.

— Меженин, сизмисиз? — деб қўйди Никитин. У собиқ наводкачи Межениннинг жуда илдам, чаққон ва усталигини билса ҳам ҳозир тўпни мўлжалга тўғрилашга ўзи киришиб қолганлиги қандайдир ғалати туюларди.

Меженин жавоб қилмади, Никитин ҳам унга бошқа ҳеч нарса демади. Худди шу пайт Княжконинг таниш, жарангдор аниқ ва бўғинлари чўзилганроқ командаси қулоғига кирди:

— Броне-транс-портёр-рга...

Никитинга отилган биринчи снаряддан кейин бронетранспортёрнинг бўз ранг корпусидан учқунлар, аланга парчалари сачраб, тариллаётган пулемётнинг овози ўчгандай туюлди. Иморат узра қуюқ тутун буралиб ўрлади, кейин одам гавдасига ўхшаш қандайдир қора шарпалар бронетранспортёр бортидан ошиб тушиб, икки одам иланг-биланг уй томон югурди. Никитин ўқ тўғри текканини аниқлагани учун шу заҳотиёқ ошиғич команда берди:

— Унгроқ, ноль-ноль тўрт, уйнинг муюлишига, осколкали снаряд билан ўт оч!

Уқдонга солинган снаряд шиқ этди, Ушатиковнинг: «Уйга қочишяптими?» — деган ҳайратомуз овози ҳам эшитилди. Межениннинг бир кифти кўтарилиб, секинлашди, қўли тўп тепасига сирғилиброқ тушди; шундан кейин тўп отилувди, сержантнинг боши билан гўшт-

дор яғрини орқага силтанди. Меженин шундан кейин терга ботган пешанасини яна мўлжалга қадади. Сўнгра прицелдан четга сурилганди, Никитин ён томондан унинг қийшайган оғзини кўрди. Меженин гўё маст ва дарғазабдай туюларди.

Иккинчи снаряд қора-қизғиш рангда чолиб бораётган иккита одамдан икки метрча берида портлаб, уларни уй муюлиши ёнида қулатди. Уй деворларига осколка билан тутун урилди. Меженин шунда қуруқшаган лабларини ютоқиб ялаб, яна прицелга ёпишдида, болта билан дарахт кесгандагидай ҳирқироқ овоз чиқарди. Шунда тўпнинг яхши жойга тушиб, ўқлари нишонга теккани, жанг муваффақиятли тугашини билган Никитиннинг кўнгли кўтарилди. Кечадан бери Меженинга кек сақлаши тарқалиб, дили равшанлашди. Бошланган жанг таъсиридан сархуш Меженин ҳам ўртадаги гина-кудуратни эсдан чиқариб юборганди чамаси.

— Команда бер, лейтенант, команда!..

Иккинчи снаряд портлаб, уй муюлишида икки немисни ер тишлатганида бронетранспортёрнинг орқа томонидаги порох дуди чўкаётган ялангликка бирдан жимлик чўқди-қолди. Йирик калибрли пулемётнинг овози ўчди. Автоматлар ҳам тинди. Иморатларнинг ичкарисидан дераза ойналарининг синиб дув тўкилгани, ўша заҳотининг ўзида ўрмон хўжалиги биносининг ойналари синиқ деразаларидан фарёдга ўжшаш қандайдир заиф бақириқлар эшитилди-ю, яна тинчиди.

— Тўхта! Ўт очиш тўхтатилсин. Чакки эмас, Меженин!

«Ҳа, бу менинг командам эмас, буни у, Княжко беряпти».

Княжко эса одатича босиқлик билан тўпдан ўн қадам чапроқда қаддини роз тутиб, хивич билан этиги қўнжини ура-ура уйга ҳайратангиз, ҳатто ачингансимон, йўлда машина босиб, туришга уринаётган жониворга қарагандай тикиларди.

«Нега у ўт очишни тўхтатди? Сябаб? Ҳозир деразаларга лоақал битта снарядни бўлса ҳам йўллаш керак!» — деб ўйлади Никитин ўтин ғарами ёнида Перлин билан ёшгина Лаврентьевнинг тўп томон интиқ қараган башараларини кўриб.

— Яшанглар, биродарлар! Бўшашманглар! Адаб-

ларини бераверинглар, артиллеристлар! Жаҳаннам ўтида куйишсин, лаънатилар!— Перлин плаш-палаткасини қилпиратганича Княжконинг олдига югуриб келди-да, мушак отадиган тўппончаси билан уйни кўрсатди.— Яна бир ўт очинглар! Кейин биз ҳужумга ўтамиз! Яна бир жуфт снаряд ташланглар, жон биродарлар!

— Никитин! Деразаларга қараб яна иккита снаряд! Ғазабдан пешанаси тиришиб кетган Княжко Перлинга юзланди:— Отишмага аралашмаслигингизни сўрайман. Беҳуда бақираверманг ҳам! Йўқса, ўт очишни тўхтатаман.

— Команда бер, лейтенант, команда!— хириллади Меженин тўп прицелига қаншарини тираб. Унинг ўнг қифти яна кўтарилиб, бир зумда қўли тўп тепкисига сирғилиб тушди.— Команда бер, лейтенант!

Меженин прицелдан кўзини олмай, ўқ изчил узилишини сезгандай ишини тез ва ўхшатиб бажарар, ўзини ҳам, Никитинни ҳам, тайёрлигини бармоқ кўтариб қўйишдан билишга аранг улгуриб бутун расчётни ҳам шоширарди.

— Деразаларга осколкали икки снаряд отилсин!

Снарядларнинг портлагани кўринмади. Иккала снаряд ичкарида портлаб, атрофга сачраган осколкалари уйни қаттиқ ларзага келтирди. Биринчи қават деразаларидан сарғиш тутун бурқсаб, тўсатдан ўша томондан одамларнинг дод-фарёдлари эшитилди. Пастдаги қаватларнинг тутун қоплаган деразаларидан одамларнинг ўлим олдидаги даҳшатли дод-фарёдлари эшитилди, кейин узоқда немисча командалар, уй оралиғидаги яккам-дуккам ўқ овозлари янгради. Никитин Меженин мерганлик билан отган осколкали икки снаряд нималар қилганини кўз олдига келтириб баданни жунжикиб кетди.

— Команда бер, лейтенант, команда!— Меженин эсини йўқотгандай тинимсиз шундай дер, ҳар снаряд отилганидан кейин болта билан дарахт кесилгандагидай овозда хириллаб қўярди.— Яна иккита снаряд! Яна! Команда бер!..

Уйдаги дод-фарёд тинмасди.

— Улар нима қилишяпти ўзи?— босиқ шивирлашарди тўпчилар,— йиғлашяптимикин?

Никитин шундан кейин қўлида хивич силкитаётган

Княжконинг афтига қараб у ажабланаётгани ва эзилаётганини сизди, наридаги младший лейтенант Лаврентьев кўзларини юмиб, қулоқларини беркитиб олган, Перлин эса ўч олиб маза қилган одамдай хахолар, мушак отадиган тўппончасини силкитиб, сўкиниши қулоқларни қоматга келтирарди: «Таслим бўлишяпти, газандалар, таслим бўлишяпти. Уларни шунақа қилиш керак ўзи!..» Никитин уйга қараб, деразадан оқ газлама парчаси ҳилпираганини кўрди ва шу заҳоти ичкаридан бўғиқ ўқ овози янграб оқ мато ғойиб бўлди. Бироқ, чамаси, бир жойга тегилиши қолган одамларнинг даҳшатли фарёдлари деразалардан лойқа тўлқин янглиғ отилиб чиқар, бамисоли ўт кетган ва эшиги ёпиқ уйлардан келадиган оқ-воҳдай дам пасайиб, дам кучаярди.

— Улар таслим бўлиб бўпти! — хириллади нафаси бўғилган Меженин ҳамон прицелдан узоқлашмай. — Оқ матони олишди, дастрўмол силкишди! Команда бер, лейтенант, лейтенант, команда! Осколкалигидан яна бир жуфтини отайлик! Жизғинаклари чиқади... Кулга айланишади... Тўпни ўқла, деяпман!

— Тўхта! Вирорта ҳам снаряд отилмасин! — бақирди Княжко ва қўлидаги хивични улоқтириб, Никитинга яқинлашди. У ранги оқарган бўлса ҳам босиқ, ҳамон ҳаяжонли овозда жадал гапирарди: — Менга қара... ёш болаларга ўхшашаркан... Жанг қилишни билишмайди. Мўлжалга тўғри ураётганга ўхшаймиз: оқ байроқ чиқариб, кейин қайтиб олишди. Вервольфлар ёки гитлерюгендлар шекилли. Шафқат қилишимизга ишонмай, асир тушишдан қўрқишяпти... Тўхта, ўқ узма!

Никитин урушнинг икки йили ичида, яъни Княжко Днепрда батареяга келганидан бери унинг иккиланишу пайпаслаб гапиришини сезмаганди. Шунинг учун ҳам ҳозирда унинг айтган сўзлари ҳақиқатга яқин ёки айна ҳақиқатнинг ўзилигини Никитин тушуниб турарди. Борингки, Княжконинг бир қарорга келишда иккиланишдек одати бордек туюлса ҳам, аслида у одамларни ўзига бўйсундира олиш қобилиятини намойиш қила билган, бунда пича такабурлик ҳам йўқ эмасди.

— Нима таклиф этасан? — сўради Никитин. — Тушунмаепман... Хўш, нима?

— Тўхта! Ҳеч ким ўқ узмасин! Пиеда аскарлар!

Перлин! Бирорта ҳам ўқ отилмасин!— бақирди Княжко Перлинга. Унинг ёнида ёноқларида доғ изи бор, ингичка дарахтдай младший лейтенант Лаврентьев чайқалиб турарди.— Менга қаранг, Перлин, бирорта ҳам ўқ узилмасин. Улар шундай ҳам асир тушишади! Фақат менинг буйруғим билан ўт очилсин! Фақат менинг буйруғим билан!..

У буйруқ бериб бўлиши биланоқ, Княжко яна аслига қайтди, фақат ранги ўчинқираб турарди холос. У ҳар доимги одатича камарини сийпалагач, пешанасидаги пилоткасини тўғрилаб қўйди-да, негадир йўл-йўлакай чўнтагидан дастрўмолини олди, кейин ошкора оқсоқлана-оқсоқлана тўп ёнидан ялангликка, яқин турган қарағайлар ёнига борди. Кўкатлар ям-яшил барқ урган ўша ерда у дастрўмолини боши узра даст кўтариб силкиди-да, немисчалаб ниманидир бақирди. Узук-юлуқ гапиргани учун Никитин унинг «нихт шиссен», «юнге» сўзларини аранг илғаб ололди. У Княжконинг ҳозир сира хаёлга келмайдиган ва ваҳимали иш қилаётганига, уйда ўрнашиб олган немисларга ўқ отмасликка буйруқ берганига ҳайрон бўлар, унинг бояги ҳақиқатга яқин ёки айна ҳақиқат туюлган сўзлари ҳозирда беҳуда таваккалчилик бўлиб, Княжко тўпдан уйнинг деразаларига қарата отилган икки снаряддан кейин даҳшатли дод-фарёд кўтарган немисларнинг аҳволига ачиниб, бунга чек қўймоқчи эди.

— Нима қилипти? Қаерга кетди? Қа-ёқ-қа? Лейтенант?

Чорпаҳил гавдали Перлин чарос кўзларини Никитинга қадаб, тўп ёнига ташланди-да, шох-шаббаларни қасир-қусур босганича ўтти ғарамига яқинлашиб, гангиган Лаврентьевнинг портупеясидан ушлаб силкигач, башарасига ўшқирди:

— Тез бўл! Сафга бирма-бир етказишсин! Бирорта ҳам ўқ узилмасин! Узингни кўрсат! Қани!.. Оёгингни қўлингга ол!

Сўнгра бекор турганидан ғазаби қўзиб, мушак отадиган тўппончасининг учи билан тер босган пешанасидаги фуражкасининг майишиқ соябонини зардали кўтариб қўйиб, қинғир оёқлари билан қарағай илдизларидан сакрай-сакрай яна Никитин томонга отилди.

— Лейтенант, ҳой лейтенант!— у мушак тўппончаси билан Никитинга ялангликни кўрсатаман, деб

уни уриб юбсраёзди.— Унга нима бўлган? Ораларингдаги фариштами? Авлиёми? Бунинг кимга кераги бор?

Никитин жавоб қайтармади. Тасаввурида ҳозир Княжко бошлаган ишни фақат Княжкогина эплай олар, Перлин ҳам, Никитин ҳам, Меженину батарея командири Гранатуров ҳам уни тўхтатиб, қарорини ўзгартиришолмасди.

Отишма тўхтаб, ўрмон хўжалигидан одамларнинг дод-фарёди эшитиларди. Урта бўй, бели ингичка, кўриниши хотиржам Княжко ёш бола каби ўтлоқ кўкатларини этиги билан салмоқли ва эпчил боса-боса дастрўмол силкитиб борарди. У уй ичидагилар гапини яхшироқ эшитишлари учун қўлини оғозига қўйганича соф немисча сўзларни бақирарди. Ичкаридан келаётган даҳшатли дод-фарёдлар пасайди. Орага чўккан жимликда пастдаги дераза кўзларидан одамларнинг бошлари кўрина бошлади. Кейин ичкарида командалар берилгани, Бир неча одамнинг қий-чуви эшитилди ва шу лаҳзада болохона деразасидан туширилган мато офтобда оқариб кўринди.

— Хайрият-е! Тамом! Иш деган бундай бўлибди!— Перлин Никитиннинг қулоғига оғзидан тамаки ҳидини бурқситиб шундай деди-да, мушак отадиган тўппончаси билан икки марта унинг тирсагига тушираёзди. Бара-кал...

Никитин Перлиннинг ошкора хурсандчилигидан гижинишу, қулоғига бақариб айтилган чала-ярим сўзни айтишга ҳам улгуролмади. У чамаси Княжко кўролмаган (чунки Княжко ҳамон боягидай уй томон хотиржам одимларди) нарсани кўриб қолди. Юқори қават болохонасининг дабдала деразасидаги мато ғойиб бўлиб, кимнингдир каскали калласи бир лаҳза кўриниб қўйди. Сўнгра болохонанинг ичкарисидан даҳшатли, бўғиқ бақириқ эшитилди-ю, ялангликда қаттиқ тўп овози гумбурлади. Шундан кейин ҳамма ёқни тутун босиб, гўё нарёқда ҳеч нима йўқдай, ғойиб бўлди-қўйди.

Бироқ ана шу гумбурлаш ва каска кўринган болохона деразасидан сурункали узилган ялт-юлт автомат ўқлари Княжконинг кўкрагидан итаргандай бўлди. У олдинга бир қадам ташлади-да, ногаҳон қоқилиб, яна бир қадам юргач оҳиста чўккалади, боши орқага кет-

ганди, тор пилоткаси ерга тушиб, доимо яхши тараб юриладиган сарғиш сочлари кўринди. У дастрўмоли билан юзини базўр сийпаркан, тўпга, орқадаги нимагадир сўнгги марта қарамоқчи бўлди. Лекин бирдан боши кўкси узра саланглаб, яланглик ўртасидаги элас-элас кўзга чалинувчи майсалар устига муккаси билан қулади.

— Ана кўрсатган кароматлари! Нобуд қилишди! Лейтенантимизни нобуд қилишди, лаънатилар!

«Нима?» Меженининг овозими бу? Нега у тўп ёнидан мен томон югуриб келяпти? Нимага? Княжкоми? Андрейми? Наҳотки? Ростданми? Наҳотки ҳалокат рўй берган бўлса? Ерда қапишиб ётган пиёда аскарларми? Перлинми? Шу ердами? Ўзиюрар тўп-лардан кейин-а? Бугун-а? Ҳозир-а? Оқ байроқ кўрсатганларидан кейин ҳам-а? Болохонадан отишдими? Ярадор бўлдими? Ўлдирилдими? Ёш болалар билан жангда-я? Қанақа ёш болалар? Кимдир уйда бақирди-ку! Нега борди у? Перлинми? Тўпчиларга нима бўлди? Улар қаерда? Снарядлар қани? Снарядлар! Бу уйнинг кулини кўкка совуриш керак! Уша ёққа, Андрейнинг ёнига, Андрейнинг устига бориш керак! Ўлмаган-у! Йўқ, рўпарасидан сурункали ўқ узишди! Кўкрагига тегдими ё бошигами? Снарядлар! Снарядлар!»

Никитин телбадай ниманидир қаттиқ бақириб, томоғига тиқилиб келган нарсани ютишга уринар, ўзининг ҳам, одамларнинг ҳам овозларини эшитмас, тўп ортида уймалашаётган жангчиларнинг талвасали башараларини ҳам кўролмасди. Шундан кейин бутунлай бардоши тугаб, кўзига ҳеч нима кўринмай қўйди. Фақат тўп ҳар ўқ узганида олдинда қандайдир пахмоқ ва қизғиш нарса ёрилиб, ёғоч парчалари тева-ракка сачраётгани, болохонанинг абжақ деразасидан қизил қуюн рангидаги тутун буралиб чиқаётганини сезарди холос. Илма-тешик томдан тўкилаётган черепицалар тагидаги ёғочлар синган қовурғадай чиқиб турарди. Никитин ўзига сира келолмасди. Ҳатто команда бераётиб беихтиёр қарағай танасига уриб тургани учун тимдаланиб, қонаган муштини кимдир қаттиқ ушлаб олганида ҳам дарҳол ўзига келолмади. Унинг ёнида терлаб-пишиб, газ қурумидан қорайиб кетган Меженин турар, қурум юқи киприклари тагидаги кўзлари

қизариб кетганди. У Никитиннинг қўлини маҳкам ушлаб, қовоғи уюқ ҳолда оқиста гапирди:

— Снарядлар тугади, лейтенант. Битта ҳам қолмади. Уша ёққа кетдик.

— Нима? Тугади?— Никитиннинг кўз олди қоронғилашиб тургани учун буни тезда илғаб ололмади.— Нега тугади? Ҳалок бўлдими? Княжко ҳалок бўлдими?

Никитин қалт-қалт титрар, оёқлари майишиб кетарди.

— Кетдик, лейтенант,— такрорлади Меженин, сўнгра ер сузган кўйи ёнғин тутуни чулғаб, вазмин сукунат чўккан ялангликдан қаёққадир шошилмай кета бошлади...

«Снарядлар тугадими? Андрей у ерда... Андрейнинг ёнига! Ҳалок бўлдими? Улдирилдими?..»

Ялангликда, тутуннинг олд томонида бирорта ҳам ўқ овози эшитилмас, ўрмон хўжалиги биносини илангбиланг аланга чулғаб олган ёнғиннинг ўнг ва сўл томонида чамаси бинога қилган ҳужумлари оқибатидан хурсанд пиёда аскарларнинг хушнуд ва дарғазаб овозлари янграр, бу эса бўлак сайёралик ва нима воқеа рўй берганидан беҳабар, ҳозир оламда нималар бўлаётганини англамовчи мавжудотларнинг мубҳам ва узук-юлуқ товушларини эслатарди. У ерда, анави ўрмон хўжалиги биносининг олдидаги ялангликда эса автоматдан сурункали узилган ўқлар қулатган Княжко ётар, атрофда эса, «ўлдирилди», деган бир оғизгина беаёв сўз эшитиларди. «Княжко ўлдирилдими? Андрей ҳалок бўлдими? Бу сира ҳам мумкин эмас. Бу ёлгон! Бу хато! Бошқа ҳар қандай одам ўлиши мумкин, фақат у эмас! Фақат у эмас!»

Никитин оқимга қарши каловлана-каловлана яқин бориб, Княжконинг афтини эмас, мук тушиб ётган жасадини гира-шира кўрганида ҳали хаёли жойида бўлмай, ўзига келолмаганди. Княжко гўё ажал зарбини, қонли дўстрўмолини кишилар кўзидан яширмоқчидай кўксига босган, бошини солинтирганича ётарди. Ўз одамларини ана шу лаънати ўрмон хўжалиги олдида сақлаб қолган рота командири Перлин эса эски ва бесўнақай «қўсқи» плаш-палаткасини устидан ташламай, чўққайиб ўтирар, хунук ва ясси бурун катаklarини кериб нафас оларди. У Княжконинг жон-

сиз қўлидан ажал рангига бўялган дастрўмолини оҳистагина суғуриб олди-да, бақувват ва тўмтоқ бармоқлари билан лейтенантнинг кўкрагини сийпалади, сўнгра қўлини кўкатга суйкаб, чарос кўзлари билан Никитинга гуноҳкорона боқди-да, сўнгра нигоҳини олиб қочди. Урта бўй, ҳаётнинг ўзидай қудратли бу одам қаддини ўнглаб, томоқ қиргач, пиёда аскарларга буйруқ беравериб, дағаллашган овозини бирмунча юмшатиброқ «Икки ўқ билан нақ... юрагининг ёнидан», деди. Никитин Княжконинг майса устида жонсиз ётгани, ўт орасидаги дастрўмолни кўргач, ялпоқ юзли, пучуқ овози дўриллоқ Перлинга тарсаки тертиб юборишдан базўр ўзини тийиб жаҳл ва нафрат билан жеркиди:

— Менга қаранг, ҳой старший лейтенант! Қўсқи плаш-палаткангизни ечсангиз-чи! Лейтенантни ўраш керак... Бўлинг, сизга айтяпман!

Шундан кейин бор вужуди титраётган Никитин Княжконинг боши узра эгилиб, қўллари билан унинг гезариқ, қон сачраган, лоқайд ва бениҳоя навқирон юзини ўзи томон ўгирди. У Княжконинг юзи бунчалар навқиронлигини илгари сира ҳам кўрмаганди. Шунда томоғига нимадир келиб аччиқ алам, юз берган адолатсизлик таъсирида бениҳоя гангиб қолганидан ҳозир ё ҳўнграб, ёки қаҳ-қаҳ уриб юбориши мумкинлигини сездди.

Княжконинг ҳозирги кўриниши унинг одамларни ўзига итоат эттирувчи хотиржам авзойига сира ҳам ўхшамас, нигоҳи, сўнгги лаҳзада кўриниш берган ўтмишнинг тинч-осойишта кунларига хайрли ишлар билан банд кунлар, китоб варақаларининг шилдираши, ёмғир пайтлари ҳовур таратувчи мактаб ёнидаги асфальт, ўшал мусаффо болалик, уруш кунларида эса Княжконинг ўзи ҳам, Никитин ҳам она овозидай унутиб юборишган кунларига қадалганича қолганди. Княжко Никитинга ўтмиши ҳақида кам гапирарди. Сарғиш сочини катталардай фарқини очиб яхшилаб тараб юрарди. Ҳозирча сочи қонсиз чаккасига бир тутам бўлиб тушиб турганидан уни жуда навқирон кўрсатиб турарди. Чамаси, автоматдан сидрасига узилган ўқлар кўкрагига текканида Княжко чўккалаб қолиб, дастрўмоли билан чаккасини сийпалаганида сочи шунақа кўйга тушган бўлса керак.

— Ўртоқ лейтенант...

«Нима? Ким? Мени нега чақиришяпти? Ким бу? Меженини?»

— Ўртоқ лейтенант... Комбат келди...

«Комбат? Қаёқдан келди? Қанақа комбат?»

Никитиннинг теварагида кайфиятсиз, ажал ёқасидан қайтган тўпчилар жимгина туришар, гимнастёркалари ҳали ҳўл, юз терлари ҳам селгиганча йўқ эди. Ихчам Таткин қорни устида негадир пилоткасини эзгилар, бўйнини чўзган Ушатиков киприк қоқмай қаққайиб қолган, у ҳануз рўй берган фалокатдан ка-рахт эди. Чунки лейтенантнинг командаси ҳамон қулоғи остида жаранглар, унинг ялангликдан оқ мато кўтарганча жадал одимлаётганини унутолмасди. Меженин билан пиёда аскарлар командири Перлин бўлса плаш-палаткани ерга ёя бошлашди. Меженин гўё Княжко бемалол ётиши ташвишини тортаётгандай майса устидаги плаш-палатканинг чеккаларини тўғрилай туриб Никитинга мурожаат қилди:

— Комбат келди, ўртоқ лейтенант.

— Уни ётқизинглар,— деди Никитин паст овозда.— Плаш-палаткага ётқизинглар. Тўп ёнига олиб борамиз.

«Гранатуровга нима дейман? Қандай бўлганини айтиб берайми? Жангни қайта бошдан айтиб берайми? Ажаб, Гранатуров билан Княжко қалин дўст эмасдилар-ку.— Никитин ҳозирдаги ақл бовар қилмайдиган ва даҳшатли фалокатдан алаҳситувчи қандайдир ортиқча, мураккаб ва нокерак нарсa ҳақида ўйлаётгандай ўзини унча уринтирмади.— Ҳа, ҳа, Гранатуров тирик, Княжко эса ҳалок бўлди...»

Шундан кейин Никитин ноилож ўша томонга қаради.

Ҳа, юраги сиқилган старший лейтенант Гранатуров кеча оқшом медсанбатда ўтиролмаи Цоо районидаги батареяга келгандай, бу ерга ҳам жанг тугаганидан беҳабар бош суққанди. Унинг бир ҳафта бурун Берлин кўчаларида ўлжага олган ҳашамдор «опель» машинаси тўп маррасидан чамаси эллик метр нари ўрмон йўли бошланадиган яланглик чеккасида турар, қора бўёғи ва ойналари офтобда кўзни олгудек ялтиларди. Забардаст, қалин докали қўлини бўйнига осиб олган Гранатуровнинг ўзи ҳам ялангликдаги кишилар тўда-

сини олисдан кўргани учун машинадан тушиб катта-катта одимлаб бу ёққа келарди. Комбат билан кетма-кет «опель»дан тушган Галя эшикни ёпди-да, шофёрга нимадир дегач, қора сочини босиб турган пилоткасини тўғрилаб қўйиб, одатдагидай жиддий қиёфада яланглик томон йўналди.

«Галя нега келяпти? Нима учун Гранатуров у билан бирга юрибди?» — деган фикрдан Никитиннинг вужуди зирқираб кетди.

Гранатуров билан Галя яқинлашганлари сари Никитин уларни аёнроқ кўрарди. Гранатуровнинг чакка соқоллари ўсган буғдой ранг юзи шиддаткор бўлиб, солдатлар тўдалашиб турганларидан ўта ҳайрон туюлар, Галянинг чуваккина чеҳраси даҳшат ва азобга дучор бўлажagini билгандай бениҳоя ўзгариб кетганди.

Галя солдатлар тўдасига тикилиб, Княжконинг гавдасини кўролмаганидан кейин рўй берган фалокатни аёлларга хос сезгирлик билан илғаб бўғилаётгандай, бир қўли билан томоғини ушлаганича, шошиб кела бошлади. Никитин бўлса ҳамон рўй берган бахтсизликка ишонгиси келмас, нуқул тишларини гижирлатарди.

— Княжко қаерда?.. Қаерда? Княжко? — деб бақирди Гранатуров солдатлар томон ошиқиб. Унинг чарос кўзлари ҳайратдан чақчайган, чамаси, бу қадар даҳшатни кўраман, деб ўйламагани учун гап тополмай қисқа-қисқа савол ташларди: — Нимага Княжко? Нимага? Қандай қилиб? Нега индамайсан, Никитин? Қандай бўлди ўзи? Шу ерда-я? Улдими?..

— Кейин, комбат, худо ҳаққи...

Сим сиртмоқдан аранг қутулган каби базўр гапирган Никитин ҳозир Гранатуровга, томоғини чангаллаб плаш-палатка устига етиб келган Галяга қандай жавоб беришни билмай боши қотарди. У умри бино бўлиб одамнинг юзи бунчалар оқариб, чақнақ кўзлари бу қадар даҳшатда қотиб қолишини кўрмаганди. Галя ҳозир шундай алфозда бўлиб, пилоткасига бўй бермаган тўсдай сочи қанот янглиғ оппоқ ёноқларини яшириб турарди. Ёнда турган Меженин, нима бўлди ўзи, деб тиқилинч қилаётган Гранатуровга лейтенант Княжко ҳаётининг охири дақиқалари, болахонадаги автоматдан сурункали ўқ узилишигача оқизмай-то-

мизмай гапирар, Галя эса қонсиз лабларини қаттиқ қимтиганича миқ этмасди. Унинг қулоғига ҳеч нима кирмас, чеҳраси бутунлай ўзгариб, Княжконинг планшетига, унинг Меженин ушлаб турган тўппончаси қинига тикилиб қолганди. Шундан кейин Галянинг дил изтиробини лабларига кўчиб, инграганича Княжконинг боши томонга чўккалади-да, титроқ бармоқлари билан лейтенантнинг қон юқи пешанасини (ўлаётини нега пешанасини мато билан артган экан-а?) ушлади, кўкрагидаги ўқ теккан жойини сийпалади. Сўнгра чўккалаганича ўзини ўнглаб, сал орқароққа ташлади, кўзларини юмиб, юзини бу ёруғ оламни тарк этган дўстига қаратди.

— Галя.— Никитин аёлни чақирмоқчи бўлганди, овози ихтиёрига бўйсунмади, шундан кейин у қийшайиб, бас қил, дегандай Межениннинг кифтига туртди.

Меженин гапи оғзида қолиб, елкаси оша Галяга хира кўзларини тикди, Гранатуров билан Перлин ҳам шу пайт сержант хира кўзларини тиккан томонга бошларини ўгиришди. Бахтсиз ҳодиса ва бу ерда медицина хизмати младший лейтенанти Галя борлигидан нохуш қиёфада Перлин гангиброқ турди-да, томоқ қириб олиб, хириллаганича Межениндан сўради:

— Ким бу аёл?.. Унинг пәпәжәсими?

— Жи-им! Гапирма!— Гранатуров забардаст гавдасини ихчам Перлин узра энгаштириб, соғлом ўнг қўлини унинг чўчиган япалоқ юзи қаршисида силкитди.— Ҳозир жим бўлсанг бас! Гапирма! Тушундингми?— У ўт ичидаги ўрмон хўжалигига қаради.— Аблаҳлар! Беҳуда қон тўкилмасин, деб борса, газандалар унга ўқ узишибди! А! Ана ўша зумрашалар: ана! Қани уларни бир кўриб қўлай-чи, қанақа жангчилар экан ўзлари! Қани, пиёдалар бошлиғи! Нега бақрайиб турибсан? Уларни бу ёққа олиб келишни буюр! Тез!

Ўрмон хўжалиги биносининг биринчи қаватига бутунлай ўт кетганидан алангаси осмонга буралиб кўтарилди. Иморатлар қуюқ тутун ичида қолган, оғилдаги сигирга чамаси ўқ теккан, бунинг устига тутунда бўғилаётганидан зўр бериб маърарди. Ўша томондан устларига қурама немисча мундир, ҳарбийча кўйлак, граждача пиджак кийган ва пиёда аскарларимиз ҳужуми пайтида асир тушган кишилар гуруҳи тобора

яқинлаб келарди. Ўлжа автоматларни елкаю бўйинларига осиб олишган иккита солдат асирлар тўдаси ёнида шаҳдам ва жадал одимлаб, тўппончасини ўйнатганича: „Vorwärts! Schnell!“¹ деб шошириб келаётган ёшгина младший лейтенант Лаврентьевга саволчан ҳолда қараб-қараб қўйишарди.

— Қани, старший лейтенант, уларни бу ёққа келтир-чи! Бу ёққа бур аблаҳларни!— буюрди Гранатуров Перлинга. Бироқ ғазаби тошиб, сабри чидамаганидан Перлин фармойиш беришини ҳам кутмай, пиёда аскарлар младший лейтенантга ҳайқирди:— Ҳой! Офицер! Асирларни бу ёққа олиб кел! Югур!

Младший лейтенант Лаврентьев соқчиларга нимадир деганди, улар асирлар теварагида югургилаб, автоматлари билан нуқиб: «Шнель, шнель, фрицлар!»— дейишганди, асирлар тўдаси ўнгдаги яланглик томон бурилиб, жадалроқ кела бошлади. Лаврентьев асирлардан олдинга ўтиб олди. У жангдан ҳамон ҳаяжонда бўлгани учун ёноқларининг қизили кетмаган, кўриниши боласифат ва шалпангқулоқ эди. У зипиллаганича ҳаммадан олдин етиб келди-да, кафтини чаккасига қўйиб, ғоз турган ҳолда ахборот бераман, деганида Перлин ёнидаги нотаниш старший лейтенант ва терлаган бошларидан пилоткаларини олиб туришган артиллериячилар тўдасини кўриб ғўлдираб қолди.

— Ўртоқ старший лейтенант...

— Нима, унга ахборотинг бормиди?— Гранатуров младший лейтенантнинг сўзини кесиб Перлинга бош ирғаб қўйди-да, вужуди титраган ҳолда асирлар тўдасига қараб юрди.— Тўхта! Халът! Ҳали шунақа экансанлар-да! Ўлгунча олишмоқчи бўлибсанлар-да, а? Уруш охирида-я? Қурулсиз рус офицерларига ўқ уздингларми? Қани, бир кўриб қўй-чи! Нускаларингни!

Гранатуров ва соқчиларнинг ўшқиришларидан тўхтаган асирлар бир-бирларининг пинжларига баттар тиқилишди. Уларнинг порох қуруми қўнган аянчли юзлари ялтирар, ҳадикли кўзларини рўпараларида пайдо бўлган Гранатуровнинг нақ икки метр келадиган гавдасидан узишмасди. Гранатуров ҳар гапирганида фалаж касали бордай оғзи майишиб кетарди.

— Хўш, ферфлюхтерлар, Гитлар итваччалари, тун-

¹ Олга! Тезроқ!

ги тувакларингни автоматларга алиштирибсанлар-да! Уқ узишни тусаб қолибсанлар-да, а?— ўдағайлади Гранатуров қорачиғлари билинмай кетган ола-була кўзларини асирларга қадаб.

Шу пайт саф ўртасидан гўдакникига ўхшаш овоз эшитилиб, зич одамлар аро кимдир кескин буйруқ берганди, ҳалиги ҳиқиллаётган одамнинг нафаси ўчди. Асирлар ҳадиқда бошларини кифтлари орасига тортишди. Гранатуров сўкина-сўкина уларни туртиб-суртиб, чорпаҳил, вермахтчиларнинг чангга беланган мундири ва бошида яшил каскаси бор серсоқол немисни судраб чиқди. Немиснинг ўнг погони елкасида илиниб турар, ғазаб тўла кўзлари талвасали чақчайган, қалин соқоли титроқ лабларини яширолмас, айтган ҳар бир сўзи Гранатуровнинг пойига бамисоли илондай вишиллаб тушарди:

— Russisches Schwein! Alle sind Schweine! Иван... Schweinedcerk!²

Шундан сўнг серсоқол немис асирлар тўдаси томон шартта бурилиб, аламли кулди.

Бу мағлуб, шўри қуриган кимса фарёди, талпиниши, сўнгги кучаниши эди. Соқолли немиснинг фаритасиз гапи билан аламли кулгиси атрофдагиларни анг-танг қилди. Немисга шартта зимдан чимирилиб қараган Меженин кетма-кет лунжларини шишириб қўйди, Гранатуров бўлса бор кучи билан соқолли немиснинг елкасидан тортди-да, чир айлантириб, тумшугини тумшугига тиради. Немис ғазаб билан яна тушунарсиз нимадир деб хириллаганди, Никитин Галянинг киприк қоқмай асирлар тўдасига ўқраяётганини кўриб қолди.

— Шунақа соқоллиларни ҳам асирга олдингларми? Либераллар! Бунчаям кўнгли бўш бўлмасак!— Гранатуров қаршисидаги немис каби заҳархандали тиржайганди, ярадор қўли бесўнақай тепага кўтарилиб, ўнг қўли ғазаб билан эски тўппонча қинига югурди. У қин тугмасини ечмоқчи бўларди. Шунақаларни асир олдингларми? Кўпайтириш учунми? Шунақаларни асир олдингларми? Яшашсин, дебми?— Харсиллаётган Гранатуров икки қадам орқага чекинди.-- Асир-

¹ Рус чўчқаси! Чўчқасан ҳамманг!

² Чўчқа тезаги!

ликда жон сақлашмоқчими? Асирликда-я! Йў-ўқ! Мен сенга Княжконинг ўчи қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман, соқолли алвасти!.. Қани!— У Галя томон талпиниб, таҳдидли иршайди-да, тўппончасини аёлнинг қўлига суқди.— Отиб ташла бун! От! Мен рухсат бераман! От уни, от! От уни, от! Сенга буюряпман, от! Княжко учун! Княжко учун!.. От!..

Шу пайтда Галянинг томоғига тиқилиб келаётган унсиз фарёд кучини кўрсатгандай гимнастёркаси тарафга кўрсатиб турган кўкраги титраб, оппоқ ёноғидаги қайрилма қоп-қора сочи силкиниб кетди. Қизнинг ярақлаган этиги-ю, тиззаларига шунчаки тикилишаётган олдинги қатордаги немисларнинг юраклари такапука эди. Негаки, қизнинг қўлидаги тўппонча зилдай, ажал тоши каби бориб келарди.

Ушал дақиқада асирлардан бирортаси ҳам юзи чўзинчоқ ва чиройли, ёшсиз кўзлари бировни кўрмаётган мана шу рус фрейлейни ҳозирда зўравонлик қилиб ўқ узиши мумкинлигини хаёл қилолмаган бўлса бордир. Тўданинг ўнг томони чеккасида турган ориққина, малла соч, мундирининг тирсаги йиртилган бола кўзи Галянинг кўзига тушиб қолишига ҳаракат қиларди. У Галяга қараб аянчли ҳолда жилмаяркан, бу ишларнинг барини ўзича ҳамон бир эрмак деб биларди. Никитин ҳам Галянинг ҳозирда ўқ узишига ишонмай турарди. Бироқ кутилмаганда ранги қув ўчган Галя қонсиз лабларини қимтиб, вужуди титраб, йиғисини ютиб, тўппонча тепкисини нўноқларча босмоқчи бўлаётганини кўриб қолди. Тўппонча қарсиллаб отилди-ю, қўлидан сирғилиб тушди. Галя шунда чаккасига ёпишиб, бошини силкиб ингради: «Э худо! Бунинг нима кераги бор эди?..»

Галянинг ўқи нишонга тегмагани аён эди. Соқолли немис сўлжайиб ўзини ён томонга олди, асирлар бир-бирларига урила-урила орқага ташланишди. Олдинги сафдагилар ўлаётгандай чийиллашди, орқароқдагилар эса қутлари ўчиб, қаттиқ дод-вой солишганди, бу Никитиннинг қулоғига уйнинг деразалари тўпга тутилган пайтда эшитилган фарёдлардай эшитилди. Сафнинг ўнг чеккасидаги тортинчоқ, жилмаймоқчи бўлаётган малла соч, асирлар орасида энг ёш ўсмир жон ҳолатда лой юқи бўлган кафтлари билан ўзини тўсиб, ҳўнграр ва «Эсэс! Эсэс!» — дея ўзи томонга че-

кинган соқолли немиснинг яғринига мадорсиз шапа-лоқ туширарди.

— Э, демак, сен ифлос отувдингми?— Меженин бир сакрашда соқолли немисга яқинлашиб, автомат учини унинг қорнига тиради.— Княжконинг сен бошига етгансанми ҳали, эсэсчилар олқиндиси? Болохонадан ўқ узган сен газандамидинг?

Меженин автоматининг учини қаҳр билан немиснинг тўшига ботирганди, у орқага чайқалиб, мувозанатини йўқотди. Кейин нимадир ғўлдираб орқага чекина бошлаганида, Меженин шартта автоматини ўқталди-да, нишонга олиб деди:

— Мана жавоби бўлмаса, ўлакса!

Автоматдан сурункали узилган ўқ немисни уч метр нарига улоқтирди. Немиснинг соқолли даҳани осмонга қараб, бошидаги каскаси учиб кетди-да, кўзи ола-кула ҳолда ўт устига чалқанчасига қулади. Барваста гавдаси букилиб, оғир пихилларкан, ҳар ияк қоққанида қони оғзидан соқолига отилиб тушарди. Асирлар тўдасини қўрқув босиб, кимдир жон ҳолатда ҳўнг-ради:

— А-а! Ҳали сенлар ҳам унинг тарафдоримисан, лаънатилар!— Меженин йиқилмаслик учун галдираётган оёқларини керганича асирлар томонга бурилди, автомати шай ҳолда ютоқиб нафас ола бошлади.— А-а! Гитлер каналари! Ҳаммангни қуригаман! Ҳаммангни!..

Никитин ҳам ҳимоясиз тўда фарёдидан гангиб қолгани учун бу ногаҳоний хунрезликни тўхтатиш мақсадида Меженин томон отилди-да, орқадан унинг автомати стволига тушириб, қуролни шартта тортиб олди.

— Тўхта, тўхта!.. Буюраман, тўхта!..

— Р-раҳминг келяптими?— Меженин оғиз чеккаларидаги кўпикни ялаб хириллади.— Шуларга ачиняпсанми? Княжко-чи, Княжкога ачинмайсанми. Бунча раҳмдилсан, лейтенант!

— Никитин! Галяга қара!— буюрди ҳамон газабнок Гранатуров.— Уни машинага олиб бор! Кетидан югур! Нега бақраясан? Бўл тезроқ!

Никитин шунда Гранатуровни ҳам, Меженинни ҳам шаҳдидан қайтаролмаслиги, ҳозир Княжко каби

продали эмаслигини тушунди. Шунинг учун ҳам ўзининг ожизлигидан газабланиб, титроқ лабларини базўр қимирлатди:

— Мабодо асирларни отиб ташласангиз, трибунал олдида жавоб берасиз, комбат! Буни мен... сираям... эсимдан чиқармайман... Яхшиси, госпиталга жўнанг, эшитдингизми?

Сўнгра Никитин гўё чайқалаётгандай ялангликда эран-қаран юриб кетди. Назарида оёқлари ерга тегмаётгандек туюларди.

Никитин Галяни ўт очиш маррасидан топди. У бир ўзи тўпнинг панасида қўнишганича юзини кафтларига қўйиб ўтирарди. Никитин унинг ёнига яқинлашганида Галянинг бутун вужуди титрар, инграр, ҳўнг-ҳўнг йиғларди. Юзини яширган бармоқлари Княжконинг қонига беланган, кўз ёшлари латиф, нозик билакларидан гимнастёркасининг енгига оқарди.

— Галя... — шивирлади аста Никитин.

Галядан садо чиқмади.

— Галя, — деди яна Никитин гангиб, — ўтинама...

«Ундан нимани ўтиняпман? Нималар деяпман?»

Галя ёшли ёноқларидан қўлларини олди-да, Никитинга жирканиб қаради.

— Қўрқоқлар, — деб шивирлади у кейин аламли йиғисини ичига ютиб, — ҳаммалар... у ҳаммангиздан устун... яхшийди! Бирортангиз ҳам... фақат у, ёлғиз угина ҳалок бўлди!.. О, бирортангизни кўрарга кўзим йўқ!

Галя шундан кейин қон юқи бармоқлари билан томоғини қисиб, йиғисини қайтарди-да, ирғиб туриб, олдинга эгилган кўйи, машина томон чопқиллади. Никитин эса тўп ўқдонига кўкрагини берганича ўтираверди. Ниҳоят, кўкрагига нимадир, тўмтоқ ва қаттиқ нарса тиқилиб келиб, ҳамма ёғини музлатаётгандай ва нафас олдирмаётгандай бўлди.

«Фақат у... ёлғиз угина!..»

Теварак-атроф жимжит, ўқ-дори ва отилган гильзаларнинг ачимсиқ иси келарди. Ёнаётган томдан черепица шарақлаб тушар, ялангликдаги ўрмон хўжалиги ўт ичида қолганди. Уша томондан бир гуруҳ одамлар тўп томонга Княжконинг жасадини плаш-палаткага солиб келишар, бу тўдадан нарироқда соқчилар ҳайдаб келаётган асирлар мунғайиб силжирди.

Орқада Меженин билан Гранатуров жимгина одимлашарди.

Тўққизинчи боб

Никитин аламдан чиқиш учун ҳамма билан баравар ичар, ҳатто ўлжа шнапснинг бадхўр таъмини ҳам сезмас, ичкилик фақат томоғини куйдириб ўтар, нафасини бўғар, кайфдаги гаплар, шишалар ва бўшаган стаканлар столга тақ этиб қўйилаётганини илғаши тобора қийинлашиб борарди. Соябонли лампамоёй чироқ ёритган меҳмонхона ҳавоси тобора исиб, дим тортиб кетаётгани каби одамларнинг ҳам тобора баландроқ ва кучлироқ шовқин сола бошлаганлари қандайдир гайритабий кўринарди. Куни кеча кечқурун ҳали тирик бўлган Княжко ана шу меҳмонхонада фарқи қийшиқ очиб таралган бошини бир томонга эгиб карта ўйнаган, немисларни сўроқ қилган, португезиясини тўғрилаб, у ёқдан-бу ёққа юрган, гапирган, буйруқлар берган, каминдаги оловга ўйчан тикилганди... ҳозир эса ана шу меҳмонхонада ҳаммалари уни хотирлаб ўтиришарди.

Гранатуров ҳар бир стакан тўлдирилганда ғоз туриб: «Лейтенант Княжкони хотирлайлик», дегани, меҳмонхонада одамлар кўплиги, пайдарпай ичиш таъсирида говур-ғувур авжига чиққанига қарамай, қандайдир асосий, керакли одам етишмас, ҳеч бир нарса унинг ўрнини босолмас, шу вайдан кучли алам ва изтироб Никитиннинг вужудини ўртарди. Мабодо Никитиннинг ўзи Княжкoning болохонадан сурункали узилган ўқдан тиззалаб қолиб, қонини артиб ташламоқчи бўлгандай дастрўмолини пешанасига суркаганини кўрмаганида ҳозирги аҳволга тушмасмиди балки. Урмон хўжалиги яланглигида Княжко ҳалок бўлган сўнгги сониялар, унинг қон сачраган оппоқ юзидаги болаларга хос ифода ва Галянинг: «Фақат у ҳалок бўлди, фақат угина», деган сўзларни даҳшатли, ҳўнграб айтгани сархуш миясидан нари кетмасди. Бу ерда Княжкoning хотирасига айтилаётган сўзлар Никитиннинг қулоғига деярли кирмас, у гоҳ-гоҳ ичиб қўяр, дўсти хотирасини эсловчилардан узоқлашиб, медсанбатга бориб, у ерда Галяни топиш, ўзи, ҳамма

батарея номидан узр сўраш, унинг қаршисида тиз чўкиб, бармоқларини тавоф қилмоқчи бўларди. Унга Княжконинг ҳаммадан довюрак, ақлли, ҳалоллиги, батареяни усиз тасаввур қилиш мумкинмаслиги, ўзини энди ҳеч ким босолмаслигини айтгиси келарди. Шунинг учун ҳам Никитин титроқ бармоқлари билан томоғини сийпалаб, ичдан келган йиғини ютар, кўзларидан оққан қайноқ ёш қовоқларини куйдирар, қаншарини қитиқларди.

Ниҳоят, Никитин тишини тишига қўйиб, чироқ ёруғидан четда енги билан кўз ёшини яшириқча артгач, Гранатуров таклиф қилмаса ҳам шартта лимиллатиб ароқ қўйиб ичди-да, ўрнидан турди. Кўнгли беҳузур бўлар, турган жойида чайқаларди. У ҳозир нега турганини ҳам, бундай қилишга нима мажбур этганини ҳам билмасди.

Аmmo ҳеч ким Никитинга аҳамият бермади, чунки гурунглашаётган одамлар бир-бирларининг гапларини бўлишар, чекишар, қопқоғи очиқ банкалардаги ёғли чўчқа гўшtidан қилинган консерваларни ош қошиқда туширишарди. Наводкачи Таткин кулаётганини ҳам, йиғлаётганини ҳам билиб бўлмас, негаки, сариқ мўйловида оппоқ томчилар ялтирар, Ушатиковнинг елкасидан (у бўлса тиззасидаги мушукни аста сийпаб, хафақон у-бу едириб ўтирарди) қучоқлаганича мулоғим овозда худога шукур, уруш тугади, болагиналаримни кўришга соғ оёғим ёки қўлимни ҳам аямаган бўлардим, дер, ёнгинасида тамаки тутуни орасидан тўртинчи тўпнинг ёши катта командир, старший сержант Зикин Никитинга ҳорғин ва қайғули нигоҳ ташларди. «Нега тикилади менга бунча, нима, мастманми?— деб қўйди Никитин ичида алам билан.— Йўқ, маст эмасман, жудалик дарди эзланти холос, нима қиларимни билолмаяпман. Нега ўрнимдан турдим? Улар нималарни гапиришланти? Нима демоқчиман ўзи? Нима демоқчиман?»

Меъеридан ошган арақ солдатларни яйратиб юборган, улар кундузги жанг, яқингинадаги дафн маросими, шаҳар қабристонидagi янги гўр узра автоматлардан видолашувга ялли ўқ узганларини аллақачон унутганлари Никитинга қаттиқ ботарди. Қабр тахтачасидаги «ҳалок бўлди» деган сўзлар лейтенант Княжкони ҳаётдан абадий айирганди. Энди ҳеч ким Ники-

тин ёнида кўзларини юмганича қимир этолмай туриб қолган Галянинг оқ мрамар янглиг ёноғига тушган тўсдай сочини эсламас, ҳозир немисларнинг мана шу арагини ичиб, Гранатуров буйруғи билан старшина дастурхонга тортган ўлжа консерваларни кавшаётганлардан бирортаси ҳам ўзиюрар тўплар билан олишув, ўрмон хўжалигидаги жанг, болохонадан сурункали ўқ узишган мудҳиш лаҳзани хотирламас, одамлари келиб омон қолганлари-ю, фақатгина Княжконинг шўри қуриганини ҳеч ким бўйнига олмасди. Шу важдан бугунги қалтис жанг, ҳозир жонга тегаётган гурунглар, тамаки тутуни тўла хонадаги шовқин-сурон, терлаб-пишган одамлар — буларнинг ҳеч қайсиси Никитиннинг кўнглини кўтаролмасди.

«Жимгина жойимга ўтираман. Йўқса, бирорта но-жўя иш қилиб қўйишим мумкин... Начора... Уларга нима бўлган? Қаёқдаги арзимаган, бемаъни нарсаларни гапиришяптими?» — кўнглидан ўтказди Никитин, анчагина ширакайф Гранатуровга, унинг соғ қўлидаги йўғон бармоқларига тикиларкан. Гранатуров бўлса, бармоқларини ишга солиб, Княжконинг дала сумкаси-дан қандайдир қоғозларни олди. Бу сумкани Меженин дастурхонга ўтирмасларидан олдин комбатнинг олдига қўйиб қўйганди.

«У нима қиляпти?.. Нималарни кўряпти? Княжконинг сумкасини титкилашга нима ҳақи бор? Биладан: комбат уни яхши кўрмасди. Княжко ҳам ёқтирмасди уни. Бир-бирларига товлари йўқ эди. Нега Меженин Гранатуровга аллақандай хатни кўрсатяпти? Хатни қайдан олди? Сумкаданми? Улар, Княжко ҳалок бўлганини ота-онасига етказиш керак, дейишяпти шекилли? Хатни ким ёзади?.. Гранатуровми? Ўзими? Ким?...»

— Қомбат... — деди Никитин шивирлагандай овозда. У кўкрагини тўлдириб нафас олди-да, ўзига ҳам ёқмайдиган қилиб такрорлади: — Старший лейтенант Гранатуров!

Гранатуров Никитинга гумонсирагандай синчиклаб қаради-да, кейин вазминлик билан сўради:

— Нима демоқчисан, Никитин?

— Хужжатлар... Княжконинг сумкасини менга беринг, — деди Никитин шартта. — Менинг ўзим... хат ёзаман... — у ўзини хотиржам кўрсатишга тиришиб ку-

лимсираса ҳам юзи ёришмай, хунук ва тундлигича қолганини сизди.— Сиз, комбат, лейтенант Княжконинг ота-онасига хат ёзишни эплаёлмайсиз. Эплаёлмайсиз. Сиз... билан Княжко бошқа-бошқа одамсизлар...

— Утир, Никитин,— деди Гранатуров қовоғи тушиб.

«Нега унга бундай деяпман? Нега?— Никитин ўзининг ноҳақлигини фикран кўнглидан ўтказаркан, тердан намиққан гимнастёркаси ёқасини тортиб қўйди.— Княжко ҳалокатидан кейин ҳисоб-китоб қилияпманми? Хўш, унда... ким айбдор? Гранатуровми? Меженинми? Ушатиковми? Ё ўзимми? Бугун, ҳалиги бемаъни иш бўлди-ку... Ҳамма буни охириги жанг деб ўйловмиди? Жонлари ширинлик қилдими? Йўқ, мен кўп ичиб қўйдим, шундай бўлса ҳам унчалик маст эмасман. Эс-хушим жойида, демак, Гранатуров ўйлаётганидай маст эмасман...»

— Утир, Никитин,— Гранатуров қошларини чимирди-да, хатни ўқиб бўлиб, яна столдаги очиқ турган сумкага солиб қўйди.— Икковинглар дўст бўлганларингни биламан. Сумкани ол. Хатингда фарзандларингиз лейтенант Княжко Берлин учун бўлган жангларда қаҳрамонларча ҳалок бўлди, дегин,— қўшиб қўйди Гранатуров Княжконинг сумкасини Никитинга қўлма-қўл узатишаётганини кузата туриб,— ўхшатиброқ ёз. Танклар ҳужумга ўтишди, ҳаёт-мамот жанги бўлди, лейтенант Княжко яраланганига қарамай жанг майдонидан кетмади, ўзи душмanning бир неча танкиги ёндариб юбориб, тўп ёнида ҳалок бўлди, деб ёз. Шундай ёзиш керак. Фақат шундай. Мазмунлироқ чиқсин. Бўлмаса...

Никитин шартта столга қаттиқ мушт туширганди, бир-бирига теккан шишалар билан стаканлар жаранглаб кетди.

— Йўқ, ундай эмас, комбат! Мутлақо ундай эмас!

— Нега энди?— Гранатуров ҳушёр тортиб, буғдой ранг юзи норози тус олди.

— Ёлгон гап ёзайми? Княжко ҳақида ёлгон ёзишга қўлим бормади! Нима бўлса, ўшани ёзаман!

«Нега унга бундай жаҳл қилияпман? Хатни дурустроқ ёз, дедими? Штаб котибларидай жимжимали қи-

либ-а? Бу нимаси ўзи? Зўрроқ ёки берироқ ўлим ҳам бўларканми? Нималар деяпман ўзи? Солдатлар олди-да-я... Нега столга муштлаяпман?» Никитин баҳслашиш ноўринлигини сезса ҳам сира ён бермай шартта гап бошлади:

— Княжко ҳаммамиздан довурак эди, у ҳаммамиздан яхшилиги учун қурбон бўлди. Ҳа, яхшироқ эди. Жим, Меженин! Нега тиржайасиз? — ўдағайлади Никитин яна столга муштлаб. — Қуролсиз немисни отиб ташлаш ҳар кимнинг қўлидан келиши мумкин! Бу қўрқоқлик! Аҳмоқликнинг ўзгинаси! Жуда бемаъни иш бўлди! Шармандалик! Немисга сурункали ўқ узилди-я... Княжко эса ҳалок бўлди... У қон тўкилишини истамовди. У жанг тўхташини хоҳлаганди! Биз бўлсак худди қўрқоқлардай, ҳа, қўрқоқлардай... — «Ҳаммалари менга ғалати қарашяпти-ку. Ҳа, ҳозир важоҳатим жудаям хунук. Юзим хунуклашиб, ловуллаб бораётганини ўзим ҳам сезяпман».

— Лейтенант, ҳой лейтенант...

Қовоғи тушиб ўтирган Гранатуровнинг турткиси билан ўрнидан турган Меженин Никитинга яқин келиб, елкасидан ушлади-да, секингина деди:

— Лейтенант, ҳой лейтенант, юқорига чиқсакмикин-а? Сизни сал-пал кузатиб қўяман. Вугун шунақа бўлди ўзи.

Межениннинг ҳозирги терлаган, жиддий башараси ўша немисга ўқ узган пайтидаги қиёфасига сира ҳам ўхшамас, ноилож қарашаётгани, ҳатто мастлигидан кулаётганини ҳам усталлик билан сездирмасди. Жимиб қолган солдатлар меҳмонхонани босган сарғиш тутун аро ачингандай тикилишарди. Никитин эса уларга Княжко ҳалокатини оқлайдиган сабабиятни ҳеч ким тополмаслигини, дўсти энди йўқлигини, юрак-бағрини ўртаётган бу мусибат, танҳолик, кўксига наштардек санчилган бу оғир изтиробни ҳозиргидай хотирлаш билан унута олишга ожизлигини тушунтириб беролмасди. Никитин учун энди ҳар бир нарса кераксиз ва аҳамиятсиз, рангсиз ва маънисиз эди: Княжко ҳозир ёнида йўқ, марҳум дўстининг фарқи очиб таралган сарғиш сочини ҳам, гимнастёркасига доимо оппоққина ичёқа қадаб, хром этигини енгил босиб юришини ҳам, жиддий, кўм-кўк, гоҳида такаббуруна боқувчи, бошқа бирозга айтилмаган, ўзига эса маълум бўлган

қандайлир сирни ифодаловчи кўзларини қайтиб кўролмайдди энди.

Ҳа, елкаси оша тақилган камари адл қоматига ярашиқли, дилидаги гаплари пинҳон кетган Княжко мабодо шу хонада тирик бўлганида кўп нарса бошқача кечарди. Княжко эса яқинроқ бирор ён уйда ҳам, кўриниши файзсиз манави меҳмонхонада ҳам йўқ, Никитиннинг назарида ён-веридаги одамлар ҳам хира туманга сингиб, буткул йўқолиб кетгандай туюларди.

— Лейтенант, менга қаранг, юринг, обориб қўяман...

— Қаёққа обorasиз? Нега энди? Қўлингизни тортинг!— Никитин елкасидан сержантнинг зилдай қўлини туртиб юбораркан, солдатлар чурқ этмай қараб туришганини кўрди. Шунда гўё улардан, Княжко тирик пайтдагидай юра оласизларми, деб суриштираётгандай тили зўрға айланди:— Биз ҳаммамиз... У ҳалок бўлиб, ўзимиз тирик қолиб, айб иш қилганимизни тушуниб оламиз ҳали... омадимиз бор экан, деб юрибмиз-а. Биз ҳаммасини ўзи бажаради, деб қараб турдик. У эса ўлимдан қўрқмади. Ўзимдан ўзим нафратланаман. Ҳеч қайсингларни кечира олмайман, ўзимни ҳам. Қўрқоқликни...

Тиззасидаги мушукка овқат беришни тўхтатган Ушатиков бошини кўтарганди, стол узра унинг даҳани кўринди, карахт Таткиннинг малла мўйлови ҳам консерва банкалари тепасида қимирлади. У қаёққадир мунгли ва ғамгин боқиб хўрсинди:

— Кўп яшаши керак эди боёқиш. Қаттиққўл бўлсаям ҳақгўй эди... Му-мушук олиб келгани эсинглардами? Унга овқат беринг, деди... Нима жин уриб немислар томонга борди ўзи?— дили хуфтон Ушатиков кўзларини пирпиратиб ҳамон ҳайрон бўларди.— Жонини ҳам аямасди, улар бўлса... Эҳ, лаънатилар!

— Ҳа, балли, худди шундай! Дарвоқе, ўқ узишаётганда айбли одам бўлмайдди!— деди Меженин гапга якун ясагандай. Кейин эран-қаран ўз жойига бордида, Гранатуровга тиқилиброқ ўтириб, кружкага арақ қуйди.

— Жудаям доносизлар-да, иккаланг,— деб қўйди ўй сураётган старший сержант Зикин қовоғини солиб. У клеёнкадаги нон увоқларини ийлаб ўтирарди.— Биттанг мушукдан гапирсанг, биттанг бунда ҳеч ким-

нинг айби йўқ, деяпсан. Ҳозир лейтенант орамизда йўқ, расми ўзи шунақа, Меженин! Тириклар ҳам доим марҳумлар учун жавоб беришади. Ўзиюрар тўплар ўққа тутишётганда... сен аввалига гангиб қолганингни кўрувдим. Сени ундай алфозда биринчи кўришим. Уруш охирлаб қолганда ўлиб кетишинг кўз олдингга келди-ю, кейин соқолли немисни гум қилдинг. Бу ишни лейтенант учун эмас, қўрққанингдан қилдинг. Худди шундай, сержант!

Межениннинг ёноқлари бўртиб, узун киприклари орасидаги кўзлари совуқ ялтиради.

— Овозингни ўчирсанг бўларди, қанотсиз фаришта!— Меженин шундай дея хотиржам ҳингиллагандай бўлувди, чаккалари баттар таранг тортди.— Мунча мингилламасанг? Жимгина ўтираверсанг-чи! Тушундингми? Баъзи бир раҳмдиллар аралашмаганида уларнинг ҳаммасини гум қилардим! Булар нуқул фрицларнинг ёнини олишади, комбат! Дурустми шу?

Немис уйининг меҳмонхонаси, лампамойли чироқ ва стол Никитиннинг кўз ўнгини босган, ғира-шираликда кўринар, Гранатуровни ҳам кўзи илгарди. Гранатуровнинг қийшиқ ўстирилган чакка соқоли қорайиб кўринар, қовоғи солиқ ҳолда миқ этмай ўтирарди. Абажур кўлкасида тўп командирлари орасида кўпдан буён арзанда бўлган ва Гранатуров олдида батамом гуноҳсизлигига ишонган Межениннинг ғазабкор ва терчиққан авзойи ҳам липиллаб қоларди.

Зикин клеёнкадаги нон увоқларини сурди.

— Русчасига айтганда, қотилсан, чунки қуролсиз немисни бекордан-бекорга отиб ташладинг. Ўзинг қандайдир жаллодсифат бўлиб қолибсан,— деди у ғазаби қайнаб.— Сенга айтадиганим шу. Башарангга ҳам қарагим келмаяпти. Шу қилиғингдан кейин қандай ҳам қарай, сержант. Буни солдатлар орасида айтяпман. Комбатнинг олдида айтяпман...

— Жи-им, Зикин! Исо пайғамбарнинг дийдиёсини бошладинг-ку! Ўша буйруқни мен берувдим! Уруш пайти душман билан пачакилашиб ўтирилмайди! Акс ҳолда ҳаммамиз ҳам жангчи бўлмай қоламиз! Унақада немислар ҳаммамизни битта қўймай қириб ташлашади! Биз бўлсак бу ерда гапни чувалтиряпмиз!— Гапга аралашди ўшқириб Гранатуров.— Мабодо бор ҳақиқатни айтадиган бўлсак, Никитин,— у студини

т-рақлатиб ўрнидан турганди, бўйнига осилган докали қўли кўтарилиб кетди,— Княжко ўша мишиқиларни аяди, улар эса бу олижанобликка жавобан автоматдан сурункали ўқ ёғдиришди. Ҳа-а, бунақанги валломатликда тўппа-тўғри худонинг жаннатига жўнайверасан! Юзингни тутиб бериб, уравер, деганинг-да! Кимни аяш керак ўзи? Пичоқ қайраб турганими? У ҳаммадан яхши эди, дединг-а, Никитин? Майли, шундай бўла қолсин! Унинг хатини ўқиб кўр... Умуман, хат кимга ёзилганининг аҳамияти йўқ, ўзинг тушуниб оласан! Мен Княжкони кўп фазилатлари учун севдан кам кўрмасдим, ҳурмат ҳам қилардим, бироқ... бориб нима қиларди? Ажал ҳайдаб борган уни... бугун тушуниб турибман!

— Ёлғон, комбат! Бемаъни гап бу! Уни яхши кўрардингни? Ҳечам-да, гашинг келиб, чўчиб юрардинг!— газаби қўзиган Никитин сенсирашга ўтди.— Шу сабабдан медресатда ўтиролмагансан. Ҳеч қачон Княжкодай бўлолмайсан! Меженинга келганда, уни вақт борида ўзингга ординарец қилиб олавер! Взводда кўришга ҳам тоқатим йўқ нусхасини!

— Бу нимаси, Никитин, Меженинни қўрқитясанми?

— Штрафчилар ичига жўнатаман, деб қўрқитяпти,— ҳингиллаб қўйди Меженин.— Кўриб қўйинг, ўртоқ старший лейтенант.

Хонага сукунат чўкиб, ҳавонинг табиий босими, гов, кўтарилган девор янглиғ нимадир Никитинни тўсиб турар, уни босиб ўтишга ҳоли келмас, шунга қарамай у, Княжко ҳақидаги бор ҳақиқатни айтишим биланоқ енгил тортаман, деб умид қилар, бироқ бундай бўлмасди. Бугунги кун, Меженин, бевақт келиб қолган Гранатуров, Княжконинг ҳалокати билан боғлиқ нарсаларнинг бари осойишта дам олиш билан ўтган кейинги уч кундаги воқеалар билан аралаш-қуралаш бўлиб кетганди. Ана шу кейинги уч кун урушни олис-олисга улоқтириб ташлаган, шиддатли жангу жадал аригандай туюларди. Бу эса гирт ёлғон эди. Уч кун бурун ҳаммалари жангни тўхтатиб, ўт ичидаги Берлиндан чиққанларида бу ёлғонга ишонилганди. Ҳа, улар алданишди. Бугун эрталаб эса ҳалокат рўй берди. Содир бўлган воқеанинг бутун даҳшати ҳис қилган Никитиннинг газаби ичига сиғмасди:

— Палидлик бу! Сен ҳам, комбат, палидсан, сен ҳам Меженин! Асирлар олдида ботирлик қилган бўлдинглар... Эсизгина Княжко... Ҳаммамиз айбдормиз. Мен ҳам. Ҳамма!

Никитининг ўзини ўртаб юбораётган сўзлари зилдай туюлса ҳам оғир сукунат қаърига сингиб кетар, рўбарўсидаги сарғиш ғира-шираликда эса теварагини ғич ва маҳкам қуршаб олишган солдатлар жимгина туришарди.

— Ичкиликни кўтаролмас экансан!— деди Гранатуrow дўриллаб.— Гапир, гапиравер, аммо ўзингга келиб ол!

— Бақирма, комбат, тупурдим ўша...

— Никитин! Оғзингга қараб гапир, мастлик баҳона ҳаддингдан ошяпсан! Бунинг оқибати нима бўлишики биласанми?

— Наҳотки мени қўрқади, деб ўйласанг, комбат? Кейин... Ҳозир батареяга командирлик қилмаяпсан, медсанбатдасан... қани, туёгингни шиқиллат бу ердан!

Кўз ўнги қоронғилашган Никитин Княжкониңг сумкасини олди-да, гандиракламасликка тиришиб, ўгирилгач, базўр ташқарига йўналаркан, кифтини косакига уриб олгани учун сўкинди ва эшикни тарсиллатиб ёпди.

«Галина!

Медсанбатдан чиққанимдан кейин батареяга тез-тез келиб туришинг менга сираям ёқмаяпти. Уртамиздаги муносабатни умрда бир мартагина бўладиган нарса деб бўлмайди. Медсанбатда сенга ҳамма врач ва медпциина ҳамшираларига қилгандай муомала қилдим, тундаги ўша мусоҳабамизни эса бўлакча тушунибсан. Шунинг учун ҳам мен борини айтишга мажбурман. Сени севишга менинг ҳақим йўқ, сенинг ҳақи бунга ҳақинг йўқ, нега деганда, урушда погонли Жюльетта билан Ромео учун қасрлар ҳам, саройлар ҳам бўлмайди. Қўпол истеҳзоим учун узр, бироқ ҳар сафар (ҳарбий тил билан айтсам) бирор қарорга келганимда эҳтимол кўнглим тилаган ишни қилмай,— бунини тушуниш мумкинми?— ўзимни ўзимдай кўрсатмасликка мажбур этаман. Ушанда ҳам барибир ўзим аслида қанақа одам эканлигимни билолмайман. Ҳаммасидан ҳам ўзимга ўзим заиф кўринишни истамай-

ман... (жумла ўчирилган). Ҳша оқшом менга хотин-лардан нафратланасан, ёки қўрқасан, ёхуд уларга китобий муомала қиласан, дединг. Балки.. Дадамнинг кабинети ажиб сокин бўлгучийди, ташқарида бўрон қутурган ва ташқарида уюм-уюм қор ёққан қиш кунларида шинамгина эски диванда китоб ўқиб ётиш ёки варақлаш ҳам жуда нашъали бўларди. Мен Тургенев асарларидаги қизларни севиб қолгандим, қанчалар ғалати туюлмасин, Наташа Ростовага ҳам кўнгли қўйгандим. Сен ҳақсан: мен гарчи бу ҳозир кулгили туюлишига қарамасдан ё валломат, ёки Андрей Болконскийдай (менинг адашим) бўлишни истар эдим. Менинг фронтдаги ҳар хил маишатларга, исқирт окопдаги ишратга, солдатларнинг бу борадаги мишмишларига тобим йўқ ва полк донжуанларининг ошкора мақтаниб юришларидан нафратланаман. Буларнинг бари айни қабоҳат... Мен уларга ўхшашни истамайман, улардай бўлолмайман ҳам. Бундан икки йил муқаддам ўзимга сўз берганман... (жумла ўчирилган). Буни истамайман, қилолмайман ҳам. Шу вайдан ўртамизда ҳеч қанақа жиддий нарса бўлиши мумкин эмас. Уруш... Минг қилсаям уруш-да, урушда эса чинакам муҳаббат (қанчалар ажиб ва гўзал каломлар!) бўлиши мумкин эмас, унда фақат севгисифат туйғу, тубанлик, разолат бўлади...

Буларнинг барини тўғри тушунишингни ўтимаман. Бундан ташқари мени кутишяпти... (жумла ўчирилган).

Лейтенант Княжко».

Никитин ана шу эгасига етмаган хатни лампамай чироқни ёқмай қўл фонарининг ёруғида ўқиб чиқди, кейин фонарини ўчирди-да, хатни пайпаслаб Княжконинг сумкасига солди. Уридан туриб, чироқ ёққач, ечинишга ҳоли келмагани учун тахи бузилмаган ўринга чўзилди. Унинг кўнгли беҳузур бўлар, кўкраги биров эзётгандай қаттиқ сиқиларди. Остидаги ўрин чирпирак бўлиб, тубсиз қаърга шўнғиб кетаётганга ўхшар, беҳузурликни базўр босарди. У қайт қилмас, кайф ҳам енгил торттирмасди.

«Бундан чиқди, Княжко уни севмаган экан-да,— хаёлидан ўтказди Никитин бошини ёстиққа суйкаб.— Ё ҳар қалай севса ҳам ўрталарида бирор нима бўли-

щини хоҳламаганмикин? Тургенев тасвирлаган аёллар кимлар ўзи? Нималарни ўтувдик ўзи?.. Яхшиямки хатни Галяга бермабди. Княжконинг Москвага хат ёзганини бирор марта ҳам кўрмовдим. Онасидан хат олиб тургани эсимда, ўшанда ҳам аҳён-аҳёнда...»

Болохонанинг деразасидан юлдузли осмон мўраларди. Ой ҳали кўтарилмагани учун баланд қарағайлар, черков ортидаги уфқ алвон тусда яллиғлана бошлаган, унинг шуъласи худди кечагидай немисларнинг бу сокин музофот шаҳарчасидаги черепицали томларда ўйнар, кўчаларни қия ёритарди. Бироқ кечаги тундан бери бир неча йил ўтганга ўхшар, ўша олис замонлар ва бугун рўй берган воқеалар Никитиннинг хаёлидан гира-шира башаралар, кўм-кўк майса, тўплар гумбуллаши, моторлар овози, узук-юлуқ гаплар, бақириқлар, айрим сўзлар янглиғ кечар, қулоғини пармалаб, бошини қаттиқ зирқиратарди. У томоғига тиқилиб келган беҳузурликдан қийналиб, такрорланмаяжак кечаги ва ҳозиргина тугаган бугунги кун воқеаларига қандайдир дурустроқ асос, важ топиш учун ётган жойида тўлганар, гўё кечириб бўлмайдиган бирор жиний чатоқ ва шармандали иш қилиб қўйгандай инграрди.

„Ich weiß nicht, was soll es bedeuten“ жумласи ярқ-юрқ готик ҳарфларда кўз ўнгига келаверар, қора илондай сузарди. Кўзларини юмганда ҳосил бўладиган қўнғир зулматда йўқолар, чўзиқ гапдай яна пайдо бўлар, ундан атирсовуннинг ҳиди келар, хонани чулғаган қоронгиликдан ҳам негадир шу ҳид анқирди. «Эмма!— бирдан хаёлига шу нарса келди-да, уялиб, виждони қийнагани ва пушаймондан юзини яширгудай ёстиққа босди, тўлгонди.— Нима қилиб қўйдим? Бу қандай бўлди ўзи? Нега бунақа бўлганини билмайман, бундай бўлиши мумкин эмасди. Немис қиз билан бирга бўлдим-а? Княжко эса ҳалок бўлди... Ҳа, мен бунда хиёнат қилдим...»

Никитин беҳузур бўлиб ўриндан ирғиб турди-да, гўё мавжланаётган тўлқинда юргандай каловлаб очиқ ойна олдига келди. Дераза рафидан пастга эгилди. У бўғилар, инграр, кўз ёшлари юзини ювар, ўзини ўзи сўкар, йиғлар, сал кўнгли очилишини, бадбахтлик, шармандалик, хиёнат, эзиб юборган ғамдан халос бўлишни истарди. Ҳозирги аянчли ҳолати кўзига хунук

кўринар, ўзига кучи етмагани, ичишни эпломгани, кейинги кунларда рўй берган барча чалкашликлару ишқалликлардан нафратланарди. Урушнинг охириги кунлари яқиндагина кўп нарсалар ваъда қилаётгандай туюлган бўлса, эндиликда аҳамиятини бутунлай йўқотганди.

Никитин қоронғида пайпаслаб котелокни топди. Идишда эрталаб соқол олганида келтирилган сувдан озроқ қолганди, Никитин ўша сувни бошидан қуйди-да, ўринга юзтубан ётди. Сўнгра инграб ёстиққа буркана бошлади.

„Ich weiß nicht, was soll es bedeuten ...“

Шундан кейин бояги қўнғир бўшлиқда бир хилда липиллаб айланиб турган жумла ғира-шираликдан кўм-кўк майса узра кўтарилди. Тепада ўнг томонга, томларни ёритаётган найза бўйи ойнинг нимпушти ёдусига беланган ғира-шира қоронғи бўшлиқ томон сузиб, ажиб қораювчи черков, олисдаги учли томлар ортида ғойиб бўлиб, яна сўл томондан қалқиб чиқди. Никитинни бунинг нима кераги бор, қаёқдан келди, нега сира кетимдан қолмаяпти, деган савол қийнади...

Шундан кейин қуюқ зулмат Никитинни дим чуқурга улоқтиргандай бўлди. Никитин чуқурнинг тақир тубида яхши ўрнашолмай осмонга қараб ётаркан, қабристон захлиги нафасини бўғиб, қўрқувдан юраги музлаб қолаёзди. Қулоғига тепадаги белкураклар овози кирар, устига ташланаётган тупроқ юзини, кўзини яширар, тобора қалинлашар, кўкрагини ҳам эза бошлаганди.

...Никитин ҳозиргина бир ўзини жангдан кейин плаш-палаткада олиб келиб, номаълум қабристонда қазилган гўрга туширишганини биларди-ю, лекин ҳали жони борлиги, тузатиб бўлмайдиган қалтис хатолик юз бериб, уни кимнингдир ўрнига дафн этаётганларидан ҳеч ким хабардор эмасди. Одамлар ингичка белкуракларда тупроқ тушираётган юқори томон бениҳоя зим-зиё, ҳеч ким кўринмас, чурқ этган овоз эшитилмасди. Никитин қандай бўлмасин бақириб, тирикман, мени янглиш тириклайин кўмишяпти, деб уларни тўхтатиши зарур эди. У устидан тупроқ босиб тургани учун бақиргани нафас ҳам ололмасди. Шу пайт тепадаги қоронғиликда қандайдир туйнук ҳосил бўлиб,

кимнингдир иржайган тунд башараси кўринди. Бетоқат ўша одам ўшқириб, гўрни тезроқ кўминглар, унда ҳеч ким йўқ, деб бақира бошлади... Никитин аранг инграб, кўзига кўринмаётган солдатларни ёрдамга чақирарди. Бироқ юқоридагилардан ҳеч ким унинг овозини эшитмасди. Жадал тортилаётган нам тупроқ унинг пешонаси, бўйнига тушиб, нафасини қайтарарди. Ваногоҳ кимдир видолашаётганга ўхшаш аянчли фарёд чекди. А-а-а!

Никитин ўлим чангалидан қутуламан, деб юлқинаркан, бу хатонинг сабабкори кимлигини, солдатларга ўзини кўмишни буюрган одамни элас-элас пайқади. Устини тупроқ босиб, ҳамма ёқ зим-зиё бўлса ҳам хўрлиги келиб куюниб йиғлади. Жон талвасасида аранг нафас оларкан, кимдир қўл текизиб кўкрагини силлатганини сизди, тепасида оҳиста овозда:

— Herr Leutnant, Herr Leutnant! — деб йиғлаб ўтиргани қулоғига кирди.

...Никитин шундан кейин одамзод дунёсидан келаётган ана шу овозга талпинди. Бундан бир дақиқа бурун ўлим чангалида ёлғиз қолиб, бутун вужуди музлаб кетганидан кўзини очиб қичқирди:

— Ким у?

Теваракда тун, сукунат ҳукмрон, баланд ўтарилган ой дераза бурчидан болохонага ёғду сочарди. Ҳа, Никитин тирик, ўринда нафас олиб кўзлари очиқ ётарди. Ёнида эса кимнингдир стулда ўтиргани аниқ кўринар, ўша одамнинг совуқ бармоқлари терлаган кўкрагини бир текисда силар, ҳиқ-ҳиқ қилганича нималарнидир шивирларди:

— Herr Leutnant... Herr Leutnant!

«Наҳотки? Ким бу? Бу ерга қандай келиб қолди? Бу ўшами? Эммами? Қандай қилиб келдйкин-а? Ҳа, бу ўша, ўша», — алағ-чалағ тушидан ҳали ўзига келолмаган Никитин Эммани эслаб эзиларкан, чаккасидаг шаррос тер қуярди.

Кийимлари ечиб олинган Никитиннинг устига иссиқ ва юмшоққина пар кўрпа ёпиқли, чамаси, қаттиқ мастлигини кўриб уни Эмманинг ўзи ечинтирган, терга ботиб портлашлар қурумидан қорайган гимнастёркаси, лойга беланган этигини ҳам ечиб олиб, ўрнига ётқизиб қўйганди. Шу важдан Никитин унинг юзига қараёлмас, қиз кўзига жуда хунук кўриниб кетганди.

У гўё ашаддий хиёнатчидай кўкрагини силаётган қиз қўлини қўполлик билан итариб ташлаб, ўтириб олди.

— Кет бу ердан! Weg!

— Nein, nein! Herr Leutnant!..

Эмма бирдан қўнишиб, букчайди-да, совун ҳидли бошини Никитиннинг кўксига тикди. Сўнгра кўз ёшидан нам бўлган лаблари билан Никитиннинг ёноқларидан илтижולי ўпа бошлаганди, қизнинг бутун вужуди титраётганини сезган Никитин хирилдоқ овозда шивирлади:

— Ҳозироқ кет... Нимага келдинг? Weg бу ердан!

— Ich bin traurig, ich bin traurig ...¹

Никитин уни нари итариб, кулди.

— Traurig? Ғамгинмисан? Қанақа? Ҳалиги рус офицерига раҳмим келяпти, ҳам дерсан? Хўш, бу билан нима ишинг бор? Қани айт? Менга нима алоқанг бор сенинг? Кет деяпман! Weg!

Никитин кескинроқ гапирганидан Эмма мунғайиброқ қолди. Никитиннинг фақат «веч» деганини тушунганида яна аянчли йиғлаб, бўйнидан гуноҳкорона қучди. Ярашиш йўлини қидириб, раҳмини келтирмоқчи бўлиб, ёноқларига қайноқ кўз ёшларини тўкканида Никитин аввалига юлқиниб, қўлини тортиб олмоқчи бўлди. Бироқ қиз гўдакдай йиғлаётганини кўриб, азбаройи раҳми келганидан бўшашинқиради, кўзларини юмиб, чурқ этолмай қолди. Эмма аранг шивирлаб нималарнидир уқдирар, сўрар, ўтинар ва ана шу илтижоси билан Никитинни танҳоликнинг оғир азобидан, ҳозиргина кўрган туши асоратидан қутқармоқда эди.

— Ich bin traurig... Vabi-im!.. Entschuldige mich...²
Mein Vadi-im!..

«Йўқ, йўқ, мен ҳеч кимга хиёнат қилмадим. Ҳа, битта-яримтага хиёнат қилганимда ўлган бўлардим! Бу қанақаси? Қиз алдамаяптимикин! Унинг қўлидан бунақа алдаш келмайди», деб кўнглидан ўтказди Никитин қизнинг кўз ёшлари ёноғига томиб, бурни атрофига оқаётганини кўриб.

¹ Мен ғамгинман, ғамгинман.

² Мени кечир.

Толиққан қиз қўллариғи ёнига ташлаб ётарди. Кўз ёшли юзи хиёл четга бурилган, ёстиқ билан битта сарғиш сочи офтобда товланар, ухлаётганда хотиржам ва текис нафас оларди. Эмманинг мудроқ киприклари орасидан шифтдаги гулдор қоғозда ўйноқлаётган шуълани кузатган кўйи ухламай ётганини пайқаган Никитин ҳайратлана бошлади:

«Янами? Наҳотки? Тағин ўша такрорландими?»

Сўлим, бегубор баҳор тонги отган бўлиб, қаердадир яқинда, чамаси дераза рафи ёнидаги боғда қушлар парвоз қилар, хонада шудринги кўтарилаётган олма дарахтларининг енгил иси анқирди. Очиқ деразадан учиб кирган капалак ана шу офтобли субҳидамда олтиндай ялтираб, ўзидан тўкилган майда зарраларни ҳам офтобда ялтиратганича шифт тағида парвоз қилди, кейин деворга ёпиштирилган қоғозга қўнди.

Никитин уруш бошланганидан бери табиатнинг жонли парчаси бўлмиш бу капалакчани энди кўриши эди. Ёз пайти сўлим ва ям-яшил чорбоғда, офтоб қизитган, дарёга туташ ва чеккаси девор билан ўралган ўтлоқнинг маймунжонлар ва тўп-тўп қоқиўтлар орасида учиб юрадиган бунақа капалакни кўрганини унутмагани. Шу ваядан кўкка тикилиб ётаркан, қимирлашга мадори келмай, капалак училини узоқ томоша қилди, нима сабабдандир ўзига мактабдан ташиш ва Эмма тушуна оладиган сўзни шивирлади:

— Баттерфляй...

— Butterfly?—Эмма ярим юмуқ киприкларини очиб, Никитиннинг сўзига яна бир лаҳза тушунолмаётган турди-да, сўнгра сал тортиниброқ ўгирилиб, бармоғини йигит лабига теккизгач, ўша бармоғини ўпаркан, шивирлади: — Butterfly — english... Deutsch... Bitte, lerne Doutsch... Schmetterling, Schmetterling.¹

Яна бармоғи билан Никитиннинг лабини силаб, бояғидай тортинчоқ қиёфада йигит бу сўзни қандай талаффуз этишини кута бошлади.

— Капалак, баттерфляй, — деди Никитин аста. — Жуда ўхшайди. Schmetterling? Йўқ, ўхшамайди. Қан-

¹ Баттерфляй — бу инглизчаси. Немисчаси... Илтимос, немисчасини ўргат... Капалак, капалак.

дайдир мубҳам сўз. Сен ҳақсан, мактабда немисчани яхши ўқимовдим. Ҳеч нима эсимда йўқ, „Ich gehe in die Schule“¹ га ўхшаган баъзи сўзлар ва жумлаларни биламан холос.

Эмма Никитин айтган жумладан фақат «мактабга бораман» деган нарсани тушуниб, ўғил бола каби афтини бужмайтирса ҳам йигит юзидан кўз узмай қулоқ тутиб тураверди. У нозик бармогини Никитиннинг пастки лабидан олмас, гўё бегона тилдаги сўзлар жангини бармоғи билан текшираётгандай эди.

— Bitte, sprich²,— сўради Эмма.

— Чамаси, еттинчи синфда, — давом этди Никитин қиз ҳаммасига тушунишга ишонмаса ҳам, — бизга Генрих Гейне шеърини ёдлашга беришувди. Немис тили дарслигидан... Сен шундай шоирни биласанми?

— Heinrich? Heine? — Эмма боши қотган маънода афтини аянчли бужмайтирди-да, ниманидир тез ва ишонч билан гапира бошлади. Кейин кулиб юборди-да, жўйдан сал кўтарилгач, қулоғи билан тилини кўрсатиб нималардир деди, сўнг истиғно аралаш кафтида Никитиннинг оғзини беркитди. Эмма бу билан ҳозир турли тилда кўп гаплашмайлик, дегандай чалқанчасига ётиб шифтдаги капалакни қидираркан, ирим қилган каби илтижоли гап қотди: — Schmetterling, Schmetterling. Lieber Gott, Schmetterling!³

Қиз иккала қўлини даҳани яқинида қайиқчасимон чирмаштирди-да, авайлаб нафас олиб гўё чиндан ҳам нола қилиб, афсун ўқиб, дил-дилдан миннатдорчилик билдираётгандай ғалати сўзларни шоша-пиша айтарди. Бунда у ирим белгиси сифатида боғдан хонага учиб кирган капалакни, ё бўлмаса даҳшатли кечадан кейинги бениҳоя сокин май субҳидамини, ёйинки рус лейтенанти қиёфасида насиб этган бахтли тақдирини кўзда тутган бўлса эҳтимол. Нега деганда, рус лейтенанти кеча уни биринчи ёқлаб ўзи билан укасининг душман солдатлари эгаллаган уйда қолишларига ижозат берган бошқа бир рус лейтенанти каби ҳалок бўлмаганди.

Никитин қиз нималар шивирлаётганини билмай, тушуниб етишга тиришса ҳам Эмманинг ҳозиргина

¹ Мактабга бораман.

² Марҳамат, гапиравер.

³ Ё худсийм, капалак!

тўккан кўз ёшлари, истиғноли қилиқлари, кўрсатган мурувватида қандайдир сохталик кўргандай вужуди қаттиқ зирқираб кетди. Бу уйда Никитиннинг кечаги жангдан ғазаби қўзиган солдатлари туришгани учун Эмма жон сақлаш мақсадида макр ишлатаётгандай туюларди.

— Schmetterling, Schmetterling, — деб шивирлади Эмма шифтдаги капалакнинг унсиз парвозидан кўзини узмай. Хўмрайган Никитин унинг юзига тикилар, қизнинг чеҳраси эса нақ сўроқ пайтидагидай ўзгариб турарди. Кўзларида эса дам қўрқув шарпаси, дам умиднинг тиниқ ифодаси пайдо бўлар ва йўқолар, дам аянчли табассумдан тишлари ялтираб кетар, офтоб тушган шифтда ўйвоқлаётган кўзлари ҳам табассумини акс эттиргандай порларди.

«Нима қиляпман ўзи? У ёғи нима бўлади? Нима билан тугайди? — Ўйларди Никитин ғазаб билан. — Биз бир-биримизни билмаймиз, бироқ худди қадрдонлардай муносабатда бўляпмиз. Мана, у мен билан ётибди. „Ich weiß nicht, was soll es bedenten, daß ich so traurig bin“¹... ҳа, ҳа, бу Гейненинг шеър, уни мен мактабда ёдловдим. Буни унга айтолмовдим... Хўш, у ёғи-чи? У ёғи нимаиди? „...So traurig bin...“ Хўш, у ёғи нима бўлди?!»

— Du bist... Schmetterling², — деб қўйди қиз бирдан ўйчан қиёфада. Эмма чамаси ачингандай юмшоқ лаблари билан Никитиннинг қўлидан ўпгач, кафтига нафасини теккизаган, ўйлаб турди-да, тушуниб олсин, дегандай ҳар бир сўзни салмоқлаб қўшимча қилди: und... ich... bin... Schmetterling³. Vadim und Emma... Verstehst du mich?⁴

— Мен капалакманми? — Никитин кулимсиради. — Қандайдир ғалати сафсата, Эмма. Мени капалакка ўхшатса бўладими?

— Philosophie? Keine Philosophie!⁵

Эмма Никитиннинг қўлини қўйиб юбормай, ўринда чаққонлик билан туриб ўтирди-да, сочини орқага

¹ Бунинг нималигини, нега бунчалар маъюслигимни билмайман.

² Сен — капалаксан.

³ Мен ҳам капалакман.

⁴ Гапимни тушунайсанми?

⁵ Сафсата! Ҳеч қанақа сафсатамас?

ташлаб, бошини солинтирганича йигит кафтини кузата бошлади, сўнгра кесишган иккита эгри чизиқни тирноғи билан кўрсатиб, ботинқирамай деди:

— Mädchen Emma und ein Junger Leutnant. Krieg... Schmetterling und das Mädchen Emma¹.

— Бу аҳтимол тўғридир,— деди Никитин.— Фақат оён анави масалада ҳақ эмассан, ҳақ, нимаиди... Schmetterling, — Никитин таажжубда шифтда сарғиш ялтираб турган капалакка бош ирғаб, жим қолди. Негаки бисотида бошқа бирорта ҳам биладиган немисча сўзи қолмаганди.

Никитиндай жанговар орденлар билан тўрт марта мукофотланган, урушда кўриш мумкин бўлган кўп нарсаларни кўрган, бирорта қарорга келиш ва қўл остидаги солдатларга буйруқлар беришни ўрнига қўядиган офицерни капалакка ўхшатиш бемаъниликдан бошқа нарса эмасди, албатта. Никитин ўзини тўла мустақил, тажрибали одам ҳисоблар, гоҳо вазиятга қараб обрўталаб, сержаҳл ва қаттиққўл бўлар, бироқ офицерликдаги бор ҳаётим қўнғилсиз ўтди, деб асло бировга шикоят қилмасди. Умрининг қолган қисми, яъни бошқалар билмайдиган ва уруш туфайли путур етган ёшлигининг нурли, ажиб кунларини гоҳида фақат Княжкогина гапириб берар, улар энди ёрқин шуъладай кейинда, дунёда энг яхши кўча бўлган Ординканинг чеккаларида, аргувонлар ўсган тор кўчаларида қолиб кетган, эндигина бошланган ҳаётнинг келажаги, бахтиёр ўқувчилик йилларининг уруш туфайли узилиб қолган давомидай туюларди. Эмманинг раҳми келиб қўлидан ўпгани, ёшига шама қилаётганга ўхшагани, «юнгер лейтенант», тажрибанг йўқроққа ўхшайди-ку, дегандай нафсониятига тегарди. «Мени ечинтириб, ўринга ётқизганида беҳол кўрганмикин?»

— Капалак масаласи, Эмма, қандайдир бўлмағур гап,— Никитин немисча сўзлар топишга беҳуда уринаркан, қовоғини очмай давом этди:— Гап бунда эмас. Э, жин урсин, тил билмаслик ёмон эди! Хўш, сенга қандай қилиб тушунтирсамикин?

Никитин мени шунчаки капалакка ўхшатиш мумкин эмас, наинки мен совет офицериман, худодан ҳам, шайтондан ҳам, немис танкларидан ҳам, кечаги иш

¹ Эмма деган қиз билан ёшгина лейтенант. Уруш... Капалак билан Эмма исмли қиз.

учун солдатлар гап-сўз қилишларидан ҳам чўчимайман, қилмишларимга жавоб бераман (бунда ҳатто ошкора журъат ҳам бор эди), демоқчи бўлди-ю, сўз қидира-қидира бир неча осонгинасидан нарига ўтолмади:

— Ich bin zwanzig Jahre alt¹ («Бемаъни ва бўлмагур гапларни гапиряпман! Нимага ёшимни айтяпман ўзи? — деб ўйлади у беўхшов жавобидан кўнгли тўлмай. — Бутунлай бошқа ва бемаъни гапни айтяпман...»)

— O, zwanzig, — Эмманинг чехраси ёришиб, суюниб кетди ва ўша заҳотининг ўзида ишонгин, дегандай қўлини ўз кўксига қўйиб, ўзи ҳақида учинчи шахс тилидан ахборот берди. — Emma achtzehn... Ein zenl, drei... und so weiter!²

Ўн етими ё ўн саккизи? — Никитин ўндан у ёғи қанақа бўлишини яхши билмай, ичида санади, Эмма бўлса намли ва оппоқ тишларини ялтиратганича ўрин четига энгашиб, Никитин бош томондаги стулга қўйган соатни олди. Ундаги ўн беш рақамидан сўнг тирноғи билан уч марта чизди-да, мактабдаги математика дарсида ўқувчига ўргатгандай бачканалик билан санади:

— Also, fünfzehn, sechzehn, siebzehn, achzehn. — Сўнгра ёноғини Никитиннинг ёноғига тираб, чўчинқирагандай хитоб қилди. — O, mein Gott, ich bin so alt! Eine richtige Großmutter! Verstehst du mich?³

«Ўнта кам саккиз! — Никитиннинг кўзи соатга тушиб, саросима босди. — Ўн минутдан кейин подъяём. Ҳозир уйғотгани келиб қолишса-я?»

Никитин саросимада қолганини билдирмай, пастдан келаётган ғалати товушларга қулоқ солганича биллагига соат тасмасини тақаркан, Эммага қандай қилиб бу ерда қолишинг мумкин эмас, кетишинг, ҳозироқ кетишинг керак дейман, деб ўйларди. Эмма эса Никитин эшик томонга шунчаки қараб қўйганидан саросимада эканлигини дарҳол пайқади, гўё хонага икковларига таҳдид соладиган нимадир ногаҳон ва сездирмай кириб келгандай сепкилли юзида қўрқув акс этди.

— Was ist los? Soldaten?.. Was?⁴

¹ Ёшим йигирмада.

² Эмма ўн саккизда... Бир, икки, уч... ва ҳоказо.

³ Мана, ўн беш, ўн олти, ўн етти, ўн саккиз. О худойим, кампир эканман-а! Нақ бувиман-а! Гапимни тушундингми?

⁴ Нима бўлди? Солдатларми?.. Нима?

— Эмма,— у эсида қолган немисча сўзларни қийналиб танларкан, қиз олдида гуноҳкорлигидан вужуди баттар зирқираб кетди.— Эмма... Сен кетишинг керак. Komm zurück. Яъни, мен... Яъни, икковимизга ҳам вақт етди. Ҳозир батареяда подъём бўлади. Komm, Emma...Auf wiedersehen... Сени бу ерда кўриб қолишларини истамайман.

Эмма эшикка тиниқ ва кўм-кўк май субҳидамининг соҳиби бўлмиш қуёш қизил черепицали томлар узра сузаётгани кўриниб турган ланг очиқ деразага кўзлари ола-кула бўлиб қаради-да, бир лаҳза болохона сукуна-тида биринчи қаватдан келаётган бўлса ҳам пол ютаётган овозларга қулоқ тутди. Сўнгра аянчли ҳиқиллаб пешанасини унинг елкасига қўйганича бўйнидан қучоқларкан, шивирлади:

— O, Vadi-im, mein lieber Vadi-im!

— Auf Wiedersehen, Emma. Вақт бўлди. Тонг отди. Эмма...

— Wiedersehen, wiedersehen, wiedersehen...

Ирғиб турган Эмма яланғоч баданига халатини шоша-пиша олиб, белбоғини бойлагач, бошини бир томонга энгаштирган кўйи ювош қизчадай эшик томон юрди. Никитин эса ҳамон қандайдир ҳарорат ва хаёлот оғушида ётар, қизнинг: „wiedersehen“ деб чўзиброқ шивирлагани қулоғида жаранглар, ёқимли, ўмрови сариқ сочларидан анқиган атирсовуннинг хушбўй иси димоғида қолганди. Бироқ Эмма икковлари ўйламай-нетмай, кўзларини чирт юмган ҳолда қилиб қўйган иш, кечаги ва бугунги гаплар дилига пича хавотир солар, кети ёмон бўлиши, бошига ўзи билган ва билмаган не савдолар тушажагини сездирарди.

Шундан кейин пастдан: «Иккинчи взвод, ўрнингдан тур!» — деган команда даҳшатли тўлқин янглиг янгради ва орадан кўп ўтмай уйқулари яхши очилмаган солдатлар говур-гувур қила бошлади. Беш дақиқадан кейин эса зинадан тап-туп овоз эшитилиб, кимдир чиқиб кела бошлади. Йўтал овози келиб, қадам овозлари эшик олдига етганда тинди-да, эшик оҳиста тақиллаши билан бирга Ушатиковнинг овози ҳам эшитилди:

— Подъём! Туринг, ўртоқ лейтенант.

— Ҳа, эшитяпман,— жавоб қилди Никитин.— Турганман. Ҳозир тушаман.

— Сизни комбат пастда кутияпти, ўртоқ лейтенант. Пастга тушсин, деди. Тез.— «Гранатуровми? Шу ердами?— ўйлади Никитин Ушатиковнинг ташқаридан тақиллатиши ва овозини эшитаркан.— Мени комбат чақиряптими? Демак, у медсанбатга кетмай уйда ётиб қолган экан-да?»

Ун биринчи боб

Меҳмонхона эрталаблари бўладигандай нурафшон, Берлиндан келганларидаги биринчи сўлим субҳидамдаги сингари деразалардан ўтлоқнинг кўм-кўк майсалари кўринар, теварак осойишта, баҳорга хос илиқ эди. Фақат анқиётган тамаки, нордон шнапс ҳиди, бўшаган шишалар, қошиқ ботириқли консерва банкалари, полдаги эзғиланган тамаки қолдиқлари ва солдат гимнастёркаларининг ҳали аримаган бўйигина хонада кечқурун базми жамшид бўлганини эслатарди.

Қовоқларининг тагигача кертган, ранги лавлагидай, салқи мўйловли наводкачи Таткин стулдаги идишларни йиғиштирар, шишаларни шарақлатмасликка уриниб, қопчиққа жойларди. Ёнида унга қарашиб, қопчиқни ушлаб турган Ушатиков дам-бадам диван томонга ҳайрон қараб қўярди. У ерда, бурчакда Галя оёқларини чалиштирган кўйи ўзини орқага ташлаброқ сигарета чекиб ўтирар, солдатларни ҳам, ёнидаги забардаст Гранатуровни ҳам сезмас, кўзлари шифтга қадалганди.

Никитин кириб: «Келдим», деганида ҳам улар чурқ этишмади. Гранатуров қовоғини очмай чимрилганди, қовоқлари таги шишинқираб, башараси кекса одам башарасига ўхшаб кетди. Хиёлдан сўнг Гранатуров негадир худди батареясига хизмат қилгани запас полкдан келган мутлақо нотаниш офицерга қарагандай Никитинга бошдан-оёқ нигоҳ ташлаб қўйди. Кейин йўғон овозда:

— Ҳм-им!— дея стол ёнида уймалашаётган солдатларга боши билан имо қилди.— Чиқинглар, кейин йиғиштирарсизлар!

— Бунақа пайтда пол ювилгани маъқул, ўртоқ

старший лейтенант. Ҳар қалай руслармиз...— Таткин шишаларни қопчиққа жойлай туриб Галяга қаради.— Лейтенантимиз блиндажда, окопда эмас, мана шу уйда, ҳаммамиз билан бирга яшаганди. Эсиз, жойида тинч ётсин...

— Немисларнинг полини ювиш? Негадир тушунолмаяпман!— шанғиллади Гранатуров.— У жанг майдо-нида солдатдай ҳалок бўлди, иссиқ ўринда эмас! Келдингми, Исо пайғамбар?— мурожаат қилди у Никитинга.— Утир, ҳақиқатгўй. Ўзиям зарур бўлиб турувдинг ҳозир менга. Галяга ҳам, икковимиз керак эканмиз унга. Қани, ўтир-чи, баъзи нарсаларни гаплашиб олишимиз керак...

— Ташаккур. Утиргим келмаяпти,— қуруққина жавоб қилди Никитин. У кечаги суҳбатни давом эттиришга тайёр бўлмагани учун энсаси қотди: «Галя бу ерда нима қилиб юрибди? Гранатуров билан муносабатларимизни аниқлаб олишимизда нима зарурати туғилдикан унинг?»

— Пол ювиб қўйилса бўларди, ўртоқ старший лейтенант,— деди Таткин дангал. Кейин томоқ қириб, қопчиқни кифтига илди-да, эшикка томон эран-қаран йўналди. Бундай ишни одатда қариндошлар билан аёллар бажаришади. Таомили шунақа. Окопдамас, уйда тургандик-ку.

— Боринг!— унинг гапини кесди Гранатуров.— Дийдиёингизни йиғиштиринг.

Солдатлар бир-бир чиқиб кетишгач, Гранатуровнинг ўзи эшикни ёпиб, столга яқинлашди-да, Никитиндан синчков нигоҳини узмай хунук тиржайди:

— Қалай ухладинг, лейтенант? Кеча нималар деганинг эсингдами? Ҳақиқатни гапирдинг-а? Шундайми?

— Менимча шундай. Лекин ҳозир буни такрорлашнинг ҳожати бормикин?— жавоб қилди Никитин. У умрида биринчи марта қаттиқ кайф қилгани учун ўртоғидан жудо бўлгани аламида Гранатуровга ёпишиб ғалва чиқариш мақсади борлиги, ўзи, бошқа барча тирик қолганлар Княжкони эслатганларида бир кун олдинги фалокатга эътибор бермаётганларнинг барини айбламоқчи бўлгани хотиридан фаромуш бўлганди.

Гранатуров ўтириб, столга тирсагини тиради-да,

Гаяга тикилди. У эса сигаретали қўлини диван суян-чиғига ташлаганича бояғидай индамай ўтирарди.

— Хўш, ҳақиқат бўлса ҳақиқат, Никитин. Лекин охиригача лейтенант Княжконинг сумкасида хат бор эди... Ҳим, Галинага. Ўша ерда? Олиб келиб бер Галинага.

Никитин комбат хат масаласида чақиртиради, гап Княжконинг хати борасида кетади, деб сира кутмаган ва хаёлига ҳам келтирмаганди. У Гаянинг сезилар-сезилмас титраётган қўли сурилиб сигаретасининг кули диваннинг чарм ўриндиғига тушганини кўрди. Гая ёлқинли, бесаранжом кўзларини Никитинга тикиб қандайдир изоҳ, нимадир гап кутарди... «Хўш, Никитин? У ва мен ҳақимда нималарни билиб олдингиз? Бунинг ҳожати бормикин?» Нима дейишини билмаётгандан кейин Никитин Гаяга индамай қўя қолди. Ниҳоят, бемажол Гаянинг ўзи савол ташлади:

— Қанақа хат, лейтенант?

— Хат?..— деди Никитин гўё Княжко ҳалок бўлган кечаги кунни ажратиб турган тик жарлик ёқасида сирланиб бораётгандай.

— Гапир, нега хаёл суриб қолдинг?— дўриллади Гранатуров гижиниб.— Мунча серраясан? Хатни эгасига бер. Ё гапимни тушунмадингми?

— Тушунмадим.

— Майнабозчилик қиляпсанми, Никитин? Нимаси тушунарсиз? Хат қаерда?

— Нимаси «тушунарли» бўлиши керак?— деди Никитин кеча хотирлаб ўтирган пайтларидагидай тутақиб кетиб. У энди Гранатуров хатни Гаяга нима мақсадда кўрсатмоқчи бўлганини яхши тушуниб олганди.— Биринчидан,— деди у гижиниб кетиб,— биринчидан, комбат, яхшиси, устав бўйича «сиз»лашайлик! Иккинчидан, нимани суриштиряпсиз? Лейтенант Княжконинг ҳужжатлари орасида ҳеч қанақа хат йўқ эди. Сиз ҳам менга ўхшаб кеча кўпроқ ичиб қўювдингиз, шунинг учун кўзингизга хат бўлиб кўринган бўлса керак, комбат. («Бундан чиқди, чамаси келганимда Гаяга хатдан оғиз очган, мен бўлсам ёлгон гапиряпман...— хаёлидан ўтказди Никитин.— Бундан чиқди, комбат чиндан ҳам бу хат Княжконинг Гаяга муносабати қанақа бўлганлигини кўрсатиш учун мендан бор ҳақиқатни айтишимни сўраяпти».) Кечирасиз,

Галя,— Никитин унга ўгирилиб, гапини оҳиста тугатди.— Бу англашилмовчилик...

— Сен, Никитин, лақиллатяпсан, алдаяпсан! Хат қаерда? Йиртиб ташладингми?

— Менга қаранг, комбат, сенсираб ўшқираверсангиз, ҳозироқ чиқиб кетаман!

Гранатуров столни тирсаги билан туртиб ўрнидан турганди, йиғиштирилмаган овқат юқи идишлар шарақлаб кетди. Унинг ранги гезарган, чамаси, стол қиррасига теккан ярадор қўли оғриганди. Гранатуров ярадор қўлини кўксига босиб Никитинга яқинлашганди, ўралган исқирт докадан госпиталда қўйилган қандайдир дори иси анқиди. Важоҳатли, чақчайган кўзларида ҳатто қорачиқлар ҳам сезилмасди.

— Бўпти, зиёлилардай «сиз»лашамиз. Мени лақиллатмоқчимисиз, лейтенант? Сиз кўп ичдингиз! Менинг ақлим ҳозирча ўзимда, ҳаммасини биламан! Сиз, лейтенант,— Гранатуров «сиз» сўзига алоҳида истеҳзоли ургу берди,— хатти мендан қандай олганингиз ҳам эсимда турибди. Менга қаранг, Галочка,— унинг овози энди анча мулойимлашганди,— хатда нималар ёзилганини биласизми?

— Йўқ.

— Билмайсизми? Ҳа, албатта, билишингиз мумкин эмас.

— Йўқ. Билмайман.— Диван суянчиғидан гавдасини кўтаролмаган, кўзлари юмуқ Галянинг кекирдаги юқори чиқиб паст тушди, Никитин эса худди ялангликдаги каби қизнинг оппоқ ёноғига тушган тўсдай сочини кўриб яна ҳайратланди.— Йўқ... билишни ҳам истамайман,— у кўзлари юмуқ шивирларкан, оппоқ пешанасига изтироб ажини қалқди.— Йўқ,— такролади кейин кўзларини очиб, деразадан субҳидам қуёши қарағайларга оташ пуркаётганини томоша қилди.— Сизга, комбат, мен ишонмайман...

Гранатуровнинг гурч кифтлари учиб, бурун катакларини керилди.

— Унга ишонасизми? Менгамас, унга ишонасизми, Галя? Демак, мен ёлғончи ва овсар эканман-да? Мана буни чиндан ҳам айбсиз айбдор, дейдилар! Гарчи ҳамма масалаларда уни тушунолмасам ҳам Княжкони мардлиги ва кўп фазилатлари учун яхши кўрганимни сиздан бошқалар ҳам билишади. Мен сиз билиб қўй-

сангиз, девдим! Сиз ҳақиқатни билишингиз керак, ҳали ўн гулингиздан бир гулингиз ҳам очилмаган, Галя! Сизнинг ҳали...

— Бас, Гранатуров,— илтимос қилди Галя пешана ажинлари янада чуқурлашиб.— Буларнинг бари бемаъни, Гранатуров, Княжкони яхши кўраман, деманг сиз, ҳа, деманг...

— Бемаънилик бўладими? Майли, бўла қолсин! Мен бошқа ҳеч нарса демайман! Мабодро хоҳлаб қолсангиз ҳам айтмайман. Илтимос қилсангиз ҳам. Ҳеч қанақа хат йўқ эди. Мен ҳеч нима демадим. Сизга ҳеч қанақа хат йўқ эди! Лейтенант Никитин ҳақ! Бўпти, тамом! Гапирмаганим бўлсин!

Гранатуровга юмшаброқ гапириш анча қимматга тушди шекилли, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У бурчакка етганда пошнасида шартта буриларди-да, ғолиб, асосий гапини айтмаган одамдай зимдан газабли боқарди. Ниҳоят, юришдан тўхтаб ўдағайлашга ўтди:

— Бундан чиқди, доимо бор гапни юзга айтадиганларданман, демоқчисиз, лейтенант? Ёки пайти келганда шундай қиласизми?

«Гранатуров бунинг учун мени сира ҳам кечирмайдин», деди ичида Никитин Гранатуровнинг қаттиқ қарашига дош бериб. У бўлса баттар тутоқа бошлади:

— Ўзингизни қўй оғзидан чўн олмаган беозор қилиб кўрсатмоқчимисиз, лейтенант? Мени ким деб ўйлайсиз? Унда, қани айтинг-чи, немис қиз билан алоқада бўлганингизни қандай тушуниш керак? Нима деб баҳолайлик бунини? Менга бу ҳам маълум, лейтенант! Ҳақиқат бўлса расмана ҳақиқат бўлсин. Галянинг олдида ўз тилингиз билан айтинг. Йўқса, ҳақиқат ҳақиқат бўлмай қолади-я!..

— Нима маълум?— гапни бўлди Никитин.— Нима демоқчисиз?

Каминнинг ис босган оғзидан куйган қоғоз, совуқ кул ҳиди келар, Гранатуровнинг овози ҳам одамни хун қилар, кулдан фарқ қилмайдиган кўзлари ҳам совуқ кўриларди.

— Маълуми шуки, лейтенант, сиз тўшакда немис қиз билан жанг олиб боряпсиз!— кучая бошлади Гранатуров.— Уша сепкилдор немис қизни сўроқда ҳимоя қилганингиз етмагандай, укасининг ҳам ёнини олдин-

гиз. Укаси эса... оти нимаиди... ҳа, Курт, ўша мишиқи исқиртнинг гувоҳлиги ёлгон бўлиб чиқди: болаларгина бор бўлмай, ўзиюрар тўплар шаҳарга ҳужум қилди. Княжко нобуд бўлди. Қизнинг эса қаёққа кетгани номаълум. Бу сизни шубҳага солмаяптими? Хўш, ким айбдор бўлиб чиқяпти? Хўш, ҳақиқат шуми?

Никитин бундай қалтис савол берилишини ўйламаганиди. Гранатуров шубҳаланибгина қолмай, жиноят ҳам тақаётганиди. Важи йўқ, лол қолган Никитин ичида: «Бу Меженин, ҳа, ўша!» — деган фикрга келди. Шундан сўнг у Гранатуровнинг очиқдан-очиқ рўкачига жавобан фақат кулимсираб қўйиб: «Нималар деяётганингизни ўйлаяпсизми, ўртоқ старший лейтенант?» — дея пинагини бузмай туравермоқчи ҳам бўлди. Бу билан кимнингдир тухматига эътибор қилмаслик керак, демоқчи эди.

«Бу ўша, ўша!» — деди Никитин ичида бетўхтов Меженини, унинг чақимчиликдан мақсадини, ўч олишга танлаган фурсатини ўйларкан. Шунинг учун ҳам ўзини сира босолмай сўради:

— Жиддий далилингиз борми, ўртоқ старший лейтенант? («Нимага далилдан гапиряпман? Эммага муносабатимдан тониб, чап бермоқчи бўлганда-я? Галянинг олдида Гранатуровга тушунтириб, ўзимни ерга урайми?») Курт бу ерга жосус сифатида келгани ва кейин немислар ҳужумга ўтганига далилларингиз борми?

— Топилади! — дўриллади Гранатуров. — Нима, қуруқ гап деб ўйлаяпсизми? Хўш, унда Курт қаерда? Қаерда яширинди? Мишиқи қаёққа гойиб бўлди? Княжко иккаланглар уларга уйда қолишга ижозат берганларингда бўштоблик қилдим, буни бўйнимга оламан. Бироқ бугун узил-кесил хулосага келдим: немис қизнинг жойи смершда. У билан смершдагилар шуғулланишлари керак!

«Смерш? Топилади...» Ҳа, Никитин немисларга ишонмас ва ҳар сафар асирларни учратганида (дастлабки асирларни қиш пайти Сталинградда, охиргироқларини эса Берлинда кўрганди) уларнинг ҳамма қатори одамлар кўзларидан қаттиқ чарчаганлари сезилиб тургани, исқирт ва йиртиқ мундирлари, эгилиб-букилганларича бир хилда: «Гитлер капут!» — дея гўлдирашларидан ҳайрон бўларди. У немисларнинг ёвузлик-

лари изларини кўрмоқчи бўлиб юзларига, қўлларига синчиклаб тикилар, нега деганда, бу излар уларнинг баданларида фашистларнинг жирканч белгиларидай тамгаланиб қолиши керак эди-да. Асир олинган немислар ҳам шу важдан кўзига бир хил кўринарди. Улар тирик қолмоқ мақсадида одам сиёғига киришган бўлса ҳам бу икки оёқли махлуқлар ўзга, зим-зиё, қора ва ваҳший дунёдан келганга ўхшашарди. Ҳа, у немисларга кейинчалик, яъни Германия чегарасидан ўтишганида ҳам, Берлиндаги кўча жанглари кунларида ҳам ишонмаганди. Ер остининг бетон гумбазлари остига тиқилишган шаҳарликлар сермулозамат боқиб, қисқа суҳбатларда ўзларини оқлаб, урушда айбли бўлган телба Гитлер, «СС»чи фанатикларни қоралаганликларини кўрганида ҳам шубҳаланганди. У немисларнинг барини таноби тортилиши лозим бўлган душмани ўрнида кўрар, негаки урушни ўшалар бошлаганди. Никитин ўзини мулойим кўрсатишга мажбур. Наинки буни голибларнинг мағлублар майдонидаги муруввати талаб этарди.

Никитин бу ерда, Кёнигсдорфда бўлган нарсаларга бошиданоқ кўпда парво қилмаганди. Уша болакай Курт билан Эмма унинг наздида эгилиб-букиладиган, тундликларига қарамай тиржайишга тайёр бўлган (у Шарқий Пруссиядалигида солдатларимиз уйларидан чиқиб кетишлари биланоқ немислар лаб-лунжларини йиғиштириб олганларини кўп кўрганди) чинакам немисларга сираям ўхшамасди. Никитин Меженинни немис қиз билан болохонада кўриб қолган ўша кеча, қизнинг жон ҳолатда «нейн, нейн!» дейиши, сўрсқ пайтида опа-уканинг қўрққани, Эмманинг даҳшатга тушгани, қўйлаги белидан йиртилгани, пировардида гангиб қолган бесўнақай укасининг тарафини олгани — буларнинг ҳамма-ҳаммаси Никитинда асирларга нисбатан бошқача, заиф шубҳа уйғотар, уларга ачингандай бўлар, ёнларини олгудек аҳволга тушарди ҳам. Эҳтимол, буларнинг барига Эмманинг алдов нималигини билмайдиган бениҳоя (кўзи немис қизларига сира ўхшамас, Никитин бунақасини кўрмаганди) зангори кўзлари, юмшоқ, дўрдоқ, тишланавергандан қорайиб кетган лаблари, уйларига қайтиш сабабларини тушунтиришга уринганида муштипар опадай туюлгани, бироқ букчайган, нимжон; кўкраги ботиқ, ўлса ҳам га-

пидан чиқмайдиган укасига ўхшамагани сабабчидай туюлгандир. Ҳа, ўша сўроқда икковлари ҳам Никитин бир лаҳза бўлса-да, хаёл қилганидай душманнинг гапини айтишмаганди. Ушандан кейин Никитин урушдан олисдаги Кёнигсдорфда, субҳидам пайтида афсоналардагидай кенг-мўл ўринда, ажойиб пар кўрпада уйғонди. Сўлим сукунатдаги қушларнинг сайраши, эшик тиқирлаши, офтсб чарақлаб турган боғдан эсаётган шабадага қўшилиб таралган қайноқ қаҳванинг ёқими ҳиди, Эмманинг халатда белини хипча бойлаб кириб келиши, кўм-кўк кўзларини тортиниброқ тикиб: «Гутен морген, герр лейтенант», дегани, елкасини тутган, мисдай ялтироқ сочидан атирсовун иси келаётгани, юмшоқ лабларининг мазаси ва сархуш этувчи, ногаҳоний саросимага солувчи наъшу намолар... Никитин кейинчалик ҳам бу ишига изоҳ тополмаган, рус офицери билан немис қизи ўртасида бунақа алоқа бўлиши мумкин эмас, деб юрарди. Шунинг учун ҳам ўзидан нафратланиб, бошқалар қаторида ўзини ҳам айблаб юрар, Эмманинг оппоққина, пушти ранг ва кичкина учли, совқотганида гудда-гудда бўлиб кетадиган кўкраги, ётганларида бўйнига чирмашадиган қўллари, ўриб боладай кулиб: «Вади-им, мейн либер Вади-им», деганида ялтираб кетадиган тишларини ўйлаганида жуда ажиб ва ғалати кўйга тушар, гўё жар ёқасидаги бутун вужуди музлаб кетган одамдай сермавж туманда сузаётгандай бўларди.

Кечаги жанг талатўпи, дафн ва таскин бериш ўрнига баттар мотамсаролик туғдирган хотирлаш маросимидан кейин Никитин Эммани ўйлашни ҳам, уни кўришни ҳам истамасди; танҳолик азоби ва тушида ўзини дафн этаётганларини кўриб даҳшатга тушгани, Эмма зимистон болохонада, ёнида ҳиқ-ҳиқ йиғлаб ўтирганида уйғониб кетгани, унинг юзига суйкалиб кетган кўз ёшлари, илтижо билан: «Их бин трауриг, Вади-им!» дегани, чамаси, шуларнинг бари уларни бир-бирларига беихтиёр талпинтириб, яқинлаштирганди. Наҳотки Эмма бунда ўз жонини ўйлаб, доғулилик қилган, наҳотки Никитин шунчалар адашиб, тушуниб етмаган бўлса? Йўқ, Эмма ўшанда ёлғон ишлатмади, унинг ёлғончилигига ишониш мумкин эмасди. Ҳа, Эмма Никитиннинг қанақа одамлигини тушунган, ўзи билан Куртга раҳм-шафқат тилар, укаси икковини

одам ўлдирадиган ва Княжкони ҳалок этган немислар қаторида кўрмасликларини ўтинарди.

— Далил деяпсанми, лейтенант? Далилни суриштиряпсанми? Немис қиз билан смерш шуғулланганда ҳамма далиллар бўлади. Ухшашликлар жуда кўп, билдингми? Опа-ука кечаси худди уй хўжаларидай пайдо бўлишди, кечаси болакай қаёққадир ғойиб бўлди, эрта билан эса немислар ҳужумга ўтишди. Қани, айтинг-чи, кимга ишонибмиз ўзи? Бўшанглик, раҳмдиллик қилибмиз, уларга ишонибмиз! Шундай эмасми?

— Уша Курт асирлар орасида йўқ эди,— деди Никитин.

— Ўрмон хўжалигидаги ўликларни ким кўздан кечирди? Эҳтимол, ўша ерда ўлиб, уй билан ёниб кетгандир? Гўллик, лейтенант, оҳ, жуда ҳам гўллик! Кулгили. Жудаям кулгили.

— Йўқ, мен унинг Гамбургга эмас, ўрмонга кетганига ишонмайман,— деди Никитин.— Бўлиши мумкин эмас. Ишонмайман бунга!

Гранатуров овозини баландлатди:

— Мен эса сенга ишонмайман! Тушундингми? Сенга ҳам, немис қизингга ҳам ишонмайман! Сенинг ҳатто батареяга вақтинчалик командирлик қилишингга ҳам ишончим йўқ! Гарчи батареяда сендан бошқа офицер қолмаган бўлса ҳам! Энди гап бундай. Эркакчасига иш қилайлик. Мен қўл остимдагилар устидан чақув ёзмайман. Бунақа одатим йўқ. Смершга ўзинг рапорт ёзасан: нималар бўлгани, қанақасига юз бергани, бервольфчи қаёққа ғойиб бўлгани ва... немис қиз билан алоқангни ҳам айтасан! Эҳ, кечирасиз, лейтенант Никитин, яна сансирашга ўтиб кетибман...

— Ихтиёрингиз. Фақат булар ҳақида ўзингиз ёзасиз, комбат.

— Нима? Мен-а? Бу ёққа буриб юбординг-ку!

— Ҳатто... ҳатто штраф батальонига юборилсам ҳам то бари аниқланмагунча бирор сатр ёзмайман. Курт ўрмонга қайтиб борган-бормаганлигини ўрмон хўжалигида асир олинганлар айтиб беришлари мумкин, штабга телефон қилиб суриштиринг. Уни ўзингиз кўрувдингизми? Ушайм солдат бўлдимми? Гўдак-ку ҳали! Қўлидан нима ҳам келарди!

— Ана холос! Юрагинга қойилман, Никитин! Мабодо ҳаммаси исботланса кейин нима бўлади?

— Асирлар уни билишса керак. Мабодо Курт биз томонга юборилган разведкачи бўлса, унда сиз эмас, мен жавоб бераман!

— Нимага жавоб берасан, немис қиз билан ўринда жапг қилаётганингми? Олдинига уни зўрлашга уринганинг, кейин кўндирганингми?

— Зўрлашга уринганман? Буни қаёқдан биласиз?

— Ҳаммасидан хабарим бор! Сен, лейтенант, ҳамма айбни Меженинга тўнкамоқчи бўлганигни ҳам биламан, у болохонадаги бемаънигарчилигинг устидан чиқиб қолган. Орамизда сенгина фаришта бўлиб кўринардинг! Энди ҳаммасига жавоб беришга тўғри келади! Ҳаммасига! Буни сенга Галинанинг олдида айтяпман, лейтенант Никитин!..

Гранатуров аён далилларини тасдиқлаётгандай сержаҳл ва ўйноқи кўзларини Галяга қаратди. У бўлса диванда ҳамон бепарво, кўзларини юмиб ўтирарди. Шунда Гранатуровнинг таҳдиди Никитинга боши оша автоматдан сурункали ўқ узилгандай таъсир қилди. Никитинга жароҳат етказиши ва нобуд қилиши мумкин бўлган бу ёмон хатар бирдан уни окоп тубига эмас, балки брустверлардан асар ҳам бўлмаган очиқ майдонга, икки қадам наридаги жар ёқасига улоқтирганди. Жарнинг нариги бетида немислар эмас, автоматли Гранатуров турар, орқасидан уни Меженин ғойибона суяб олганди. Жарнинг бу томонида эса Княжконинг ҳалокатида бевосита ёки билвосита айбдор Никитин турар, унга немислар билан хоинона алоқанг бор, дея тикилинч қилишарди. Никитинга қўйилаётган ана шу аниқ (бевосита ёки билвосита) айбни Гранатуров охиригача тўкиб сололмасди. Никитин Галянинг олдида унга аталган ҳеч қанақа хат бўлмаганлигини айтганди, орияти қўзиб жаҳли чиққан Гранатуров Никитиннинг шаънига тегувчи «ўриндаги жанг» иборасини ҳам ишлатиб юборди. Бу Никитиннинг ҳам бениҳоя ғазабини қайнатиб юборгани учун у ҳозир ҳамма нарсани унутганди.

— Менга қаранг, комбат... — деди у. — Ахборотингиз учун Княжконинг, ҳозир дуэлга чиқиш йўқ-да, дегани эсимда турибди.

— Княжко бўламан, демоқчимисан? — Гранатуров ўзини эплолмай пошнасида Никитинга ўгирилди. — Галинага ўзингни кўрсатмоқчимисан? Бунақа ҳунаринг

кетмайди! Княжко бошқа, сен бошқасан! Атос, Портос ва мушкетёр! Қани, гапир!.. Дуэлга чиқмоқчимисан? Бўлти, қани юр! Отишамиз! Қани! Бўл! Кетдик!

Гранатуров соғ қўли билан белидаги тўппончасига ёпишганди, докали чап қўли базўр даҳани томон кўтарилгани учун оғриқдан юзи бужмайиб, оппоқ ва соғлом тишлари кўриниб кетди. Никитин Гранатуровнинг юзида жаҳл билан ожизлик олишаётганини кўрди. Яқингинада қўпол бақироқ бўлса ҳам улфат комбат саналган Гранатуровдан энди асар ҳам қолмаган, кеча ўрмон хўжалиги яланглигига борганидаги ҳавойилиги, ўзини боса билиш, қизиқчилиги ҳам ғойиб бўлиб, бутунлай бошқача одамга айлангандай эди. Никитин ҳам негадир Гранатуровнинг илгариги юриш-туришлари Княжко тириклигида вақтинча, ўзни ҳимоя қилиш оқибатидан экан-да, деган хаёлга борди. Гранатуров Княжкони кейинги кунларда ёқтирмай қўйган, унга гаши келиб ҳайиқиб юрарди. У осойишта ва мустаҳкам Княжко олдида чамаси ўзини пастроқ тутар, Княжко эса батареяни осонгина бўйсундириб олганди. Гранатуров бемалол юра олмас, итоат этишга мажбур эди, мана энди Княжко йўқ...

— Бемаънилик бу, комбат,— деди Никитин,— Княжкога ўхшасам кошкийди-я, бироқ эплолмайман... Афсуски, эплолмайман.

Шундан кейин Гранатуров қўлини тўппончаси гилофидан олди-да, оғзини юммай гижиниб гапирди:

— Эсингда бўлсин, Никитин! Илгари батареяда нималар бўлган бўлса, энди ҳаммаси тугади! Мен Княжкoning баъзи бир ишларига йўл қўярдим, сенга эса йўл қўймайман! Бас энди! Батареяда ўз тартибимни ўрнатаман. Зиёлича тархашликлар кетмайди!

— Жим бўлинг! Икковингиз ҳам жим бўлинг!..

Галянинг илтижо қилгандай бақириб бериши Никитинни Гранатуровдан нақ айириб ташлагандай бўлди. Никитиннинг ёноқлари увишгандай бўлди. Галянинг ялтироқ кўзлари нафратли боқар, қошлари ҳам ҳазар қилаётгандай чимрилган, гўё ана шу хонада иргамчик қандайдир ифлос, шармандали бир иш бўлганга ўхшарди.

— Ҳа, ҳа... Сиз нафратга моликсиз, Гранатуров,— шивирлаётган Галя нафас олишни енгиллатгани томоғини ушлаб қўярди.— Жудаям ҳаддингиздан ошиб

кетдингиз... Энди сира ҳам, ҳеч қачон! Ўртамиздаги нарсаларнинг бари хато эди, унга ўчакишиб қилувдим, тушундингизми... Гранатуров? Тушундингизми?

Галя диваннинг гўласига кифтининг ёни билан урди-да, қонсиз лабларини қаттиқ тишлаб қолди. Никитин унинг беаёв ва ошкора сўзлари зарбидан гангиб қолгани учун ичида: «Ростмикин шу гаплар? Демак, ўрталарида бир гап бор экан-да? Бундан чиқди, Гранатуров ўшанда Княжконинг рашкини келтириш учун сал ошириброқ юборган экан холос-да», деб қўйди. Сўнгра Гранатуровга қаради.

Гранатуров каминь олдида ғоздай қотиб турарди. Кейин у сапчишга ҳозирлик кўраётгандай йўғон бўйинини кифтлари орасига торта бошлади. Елкалари, ярадор қўли ўроғлик докадан кўриниб турган йод юқли бармоқлари ҳам ғужанак бўлиб, гавдаси кичрая борарди. У бирдан букчайди-да, нақ қатъий ва оғир зарбни кутгандай хонанинг тўғридаги бурчига сўқирдай одимлади, тўхтаб, полга, тақир гиламга узоқ тикилди, яна бояги алфозда камин томон бораркан, бениҳоя хунук тиржайарди. У нимадир демоқчига ўшар, бироқ кучини тиржайишга сарфлар, гўё юзига масхарабозларнинг ниқобини кийиб олганга ўшарди.

— Галя, сиз мени ҳали шундай...— Гранатуровнинг овози ҳирқираброқ чиқди.

Гранатуров яна боягидай юриб, каминга етмай стол томонга бурилди, йигиштирилмаган кружкаларни тўплади, кимдандир қолган стакандаги арақни оғзига қуйди. Сўнгра қирсиллаган стол чеккасига тирсагини тираб, пешанасини баҳайбат муштига қўйди.

— Мен борай, комбат,— деди Никитин ўзини анча енгил сезиб. Нега деганда, Гранатуровнинг баҳайбат мушти аянчли ва хунук тиржайишини яширганди. Мабодо Гранатуров Галяга бақириб, стакан синдириб, стулни ағанатганида ҳам беўхшов кулаётганига нисбатан табиийроқ иш қилган бўларди. У чамаси ўзини шу тариқа юпатмоқчига, Галя айтган бор ҳақиқатдан қочмоқчига ўшарди. Гранатуров афтидан Княжко билан Галя муносабатларининг тагига етмоқчи бўлганида бундан қизнинг нафратини қўзғаб, кўзига хунук кўриниб кетишини, қиз ўзини азоблаб келган бу муносабатни инкор этишини хаёлга ҳам келтирмаганди. Бу муносабат рўёбга чиқмайдиган, бошқа чора излаш-

га ҳам йўл бермайдиган ожиз бир муносабат эди. Шундай бўлса ҳам Гранатуровнинг Галя билан ўрталарида бирор иш бўлган-бўлмаганидан қатъий назар, бир марта Княжко борлигида Гаяни бадном қилишга юраги дов бергани эриш кўринарди... Негаки ўша куни Гранатуров медсанбатдан роса семириб қайтганди. У нақ гусарлардай кулар, Княжкога сирли равишда қараб-қараб қўяр, тунни медсанбатда ишлайдиган қиз билан маза қилиб ўтказганини уялмай-нетмай майдачуйдасигача гапирган, ишонмасанглар, мана, деб Гаянинг бир ҳаваскор олган расмини столга ташлаганди. Унинг бу ишларида дилни вайрон қилувчи мақсад, ҳақиқатнинг йўл берилмайдиган зарбига ўхшаган нимадир бор эди. Княжконинг Галяга ёзган ва қандайдир сабабларга кўра юбора олмаган хатида ҳам бу нарса ўзини кўрсатиб турувди.

— Боравер, Никитин,— Гранатуров қаншарини муштига ишқаб, бошини аста чайқади.— Немис қиз масаласида смержга рапорт ёзасан... Ҳа, сен ҳам фарштамассан-ку, Никитин, ҳа-а...

Гранатуровнинг баҳайбат гавдасини аянчли букиб ўтириши, Гаядан сираям нидо чиқмай, ер сузаётганлиги, кеча ялангликдаги сингари рангида ранг қолмаганлиги, Княжко йўқлигидан бу ернинг бениҳоя ҳувиллаётганлиги, Никитиннинг хаёлидан кетмаётган даҳшатли туш, Эмманинг юмшоққина лаблари, оҳистагина: «Ду бист мейн шметтерлинг» («Нимага капалак? Нимага?») деб шивирлашлари... Қўйинг-чи, буларнинг бари немисларнинг бениҳоя шинамгина шаҳарчаси Кёнигсдорфда барчани хароб қилган телбаликнинг давоми, уруш бугун-эрта тугайди, деб ишониб юрганларнинг алданиши эди. Эҳтимол ана шу кишиларнинг бари фронтдан олисдаги осуда ҳаётнинг бахтиёр фаслига ишониб қолганларидан шошиброқ қолиб, ўзларини бу ишларга гирифтор қилишгандир. Олдинги маррада эканликларида бундай қилишга юраклари дов бермасди-ку.

Энди нимадир қилиш, қандайдир бирор қарорга келиб, ниманингдир тагига етиш, сеҳрли сукунати, оппоққина гул очган боғ-роғлари, майнинг ҳузурбахш офтоби билан уларни алдаган ана шу лаънати ва хатарли ҳолатдан бир амаллаб қутулиб кетиш лозим эди. Негаки уруш барча учун тугаган бўлса ҳам бу ерда

маккорлик ила кучини кўрсатар, Княжко ҳам худди шу ерда ҳалок бўлганди.

— Бир нарсани истардим, комбат, — деди Никитин аста. — Смершга рапортни олдин Меженин ёзсин. Мен ундан кейин...

Гранатуров пешанасини муштига секин ишқаб, ингради-ю, жавоб қилмади. Никитин эса жуда сиқилганидан, сал ўзимга келай, эзилган вужудимга дам берай, дегандай эшикка қараб юрди. У ташқарига чиқиб, майсалар, навқирон сиреннинг шифобахш исидан нафас олишни, гарчи алдаётган бўлса ҳам баҳор оламида боғнинг бирор бурчида холи ўтиришни хоҳларди.

У эшик тутқичидан ушловди ҳамки, орқа томондан Галинанинг жарангдор овози қулоғига чалинди:

— Тўхтанг, Никитин. Сизга айтадиган гапим бор...

Никитин шартта орқасига ўгирилиб дилидан: «Ҳозир у асосий гапни айтса керак... лекин нега?» — деган фикр ўтаркан, кўзи қизнинг кулиб турган кўзларига тушди.

— Тўхтанг, Никитин.

Галя этигини ғижирлатиб кераксиз буюм сингари Гранатуровнинг букик гавдасини бепарво айланиб ўтди-да, столдан бир парча ўлжа сигарета олди. Зажигалкада сигарета ёқиб, ичидан тутун чиқариб деди:

— Раҳмат, Никитин. («Нега Галя унга раҳмат деди?») Мабодо батареяга келмай қўйсам, мenden хафа бўлманг, шуниси маъқул. Келишим сабабини ҳамма биларди албатта.

Гранатуров муштидан бошини олди. Энди унинг боягидай катта оғзини кичрайтириб иршайишидагасар ҳам қолмаган, қошлари аламли чимрилгани учун қаншари тепасида туташиб кетганди. У тунд қиёфад Галянинг юзига тикилиб турар, чамаси ниманидир изларди-ю, тополмасди.

Галя эса бурнидан тутун чиқараётиб қалқиб кетди-да, гимнастёркаси дуркун кўрсатаётган кўксига қўлини босди, камари маҳкам тортилгани учун бели янаям ингичкалаганди. Шу важдан ҳам Никитин гоҳо Галянинг кўкрагидаги бир текис қадалган тилла ранг тугмачаларига қарашга ҳам истиҳола қиларди. Қизнинг қуюқ қора сочлари, силлиқ ва покиза тирноқлари, хипча бели, ҳатто чиройли одимлаши, чекиши ҳамда табассумни ўхшатолмаслигини сезганида ҳам

Никитин негадир хижолат тортарди. Бироқ Галянинг босиқлигидан битта-яримтанинг гапига учиб ўптириб, ўзини унинг қучоғига отмас, деган хаёлга борар, бирор-та эркак билан ёлғиз қолажагини тасаввур ҳам қилолмасди.

Галя сигаретасини кулдонга босиб ўчирди.

— Ундан уч ёш каттайдим, у эса... ҳали бола эди,— деди Галя қалқиши яхши босилмай.— Мен ҳам билардим... Бунинг охири яхши бўлмаслигини билардим.

— Мен борай,— деди Никитин. Шунда кечаги воқеалар яна эсига тушиб, аъзойи бадани жунжикиб кетди.— Мен кетдим, Галя.

— Сиз унинг дўсти эдингиз... мен ҳам сиз билиб қўйишингизни истайман. Мен фақат уни севардим... ўзимча хаёлий қасрлар ҳам қурмасдим, Никитин,— Галя шундай деркан, кўксидаги тилла ранг тугмалари гайри табиий кулгисиданми, бўғиқ ҳўнграшиданми титраб кетди.— Тавба! Урушда хаёлий қасрлар қуриб бўларканми?

— Мен борай,— деди Никитин тўртинчи марта. У Галянинг овозини эшитмаслик, қизнинг чеҳрасидан бирор нарса илғаб олиш учун тикилаётган Гранатуровнинг хунук кўзларини кўрмаслик мақсадида йўлак эшигини тортди. Йўлак нимқоронги, субҳидам пайти бўлишига қарамай сокин, сўк бўтқа ҳиди анқирди. Никитин остонага қадам қўяркан, уни яна ҳар маҳалгидай Галянинг овози тўхтатди:

— Никитин, илтимос, Таткинга айтинг, бир пақир сув келтиришсин. Полни ювиб қўяман. Сиздан яна илтимосим, менга ҳеч ким қарашмасин. Бир ўзим ювмоқчиман...

«Биздан ажраб кетди энди,— деб қўйди Никитин ичида.— Батарейга келмайди, сираям келмайди энди...»

Ун иккинчи боб

Взводдагилар ҳар кунгидан бўлакчароқ, чақчақлашмай нонушта қилишарди. Ошхонада қошиқлар шақир-шуқури, гурунг, ҳазил-мутойибалар, кулги эшитилмас, котелоклар узра эгилган солдатлар қовоқларини очмай ўтиришарди. Сержант Меженин кеча кўп

ичгани учун стол бошида бадқовоқ ва гезариб ўтирар, бўтқага қўл урмай эринчоқлик билан нондан чимдибгина бепарво кавшанарди. Эшикда Никитин кўринганида Меженин негадир дадил тортиб, унга: «Э лейтенант!»— деди-да, совуқ ялтировчи кўзларидаги эҳтиёткорлик ифодаси йўқолиб, лейтенантга илгариги таниш қизиқувчанлиги билан тикила бошлади. Никитин унга саволчан ва хотиржам боқар, ичида ўзига: «Ҳозир нима қилияпман ўзи? Меженинни ёмон кўряпманми ё ундан жирканяпманми?»— дея савол берарди.

— Утиринг, ўртоқ лейтенант. Ушатиқов, взвод командирига бир котелок бўтқа бер!— деди Меженин буйруқ оҳангида.— Бўл! Бунча мушукка ёпишиб қолдинг? Лейтенантни овқатлантир!

Солдатлар Никитинга ўгирилиб қарашса ҳам ҳеч кимдан садо чиқмади, сержантнинг гапига ҳеч ким кулмади. Афтидан, солдатлар кечаги хотирлаш маросимидан кейин комбат билан взвод командири анча-мунча чап бўлиб қолишгани, Гранатуров эрталаб госпиталга нега кетмагани ва бундан бир дақиқа олдин ўрталарида қанақа гап бўлиши мумкинлигини тушунишарди. Мўйлови маъюс осилиб тушган, қат-қат қовоқлари орасидан сарғиш кўзларини жовдиратар, тиззасидаги мушукка яширинча гўшт берарди. У сержант ўшқирганидан кейин кўзларини аянчли пирпиратиб, тиззасидаги мушукни қўйди-да, кафтини гимнастёркасига артиб, ўрнидан сал қўзғалди. У Меженин нима демоқчи бўлганига яхши тушунолмагани учун гангиб жойига ўтираркан, лейтенант Никитиннинг ошхона ойнасида туриб ичкарига кирмаётгани сабабига тушунмасди. Шунинг учун ҳам ўсалроқ бўлиб гўлдирарди:

— Оч-да, бамисоли етимчадай...

— Ёш бола экансан,— деди старший сержант Зикин қошигини бир чеккага қўйиб.— Сенинг калланг ўзи етим, хом. Худди ҳувиллаган саройдай ичида ақлақл йўқ. Утиринг, ўртоқ лейтенант, озроқ тамадди қилиб олинг.

Солдатлар чурқ этмай Меженинга зимдан боқишар, у бўлса кўзларини қисган кўйи тамаки сарғайтирган курак тишларини кўрсатиб, беўхшов иршайарди.

— Овқат емасликка қарор қилмовмидингиз, ўртоқ лейтенант?

— Овқат егим келмаяпти,— жавоб қилди Никитин. Кейин столга яқинлашиб боши огриётгани, томоғи қуруқшаб кетганини сизди. Ялангликда, тўп панасида турганларида Княжко майсазордан ўрмон хўжалигига илгарилаб, ҳеч ким кутмаган воқеа юз берай деган сўнгги сонияларда Меженин юраги тошиб, тўп тепкисини босган, снаряд юқори қават деразасида яшиндай чақнаган, ўша ердан автоматдан сидирғасига ўқ узилганида, Княжко бир қадам ташлаб, чўккалаган, кейин рўмолчасини пешанасига босган маҳалда Никитин худди шунақа кўйга тушганди. «Мен Меженинга команда бермовдим-ку. Нега у тўпдан ўқ узди?— Никитин боши лўқиллаб турса ҳам хотирига келиб қолган ўша лаҳзани эслади. Ундан кейинги воқеалар хаёлини паришон қилиб юборган бўлса ҳам бирорта одам — ўзи ҳам, солдатлар ҳам кеча шуни эсламаганларидан ҳайратга тушди.— Ҳа, уни ҳеч ким айбламади... Мабо-до Меженин отмаганида ўша немис ўқ узармиди?.. Нега энди уни айблайман? Унга қандай қараяпман ўзи? Нафратланыпманми? Ё жирканыпманми? Бундан чиқди, Гранатуров унга тўла-тўқис ишонаркан-да? Ё ишонсам дермикин?»

— Раҳмат, Зикин, овқат егим келмаяпти,— Никитин ётсираб гапирса ҳам икки чаккаси лўқиллаб кетиб, стол ёнига ўтирмади.— Мен ўзи бир нарсани...

— Биз билан ўтирсангиз бўларди, ўртоқ лейтенант, оч юришдан фойда йўқ. Чой ича қоласизми?

— Взвод командиримиз овқат емаяпти, Зикин, бу ҳам саломатликка фойда. Ҳаммамиз ҳам нафсимизни тийсак бўларди. Биз бўлсак немисларнинг овқатларини паққос тушираётганимиздан қорин соляпмиз, тасмаларимиз ҳам калталик қиляпти, хо-хо!

«Меженин буни нега гапиряпти?»

— Сизга айтадиган гапим бор, сержант Меженин, ҳе, жин урсин!..

Никитин ўзига жуда ҳам тушунарли, аниқ ва беаёв ҳақиқатни Меженинга айтадиган дақиқасида нима қилажagini ҳам билолмасди. Ичидаги ана шу гапни айтиб олса пировардида бир нарса бўлиши мумкин, яъни енгил тортарди. Мана шу келишган, кўзи қаттиқ, афтидан бўш келмайдиган Межениндан қутулар, ҳиринг-лашини эшитмай тамакидан сарғайган тишларини қайтиб кўрмасди. Межениннинг бемаҳал ўқ узгани-ю,

ялангликда хунрезлик қилмоқчи бўлгани ҳам эсидан чиқарди. ...Никитин шу важдан жарангдор овозда гапира кетди:

— Қулоқ солинг, Меженин, мабодо сиз кеча... ўзиюрар тўпларга қарши жангдаёқ... ҳалок бўлганингизда ҳаммаси адолатли бўлар эди. Княжконинг ўлимига сизнинг аҳмоқона қўрқоқлигингиз сабабчи бўлди. («Аниқ ва дадил гапираётганимни қаранг-а... Нима бўлди? Энди нима қилишим кераклигини тушуниб олдимми? Жуда енгил тортиб, дадиллашиб кетдим-ку, анчадан буён бунақа кўйга тушмовдим...») Шунинг унутманг. Мабодо эртага взводда турқингизни кўрсам... сизни ўйлаб-нетиб ўтирмай... қўрқоқ ва аблаҳ сифатида отиб ташлайман! Ҳаммаси учун... Житомирдаги аҳмоқлигингиз учун ҳам, Княжко учун ҳам, ёлғончилигу исқиртлигингиз учун ҳам! Гапимни тушундингизми? Яхшилаб тушуниб олдингми, Меженин?

Ҳақгўйлиги тутган дарғазаб Никитин бу сўзларни Межениннинг башарасига бақриб айтса балки анча жаҳлдан тушармиди. Лекин у ўзини жилловлаб олди. У бениҳоя беаёв гапирар, овозидаги кескинлик ва қатъият даҳшатли туюлар, взводдагилар олдида Меженин билан ўзини бир қаторга қўяр, уни олдинроқ ўлимга ҳукм қилаётган бўлса-да, бу жазонинг ўзига ҳам дахлдорлиги бор эди.

— Эсингизда бўлсин, мен сўзимнинг устидан чиқаман. Сиздан ўқ аямайман. Охириги айтадиган гапим шу!..

Никитин Межениннинг кўпчиган, гезариқ ёноқлари, соқоли ўсиқ даҳани туртиброқ чиққанини кўрди. Сержант эса стол ёнида жилмайиб киприкларини юмганча ўтирарди. Шундан кейин ушатиб олган нон бўлақларини беихтиёр оғзига ташлай бошлади. У чурқ этмай нон чайнар, ёноқларига қалққан тер доналари яққол кўриниб турарди.

Офтоб қиздираётган субҳидамнинг тафтли сукунати кучайиб, хона ҳаммомдай дим бўлиб кетганди. Бутун уйни чулғаган ана шу сукунатда овқат бермай қўйган Ушатиковнинг тиззасидаги мушук пастга сакрагани эшитилди. Кўзлари Никитинга тикилган Ушатиков иягини ҳайратангиз чўзганича стулдан сирғилиб тушганда, оёғи Таткиннинг тиззасига тегиб кетди. У бўлса Ушатиковга имо ҳам қилмай, сўз ҳам қотмай,

икки кўзи Меженинда жим турарди. Солдатлар ҳам Меженинга қараб қолишганди. У эса боягидай бепарво нон чайнар, клеёнкадаги нонни дағал тирноғи билан чўқиларди. Уртага чўккан жимликдан Никитиннинг қулоғи гувиллай бошлади. Меженин билан солдатларнинг чурқ этишмаётгани кечаги кун, хотирлаш маросимидан кейин бирорта ҳам одам сержант билан ҳам, ўзи, яъни взвод командири билан ҳам тескари бўлишни истамаётганидан дарак берар, сабаби, жангда тирик чиқишгани учун кўп жиҳатдан ҳаммани кечириб юборса бўларди.

Никитин хаёлан Меженин билан ярашиб қоладигандай беихтиёр жиғибийрони чиқиб, вужуди музлаб, ичдан қалтироқ босгандай бўлди: «Худди ҳозир, мана ҳозир, ҳозир сўнггиси... мабодо у ўзини оқлайман, деб оғиз очса... орамиз очиқ, ҳаммаси тамом бўлади...» Никитин титроқдан аъзойи бадани музлаб, сўнгги гапни айтишга шай турар, гўё солдатларнинг сокин юзлари-ю, Межениннинг турқини ҳам ўзидан пана қилган нимдош қоронғиликка бор вужуди билан чўмгандай бўлди. У энди тевараги ҳувиллаб, сукунат чўкканлигини сизди, старший сержант Зикиннинг дўриллаб айтган сўзларини яхши эшитолмади. Старший сержант Зикин қовоғини очмай котелогига тикилар, негадир взводи солдатлари индашмай туришгани сабабини тунтиришга ошиқарди:

— Шу ифлос деб штрафнойга тушишни маъқул кўрасизми, ўртоқ лейтенант? Бу ўзига бино қўйганлардан! Бу ёғини айтсам, бозор куни буни биров бир пулга олмайди... Одамзоднинг ярамаси!

— Йўқ,— деди Никитин аранг эшитилар-эшитилмас.— Сиз кўп нарсани билмайсиз, Зикин, кўп нарсадан беҳабарсиз...

— Айтдим-ку, ўртоқ лейтенант, қозонга ёндошсанг қораси юқар, ёмонга ёндошсанг балоси юқар деб, унақаларнинг баҳридан кечилади одатда.

Меженин шунда чидаб туролмади. Нақ биров орқадан пастлатиб даҳанига солгандай боши орқага кетиб, ёноқлари ўйнади, қийиқ кўзлари қонга тўлди.

— Сен ҳали устимга тупроқ тортмоқчи бўлдингми, қишлоқининг расвоси? Тил бириктирдингларми? Сен... масковлик қилтириқни ҳам жигингни эзиб қўяман! Менга дўқ қиляпсанларми? Ҳали... ҳали ким кимнинг

устига тупроқ тортиши номаълум! Мени қулатмоқчи бўлдингларми, ўлаксалар! Сизларни бир ўзим яксон қиламан!.. Суякларингни тўдалаб қўяман! Менга ташланаяписизларми? Менга-я?..

— Меженин!— Никитин хаёлидан яшин тезлигида ўтган фикрга бўйсуниб ўнг қўлини «ТТ» эзиброқ турган белига қўйди.— Жим бўлинг, Меженин!

— Отиб ташламоқчимисан? Меними? Мени-я?

Меженин стол ёнидан ирғиб турганди, елкаси билан стулни қулатиб юборди. У дераза томонга талпинганида қўнғир тишлари хунук кўриниб кетди. Авзойи ҳам ўзгариб турарди. У «ҳиқ» дегандай чапдастлик билан стулга ёпишди-да, Никитинга қараб отди. Никитин лип этиб ўзини чеккага олди-ю, қотиб қолаётган бармоқлари билан тўппончанинг қинини тимискилади.

Стул эшик кесакисига урилди, қандайдир тўмтоқ ва қаттиқ нарса Никитиннинг елкасини оғритди. Никитин ўзига келиб теккан нарсани кўришга улгуролмади ҳам. Оёғи синган стул полга тарақлаб тушди. У Межениннинг газабдан хунуклашиб кетган башарасини ҳам кўролмади. Нега деганда, ҳаммаси остин-устун бўлиб, кўз олдини одамлар шовқини аралаш оппоқ туман тўсиб қўйганди. Никитин ерда ётган бесўнақай, қаттиқ нарсага қоқилиб кетди. Шундан кейин тўппончасини бир амаллаб қўлига олди-да, кўзига ҳозирда қандайдир оқиш булутга ва нақ оғзини очаётган хунук балиққа ўхшаб кўринаётган Меженинга икки марта ўқ узди. Уша нарса кўз очиб-юмгунча порохнинг димоққа аччиқ урилган тутунида йўқолди-кетди...

— Ўртоқ лейтенант! Ўртоқ лейтенант!..

«Тамом!»— кўнглидан ўтказди Никитин тинчланиб. У нима иш қилгани, ҳозирдан эътиборан ҳаёти бўлакча бўлиб кетишини тушуниб олган, шу ваздан теварагидаги одамларнинг шовқин-сурони, тўс-тўполонларини ҳам, солдатлар столнинг ўнг томонида, дераза тарафда уймалашаётганларини ҳам деярли кўрмас, гангиб қолишган Ушатиков, Таткин, Зикинларнинг юзлари, туман орасидан чиққан таниш ва нотаниш солдатларнинг башараларини ҳам ғира-шира илғарди. Никитин кўзига ҳеч нима кўринмаётганидан гўё бу ҳозир энг зарур ишдай қўлидаги сирпанчиқ темир парчаси бўлиб қолган тўппончасини зўр бериб қинига

жойлашга уринар, тўппонча дам қинга кирмас, дам жойини тополмай қоларди.

Ниҳоят, тўппончанинг жойини тополмаганидан кейин уни чўнтагига солиб қўйди. Шунда қуруқшаган лаблари хаёлига ҳаммадан олдин зарурат сифатида келган нарсани шивирлади:

— Зикин... ўрнимга қоласиз... Ўзим ҳозир бориб айтаман.

Никитин узоқдан ўпкали синчков тикилиб турган Зикиннинг жавобини эшитмади. Бироқ ўзини ҳеч ким ушламагани, тўхтатмагани, қуролини тортиб олмагани, қораламагани, ўзи ҳам билмаган ҳолда негадир йўлакка чиққани ва у ерда энгашиб ташқари эшикка, чамаси, тоза ҳаводан нафас олгани бурилгани, ўшанда орқасидан одамларнинг шовқин-суронлари эшитилиб тургани (орқасида кимдир лейтенант сержантга отди, ё ўлдирди, ё ярадор қилди, деб бидилларди) эсида эди. У исиб кетган, ҳарорат уфурувчи ҳаво, кўм-кўк ўтлоқда чарақлаётган офтоб сари эшик очди, орқадан қадам товушлари, бўйруқнамо ҳайқириқлар («қаерда, қаерда?») эшитилди, йўлакни яна қадам товуши ва кимнингдир овози бошига кўтариб, бўлак овозларни босиб кетди:

— Никитин! Тўхта! Тўхта!

Никитин оstonадан ўтиб, қарағайлар сояси тушганидан ола-була тош тўшамаларни босиб бораркан, ўт-ўланларнинг чучук ислари кўкрагини тўлдирди. Шунда гупиллаб ураётган юраги тўхтаб қолаёзиб, рўпарасидаги ўтлоқ назарида қорайиб кетди.

— Никитин, тўхта!

У орқасига қарамади. Қулоқлари ҳамон ғувилларди.

— Никитин, тўхта, буюраман! Тўхта!..

Гранатуров этигини тўқиллатиб, ҳарсиллаб етиб келди-да, Никитиннинг елкасидан ушлаб қаттиқ тортиди. У ҳайратда бўлганидан дам Никитиннинг кўзларига, дам ечилган қинига саволчан қараб сўради:

— Нима гап? Нима қилдинг, Никитин? Отдингми? Нимага? Ақлинг жойидами? Нима бўлди сенга? Қуролнинг қани? Қаерда қуролнинг?

— Мени қамашингиз мумкин, комбат,— деди Никитин.— Қамайверинг.— Никитин бамайлихотир тасмасининг тўқасини чиқарди.— Чамамда, камар билан...

погонларни ечиш керак-а? Ҳибс ҳақидаги хат билан соқчи ҳам керакдир-а?

— Қаерда?.. Қуролинг қаерда, деб сўраяпман? Тўппончанг қани? Жим бўл, тентак, жинни, бадбахт мушкетёр!..

Гранатуров баҳайбат гавдаси билан Никитинни йўлақдан эшитилаётган шовқин-сурон, югур-югур, тўс-тўполондан тўсиб, тирсаги тиззаси билан туртиб деворга суриб бораркан, қуп-қуруқ қинни пайпаслади, кейин галифе шимининг ўнг чўнтагидан тўппончани олди. Уни ўзининг чўнтагига солиб, дарғазаб ўшқирди:

— Нима қилиб қўйдинг? Уни нега отдинг? Нима қилганинг бу? Нима? Шунақаям иш қиласанми, гўдак! Бундай ўйлаб кўрдингми ўзи? Княжкога ўхшамоқчи бўлдингми? Ўзингни жувонмарг қилиб-а? Ҳақиқат йўлида жафо чекмоқчимисан? Сендақа шайтонвачча зиёлидан ўргилдим-е!

— Йўқ. Ундай эмас, комбат...

— «Ундай эмас»инг нимаси? Қани! Олдинга юр!— Гранатуров елкаси билан ёнламасига Никитинги туртиб, қаттиқ ўшқирди.— Қани! Уйга кир! Орқага қайт! Сени қамоққа оламан! Ичкарига, лейтенант Никитин! Камарингни, погонларингни еч! Таткин, автоматингни олиб, бу ёққа кел!

Шундан кейин тинчиб қолган коридордан ўтиб боришаркан, наздида кечқурунгидай қоронғи ва одамларнинг юзлари аранг кўринаётган девор ёнида бўш қинли камарини ечиб, погонларини элди-да, кимнингдир барини индамай чўмич янглиғ тутилган («чўмич»га ўхшайди-я, деб ҳайрон бўлди) кафтига ташлади. Шурнинг ўзида, йўлақда, ошхонанинг ланг очиқ эшигидан қулоғига бир хилдаги чўзиқ, аянчли ингроқ чалингандай бўлди. Сўнгра, Галянинг буйруқ оҳангидиги: «Шинелни бошига қўйсанглар-чи!»— деган овози эшитилди. Никитин ўшанда хонанинг ёруғ тушиб турган бурчига, ўзи ўқ узган томонга қаради... У ерда Зикин билан Ушатиковнинг ўртасида Галя бош эгиб тиши билан шахсий пакетни йиртар, бироқ Никитин турган, яъни йўлақдаги ерда ётган Меженин кўринмас, уни столлар тўсиб турарди. У инграрди. Шунда Никитиннинг вужуди бир зирқираб кетди. Наҳотки ўша Меженин бўлса? Наҳотки ўша?

Йўқ, бундан бир неча дақиқа олдин ҳаддидан ошиб,

ўзини ҳимоя қилиш, ҳамма ёқнинг дабдаласини чиқариш мақсадида Никитин билан старший сержант Зикинга хезланган кўйи стол ёнидан сапчиб турган Меженин бунчалар аянчли инграёлмайди. Меженин кўзига ҳеч нима кўринмай, телба каби бақириб («Суюкларингни тўдалайман») Никитинга стулни текизолмаганидан кейин взводагиларнинг полга тахлаб қўйилган автоматлари сари ташланганди.

«Йўқ, у бунақа инграмайди, бу хато, у Меженинмас, у эмас...»

— Уни госпиталга жўнатишлар! Тез ярасини бойлаб, менинг машинамда госпиталга жўнатишлар!— Никитиннинг орқасидаги Гранатуров очиқ эшик томонга кескин буйруқ берди-да, сўкиниб қўйиб буйруғини ўзгартирди:— Тўхта! Менсиз жўнатишмасин! Жўнатишмасин! У билан ўзим бораман! Уни машинамга олиб чиқиб, мени кутиб туришлар! Қани, олдинга, олдинга!— У Никитинни дарғазаб қиёфада олдинга итариб, шоширди.— Тез, тезроқ деяпман!

— Фақат анави... Илтимос, менга бақирмасангиз, комбат!— деди Никитин зўрма-зўраки осойишта овозда.— Мен истаган жойингизга бораман... полк штабига ҳам, смершга ҳам, хоҳлаган жойингизга боравераман...

— Жи-им! Ҳали менга маслаҳат ҳам берарсан!— бақирди орқадан келган Гранатуров, у йўлакнинг ошхонадан кейинги нимқоронғи жойига етганларида Никитиннинг елкасидан маҳкам ушлаб, болохонага олиб чиқадиغان пиллапоя томонга итарди. Болохонада эса Никитин турадиган хона бор эди.— Уша ёққа! Юқорига! Қамаб қўйилсин! Таткин! Қамаб қўйиб, қўриқлансин! Эшик олдидан бир қадам ҳам жилманглар, ҳеч қаёққа чиқарилмасин! Тушунарлими? Калланглар билан жавоб берасизлар-а!

— Бекорга хавотир оляпсиз, комбат,— деди Никитин пиллапоя олдида на қиларини билмай турган ушоқ, қовоқ-тумшуғи осилиб кетган Таткинга кўзи тушиб.— Ҳеч қаёққа қочиб кетмайман. Фойдаси йўқ.

Никитин қамоққа олиниб, хонаси томон кўтарилаётганида хўрловчи ўкситадиган ва чамаси бу кўтарилишида сўнги алам бўлган яна бир нарса сезилди. У қуролли Таткин ҳайдовида пиллапоядан кўтарилаётган, офтоб нурлари қиялаб тушаётган юқорига, кундузги ёруғлик ўтаётган, чанг босган кичкина деразага

қаради. Шунда бир нарса кўзига кўриниб кетгандай бўлди: пиллапояннинг юқоридаги майдончасига қараган қия очиқ эшикдан оппоқ нимадир қия кўлкадай сирғилиб ўтди-ю, шу заҳоти эшик ёпилди, ичкари томондан калитнинг оҳиста буралгани ҳам эшитилди.

Никитин болохонадаги хонасига кириб, остонада қолган Таткинга ярим ўтирилди. Таткин деворга хавотирли қараб турганини кўриб, унга: «Бўпти, қўриқ-лайверинг...» деб қўйди. Бироқ эшик ёпилди дегунча оёғи ўзига бўйсунмай тиззасидан букилиб кетди. Никитин ўринга ўзини юзтубан ташлаб, аламнок шивирлади:

— Тамом бўлди. Ҳаммаси тамом бўлди.

Эшик калити буралиб ёқимсиз овоз чиқарди. Болохонага жимлик чўкди. Пастдан наридаги одамларнинг гўнғир-гўнғири элас-элас эшитилар, уларнинг бир-бирларига нима деяётганларини англаб бўлмасди.

Ун учинчи боб

«Амаки-жо он!»

Чап соҳилдаги пулемёт тариллаб, музга теккан ўқлар учқун сачратди. У тирсакларини муз тешиги чеккаларига тираб, бошини энгаштирди. Тасмаси мавжланаётган сув сари тортилаётгани учун йўғон тор каби лопиллар, нариги учидаги жуда вазмин нимадир уни тортиб кетмоқда эди. Штокалов ўлим талвасасида сувдан бир қалқиб чиққанида кўзлари оппоқ, оғзи эса қийшайиб кетганидан нималарнидир хириллади-да, яна тешик тубида кўринмай кетди. Никитин ўша томонга, муз тешигига сурилиб борар, ҳўл тасма темир таёқдай оғирлашган, ўша сувни ўнгу сўлга чалпичалпича зўр куч билан тортиларди. Совуқ сувдаги қандайдир номаълум, даҳшатли ва сирли қудрат Никитинни қўлига яхшилаб ўраб олган тасмадан тортқилаб, судраб борарди. Никитин қаршилиқ кўрсатар, танасидаги бор кучини тўплаб, муз тешик тубида кўринмай кетган жонли, вазмин, жонсарак нарсани юқорига тортар, ўзи эса қорни билан ўлгудай совуқ ва қоп-қора сув томон сирғалиб бораётганини сезарди. Уни тутиб қоладиган ҳеч нарса кўринмас, тасма пастроқдаги буғ пуркаб, томчи сачратувчи тешик томон тобора тезроқ

судрарди. Никитин баногоҳ ўнг томонида, тирсаги яқинида катта, тарам-тарам олабуға балиқни кўриб қолди. Портлаш зарби балиқни сувдан итқитган, у ойқулоқлари очиқлигича муз орасида қолиб кетганди. Никитин қараса, ўшандан бошқа тирсагини тираб қоладиган нарса йўқ. У тирсагида бир сурилганди, тасмасининг қаттиқ тўқаси кафтини устарадай тилди, Штокалов эса сув тубидан тасмани тортар, чўзгилар, қаттиқ-қаттиқ силтарди. Шунда ойқулоқлари очиқлигича музлаб қолган олабуға балиққа ёпишганди, қарсқурс қилди-ю, орқада қолди-кетди.

Шундан кейин қишнинг кўнгилни оздирадиган бемаза суви юзига урилиб, оғзига, бурнига кирди, олдиндаги ғира-шираликда қандайдир омонат қора шарпалар кўринди. Улар ўткир панжаларини шай қилиб турган оч қисқичбақаларга ўхшарди. Қисқичбақалар ҳамма томондан Никитин томон илдам ўрмалар, бир-бирларига урилганлари учун гижирлаган овоз чиқар, шинели остида гимирлашар, қорнига ёпишиб, қаттиқ азоб берарди...

Никитин ўз ажалини бир лаҳза ана шундай тасаввур қилди. Ўшанда ҳосил бўлган тўлқинда деярли гарқ бўлса-да, хаёлан тасмани қўлидан чиқармасликка сўнгги бор уриниб, тариллаган пулемётнинг боши узра ўтган ўқларидан ўзига келганди. Пулемёт нариги соҳилдан пастлатиб ўқ ёғдирарди. Никитин муз тешигининг нақ оғзида инграб, сув қусиб ётар, муз қириб, қонталаш бўлган қўли қотиб қолганига қарамай бениҳоя энгиллашган тасмани ҳамон қўйиб юбормасди. Тинчиб қолган сув бетида майда музлар бир-бирига гижир-гижир урилар, Никитин билан Штокаловнинг қалпоқлари муз сатҳида косалар каби сузарди. Штокаловнинг эски солдатча қалпоғининг ичкари томони тердан шўралаган, уддабурон эгаси унга игна қадаб, игини ўраб қўйганди.

Штокалов... Бу қачон бўлганди? Қирқ иккинчи йили Сталинград яқинидаги Оқсой дарёсида рўй берганди. Никитин кечга яқин штабдан айтиб келгани юборилган Штокалов деган нотаниш алоқачи билан команда пунктига кетаётганди. Штокалов сергапроқ қишлоқ йигити бўлиб, одимлаши чумчуқ юришини эслатарди. Икковлари ярим соат юрганларидан кейин Оқсой ўзанида немис пулемётчисига дуч келиб, олди-

нига ўзларини музга таппа ташлашди, эмаклашди. Кейин қирғоқ панасига ўтишди. Штокалов ўшанда чамаси эрталаб катта снаряд тушганда ҳосил бўлган ва устини юққароқ муз бойлаб қолган жойга боғиб кетганди.

«Нимага Штокаловни ўйлаяпман? Бу туш эмас, гарчи ухлаш керак бўлса-да, кўз юмолмаяпман, гўё кечагина бўлгандай ҳаммаси эсимда... Уша жойда иккита қалпоқ сузиб юрар, демак, ўшанда ўзим ҳам нобуд бўлишим мумкин экан-да? Штокалов ҳалок бўлди, мен эсам қолдим... У муз ёрилиб, ботиб кетганида нимага: «Лейтенант!»— демай, қишлоқчасига негадир ғалати қилиб: «Амаки-жо-он!»— деб бақирди. Гўё уруш йўғу, муз устидан қўшни қишлоққа кетишаётгандай Штокаловни тушиб кетган жойидан тортиб олишга кучим етмади, нимага буни қилолмадим? Житомирдаги қуршовдан санинструкторни ҳам олиб чиқолмаган, сақлаб қололмагандим. Унинг исми нимаиди? Женя шекилли?.. Кучим етмади... Кеча Княжкони тўхтатиб, ялангликда бўлаётган нарсалардан огоҳ қилишимга нимадир етишмади... Бироқ қайси пайтда? Қанақасига? Княжко автоматдан сурункали ўқ ёғдирилганидан кейин тиззалаб қолганини сира ҳам унутмайман. Ушанда нимага юзини ғалати силаб қўйди? Хаёлига нималар келганикин?»

Никитин кун бўйи офтобда юргани учун кечга яқин дим бўлиб кетган болохонадаги ўрнида мудроқ аралаш терлаб ётар, қулоғига юрак уришигача эшитиларди. Эсига ўзини оқлайдиган сўзлар келмас, ўзини оқлашга, айбини ювишга ҳаракат ҳам қилмас, негаки биров ўлаётган сўнгги лаҳзаларда ошиғич чора кўролмаган, мадад бериш, огоҳлантиришни эплай олмаганди. Унинг сира оқлаб бўлмайдиган ана шу ожизлиги, изтиробига солган гуноҳи азбаройи катта бўлгани учун кўз олдига қоп-қора сувли муз тешигидан Штокаловнинг жон талвасасидаги юзи қалқиб чиққани, «Амаки-жо-он!»— деб бақиргани кўз олдига келгани келганди. Женянинг аянчли юмилган намхуш киприкларидан баҳорда чумолилар ўрмалаётгани, Княжкoning бир тутам сарғиш сочи оппоқ чаккасига тушиб тургани ҳам кўз олдига келганидан Никитин аламли инграб, тишларини ғижирлатди. У мудроқлик чангалидан қутулмоқчи бўлди. Шу пайт кўз ўнгида тумансифат

сарғишроқ бир нима липиллаб, булут янглиғ сиргилди, кимнингдир башараси пайдо бўлиб, бошқаларнинг юзларини тўсиб қўйди. Ҳалиги башара анча хира кўринса ҳам тишларини совуқ иршайтирарди. Бироқ у офтобли дераза томон сиргилди, сўнгра Никитиннинг тепасидан қип-қизил ўқлар ўтди, жангир-жунгир овозлар эшитилди, сўнгра осойишталик чўкди, кимдир нотаниш овозда гангиб қолганидан тили оғзига сиймай: «Лейтенант Меженинга ўқ узди! Наҳотки ўлдирган бўлса?...» — деб баттар ваҳима соларди.

Никитиннинг назарида у ухлаб, нуқул битта тушни кўраётгандек бўлар, айти пайтда ўнгидагидай омонат мудроқ мавжида сузиб, бу алаҳсирашдан қутулиб бўлмаслик азобини ўйлаётганини тушунар, ана шу нарса кўз ўнгини қора парда янглиғ тўсиб олганди.

«Бунчалар даҳшатли бақирган ким? Ким ҳақда? Қанақа лейтенант? Йўқ, булар туш эмас. Ҳа, ўнги. Мен ошхонага кирдим шекилли, қўлимда тўппонча ҳам бор эди! Бундан чиқди, Меженинга ўқ узибман-да. Ўзим отдим... Ошхонадагилар нонушта қилиб ўтиришарди. Ҳамма бор эди... Энди жавобгарман. Қилмишим учун. Кейин нима бўлади? Ҳарбий суд бўлади, унвондан ажрайман, штраф батальонига жўнатиламан, гуноҳимни қоним билан юваманми? Жиноят қилдим. Ўзимни оқлашга ҳақим йўқ, уни мен ўлдирдим... У инграётганди. Ярасини бойлаб қўйишди. Ҳа, мен қамалганман, мана энди, ўринда қаёққадир элтишларини кутиб ётибман. Начора, ўзим ҳам биламан... Бошқача йўл тутиш лозимлигини ҳам биламан. Бироқ бошқачаси қанақа бўлади? Наҳотки унга ачинаётган бўлсам? Шундай қилиш керакмиди? Нималар қилганим эсимда унча қолмабдими? Айб кимда? Мендами? Ундами? Ўзимни ҳимоя қилдимми? Ҳеч нимани унутиб кетолмадимми?»

Никитин ўнг қўлини тўппонча қинига юбориб, тепасини босиб, хонадаги оқиш туманга ўқ узгунга қадар кечадан бери кўзига жуда хунук кўриниб қолган бир киши тимсолида сотқинлик, қўрқоқлик, сохталикни жазолаб ақлли иш қилажаги, бу одил ҳукм билан бутун батареяни қутқариб қолишга шубҳаланмасди. Бир дақиқадан кейин Гранатуров уни ўтлоқда тўхтатиб, қамоққа олганида, яъни айбдор сифатида ўша офтоб тушаётган деразалар тагида тиши билан шахсий па-

кетни йиртаётган Галяни кўриб, столлар панасида ётган Меженин инграётганини эшитганида аввалига кўришга тоби тоқати йўқ бу одам инсондай азоб чека олишига ишонмаган, вужудини нимадир куйдириб ўтгандай бўлганди. Ҳа, Никитин ўзини-ўзи судга берди, ундан кейин нималар бўлишини (қамоққа олиниши, трибуналга тушиши, штраф батальонига юборилишини) билар, ҳа, у мутлақо ўч олмаган, аксинча, ўзини ҳам, Княжкони ҳам, бутун батареясини ҳам жирканч ва ифлос нарсадан қутқарганди. Бироқ ҳалиги одамнинг оғриққа чидаёлмай инграётганини эшитганида оний пушаймон ва ачинишдан гангиган, ўшанда хаёлидан: «Менга ким ҳуқуқ берди?» — деган фикр ўтганди.

Никитин қамоққа олинганидан сўнг қулфлоғлиқ, соқчи қўриқлаб турган дим болохонада ёлғиз ўзи ётаркан, нималар бўлганини, Меженин билан муносабати чатоқлашиб борганини кунма-кун эслади, бунда бир аламини иккинчиси билан босишга ҳаракат қилди. Шунда мудрабми, алаҳсирабми, ўша лаънати яланглиқда кўкрагига автоматдан сурункали узилган ўқ теккан Княжко қандай оғриқ сезгани, тўпдан бемаврид ўқ отиб, немисларни ҳуркитиб, жавоб ўқи узишга мажбур этган Меженинни ўлдирганлигини тушунган-тушунмаганлигини ўйларди. Ўзи, яъни Никитин ўшанда, Оқсой дарёсида ҳам, Житомир қуршовида ҳам бировлар ўлганида кўп нарсада ўзини қандайдир айбли санаган, балки Меженин ҳам олдинги маррада бўлса, кейинги жангда анча-мунча гуноҳи ювилиб кетар, хотирлаш маросими, Андрейнинг хати ва Гранатуровга чақув бўлмаса, бу ёғи ҳам мубҳамлигича қолаверарди.

«Қабоҳат, разиллик! Ҳа, мен уни аямаслигим керак, уни аяшга ҳақим йўқ. Мен қилишим лозим бўлган ишни бажардим. Шундай қилишим керак эди. Ўзи ҳаммаси шунга қараб бораётганди. Бунинг бошланганига анча бўлганди... Бироқ шунга қараб бораётганди! — Никитин аҳволи танглиги, тақдирини тамомила аянчли қилиб юборадиган жазога мустаҳиқлигини сезгани учун шуларни ўйлагани ўйлаган, қилмишини эслаганида юраги зирқираб кетарди: — Ўзим... Бунинг ўзим хоҳладим. Майли, шундай бўлаверсин!..»

Издиробда қора терга ботиб кетган Никитин бирдан

кўзларини очиб, курашдан чиққан одамдай нафасини ростлади.

Хона қоронғи, кечки пайтдаги каби эмас, тун чўк-кандай борлиқ осуда, ҳамма ерда сукунат ҳукмрон, гастки қават ҳам, болохона эшигининг нарғи, қол-қора деразадан ташқаридаги жойлар ҳам жимжит бўлиб, бирор тиқ этган товуш, бирор кимса свози эшитилмасди.

«Энди вақт ўтган, пушаймон бўлишга ҳақим йўқ! — Никитин уй сукунатига қулоқ тутиб ўзига-ўзи шундай деди-да, увишган оёқларини (этигини ечмаганди) каравотдан пастга туширди. Хонада таваккал эшик томонга, чамаси соқчи кун бўйи қимирламай турган ёққа қараб юрди, жойига қайтди ва яна эшикка борди. Бўлмаса нега бундай қилишади? Нега чўзишяпти? Ҳа, тезроқ, фақат тезроқ бўлсайди!»

Оёқ тагидаги полнинг эски тахталари қисирлар, қаддам товушлари, бетасма гимнастёрканинг ҳилпирашини, нафас олиши, юраги дукур-дукури босиб кетарди. Никитин нима қилиш, эрталабгача вақтини қандай тезроқ ўтказишини билолмай тўхтади. Эрталаб ҳаммаси равшанлашиши, қатъий ва аниқ ҳал бўлишини тушуниб турарди.

«Соат неча бўлдийкин?» У қўл соатини деразага яқинлаштириб, синчиклаб тикилди. Дераза пича ёришиброқ турарди. Соат ойнаси мовийроқ туюлиб, ялтираса ҳам рақамларни илғаш мумкин, соат ўн икки бўлганди. «Эрталабгача нима қилсамикин? Ухлаёлмайман-ку...»

Уни қоронғи болохонанинг иссиқлиги, ҳамон димлиги қийнарди. Никитин дераза тавақасини очиб, рафига чўкди. Пастдан майин ва хушбўй ис келарди. Бор тўсиғидан наридаги олмалар оппоқ бўлиб кўриняпти. Тун энди бошланаётган, ой ҳали чиқмаган палла эди. Ғарб томондаги, ўрмонлар ортидаги уфқдан анчага чўзилган шафақ кетиб, кўкимтироқ тусга кирган бўлса ҳам чексиз осмоннинг қора тубини ёриштириб турар, май ойида юксак кўринадиган юлдузлар тўп-тўп шўхчан жилва қилишарди. Ҳамма жойда — уй олди, учли шаҳар томларининг кўлкаларида, сийрак юлдузлар акс этаётган кўлда ва эрталаб ўзиюрар тўплар тўсатдан ҳужумга ўтган қарағайзор чеккасида ҳам нохуш сукунат ҳукмрон эди. Фақат бир томонда, бата-

рея марраси билан кўл оралиғидагина аллақандай тун қуши муттасил чийиллаб сайрашини қўймас, немисларнинг осуда шаҳарчаси чеккасидаги сўлим ва ҳувиллаган майсазордан бир хилда эшитилаётган бу садо Никитинга тасодифий, тош иморатларга тўла Германияга адашиб кириб қолгандай туюлди.

«Қизилоёқ сайраётганга ўхшайди. Бу ерга қандай келиб қолганикин?»

Никитин сигарета хуморида чўнтаklarини кавлаштириб, пучқоқ пачкани олди-да, қўлида гижимлади, аммо пачкада битта ҳам сигарета қолмаганди. Чунки Таткин кундузи болохонага қамаб кетганида ўринда ётиб охириги сигаретани чекканди.

Шундан кейин у ўзини чалғитиш учун соф ҳавода ювинаётгандай пешанасини қаттиқ ишқалади, сўнгра зарурати бўлмаса ҳам зажигалкасини чириқлатиб ёқиб-ўчирди-да, овозини чиқариб: «Тамом!» — деб қўйди. Баногоҳ нақ орқасида эшитилган бегона овоздан чўчиб тушди:

— Ўртоқ лейтенант!

— Ким? Нима? — у дераза рафидан сакраб тушди-да, апил-тапил зажигалкасини ёқиб, эшик томон учтўрт қадам ташлади.

Эшикнинг нариги томонидаги одам этиги билан полни қисирлатиб юрди, йўталди ва пича ўтгач, аста шивирлади:

— Ўртоқ лейтенант, ёнингизда одам борми, дейман? Ухламай гаплашаётганга ўхшайсиз.

«Э-э, соқчи-ку!.. Алаҳсираяпман, деб ўйлабман».

Никитин пиллапоя майдончасидан аранг эшитилган бу овозни таниб, қўлида ёқиқли зажигалкаси билан эшикка яқинлашди-да, ўзи ҳам шивирлаб сўради:

— Ушатиковмисиз? Таткинни алмаштирдингизми?

— Ҳа, менман, ўртоқ лейтенант.— Ушатиков жимиб қолди, кейин хўрсиндими ё бурнини қаттиқроқ тортдимми, ҳар қалай, оҳистароқ деди: — Менман, Ваня Ушатиков, солдатингизман...

— Батареяда нима гап, Ушатиков? Нега жимжит бўлиб қолди?

Никитин шундай деди-да, жим қолиб, елкаси билан эшик кесақисига суянди, чаккасини эса эски бўёқ ҳиди келиб турган ёғочга босди. Ташқарида, пиллапоя майдончасидаги устидан қулфланган эшик олдида ўзининг

солдати, ўн саккиз яшар Ушатиков турар, икковларининг ўрталарида унчалик қалин бўлмаган эшик чегара бўлиб турар, бироқ бу яқинда танишганликларига қарамай муносабатларига бошқача, ғайритабiiий ва яқинлаштирмайдиган рахна ташлаб қўйганди. Взводдагилар орасида энг ёш Ушатиков олдинги маррага бултур қишда, Польша территориясида турганларида келганди. Узун бўйин, илк жанглардан кейин ҳам пишиқроқ бўлолмаган Ушатиков урушдаги ҳар бир нарсадан ҳайратланар, кабутарникига ўхшаган қўзларини чақчайтириб, завқи келганда эркакларга ярашмайдиган қилиб қўлини белига уриб, оҳ-оҳ деб қўярди. У Никитинга жуда маъқул келиб қолганди. Бошқалар уни доимо қалака қилишар, шунга қарамай Ваня ўзини самимий тутар, хушфеъл, айнамаган, биров нима деса ишонар, шунинг учун ҳам взводдаги пихини ёрган солдатлар Ушатиковнинг қилиқларидан кулиб юришарди.

— Демак, ҳамма ухлаётган экан-да, Ваня? — деди Никитин яна. У Ушатиков тортиниброқ жавоб қилишини ўртадаги суҳбат, этигини тўқиллатиб юриши ва хижолатда йўталиб қўйишлари узилиб қолмаслигини истарди.— Комбат қаерда? Кетдимми?

— Врач билан бирга Меженинни госпиталга олиб кетди, анча бўлди,— шивирлади Ушатиков. Никитин шунда Ушатиков махфий гап айтиш учун эшик томон бўйин чўзганини тасаввур қилди.— Пастда ҳеч ким ухламаяпти шекилли, ётишибди хоналарда... Старший сержант Зикин сиз билан Меженинни гапиряпти ҳадеб...

— Нималарни гапиряпти?

— Бунақа қилиш керакмасди, дейди, ўртоқ лейтенант... взводдагилар ачинишяпти-да. Сизни босиқ одам эди, дейишяпти. Энди нима қиласиз? Суд қилиб, штрафнойга жўнатишадими ё бошқа чора кўришармики? Бирор ёққа жўнатишади, Меженин ёш умрингизга жабр қилди-да. Кўрмайсизми фалокатни! Гранатуrow кетаётганида ҳаммага, батареядаги бу ишдан бировга оғиз очмайсанлар, деб қаттиқ тайинлаб кетди. Жудаям тутоққанди... Роса сўкинди. Нега бундай қилдингиз-а?

— Ўтган ишга саловат,— деди Никитин Ушатиковнинг аёллардай ачиниб кетгани-ю, взводдаги гап

ларни соддадилларча етказганидан сал энсаси қотиб.—
Бари анча мураккаброқ бўлганди.

— Сиз учун жуда ёмон бўлди-да, ўртоқ лейтенант!— деди эшик ортидаги Ушатиков. Никитин қоронғида унинг қўрқув ва ҳайратда пирпираётган кўзларини тасаввур қиларди.— Меженин бўлмағур, ёмон одам, телба, юрса юравермасмиди, ортиқча зарар беролмасди-ку. Ўзимизга қарашли одам тугул немисни ўлдиришнинг ўзи даҳшат-ку. Мен уйда ойим туриб олганида ҳам қўрққанымдан кўзимни чирт юмганманча товуқнинг бўйнидан чопардим. Сиз, ўртоқ лейтенант, нимага шу кўргиликни сотиб олдингиз?

— Йўқ, менга қолса хоҳламовдим.— Никитин қовоғини солиб, зажигалкасини ёқди-да, алангасига тикилди.— Хоҳламовдим. Буни гап билан тушунтириб бўлмайди. Тушунтириб ҳам нима қилдим?

— Ўзингиз хоҳлаб қилгандай бўлдингиз, ўртоқ лейтенант. Қамаб юборишса... взводнинг ҳоли нима кечади? Сизга ўрганиб қолувдик. Лейтенант Княшко ҳалок бўлди. Сиз эса манави ёмон фалокатга йўлиқиб ўтирибсиз. Биз нима қиламиз энди?

— Янги взвод командири юборишади. Уруш ҳам тугаб қолди. Ҳаммаси тез орада тугайди, Ваня. Ишончим комил.

Эшикнинг нариги томони қоронғи тундай тинчиди-қолди. Ушатиков полни ғижирлатиб юргани ҳам эшитилмас, гапирмасди ҳам. Никитин остонадан нарида ўзини, яъни взвод командирини қўриқлаётган Ушатиков мунғайиб турганини, тўсатдан рўй берган бу даҳшатга тушунолмаб юрак-бағри эзилаётганини кўз олдига келтирди.

«У ўрганиб қолувдик деди-я,— кўнглидан ўтказди зажигалкасини беихтиёр ёқиб-ўчираркан, маъюс тортиб.— Ҳа, ўзим ҳам ўрганиб қолувдим, сизларга жуда ҳам ўрганиб қолувдим!»

Икковлари чурқ этишмасди. Шунда Ушатиков бирдан қаттиқ бурин тортди-да, майдончадан олдинга қараб юрди. Хонага унинг саросимали шивирлаши эшитилди:

— Ўртоқ лейтенант, нимани чириқлатаяпсиз? Қўлингиздаги қуролмасми?

— Йўқ, Ваня, зажигалка. Жуда ҳам чекким келяп-

ти. Сигаретам тамом бўлибди. Сизда чекишга бирор нарса борми?

— Ё, тавба!— деб юборди Ушатиков. Чамаси у белига ҳам уриб қўйганга ўхшарди.

— Мен бўлсам нима чириқлаяпти, қўлингиздаги тўппонча эмасмикин, деб ўйлабман. Хаёлимга тагин аламингиздан ўзингизни отиб қўйсангиз-а, деган фикр келувди! Ё худойим-а, менда чекишдан бор. Ўлжа сигарета. Нақ бир пачка...

— Мумкин бўлса эшикни очсангиз. Менга бир неча дона беринг.

— Нега илгарироқ айтмадингиз? Мен ҳозир... Илгарироқ айтганингизда-ку, мен албатта... Ҳозир калит солай, фақат секинроқ гапиринг, ўртоқ лейтенант, хўпми?..

— Очинг.

Калит секин гижирлаб айланди, сўнгра эшик очилиб юқорисида юлдузлар ёғдусидан мовийроқ кўринаётган думалоқ дарчаси бор қоронғи пиллапоё майдончасидаги Ушатиков Никитин томон эран-қаран юрди. Никитиннинг кўзи уни аранг илғади. Ушатиков тафт-ли қўлидаги сигарета пачкасини Никитинга тутқазаетиб хижолатли гўлдиради:

— Нега илгарироқ айтмадингиз-а! Мен чекмайман. Шунақа номига, олифтагарчиликка олиб юраман. Кўпчиликдан қолмайин, деб. Пачкаси билан олаверинг. Менга керак эмас...

— Раҳмат.

Никитин сигаретани пайпаслади, зажигалка алангаси ёш Ушатиковнинг ҳайрат тўла юзини қизғиш кўрсатарди. Ушатиков ниманидир кўрмоқчидай кўзларини пирпиратар, ингичка бўйни янаям чўзилиб, гимнастёркаси ёқавайрон эди. Пиллапоёнинг тор майдончаси дим, пастки қаватдан ҳам ҳарорат кўтариларди.

— Балки биргалашиб чекармиз, Ушатиков,— деди Никитин. Кейин Ушатиковда соқчи учун зарур бўлган қурол кўрмай кулимсираб сўради.— Хўш, автоматингиз қаерда? Нега мени қуролсиз қўриқлаяпсиз?

Никитин сигаретасини ёндириб олса ҳам зажигалкасини ўчирмай, Ушатиковнинг юмшоқ лабларига қаради. У ҳозир анча қувноқ ва хотиржам кўринарди.

— Автоматим бурчакда... кечирасиз, ўртоқ лейтенант,— гудранди Ушатиков. Этикли оёғи товуш чиқар-

маслигига ҳаракат қилиб, пича тургач, гапни бошқа ёққа буриб юборди:— Немисларнинг бу мушуги бўлмағур экан, кеча пастдан чиққанидан бери полда ётибди, лекин ўзимизнинг мушуклардай хўриллаб уйқуни уряпти, шайтон, жуда парвойи фалак. Мендан ҳеч айрилмайди,— Ушатиков мулойим ҳолда қўшимча қиларкан, оёғи тагига қараб қўйди.— Ўзича ҳур-ҳур қилиб ётибди. Худди қариндошини топиб олгандай тинч. Шу ерда у билан биргаман, босиб олмайин, деб қўрқаман ҳам.

Никитин мушукка қиё ҳам боқмай, сукутда зажигалкасини Ушатиков сигарета ёндириб олиши учун тутди-да, кейин ўчирди. Икковлари анча жим қолишди. Туннинг барча уйқуда бўладиган бундай пайтида уйдан ҳеч қандай шарпа эшитилмасди.

— Ё худойим-е, ё худойим-е,— Ушатиков йўталини аранг босиб, ғамгин шивирлади.— Қўрқмаяпсизми? Эрталаб нима бўларкин-а, ўртоқ лейтенант?

— Мен урушдан олдинги йилларда қаердадир, Ваня, қилган ҳамма ишларингга жавоб ва ҳисоб бериш керак, деган сўзларни ўқигандим. Ҳа, ҳаммасига. Тушундингизми, Ваня? Илгари мен бунга ишонмасдим.

— Қанақасига бундай бўлиши мумкин?— хўрсинди Ушатиков тушунмаганидан хижил бўлиб.— Мабодо одам фақат яхши иш қилган бўлса-чи? Унда нимага жавоб бериши керак? Вой худойим-ей, вой худойим-ей.

Улар яна жимиб, сукунат чўмган уйда сигарета чека бошлашди. Урталарида очиқ эшик остонасигина бўлиб, Никитин ичкарида эшик кесакисига елкасини суяб турар, Ушатиков пиллапоя майдончасида эди. Қоронғиликда икковларининг ҳам сигареталари чўғланиб, кули кўпаярди. Ана шу улфатчилик ҳозирги вазият нечун қалтислигига қарамай, икковларини ҳам бир-бирларига яқин қилиб қўйганди.

— Ўртоқ лейтенант, эшитяпсизми?— Ушатиков сигаретасини тортганди, чўғи юзини ёритди. Кўзлари кўкимтир пирпираб, сигаретаси ҳам сўна қолди.— Доимо шундай...— у бурнини тортиб, гапини тамомлади:— Постда турганимдан бери шуни эшитаман...

— Нима... Нимани гапиряпсиз, Ушатиков?— сўради Никитин бепарво.

Ушатиков шундан кейин сўзларни ямлагандай шошилиб шивирлади:

— У оёқ учида эшик олдига келиб, гўё уни тимда-лайди, кейин нари кетиб, эшитиб қолишмасин, дегандай юм-юм йиғлайди, мен бўлсам жуда сезгирман... Комбат уни ташқарига чиқармасликни буюрди, у бўлса хонасидан чиқишга чўчийди, ўртоқ лейтенант, унга нимадир керак. Немис қиз тийраккина, чаққонгина бўлса ҳам биздан нақ махлуқдан қўрққандай. Эшит-япсизми, ўртоқ лейтенант, эшикни тимдалаётганга ўхшайди-а?

«Эмма, Эмма!» — деди Никитин ичида ўртаниб. У Эмманинг қоронғидаги эшигига тикиларкан, юзи ловуллаб, чаккалари қизиб, сирқираб кетди. Эрталаб ўзини Гранатуров қамоққа олиб, Таткин бекамар, бепогон ҳолда ҳайдаб келаётганида, пиллапоядан бу ёққа кўтарилганида эшик тирқишидан оқ бир нима лип этганини, сўнгра эшик ёпилгани, ичкаридан кимдир қўрқа-писа қулфлаб олганини эслади. «Ҳа, ўша хонада... Эмма шу ерда, ёнма-ён, бу ўша...»

Никитин қамоққа олинганидан бери болохонада Эммани бемалол ўйлаб ётмаганди. Нега деганда, бугун эрталаб қилган иши турганда бошқаси хаёлга келармиди. У Гранатуровнинг овозини эшитгандай бўлганида Эммани эслар, Гранатуровнинг шубҳаларига қўшилмай, инкор этар, шунда Эмманинг носиллиқ лаблари, жилмайганича қия очилган, «Вадим» деган русча исми хурсанд ва ҳайратланган ҳолда ҳижола-рга бўлиб айтганида ялтираб кетган намхуш тишларининг заиф таъмини сезгандай бўларди... Бироқ қотоғон қилинган, ҳеч кимга рухсат этилмайдиган, муқаддас қонунларга сиғишмайдиган қандайдир ишларга қўл текизгандай ўша заҳотининг ўзидаёқ Эммага алоқадор бу ишларни унутиб, хаёлидан чиқариб ташлар, урушнинг ўзи ҳам унинг бунақа ишлар билан шуғулланишига йўл бермасди.

— Меженин яқингинада Зикинга ёлғон-яшиқларни гапирувди, ўртоқ лейтенант, — Ушатиков хижолат тортиди, — гўё сиз немис қизни айлантираётганмишсиз. Ёлғонниям ямламай ютди. Қаёқдаги нарсаларни гапирди-е...

— Йўқ, Меженин алдамаган, — деди Никитин тўсатдан. — Мен у билан танишман. — Сигарета чўғланиб, Ушатиков гўлдираб қолди. У сигарета тортарди.

— Буни қанақа тушунса бўлади? Ўртоқ лейте-

нант... Ўртоқларингда севги борми? Ё худойим-е... Чинми ё ҳазилми? Бу қанақаси бўлди ўзи?

— Билмадим.

Никитин яна ғалати аҳволда қолди. Ҳа, албатта, Эмма пастдаги ўқ овозларини, шовқин-суронларни эшитган, кейин эшик тирқишидан Никитин камари ва поғони ечиб олинган ҳолда пиллапоядан ҳайдаб чиқилаётганини кўрган, эҳтимол ўшанда бу ишларга мен сабабчи бўлдим, деб ўтақаси ёрилгандир. Энди эса ёлғиз ўзи хун бўлиб, гоҳо-гоҳо эшикка яқин келиб, очишга ботинолмаётган бўлса ажаб эмас. Негаки пиллапоя майдончасида соқчи ваҳимали турар, Эммага нима гаплигини биронта одам тушунтирай демасди. Никитин ҳам Эммага алоқадор нарсаларни, чунончи, икковлари бирга бўлганларини ўйламай эсидан чиқаришга уринганини, шу тариқа ўзига ҳам, Эммага ҳам жабр қилганини («комбат уни ташқарига чиқармасликни буюрди») фаҳмлаб олди.

— Ушатиқов,— деди Никитин бирдан ботиниб. У ҳозир нима иш қилаётганини яхши билиб турарди.— Ушатиқов, менга қаранг, бу сизга илтимосим,— давом этди Никитин,— мабодо хўп десангиз... Немис қизнинг бу ишга сираям дахли йўқ. Бироқ у ҳаммасига ўзим сабабчиман, деб ўйлаётган бўлса керак. Мен у билан гаплашишим, тушунтириб қўйишим керак. Тушуняпсизми? Унинг эшигини аста тикиллатиб, гаплашаман. Овозимизни чиқармаймиз, ҳеч кимни уйғотиб юбормаймиз. Гапимни тушуняпсизми?

— Унда нима... ўртоқ лейтенант, мен нима қиламан?— Ушатиқов шошилмай қадам босди.— Мен ҳар ҳолда соқчиман-ку. Уставни менга ўзингиз ўргатгандингиз. Энди ўзингиз... бузишга руҳсат қиласизми?

«Ҳа, бу Ушатиқов жуда ажойиб ва содда йигит-да! У мenden кечирим сўрапти шекилли?»

— Тушунинг, Ушатиқов, мен ҳеч қайга қочиб кетмайман, сизга энг кераги шу! Қочадиган жойим ҳам йўқ! Бошқасининг аҳамияти йўқ. Менга ишонасизми? Ё ишонмасизми?

— Наҳотки сизга ишонмасам, ўртоқ лейтенант?— Ушатиқов шошилишч ризолик билан жавоб қилса ҳам товушидан ишонқирамайроқ тургани сезиларди.— Немис қиз билан алоқангиз борлигини билмовдим, сираям хабарим йўқ эди...

— Бу керак, Ушатиқов, жудаям керак. У билан гаплашмасам бўлмайди. Ҳозир гаплашишим зарур.

Никитин зажигалкасини ёқиб, пиллапоя томонга қаради-да, остонадан ўтиб, рўпарадаги ёпиқ эшик сари юрди. Сўнгра зажигалкаси алангасини акс эттирган эшикни аста тиқиллатди-да, шивирлаб: «Emma, komm zu mir»¹, деди. Бироқ ичкаридан садо бўлмади, шитирлаш ҳам, қадам товушлари ҳам, бировнинг нафас олиши ҳам эшитилмади. Никитин шундан кейин яна тиқиллатиб, овозини пича кўтарди:

— Эмма, бу менман... Вадимман, Эмма...

Баногоҳ пастроқдан бўлса керак, ҳиқиллагангами, пиқ-пиқ йиғлагангами ўхшаш овоз эшитилди. Кейин овоз кучайгандай ва эшик томон яқинлагандай туюлди, бироқ калит иккинчи марта буралавермади. Никитин қўлидаги зажигалканинг хира алангаси пиллапоя елвизагида иланг-биланг қиларди. Эшик қия очилганидан зажигалканинг ўчай-ўчай деяётган алангаси Эмманинг қўрқув босган кўзлари, юзининг бир томонга беўхшов тушган сочини ёритди. Гўё йўлакдан совуқ келаётгандай Эмма иккала кифтини ушлаб олган, юмшоқ лаблари-ю, қошлари титрар, йиғлагани сезилиб турарди. У Никитиннинг кўзига хаста, ночор ва хунук кўриниб кетди. У шундан кейин чала соқовдай немисчалаб, керакли гапини тушунтиришга уринди:

— Emma, alles... alles... alles gut...²

Эмма бўшациб кетгандай юзини кўтараркан, томоғи кўринди. Кейин бошини чайқаганича йиглаб, шивирлади:

— Herr Leutnant... Vadi—im! Alles sehr schlecht, sehr schlecht!³

Бензини тугаган зажигалканинг алангаси пасайиб, кейин ўчди. Никитин зажигалкани ёқмоқчи бўлганди, бироқ учқун сачради-ю, пиликни қизартирди, кейин лоп этиб ёндию ўчди. Никитин сўкиниб қўйди.

— Жин урсин, бензини тугабди!

— Ўртоқ лейтенант... менда бор, — гўлдиради ёнида турган Ушатиқов. — Олинг.

Никитин зажигалкани оларкан, пайпаслаб, унинг

¹ Эмма, бу ёққа кел.

² Эмма, ҳаммаси... ҳаммаси... ҳаммаси жойида.

³ Ҳаммаси жуда ёмон, жуда ёмон.

Ўлжа зажигалка эканлигини билди. Австрияда артиллерия снаряди шаклида ишланган бунақа жажжи за- жигалкалар Никитиннинг взводида Берлинга кирмас- ларидан олдиноқ пайдо бўлганди. Никитин зажигал- кани олса ҳам ёқмади-да, гўё ҳозирги аҳволида буйруқ беришга ҳақи йўқлигини унутгандай овозини баланд- латмай топган чорасини гапирди:

— Менинг хонамда гаплашсак яхши бўларди. Шу- ниси маъқул, Ушатиков. Мабодо бирор нарса бўлса... ё Гранатуров келиб қолса, хабар қилинг... қаттиқроқ йў- талаиб қўйинг... Сизни хижолат қилмоқчимасман. Ту- шуняпсизми?

Ушатиков ҳам қоронгиликдан муғамбиргина ши- вирлади:

— Уртоқ лейтенант, шу ердан туриб пастдаги тик этган товушни эшитаман. Нақ итдай сезгирман. Кўн- гилни тўқ қилаверинг. Бир нима бўлса ишора бераман.

— Эмма...— шивирлади яна Никитин зажигалкани ёқмай (икковларининг башараларини Ушатиков кўри- шини хоҳламасди), қиз унсиз турган хона эшигини очди. Унинг белидан пайпаслаб, латиф қўлини топди. Қиз ҳам йигитнинг қўлини маҳкам чангаллади. Ни- китин Эммани авайлабгина ўз хонасига бошларкан де- ди:— Emma, Komm su mir! Komm zu mir! Ruhig, Emma!..¹

— Vadi-im...

Ун тўртинчи боб

Ушатиков эшикни устидан ёпиб, калитни бураши биланоқ икковлари сабрлари чидамай бир-бирларига отилишди. Улар бир-бирларини оғушларига босишар, берилиб ва ютоқиб ўпишишарди. Эмма оҳиста йиғлар, бўса оралиғида ҳамон: „Vadi-im, Vadi-im...“ дейишини қўймасди. Никитин бўлса Эмманинг кўз ёшлари таъми, ёноқларига тегаётган пахмоқ сочини сезиб ту- рар, ўзи ҳам лабини унинг лабидан аранг айириб, ўзига ҳам тушунарсиз нималардир дер, нафасига қиз- нинг ҳароратли, нотекис чиқаётган нафаси уриларди. Шунда хаёлидан, нимаики бўлиб, бошига ҳар қанақа

¹ Эмма, бу ёққа кел! Бу ёққа кел! Секин, Эмма.

ишлар тушса ҳам ҳозир ихтиёрим ўзимда эмас, ўзимни тўхтатишга ожизман, деган қатъий фикр олисдан кучли шамол тўзгитиб келаётган учқунлардай парпираб ўтди. У гўё Эмма билан кўпдан буён, бироқ онда-сонда учрашиб юргандай лабларига, оҳиста чиқаётган овозига, ҳар бир ҳаракатини илғаб турган кўзларига талпинар, бу лаззатни у тотиган, у қалбига ҳам яқин эди.

— Эмма, жонгинам,— шивирлади Никитин Эммага бағридан чиқармай. У қизнинг чеҳрасига тикиларди-ю, бироқ қоронғиликда кўролмасди.— Бу нимаси ўзи? Сенга нима бўлди? Сен билан мен-а? Мен рус офицери, сен бўлса немис қизисан. Менинг сира ҳам ҳақим йўқ ахир, Эмма, жонгинам... Мен буларнинг барини бир эрмак деган эканман... Шунчаки бўладигандай, билдингми? Бу шунчаки эмас, Эмма, шунчаки эмас...

Эмма Никитиннинг бўйнидан қучиб, кўз ёшини унинг ёноғига артди.

— Vadi-Im, ich sterbe... Ich liebe dich. Ich liebe dich von ganzem Herzen. O, was wird mit uns weiter?¹

Никитин бу „wird“ ва „weiter“ деган сўзларни унутмаган, немисларнинг қуролларидаги („Gott mit uns“)² деган тамғаларга кўзи тушганидан Эмма ҳозир нимани сўраганини билиб олганди.

— Қанийди нима бўлишни билсам...— гапира бошлади Никитин дам шивирлаб, дам паст овозда.— Агар ўзимни қаёққа жўнатишларини билганимда ҳам қўлимдан нима келарди-ю, ўзинг нима қила олардинг? Умуман нима ҳам қила олардик?— Никитин беихтиёр русча гапираётганини сезиб тўхтади-да, эсига Гейне шеърини мактабда ўқиганида ёдлаб қолган бир сатри тушди:— Ich weiß nicht, ich weiß nicht!..— Эмма унинг бўйнидан қучганича жим турарди...— Сен бу ерда, Кёнигсдорфдасан, мен бўлсам Москвада, Россиядаман... Биз сиз, немислар билан урушяпмиз. Қани энди сен Россияда яшасангу, сени ўша ерда учратиб қолсам. Мен фақат сени учратишни истардим... Сени севсам ҳам керак, гапимга тушуняпсанми. Эмма, жонгинам?.. Сени севсам ҳам керак...

¹ Вадим, мен ўламан... Сени яхши кўраман. Жонимдан яхши кўраман. О, кейин ҳолимиз нима бўлади?

² Худо бизга ёр.

— O, Vadi-im, mein Lieber... Warum Rußland? Warum?

Эмма титроқ бармоқларини Никитиннинг бўйнидан олди, нозик-ниҳол вужуди ҳам Никитиннинг бағридан сирғилиб чиқди. Эмма полга чўкиб пешанасини Никитиннинг оёғига қўйди, Никитин эса гангиганидан тиши сўзга келмай, илдам уни ердан узиб, шунақанги меҳр билан оғушига тортдики, қизнинг вужуди вужудига бутунлай сингиб кетгандай бўлди. Улар бир-бирларининг оғушларида қимир этмай туришар, Никитин бор оламни унутганича қизнинг кўз ёшларидан нам бўлган шўртанг лабларини сўра-сўра унга ҳали тушунтиролмаган нарсаларини сўзсиз тушунтирмоқчи бўларди.

— Эмма, Эмма,— Никитин рўпарасидаги қиз юзини кўриш учун унинг ёноқларидаги тўзиган узун сочи ни суриб, бошини ҳам орқага тортди,— шундай бўлиб қолгани учун мени кечир. Бундай бўлишини билмовдим. Эрталаб кириб келганинда бутунлай бошқа нарсани ўйловдим! Айб менда. Қайси биримиз айбдорлигимизни ҳам билмайман. Йўқ, гап бунда эмас, бунда эмас.

— Vadi-im, uch liebe dich, ich liebe, ich liebe!..

Эмма Никитинни бағрига маҳкамроқ босаркан, тиззаси қалтирарди. Шундан кейин оёғи чалишиб, гавдасининг оғирлиги тушиб, Никитинни пастга торта бошлади. Эмма ўзига тушунарсиз бўлган русча сўзлар, Никитиннинг бунчалар дилдан суйиб, эркалаётганидан эриб, завқланиб ва юраги орқасига тортиб кетгандай, гўё у билан бирга ерга йиқилаётгандай бўларди, бу билан гўё сенинг ихтиёрингдаман, демоқчи эди. У қўллари билан ҳам Никитинни пастга қараб тортаркан, хонани босган бениҳоя сокинликда шивирларди:

— Vadi-im... Mein Lieber... Vadi-im...

Никитин Эмманинг силаб-сийпалаб, тўхтовсиз шивирлаши таъсирида сархуш экан, бирдан бир неча қадам нарида,, пиллапоё майдончасидаги эшик олдида Ушатников уларни қўриқлаб турганини, бунни эсдан чиқармаслик лозимлиги эсига тушиб ҳушёр тортди. У

¹ Оҳ, Вадим, севгилим... Нимага Россия? Нимага?

Эмнанинг қўйи эгилган кифтларидан маҳкам ушлаб гапираркан, ўзининг овози ҳам қулоғига аранг кирарди:

— Эмма, ҳозир бундай қилмаслигимиз керак. Ҳожати йўқ. Гаплашишимиз керак холос. Эмма, бу ёққа ўтир. Бу ёққа, дераза рафига. Бу ер қулайроқ. *Nehmen Sie Platz, Emma. Bitte, Emma...*

Никитин Эммани қучганича дераза олдига бошлади. У қизни дераза рафига ўтқазганди, Эмма нима қилмоқчилигини тушунмади шекилли, кафтини топиб олиб, ўзининг очиқ ва силлиқ сонига босди-да, ҳарир матодан тикилган кўйлагини белигача оҳиста кўтара бошлади. Никитин ҳам қўлини олмай қизнинг илҳақ лабларидан ўпаркан, икковларига нималар бўлаётганига ақли бовар қилолмай кўзларигача юмилиб кетди.

— Эмма, Эмма...

— *Vadi-im, ich liebe dich, ich liebe...*

— Менга қара, Эмма,— деди Никитин ўзини соф тўлқин оғушида қолгандай сезиб.— Бу ерда бир иш бўлди, уни сен билмаслигинг керак. Чунки бунга сира ҳам дахлинг йўқ. Бунга сен мутлақо айбдор эмассан. Мутлақо. Қўрқмасанг ҳам бўлади. Тушундингми? Мен кетишим керак... яъни, эрталаб бу ерда бўлмайман. Шунақа бўлиб қолди. Мен лейтенант Княжкони жуда ҳам яхши кўрадим. Нима иш қилиб қўйганимни ўзим ҳам билмайман. Энди сени ҳам бошқа кўролмасам керак. Кёнигсдорфга яна қачон кела олишимга сира ақлим етмаяпти! Штраф батальонида жон сақлаш, ҳаммасини бошидан бошлаш керак. Майли... Барибир Сталинград, Днепр ёки Берлиндагидан баттар бўлмайди-ку! Уруш тугаяпти, буни мен ҳам биламан, тушуняпсанми? Кёнигсдорфга энди бошқа келолмаслигимни ҳам биламан! Мен сени яхши кўраман, Эмма. Буни сезсам ҳам... нима қилишимни билмаяпман. Шунақа бўлиб қолди, Эмма. Бундай бўлишни билмовдим.

— *Vadi-im! Ich verstehe nichts! Wozu Stalingrad? Wozu Berlin?*¹

¹ Вадим, ҳеч нимани тушунмаяпман! Сталинграднинг бунга нима алоқаси бор? Берлиннинг нима алоқаси бор?

У дераза рафидан энгашиб, негадир бурнини йигит бурнига ишқаркан, тафтли соч даҳанини қитиқларди. Эмма қаҳвали патнис билан муғамбирона жилмайганича кириб келган ўшал субҳидамда ҳам сочидан ана шундай хушбўй ис келганди.

— Wozu? Wozu? Sprich Deutsch! Ich verstehe nichts!¹

— Ich weiß nicht, was soll es bedeuten, — деди Никитин хаёлига келган ва ўзи ўрганиб олган жумлаларни ишқатиб.—Мен мактабда ёд олган шеъримни эслаганим ёдингдами? Саккизинчи синфда ёдловдим шекилли. Ўшанда немис тилидан «аъло» олмоқчи бўлгандим. Сен бўлсанг бу шеърни билмайсан. Гитлер Гейне китобларини гулханда куйдирган. Сизларни фақат Гитлернинг „Mein Kampf“ ини ўқишга мажбур қилишганини биламан...

— Hitler?—Эмма шундай дея пешанасини Никитининг кўксига босди. —Hitler ist ein Wahnsinniger! Das ist ein bösez Alpdruck! So sagte mein Vater, als Hitler den Krieg gegen Rußland losbrach. Aber wenn nicht dieser furchtbarer Krieg, so wäre ich bir nicht begegnet! So wärest du nicht nach Königsdorf gekommen. Verzeihe mich, wenn ich ungeschickt gesagt habe!²

— Мендан нимага узр сўраяпсан?— деди Никитин Эмма шоша-пиша гапиргани учун айрим сўзларнигина тушуниб.— Уруш сенга боғлиқ эмасди. Эмма, менга қара...— У яна қизнинг бошини сал орқага эгиб, ёш қалққанидан ялтираётган кўзларига тикилди.— Сенга асосий гапни айтганим йўқ. Сен билан... эртага бошқа кўришмаймиз! Мен ҳам сенинг бошқача хаёлларга боришингни, бўлган ишни шундайлигича тушушингни истамасдим. Сени жуда ҳам яхши кўраман, Эмма.

Сенинг урушга сира ҳам дахлинг йўқ. Ҳа, дахлинг бор, бироқ бутунлай бошқача. Гапимни тушунаяпсанми? Бу бутунлай бошқа нарса.

— Sprich weiter. Vm Gottes Willen, sprich!³

¹ Бунинг нима дахли бор? Қанақа? Немисча гапир! Мен тушунмаяпман.

² Нимага Гитлерни гапирдинг? Гитлер тентак! У ёмон, даҳшат! Гитлер Россияга уруш бошлаганида отам шундай деганди. Мабодо ана шу даҳшатли уруш бўлмаганида сен Кёнигсдорфга келиб қолмаган бўлардинг. Ўхшатиб гапирмаган бўлсам, мени кечир!

³ Гапиравер. Худо ҳаққи, гапир.

Эмма ўкиниб, бармоғининг учини Никитиннинг лабига текизиб қўйди. У гўё Никитиннинг гаплари маъносини ақли билан илғаб, тушуниб олаётганга ўхшарди.— *Vadi-im, ich höre. Du mußt Deutsch lernen, und ich werde Ruccisch lernen!*

— Мен гапимга тушунишингни жуда ҳам истардим. Сабр қил, шопилмасдан, дона-дона гапираман. Мен — *ich will...* гапимга тушунишингни истайман... Ҳа, бунинг немисчаси эсимдан чиқиб қолди... Лоақал бир жумла: сени унутмайман. Немисчаси қанақа бўлади? «Унутмайман». *Vergessen* — унутиш. *Nicht vergessen, nicht vergessen!* Тушуняпсанми?

— *Nicht vergessen?*—Эмма қайтариб сўради-да, бор вужуди билан чўзилиб, қоронғида рангпар кўринган юзини яқинлаштирди. У бармоғи учи билан Никитиннинг пастки лабини дам босар, дам тортарди.— *O, Vadi-m! Lerne Deutsch, lerne Deutsch. Russisch, Deutsch... Warum so? Ein Moment, Vadi-im. Komm, Vadim!*²

Эмма Никитиннинг елкасига таяниб, дераза рафидан сакраб тушди-да, қўлини қўймай, болохонанинг қоронғи томонига, бурчакроққа судраб қолди. У ерда эса «Жи-им» деб шивирлаб тўхтатганида, Никитин стулга қоқилиб кетувди, бундан тумбочка ёзув столига урилиб тарақлади. Никитин взводи шу уйга жойлашганидан кейин ана шу столда пластмассадан ишланган ёзув асбоблари, соябонли ва муми эриб тушган йўғен шам, хилма-хил қаламлар турган целлулоид стаканча, мактаб ўқувчисининг китобларидай тахлаб қўйилган дарсликларни кўрганида унга илк марта эътибор берганди. Никитин ўзлари эгаллаган хона Куртга қарашли эканлигини эндигина билиб олганди.

— *Vadim, nimm Platz. Bitte, lies, mein Lieber!*³

Никитин қиз уни болохонанинг манави бурчига, яна тагин Куртнинг ёзув столига нега судраб келгани, тортмаларни бесабр титкилаб, нималарнидир қидираётгани сабабини тушуна олмасди. Эмма гугурт чақди. Гугурт қизнинг ҳовучи „*Vadim, nimm Platz*“ — деган

¹ Эшитаяпман. Сен немисча ўрганишинг керак. Мен бўлсам русча ўрганаман.

² Рус тили, немисча — нимага бунақа дейсан? Бу ёққа кел, Вадим.

³ Вадим, ўтир. Жонгинам, бемалол ўқийвер.

дай жовдираётган кўзларини ёритди. Никитин барини фаҳмлаганидан, индамай стулни суриб ўтирди. Эмманинг ҳовучидаги гугуртни шамнинг эриган муми орасидаги пилигига текизиб ёқди. Эмма шундан кейин нафасини ростлаб, стол ёнидаги сирилган бахмал эскириб кетган креслога чўкиди-да, гугуртни пуфлаб ўчириб, оқ қоғозга зимдан қаради.

— Vadim, Russisch, Deutsch. Bitte, ich schreibe Namen: Vadi-im, Emma...¹

Никитин ён томондан Эмманинг юзи, немисча ҳарфлар билан исмини аниқ ва йирик қилиб ёзаётган қаламига қарар, қизнинг қоши, қимтилган лаби, пучуқроқ бурни теварагидаги сепкиллари кўриб турарди. Қиз „Vadim“ сўзининг тагига юлдузча солиб, ўраб қўйди. Кейин „Rußland“ нариги томонига „Emma“ сўзларини ёзиб, кичкинагина доира ясади, тагига „Vögnisdorf,“ қўшимча қилиб, икковини бирлаштирувчи чизиқ тортди ва устига: „Ich liebe dich“ деган учта сўзни қоралади.

— Vbersetze²,— деди Эмма ўтиниб.

— «Сени яхши кўраман»,— жавоб қилди Никитин.

Жилмаяётган Эмма кўм-кўк кўзларини чақнатиб Никитинга қалам тутди.

— Schreibe Russisch.

Никитин ҳам унинг сўзлари ёнига «сени яхши кўраман» жумлаларини ёзди. Эмма русча ҳарфларни бармоқларини юргизиб, узоқ ва эринмай томоша қилди, кейин немисча ва русча сўзларни солиштираркан, юраги тошиб шивирлади:

— Ich... und Ruccisch?

— Мен,— жавоб қилди Никитин.

— Liebe?

— Яхши кўраман.

— Dich?..

— Сени... „Ich Liebe dich“ «Мен сени яхши кўраман». Такрорла, Эмма. Мен сени яхши кўраман.

— Мен сени ях-ши кў-ра,— ҳижжалаб, шошилмай талаффуз этди қиз,— кў-ра-ман...

¹ Марҳамат, мен исмларни ёзипман: Вадим, Эмма.

² Таржима қил.

— Ҳа, мен сени яхши кўраман. Мен яхши кўраман.

— O, Vadim, ich lerne Russisch!¹ Эмма нотаниш русча сўзларни айта олишидаи суюнганидан кулиб юборди. Шунда чехраси ёришиб, яна сўниқди. Du fährst nach Rußland. Ich bin traurig. Ich sterbe. Tob²,— деди-да, иккита сўроқ аломати билан исмларини бириктириб турган чизиқни ўчириб, тагига қўш суяк кесишган калла суяги суратини солди. Сўнгра Никитиннинг пинжига тиқилиб, ёноғини чаккасига суркади. Никитин эса унинг киприклари пирпираётганини сезиб турарди.

— Tod,— шивирлади у.— Du fährst, und ich sterbe... Tod... Wie Russisch, Russisch?..

— Ўлим,— жавоб қилди Никитин. Фронгда гоҳо батареясига немисларнинг «Todenkopf», «Tobenkampf-division» деб аталган қисмлари қарши турганини кўрганди.— «Ўлим» сўзининг русчасини билиб нима қиласан?

— Қуюн?³— Эмманинг пирпираётган киприклари Никитиннинг чаккасига тегиб қитиғини келтирди.

— Ҳа, бу ёмон сўз, Эмма,— деди Никитин.— Мен уруш деган нарсадан нафратланаман. «Ўлим», «ҳалокат», «қаҳрамонларча ҳалок бўлди» дегандай... Буни эслаб қолишингни истамайман. Яхшиси, бошқасини эслаб қола қол. Маъқулми? Эслаб ол. Мен ҳозир ёзиб бераман.

Эмма унинг гапига қулоқ солиш билан лабларига ҳам тикилар, қоғозга, ундаги аҳволи жуда ҳам танглигининг рамзи бўлган мудҳиш суратни устидан тез ўчириб ташлаётган қаламига ҳам қарарди. Никитин қоғоз ўртасига «Кўришгунча», кейин бир қатор ташлаб, чап томонига аллақачонлари мактабда ўрганиб олган: «Auf Wiedersehen!»ни ёзди.

— Kein Tod. Nicht Tod. Ntsht vergessen, nicht vergessen⁴,— деди Никитин.— Ҳеч ким ҳеч нима бил-

¹ Мен русчани ўрганаман.

² Сен Россияга кетасан. Мен чидалмайман. Уламан. Улим.

³ «Смерть», «смерть» сўзлари алмашиб келгани.

⁴ Ҳеч қанақа ўлимнинг кераги йўқ. Керак эмас, унутмайман. унутмайман (бузиб айтилгани).

майди. Бу ёғи қанақа бўлишини икковимиз ҳам билмаймиз. Мен урушда бир неча марта жон олиб, жон берганман. Auf Wiedersehen тушуняпсанми, Эмма? Ҳижрон—ўлим эмас. Уруш тугаб қолганида ўлимдан гаплашмаслигимиз керак. Имкон топилди дегунча келиб кўраман, Эмма.

Никитин оғзидан чиқаётган сўзларнинг ярим-ёртисига ҳам ишонмасди. Фронтда уч йилдан бери вазият бирдан ўзгариб кетиб, ҳар қандай кўргуликларга кўникиб қолганига қарамай, мўъжиза рўй бериб, оламда нима ишлар бўлмайди, деганларидай, йўли яна Берлинга тушиб қолишидан ҳам умидини узмаганди. Берлинга келса бир соатгами, икки соатгами, бир суткагами Кёнигсдорфга кириб ўтар, бу ҳар қалай аҳтимолдан холи нарса эмасди. Шундай бўлса ҳам қайтиб кўришолмасликларини билиб турганидан тобора изтиробга тушар, наинки фақат тасодифий вазият эмас, балки дахли бўлмаган қандайдир зўр сабаб айираётганди-да.

— Қандай бўлмасин, сени кўришга ҳаракат қиламан, Эмма, — деди Никитин далда бериб. — Демак, кўришгунча. Мен буларни сира ҳам унутмайман. Россиямизда бирор ёққа кетаётганда: «Кўришгунча хайр... мени унутма!» — дейишади. Мана қара, ёзьялман, Эмма...

Никитин «мени унутма» деган сўзларни ёзаркан, Эмманинг жиққа ёш кўзларида шам ёғдуси аксланаётганини кўрди. У Никитиннинг сўзларига тушунмаганди. Шундан кейин Никитин Эмманинг нозик қўлига ёпишиб, бемажол бармоқларидан ўпаркан, деди:

— Мен билиб қўйсанг, дейман. Сени унутмайман, мени ҳам ёдингдан чиқарма.

Никитиннинг сўзларини Эмма чала эшитар, бошини орқароққа ташлаб, кўз ёшларини сездирмасликка уринар, киприк қоққани ҳам қўрқарди. Никитин шундан кейин Эмманинг беҳол кафтини авайлабгина юқорига қаратди-да, юзига жилмайиб қаради:

— Эсингдами?

— Мен сени яхши кўраман, — деди у дона-дона қилиб. Шундан кейин бутун вужуди титраб, бошини эгди-да, бўш қўли билан стол тортмасидан тоза қоғоз олиб, бамисоли дастрўмолдай олдин ўнг, сўнгра чап

кўзига боса-боса юзини пана қилди. — Was wird mit uns?¹

— Жонгинам, кўҳлигимсан, Эмма. Мен ҳеч қачон билмасдим, билмасдим, ишонмасдим. Ҳамма немислардан нафратланардим. Немис аёллари кўзимга қанақа кўринганларини биласанми? Улар ё қўлида қамчиси бўлган бақалоқ кампирлар, ёки қўғирчоққа ўхшаш... золимлардай туюлишарди. Кўргани кўзим йўқ эди. Ҳаммаларини ёмон кўрардим... Кейин эса Пруссияда... Сен уларга ўхшамайсан, бошқачасан, Эмма, сени яхши кўраман...

— Вадим, сени яхши кўраман! О, Вадим! Warum? Warum mußt du nach Rußland fahren?²

— Нима «варум?» Гапингга тушунмадим, тушунмадим...

Никитин бирдан Эмманинг қўлини қўйиб юбордида, ҳушёр тортиб, эшикка қулоқ солди, қиз эса креслодан ирғиб турди. У нақ ўлимга ҳукм қилинган одамдай кўзларини чақчайтириб, шоша-пиша ибодат қилмоқчидай тақдир, уруш, муҳаббатга хўжайинлик қилаётган, на Никитинга, на ўзига нафи тегмаётган кимнидир қарғаётгандай кафтини лабига яқинлаштириб, нималарнидир шивирларди:

— Наҳотки Ушатиков бўлса?— деди Никитин хирллаб.— Нима гап?

— Уртоқ лейтенант...

Пиллапоя майдончасидан йўтал, безовта қадам товушлари эшитилди ва лаҳза ўтмаёқ яна: «Уртоқ лейтенант!»— деган овоз янгради. Никитин шу заҳоти апил-тапил ўзини бир чеккага олди.

— Нима гап? Ушатиков, тинчликми?

— Тезроқ бўлинг, ўртоқ лейтенант! Пастда қандайдир шовқин-сурон бўляпти!— Ушатиков шундай дея эшикни мушукдай таталади.— Алоқачилар негадир питиллаб қолишди. Уларга нима бўлганини тушунолмамапман. Қомбат келмаганмикин ишқилиб?

— Ҳозир, Ушатиков, ҳозир,— деди Никитин.— Эшикни очинг. Ҳозир.

Яқиндагина сокин биринчи қаватда шовқин-сурон кучайиб, безовта овозлар, этиклар дўпири, эшикларнинг кетма-кет қарсиллаб ёпилиши эшитиларди. Ана

¹ Ҳолимиз нима кечади?

² Нимага? Россияга нима учун боришинг керак?

шу югур-югурлар орасида кимнингдир: «Зикин, телефонга! Ўртоқ старший сержант, жанговар тревога! Аппаратга тезроқ!»— деб бақиргани аён эшитилди. Шундан кейиноқ кескин янграган ва барчани оёққа қалқтирган жанговар тревога болохонага ҳам етиб келди. Никитинга тревога қандай эълон қилиниши яхши таниш бўлгани учун бадани жимирашиб кетиб, хаёлига дарҳол: «Наҳотки немислар шаҳарга яна ҳужум қилишаётган бўлса?»— деган фикр урилди.

Никитин дераза олдига югургилаб келиб, ўрмон сари чўзилган тош йўлга қаради. Тонг отиб келаётгани учун ҳаво мовийсифат ҳолда ёришиб келар, юлдузлар чамани пастроқ тушгандай туюлар, кўл узра, қорайиб турган ўрмон чеккаси узра аранг чақнашар, кўлнинг нарёгидаги қорамтир майсалар орасидаги йўл ингичка кўринар, хуллас, ҳамма нарса субҳидам пайтидагидай сўлим, осойишта ва осуда эди. Ҳозирча шаҳарчада осойишталик, ҳаракатлар тинган, командалар эшитилмас, деразаларда чироқ ҳам кўринмасди. Фақат пастда, биринчи қаватдагина одамлар бир-бирларини йўқлашар, у ёқдан-бу ёққа югуришар, этиклар дўқилларди. Ушатиковнинг эшик ортидан шивирлаши ҳам тинмасди:

— Ўртоқ лейтенант, ўртоқ лейтенант!

Никитин шундан кейин қизга секингина деди:

— Эмма, сен кетишинг керак энди...

Эмма буни тушуниб, кўзида ёш ўзини Никитинга отди-да, бағрида сингиб кетгудай бўлди. У Никитиннинг бўйнидан маҳкам бошини эгиб, унга кучли қўрқув ва даҳшатда қолгани акс этган юзини қўйганича титроқ лабларини лабларидан узмасди. Никитин шунинг учун ҳам қизнинг тишларигача такиллаётганини сезиб турарди.

— Вади-им, Вади-им...— дерди қиз.

— Эмма, жонгинам... Сен кетишинг керак. Кўришгунимизча хайр, Эмма. Мен истардим, жуда ҳам истарди... Auf Wiedersehen Эмма... Куришгунча...

Никитин қизнинг майин, тўзғиган сочларидан ўпиб, елкасидан қаттиқ қучганича оёқлари чалишиб эшик олдигача олиб борди. У ёғи эсида яхши қолмаганди. Кўринмай турган Ушатиков эшикни пиллапоя майдончасига очиб қўйганидан ўрни қорайиброқ

турарди. Эмма ҳам ана шу қоронғиликда кўздан йўқолди.

Шундан кейин Никитин хонасига қайтди-да, беихтиёр стол ёнига ўтирди. У ҳарс-ҳурс қилиб олдидаги ёзувли қоғозга, шам алангасига қаради. Шам аранг ёнар, Никитин ҳар нафас олганида буралиб, ўчай-ўчай дерди.

Пиллапоядан кимнингдир югургилаб чиқиши, этикнинг қаттиқ дўқиллаши эшитилди, кейин: «Ушатиков, батареяга марш!» — деган команда пиллапоя майдончасини бошга кўтаргудай бўлди. Эшик ланг очилгани учун шам алангаси елвизакда ўчишига сал қолди. Шитоб билан кириб келган Гранатуровнинг ярадор қўли оппоқ дока билан бойланган бўлиб, уйқудан қолгани учун юзи кертган, қовоқ таглари қорайиб кетганди. Ҳаяжонда овози ҳам гулдираб чиқарди:

— Ҳой, Никитин! Ухламаяпсанми? Хўш, лейтенант, жанг қиламизми ё қамоқда ўтираверасанми? Эшитяпсанми? Ё эшитмаяпсанми? Хўш, нима дейсан? Нега бақраясан?

Никитин миқ этмай қўлида сигаретани эзганича ўтираверди.

— Нега бақраясан, деяпман? — ўшқириб берди Гранатуров. — Жанговар тревога! Бутун дивизияга! Бизнинг артполкка ҳам! Бу ердан тезда қўзғалиб, зудлик билан Прагага боришимиз керак! Танк армиясининг ихтиёрига берилганмиз! Мен тўғри штабдан келяпман. Прагада немисларга қарши қўзғолон кўтарилибди! Дивизиядаги рацияларнинг бари ёрдам беринглар, деган сигнал тутиб олишибди! Тушунарлими, Никитин? Жанубга борамиз! Прагага! Прагага!

Гранатуров ҳаяжонда, қизишиб кетгани учун хонанинг у бурчидан-бу бурчига юрар, ҳатто қувноқроқ ҳам кўринарди. Бўйнига осилган қўли юрганида силкинарди. Никитин эса чекилмаган сигаретасини эзгилаб ўтирар, Гранатуров бу сўзларни унга нима учун гапираётганлигини унча тушунолмас, нега деганда, кеча урушдан, батареядан, Гранатуровнинг ўзидан батамом узоқлаштирилган, маҳбус сифатида бу ёғи нима бўлишини кутиб ётганди.

— Шунақами? Кейин нима бўлади? Менинг ишим нима бўлади? — сўради хириллаб Никитин. — Мен нима қиламан, комбат?

Гранатуров каравот ёнида тўхтаб, қизариб кетган ўйноқи кўзларини чақчайтирди-да, энгашган кўйи бақриб берганди, Никитиннинг аъзойи бадани жимирлаб кетди.

— Тамом, Никитин! Худога шукур қил! Омадинг келди! Қутулиб қолдинг! Бошинг тошдан экан! Энг яхши тўп командирини сафдан чиқарганинг қолди холос! Уни ўлдириб қўймаганинг учун шукур қилавер! Ҳа, қутулиб қолдинг! Ўқинг қулоғига тегиб, яралабди, тушундингми? Тўптончадан тўп отгандан ҳам баттар отаркансан! Ҳа, баттар! Кейин ўн сутка қамоқда ётиб чиқасан! Дивизия командири сенга ўн сутка қамоқ буюрди! Мурувват қилди! Прага, Прагадан кейин ётиб чиқасан! Тушунарлими?

— Менга мурувват қилишнинг нима кераги бор, комбат?— деди Никитин қуруққина қилиб. Терлаган бармоқлари сигаретага ёпишган, қайноқ қони чаккасини зирқиратар, хаёли алғов-далғов бўлиб турганида нафасини аранг ростлаб, ичида деди: «Меженинни ўлдирмабманми? Ўқим тегмабдими? Ўн сутка қамоқми? Дивизия командири... Прагадан кейин ўн сутка».

Никитин индамас, нафас олай деса ҳаво етишмасди. У шифтга тикилар, шунда қандайдир ачимсиқ бир нарса томоғидан бўғиб туриб, қўйиб юборар, бутун вужуди қалт-қалт қилиб, ўзини эплотмаётганидан кўзларидан ёш оқаётган бўлса ҳам кулгиси қистаб турганини сезарди.

— Қулоғига тегибдими? Ярадор қилибман холосми, лаънатини... жазосини тортсин!

— Жим бўл, Никитин! Жазавани бас қил! Тур ўрнингдан, тур!— команда берди Гранатуров тишларини ғазабли ялтиратиб,— эсинг оғиб қолдими? Ё ҳаддингдан ошяпсанми? Урнингдан туриб, кўзингни оч!

Никитин эса жойида қимирламай ўтирар, кўз ёшлари юзини юварди.

— Бақирма, комбат,— шивирлади Никитин ҳиқиллаб.— Сабр қил... ҳозир, ҳозир ўтиб кетади. Уни ярадор қилибманми? Наҳотки? Бу кулгили. Менга энди барибир. Нима қилишим керак?

Гранатуров хонада у ёқдан-бу ёққа бориб келар, ҳар бурчакка етганида шартта орқасига ўгирилди.

— Эсинг жойида бўлса, аввало, манавинга қулоқ

оол! — У шундай дея бошлаб сўкинди. — Э, ҳамманганиям! Йўлда кетаётганимизда дивизия командири сени чақиртириб қолиши ҳам мумкин. Мен артиллерия полки командирига ахборот берганман, у бўлса дивизия командирига айтган. Энди гап шунақа бўлади, эсингдан чиқарма: мен сен эси паст аҳмоқни сақлаб қолдим! Сержант Меженин буйруғингни бажармаганидан кейин гижиллашиб қолгансанлар, сен қизишиб кетиб қуроол ишлатгансан, ҳозир пушаймондасан. Тушунарлими? Полк командири ёки дивизия командирига худди шунақа дейсан. Сен аҳмоқларни деб дивизия шаънига доғ туширмоқчимасман! Дарвоқе, Меженин бу гапни билади, у билан гаплашганман. Госпиталда гаплашганман. Тушунарлими, Никитин? Эслаб қолдингми?

— Йўқ, комбат, тушунарли эмас, — деди Никитин кўз ёшларини артиб. — Мабодо чақириб қолишса, Меженин билан тил бириктириб ўтирмайман. Ҳаммаси эсимда турибди, комбат. Агар у батареяга қайтиб келса ҳам икковимиздан биттамыз барибир судга тушишга мажбурмиз.

— Эсингни еганмисан, Никитин? Кимлигингни биласанми? Жиннисан, тентаксан!.. Принципларингни батареяда бошимга ураманми?! Оқ қўлқопда юриб жанг қилмоқчимисан? Бунақа яхши тўп командирини қайдан топасан?

— Қароримни ўзгартирмайман, комбат, — деди Никитин. — Уша-ўша. Ё у, ё мен. Мени ҳатто фронт қўмондони чақирса ҳам борини гапираман.

— Қани энди икковинг ҳам гумдон бўлсанглару, мен қутулсам! Уҳ, сиркаси сув кўтармасликларинг жонимга тегиб кетди. — Гранатуров дўриллаб шундай дея этиги билан бир тепиб эшикни очгач, пастга бақирди. — Ушатиқов! Лейтенант Никитинга қуроол, тасма, погонларини келтир! Тез! — Шундан кейин елкаси оша Никитинга қараркан, оҳистароқ овозда қўшимча қилди: — Ҳозирча батареяни қабул қиласан, Прагадан кейин у ёғи маълум бўлади.

Пастда, биринчи қаватда солдатларнинг югур-югур тинмас, эшиклар очилиб-ёпиларди. Қуроолларнинг шарақ-шуруқ қилгани келар, баланд овозлар ҳам чиқиб қолар, баҳорнинг ложувард субҳидами қўйнидаги ҳовли ва шаҳарча кўчаларида машина моторлари ҳам

пишқиришга тушганди. Старший сержант Зикиннинг дераза тагидан:

— Машиналар-р, батареяга!— деган командаси ҳам янгради.

— Маълум бўлса бўлар,— деди Никитин.— Охирги илтимосим, комбат, менга уч минут бир жойга бориб келишим учун рухсат берсангиз.

— Қаёққа бормоқчисан?

— Бу менинг шахсий ишим, комбат.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ҚЎМСАШ

Никитин кечаси алламаҳалда барга сигарета олгани тушди-да, қайтаётиб, лифтда бир хилдаги бўз ранг эшикларни кўрганида ўзи турган хонанинг номери ёдидан кўтарилганлигини эслаб қолди. Йўлакдаги нимқоронғиликда бу эшикларнинг ҳаммаси унга бир хилда кўринарди.

У хонадан чиқиб кетаётганида бош томонидаги кўк соябончали чироқни ёқиб қўйганлиги эсида эди. Ана шу белгини яхши эслаганидан ёқилган тунги чироқни кўриш умидида таваккал иккита эшиги қулфланмаган хонага бош суқди, бироқ уларда чироқ ёқилмаган, синтетик гиламларнинг ҳиди анқувчи бу дим ва қоронғи хоналардан ухлаётган одамларнинг хурраклари, инграшлари ва алаҳлаётганлари эшитиларди. Шунда бунақа беўхшов аҳволда қолгани ўзига наша қилиб, бир дақиқа туриб қоларкан, кўнглидан ўтказди: «Ҳиним, жуда қизиқ, очиқ жойда адашиб қолдим, деганларидай...»

Бутун меҳмонхона уйқуда бўлгани учун девор чироқлари ўчириб қўйилган ва ғира-шира ёруғ йўлакдаги узун пойандоз гиламда эркак ва аёлларнинг туфлилари тизилган бўлиб, хоналарда истиқомат қилувчилар буларни хизматчи аёл эрталаб артиб-суртиши учун чиқариб қўйишганди.

«Яхшиям ботинкамни чиқариб қўймаганим. Демак, шу ерда», — кўнглидан ўтказди Никитин оёқ кийими кўринмаган номер ёнига келганида. Кейин енгил тортиб эшикнинг ялтироқ тутқичини босди-да, хонага бемалол кирди.

Хонага қадам қўйиши биланоқ таққа тўхтаб қолди. Хонадаги ёқилган қандил билан торшерлар ёғдуси

кўзига урилди, димоғи хушбўй ҳид сизди. Шишалар қалашик ва тепасида сигарета тутуни буралиб айланаётган журнал столчаси ёнида ўтирган икки эркак унга сергакланиб қарашди. Улар оқ кўйлак ва қора костюмда бўлганлари учун қора галстуклари яққол кўзга ташланарди. Эркакларнинг новча, қадди-қомати адл, суякдор юзи силлиқ қиртишлангани шартта туриб, Никитинга яқинлашди-да, танимай тикилди, кейин кайф аралаш қандайдир немис лаҳжасида нималарнидир гўлдираркан, ҳингиллаб, каравотдаги адёл устида ётган, сочлари калта, ярим яланғоч, ҳали анча ёш жувонга имо қилди. Жувоннинг қўлидаги сигарета тутун бурқситарди.

Никитин:

— *Entschuldigen Sie' bitie*, — деб узр сўрадида, йўлакка тисарилди. Уни гўё аёлнинг хириллагансимон кулгиси суриб чиқаргандай бўлиб, эшикни ҳам ёпа қолди.

Бутун қават сув қуйгандай жимжит эди.

Никитин ана шу жимликда бир неча дақиқа қовоғи уюқ туриб қолди. У ҳали ҳам иккита нотаниш эркак ўтиришган хона ўзига қарашли номер эмаслигига ишонгиси келмас, бу эса қандайдир телбаликка ўхшаброқ кетарди.

«Бўлмағур гап! Улар менинг номеримда нима қилишади! Иккита эркак ва... битта аёл-а! Бунақа бўлиши мумкин эмас!»

Айни пайтда уни худди тушдагидай беомон ғалати қўрқув боса бошлади.

Бундан тўрт йил олдин кузакда файзсиз Чикагодалигида ҳам нақ шунақа кўйга тушганди. У кечки алламаҳалда қандайдир қабулдан кейин ўн олтинчи қаватдаги ўзига қарашли кенг-мўл ва қоронғи ваннахонада ювинаётиб сувнинг шовуллаши аралаш эшик қулфи икки марта буралгани, енгил шитирлашдан аъзойи бадани музлаб кетганди. Ваннахонанинг очиқ эшигидан от юзли, бошидаги шляпаси ивиб, плашида ёмғир томчилари титраб турган нотаниш киши кўриниб, бир қўлини чўнтагидан олмай, остонада гўдайиб турарди.

Никитин даҳшатга тушиб: «Кимсиз? Бу ерда сизга нима керак?» — деб бақриб берганида, ҳалиги киши оғзини қийшайтирганича ажинадай ғойиб бўлганди. Никитин ўшанда ҳеч нимага ақли бовар қилмай,

сувни тўхтатиб, баданидаги совуни кўпиги билан хонасининг ташқари эшиги қулфини яхшилаб текширган, калитини ҳам ушлаб кўрганди. Эшик қулф, калит икки марта буралганича турарди. Никитин шундан кейин ҳам шубҳаси тарқалмай, номерни кўздан кечирди, дераза пардаларнинг қатни, кийим шкаф, каравот тагигача қолмади, америкачасига кенг ва бошидан оёғигача ёритилган йўлакни кўздан кечирди, бироқ у ерда ҳам ҳеч ким йўқ эди. Шундан сўнг юрак уришини босишга ҳаракат қилиб, кўзимга шундай кўринди шекилли, плашли нотаниш одам кўриниши асаб толиққани оқибати бўлса керак, деб ўзини ишонтиришга уринганди. Негаки, номерига кириб келганида калитни икки марта бураб, эшикни қулфлагани, ундан олдин, чамаси, меҳмонхона маъмурлари ёстиққа ташлаб қўйишган эслатма қоғоздаги: «Ётишдан олдин эшикни қулфлагани унутманг», деган сўзларни ўқигани эсида эди. Шундай бўлса ҳам кўзимга кўринган бўлса бордир, деган фикрга сира ишонгиси келмас, қулф шиқиллаб буралгани, плаш шалдираб ва ваннахона остонасида бояги одам тургани, бошида ивиган шляпа, эғнида плаш, соқоли қирқилганини ҳам аён кўрганди. «Ким бўлди у? Кечаси соат ўн иккида-я!..»

Вэҳимадан таъби хира бўлган Никитин тунги сукунат қўйнидаги Чикаго меҳмонхонасининг ўзига тегишли ва сигарета тутуни тўла номерида ухлаёлмай ётаркан, яна бояги одамнинг башараси, тугмалари қадоқли плаш ва кўзи тушган бошқа нарсалари майдачуйдасигача хаёлига келарди. Шундан кейин ҳар қалай дурустроқ хулосага келди, яъни плашли ҳалиги одам кўз-қулоқ бўлиб юрадиганлардан, номерга қачон қайтишим масаласида адашган, деган фикрга келди. Бу эҳтимолдан холи эди. Бироқ ваннахонада сув шовуллаётганини эшитса ҳам тирик ажина каби Хичкок фильмларидагидай ашаддий қотил ва газанда сифатида ичкарига ваҳимали суръатда бош тикқанига ақл сира бовар қилмас, Никитиннинг назарида бу ғирт телбаликнинг ўзгинаси эди.

Кейинчалик нақ бир ҳафтагача Никитинни тиш оғриғига ўхшаш дард тинчлик бермай қийнаб юборди.

У ҳозир ҳам барча ухлаётган немис меҳмонхонасидаги эркак ва аёллар пойафзаллари тизилган ёпиқ эшиклар олдида тураркан, зулмат қўйнидаги жимжит-

ликда ёлғиз ўзи қолганидан эзиларди. Гўё бу меҳмон-хонада ўзидан бўлак тирик жон йўқки, кўп йиллардан бери инсон нафаси тегмаганга, йўлакдаги тизилган пойафзаллар эса бу ерда бир замонлари одамлар турганини эслатаётганга ўхшарди.

«Қизиқ! Хаёлимга нималар келяпти ўзи? Телбалик шунақа бошланармикин ё бошқача бўлармикин?» — кўнглидан ўтказди Никитин. Ҳозир бутун фикр-зикри бир нарсада, у ҳам бўлса кимсасиз бу йўлакдан тезроқ йўқолиб, номерини иложи борича тез топиб олишда эди. Шунинг учун ҳам ўнг томонидаги ёнида пойафзал кўринмовчи эшикни очганди, димоғига тафтли қоронғиликдан яланғоч бадан ва нам чойшаб ҳиди аралаш ливанда¹ иси гуп этиб урилди.

«Йўқ, бу эмас! Нақадар бемаънилик!» Никитин ўзи устидан кулиб не қиларини билмай, гангиб қолаёзгани учун шоша-пиша кейинги эшикка ёпишганди, аммо ичкаридан қулфлоғлиқ хона очилмади.

Никитиннинг хонаси икки номер нарида экан.

У хонасига кириб, нимқоронғиликка кўкимтир ёғду сочаётган соябонли таниш чироқ чиқиб кетишидан олдин ўзи қайириб қўйган оппоққина жилдли иссиқ пар адёл, ёзув столидаги буюмлари, ёғоч тагликдаги чамадони ва ётишдан олдин кўздан кечирилувчи, ҳозир эса ёстиқда ёзиғлиқ ётган, рангли суратлари ялтироқ «Штерн» журналини, хуллас, ўзига тегишли ва тегишсиз буюмларни кўрганидан кейин пешанасига қалққан терни гижиниб артди-да, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У кутилмаганда рўй берган ҳозирги ишлар, ўтакаси ёрилаёзгани учун ўзини-ўзи овоз чиқариб койирди.

«Қўрқиб кетдимми? Нега ўша лаънати йўлакда қўрқиб, ёлғиз қолганимдан ҳатто даҳшатга тушдим?» — хонадаги жиҳозу бошқа буюмларга: ҳафта сайин ҳар кимларнинг турлича ис қолдирадиган костюмлари, кўйлаклари, галстуклари турадиган, ҳозир эса унинг костюми бор кийим шкафига, оппоқ ўринли икки кишилик каравотга шоша-пиша кўз югуртираркан, шуларни кўнглидан ўтказиб сиқиларди. Мана шу каравотда ўнлаб, юзлаб ёки минглаб нотаниш кишилар дам олишган, ухлашган, хуррак отишган, улардан

¹ Ўсимлик нави.

лаванда, хушбўй уна, коньяк, сигарета, лаб бўёғи ҳиди келиб турарди. Мана шу бежиримгина тунги чироқ кнопкасини ҳам вино, ётиш олдидан варақланган журналлар, зурриёд бўлдимайдиган таблеткалар, таксига, ресторандаги кечки овқатга, номерларга олиб келинган аёллар ҳақи тарзида тўланган пул юқили бегона бармоқлар ҳам босганди.

Никитин бу ерга келиб-кетган хилма-хил одамларнинг кўзга кўринмас излари қолган номерлар ва меҳмонхоналарнинг дим ҳавосидан кўнгли беҳузур тортгандай бўлди. Ҳечликка йўл олишган ўша одамлар бошқаларга бу заминдаги кичкинагина ва вақтинча жойларини, бегона ислар анқувчи кийим шкафлари, каравотлар ва умивальникларни қолдириб кетишганди.

Никитин кўксини ишқалаганича хонасида у ёқдан-бу ёққа юраркан, юраги қаттиқ сиқилиб, жонсарақ тепар, ҳорижга борганларида кўп марта шундай кўйга тушарди...

Сигарета тутатаётган Никитин ниҳоят телефонга яқинлашиб, ён дафтаридан Самсоновнинг телефон номерини топди (хоналари ёнма-ён бўлса ҳам эҳтиётли шарт бир-бирларининг телефонларини ёзиб олишганди). У Самсоновга телефон қиларкан, анчадан кейин шеригининг уйқули овозда саросима билан: «Ким? Нима?» — деган овози эшитилди. Никитин кечаси бемаҳалда қўнғироқ қилгани учун узр сўраб, малол келмаса бирров киришини ўтинди. Самсонов бўлса пишиллаб: «Нима бўлди? Жиддий гап? Соат неча ўзи?» — деди. Шунга қарамай, унинг овози Никитинга яқин бўлгани учун тун қоронғисида ярқ этган оловдек анча хотиржам тортирди.

— Жуда, ўтинаман, Платоша, киргин.

Самсонов кўп ўтмаёқ номерга кириб келди. Устига йўл-йўл ва кенг пижама кийгани учун қорни дўппайиб турар, сарнойчан шиппак кийиб олган, юзини ёстиққа қўйиб ётганидан қизил из қолган, буларнинг бари Самсонов уйқусизлик дардига мубтало бўлмай, номерида маза қилиб ухлаётгани, безовта қилингани ёқмаётгани ва бемаҳалдаги бу қўнғироқдан таажжубдалигини кўрсатиб турарди.

Самсонов вазмин гавдасини креслога ташлади-да, шабкўр кўзларини пирпирата-пирпирата сўради:

— Соат неча бўлганини биласанми ўзи? Тунги уч. Ухлолмаяпсанми? Димедроллинг борми? Бир синаб кўр-чи.

Самсонов пижамасининг чўнтагидан димедролли пакетча олди-да, силкитиб кафтига битта таблетка тунширди. Сўнгра стаканга минерал сув қуйди.

— Ич. Кафолат бераман! Тажрибадан ўтган.

— Унақа эмас, Платоша, унақа эмас, бутунлай бошқача.— Никитин сигаретасини кулдонга босиб ўчирди-да, ваннахонага кириб, иккита пластмасса стаканча олиб чиқди. Кейин ёзув столидаги келганларида очилган коньякдан стаканларга қуйиб, мамнун таклиси қилди: — Яхшиси, арман коньяги ича қолайлик. Чама-си, сал дабдабалироқ. Дорилиги ҳам бор.

— Ярим кечада бу қанақаси бўлди? Бунча маишатга берилмасанг? Мени шунга уйғотувдингми? Бунақада ичкиликка берилиб кетамиз-ку, дўстгинам! Бунчалар яйраётганинг тагида бирор сир йўқми ишқилиб?

— Э, саломат бўл, олдик, Платошка!

Никитин ичди-да, очилган пачкадан печенье синдириб олиб, чайнади, сўнгра хонасининг у ёғидан-бу ёғига бориб келиб, дераза олдида туриб қолди. Тиззасига иссиқ урилиб, электр иситгичнинг шириқлаши эшитиларди. Куз кечаси бўлгани учун деразалар қоронғи, ойнага сийрак томчилар урилар, тош кўча муюлишидаги рекламанинг тўқ қизил нури нам тротуарни хира ёритарди. Ёмғирли ноябрнинг бу кечасида вақт алламаҳал бўлган, кўримсиз ва улкан, Гамбургнинг ҳаёти ҳам кўздан пинҳон, ёғин-сочинли ҳозирги қоронғиликда бу янада аён сезиларди. Никитин сал аввалроқ узун, зериктирувчи ғира-шира, иккала томондаги эшиклари ёпиқ йўлакда юганида ўзини тақир саҳродаги заррадай сезган, Герберт хоним билан суҳбатлашганидан кейин уни таниб қолиб, ўзини маълум даражада гуноҳкор сезгани, нимадандир кўнгли тўлмай, кўзига тик қараёлмаганидан, ҳозир буларнинг барига чек қўйиб, унутгиси, яна бу ерга дастлаб қадам қўйган маҳалидагидай ўзини бемалол сезгиси келарди.

Томоғини куйдириброқ ўтган бир қултум коньяк

ҳам, уйқудан аранг кўзини очиб, оёғига шиппагини илганича кириб келган бесўнақай гавдали Самсонов ўзини бемалол тутиб ўтиргани ҳам Никитинни боя ўйлаган кайфиятга сололмасди.

«Анави ишларни қандай айтсамикин? — Никитин қовоғини очмаганича кўнглидан ўтказди-да, Самсоновнинг рўбарўсидаги креслога чўкди. — Унга қандай айтсамикин?»

— Бунақа уйқусизликда ичкиликхўр бўлиб кетсан, — Самсонов пластмасса стаканини хоҳламайроқ лабига тегизиб қўяркан, томоқ қирди. — Хўш, нима гап? Нега кайфиятинг бузуқ, Вадик? — Самсонов шиппакларини суриб, йўгон тиззаларини кериброқ ўтирди. — Нималарни ўйлаб қолдинг? Паришонроқсан? Бирор нарса бўлмадими? Нима мақсадда ушлаб қолди бадавлат хоним сени? Мабодо сир бўлмаса айт. Дастхат бердингми ё санъат хусусида баҳслашдингларми? Сенга айтсам, ҳалиям чаккимасга ўхшайди, ҳа...

— «Чаккимас»нинг нимаси? — Никитин бармоқларини қирсиллатиб, шифтга қаради.

— Қадди қомати, кўзлари, оппоқ ёки бўялган сочи, ким билади дейсан, бу ҳозир мода бўлган-ку, умуман, нимасидир яхши-да... Гарчи ёши ўтганроқ бўлса ҳам ёмон эмас,

Самсонов яна коньякдан ҳўплади-да, қошларини чимирган кўйи тумбочкадаги печенъега чўзилаётганини истеҳзоли тугатди:

— Эҳтиёт бўл, Вадимушка, қадамингни билиб бос, тагин у русларнинг сендай машҳур ёзувчисини авраб қўймасин. Аврагудек бўлса борми, ватанимиз адабиётига жабр бўлади-я. Ғарбдаги сексуал революцияга биноан зўрлайди ҳам. Қўрқмайсан-а бундан?

Сигаретасини хотиржам эзгилаётган Никитин индамай турди-да, бирдан қандайдир тутоққанроқ қиёфада сўради:

— Унинг кимлигини биласанми?

— Яъни, қандай? Қайси маънода? Хусусий мулкчи бир аёл-да. Гамбурглик бадавлат, чамаси, санъат нишилари қуршовидаги давлатманд одам. Қарашлари демократик. Бошқа, биз билмаган фазилатлари ҳисобга олинмаса, бор каромати шу.

«Ҳозир бор гапни айтишга ҳожат бормикин? У бошқачароқ тушуниб қолиши ҳам мумкин-да», деб ўйлади

Никитин. У гўё ўзини бамисоли бир тўсиқ олдида бе-
хосдан тўхтатиб қолгандай сезарди. Уша тўсиқ ортида
ўзининг шахсий, бир вақтлари, ёшлигида қилган иш-
лари пинҳон турар, гўё бир замонлари кўнглига яқин
бўлган хонанинг қоғоз ёпиштирилган деворларидаги
ботаётган офтоб нурлари сингари эсида элас-элас қол-
ганди. Шундай бўлса ҳам ўша, бундан кўп йиллар му-
қаддам, ёшлигида бўлган ўша хаёлийсифат ишлар
ўтган умрнинг қоронғи фасллари аро ўзини сездираёт-
гандай туюлар, ўша умр ҳам Никитиннинг эмас, бош-
қа бировнинг умрига ўхшарди. Уша тиниқ ва беғубор
май субҳидами эсга тушар, уруш охирланганда взвод
командири бўлган Никитин беғуборлик қилиб, бор гап-
ни дангал айтгани учун ғалва чиқиб, жувонмарг бўли-
шига сал қолганини эслатиб турувчи кароҳатлар ҳам
йўқолган, кейинчалик эса ёшликдаги ана шу беғубор-
лигу довяраклик қайта насиб бўлмаганди.

— Ҳар қалай, Герберт хонимнинг кимлигини била-
санми?— сўради яна Никитин Самсоновнинг семиз
юзиди ҳайрат аломати сезиб.— Ҳа, азизим, Платоша,
бунақа нарса ҳаётда учраши у ёқда турсин, башарнинг
унутилган тушларига ҳам кам киради.— У яна бармоқ-
ларини қирсиллатди, кейин ичкиликка кулимсираб
разм солди-да, стаканни қўлига олиб, гапини давом
эттирди:— Ёшлигимизда кўрган олтин тушлар учун
ичайлик, Платоша. Негадир бугун маъюсман, Плато-
ша. Жуда ҳам маъюсман. Негадир жуда эзиляпман.

— Кўп ичяпсан,— Самсонов шундай дея нохушлик
билан стаканчасини Никитиннинг стаканчасига теки-
зиб қўйди.— Ёшликда кўрган... ёки башарнинг тушлар-
и учун десанг ҳам барибир ичавераман. Бироқ, сенга
нима бўлди ўзи, Вадик? Ҳе йўқ, бе йўқ, ярим кечада
одамни ўрнидан қўзғатиб, худди тўйдагидай коньяк
отяпсан, нималарнидир гўлдираяпсан. Мен, нима, гап-
ларингни тинглаб, ақлимни пешлаб ўтираверайми?

— Уйқу ва алаҳсираш. Худди уйқу билан алаҳси-
рашнинг ўзгинаси,— Никитин жавоб қилди-да, конья-
гини ютоқиб ичди.— Сенга айтсам, Платоша, гап шу.
Ҳайрон бўлма, нега деганда, гарчи шундай бўлса-да,
ўзим ҳам унча ишонмайман. Герберт хоним — бу Эмма
деган бир қиз. Бир вақтлари ўн саккиз яшар, кўзлари
кўм-кўк бу немис қиз билан уруш охирлаб қолганда
Кёнингсдорфда тасодифан учрашиб қолгандим. Бата-

реямиз ўшанда Эмманинг хонадонида турарди. Кёнигсдорф эса чорбоғлардан иборат, сокингина шаҳарча бўлиб, бизнинг тинкаси қуриган дивизиямиз Берлиндан у ерга нафас ростлагани юборилганди. Прагага жўнашдан олдин. Герберт хоним ана шунақа... Ҳайрон бўлмадингми, Платоша?

Никитин бу гапни ўзини атайин хотиржамроқ кўрсатиб айтса ҳам Самсоновнинг ўсиқ қошлари шубҳали чимрилиб, қўлидаги стаканчани тумбочкага қўйди-да, қаттиқ пишқирди:

— Қандайдир илмий-фантастик бўтқа! Чиндан ҳам! Хўш, нима бўпти? Яъни, қанақа қизча? Қанақа Эмма? Ҳеч нимани тушунмаяпман! Нима, сен у билан бирор алоқа-палоқада бўлувдингми? Ё бошқа бир гап борми?

— Балки, — деди Никитин. — Ўшанда мен... йигирма бирда эдим. Бундан йигирма олти йил муқаддам. Бу қирқ бешинчи йилнинг майида бўлганди.

— Ол-а! Ҳарбий латифа-ку! — деб юборди Самсонов иккала қўлини кўкка кўтариб, тиззасига ташларкан. — Энди ўнгингда алаҳлаяпсан, Вадимушка, қаёқдаги нарсаларни тўқияпсан! Кўзлари кўм-кўк бўлсаям, йигирма олти йил олдинги қиз ҳам эсда турарканми? Ўшанда нима ҳам бўлувди? Немисларга қарашимиз маълум бўлгандан кейин нима ҳам юз берарди!

— Нима бўлса бўлганди-да, Платоша, — жавоб қилди Никитин. — Биз Кёнигсдорфда беш кун тургандик. Иккинчи майда бизни Берлиндан олиб чиқишганди.

— Хўш, ўша қизча — Герберт хоним бўлдимми? Ё тавба-е! Сен, Вадимушка, ҳозир димедролдан ютиб, устидан минерал сув ичиб юборасан-да, адёлга ўралиброқ ётасан. Эрталаб қарабсанки, жуда тиниқ тортиб, кейинги мунозараларга таппа-тайёр бўлиб турасан. — Самсонов оғзини катта очиб, қаттиқ эснади. — Авава-а... Буларнинг бари зўрлигини ўйлаяпсанми ўзи? Орадан чорак аср ўтиб кетибди-ю, сен унинг тиниқ, кўркам, маъсума чеҳрасини эслаб... маъюс тортиб қолибсан-да. Ун саккизинчи асрнинг сюжети, Вадимушка. Лекин мен реалистман ҳар қалай.

Самсонов эсноғини хириллаганроқ кулги билан босиб, қўлларини қорнида чирмаштирди. У йўғон бармоқларини бир-бирига ура-ура қўлларини икки томонга оларкан, юмалоқ, кўзойнаксиз, беўхшовроқ юзида,

ҳузурли эсноқдан намланган кўзларида мурувват сезиларди.

— Майнабозчиликни бас қил, Платон. Сенга жиддий гапиряпман. Бирор нима уқиб олишга қодирмисан ё овозимни ўчирайми?

— Қулоғим сенда, Вадимушка! Лекин дам оливолсанг бўлармиди...

Сигарета тутатаётган Никитин уйқудан қолган ва жўясиз гаплар қилаётган Самсоновга қаради. Самсонов уйқусизлигининг туфайли қўнғироқ қилиб, мени уйғотдинг-у, бироқ тун ярмидан оққанда гапимиз барибир қовушмайди, ҳаракатларинг беҳуда, демоқчи бўларди. Унинг ҳингиллаши ҳам, эсноғи ҳам, истеҳзоли гаплари ҳам Никитин меҳмонхонаниннг бўм-бўш йўлагиди, эшиклар тагидаги қатор туфлилар орасида қолиб ўзининг хонасини тополмай на қиларини билмаганидай жингига тега бошлади.

— Уни танимагандим, — деди Никитин ўзи ҳам хурсанд эмаслигини яширмай дангал. — Ўзи таниб қолди. Тасодифан шекилли. Бу ерда таржима қилинган китобларимдаги суратимдан таниган, албатта. Бу ерга ҳам худди шу сабабли таклиф қилган. Ҳа, иккөөимиз танишиб олган Герберт хоним кёнигсдорфлик ўша Эмманиннг ўзгинаси, буни мен аниқ биламан. Энди, Платон, истаганиннгча майнабозчилик қилсанг бўлаверади.

— Уҳ-ҳў-ҳў, Вад-дик! Бўлди-бўлди, қў-е!

Самсонов расмана ҳайратда қолгани учун юзи аввалига чўзилинқиради, бироқ шу заҳоти аслига тортиб, ишинқирагани ҳам тарқади, шабкўр кўзлари эса жонсарак пирпираб, ғалати чақчайди.

— Ҳай, ҳай, Вадим. Ҳали, демак, шунақа дегин-а, — Самсонов кўкрагини тўлдириб нафас оларкан, чўзиброқ такрорлади: — Мени тамом қилдинг-қўйдинг, шошма, шошма, ниманидир сира ҳам... Демак, у йигирма олти йил ўтгандан кейин сени таниб қолиб, таклиф қилибдими? Кейин нима бўлди? Буни сенга қандай тушунтирди? Ахир йигирма олти йилда ҳамма нарса унутилиб, хаёлда ҳеч нарса қолмайди-ку. Бугун сени нимага олиб қолибди? Шуни айта оласанми?

— Кўп ҳам мураккаблаштирма. Синчиковлиги туфайлигина чақирган менимча.

— Синчиковлиги... Ушаби-я? Наҳотки синчковли-

ги бўлса? Ишончинг комилми? Ўзинг қалайсан, Вадим? Иложи бўлса, борини айтавер... У сени олиб қолаётганида менга негадир ғалатиноқ кўринувди. Нима, унинг сенда илинжи бор эканми?

— Менимча, йўқ бўлса керак. Бироқ бари эсимга тушди-қўйди, шуни бир тасаввур қилгин-а. Гўё қирқ бешинчи йилга қайтдим-қўйдим. Ҳатто, ҳамма ёқни сирень иси тутиб кетгандай бўлди. Шаҳарда ўшанда сирень ва олмалар қийғос гуллаганди. Нимаики бўлаётганидан қатъий назар, ўшанда жуда ажойиб пайт эди.

— Шошма, шошма... «Ажойиб пайт эди», деганинг нимаси? Сен уни уч-тўрт кунгина кўрувдим, дегандинг. Нима, уни ростданам яхши кўрармидинг?

— Бир нарса дейиш қийин, Платоша. Ҳар қалай урушдан кейин уни кўп марта эслаганман. Наҳотки бу нарса қачон бошланиб, қачон тугашини тушунтириб бера олсанг?

— Оҳ, Вадим!..

— Нима «Вадим?» Хўш, гапир?

— Энди коньякни бошқа ичма, демоқчийдим, Вадюшка. Кейин... шошилма ҳам. Ҳорижда телефонбозликни ёмон кўраман.

Самсонов кресло суянчиғига тирсакларини тираб аранг қўзғаларкан, пижамасининг кўкрагида буришиб турган жойлари текис тортди. У Никитиннинг караётидаги ёстиқни шартта олиб, уни столдаги телефон аппаратиغا ташлади-да, огоҳлантирган бўлди:

— Руслар турадиган ҳамма номерларда бўладиган гапларни нарёқдагилар эшитиб туришига шак-шубҳам йўқ. Биз бўлсак шанғиллаб гаплашяпмиз...

— Ишонмайман, — деди Никитин. — Дарвоқе, секинроқ гаплашсак ҳам бўлади.

— Ҳозир, шошилма, буни илгарироқ ўйлаш керак эди... Бир бор экан, бир йўқ экан, иккита тентак бор экан! Анави матоҳинг гапирадими? Қўйиб қўйганми-сан-а?

Самсонов гилам устида шипагини судраб приёмникли тумбочка ёнига борди-да, уни пайпаслаб кнопкасини босганди, суяк шиқиллаганидай овоз чиқди. Кейин приёмник қитирлаб, ғиғирлаб, симфоник музыка эшитила бошлади, ғиғир-ғиғирлар орасида аёл кишининг ингичка овози ҳам келаётгандай эди. Бу сокин

тун қўйнидаги номерда қулоққа ёқимли эшитилмасди, албатта. Самсонов приёмник шкаласига қараб, пича овора бўлгандан кейин, унинг овозини пича пасайтирганидан қаноат ҳосил қилгандай деди:

— Энди гаплашамиз. Гувохсиз. Шуниси маъқулроқ.

— Ҳаммасини биласан-а, Платон,— кулимсираб қўйди Никитин.— Конспираторликда тенги йўқсан.

— Йигирманчи асрда буни қар қандай аҳмоқ ҳам билади,— гапни бўлди Самсонов оқиш товонларини кўрсатаркан, яна хонада юра бошлаб.— Сенга шуни айтиб қўйишим керак, Вадим. Гапларинг менга тушунарлимас. У қадар ёқмайроқ ҳам турибди. Бу ғалати муҳаббатноманг мутлақо қолипга тўғри келмаяпти. Сени суратларингдан таниб қолиб, мунозарага чақирибдими, нимага, нима учун, нима сабабдан? Гурунглашиб, жилмайиб, ўзини мулойим кўрсатиб, сени секингина қайириб, пул тикиштириб, нима қилмоқчи ўзи? Сенга таъзим бажо айлаб, каттагина мавозе ажратибди, журналистик даъвосини қилаётган лўттибоз жаноб Дицман эса буниси камлик қилгандай, чек дафтارينи пеш қиляпти... Булар ғалати туюлмаётимми, Вадим? Қани, биз уларга нима-ю, кимлигимизни бир ўйлаб кўрайлик. Сен фрау Гербертга ким бўласан ўзи? Худо ўзи кечирсину, уруш даврида ҳаммамизнинг ҳам омонат хушторликларимиз бўлган. Хўш, нима, мен гуноҳкорни ўзинг кечир, дейишим керакми? Ҳатто уларнинг башаралари қанақалигини ҳам эслаёлмайман-ку... Анави хоним эса сени эслармиш. Беш кунгина бирга бўлибсанлару маъшуқа ўз юртининг фотиҳини эсидан чиқармаганмиш. Бунда ёлгон борлигини сезмаяпсанми?

— Бирор нарса эсингда қоладими ё йўқми, бу сенинг шахсий хусусиятинг, Платоша,— унинг гапини бўлди Никитин.— Бу баҳона эмас. Сен бунда қанақа ёлгонларни кўзда тутяпсан? Унинг баъзи кирдикорлариними? Ё яна бирор нарса борми? Бу гапни жиддий айтяпсанми?

Самсонов қреслога вазмин ўтирганди, ўриндиги чўкиброқ кетди. У жойлашиброқ олгач, ҳаяжондан кўзларига ёш келди.

— Жуда довюраксан-да, Вадим, йигирма ёшингда тўп ёнида, фронтда бўлганингни эсингга олдинг. Ё

чет элга биринчи келишингми? Мабодо фикримни билмоқчи бўлсанг, теварагингда бўлаётган шубҳали ишларга соддаларча ишонаётганинг мени таажжубга соляпти. Улар атрофингда бекорга уймалашаётгани йўқ, ўзинг ҳам бунинг сабабини биласан. Мен гуноҳкорни-ку, улар мутлақо билишмайди. Уларга мен «номаълум» шахсман, сен бўлсанг таниқли кишисан, ва ҳоказо, ва ҳоказо яъни, масалан, уларнинг назарида катта одамсан! Улар ҳар бир сўзингни илиб олишаётганини, оғзингга тикилиб қолишганини кўриб турибман. Улар нимада илинтирсак бўларкин, деб туришибди. Ўзинг буни пайқамаяпсанми? Эҳтимол, мен адашаётгандирман? Унда буларнинг барини қанақа тушуниш керак? Хонимингнинг ишвасими? У нимага икковимизни айирмоқчи бўляпти? Мана шуни билсам девдим-да!

Самсоновнинг пешанаси лавлагидай қизариб кетиб, бир тиззаси асабий титрай бошлади, бундан пижамасининг кенг почаси ҳам қимирларди. Никитин шунда Герберт хонимнинг унга мулойимроқ бўлса-да, бери-роқ равиш қилгани кўнгли нозик Самсоновга тегиб кетганини дилидан ўтказди. Герберт хоним Самсоновга бамисоли касбдоши ёнида келган тасодифий, ўзини унчалар қизиқтирмаган одамга қилган муомаласини қилган, бу айниқса Никитинни қайириб қолгандан кейин ўзини сездирган бўлиши мумкин эди. Герберт хонимнинг бунақа иш қилиши Никитиннинг ҳам, Самсоновнинг ҳам хаёлларига келмаганди.

Шунга қарамай, кечаги ишда одамни жиддий асабийлаштирадиган бирор нарса йўқ эди. Никитин шу ваздан Самсоновнинг ҳозир ўпкалаб ва заҳар томиб ўтирганидан негадир тутоқа бошлаганди. Негаки, у кўнглида борини очиқ-ойдин айтса ҳам Самсонов буни тескари тушунганди.

— Мендан жаҳлинг чиқяпти, Платон,— деди Никитин.— Бироқ бунга жиддийроқ сабаб йўқ шекилли. Тўғрими? Мен ҳам тутоқа бошлашим мумкин. Бироқ бундан ҳеч қандай наф чиқмайди. Икковимизнинг ҳам асабларимиз...

Никитин стаканчасини Самсонов тумбочкага қўйиб эсидан чиқарган стаканчага уриштирди-да, бу билан мулойимгина ол, ич, дегандай гапини давом эттирди:

— Уйғотганим учун кечирасан, Платон. Балки бу

суҳбатни эрталабгача кечиктирармиз? Очигини айтганда, ўзим ҳам ғалати кайфиятдайдим... Ҳозир анча дурустман. Мана энди ухласам бўлади. Раҳмат сенга...

Жаҳлдан лўппи юзи таранглашган Самсонов шивирлашга ўтди:

— Менга қара, Вадим, сен мени ким деб ўйлаяпсан ўзи? Сенга ҳали балогардон, Санчо Пансо бўлиб қолдимми? Сендан аччиғланишга ҳақим бор ахир. Ўзинг айт-чи, мен нега келганман? Қайси улуг ишлар учун ишимни ташлаб бу ерда юрибман? Одам бундан ҳам ортиқ аҳмоқ бўлмас, дейман! Нима, мен Никитиннинг тилмочиманми? Қуролбардориманми? Комиссарими? Немислар буни жуда ҳам яхши тушунишади! Мен сенга кимман ўзи?— Самсонов креслода чайқалиб, хонага оҳиста музыка таратаётган приёмникка зимдан қараб қўйди.— Сен бўлсанг шунақанги янги гапларни айтяпсанки, ҳатто одамнинг эси тескари бўлиб кетади! Сенга ўзимизнинг жонажон ватанимиз тилида очиқ-ойдин қилиб айтиб қўя қолай... Ҳа, ўзимизнинг она тилимизда айтаман! Билсанг, ўша қирқ бешинчи йилдаги немис қизу Герберт хонимнинг ивир-шивирлари ҳаммаси бўлмаган гап, майнабозчилик! Мен уларнинг тиржайишларига ҳам, бир оғиз сўзларига ҳам ишонмайман! Улар сенга тўр ташлаб, қандайдир олтин қафасларга кўндаланг қилишяпти! Пайқамаяпсанми? Сезмаяпсанми?

Самсонов яна одатига кўра қўлларини кўксига чирмаштирганди, Никитин унинг нам кўзлари заҳарли ялтираётганини сизди. Самсонов шу тобда бор гапларини тўкиб солишга ожизлик қилаётгандай кўринарди. Никитин оғайнисининг беҳуда койинаётганини кўриб бутун вужуди аламдан жунжикиб кетгандай бўлди.

Бундан кўп йиллар муқаддам икковларининг ўрталарида шунга ўхшаганроқ бир иш бўлиб ўтганди. Ушанда икковлари «Прага» ресторанида (ёз куни эди) ҳар қанақа тўсиқларни енгиб, пировардида адабиётга ёриб кирган, аста-секин унинг чўққиларини эгаллаган ҳарбий авлоддан гапиришиб ўтиришарди. Ҳарбий авлоднинг биров танимайдиган лейтенантларидан катта офицерлар етишиб чиққанини ҳам тилга олишди. Самсонов эрталаб Ялтадан қайтиб келган. У ерда ҳар йили ёздаги каби кунига ярим бетдан базўр ёзиб, повести устида иш олиб борганди. У ҳар қалай қорайиб,

бирмунча тўлишиб келгани учун тўрт қадаҳ коньякдан кейин терлаб-пишиб қизишганича Никитинга, сен Олимпга чиқиб олдинг, яқин орада полковник унвини ҳам оласан, мен ҳозирча оддий капитанлигимча қолсам-да, олти ойлардан кейин, эҳтимол бир йил ўтгач, ҳамма полковнигу, генералларинг оғизларини очиб қолаверадилар, мана кўрасан, деб шанғилларди...

«Ҳа, ҳақиқий асар яратмоқ учун, Вадик,— дерди Самсонов қорни столга тиралганидан ҳар нафас олганида уни лопиллатиб,— ёнингда қадоқ тошинг бўлиши, ҳар куни бир сатр, бир абзац, чорак саҳифа ёзишинг керак. Ҳа, уйни шунақанги яхши қургинки, унинг бирорта коваги бўлмасин, эшиклари гижилламасин, игна ўтадиган ҳам жойи қолмасин. Мен уруш ҳақидаги ҳақиқат ва авлодимизга оид бор гапни ёзаман. Повестимни тугатай, ана ўшанда ҳамманглар чапак чалиб қоласизлар, ҳа, шундай! Ўшандаги аҳволингларга қаттиқ ачинаман! Эҳ, ўшанда сенга ўхшаш мақталган прозаиклар оёқларим остида ўралашиб қоласанлар! Ҳ-ҳе, ўшанда сенларга йўл бўлсин, қўлларингдан нима ҳам келарди? Мана шуни унутмаслигинг учун алоҳида ичаман!— Самсонов коньякни кўтариб, бошини силкигач, кўзойнаги тепасидан Никитинга қараган кўйи газакли ликопларни нари сураркан, стол чеккасига тирсагини тиради, сосискани эслатувчи бармоқларини кайфида тутоққандай қимирлатди.— Қани, Вадим, бир синаб кўрайлик-чи, ким кимни енгаркан-а, ҳи-им, қўлингни қўярсан, дейман. Синаб кўр! Жек Лондончасига!»

«Сен, Ялтанинг офтобидан кейин айнаб қолганга ўхшайсан, Платоша,— деди Никитин яқинроғидаги столлар томонга қараб.— Мени енгди, деб ҳисоблай-вер».

«О, Вадик, қани, мардлардай олишамиз, аяшингга тобим йўқ,— бўш келмаган Самсонов Никитиннинг қўлидан тортиб, зўрлаб ўзига тўғрилади.— Қани, бошладик, классик!»

«Бўпти, бутун Ивановскаяни бошингга кўтарма. Узат қўлингни, паҳлавон!»

Никитин бўш келмай, кучи борича узоқ қаршилик кўрсатди, бироқ Самсоновнинг баҳайбат, катта ва терлаган қўли бамисоли дарвоза қисгандай қўлини зирқиратар ва тобора столга эгарди. Никитин енгиларкан,

Самсонов олишув пайтида жуда ашаддий ва астойдил ҳолда кайфона ҳазилни унутиб, ёмон қараш қилганидан ҳайратда эди.

«Кимнинг қанақалиги мана энди маълум бўлди, Вадим,— деди Самсонов нафасини ростлаб,— энди ҳисоб-китоб қилсак ҳам бўлади. Мен тўлайман».

Никитин шунга қарамай, ёнидан картмонини чиқарди ва ҳозир катта кетаётган прозаик Самсоновнинг хуфия миллионлари борасида енгилроқ гапиришни лозим кўрди. Самсонов эса Никитин чўнтак ковламоқчилигини кўриб, бунга сира ҳам кўнмай, ўзи ҳисоб-китоб қилди, чой пули ҳам берди. «Бизнинг гонорарлар ҳам меҳнат билан топилган, Вадимушка». Шундан кейин икковлари такси бекатига борганларида Самсонов Никитин билан шоша-пиша ва қуруққина хайрлашди. Никитин шунда ғалатиноқ бўлиб қолаверди.

Кейинчалик икковлари ана шу суҳбатни ҳам, «Прага»даги Жек Лондонча олишувни ҳам эслашмаган, Самсоновнинг каттароқ кетгани ҳам бора-бора эсдан бутунлай чиқиб кетганди. Никитин шунинг учун ҳозир Москвадаги бирорта ресторанда эмас, балки немислар меҳмонхонасида тунги алламаҳал Самсоновдан нордон гаплар эшитиб, унинг хўмрайишига жавобан на қиларини билмасди. «Ё тавба, бу гапларни нега айтяпти ўзи? Мени қоралаб, огоҳлантиряптими? Бўлмаса, нега ниманидир билиб олмоқчидай ғижиниб гапиряпти?»

— Раҳмат, уйқунгни бузганим учун кечирасан, албатта,— деди Никитин. Аммо унинг узри зўракиноқ ва носамимий чиқди.— Қолганини эртага гаплашармиз. Менимча, сенинг қутқарувчи дорингни коньяк билан ичадиган ва гуд бай, дейдиган фурсат етди. Мабодо мендан олдинроқ уйғониб қолсанг, эшигимни тақиллат ё қўнғироқ қил! Яхши ётиб тур, Платоша.

— Ҳаммасини тушуниб турган бўлсанг керак, дейман?— сўради Самсонов приёмникдан чақчайган ва шишинқираган кўзларини узмай, аламли оҳангда.— Мен жиддий гапиряпман...

— Яхши тушундим. Майда-чуйдасигача. Миннатдорман, Платон. Маънили маслаҳатинг учун ташаккур.

— Унда тез ётиб, мириқиб ухлаб ол. Эртага ҳам-

масини охиригача муҳокама қиламиз. Мен барғақт тураман, уйғотиб қўяман.

— Яхши ётиб тур, Платон. Дорини коньяк билан ичиб қўямизми?

— Ол-а! Ёлғонни қўй, Вадим! Кечирасану, ўзингни зўр бериб самимий кўрсатишга уринишларинг ёқмаяпти. Саломат бўл, Европа вақти билан сени еттида уйғотаман!— Самсонов остонага етганда шундай деди-да, бурнини қаттиқ торта-торта номердан чиқиб кетди.

Эшик қулфининг шиқ этгани эшитилди. Никитин номерда ёлғиз ўзи қолганидан кейин эшикни қулфлаб, уйқусизлиги туфайли анчагача ёлғиз ўзи қийналишини ўйлаб креслода ўтирди-да, кейин Самсонов тумбочкада қолдирган димедролни олиб коньяк билан ичди. Сўнгра ечина бошларкан, ўзини ёмон сезиб хаёлга берилди:

«Начора, гапимиз қовушмади ҳисоб, икковимиз ҳам ўзимиздан ва бир-биримиздан қаноат ҳосил қилолмадик. Мен бошқача мусобақани хоҳловдим. Бироқ Самсонов мени яхши кўрадиганга ва ишонмайдиганга ўхшайди; шунинг учун ҳам нимагадир ботинолмаяпти. Буларнинг бари нақадар бемаъни! Қани энди тўйиб ухлаб, лаънати ўша гапларни унутсам; эрталаб тиниқиб ва енгил тортиб турсам, Герберт хонимни кўрсам; ҳаммаси очиқ-ойдин бўларди-қоларди. Эмма! Эмма! Йўқ, сира ҳам бунақа бўлади демовдим. Сира ҳам ўйламовдим! Чиндан ҳам дунёнинг ишлари га-лати-ю, бу олам торми? Наҳотки Герберт хоним ўша Эмманинг ўзгинаси бўлса, нималар бўляпти ўзи?..»

Никитин ечиниб бўлгач, сигарета тутатди-да, ётишдан олдин пинжамада сарпойчан қалин синтетик гиламни босиб, қоронғиликда жонга тегадиган музыка янграб турган приёмникка яқинлашди. У приёмникни ўчирадиган кнопокани қидираётганида эшик қаттиқ ва тинимсиз тақиллаганидан ўгирилиб қараб қичқирди:

— Ким у? Сенмисан, Платон, нима бўлди?

— Мен, оч!

Никитин ҳайрон бўлиб эшикни очди. Қовоғи уюқ бесўнақай Самсонов эшик кесақисига урилиб ичкарига кирди-да, хонада шиппагини тапиллатган кўйи, жон-

сарақ ҳолда юрди. Чамаси у тез-тез юриб қайтгани учун ҳарс-ҳурс қилиб ниманидир тушунтирч бошлади:

— Вир гап эсимга тушиб қолди, Вадим, қулоқ сол: ҳалиги немис журналист, нашриётнинг бош муҳаррири бор-ку, сти нимаиди... Дицман... Унинг сенга гўё Берлинда, қирқ бешинчи йилда кўрувдим, дегани эсингдами... Ўша савол эсингдан чиқмадими? Уруш қақида гап кетганида... Ҳаммаси аниқ эсингда турибдими?

— Ҳа, эсимда.

— Ўшанда у мендан қаерда жанг қилганимни ҳам сўровди. Сенга дахлдор яна қандайдир ғалати, ўхшовсизроқ гап ҳам қилувди. Ўша ғалати гап ёдингдами? Ўшанда у қандайдир шамалар қилган, Герберт хоним билан кўзларини негадир уриштириб қўйганди-а! Шундан кейин чек дафтарчасини олдингда силкитган ўша... шубҳали шаҳватпараст файласуф чиқиб кетди! Илондай чўзилиб, тиржайиб, ингичка бармоқларидаги сигаретани искарди... Ўша қанақа шамалар қилганди, Вадим? Нимага? Мақсади нима эди? Унинг ўшанда гапни сенга буриб, немисни ўлдиришга кўзингиз қиймайди, дегани ёдингдами? У шунақа ялтоқи гап қилганди!

— Менгами? Бунақа нарсани айтолмасди. Эсимда йўқ.

— Нима? «Айтолмасди», дейсанми? Нимаси «эсингда йўқ?»

Никитин каравотга ўтириб «Штерн»ни варақладида, кейин ёстиққа ташлади.

— Гап шундаки, Платон, жаноб Дицман урушда мен билан учрашмаган, ўша ёдимда йўқ. Бироқ қирқ бешинчи йили мен бошқа бир немис билан учрашгандим; унинг исми Курт эди. У Герберт хонимнинг туғишган укаси эди. Юрак олдириб қўйган солдатча, мишиқи боланинг ўзгинаси. Ҳаммасини айтадиган бўлсам, анча-мунча вақтни олади. Дицман ҳам Герберт хонимдан баъзи бир нарсаларни эшитган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Бўлиш мумкин. Қирқ бешинчи йилда Куртнинг тақдири маълум даражада дўстим бўлган бир лейтенантга ва менга боғлиқ бўлганди. Куртни Берлиндан кейин асир олгандик. Умуман айтганда, Платоша, буларнинг барини ошириб юбормаясанми ишқилиб?

Самсонов ҳаяжонда хонанинг у бошидан-бу бошига юрар, чамаси, кўзойнаксиз яхши кўролмаслиги учун тиззаси билан креслога, чамадон қўядиган тагликка, пастаккина журнал столчасига қоқилиб кетарди. Ниҳоят, каравот олдида тўхтагани, кўзлари Никитинни бамисоли тешиб юборгудай бўлди.

— Соддаларнинг жуда кўпини кўрувдиму, бироқ сендақасини сира ҳам учратмовдим, Вадим, ҳа! Тушунсанг-чи ахир, ҳой енгилтак одам, икковимиз ҳозир қичитқон ўт ичида беркинмачоқ ўйнаётган кўрларнинг аҳволига тушиб қоляпмиз! Россияда эмаслигининг тушунсанг-чи, бу ерда, ҳов анави қовоқхонадаги сингари ҳар қанақа ишлар бўлиши мумкин, бировга дод деб боролмайсан! Бу ерда, Гамбургда ҳаттоки консулхона ҳам йўқ! Ўша Дицман Герберт хониминг билан биздан нимани истаётганларини яхшилаб тушуниб етгунимизча кеч бўлмасайди, деб қўрқаман!..

— Қўйсанг-чи, азизим Платон!— Никитиннинг тоқати тоқ бўлди.— Нима бўлди ўзи сенга? Худо ҳаққи, узлуксиз даккиларинг жонимга тегди. Бу шубҳаларингга бирорта далилинг борми? Нималарни гапиряпсан ўзи? Ё қуюшқонинг думингга тушиб қолдимми?

«Нимага кўзлари бунчалар азобли кўринади?— ўйлади Никитин ичида.— Кўзлари қадимий бутлардаги ялли ҳалокатомиз қайғусида эзилаётган пайғамбарларнинг кўзларини эслатади-я... Мана ҳозир Самсонов сал ўзгаргандай бўлди. Наҳотки у ўзининг гапларига ишонса ё бу гапларида бошқа нарса, ҳў ўшанда, «Прага»да бўлгандагидай менга ғашлик пинҳонимикин? Ростдан ҳам бу дунёнинг ишлари ғалати-да... Самсонов одамларга бир қараб фикр юритаверади, бу иш унга ҳам енгил, ҳам қийин. Қийинлиги шундаки, у ҳукм чиқаришда оқил ва беаёв. Жумладан, менга ҳам».

Самсонов иккала қўли билан лўппи юзини ишқаларкан, комил ишонч билан дадил гап бошлади:

— Қуюшқон, дейсанми? Мабодо оқилона хулосани қуюшқон дейдиган бўлсанг, дея қол, Вадим! Хулоса эса шундай, иложи борича бу ердан тезроқ жўнаб кетиш керак. Бу ягона оқилона қарор. Иложи борича тезроқ! Маъқул келса, эртага эрталаб ё кундузи. Билет буюриш керагу Москвага учиб керак. Бунга ҳар қанақа сабаб топса бўлади: иқлим ўзгарганидан се-

нинг ёки менинг кўкрагим оғриб, зўрайиб боряпти, хуллас, шунга ўхшаш бирор нарса ўқилади. Вақти борида жўнаш, тезроқ жўнаш лозим. Буниси жуда аён нарса. Бўлмаса асалга ботган пашшадай ғирт қўлга тушамиз.

— Нима, Платон,— деди Никитин кулимсираб,— менга ишонмаяпсанми, ё Рим папасидан ҳам покдомроқ бўлмоқчисанми? Хаёлингга нима келган ўзи? Ниманинг ташвишини қиляпсан? Нега питиллайсан? Ҳеч тушунолмай қолдим-ку! Бунақа семизликда сен хотиржам, бағри кенг бўлишинг, кўп еб, кўп ичишинг, кулиб туришинг, қизиқчиликлар қилишинг, жозибангни ишга солишинг керак. Сен бўлсанг нақ буқани эслатяпсан!

— Яна бир марта қулоқ сол,— давом этди Самсонов Никитиннинг гапларига парво қилмай.— Биринчидан, биз бу ердан тезда жўнаб кетишимиз керак, бунинг учун сабабини олдинроқ айтиб қўйиш лозим. Бироқ бу арзимаган нарсалар, майда-чуйдалар. Иккинчидан, мен ўзимдан эмас, сендан хавотир оляпман. Учинчидан, сен ўзингни Гамбургда эмас, Калугада деб хаёл қиляпсан, райком ёки милицияга қўнғироқ қилсам ҳаммаси тинчийди, деб ўйлаяпсан! Шундайми? Ёки...

— Ҳозир айтишиб қоламиз, Платон! Ажиб уйдирмаларингда асос деган нарса кам, сира ҳам ақлга тўғри келмайди! Эртага ҳеч қаёққа кетмаймиз. Бу бемаънилик бўлади. Элдан бурун ваҳимага тушаверма. Нималарни хаёл қиляпсан ўзи? Мени жаноб Дицманлар чалғитиб, Ғарбий Германияда зўрлаб олиб қолишадими? Нимага? Бундан нима наф бор? Мен кимман, водород бомбасининг сирини биладиган физикманми? Конструкторлик бюросининг бошлиғиманми? Бу ерда кимга ҳам керакман?

— Бундан чиқди, ёлғиз ўзим кетарканман,— Самсонов ҳарс-хурс гапираркан, кўзларини такаббуруна сузиб, кулимсиради.— Ҳа, ўзим,— деди яна жаҳл билан.— Сен шуни истайсанми?

Никитин каравотдаги адёл устига чўзилди-да, қўлини боши тагига қўйиб деди:

— Начора, кетавер. Мени чиндан ҳам роса огоҳлантирдинг.— Никитин шундай деди-ю, гапни суваб кетолмай, доимо қўл келадиган истеҳзога кўчмаганидан

хафа бўлеб, қўшимча қилди: — Биз ўзи нимага жанжал қиляпмиз, Платон? Нима, шунинг учун ҳорижга келиш шартмиди?

— Бас қил! Агарда мен сендай бадбахт идеалистни яхши кўрмаганимда буларга туфурган бўлардим... Ҳа, мен сенсиз ҳеч қаёққа кетмайман, дўстларга хиёнат қилишни ўрганмаганман! Ҳозирча ўрганмаганман! — Самсонов овозини баландлатди. — Бироқ мен, бадгумон тентак, сени огоҳлантирганим эсингдан чиқмасин! Бир гапимни айтганман! Мабодо кўзингни очмасанг, ҳолинг хароб бўлади! Кўзингни оч, Вадим, оёгингни ерга бос! Эс-ҳушингни йиғиб ол, акс ҳолда, эртага кеч бўлади, шуни унутма!

— Платон, мен ухламоқчиман. Дорини ичиб олудим.

— Мен эсам сен субъектив идеалистга яна такрорлаганим такрорлаган: эс-ҳушингни йиғиштириб ол, дўстим!..

— Платон, мен ухламоқчиман. Димедролни ичиб олудим.

Никитин Самсонов хонадан қандай чиқиб кетганини кўрмади, бироқ эшик қулфи шиқ этгани қулоғига кирди. Шундан кейин меҳмонхона йўлаги эшиги оҳиста ёпилгани ҳам эшитилди. Йўлакда тун сокинлиги ҳукмрон, уни деворлардаги чироқлар хирагина ёритар, оқиш туюлган пойандоз гилам бўз ранг девор тагида чўзилган ҳар бир остона олдида жуфт-жуфт тизилиб турган туфлилари билан ҳам одамлардан абадий айрилгандай туюларди. Йўлакда ҳам, бутун меҳмонхонада ҳам бирор ҳаракат ва бирор товуш эшитилмасди.

Бу ерда, синтетиканинг чучмал иси келиб турган хонада эса электр иситгич шириқлаган овоз чиқарар, ёмғир гоҳ-гоҳида ойнага урилиб тарақлатар, ўчириб қўйилмаган приёмникдан ясама эҳтирос билан куйлаётган хонанданинг овози тинимсиз эшитилар, у Мадлен деган жажжигина қизчага машинангни тўхтат, тизсамга ўтириб, қўйлагинг тугмаларини еч, деб илтижо қиларди. Хуллас, бу хонада кимдир узайтирган, бўлакча, бегона, номаълум бир ҳаёт мавжуддай эди. Никитин ҳам шу ваядан кўзларини юмиб ётганича хаёлидан ўтказарди:

«Нега барибир ўзимга келолмаяпман? Мабодо ўрнимдан туриб, Эммага телефон қилиб, ёмғирда тун

қўйнидаги Гамбургни кезиб, эрталабгача гаплашиб юрсак-чи? Бироқ нимани гаплашамиз? Бу нимани ҳам ҳал қиларди? Ё кетайми, эртагаёқ жўнаб кетайми? Самсонов ваҳимада, буларнинг баридан юрак олдириб қўйган. Кўпроқ нарса билиб олганидан сингдирилмапти. Бунинг охири қанақа бўлиши керак ўзи?..»

Иккинчи боб

— Ғарбий Германия ёқдими, жаноб Никитин? О, йўқ, саволни бундай қўймаслигим керак эди. Сизнинг биз, ғарблик немислардан ҳафсалангиз пир бўлмади-ми?

— Тўғриси айтиверайми? Агар «ҳа» десам ўзимни алдаган бўламан, шошилиб «йўқ» дейишим сизни хафа қилиб қўйиши мумкин, жаноб Дицман. Мен бир ақлли немиснинг қуйидаги гапларига қўшиламан. У тахминан шундай деганди: «Бир мамлакатнинг иккинчи мамлакатдан аламзадалиги ва ўзаро ишончсизлик Европанинг жараҳатли вужудини заҳарламоқда». Дуруст айтилган-а, тўғрими?

— Цитатами? Муаллифи ким? Томас Маннми? Ренарми?

— Стефан Цвейг, яхши немис ёзувчиси.

— Афсуски, Цвейг жуда эскиган ёзувчи ва аллақачонлар ўлиб кетгани учун камгина одам эслайди.

— Бекор қилишади. Цвейг қирқ иккинчи йилда вафот этган, қирқинчи йиллар эса Германиянинг яқингинадаги тарихи.

— Ғарбий Германия қирқинчи йиллардан анча йироқлаб кетган. Бизда, сиёсий урушда ютқаздигу иқтисодий урушда ютдик, деган гап бор. Бу жумбоқли ғалабани билмоқ сизга қизиқарли бўлар, дейман? Рейх мағлубиятидан кейин иттифоқчилар немис заводларидаги ускуналарни репарацияларга биноан саноат марказидан ташиб кета бошладилар. Бироқ улар эски, урушгача бўлган дастгоҳлар эди, жаноб Никитин. Ғарб билан Шарқ ўртасида «темир парда» мавжуд бўлган йилларда Америка Германиянинг вайрон қилинган саноатига миллион-миллион доллар сарфлашга тушди, ғарблик немисларга кўп қарз бериб, замонавий ускуналар билан таъминлади. Шундай қилиб қисқа

вақт ичида, Маркс ибораси билан айтганда, асосий капитални янгилади. Сиз марксистсиз-ку, ахир... Шундан кейин фаровонлик бошланди, бу эса барча молларнинг сероблиги барқарор марка, иқтисоднинг гуллаши демакдир... Уз тирикчилигини ўйлаган немис қирқинчи йилларни аллақачонлар унутиб юборган, у янгича яшапти, қорин тўқ, картошкаю сунъий нонни эсламайди ҳам. Сиз Гамбург магазинларини кўрдингизми?

— Ҳа, витриналарига қараганда ажойиб магазинлар.

— Жаноб Никитин, сиздан ҳеч нимани яширмайман, ҳақиқатни очиб ташлайман. Ғарбий Германия урушдан кейин чўчкадай семириб, миясини ёғ босиб қолди. Одамлар молларга сероб оламда яшаб, жонсиз истеъмол машиналарига айланиб бормоқдалар. Битта сигаретангиздан олсам майлими? Чекишни ташлаб юборганман, бироқ ҳанузгача тамаки исини хуш кўраман.

— Марҳамат.

— Миннатдорман. Мен сигаретани жон-жон деб истайман. Хуллас, гап шундаки, жаноб Никитин, ҳозирги замон ғарб немислари «мерседес»нинг янги моделлари, холодильниклар ва қулай боғ ҳовлиларни кўпроқ ўйлайдилар, ўртаҳол немиснинг юксак маънавий ҳаёти, маънавий эътиқоди йўқоляпти ёки аллақачон йўқолган... Прагматизм барини ўзига бўйсундирган. Барининг манбаларию андозаси — Америка. Орадан бир неча йиллар ўтгандан кейин Совет Иттифоқи ҳам семириб кетади, деб қўрқаман, жаноб Никитин. Ана ўшанда сизларда ҳам маънавий ҳаёт йўқолади: машина, квартира, шаҳардан ташқаридаги коттеж, холодильник худди Ғарбдаги сингари асосий мақсадга айланади. Сизлар ҳам аста-секин қирқинчи йилларни, урушни, азобларни унутасизлар...

— Гарчи бизни ҳам буюмлар оламининг синови кутаётганини билсам-да, буларни унутмаслик керак.

— Эътиқод синови ҳам.

— Эътиқод синови деб нимани атайсиз, жаноб Дидман?

— Сизларнинг эътиқодинглар коммунистик кўтаринкилик. Практиксизлар. Бир вақтнинг ўзида ҳам материалист, ҳам идеалистларсиз, гарчи қадимий ақи-

даларни талқин қилсангизлар ҳам инсон, қандайдир идеаллар ва ҳаёт мазмунидан сўз очмоқчи бўласизлар. Урушдан кейинги Ғарбда эса идеалга бундай эътиқод йўқ, ҳамма инжилдаги ва инсоний яхшиликка тўйган, яхшиликни раво кўрувчи эски илоҳалар ўтиб кетган, улар йўқ, мисол учун илгариги оила, муҳаббат, никоҳ тушунчаларидан ҳам асар қолмаган. Сизнингча, ҳозирги дунёни ушлаб турган нарса нима?

— Менинг назаримда мунтазирлик ва умид.

— О, тушунаман! Руслар дунёни иккита кит ушлаб туришини орзу қилишади, бу — умумий тенглик ва ҳар бир одам учун бир хилдаги фаровонликка кўз тикишдир. Ғарб олами эса ҳозир оламни учта кит — спорт, секс ва телевизор ёрдамида ушлаб туришда давом этмоқда. Яна битта қабиҳ кит ҳам бор, у — сиёсат. Бу кит Шарқда ҳам сузиб юрганини айтишни истардим.

— Фақат иккита аниқлик киритаман, жаноб Дицман. Биринчидан, ўша бизга тарихан маълум бўлган жамиятларнинг бирортаси ҳам ўша китсиз яшай олмаган бўларди. Иккинчидан, номаълум, ёлғиз зарраларнинг бир текисдаги тенглиги, — мен аён ҳақиқатларни айтяпман, — моддий бойликлар тақсимотидаги тенгликдир. Фан ва санъат ҳақида гапирадиган бўлсак, ўртамеъналик, қобилият ва истеъдод доимо биридан фарқланади, деб ўйлайман.

— Сиз бир хилдаги зарраларга қаршисиз албатта, шундайми?.. Бироқ башариятнинг кўпчилиги номсиз чумолиларнинг ўзидир, жаноб Никитин.

— Бу, менимча, зерикарли таъриф, жаноб Дицман. Мен ҳар бир одам чўқинтирилиши, ўз исми билан аталиши тарафдориман. Қолаверса, буни онгни ошириш маросими, деб атаса ҳам бўлаверади.

— Сиз романтиксиз, китобларингизда гарчи бу сезиларсиз даражада бўлса ҳам илғаса бўлади. Кўпчилик одамлар нимани истаётганларини ҳам билмайдилар. Шу фикрга қўшиларсиз дейман? Одамлар нима ишташади: бифштексними, машиналарниқди, телевизорними? Ҳақиқат шундами? Пировард мақсад шундами? Йўқ, одамлар ўзларини билолмайдилар. Улар ўзларига ўзлари ишонилари учун нима қилиш керак? Революциями? Сиз бунга, турган гап, марксистик нуқтаи назарда қарайсиз... Революциями? Синфий

курашми? Унинг сўнгги моҳияти нимада? Ҳамма учун холодильниклар деган нарса яна сўнгги мақсад бўлиб қолаверади.

— Революция — ахлоқсизликни инкор этиш ва ахлоқни барқарор этиш, яъни инсон ва курашга ишонч, шунингдек, ҳаракатга қўлланма сифатидаги виждон тарафдоридир. Ғарбда эътиқод ва идеаллар бўлмайди, деган гапни ўзингиз айтдингиз. Менимча, эътиқод — умид ва ҳақиқатга эмоционал муносабатдир. Мабодо у бўлмаса ноиложлигимча қолавераман.

— Ҳозирча ноиложмиз, жаноб Никитин... бунда битта нарса — паллиатив христианликни марксизмга омикта қилиш мустасно. Мен динсизман ва кишини покиза қилувчи ибодатларга ҳам ишонмайман. Мен фақат ана шу ғалати симбиозга — номаълум одамларнинг кўпчилигига аталган чорага ишонаман, лоақал бирорта нарсага эътиқодлари бўлсин-да.

— Бунга ишончингиз комилми? Буни қандай қилиш мумкин? Қўшилмайдиган нарсани қўшса бўларканми? Ахир Исо пайғамбар одамларга ўзингни уринтирма, деб инсон ғайратини ерга ургани азалдан маълум-ку...

— Ғайратини? Ғайратини, дейсизми? Сиз бу гапни охиригача айтмадингиз: шунинг учун ҳам Исони бутга тортишган, демоқчисиз-да... Шундайми, жаноб Никитин?

— Йўқ, менимча, Исони қарийб барчани қаноатлантирадиган бошқа бир тақво насиб этмоғига ишонганлари учун ҳам бутга тортишган. Бироқ бунақаси бўлмайди.

— Мамлакатингизда бунақа гапириш тақиқ этилмаганми?

— Гапираётганимни кўриб турибсиз-ку... Бироқ... кечирасиз, таажжубингиз сабаби менга тушунарсиз. Нима учун бизнинг мамлакатимизда тақиқланиши керак экан бу?

— Мен сизларда кўп йил шахсга сиғиниш мавжуд бўлганидан таажжубдаман. Исо пайғамбарнинг ҳам шахсига сиғинилган. Сталин шахсига сиғиниш ҳам шундай бўлган. Сталин ҳам сизларда худонинг ноибидай эди. Унга сажда қилардинглар.

— Менга қаранг, жаноб Дицман, пировардида сизга жуда ошқора ва эҳтимол қўполроқ савол беҳишим-

ға ижозат этасизми? Мен гапингизга роса қулоқ солдим, энди ҳар қалай гапингизни бўлишга рухсат этасиз.

— Албатта, жаноб Самсонов! Сиз чиндан ҳам узоқ сукут сақладингиз, мен эсам истаган саволларингизга ёжонидил жавоб бераман.

— Саволим сизга завқ багишлашига ишонмайман, жаноб Дицман. Шундай бўлса ҳам, очигини айтганда, биздаги шахсга сиғиниш билан сизнинг нима ишингиз бор? Худди сизнинг? Ғарблик немисларнинг ҳам?

— Мен ишларингизга аралашини истамайман, ёпроқ сиз, жаноб Самсонов, ҳозир Ғарб мамлакатадасиз, бу ерда қусурлар ва камчиликлар тўлиб ётибди. Сиз бу ерда истаган ишингизни қилишингиз ва оғзингизга келганини гапиришингиз мумкин. Бунда ҳам маълум чегара бор, албатта. Сиз нисбий озодлигимизни инкор қилмайсизми? Мен нисбий сўзини таъкидлаяпман...

— Ҳи-им! Жумбоқ! Унда нима сабабдан мамлакатингизда коммунистларга кун бермай компартияни тақиқлаб қўйишди?

— Бу мени ҳам ғазаблантираётган бемаъниликлардан бири. Ғарбий Германияга коммунизм ҳам, нацизм ҳам малол келмайди. Немисларга Шарқий Германиядаги биргина коммунизмнинг ўзи етарли. Қўшниларимизнинг бу визит карточкаси ҳаммага ҳам ёқаётгани йўқ.

— У нимаси билан ёқмаяпти? У ерда ҳаммангларга ҳам ёқмайдиган бўлак система мавжудлигиданми?

— Баъзи маъноларда шарқлик немислардан дурустроқ турганимиз учун.

— Улар эртама ё кечми барча маъноларда сизлардан яхшироқ яшашлари мумкин эмасми? Ушанда нима дердингиз?

— Одамлар ҳозир куним ўтса бас, дейдилар, жаноб Самсонов. Шундай бўлса ҳам мен жаноб Никитиндан сўрамоқчиман. Сиз ҳам ҳозирда демократик мамлакатда эканлигингизни инкор қиласизми?

— Ўзингиз ҳозиргина мамлакатингиздаги озодлик борасида шубҳа билдирдингиз. Сиз билан бирга мен ҳам шубҳадаман. Аввалги саволга келганда эса бундан йигирма йиллар муқаддам мюнхенлик бир вас-вас ўзини иккинчи Исо пайғамбар, башар халоскори деб

эълон қилганди. У коммунизм ва славян иллатидан қутқараман, деган гапларни қилганди. Шундан кейин Европа билан Осиеда эллик олти миллион киши нобуд бўлди. Улар орасида славянлар ҳам, нославянлар ҳам бор.

— Тез гапирманг, жаноб Никитин, кечирасизу, менга акцентингиз халал беряпти. Гапингизни тушундим, бироқ жумлангиздаги жарангни илғаб ололмадим. Нацизмга шама қиляпсизми? Немисларнинг башар олдидаги гуноҳлари жамулжамига тил теккизяпсизми?

— Бу ерда ҳеч қанақа назокат ҳам, шама ҳам йўқ. Мен башарни қутқаришга ишонч ва эзгуликни ҳар хил тушуниш мумкинлигини айтдим: эзгулик учун ёвузликни, ёвузлик учун эзгуликни қурол қилиш ҳам мумкин. Буни Қадимги римликлар ҳам жуда яхши билишган.

— Тўғри, тўғри! Эзгулик билан ёвузлик ўртасида бамисоли Сиам эгизакларини бирлаштириб турган қон томирлари сингари омонатгина чегара бор, шундай эмасми? Ҳозирги замон кишиси ички оламининг энг қизиқ томони, руҳий чегаранинг омонатлиги ҳам шундан. Сизнинг Достоевский деган ёзувчингиз романларидаги асосий нарса шу. Унинг романлари Ғарбда жуда машҳур. Бундан хабарингиз борми?

— Ёлғон!

— Узр, нима?

— Кечирасиз, буни русчасига айтувдим... Юмшоқроқ қилиб айтганда, немисчасига Достоевский ҳақида гапирадиган бўлсак, «нотўғри» дегани бўлади.

— Нимага?

— Менимча, Достоевский асарларидаги асосий нарса инсондаги ҳақиқатни, оламдаги ва ўздаги илоҳни қидирмоқдан иборатдир. Аниқроқ бўлсин учун илоҳ деб яхшилик билан одамнинг кўзини очишини атаймиз. Ўта ақлий баҳсимиздан толиқиб қолмадингизми, жаноб Дицман? Бунинг устига мен немисчани унча эплаёлмайман, чамаси, сизни чарчатиб қўйдим. Икковимиз ҳам залдагиларни толиқтирдик. Эҳтимол, бирорта аниқроқ нарса хусусида гаплашармиз. Шунга нима дейсиз?

— Мутлақо толиққанам йўқ, жаноб Никитин... Бу суҳбатимиз баҳс эмас, балки Ғарб билан Шарқ, шарқ-

лик ёзувчи билан ғарб журналистининг кўпчилик орасидаги савол-жавобидир. Кўпчилик эътибор билан гапимизга қулоқ солаётганига қараганда, ҳар қанча галати туюлишига қарамай, нуқтаи назарларимиз тўғри келган ўринлар бор. Мен сиз баҳс устасисиз ва ғарблик ёзувчилар билан кўп марта учрашгансиз, деган фикрга келдим. Парижда бўлган бир мунозара ҳақида ўқигандим. Ушанда сиз социалистик реализм, маъно санъати ҳақида сўзлагандингиз. Адашмаяпманми?

— Ғарбдагилар романларим ва шахсиятимга қизиқа бошлаганларидан бери мени халқаро мунозараларга таклиф қилиша бошлашди. Мен ҳам ҳар қандай ёзувчи сингари баҳслашишни ва бирор нарсадан лақақал ҳарифимнинг позициясини тушуниб олишга ҳаракат қиламан. Оддий ҳақиқат, жаноб Дицман, ўтакетган жиддий нарса. Мабодо бошингиз оғриётган бўлса, юрак оғриғининг дорисини ичмайсиз-ку. Мабодо аёлни севсангиз, симёғочни қучоқлаб ўпмайсиз-ку. Нимаки десангиз ҳам оламда ҳақиқат деган нарса бор.

— Зўр гап, жаноб Никитин! Шунга қарамай гапингизга қўшилолмайман. «Севги» тушунчасига ҳозирги замон одами ўн тўққизинчи аср ёки урушгача бўлган одамга нисбатан бутунлай бошқа: ўзига маъқул бўлган маънони жо қилади. Сиз бу ерда бирлашишдек позитив ҳолатни кўзда тутганингизда адашасиз. Бироқ — ҳа, худди шундай! — ҳозирги замон кишининг севгиси жинслар жудолигидир. Ҳақиқий севги нимадалигини ҳеч ким билмайди. Севги доимо жумбоқдир.

— Бу қанақаси? Соддароқ қилиб айтганда... Хўш, физик элемент — тўла тушунарли ҳақиқатдир, яъни эркакнинг аёлга муҳаббати ёки бунинг акси. Мабодо табиий жисмоний севги ҳақида гап кетаётган бўлса, жинсларнинг қандай айрилиши ва қайси жумбоқни кўзда тутасиз?

— Жакоб Никитин, сиз жиддий одамсиз, мени ҳам социалистик нуқтаи назардан эмас, балки ғарбдаги ахлоқ нуқтаи назаридан тушунишга ҳаракат қилсангиз. Ҳозирги замондаги севги сохта бидъатлардан маҳрум, озод цивилизация «тўхта» деган сохта сигналларни улоқтириб ташлаган, булар эркак билан аёл... эркак

билан эркак ёки аёл билан аёл ўргасидаги инсоний туйғулар эркини бўғиб келган кўҳна тўсиқлардир... Ҳар бир одам ўзига бемалол шерик танлай олади.

— Яхши тушунолмааяпман. Сиз гомосексуализмни гапиряпсизми? Севги айнишигимиз? Мен реалистман, ахир, ҳақиқатга таъзим қиламан. Шунинг учун ҳам Ойдинбоғнинг бирор жойидаги кулги хонасидаги қингир кўзгулар аксига сира ҳам тоқат қилолмайман.

— Кулманг, жаноб Никитин. Севгида айниш нима-ю, айнимаслик нималигини ҳеч ким билмайди, ҳар бир одам ўз юраги садосига қулоқ солишни афзал кўради. Энг кўп айниш сиёсатда бўлади, бу даҳшатли айнишлар одам эркини нобуд қилади.

— Бола-чақангиз бўлса керак, а, жаноб Дицман?

— Хайриятки, уйланган эмасман.

— Таассуф. Унда мен хаёлимда айланиб турган ғамтарингина мисолимни келтира олмайман.

— Жаноб Никитин! Сиз бизни ҳеч қанақа мисол билан танг қолдиролмайсиз. Биз сексуал портлаш рўй берган, инсон баданини яшириб турган ҳар қандай нарсалар юлқилаб ташланган ва илгари йўл берилмаган туйғулар комплекси бир-бирини бемалол танлаши мумкин бўлган даврда яшяапмиз.

— Ҳа, мен комплекслар портлашини дунёнинг баъзи мамлакатларида ва сизларда экран билан саҳнада кўрганман.

— О, гўзал! Бу реалист сифатида сизга мароқли бўлгандир?

— Менимча, реалистлар бор нарсалардан кўзларини юммасликлари керак. Барини билмоқ лозим. Қолаверса, бизнинг Россияда саҳнада рамзий усулларга ўрин берилмайди.

— Момент, жаноб Никитин. Русларда йўл берилган ётган комплекслар, ўзингиз айтгандай, рамзий усуллар йўқми? Шундай деясизми? Бунга ишончингиз комилми?

— Йўқ, бундай демайман. Бу клиниканинг иши. Бироқ мен бошқа нарсани айтмоқчийдим, жаноб Дицман, асос келтиришга мажбур бўлганим учун бу ерда ўтирган аёллар мени кечиришсин... Узи йўқ бўлса ҳам чиройли, ёш қизингизни кўз олдингизга келтиринг. Уша қизнинг ҳам олам сингари содда ва сирли бўлиб, оламга гўзалликда ўзидан қолишмайдиган ин-

сон ҳадыя этмоғи мумкин. Бироқ ўша қизингиз йигитни эмас, қиз болани севишга мойил. Сиз мана шу ғайритабиий нарсадан кўз юмиб, танлаш эрки борасида бемалол гапира олармидингиз?

— Шахсан мен унга ҳеч нарса демаган бўлардим. Хоҳлаганини қилавермайдими. Ишқ предметини мен эмас, унинг ўзи танлайди-ку.

— Бунинг ўзи ғайриҳақиқат, табиат ва ҳақиқат устидан зўравонлик эмасми?

— Сира ҳам. Мен индивидуал «мен» озод намоён бўлишини, шахс эркинлигини мана шунда кўраман.

— Ундай бўлса, менда далиллар йўқ. Муаммо ечилди.

— Раиснинг ижозати билан гапга аралашаман, эркак жаноблар! Буни айтиш керак!

— Худо ҳаққи, Титтель хоним, марҳамат, овозингизни эшитишнинг ўзи ҳаммамиз учун роҳат!

— Мен ашула айтмоқчи эмасман... Муҳаббатда эса, менимча, дид билан бемаъни майллар масаласини ҳал қилади. Аёл нозик нарса, бу шак-шубҳасиз, бироқ мен ҳар қандай ярамас нуқсонларидан қатъий назар, айнамаган эркакни афзал кўраман. Мен Мопассан асарларини ўқиганман. Унинг яхши бир гапи бор: яшасин эркаклар билан аёллар ўртасидаги озгина тафовут, дейди у. Мен француз адиби учун ҳам қизариб ўтирмоқчи эмасман.

— Муҳтарама, гўзал Титтель хоним, ташлаган луқмангиз учун миннатдорчилик айтмоқчиман. Сизни ҳамма бошига кўтаради, эркаклар ҳам, аёллар ҳам сизни бирдай севадилар, негаки истеъдод барчанинг мулкидир! Ҳурматли хонимлар ва жаноблар! Биз мунозарамизда қатнашаётган Титтель хонимни олқишлашимиз керак. Сизларнинг олқишинглар ва завқланиб кулаётганингларни тушунаман ва уларга қўшиламман... Сиз, жаноб Никитин, далилларингиз йўқлиги туфайли муаммо тугади, деб гапингизни тугатдингиз. Мен сизнинг жавобингизда қандайдир терс истеҳзо пайқадим, шундай эмасми?

— Адашмадингиз. Мен бунчалар кенг муҳокамани талаб қилаётган интим соҳага бемалол кириб боряпмиз-ку, демоқчийдим.

— Шунда ҳам чуқур адашяпсиз! Бу масалалар бизда матбуотда, телевизорда кенг мунозара қилинади,

порнографияни бекор қилиш хусусидаги қонун ҳам шу жумлага киради. Шундайми, жаноб Вебер? Узр, жаноблар, энди мен залга мурожаат этаман. Шундайми, жаноб Вебер?

— Сизнинг бамаъни муаммоларингиздан миям ачиб кетди... Зиёлилар тўпланган жойда ҳамма нарса аралаш-қуралаш бўлади. Ушанда ҳамма масалалар сексга бориб тақалади.

— Ҳазилингиз олқишларга сазовор бўлди, жаноб Вебер... Мен ундаймиди ё бундаймиди, деб жаноб Никитинга яна бир марта эътироз билдиришга мойилман. Мабодо мен йўқ бўлган ўша қизимга ўзи танлаган одамни севишга йўл бермасам, у гапимга кирарди-да, орадан бир неча йиллар ўтгандан кейин: «Ота, мен бахтсизман, мени севгимдан маҳрум қилдинг!» — деган бўларди.

— Қандай ҳайратомуз мантиқ! Сиз ҳам ана шундай эркин танлаш тарафдоримисиз? Мана шунақадан кейин одам ўзини осиши керак! Билсангиз, уйга бориш керак-да, мустаҳкамроқ илгак топиб, камарни ечиб, озод секснинг бу дунёсидан гўзал жаҳаннамга иложи борича тезроқ йўқолиш керак! Мана бу ягонагина танлаш эмас, инсонни хўрловчи бемазагарчиликлардан қутулиш чораси бўлажак!

— Сиз газабланингизми, жаноб Самсонов? Сиз қандай фикрдасиз, жаноб Никитин? Сиз ҳам сексуал масалада бемазалик кўряпсизми?

— Менинг фикримни сўраяпсизми? Табиатнинг ўзи зўрланганда ва бузилганда у дардга чалиниб, ҳалок бўлади, у билан бирга инсон ҳам нобуд бўлади, албатта. Бу эса биосферани кимёвий чиқиндилар билан булғашдан ҳам даҳшатлироқдир... Платон, бир минутга мен томон эгил... менга қара, ўзингни бос, сенинг қизишиб гапиришинг бу мунозарада ҳеч кимни ишонтирмайди. Тинчроқ бўл...

— Нима учун мен бениҳоя тинч бўлишим керак? Наҳотки ҳар бир бемаза гапга хўп деб ўтираверадиган мўмин-қобил русга ўхшашимни истаётган бўлсанг? Маҳмадонагарчиликнинг ҳам ўзига яраша чегараси бўлади, ҳа, билиб қўй...

— Инсоннинг ўзи табиатнинг айнаси эканлигини ўйлаб кўрмадингизми, жаноб Никитин? Бу шубҳа кўнглингизга ўрмаламадимми? Оламда кўркем ва беўх-

шов нарсалар бўлиши кераклигини ким белгилаган? Наҳотки буни ҳам худо қонунлаштирган бўлса? Худонинг ўзи ўшшовли категориями? Одамлар-чи? Кимнинг нуқтаи назаридан? Одамлар ишқнинг эзгу ишини белгилайдиган сўзларни энг ёмон ҳақорат ўрнида ишлатсалар, бу уларнинг бузилганлари эмасми? Буни ўйлаб кўринг, ўйлаб кўринг... Деворлардаги, жамоат ҳожатхоналаридаги ёзувлар ҳам эсингиздами?

— Биз баҳсда жуда ҳам илгарилаб кетяпмиз, бу телбаликдан қайтишга йўл тополмасмиз, деб қўрқяпман.

— Ҳа-ҳа-ҳа, чиройли асос топганингизга ташаккур. Бу мавзуда гапни давом эттиришга ҳушингиз йўқ, шу вәждан мен ҳам баъзи бир хулосалар чиқармоқчиман. Ғарб кишисининг онги — мен интеллигенцияни айтяпман — айни пайтда ҳозирги замон фалсафаси билан социологияси социализм мамлакатларида тараққий этмаганига қарамай ўта илмий. Бу эътиқодингиз муҳофазаси усули бўлиб, у ялпи оптимизм ҳисобига жон сақлаши керак эди. Шундайми? Сиз, жаноб Никитин, гарчи кўзларингиз маънос бўлиб, аянчли романлар ёзсангиз ҳам, оптимистсиз. Бироқ сиз ҳам, бутун адабиётингиз ҳам романтик Шекспир ва Толстойнинг томонидан яратилган инсон ҳақидаги афсонани сақлашга уриняпсизлар. Сизларда ҳаёт ва адабиёт қаҳрамони деб аталадиган киши ғарб одамининг онгидан бошқача баҳоланади, сизнинг қаҳрамонингиз бизнинг тушунчамизда бутунлай бошқа нарса бўлади.

— Жон қулоғим билан эшитяпман. Давом этаверинг.

— Ғарбдаги ҳозирги замоннинг интеллектуал персонаж, жаноб Никитин, одамзоднинг кимёвий жиҳатдан тозаланган, яланғоч субъектидир. У бамисоли уйқудагидай ҳаракат қилади. Мустақил ҳолдаги хусусий ҳаётнинг иложи йўқ, инсоннинг давр олдидаги ожизлиги вужудга келган, шахсни нега, кейин нима бўлади, деган муаммолар парчалаб ташлаган. Ғарб интеллигентлари сизнинг барча социалистик адабиётингиз сингари воқеликни тасдиқ этмайдилар, балки ундан талаб қиладилар, бунда судьялар ҳам, айбдорлар ҳам йўқ... Бу модернизм ҳам эмас, жаноб Никитин, мутлақо. Ҳозирги машиналар замонига Шекспир ҳам,

Толстой ҳам, Достоевский ҳам керак эмас. Ғарб романи реалистик бўлишини истагани учун ўтмиш реализмдан йироқлаб кетган. Бу ҳам жумбоқ эмас. У роман рентген, бироқ унда касалликнинг диагнози йўқ, негаки врачлар қандай қилиб кескин даволашни билмайдилар, буни биронта ҳам одам билмайди. Ҳозирда, масалан, Толстой, Томас Манн ёки одам ҳақидаги ҳамма нарсани биламан, деган Золяга ўхшаган рисоладагидай ёзувчи йўқ. Сиз Золянинг бу формуласига қўшилмасизми?

— Йўқ, қўшилмайман. Менимча, француз натуралистларининг бунақа дейишларида ўзига ишонч билан даъват маъжуд. Дароқе, Золя билан бир даврда яшаган бир рус классиги бутунлай тескари гапни айтган: бор ҳақиқатни ҳеч ким билмайди, деганди. Бу эса ҳақиқатга яқинроқ.

— О! Жаноб Никитин! Сиз ҳозир ғарб ёзувчисидай гапириб, менинг фикримни тасдиқлаясиз!

— Бу менинг гапим эмас, ўн тўққизинчи асрда яшаган рус классигининг гапи. Менга хушомад қилаверманг. Мен буюк рус адабиётига дахлдорлигимдан фахрланаман. Мана кўрдингизми, сиз мени баланд нарвот гапиришга мажбур этдингиз.

— Сиз классикнинг бор ҳақиқатни ҳеч ким билмайди, деган гапига қандай қарайсиз? Унга қўшилмайсизми?

— Йўқ, унга қўшиламан. Бу сизга галати туюляптими?

— Сиз-а? Бу фикрга қўшилмасизми? Буни сал батафсилроқ тушунтириб берсангиз бўладими?

— Сиз бунчалар таажжубда экансиз, унда уриниб кўраман... Бу ҳақда кўп марта бош қотирганман, жаноб Дицман. Биз қатор ҳақиқатларни биламиз, бироқ у битта ва асосий ҳақиқатнинг жамулжамидир. Биз ҳақиқатларнинг пировард жамулжамини билмаймиз. Аке ҳолда мабодо биз инсон ҳақидаги ҳамма нарсаларни билганимизда, китоблар ёзиш, илм билан шуғулланиш ва ҳозиргидай музокаралар қилишимизга ҳожат қолмаган бўларди. Инсон худди олам сингари сирлидир. Бу эса бундан икки минг йил илгари ҳам маълум эди. Бизгача ўтганлар ҳам бу хусусда бош қотирганлар. Мабодо одамлар эртага оламнинг барча қонунларини, демак, инсон қонунларини ҳам кашф этсалар, тарих

ҳаракати тўхтаб қоларди, бунга ишончим комил. Билиб оладиган нарса қолмасди. Бари топилган, очилган, ҳаммаси тушунарли, башарият ҳаётининг муаммолари охиригача ҳал қилинган. Барча эътиқодлару, бор фалсафалар, ҳамма санъатлар ноқераклиқдан нобуд бўларди. Башар ўзининг программалаштирилган билим йўли интиҳосига етган бўларди. Шундан кейин яна қуруқ жойдан янги нарса бошланарди. Унинг бизнинг ҳаётимизга сира ҳам дахли бўлмасди. Олам заминнинг кибернетик машинасига янги параметрларни жойларди. Биз мана шунинг учун ҳам бор ҳақиқатни билмаймиз. Жавобимдан қаноатланингизми?

— Жаноб Никитин! Сиз ҳозир ёзувчи сифатида эмас, файласуф сифатида гапирдингиз, мен ҳайратдан завқдаман, сизнинг фикрингизни аниқламоқчиман холос. Одамнинг асосий ҳақиқат томон йўлини табиатнинг ўзи программалаштириб қўйганми? Залдагилар жонланиб қолганлари учун сиз фақат мени эмас, балки аудиторияни ҳам қизиқтириб қўйганга ўхшайсиз... Ундай бўлса, одамнинг ўзи нима? Билим қуролими? Ё тасодифиятми? Дунё қонунлари механизмидаги тишли ғилдиракчами?

— Ҳайратдан завқланаверманг, жаноб Дицман. Мен файласуфлик шуҳратини даъво қилаётганим йўқ, ўзимга ишончим ҳам зўр эмас. Одамнинг ёши қирқдан ошгандан кейин ўттиз йил олдин апельсин сингари оддий кўринган нарсалар ҳақида ўйлаб қоласан холос. Заминдаги инсон тасодифият эмас. Маълумки, у ўзини таниётган табиатнинг бир зарраси. Ажойиб формула, тўғрими?

— Кимдандир цитатами? Гегелданми? Карл Марксданми?

— Йўқ, Фридрих Энгельсдан. Инсон — зарра, у яхлит нарса — табиатни ўрганади, яъни бу билим изчил равишда асосий ҳақиқат йўлидаги сирлар ва қонунлар эшигига олиб боради. Асосий билим эса чексизликни чеклайди ва узун йўлакдаги эшикларнинг қулфларини очиб беради. Шу ваядан олов, буғ кучи, электр, атом энергиясининг кашф этилиши тасодифий билим эмас, балки табиат томондан маълум даврда туртки берилган изчил яқинлашувлар методи бўйича билишдир. Инсон босиб ўтган йўлни белгиловчи босқичлардир. Дарвоқе, бизнинг мунозарамиз ҳам худди шун-

дай. Биз бундан ўн йил олдин бунчалар суҳбатлашолмасдик, жаноб Дицман. Бу ҳам босқич.

— Капитализм ҳам сизнинг назариянгизча хатарли билишми? Ё ўзингиз айтгандай, қия очиқ эшикми?

— Ҳа. Унинг изтиробли жойи бор.

— Социализм-чи?

— Дил талпинган ҳолда билишдир. Қўрқув асирликдан қутулиш. Чинакам озодликни билишдир.

— Дил талпинган ҳолда, дейсизми? Шундай ҳам бўла қолсин. Бироқ сизнинг назариянгизда, жаноб Никитин, фатализм деган нарса бор, унинг эса марксизмга ҳеч қанақа алоқаси йўқ. Сиз марксистсиз, ахир, шунинг учун пролетар ревлюциясига ва пролетар диктатурасига ишонасиз. Наҳотки бу сизга асосий ҳақиқат бўлолмаса?

— Ҳеч қанақа фатализм йўқ. Мен аниқлик киритяпман, жаноб Дицман. Социализм — бу инсон олий эркини билишидир.

— Бир кишининг озодлиги эса бошқанинг озодлиги билан чекланган. Олий эрк бўлиши мумкин эмас. Шундайми?

— Шундай. Бу ахлоқий чеклаш бўлиб, у инсоннинг инсонга ҳурматини вужудга келтиради.

— Мен асосий ҳақиқат борасидаги аввалги саволимга жавобингизни эшитишни жуда ҳам истардим. Асосий ҳақиқат қаерда, сиёсатдами, ё ундан ташқаридами?

— Ҳурматли жаноб Дицман! Сиз менинг ҳамкасабамга ҳадеб ғалати тиришқоқлик билан адабиётга сира ҳам алоқаси бўлмаган биргина савол бераётибсиз. Бундан сиз баҳсимиз моҳиятини аниқлашни истамай, ҳарифингизни ноаниқ сўзда тутмоқчига ўхшайсиз, деган фикрга келади одам. Бу эса рухсатингиз билан менинг ажабланарли луқма ташлашимга сабабчи бўлди!

— Қаттиқ янглишдингиз, жаноб Самсонов, менинг Шпрингер матбуотига сира ҳам алоқам йўқ. Жаноблар, олқишларингиз учун ташаккур, булар, айтиш керакки, менга нимададир ишонмаётган жаноб Самсоновнинг сўзларига кўпроқ тааллуқлидир!

— Менимча, олқишлар сизнинг қизиқчилигингизга тааллуқли, жаноб раис, мен эсам сиз терлаб-пишиб

эришган шухратингизни тортиб олмоқчи эмасман! Бироқ, қайтараман, биз мунозарани четга тортиб кетяпмиз!..

— Демак, жаноб Никитин, сизнинг салобатли ҳамкасбингиз ўз луқмаси билан менинг оғир саволимни олиб ташладими?

— Нега энди? Сиз унча оғир бўлмаган нарсани сўрадингиз. Аксинча, саволингиз менинг ҳамкасбим айтиб ўтган баъзи маъноларга эга бўлса ҳам бениҳоя соддадир. Дарвоқе, бу унинг моҳиятини ўзгартирмайди. Мен революция билан пролетариат диктатурасига ишонаман, чунки янги ижтимоий формация — башарият ўз-ўзини танишидир.

— Бироқ бу сизнинг назариянгиз бўйича асосий ҳақиқат эмас-ку?

— Асосий ҳақиқат олдинда.

— Коммунизмми?

— Коммунизм ҳам. Бироқ ҳақиқатни билишнинг ана шу юксак шаклидан кейин ҳам узилиб қолмайди.

— Шундай қилиб, жаноб Никитин, тушунишимча, сиз ҳаёт мазмуни уни умр бўйи излаш ва билиб олишдан иборатдир, демоқчисиз-да? Мабодо менинг саволим жаноб Самсоновнинг луқмасига кўра ифвогарлик руҳида бўлмаса, шахсан ўзингизнинг ҳаётингизда ҳаёт мазмуни нимадан иборатлигини айтиб берсангиз. Ўзингиз бор ҳақиқатни ҳеч ким билмайди, деган гапни айтдингиз-ку.

— Ковбойлар ҳақидаги фильмларда, чамамда, нишонга текизиш учун уч секундда тўппончани олиб, ўқ узиш зарур. Сиз, жаноб Дицман, тўппончангизни олиб, менга ўқ уздингиз. Сизга жавоб ўқи узиш учун эса, менга анча вақт керак бўлади.

— Сирли... Сизга яна ифвогарликдан иборат савол бердимми?

— Қўйсангиз-чи! Сира ҳам. Сизни саволингизга жавоб бериш уч секунддан кўпроқ вақт талаб қилади ўзи. Бунинг учун барча китобларимнинг мазмунини айтиб чиқишимга тўғри келарди. Ҳа, ҳаётимнинг мазмуни ўша китобларимда.

— Мен сизнинг иккита романингизни ўқиганман, жаноб Никитин, иккита фильмингизни кўрганман. Улар яқиндагина Ғарбий Германияда кўрсатилганди. Уларда аянчли, мунгли нарсалар кўпроқ...

— Қўшимча қиламан: уларда, аниқроқ қилиб айтсак, қувончли нарсалар ҳам кўп.

— Шунга қарамай, сиз оптимистдан ҳам кўпроқ пессимистсиз. Китобларингизда мурувват йўқ.

— Сиз пессимизм борасида жудаям кескинсиз. Ҳозирги гапингизда ҳақ эмассиз, мен оптимистман. Назаримда ҳақиқат калити ёзув столимнинг тортмасида ётгандай туюлаверади. Роман ёзиш — бу бардош ва мақсад томон азобли йўл демакдир. Ушанда ҳамма нарса маънога тўлиқ бўлади. Навбатдаги китобгача.

— Нонсенс, жаноб Никитин. Нонсенс! Бир тарафдан сиз, бор ҳақиқатни билмайман, деяпсиз. Иккинчи тарафдан, адабиётингиз одамларга билим бериш, уларни илҳомлантиришга даъват этилган — социалистик реализм методининг вазифаси ҳам шундадир. Шундай қилиб, сизнинг романларингиз социалистик реализм бўғовларини ёриб чиқишимиз? Шундай эмасми? Догматик совет танқидчилари сизни бекорга бошлашмаган экан-да!..

— Шунақа ҳам бўлганди, жаноб Доцман, бироқ мен сизнинг экспрессив фикрингиздан талтайиб кетгача йўқ. Сиз методдан сўз очганингиз учун жавобим шунақа бўлади: мен битта худога — реализмга бош эгиб таъзим қиламан. Ўрни мен, маъноли санъат тарафдориман. Метод бўйича ёзиш нима дегани? Наҳотки, сиз ёзувчи ёзув столига ўтиришдан олдин, ўзига-ўзи мен бу романимни фалон метод бўйича ёзаман дейди, деган ҳаёлга борсангиз? Менимча, у биринчи навбатда китобхонга нимани ва уни қандай айтишини ўйлайди. У ёғи эса меҳнат, меҳнат, меҳнат. Мабодо шундай бўлмаса, ёзувчи меҳнати бошқачалигини қандай тасаввур этишингизни тушунтириб бера қолинг. Кремлдан телефонда буйруқлар олиб турадимиз? Ё қовоғи солиқ милиционер орқасида ҳар бир сатрни ўқиб, тузатиб турадимиз? Буни қандай тасаввур қилишингиз қизиқарли бўларди.

— Мен биламан: сизнинг адабиётингиз совет кишини ва совет жамятини мадҳ этиши керак. Сизларда гапирришгани гапирришган.

— Қуйлаш, мадҳ этиш — вокал санъатига дахлдор терминлар, бу масалада мен ожизман. Дағал проза масаласига келганда, у айрим киши ва яхлит ҳолдаги халқ характериани тадқиқ этади ва ўрганади. Ҳар

қандай тадқиқот эса жиддий жараёндир, унинг эрта-
лаблари жисмоний тарбия пайтида бериладиган те-
тиклантирувчи музыкага сира алоқаси йўқ.

— Сиз ўз ҳукуматингизни танқид қила оласизми?
Масалан, олий министрни?

— Бу фельетонистнинг иши.

— Жавобингиз учун ташаккур сизга, жаноб Никитин. Гарчи сизни толиқтириб қўйган бўлсам-да, охир-
ги саволим. Бу савол шахсий характерда. Сиз немис-
ларни Россияга қарши курашган миллат сифатида
олдингидай ёмон кўрасизми? Менимча, бу саволда иг-
вогарлик руҳини сезмасиз дейман?

— Йўқ, сезмадим. Мен ўзингиз айтганингиздай,
немис миллатини ёмон кўрмайман, чунки ҳар қандай
миллатчилик аблаҳнинг сўнгги паноҳидир. Халқ ҳеч
қачон айбдор бўлмайди. Бироқ бизнинг ўзаро муно-
сабатларимизни бир неча марта қон билан лойқала-
тишди. Сўнгги тўрт йиллик урушда Россия йигирма
миллион, Германия эса саккиз миллион кишисидан
айрилди, бу доимо менинг эсимда. Бу тарихда мисли
кўрилмаган, даҳшатли жудоликдир.

— Олтинчи асрда, жаноб Никитин, ўпка вабоси-
дан юз миллион киши вафот этганди.

— Сизнинг жумлангизда тинчитувчи муқояса шар-
паси бор. Бироқ олтинчи асрдаги ўша одамлар бир-
бирларига ўқ узганларидан ўлмаганлар.

— Ғарбдаги урушнинг баъзи бир назариётчилари
бўлган, умуман, ақлли одамлар тўкилган қон — тари-
хининг мойловчи материалидир, чунки бутун тарих
қондан иборатдир, дейишади. Улар, сўнгги уруш занг-
лаётган герман машинасининг тишли ғилдиракчала-
рини мойлади, дейишяпти.

— Сиз бу ҳолда неореваншистларни назарда тутяп-
сизми?

— Фақат уларнигина эмас.

— Ундай бўлса ҳам, бундай бўлса ҳам ўша, «уму-
ман ақлли бўлган одамлар»дан сўраб кўринг: улар-
нинг ўзлари тарихнинг мойловчи материали бўлишга
розилик беришармикин?

— Ҳа-ҳа! Ташаккур сизга!.. Шундай қилиб, хоним-
лар ва жаноблар, барчаларингизнинг номингиздан са-
мимий ва бир хилда бўлмаган — буни мен қувонч
билан қайд этаман — жаноблари учун жаноб Ники-

тиннинг қўлини қисишимга ижозат берасизлар. Жаноб Никитиннинг жавоблари мамлакатларимиз интеллигентлари ўртасидаги хушқўрмаслик ва бегонасираш панжараларини чилпарчин қилади. Мен мунозарамиз ёқимли вазиятда ўтганлигини қайд қиламан ва гарчи кўп нарсаларда сизга қўшилмасам-да, ташаккур билдираман. Сизнинг, бутун ҳақиқатни билмайман, деган фикрингиз эса ажойиб фикр. Сиз капитализм ҳақидаги бутун ҳақиқатни билмайсиз, биз эса сизнинг коммунизмнинг ҳақидаги бор ҳақиқатни билмаймиз! Шундай эмасми?

— Нақ хулосага келганда, жаноб Дицман, менинг фикримни соддалаштирдингиз.

— О, йўқ, йўқ, мен ҳамма томонларини жуда яхши тушунаман, жаноб Никитин, чин юракдан сизга ташаккур. Мунозарадаги узоқ ва бардошли эътиборларингиз учун сизларга ҳам ташаккур, жаноблар! Кўришгунча хайр, жаноблар!..

Учинчи боб

Устидаги плаши елвагай, шодон ва ҳаяжонда бўлган жаноб Дицман мунозара ўтган клуб зинасидан ҳаммадан кейин учи ингичка ботинкасини лишиллаганича пастга тушди-да, чиқаверишда ўзини ушлаган кишилар тўдасидан тезда узилиб, хурсанд одамдай Никитинга яқинлашди. Машина ёнида Никитини ёнлар ўраб олишган, афтидан, улар рус адабидан дастхат олишга ўч эдилар. Никитинга мунозаранинг матбаада босилган программасини ҳар томондан узатишар, Никитиннинг ана шу кечада сотиб олинган китобларини сдамлар тепасидан чўзишар, қўлига қандайдир қоғозларни қистиришар, у эса бсиктиёрдай саволларга шунчаки жавоб қайтарар, фамилиясини ёзар, одамлар гапиргани қўймаганлари учун овози гижиниброқ чиқарди. Айни пайта у юлқа плашли Лота Титтель сел эгилиб, муштини биминига қўйганича ён дафтарини кўкраги олдида тутган ва на қиларини билмай қолган соқолли журналистга шанкуллаётганини кўриб кулгисини қистади.

— Сизнинг «Бильд»ингис расво!— деди Лота Титтель.— Саволларингиз ҳам расво! Сизнинг Шпринге-

рингиз ҳам расво! Сизлар доимо бу қовоқ каллаларингизга келган нарсаларни ёзаверасизлар! Сизнинг газетангизда мени мушуклар орасида ялангоч бўлиб ухлайди, деган гаплар чиқибди! Буни қаёқдан олдинглар? Мен мушукни ёмон кўраман! Жаноб Никитиннинг жавобларини эшитдингизми, нималарни эшитган бўлсангиз, ўшаларни ёзинг! Сизнинг газетангиз ҳатто ҳожатхонада ҳам иш бермаслигини бу ерда турган жаноблар ҳам билиб қўйсинлар! Сизга айтадиган гапим шу!

— Гўзал Титтель хоним журналистларнинг танобларини тортяпти, — ҳайқирди жаноб Дицман. — Эртанги газеталар учун ажойиб сарлавҳа!

Ўз машиналари атрофида уймаллашиб турган кексароқ немислар машҳур Лота Титтелга қизиқсиниб қарашди. У эса ялт-юлт қилиб, суратга тушираётган фотоаппаратлар орасида қад кериб, гиқ этолмай қолган журналистни боплагандан бопларди. Жаноб Вебер ҳам шу ерда бўлиб, сочсиз бошини мулойим силар, сўлжайиброқ қўяр, хотинига жимит кўзларини меҳр билан тикар, Герберт хоним бўлса, калити билан «мерседес»нинг эшигини шоша-пиша очиб, Никитинга майин жилва қилиб турарди, у: «Жаноблар, рус ёзувчисига жавоб беринглар энди», деди-да, Никитинни машинасига бошлади.

— Лота бемаза матбуотчилар билан олишиб турганида биз машинага ўтириб олайлик, — деди Герберт хоним. — Дўстингиз қаерда? Жаноб Самсонов! — у боягидай жилмайиб Самсоновни чақирди. — Сиз мен билан кетасизми ё жаноб Вебер биланми?

— Менинг узрим бор, — жавоб қилди жаноб Вебер. У яроқ бошини пича энгаштириб, Герберт хонимнинг қўлидан ўпди, кейин Никитиннинг қўлини қисди. — Бу катта гавғодан ўзимга келиб олмасам бўлмайди. Сизлар қулоғимга бир тўда ақлли гаплар қуйдинглар, уларни сингдириб олишим керак, шунинг учун кечки овқатдан бош тортаман. Акс ҳолда, мазам қочади. Лота эса сизлар билан кетади, бунга ишонаман. У тезда тинчийдиганлардан эмас, асло, асло! Жаноб Самсонов, жаноб Дицман, сизлар билан ҳам хайрлашаман.

Бир оз уймаллашиб турганларидан кейин, ниҳоят, машиналарга ўтиришди, фотоаппаратларнинг чироқлари ёриштириб турган тротуардаги Лота Титтель эса

матбуот вакили билан бу олишувини ҳам голибона тугатди-да, плашини гижирлатганича атир ҳидини бурқситиб орқа ўриндиқдаги бақалоқ Самсонов билан Никитин орасига илондай буралиб ўтириб олди, жаноб Дицман эса, шундан кейин машина эшигини ёпди. У журналистларга ясама илтифот билан қўл силкиб, машинанинг олдинги ўриндиғига, Герберт хонимнинг ёнига ўтиргач, енгил тортиб кулди.

— Жаноблар, биз гўзал Лотамиз туфайли Шпрингернинг қуршовидан қутулдик, энди эса ўзимиз эришган озодлик завқини сурамиз! Менимча, биз кўкўпар чўққилардан пастга тушиб, ҳақиқатга моддий томондан назар ташлашимиз лозим. Биз сарф бўлган мия энергиясини тиклаб олишимиз зарур. Биринчидан, қайси ресторанда тамадди қилишни истайсизлар?

— Гамбургдаги барча ресторанлар қанақалигини билишда жаноб Дицмандан ўтадигани йўқ, — шодон жавоб қилди Герберт хоним қўлқопини кияркан. — Меҳмонларимиз ресторанлар ҳақидаги ўзимизга маълум ҳақиқатларни қайдан билсинлар. Сиз команда берасиз, мен бўлсам машинани ҳайдайман. Эътирозлар йўқми?

— Буржуазиянинг сокингина оилавий ресторанида ўтириб, уйқули башараларни кўрмоқ нақадар зерикарли. Мен сершовқин жойларни кўрмоқчиман. Кўрадиган нарсалар ҳам бўлсин-да, — Лота Титтель инжиқлик билан гапга аралашди. — Бўлмаса мунозарадан кейин бош бомбадай ёрилиб кетади! Кетдик, жаноблар! Сизларга айтсам, мен яхшигина ичмоқчиман.

Герберт хоним машинасини қўйилган жойидан қоронғи, чироқсиз парк орқасидаги чироқлар живирлаб турган марказий кўча томонга авайлаб олиб чиқа бошлади.

— Стриптизми? — жаноб Дицман саволомуз ўгирилганди, қийиқ ва нашавандаларникига ўхшаган кўзлари ялтираб кетди. — Бироқ у ерда ейдиган ҳеч нарса йўқ. Вино, оранжад кока-кола, минерал сув ва тўйгунингизча аёлларнинг ҳар хил туришларини кўрасиз. Бу билан қорин тўймайди.

— Сап-Паули районида «Валенсия» ресторани бор, у қизиқарлироқ, овқатлари ҳам яхши, — деди Лота Титтель. — Ертўласифат жой-да...

— Үртача жинс муҳибларими? Ҳа, бу пича қизиқарли.— Жаноб Дицман соатига қаради.— Уларнинг йигини бошланди, бироқ...

— Йўқ, йўқ, бу жуда ҳам...— рози бўлмади Герберт хоним,— шунисидан бошқасига. Бошқа бирортасига. Жаноб Никитин билан жаноб Самсонов, ўзинглар нима хоҳлайсизлар?

— Нималигидан қатъий назар, улар Гамбургнинг алоҳида жойларини кўришлари керак. Бунақа жойларни улар монастиргга ўхшаган одмигина Россияларида сира ҳам кўришолмайди!— Титтель хоним чийиллаб қўйди-да, плашини гижирлатганича кулиб, сира тап тортмай қўлларини Никитин билан Самсоновнинг қўлтигидан ўтказиб, уларга тиқилди.— Хафа бўлмайсизларми, жаноб рус ёзувчилари? Билишимча, сизларда стриптиз ҳам, ҳалигидақа мухбирларнинг қовоқхоналари ҳам, парнофильмлар ҳам йўқ, тўғрими?

— Сиз ҳақсиз, Титтель хоним. Бизда униси ҳам, буниси ҳам, учинчиси ҳам йўқ,— жавоб қилди Никитин ҳазил аралаш.— Бу масалада сизларга етиш мушкул. Ресторанни ўзингиз танланг. Мен ҳар қағдайига тайёрман. Сен-чи, Платон?

Мунозарадан кейин тишининг оқини кўрсатмаган Самсонов машина ойнасидан кечқурунги витриналарнинг чироқларига тикилиб келарди. У бу гапни эшитганидан кейин мулоғим овозда бўлса ҳам нохушроқ гапирди:

— Сизларда одмироқ, ўхшовлироқ жой йўқми? Масалан, айтайлик, одатдаги ресторан, мисол учун, оддий немислар... эл қатори одамлар тамадди қилиладиган ресторан борми? Мен, жаноб интеллектуаллар, оддий немисларни кўришни истардим, эҳтимол, ҳақиқатни тўлалигича билиб олсак. Мабодо фикримни билмоқчи бўлсанглар, мен ўшанақа ресторан тарафдориман.

— О! О! О!— Жаноб Дицманга жон кириб, уч марта шундай дея иккала қўлини кўтарди.— Мен таслим бўламан! Социалистик реализм бошланяптими? Ишчилар синфи, қўшимча қиймат, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари! Сизнинг сиёсий мужмал ва дарвоқе, ифвогарона саволингизга жавоб бераман, жаноб Самсонов. Ғарбий Германияда ишчи кучи етишмайди ва бу ерда ишсизлик йўқ, шунинг

учун ҳам гадойлар емиш қидириб, ахлат қутиларини титкилашмайди. Сизларда гапиришадиган ва ёзишадиган тескари томонларни бу ерда кўрмайсиз. Улар сизга жуда ҳам қизиқарлими? Сизни илҳомлантирадими?

Самсонов пишқириб қўйди.

— Бўлмаса бу ер жаннат экан-да?

— Германия — ҳам кичик жаҳаннам, ҳам кичкина жаннат, сиз ёқтирган ва яхшигина ойлик оладиган оддийгина немислар эса, жаноб Самсонов, кечқурунлари овқатни уриб, телевизор кўришдан бўлак нарсаларга қизиқмайдилар!— гапга аралашди Лота Титтель.— Телевизор қаршисида ўтириб олишади-да, мешчанлик руҳидаги программаларни кўришгани кўришган. Пул топишда унча-мунча янкидан қолишмайдиган бақалоқ эрим уларни бунақа программалар билан таъминлаб туради!

Лота Титтель Никитин билан Самсонов оралиғида даҳанини муштира тиради, сал олдинга эгилиб, пардозланган чўзинчоқ юзига мудроқ ва нописанд тус бериб, ўзини кавшанаётганга солди. Сўнгра уйқули киёфада деди:

— Аҳмоқона телевизор немисни шунақа кўйга солади. Оғизу кўзинг билан чайнаганинда ўйлашниги иложи бўлмайди. Зўр-а, жаноб Никитин?

— Зўр кўрсатдингиз,— жавоб қилди Никитин.— Яхши таърифладингиз ҳам. Демак, телевизор кўзнинг чайналадиган резинкаси экан-да? Шундай тушунинг керакми?

— Бунда яхши нарса кам,— Самсонов гўё Никитинга ҳам жавоб бераётгандай русчалаб кескин гапирди. Сўнгра ўлганининг кунидан жилмайиб, Лота Титтелдан сўради:— Одамларни телевизор билан чалғитиш нақадар хатарли эканлигини билсангиз ҳам эрингизга программани ўзгартириш, уни мазмундор қилиш лозимлигини тушунтиришни истамайсизми?

— Мен эрим хонавайрон бўлишини истамайман,— деди Лота Титтель кула-кула.— Сизга ёқадими ё йўқми, бизнинг жамиятимизда хўжайин пул.

— Унда мени кечиргайсиз, Титтель хоним, сизнинг муҳтарам ғарб интеллигенциянгизни конформизм индан чиқариб қўйган. Гап, гап, гап. Ҳаммаси қуруқ гап.

Бир хил гаплар. Сўзлар либосидаги конформизм. Қуруқ ваҳиманинг ўзгинаси!

— Платон, азизим, меҳмонлигингни унутма, мезбонларни койишдан ҳам ўзингни тий,— Никитин ҳам шунчаки русча гапириб қўйди. У мунозарада халақит бериб, дам-бадам жаҳлини чиқариб турган Самсоновнинг конформизмни гўё таг-тугини билиб олгандай масхараомуз энгил хулосалагани учун ҳам тутоқиб кетганди. У ўзини базўр босиб олишга, ичдан тутиб келаётган жаҳлини ютишга уринаркан, кўнглидан ўтказди: «Кечаги суҳбатимиздан кейин бир-биримизга айтган нордон гапларимиз эсимизда турибди, икковимиз ҳам ноҳақмиз албатта».

— Сиз жуда жиддий ва чамаси, жуда ҳам бахтли одам бўлсангиз керак, жаноб Самсонов,— деди Дицман маънодорроқ қилиб. Бироқ унинг товушидаги истехзо оҳанги Никитинга айри ботди. Гўё Дицман Никитиннинг русча гапига қўшилиб, Никитиннинг ёнини олаётганга ўхшарди.

— Гоҳида ишонувчанликни тўғрилиқдай тушунамиз,— деди Никитин.— Бу эса кўпинча ишончи комилнинг фойдасига ҳал бўлади. «Ҳа» деганларнинг заифлигидан ҳамма вақт «йўқ» деган тескари жавоб чиқаверади.

— Жаноблар, баҳсни тўхтатамиз-да, биз, ҳақиқатни топдик, йўқотиб қўйиб, яна топиб олдик, деб ҳисоблаймиз!— Дицман оҳиста хитоб қилди.— Ҳақиқат эса: «Бутун дунё интеллигентлари, бирлашингиз!»— дедикдир.

— Мен жаноб Никитиннинг гапига қўшиламан. Ғарб интеллигенциясига қатъий нуқтан назар этишмаяпти,— Герберт хоним оҳистагина шундай деди-да, қўлқопли қўли билан машинанинг орқа томонини кўрсатувчи кўзгусини тўғрилаб қўйди. Бу кўзгуда неон чироқли рекламаларнинг акси тез-тез ўтиб турарди.

«Ҳа, мана, у ўтирибди, биз битта машинада қандайдир ресторанга кетяпмиз. Бу Эмма, бу ўша... Герберт хоним. Бир вақтлари Кёнигсдорф шаҳри бўлганди, ўшанда май ойи эди, офтоб чарақлаб турарди, ўзимиз ҳам ёш эдик, бизни ҳеч нарса, ҳатто уруш ҳам тутиб қололмасди. Наҳотки ўшанда, ёшлигимизда Гамбургда бошқа одамлар... умрини ўтказаетган бутунлай бошқа одамлар сифатида учрашажагимиз хаёлимизга

келган бўлса? Бунинг шунақалигига ақл сира ҳам бовар қилмайди...»

Никитин Герберт хоним машина кўзгусига гоҳо-гоҳо кўз қирини ташлаб қўяётганини сезарди. Кўзгуда эса орқада келаётган машиналарнинг чироқлари тез-тез аксланиб тургани учун Никитиннинг кўзи Герберт хонимнинг нигоҳи билан тўқнашувига халал берарди. Никитин машина чироқларининг оқиш нури Герберт хонимнинг ёноқлари, сочлари, кўча чироқларига бир лаҳза тикилган кўз чаккаларида ўйнаётганини кўрар, рулдаги чарм қўлқопли қўли ҳам назаридан четда қолмай келарди. Шунда бундан кўп йиллар бурун бир шаҳарчада Эмма билан танишгани, беором ўтган кунлари, вазият тақозоси билан бир-бирларидан жудо бўлиб кетганлари ҳозир ичини кемириб келар, у урушнинг ёшлиқда кўрилган чала-ярим тушида унутилиб кетгандай ҳам туюларди. Никитин айни пайтда Герберт хоним илк оқшомдаги суҳбатни бир дақиқа ҳам эсдан чиқармаганини билар, ўзи ҳам унутмас, Герберт хонимнинг гуноҳкорона босиқлик билан мулоҳимгина боқишлари, кулиб қарашлари сира кўз ўнгидан кетмасди. Никитин ўша суҳбатда Герберт хонимдан турмуш қурганмисиз, бахтлимисиз, болаларингиз борми, деб сўрашга юраги дов бермаганидан, ҳозир қизиқсинса-да, минг кўйга тушиб ўтирарди.

«Бунга ақл бовар қилмайди,— деди Никитин ичидан,— у машинада бўлса, мен ҳам ёнида ўтирсаму, илгариги гаплар фақат хотирамизда қолса».

— Жаноблар, мабодо бугун мен йўл бошловчи бўлсам, режам бунақа...— олд томондан Дицманнинг тетик овози эшитилди.— Бу режа йўлда туғилди. Биз «Хушхон бойқуш» деган тунги музыкали қовоқхонага борамиз, бироқ унга машина киролмайди. Шунинг учун машинани қўйиладиган жойда қолдириб, у ёнига пиёда борамиз. Йўлда эркакларни битта зўр кўчага олиб киранман. Ундаги жуда ажиб ва шавқли нарсалар фақат Гамбургдагина бор. Афсуски, боадаб хонимларнинг у ёққа киришлари мумкин эмас. Мана озодлик чекланганига мисол, жаноблар! Ун минутдан кейин биз «Хушхон бойқуш» олдида учрашамиз. Шундай! Сизларда эътирозлар йўқми, гўзал хонимлар?

— Нақадар тенгхуқуқсизлик!— Лота Титтель инжиқлик билан ўзини орқа ўриндиққа ташлади.—

Қовоқхона йўлида бизни ажнабий денгизчилар ўғирлаб кетишмайдими ишқилиб? Уша кўчадан кейин ўн минут ўтгач, учрашолармикинмиз? У эркаклар учун жуда ҳам хатарли жой-да.

— Биз сизларни кутиб турамиз,— деди Герберт хоним машинасини рўпарадан келаётган машиналару хилма-хил чироқлардан белгиланган жой томон бураркан, у яна машина кўзгусига кўз қирини ташлаб қўйди. Шунда Никитиннинг назарида икковларининг ёшликда жуда ҳам зўр ўтган кунлари хотирида яқинлаб, яна бирдан узоқлаб кетгандай туюлди.

«Берлиндан кейинги ўша ғалати кунларда мендай ёш ва содда одамнинг хаёлига орадан кўп йиллар, нақ йигирма беш йил ўтгандан кейин болохонага тортинибгина патнис кўтариб кирган ўша дилбар машина рулида ўтириб, мана шунақа гапларни айтиши, ойнадан нигоҳимни ахтариши, ўзим эса қалбимдан замон беаёв олиб кетган хотираларни изляяжагим келармиди?»

Орада Сан-Паули кўчасидаги майхоналар, тунги клубларнинг чироқлари, кинотеатрларнинг баҳайбат вивескалари чарақлаб турар, томлар узра юлдузсиз осмонда чироқли конвейерлар чириллаб айланар, бундан гўё қизиган қоронғилик чириллаётгандай бўларди. Тирбанд машиналар узра бамиссли узунасига ва кўндалангига учаётганга ўхшар, рекламаларнинг чироқлари лип-лип ўтиб, қоп-қора оламон қайнаётган тротуарларга неон чироқларнинг аралаш-қуралаш ёғдуси тушарди. Дицман машина қўйиладиган жойдан бошлаган Марказий кўча муюлишидан у ёғи чекка, нимқорсинги, ўткинчларнинг қадам товушлари зириллаб эшитилар, сийрак чироқлар ҳам хира ёнарди. Шундан кейин темир дарвоза ёнида шамолоқдай лампочка кўзга ташланди. Дераза ёнидаги эшикка қоронғиликдан чиқиб келган кишилар кириб кетишарди. Дицман шу ерга етганларида қўлидаги сигаретанинг тамакисини сирлироқ ва ғалатиноқ искаркан. оловини пастлатиб деди:

— Дарвозанинг у ёғи аёллар кўчаси, уларнинг квартиралари. Бу жойнинг битта хусусияти бор: аёл бу ерда одатдаги фоҳиша сингари биринчи бўлиб эр-

какни таклиф қилишга ҳақи йўқ, танлаш ҳуқуқи эркакда. Ўзинглар кўрасизлар. Улар худди витриналардагидек ўтиришади. Тартиби шунақа: мабодо сизга бирорта қизча ёқиб қолса, деразасини тақиллатишингиз, нархи ва бошқа жиҳатларни келишиб олишингиз керак...

— Сиз, жаноб Дицман, чамаси...— Самсонов дастрўмолини олиб бурнини қаттиқ қоққанди, кўзойнаги титраб, пешанаси қизариб кетди.— Чамаси, сиз Гамбург фоҳишаси бизни қизиқтириб қолса керак, деб ўйлаётгандирсиз-да?— Самсонов рўмолчаси билан ялақ бурнини артатуриб гапини тугатди.— Буни яна қанақа мақсадда қияпсиз ўзи?

— Нима? Мен жуда таажжубда қолдим-ку! Сизлар Ватиканда вояга етмагансизлар ахир!— Кулиб юборди Дицман.— Эркаксизлар-а! Бунинг устига реалистларсиз. Капиталистик дунёни яқинроқдан билишни истамайсизларми?

— «Аёллар ва ўн саккизга етмаган йигитларнинг киришлари мумкин эмас»,— Никитин тепадан лампочка ёритиб турган эълонни овозини чиқариб ўқиркан, қўшимча қилди:— Қизиқтириб қўйдингиз, жаноб Дицман. Кўриш керак. Мен эътироз билдирмайман. Аксинча, капиталистик оламини яқинроқдан кўришни истайман.

Никитин буни Дицманга ҳазилнамо қилиб айтаркан, Самсоновга ҳатто кўз қисиб қўйди, у бўлса Никитинга аянчли (кеча кечаси меҳмонхонадагидай қилиб) қараб, индамай қўлини орқасига олди. Шунда кенг плаши остидаги қорни чиқиб, жиркангандай юзи хунуклашиб, беўхшов тусга кирди. Дицман эса елкасини қимирлатиб кулганди, тишлари ялтираб кетди.

— Нимадандир саросимадасиз-а, жаноб Самсонов? Ахлоқингизга путур етяптими?

— Жуда хурсанд эмаслигимни ҳам айтиб қўйшим керак, жаноб Дицман!

— Платоша, бас,— деди Никитин русчалаб,— ўтинанаман, қовоғингни солма. Хўш, нимани исбот қилмоқчисан ўзи?

— Гаплашишга ҳолинг келса меҳмонхонада тунтираман. Қулоғингга гап кирмайдиган бўлса...

— Киради... Киради... Кетдик.

Ёнида хуфия эшиги бор темир дарвоза хира чироқ-

лар ёруғи тушган торгина кўчани яшириб турарди. Кўча эса гавжум, эркакларга тўла, улар оҳиста чақ-чақлашиб, тўда-тўда ёки якка-якка ҳолда иккала томондаги тротуардан шошилмай боришар, дам-бадам магазинлардаги каби витриналар олдида тўхташиб, қоронғироқ деразалардан ичкарига қарашарди. Биринчи қаватдаги деразаларнинг пардаси тортиб қўйилганидан чоғроқ хоналардаги арзон жиҳозлар шундоққина кўриниб турарди. Оппоқ тўр салфеткали комодларда шамлар ёнар, диванларнинг ён суянчиқларида гулдор ёстиқлар ётар, деворларда арзон репродукциялар, ёғочдан ясалган бутлар ва бир кўрганда аёллар маникенини эслатувчи қизлар турлича ҳолатларда ўтиришарди. Улар ташқарига бепарво тикилишар, баъзилари калта юбкалари яширолмаган ҳарир пайпоқли тиззалари орасига кафтларини устма-уст қўйганларича роҳибалардай қилт этмай маъсума ҳолда ўтиришар, баъзилари креслоларда оёқларини чалиштирганларича, ялтироқ этикларини ликиллатганларича ёнбошлаброқ ётишарди. Улар жим туришмас, бўялган кўзларини ўйнатишар, эринибгина сигарета тутатишар ва нақ дераза ойнасига тутун пуфлашарди. Кўзгу олиб қулоқларидаги арзон исирғаларни тўғри-лаб қўйишар, ялтироқ тирноқлари билан ингичка қошларини силашарди. Қизлар орасида сарғиш сочли, ўсмирлар сингари ориқ ва рангпар юзли биттаси алоҳида ажралиб турарди. У дераза тўғрисидаги креслода ўқувчи қиздай ерга қараб, олма еб ўтирарди. Бамисоли раққосалардай латиф ва нозик, ўрмови бегона қўл тегмагандай ниҳоятда силлиқ, ҳали унча катталашмаган сийнаси оқ нейлон кофтасини туртиброқ турарди. Шу пайт новча, сочлари оппоқ, тўлагина, устига сарғиш катак-катак пальто кийган бир эркак тротуардан бурилиб, бармоғи билан ойнани чертганди, қизча биров чўчитиб юборгандай таққа олма ейишдан тўхтади-да, нозик қўли билан деразанинг ярмини очди, бояғи эркак эса бамайлихотир гапга тушди. Қиз эркакнинг заҳил ва ажин босган юзидан кўз узмай, зиёли хонадондан чиққандай тортиниброқ ва жилмайиб оҳиста жавоб қилди. Эркак шунда бош силкиб, қаттиқроқ: „Nein“ деди-да, нариги деразага қараб юрди. У, афтидан, қурби етадиган ва дидига мос нозанин ахтарар, шунинг учун ҳам қиздан киришни талаб қиларди.

У қисқагина қилиб: „Nein“ деганидан Никитин ичковлари битишолмаганларини сезди.

«Бу қурумсоқ немис ким бўлди?— деб ўйлади Никитин негадир ичида.— Қиздан нима талаб қилди? Уйланганмикин? Бўйдоқмикин? Бу ерга тез-тез келиб турармикин?»

Сочи оқиш немис одамлар орасида гоёиб бўлди, эркаклар эса деразалар олдидан ўтиб туришар, улар гўё ўзларига бопта жуфт излаётгандай ичкаридаги аёлларга паришонхотир боқишарди. Никитин Реепербандаги биринчи кунги ғалати аҳволда қолгани учун витриналардаги аёлларнинг манекенлардай қимирламай ўтиришларига, кўчадан ўтаётган эркакларга кўз-кўз қилаётган қуюқ бўёқли лабларига, сигаретали силлиқ бармоқларининг пушти ранг тирноқларига, силлиқ ва семизроқ белларига, қўнжи узун этикдаги бақувват оёқларига қарашга қийналарди. Шундай бўлса ҳам аёлларнинг гўё ҳаммага маълум бўлган биргина сохта қилиқлари сезилиб турар, у ҳам бўлса беҳаё касбларини яширишга уриниш эди. Йўқ, улар ўзларини ўтган-кетганга мақтаб, қўярда-қўймай хоналарига судрашмасди. Улар кўзларини лўқ қилиб ўтиб боришаётган эркакларнинг саволларига пинакларини бузмай жавоб беришар, пулини тўласангиз борми бор истакларингизни бажаришга ҳозирликларини ҳам сездиришмасди. Ҳолбуки, бу ерда ҳамма нарса сотқин эди.

— Жаноб Никитин, бу ёққа марҳамат қилинг, манавини қаранг...

Никитин ёнгинасида секингина ойна тақиллаётганини эшитиб, ўзидан икки қадам олдиндаги Дицманни кўрди. У дераза олдида тўхтаб, қўлидаги сигарета тамакисини ютоқиб искар, тимқора сочини силлиқ тараган, ёнгина испан қизига ўхшаш жажжигина бугдой ранг фоҳишага тикиларди. Фоҳиша ёлғиз ўзи сирень тусли торшер яқинидаги креслода мунғайибгина ўтирар, орқа томонида бут кўзга ташланарди. Чехраси сарғимтир, қора қош, узун киприклари ёноқларига кўлка ташлар, иккала бармоғини худди ибодат қилаётгандай кўксидаги тилла бутга қўйиб турарди. Дицман тирноғи билан қаттиқроқ тақиллатди. Испан қиз аста кўз очгандай қараб, кўзлари роҳиба кўзларидай фидойи ялтиради. Дицман унга тез кўз югуртириб,

ўғирил, дегандай имо қилди. Қиз бажонидил рози бўлиб, бўйинини оҳиста чўзди-да, Дицманга ўтли қараш қилди. Ақиқ лабларига табассум қалқди. Хаёлчан Дицман ҳафсаласи пир бўлгандай бошини чайқади, фоҳиша эса лабларини қимтиб ясама киприкларини оҳиста пастга қаратди.

— Нақадар кўҳлик қизча,— шивирлади Дицман.— Узини маъсума кўрсатишга усталигини қаранг-а. Рафаэлнинг Мадоннаси! Сиз шунақа чиройли католик қизни ҳеч кўрганмидингиз?

— Очигини айтсам, жаноб Дицман, аёлларнинг бу универсал магазинида негадир мазам қочиб қолди,— деди Никитин.— Ҳаммаси равшан. Энди бу ерда туришнинг ҳам ҳожати бўлмаса керак. Кетайлик энди. Қолаверса, бизни кутишяпти.

— Албатта, албатта. Биз ҳозир бу ердан бошқа дарвозага ўтамиз... Бироқ бизнинг жаноб Самсоновимиз қайда қолди? Гамбурглик таннозлар уни чалғитишмаганмикин? Э, у анави ерда, кўриб турибман! Уни нима қизиқтирганикин? Чамаси, апоқ-чапоқ дугоналармикин? Э, бунинг унчалик қизиғи йўқ!

Беретини бостириб кийган Самсонов кўчанинг нариги бетида Исо пайғамбарга ўхшаш сочлари узун қандайдир йигитлар тўдаси ёнида турарди. Йигитлардан учтаси тўпиқларигача тушадиган ямоқ-самоқ пўстинда эдилар. Улар кайф аралаш хохлашиб тротуарга сиқилишган, деразадан кўринаётган иккита фоҳишага инглизчалаб нималардир маслаҳат беришарди. Фоҳишаларнинг бири оппоққина, қўғирчоққа ўхшар, иккинчиси эса қора соч, забардаст эди. Аёллар қучоқлашган кўйи ёноқларини ёноқларига қўйиб, бепарво ва лоқайдлик билан уларга: «Фрау лесбос, баракалла, лесбос!..»— деяётган йигитлар боши оша қаёқларгадир нигоҳ ташлашарди.

— Платон!— чақирди Никитин юзи бўғриқиб кетган Самсоновни.— Қани, кетдик, юр.

— Сизларда сексуал революция муваффақиятли тугалланганлигини айтиб қўйишим керак,— деди Самсонов деразалар томон оқаётган эркакларни қорни билан сура-сура Дицманга яқинлашиб.— Бироқ бир нарса, сексуал контрреволюция етишмаяпти. Нимага? Чунки биз сиз билан ҳаёт мазмуни, тараққиёт, инсон шахси борасида мунозара қиляпмиз, бу эса манави,

айтайлик, революцион ўзгаришга нисбатан сафсата-бозлик холос!

Дицман енгил жилмайиб, таъзим қилди.

— Сизга айтишим керакки, жаноб Самсонов, нацизм мухлиси бўлган баъзи бир немислар шундай демоқдалар: Гитлер ҳозир бўлганида сочи узунларнинг сочларини қирқтирар, Кафка асарларини ўқишни ман этар, сексуал революцияни тугатиб, бунақа секс марказларини ҳам йўқотарди ва итоатгўй мамлакатда дурустгина ахлоқ ўрнатган бўларди. Сиз, шундай қилиб, реваншистлар билан бирлашмоқчимисиз? Ҳозирча ҳеч ким секс портлашига сабаб бор ҳақиқатни билмайди. Ҳозирча ҳеч ким.

— Ўтинаман, мени реваншистлар сафига қўшманг!— деди Самсонов кўзойнаклари ортидан кўзини ола-кула қилиб.— Жаноб Никитин айтган «бор ҳақиқат»га келганда эса, ҳамкасабамнинг ҳозир аҳволи қанақалигини билмайман, бироқ бир дақиқадан кейин бу қабиҳ шаҳват бозорида кўнглим беҳузур бўлиши турган гап.

— Сизнинг мақтовли покизалигингизга ҳавас қиламан, жаноб Самсонов!— деди Дицман кулиб.— Сиз ё толстойчисиз, ё авлиёсиз, бўлганда ҳам жаҳлдор авлиёсиз!

«Нега Самсонов нуқул жиғимга тегяпти?— дилдан ўтказди Никитин қовоғини солиб.— У Дицман билан эмас, мен билан жанжаллашмоқчи, ниманидир маъқуллаб, ўзини кўрсатишу менга исботлашга уринаётгандай. Бу иши ўта бемаънилиқ, ҳозир мавриди эмас бунинг!»

Тўртинчи боб

Ғала-ғовур, одам зич ва тамаки тутунига тўла бу қовоқхонада Дицманни яхши билишар экан шекилли, ёқимтой, камтаргина официант ўсмир уларни бурчакдаги ўзларига аталган, устига оппоқ дастурхон ёзилиб, салфеткалар, катта-кичик қадаҳлар терилган стол ёнига бошлаб борди. Хушнуд буюртма олгач, пушти ранг сигарета тутуни орасида танца тушаётган ёшларни четлаганича сирғилиб ўтиб кетди. Теваракдаги чоққина залнинг столчаларида ёнаётган шамлар жуфт-

жуфт жававали танца тушаётганларнинг тапир-тупури, жаз музикасининг қулоқни йиртгудек овози, кулги, гангир-гунгурлардан ўчай-ўчай дер, ертўласимон бу жойнинг ҳавоси одамлар нафаси, ҳаракатлари, тер, узун сочлару қарсақ чалишлар, белларнинг ликиллаши, калта юбкаларни шишираётган оёқлар дикиллашидан айниб кетганди.

«Чамаси, бу «Хушхон бойўгли»да яхши дам ололмайдиганга ўхшаймиз», деб қўйди Никитин ичида. У қовоқхонанинг гиштин деворларини қизиқсиниб кўздан кечирарди. Деворларга бўр билан ҳар хил нарсалар чизиб, ёзиб ташланган, циферблат ва стрелкасиз хилма-хил ва қадимий соатлар, эскича соябонлар ва эркак шляпалари, симлари шалоқ велосипед ғилдираклари, автомобилларнинг дабдала руллари, сийқа резина покришкалар илиб қўйилганди. Никитин столидан сал наридаги деворнинг ботиқ жойида чангчунг ва мажақ ёзув машинкасини, теварагидаги бўш шишаларни, ўнг томонда эса Бетховеннинг хиралашиб, ўргимчак уялари орасида қолган портретини, пастидаги дабдала, клавишлари ўйнаб ётган пианинони кўрди. У ана шу эски-тускилар коллекциясидан ажабланганидан Дицмандан сўради:

— Булар нима ўзи, стилми ё қизиқчиликми? Тушуниб турган бўлсам ҳам нималигини айтсангиз.

— Бунга фақат қовоқхона хўжайинининг ўзигина жавоб бериши мумкин,— мамнун жавоб қилди Дицман Самсоновга зимдан тикилиб.— Ҳозиргина ўзингизга ёқмаган кўчадан кейин бу жой маъқул бўляптими?

— Ёқмадимми ҳали? Гамбург нозанинлари жаноб Самсоновни чалғитиша олмадимми?— Лота Титтелнинг қошлари таажжубда чимрилди.— Гўзаллар овора бўлишдими? Унда юз суяклари чиққан ва қарашлари оловли плонсифат аёлни сизга кўндаланг қилиш керак экан! Менга қаранг-а!

Шундан кейин Лота Титтель Самсоновни сеҳрламоқчидай кўзларини сузди, сапчийман, деб турган мушукка ўхшаб тирноқларини олдинга чиқариб, ишвали боқди. Самсонов бўлса бунга қизиқсинмай жойлашиб ўтириб олди-да, ўйин тушаётганларга истехзоли қараб жавоб қилди:

— Овора бўласиз. Умримда бирор марта ҳам аёлни

пул бериб қўлга олмаганман. Бунчалар тубанликдан худонинг ўзи асрасин.

Лота Титтель нозик бармоқларини даҳанига текириб, жиддий шивирлади:

— Вой худойим, сиз маъсум экансиз-а, жаноб Самсонов. Икки бор умр кўрасиз. Жаннатга тушганингизда оққушвой қанот чиқарасиз. Сизни кўрганда шундай ибодат қилишни истардим: ё худойим, гуноҳкор рудимни сақла, бор гуноҳларимни, эркаклар билан гап-лашганлариму ичган виноларим, чеккан сигареталаримни ҳам кечир. Сиз рус шарқининг таъсирини ўтказаяпсиз. Ичиш, чекиш, ашула айтишни ташлаб, Сизнинг Россиянгизга, Сибирдаги бирорта монастырга кетаман!

— Миннатдорман,— деди Самсонов юмшаб.— Сизни қабул қилишармикин? Бу иш қимматроққа тушмасмикин?

Герберт хоним келганларидан бери жимгина ўтирарди. У сигаретини шамдан туташтириб оларкан, ёниқ кўзларини диққат билан Никитинга тикди. Никитин ҳам сигаретаси билан шамга чўзилганди, Герберт хоним ифбат аралаш хушнуд жилмайиб қўйди. Герберт хонимнинг оний синовчан нигоҳини сезган Никитин беихтиёр жилмайди. Герберт хонимнинг кўзларида шам шуъласи аксланар, негадир, кўзлари кўк эмас, тимқора кўринар ва меҳрдан норларди. Никитин ҳам юраги уриб кетиб, Герберт хоним унутмаслигим зарур бўлган ўша нарсаларни бир лаҳза эслади, деган хаёлга борди. Мунозара ва кети кўринмас мусоқабалар, машинада келишгани, Герберт хоним кўзгу орқали Никитинни излагани, эҳтимол хонимга, унга арзимас туюлаётган ушбу оқшом — тушсимон, нимагадир мунтазирликда кечаётгандир? Эҳтимол, Герберт хоним Никитин ҳам жилмайишиб қўядиган сонияларни кутаётгандир? Болохонадаги столда шам ёниб турган, ташқарида май туни ҳукмрон бўлган онларда ҳам Эмма йиғисини ичига ютиб, қоғозга русча ҳарфларни охирги марта ёзаётгандай аҳволга тушганди-ку...

«Ажаб,— ўйлади Никитин боши гувиллаб,— ҳозир у менга шунақанги қарадики, гўё мана шу биргина нигоҳи билан ўшанда икковимиз хайрлашганимизда ҳеч нимага ишонмовдик, мана энди галати, ишониш қийин воқеа рўй берди-ку, деб эслаётганга ўхшайди-я...

йўқ, маълум бўлди, ҳеч нимани унутмабман. Ё менга шундай туюляпти-ю, ўзимни ўзим, унинг ўша кечадаги юзи, қоши, лаблари ёдимда турибди, деб ишонтиришман холосми? Ҳа, мен унинг лаблари қанақа титрагани, улар қанчалар юмшоқ, ёшли эканлигини... кетишни сира истамаганлигини... полга мен билан қўшилишиб таппа ташлашга тайёрлигини... сочларидан атирсовун ҳиди келиб турганлигини эслайман... Хўш, бу нима ўзи? Эмма — Герберт хонимми? Герберт хоним — Эммами? Унда ўтмишини эслатувчи бирор нарса қолганмикин? Менда ҳам илгариги покиза ва дадил лейтенант Никитинни эслатувчи бирор нима бормикин? Ҳа, буларнинг барига ақл бовар қилмайди, сираям!..»

«Эмма... Наҳотки эсингизда бўлмаса?» — Никитин секингина шундай демоқчи бўлди, бироқ овози чиқмай қолди. Шундан кейин у кулимсираб йўталди-да, дунёвий тарбия кўрган одамдай гап бошлади:

— Фрау Герберт, кечирасиз, овозим пича бўғилибди, айб мунозарада, шу ваядан жим ўтирсам ҳам бўларди-ю... Кечирасиз... — Никитин сўзларни танлаб, гапида давом этди: — Мунозарадан хурсандмисиз?

— Жуда ҳам, — жавоб қилди Герберт хоним. Унинг кўзлари янада чақнаб, мусаффо ва мулойим боқди. Никитин, у бўлак саволни кутувди, икковимиз нимадандир бир дақиқа йироқлаб, нимададир бирлашиб, бир шамдан сигареталаримизни туташтирганимизда бир-биримизга жилмайганимиздаёқ тушунувди, деган хаёлга борди.

«Сиз, чамаси, мен билан гаплашишни хоҳлаяпсиз, — дерди унинг кўзлари. — Бироқ сизни нима тутиб турибди? Наҳотки сизни тутиб турган ўша нарса шунчалар муҳим бўлса? Сиз менга ишонишингиз керак, мен сизга самимийман, сизни алдамайман. Нимайки бўлган бўлса, бари эсимда турибди. Гапимга тушуняпсизми?»

«Ҳа, мен сиз билан гаплашишни истагандим, — жавоб қилди Никитин кўзларини унинг мулойим ва чақноқ боқаётган кўзларига тикиб. — Гарчи бунга ақл бовар қилмай, бари бошқа бир ҳаётда юз бергандай туюлган бўлса-да, менинг ҳам эсимда турибди. Ушанда Ушатиков деган ёқимтой солдатим эшик олдида қўриқлаб турувди, икковимиз шам ёруғида қоғозга

немисча ва русча сўзларни аламимиз, қўрқувимиз ва ёшлик муҳаббатимизни жо қилиб ёзгандик, бундан бўлак нарсамиз ҳам йўқ эди ўзи. Ушанда ўртамизда нима ишлар бўлганди? Баҳорнинг офтобли субҳиялами, олмалар иси, эшик тақиллаши, патнисда олиб кирилган қаҳва, уйқули кўринишинг, гуноҳкорона табассуминг, тишланган ва шишинқираган лабларинг, нам сочларинг... Ушал биринчи субҳидамда болохонада олдимга кирганинг ёдингдами?..»

«Ҳа, эсимда, эсимда, — дерди унинг кўзлари ҳам буни маъқуллаб. — Сизга ва шамга боқиб, ўзингиз ҳам эслай оладиган нарсаларни эслаш менга ҳам ёқади...»

— Жаноб Никитин, Баденнинг зўр виноси, татиб кўринг-а! У нимаси биландир русларнинг шампанини эслатади. Сизнинг соғ-ли-ғин-гизга!..

— Раҳмат, жаноб Дицман. Соғлиғингиз учун, десаңгиз русчасига тўғрироқ бўлади!

Никитин аста-секин ўзини қўлга оливолди, маъюслантирувчи ўйлардан қутулди. Кўм-кўк кўзларини узмай турган Герберт хоним Никитин каби бунақа аҳволга тушмаётгани нигоҳидан ҳам сезилиб турарди. Никитин у ёқ-бу ёғига қаради. Жаз музикаси бояғидай тинимсиз гумбурлар, столлардаги шамлар буралиб ёнар, сигарета тутунидан ҳосил бўлган нимпушти туманда танца тушаётганлар аралаш-қуралаш кўринишарди. Ёқимтой ўсмир официант гира-шираликдан жимгина пайдо бўларди-да, бўйнига оппоқ салфетка ўроқли шишадан қадаҳларга қизил вино қуярди. Самсонов қўлларини кўксига чалмаштирганича ён столга жиддий тикилар, у ерда ўтирган курткали серсоқол йигит (бўйнига гулдор шарф ўраган, узун сочлари елкасига тушиб турарди) тап тортмай озгин ва уйқу хуморида бўшашиб кетган қизнинг оғзи чеккасидан ўпар, қизнинг биқинида эса сарғимтир свитердаги ёшгина негр бўлиб, вилкаси билан ёғли макаронни туширар, пиводан ҳўплаб қўйгач, вилкаси билан столни музикага монанд чаларди. Лота Титтель инжу тишларида узун қаҳрабо мундштукни қимтиб, нозик бармоқлари билан чамаси қадаҳдаги винони истар, уни сийпалар, елпиғичсимон киприкларини дам Дицманга, дам Самсоновга (Лотанинг кўркам, пардоздан очилиб кетган ва тинч турмайдиган чеҳраси ҳар қанақа вазиятда ҳам хижолат тортмайдигандай туюларди) пир-

пиратарди. Дицман қадағни баланд кўтарди-да, завқ билан гапирди:

— Бу ерда, «Хушхон бойқуш» қовоқхонасида сиёсий алёрлар айтилмайди, мавриди эмас, бу ерда ичиш, кўнгил очиш, танца тушиш лозим, жиддий нарсалар эса эсдан чиқарилиши керак. Соғли-гин-гиз учун, ичдик!

— Мен бесиёсат шуни айтаман,— гап қўшди Лота Титтель.— Бутун дунё интеллигентлари, бирлашингиз! Бундан бўлак чора ҳам йўқ, тўғри гап шу, ҳа, шу!

— Интеллигенция синф эмас, Титтель хоним,— деб қўйди Самсонов истеҳзоли оҳангда.— У қайси позицияда бирлашади? Ревизионизм негизидами? Ё конформизмдами? Нимада?

Лота Титтель эътироз билдирди:

— Барибир! Мен гарчи тентак бўлишса ҳам интеллектуаллар тарафдориман, бор гап шу. Сизга айтсам, Исо пайғамбар ҳам интеллектуал бўлган!

— Соғлигингиз учун, Герберт хоним,— Никитин шундай деди бирдан, дилида у билан бошланган суҳбат таъсиридан чиқолмай кулувчи кўзлари билан фикран қўшимча қилди: «Келинг, ҳозир учрашганлигимиз шарафига ичайлик, гарчи бундан негадир маъюсроқ бўлсак ҳам барибир шунинг учун ичайлик».

— Сизнинг соғлигингиз учун, жаноб Никитин,— деб қўйди Герберт хоним оҳистагина. Унинг Никитинга жавобан мулойимгина жилмайиши фақат Никитингагина тушунарли бўлиб, Герберт хоним ҳам фикран қўшимча қилганди: «Келинг, ёшлигимизда бўлган ишларни ёдимизда тутганимиз учун кўтарайлик. Бўлган ишлардан мен бўйин товламоқчи эмасман».

— Отам кўринди, жаноб Дицман. Сиз уни сўровдингиз,— деди ўсмир официант столга шиша қўяётиб. У энди ўзгариброқ қолган, ранги оқаринқираб, жиддийлашган эди.— Отам шу томонга келяпти...

— О, рестораннинг хўжайини, дилкаш Алекс,— деди Дицман Никитинга.— Алекс ажойиб одам, ҳозир уни кўрасизлар!

Шу пайт залдаги ғира-шираликда танца тушаётганлар орасидан ихчам ва бақалоқ одам қўлидаги патнисни ярғоқ боши тепасида тутганича чиқиб келди. У ўйноқи кўзларини хушчақчақ, мулойим чақнатиб,

ўнгу сўлидаги кимларгадир далда бериб қўярди. Алекснинг эгнида башанг қора костюм, капалак нусха галстук, таққан оппоқ нейлон кўйлақда эди. У жаз музикаси аралаш нимадир қичқириб, чамаси эстрададаги музикачиларга қизиқроқ бир гап айтган, стол атрофидагилар маст-аласт кулиб юборишди. Шундан кейин у шартта стулга чиқди-да, шиша ва қадақлар бор патнисини боши узра эпчил айлантирган кўйи хонанданинг жиғига тегибми, бўғиқ ашула айтиб, твист тушаётганларга ўхшаб лик-лик қилганди, залдагилар қойил қолишди. Шундан кейин Алекс овозини чиқармоқчи бўлгандай кўкрагига муштлади, йўталди, стулдан сакраб тушиб, худди поездни қувиб етмоқчи одамдай Дицманнинг столига етиб, бахтдан ийиб кетган қиёфада ҳайқирди:

— Жаноб Дицман! Титтель хоним! Узимнинг шинам, хатарли ва арзимас каталагимда сизларни чин юракдан қутлайман! Кечанглар яхши ўтсин, жаноблар! Менинг бу қовоқхонамда бўлганларингиздан кейин ҳамманглар: «Яшасин «Хушхон бойқуш», деб ҳайқирасизлар! Титтель хоним, бизнинг гўзал Титтелимиз, сизни мен ҳар галгидай ўпаман...

— Ўп, Алекс.

Титтель хоним лабини тутди, жаноб Алекс эса уни масхарабозлардай минг кўйга тушиб, кўзларини ўйнатиб, бошини ликиллатиб ўпди, кейин янги қадақларни артиб-суртиб қўя бошлади. Бу орада у сира тинч турмай об-ҳаво, Лота Титтелнинг охирги пластинкаси, унинг ажойиб истеъдоди, соф рус арағининг гаройиб хусусиятлари, уни ҳозиргина муҳтарам рус меҳмонлари учун тўғри холодильникдан олиб келганини гапирди. Шундан кейин рус тилини уруш давридан бери билишлигини айтиб, қип-қизил юзини хунук бужмайтирганича: «Давай-давай... как дела, сажа бела», «на чужой рот не разевай каравай», деб буни исботлаган бўлди. Очиқкўнгил, сира зерикмайдиган бу амаки бир лаҳза тинчиганида толиққан, ресторандаги шовқин-сурон, музика, ясама хушчақчақлик совуб қолишидан хавотирда бўлган болага ўхшаб кетди. У муздай совуқ шишадан жажжи қадақларга эпчил арақ қуяркан, аёлларга ҳайрат, даҳшат ва завқда эканлигини ифодаловчи қилиқлар қиларди. Никитин унга қизиқиш билан тикилиб ўзича дерди: «У ҳар кун шунақа жонса-

рак бўладими? Шунчалар ғайратни қаердан олади? Қилиқлари, жилмайишлари, ҳаракатлари... Ёши нечадайкин? Элликларга борганмикин?»

— Жаноб рус ёзувчиси, сизнинг кўзингиздан билиб турибман, менга савол бермоқчига ўхшайсиз-а? Кечирасиз, бу қовоқxonанинг хўжайини сифатида саволни мен бераман. Сиз Гамбургнинг цивилизация инсон қўли билан йўқ қилинган муассасаларида бўлдингизми?

Жаноб Алекс иршайганича Никитиннинг қадаҳини тўлатди, кейин Дицман билан Титтелга қандай қараган бўлса, Никитинга ҳам шундай тикилди.

Никитин кулиб қўйди.

— Бунақа қовоқxонада бўлмагансиз-да,— жаноб Алекс Самсоновнинг орқасига ўтиб, қадаҳига вино қуяркан, гапида давом этди:— Бу ерда вақт қириб ташланган, ҳеч бир нарса тепада даҳшатли воқелик борлигини эслатиб турмаслиги лозим.— У бармоғи билан тепага ишора қилди.— Бу ер телба дунёдан ажралган оролча, бу ерда исқирт сиёсат, қабиҳ ҳасад, ярамас миллатчилик йўқ! Бу ерда Исо пайғамбарни ҳеч ким хочга тортмайди, нега деганда, мен занглаган миҳлар ўрнига фақат музика, кулги ва вино таклиф этаман! Жаҳл ўрнига фақат табассум таклиф этаман. Одамлар сертабассум бўлишса, мулойим яшашади. Одамлар мабодо кулги ва табассумдан қарисалар, бу барчанинг саодати бўлар эди! Шундай эмасми? Бойқуш — донолик! Хушхон бойқуш — хушхон доноликдир! Шунинг учун қовоқxонамга санъат соҳиблари ҳам кириб туришади! Русларнинг ёсабу ерда биринчи бўлишлари, шу сабабли уларга қовоқxонамни кўрсатаётганимдан бошим осмонда! Кўнгил очинглар, кулинглар!..

— Эҳтимол, мен адашаётгандирман, бироқ сиз... ё журналист, ё актёр ўтган бўлсангиз керак, жаноб Алекс,— деди Никитин.— Мен ҳақиқатдан олислаб кетмадимми?

Жаноб Алекс ногаҳон таажжубда қолиб, нўчиган одамдай кўзларини чақчайтирди.

— Йўқ, йўқ ва йўқ! Мен ўзимнинг ресторанчамда масхарабозман холос. Умрим бўйи масхарабозлик қилиб келаман. Журналист одамларни ёқтирмайди ва алдайди, кечирасиз, жаноб Дицман, бу ўринда қалам-

кашликдаги ёмон қароқчиларни кўзда тутяпман. Мен эсам масхарабозман. Ҳа, одамларни сев... Ҳаммани. Бахтлиларни ҳам, бахтсизларни ҳам. Ҳатто душманларингни ҳам сев. Ҳаммани яхши кўр. Ҳозир уруш эмас.

— Матвейнинг инжили,— деди Никитин.

— Мен инжилни ўқимаганман, худонинг ўзи кечирсин, жаноб ёзувчи!

— Ҳатто душманларингизни ҳам яхши кўрасизми? — деб сўради Самсонов бурнини тортиб, ўтирган жойида қимирлаб, кўзойнагини тўғриларкан.

— Ҳаммани! Акс қолда, одамлар бир-бирларини кемирадиган машиналарга айланиб қоладилар. Унда болаларни ким туғади? Зурриёдни ким давом эттиради?

— Ҳи-им, қизиқарли,— деб қўйди Самсонов.

— Мен масхарабозман, ҳа,— жаноб Алекс хириллаб ғалати кулди-да, ер тепиниб, тирсақларини чиқариб, ўйин тушмоқчи бўлганди, қўшни столдагилар кулиб юборишди.— Мана, кўрдингизми? Мен одамларнинг димоғлари чоғ бўлишини истайман. Ҳозир уруш ҳам, нацизм ҳам йўқ. Мен ҳар куни кечқурун шу ерда масхарабозман. Ҳар кеча. Ҳамма кулади, виждони соф бўлган ҳар қандай масхарабоз сингари ўзим ҳам маза қиламан. Мен кулдиришим билан одамларнинг виждонларини мусаффо, беғубор қиламан. Ҳозирги замоннинг кир ювишда ишлатиладиган «ОМО» порошогининг менга ҳожати йўқ! Рус жаноблар менинг ажойиб ўғлим билан танишимлар?

Бу пайтда индамайгина чаққонлик билан газакларни столга бир-бир тортаётган ўсмир официант сочи силлиқ таралган бошини кўтарганди, Никитин унинг пешанасини тер маржонлари босганини кўриб қолди. Бола эҳтиромли ва аламли товушда босиқлик билан деди:

— Йўқ, дада, сен масхарабоз эмассан...

Жаноб Алекс кичкина қўллари билан қарс урди.

— Менинг биттаю биттагина, арзанда ўғлим нима деганини эшитдингларми? У менинг масхарабоз бўлишимни хуш кўрмаяпти. Мен эсам ҳар оқшом, ҳар кеча масхарабозман. Менинг студент бўлгуси ўғлим эса буни хоҳламаяпти. Уғлим биринчи сафар менга қарашгани келганида эса тескари бўлиб кетганидан йиғлаб юборай деганди. Ушанда мен ҳам бўлганимча бўлган-

дим. Ўғлим ўшанда мени майхона ичкарисига олиб кириб: «Дада, сенинг масхарабоз бўлишингни истамайман. Масхарабоз эмассан-ку ахир», деганди. Ўзим ҳам унга раҳмим келганидан йиғлагудай бўлиб: «Менинг ресторанимдаги одамларнинг бари масхарабозлар, улар ажойиб одамлар, ҳаёт эса масхарабозликнинг ўзи. Бу ерда эса менга яхши... Мен ҳам барча қатори масхарабозман!» — дегандим.

— Дада, ўтинаман... — жаноб Алекснинг ўғли шивирлади-да, бўшаган идишларни патнисга солиб, қўшни стол томон кетди. У ердаги ўпишаётган йиғит билан қиз ёнида ўтирган ёшгина ва келинган негр макарон еб, вилкасини столга уриб ўтирарди. Негр официантни имлаб чақиради.

— У ажойиб, биттаю биттагина ўғлим! — деб ҳайқирди жаноб Алекс гўдакларникига ўхшаш лўппи юзларигача ёришиб. — У энди йигирмага кирган, оламда Маутхаузен, Бухенвальд ва Освенцим деган нарсалар бўлганини менчалик билмайди. Буни нега гапиряман? Америкада менинг бир дўстим туради, у бадавлат одам, ўзига тўқ хонадоннинг бошлиғи. Бултур уйда бўлдим, мени меҳмонга чақирганди. Ўзи Нью-Йоркда туради, уйи жуда ҳашамдор, бироқ деразалари темир панжарадан, кийимлари йўл-йўл, ўринлари — кат. У ҳамон концлагерни унутолмайди. Концлагерда бирга бўлгандик. Биз ҳеч нимани унутолмаймиз. Борини унутганмиз ҳам, ҳа, борини! Шу вайдан масхарабоз бўлган яхшироқ, биз турлича масхарабозлармиз, бироқ масхарабозлигимиз бор. Мен миллатни, немисларни ҳам, яҳудийларни ҳам, русларни ҳам, америкаликларни ҳам тан олмайман, уларнинг бари оғанини! Бари тенг, мен ҳаммаларини яхши кўраман! Бу даҳшатли оламда ҳаммаларига раҳмим келади, сиёсат эса одамларни бир-бирларини ўлдиришга мажбур қилмоқда! Жаноб рус, сиз бунинг мазасини биласиз, татиб кўринг, қовоқхонамга чинакам арақни ичгани яна келасиз! Менда найранг бўлмайди.

Жаноб Алекс стол теварагида пилдираганича арақли қадаҳни Никитиннинг нақ оғзига тутганди, Никитин беихтиёр арақни жаноб Алекسدан олиб, ташвиш ва хижолатда татиб кўраркан, деди:

— Сизларда татиб кўриш одатми ё «Хушхон бойқуш»да рус арағига алоҳида эҳтиром мавжудми?

— Ҳақиқий, мусаффо рус арағи!— қайқирди жаноб Алекс ўта бахтиёр одамдай кўзларини шифтга тикиб.— Бунда сув йўқ! Бу «Столичная!» Россия эсингизга тушдими? Концлагердаги руслар Россияни қўмсаганларини биламан. Менинг қовоқхонамда ҳам ватанингизни эслашингиздан мамнун бўламан! Олма билан нокни яхши кўрадиган ажойиб қизча Катюша қақидаги яхшигина русча ашула... Катюша ҳам эсингизга тушади. Жаноблар, иштахангиз карнай бўлсин, ҳаммангларни ўпаман ва яхши кўраман! Сизлар менинг азиз меҳмонларимсиз, мен эса сизларнинг масха-робозингларман! Сизларни севаман!..

Жаноб Алекс ўзининг бармоқлари учини ўпиб, гўё меҳрни барчага сочгандай қўлини ҳавода силкиб, жаз музикасига монанд ликиллаганича ичкари уриб кетганди, ҳамма қийқирганича қолди.

— Жуда қизиқ,— деди Никитин.

— Урушдан кейин,— деди Дицман сигарета тамакиси искай туриб,— ўтакаси ёрилгани учун концлагердан чиққанидан кейин бурнини бошқачароқ шаклга киритадиган операция қилдирди. Сиз унинг бурни орийлар бурни сингари тўғри эканлигини сездингизми? Шундан кейин қовоқхонани сотиб олди-да, масха-робозлигини қила бошлади. У ҳамма ўзини яхши кўришини истайди! Қизиқ-а, тўғрими?.. Гўзал Лота, вақтимиз беҳуда ўтяпти, мен сизни танцага таклиф қиламан.

— Биз ҳам танца тушсак иложи бўлармикин?— деди Герберт хоним жилмайиб.— Бу бизнинг ёшимизга ортиқчалик қилмасмикин? Қандайдир оҳистароқ куй чалишяпти, нималигини билмайман ҳам...

— Э, барибир эмасми! Энг муҳими, бир қарорга келиш,— жавоб қилди Никитин. Шунда гўё бирдан болаликдаги шўхлиги тутиб, ўзига ўзини тезлаётгандай туюлди.— Тўғри, Герберт хоним, анчадан бери танца тушмовдим. Бу ёғига таваккал қиламан. Шарманда бўлсам ҳам майли. Нимага ҳам қайтай энди? Бир неча дақиқа танҳоликда қийналишга розимсан, Платон?

Самсонов қадаҳдаги винодан ҳўплаб, қовоғини очмай гўлдиради:

— Твист, шейк ва тоғора ўйину ҳаммасини бирйў-

ла кўраман, деган умиддаман. Саломатлик бўлсин жаноблар, тушаверинглар, ўйнаб-кулаверинглар.

Оркестрнинг тарақа-туруғи тингани учун зал дар ҳол тинчиб, столлардаги шамлар шуъласида эскичасифат, ҳатто осуда туюларди. Туман қўйнида жуфт-жуфт эркак-аёллар оҳиста янграётган музыкада ҳорин силжишар, баъзилар бир-бирларининг пинжларига тиқилганларича мудроқ ҳолда айланишар, баъзилар эса бир жойда чайқалиб туришар, терлаган, сочлари ўсиқ, «сурги»ли курткалари елвагай йигитлар столлари ёнига етишганда кока-колали шишаларни олиб ичишар, оғизларини артиб, шерикларига узатишар, шунда ҳам жойларида депсинишаверарди.

Никитин танца қилаётганлар даврасига кирганидан кейин Гамбургдаги бу тунги қовоқхонада Герберт хоним билан ўртага тушишга жазм этганига ҳайратланди.

— Ўлай агар, бу қанақа танцалигини билмайман, Сироқ шарманда бўлмаслик учун менга бўйсунаверинг. Бир замонларда бунга тушилганини эслашга уриниб кўраман.

Герберт хоним рози бўлгандай жилмайиб, Никитиннинг елкасини оҳиста силаб қўйди. Никитин Герберт хоним ўзига яқинлаб, пинжига кирганидан, белига қўлини текизаркан, димоғига ширинтоб-чучмалроқ атир иси кирди. Шунда ўшал субҳидам, Эмма қучорига дадил кириб: «Эҳ, герр лейтенант!»— деганида нам сочидан атирсовун ҳиди келганини яна эслади.

— Герберт хоним, мен жим қолиб, нималарнидир ўйлаганингизни пайқадим...— деди Никитин ўзини Герберт хоним сочидаги оппоқ толаларни кўрмаганга солиб. Ушал ажиб субҳидам, Эмманинг кўк ва чақноқ кўзларини эсларкан, урушдан йироқдаги осуда жаннат макон, тафтли майсалар, офтобли баҳор ҳавосини бамисоли тушида кўраётгандай бўларди.— Герберт хоним,— деди Никитин яна унинг чақноқ кўзларига чикилиб.— Менинг эсимда... Мен кўп нарсаларни эслайман, Герберт хоним...— Никитин тўхтаб, нафасини ростлади.— ...Сиз ҳаттоки, мени немисча «шметтерлинг» дейишни ўргатганингизгача эслайман. Қуёш чиққан, субҳидам, деразадан капалак учиб кирганиди. Эсингиздами? Шундан кейин: «Лерне дойч, лерне дойч...»— деган гап бўлувди.

— Лерне дойч? — шивирлади Герберт хоним. —
Едингиздами? Ё худойим...

Герберт хонимнинг Никитин ушлаган бармоқлари терлаб, тиззалари майишганидан тиззаларига тегиб кетарди. Никитин Герберт хонимни ҳозир қандайдир қўрқувда ва пинҳоний шодликдалигини сезгани учун вужуди жунжикиб кетгандай бўлди. Наҳотки ўшанда бир-бирларига айтишган сўзларини унутмай, шу чоққача эслаб юрган бўлса? Никитин шошиб қолди.

— Сизга бир нечта русча гап ўргатганим эсингиздами?

Герберт хоним кулди-да, лабини чўччайтириб, бўгин-бўгин қилиб деди:

— До свиданья... Не забудь меня... — У пича жим қолгач, терлаган бармоқлари билан Никитиннинг қўлини сиқиброқ қўшимча қилди: — Я люблю тебя... Шундайми? Шундаймиди?

Никитин унинг йигирма олти йил бурун осмонга сийрак юлдузлар чиққан май оқшоми қўйнидаги сокин ва осуда шаҳарчада ўрганиб олиб, айтиб кўрган сўзлари ёдида қолади, деб ўйламаганди. Ўшанда икковларининг нафас олишларидан шам титраб кетар, қорозга русча ва немисча жумлаларни бундан буён жудо бўлиб кетишларига ишониб-ишонмай навбати билан ёзишарди. Ҳа, Никитин ўшанда эртаси куни ҳаётида кескин ўзгаришлар бўлиши ва қайта кўришмасликларини сезиб турарди. Эмма ана шу умид учқунига маҳкам ёпишиб олиб, ўзи ўргатган русча сўзларни ёдлаган экан-да? Никитин эса ҳозир нимагадир суҳбатда жиддий бурилишга чап бериб, ҳазилга олди:

— Университетда мен немисчани ўрганганимда кўн марта йиқилганман.

Ўшанда сизнинг: «Лерне дойч, лерне дойч», деган гапингизни эслардим. Сиз менга таъсир кўрсатдингиз, буни мана ўзингиз кўриб турибсиз...

— Сиз немисчани яхши гапиряпсиз, — деди Герберт хоним. Сўнгра иккилангандай сўради: — Сизнинг хотинингиз... Нима иш қилади?

— У врач. Сизнинг... эрингиз-чи?

— У эллик тўртинчи йилда вафот этди. Биз бор-йўғи тўрт йилгина турдик.

— Болаларингиз борми?

— Битта қизим бор. Бироқ Гамбургда турмайди. Турмушга чиққач, эри билан Канадага кетиб қолди.

— Укангиз-чи? Укангизни гира-шира эслайман. Иسمи Курт эди шекилли? У қаерда?

— Дюссельдорфда. Таниқли адвокат, ўзининг контораси бор. Иш ҳам кўп, қўли ҳам тегмайди. Сиз келишингиздан олдин унга қўнғироқ қилдим, Гамбургга келишни жуда ҳам истовди, бироқ иложи бўлмади.

— Айтинг-чи, қандай қилиб мунозарага келиб-келиб мени таклиф қилдингиз, кеча шуни сиздан батафсил сўрамоқчийдим. Мени қандай танидингиз? Наҳотки суратларимдан таниган бўлсангиз?

— Сизнинг Ғарбда нашр қилинган китобларингизда суратингизни кўриб қолувдим. Романларингиз менинг магазинларимдан ўтарди. Мен уларни шундан кейингина ўқирдим.

— Мени суратларимдан таниб олса бўлармиди?

— Ҳа, мен таниб олдим.

— Хотирамгиз менинг хотирамдан ўткир экан. Урушдан кейин хотирам ҳам сийқалашиб кетди. Жуда кўп нарсалар бўлиб ўтди-да. Умуман айтганда, гарчи бу ҳақда ўйлашнинг вақти бўлмаса ҳам, умрнинг ярми хайф кетди.

— Мен жуда ҳам ўзгариб кетибманми, жаноб Никитин? Сиз мени танимадингиз... Бутунлай бошқачаманми? Илгариги Эммага ўхшамайман-а, тўғрими?

— Мен ҳам илгариги лейтенант Никитин эмасман.

— Йўқ, аёл учун йигирма олти йил бутун бир умр. Сиз гапирган ҳақиқат мана шунинг ўзгинаси.

— Буни менинг ўзим ҳам сезаман. Гоҳида эрта-лаблари, соқол олаётганда чаккам оқарганини кўриб, элликкача ҳали бор-ку, деб ўзимни юлатиб қўярдим. Амалда эса умрнинг кўпроғи ўтиб бўлган. Гарчи баъзи бировлар олтмишга киргунча бунга қўшилмасалар ҳам бу бачкана ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди. Олдин олтмишга етиб олиш керак, деган гап ҳам бор.

— Сиз «асосий йиллар», деяпсизми? Мен эсам... сизни бахтли одам бўлсангиз керак... оилангиз, ишингиз бор... таниқли одамсиз... деб ўйлардим, бунга ишончим комил эди... Наҳотки сизда ҳам армон бўлса?

— Мендан ҳам иши юришган одам йўқ.

— Ҳазиллашяпсизми ё жиддий айтяпсизми?

— Мен сиздан сўрамоқчийдим... Ушанда уйингиз-

даги руслар орасида бўлган воқеаларнинг ҳаммасига тушунганмидингиз?

— Мен Куртдан, ўзимдан хавотир олардим. Сиз мени қутқарганлигингизни билардим.

— Мабодо ўтмишдан гапирадиган бўлсак, сизни мен эмас, лейтенант Княжко қутқарди. Немисчани яхши гапирган ўша лейтенант эсингиздами?

— Мен сизнинг қутқарганлигингизни билардим. Уша лейтенант жиддий ва қаттиққўл эди. Очигини айтсам, мен ундан қўрқардим, сиз эса...

— Лейтенант Княжкога ўхшаганларни ҳаётда кейинчалик учратмадим. Шу пайтгача уни қўмсайман, соғинаман. Бунақа одамлар кўп яшашмас, бу қандайдир даҳшатли қонуният эди ўзи.

— Сиз эса, худога шукурки, тирик қолибсиз.

— Менинг омадим келди... Лейтенант Княжкога ўхшаган одамлар бўлмагандан кейин чинакам дўстлар ҳам бўлмайди, шунинг учун ҳам оламдаги кўп нарсалар кўзга хирароқ туюлади. Мен уни шу вақтгача унутолмаганимдан тушларимга ҳам киради. Эрта-лаблари эса изтироб чекиб, ўзимни қўйгани жой тополмай қоламан. Уғлим ўлгандан кейин ҳам шунақа кўйга тушувдим. Кечирасиз. Биз Княжко ҳақида гаплашаётувдик, мен бўлсам...

— Сизнинг... ўғлингиз ўлганми? Қачон?

— Тўрт йил бурун. Ушанда ягона дўстим хотинимдан ҳам айрилишимга сал қолувди. Хотиним асаб касалига чалинганди. Тўхтанг, биз ўша лейтенант, менинг ҳарбий дўстим Княжкони гаплашаётувдик. Уни эсларсиз албатта...

— О, мен ҳеч нимани сўрамайман. Хотинингиз... ўзингиз ҳам... тушунаман. Нега кўзларингиз маъюс тортиб қолишларини тушунаман, буни сезгандим, узр. Сиз бахтиёр одам бўлишингиз керак, деганимда буни ўйловдим. Мени кечирасиз албатта. Балки ўтириб вино ичадиган фурсат ҳам етгандир? Анчадан бери танца тушяпмиз. Менинг жуда ҳам ичким ва чекким келяпти. Ҳа, ҳа, бу ер дим... шунда ҳам негандир жунжикиб кетяпман...

— Тобингиз йўқми, Герберт хоним? Чиндан қўлларингиз музлаб кетибди. Мазангиз қочаётгани йўқми ишқилиб?

— Йўқ, йўқ, бу ҳам асабдан. Аёлларда шунақа

асабий нарса бўлади ўзи. Мен шунчаки ўзингиз айтган энг яхши йилларимни эсладим. Уларни йиллар дейиш қийин. Кунлар деса бўлади... Болаликнинг қандайдир сароби, туши... Жаноб Никитин, музикани эшитяпсизми? Менимча, ҳозир, твист ёки шейкка танца тушишяпти. Биз бўлсак ёшларга халақит беряпмиз... Келинг, яхшиси, ўтириб вино ичиб, чекишамиз.

— Қўлларингиз исимади, ҳали ҳам муздай...

— Вино ичсам, ўтиб кетади. Пича толиқдим.

— Унда юринг, ўтирамиз.

— Кечирасиз; жаноб Никитин, ҳамкасабангиз жаноб Самсонов шак-шубҳасиз, дадил одам. У бир вақтлари икковимиз таниш бўлганимизни биладимми?

— О, бунинг аҳамияти йўқ. Нимайди?

— Сиз ҳам у батафсил билишини истамадингизми?

— Бу ҳақда ўйлашга улгурмадим.

— Ташаккур. Стол ёнига юринг.

Бешинчи боб

Никитин билан Герберт хоним танца тушаётганлар гирдобидан чиқиб, ўзларининг столларига яқинлашишди. Дицман билан Лота Титтель ҳали ҳам танца қилишар, Самсонов эса қўлини кўксига чалмаштирганича ёлғиз ўзи ўтирарди.

— Сизлар на твист, на хушт, на шейк, на бабейка... ҳозирги замончасига нима дейиларди... Ушанга ҳам тушмадинглар-а,— деди у.— Камтаринликда ҳам модага тўғри келмайдиган камтаринлик қилдинглар.

— Жаноб Никитин, менга вино қўйиб берсангиз,— Герберт хоним ўтинди-да, шоша-пиша пачкадан сигарета олди. Никитин вино қўйди, у эса худди чанқоғини қондираётгандай уч-тўрт ҳўпларкан, тиши қадаҳга тегиб такиллагани аён эшитиларди. Никитин яна сўради:

— Тобингиз йўқми, Герберт хоним?

— Бу ертўла негадир дим ва зах,— деди Герберт хоним шунчаки. У сигаретасини ёндиргач, шам тепасидан Никитинга қаради.— Кечирасиз, жаноб Никитин, шунақа бўлиб туради ўзи... Пича толиққанман. Бу жаз, шовқин, тор жой... Жаноб Алекснинг гапи тўғри: ҳа, масхарабозлик, шунақа...

— Гангиб кетади одам... — унинг гапани маъқуллади Самсонов. — Эсдан оғиш мумкин... Йигирманчи асрнинг кўнгилочари. Бунақа жойга мустаҳкам асаб билан сули бўтқани еб келиш керак.

Улар винони унсиз ичишди, Никитин Герберт хонимга яна қуйди. У хонимнинг тишлари такиллаётгани, айти пайтда узр сўраш пайдан бўлиб қараётганини ҳам сезарди. Герберт хоним Никитинга қараркан, жилмайиш билан бир қаторда ниманидир айтгиси ҳам келар, бунга эса чамаси Самсонов халал берарди.

— Мен, жаноб Никитин...

«Эмма, илгариги Эмма, кўзлари ўзгармабди, ҳаммаси кўзида», — кўнглидан ўтказди Никитин. Шунда Герберт хонимнинг кўм-кўк кўзларидаги ифода, айниқса, заифлашган овозидаги мулойимлик унга меҳрини товлади. Илгариги Эмманинг аллақандай томонлари Герберт хонимга ўтган, Никитин бунга сира ҳам шубҳа қилмасди. Шунга қарамай, Никитин ҳаётда бунақа муштарак нарсалар бўлиши мумкин эмас, булар бари, яъни Герберт хонимнинг ўзини оғизона ва гуноҳкорона тутаётгани хаёлот ўйини, унга ҳарбий ёшлигим хотиралари сабабчи, деган фикрга борди. Наинки, Герберт хоним жуда ҳам ўзгариб кетганидан Никитин уни танимаганди-да... «Нима ўзи? Яна ўша кўйга тушяпманми? Утмиш васвасаларидан қутулишнинг чораси йўқми?»

— Мен... жаноб Самсоновдан узр сўрамоқчийдим, — давом этди Герберт хоним гуноҳкорона товушда. — Ярим соатлардан кейин уйимда бўлишим керак... Мабодо толиққан бўлсанглар, икковларингни ҳам меҳмонхонагача машинада элтиб қўйишим мумкин. Менимча, жаноб Дицман билан Титтель хоним бу ерда ҳали яна бўлишса керак. Улар Алекснинг қовоқхонасини хуш кўришади... Инглизчасига кетса ҳам бўлади, — қўшимча қилди у. — Хайр-маъзур қилмасдан. Бу бизда ҳам мода тусига кириб борапти.

— Герберт хоним! Мен сизнинг иттифоқчингизман! — Унинг гапига қўшилди, ҳаддан ташқари тўлқинланиб кетган Самсонов. — Ҳозир оламдаги ҳамма нарсадан ҳам меҳмонхонага бориб, лифтда номеримга чиқиб, ётишни хоҳлаб кетяпман...

— Албатта, албатта, — деб қўйди Никитин ҳам ўйчан. У Герберт хоним нимага безовта бўлаётганига

тушуниб, танца тушаётганларга қаради.— Унақасига ҳам, бунақасига ҳам хайрлашишимиз лозим.

Музика гумбурлаб, авжига чиқди. Шамлар нурида жуфт-жуфт бўлиб танца қилаётганлар бир-бирларига яқинлашишар, сурилишар, нарироқ кетишар, яна қовушиб олишарди. Ешларнинг тер босган башаралари, қилпиллаётган сочлари, чўзилган ўмровлари, букик тирсаклари лип-лип кўринар, жинсилари сиқиб турган беллари ликиллар, юбкалари тиззаларига уриларди. Никитин ахири бу гирдобдаги чиккабел Лота Титтелни топиб олди. Хипчабел ва лик-лик қилаётган Лота Титтель ғамза билан Дицманни нимагадир даъват этар, кўкраги, кифтларини учирар, Дицман бўлса бепарво ҳолда ингичка учли ботинкасининг пошнасини пошнасига уриб, жойида чопаётгандай ҳаракатлар қиларди. Шу пайт қовоқхона хўжайини бўлмиш ихчам бақалоқ, қизил юзли жаноб Алекс аянчли ҳолда залда югургилаб, танца тушаётганларга, созандаларга ва столлар атрофидаги тутунда юзлари элас-элас кўринаётганларга қизиқчиликлар қиларди. Жаноб Алекс кўринди дегунча, қизиқ гапларидан ҳамма жойда қаҳқаҳа кўтариларди. Хуллас, бу оқшом қовоқхонасида ўйин-кулги авжида эди.

Никитин Дицман жойида диринглаб, столларга яқинлашишини кутиб турди, сўнг бармоғини кўтариб, кетамиз, дегандай имо қилди. Дицман бунга жавобан қошини таажжубли чимирди, сўнгра тинчиб, лик-лик қилаётган Лота Титтелга нимадир деди. Шундан кейин икковлари етиб келишди. Лота Титтель ҳарсиллаб ўзини стулга ташларкан: «Бу зўр гимнастика!» — деди-да, сумкасидан кўзгу чиқариб, дастрўмолнинг учи билан кўзларининг тагини артиб қўйди.

— Твист билан шейкни, жаноб Никитин,— деди Титтель ҳаяжонда,— ҳозир рақдан сақлайди, дейишяпти. Бироқ шуни айтиб қўяй: мабодо мен ана шу даҳшатли касалга чалинсам, ўзимнинг полякларим қўлида ўламан!

— Худо кўрсатмасину, мабодо бунақа бўлса, бизнинг Россияга ҳам бориш мумкин. Билиб қўйинг: бизда дуруст врачлар бор,— деди Самсонов ўзини жиддий тутиб, ўпкаси тиқилиб кетган Дицманга ишонқирамай қаради.— Твист инсоннинг яшашдан мақсади борасида ажойиб фикрлар уйғотади шекилли? Сиз

фикрлаганда оёқларингизни ҳам ишга соласизми, дейман? Ёрдами тегадими?

— Мендан бирор масалада гина қилмоқчимисиз? Нима учун? Айнибманми? Менга ортиқча тиқйлинч қилмаяпсизми, жаноб Самсонов? Менга нотўғри муомала қилишингизни сира ҳам истамасдим.

«Бу жин ургур ҳаворийга нима бўлди ўзи,— Никитин бирдан қизишиб, тишларини гижирлатди.— Нимага у заҳарини сочиб, ҳар нимага аралашаверади?» Никитин шундан кейин бемаҳал баҳсинг олдини олиб, гап бошлади:

— Минг таассуф, бироқ меҳмонхонага бормасак бўлмайди. Гапингизга қўшиламан, жаноб Дицман, бу ресторанчада қизиқарли нимадир бор. Меҳмондўстлигингиз учун ташаккур.

— Масхарабозлик, жаноб Никитин, масхарабозлик,— Самсонов аччиғи келиб, русчага ўтди:— Гапиравер, гапиравер... покдомон ҳазрат.

— Ўтинаман, жаноб Дицман, Титтель хоним, ортиқча овора бўлманглар, бизларни кузатманглар. Шундай ҳам анча овора бўлдинглар ўзи,— Никитин Самсоновнинг гапини эшитмаганга олиб, хушчақчақ ҳолда деди:— Герберт хоним элтиб қўяман, деб илтифот қиляптилар. Зиёфат бузилмасин... Сизлардан ўтинаман, жаноблар! Бунда катталиқ ҳам, расмият ҳам йўқ. Маъқулми?

У ўрнидан турди.

— Майли, биз ҳали бўламиз,— деб қўйди Лота Титтель елпиғичга ўхшаган киприкларини пирпиратиб.— Бироқ мунозара ҳақида билиб қўйишингиз учун сизга шуни айтаман, жаноб Никитин. Баъзи масалаларда жаноб Дицманнинг роса ҳам танобини тортдингиз. Ўзи ҳам буни менга айтди. Баъзи нарсаларда. Кўришгунча. Қўлимни ўпинг. Польшада аёлларнинг қўлларини ўпишади. Айтишларича, сизнинг Россиянгизда ҳам шундай қилишармиш. Қорни тўйган Германияда эса ҳамма вақт ҳам бунақа қилишавермайди. Мен индинга Кёльнга жўнайман, бироқ кетгунимча сиз билан яна учрашмоқчиман.

— Ташаккур, Титтель хоним. Биз билан бирга бўлганингиздан хурсандман.

Никитин унинг латиф, узун тирноқлари садаф ранг ва учли (Лота Титтель лабини қимтиб, тирноқларини

кафтига ботириб олди) қўлидан ўпди. Сўнгра ҳурмат қилиб, ўрнидан қўзғалиб танца тушганидан қизиб, дўстона жилмайиб турган Дицманнинг қўлини қисди. Дицман пошнасини пошнасига уриб, эски танишлардай ҳазил қотди:

— Менимча, жаноб Никитин, жаноб Алекс қовоқхонасида қизларга сероб бояги кўчадагидай ҳақиқатни билиб олмоққа журъат қилолмадингиз.

— Буни ўйлаб кўраман,— ҳазилга ҳазил билан жавоб қилди Никитин ҳам.— Эрталабгача ўйлайман. Вақтим бор.

Самсонов Герберт хонимдан кейин стол ёнидан турди. У қолганлар билан мулойимроқ хайрлашиб, Герберт хонимга стул суянчиғидаги плашни тутди. Жаз музикаси гумбурловчи, сершовқин қийқириқ, кулги тинчмаётган ва шамлар бирор маросим пайтидагидай липиллаб турган иссиққина ертўласимон бу жойдан яхши ёритилмаган кўчага чиқишди. Куз ҳавоси анча намхуш, шамол хира чироқлар ёритган тротуардаги қоғоз парчалари, қора пайпоқли, кўкракдор ва яланғоч ойимчаларнинг рангли суратлари учрар, булар Сан-Паулининг тунги елвизак бу ерга учуриб келган рекламаларни қолдиғи эди.

— Очиғини айтсам, жаноб Алекс қовоқхонасидаги шовқин-сурон ва музикадан толиқдим,— деди Герберт хоним Никитинга. Герберт хоним орқадаги ўриндиқда пихиллаб келаётган Самсоновга сал ўгирилиброқ ўтирарди.— У ерда биринчи бўлишим, наинки бунақанги телбаликлардан дам олса бўладиган тинчгина ресторанларни хуш кўраман.

Кечаси соат бирлар эди. Реепербаннинг кўчалари, бедор, чироқлари сержилва, одамлар камайиброқ қолган, вивескалари неон чироқлардан ясалган тунги кабарелар олдида уймалашаётганларнинг ҳам баракаси ўчган, майхоналардаги музли коктейллар талабгорларга интизор эди. Стриптизларнинг саҳналаридаги қизлар залдагилар тинимсиз чекишаётганларидан ғирашира кўринишаётган томошабинлар олдида юзларидан сохта табассум аримаган ҳолда ғамзалар қилиб ечинишар, кинотеатрда эса беш маркага шведча шунақа фильмлар кўрсатилар, қўйинг-чи, бу пайтда маишат-

бозлик авжига чиқар, ушбу оловли майдонда инсон хирси пулланар, эшиклар олдида ишратпарастрларни чорловчилар, афиша дўконлари ёнида якка фоҳишалар кўчага ташланарди. Тротуар чеккасидаги машиналар эрталабгача қимир этмай турадиган Гамбургнинг марказий кўчалари эса Никитинга совуқ, кимсасиз кўринар, бемаҳалда қолган ошиқ-маъшуқлар ёнларидан ўтиб боришаётган ёпиқ магазинлар оқиш ёғду таратаётганига қарамай ҳамма ёқ зим-зиёдай туюларди.

— Қулоғим битиб қолаёзди,— жавоб этди Герберт хоним одоб доирасида ўзини пича гуноҳкор сезгандай.— Мен лоақал бир-биримизнинг овозимизни эшитса бўладиган тинчроқ жойда ўтиришни истардим... Мабодо қарши бўлмасанглар, қаҳва ичгани ва шовқинсурондан ўзимизга келгани сизларни хонадондаги ресторанга олиб бораман. Қарши эмасмисизлар, жаноблар?

«Ажаб,— деди ичида Никитин.— У жаноб Алекснинг гала-говур даргоҳларидан қочишнинг йўлини қилибди-да. Унинг уйига, менинг эса меҳмонхонага қайтгим келмаяпти. Мен унга талпиниб, ниманингдир тагига етишга уринаётгандай ғалати кўйга тушяпман...»

— Мен қаҳва ичиб, ҳеч нимага парво қилмай капиталистик Гамбургнинг тунги ҳаётини ўрганишга қодирман,— Никитин бошидан беретини олиб, асабий ва чуқур ҳомуза тортган Самсоновга қаради.— Нима дейсан, Платон? Розимисан?

— Дам-м,— деди Самсонов эсноғини тўхтатиб.— Ҳеч қанақа ресторанинг кераги йўқ, ётиб ухламоқчиман. Тунги ҳаётдан тўйдим. Меҳмонхонага, меҳмонхонага. Бугунчалик етар, сиздан миннатдормиз.

Самсоновнинг гапидаги «бугунчалик етар, сиздан миннатдормиз» жумласи икковларининг жавоблари бўлиб, бундан энди ўйлаб иш қилайлик, кўрадиган нарсаларни кўриб бўлдик, деган маъно ҳам чиқарди. Герберт хоним ҳам бунга эътироз билдирмади, зўрламади, қўлқопли қўли билан машинанинг терлаган ойғасини артиб қўйди холос. Ойнага осуда кўчаларнинг чироқлари тушиб, юзини лип-лип ёритарди.

— Бундай қиламиз бўлмаса,— деди Никитин.— Самсоновчасига эмас, Соломончасига иш тутамиз. Тўлиб-тошган рус ёзувчисини меҳмонхонага элтиб қўя-

миз-да, ўзимиз қаҳва ичгани бирорта тинчроқ ресторанчага борамиз. Мен таклифингизни қабул қиламан, Герберт хоним.

— Гўдаклик, — русчалади Самсонов энсаси қо-тиб. — Вемаънилик. Сенинг бу ўйинқароқлигингни тушунмаяпман. Нимага? Эсингни йигиб олсанг-чи энди. Герберт хоним, — Самсонов немисчага ўтди. — Сиздан аёл сифатида меҳмондўстлик таклифингизни қайтариб олишингизни илтимос қиламан, бўлмаса, жаноб Никитиннинг эртага юраги санчиб ётиб қолади... Соғлиғи қанчага ярашини мен биламан. Ётиб ухлаши керак. Қовоқхонама-қовоқхона дайдигунча валидол билан уйқу дори ичиши зарур.

Герберт хоним машина кўзгусини тўғрилаб, унда Самсоновнинг башарасини кўриб қолди. Шунда у Самсоновга эътироз билдирмади-да, Никитинга ботинқи-рамай деди:

— Бу бир соат ҳам вақтингизни олмайди. Мабодо сизга мумкин бўлмаса, унда жаноб Самсонов...

— Жаноб Самсонов темир иродали, савлатли, ўзини тия оладиган, эскича тартибларни ёқлайдиган одам. Бундан ташқари, қаҳвага чақалоқлигидан тоби йўқ, — деди Никитин. — Шу важдан ҳам маънавий жиҳатдан қийналишимизга қарамай, у билан меҳмонхона олдида хайрлашамиз.

Самсонов шу дамдаёқ рус тилида дўриллади:

— Бу зўр гапингдан тамом бўлаёздим, қайси олам-далигимни ўйлаб, сира ўзимга келолмаяпман... Менинг ишим — эслатиш, Герберт хоним, — қўшимча қилди Самсонов немисчалаб, — хулосасини ўзи чиқараверади.

— Чиқардим. Кўзда ёшим дув-дув. Ҳўнгратиб юбормагин ишқилиб. Меҳмонхонага яқинлашяпмиз. Қаҳва ичолмаганингга афсус қилиб, ухлолмайсанми ишқилиб?

— Битта хулосани бугун эшитиб олдим ўзи, — Самсонов яғринини орқа ўриндиқ суянчиғига суйкаб, ясама ҳомуза тортди. — Нимайди ўзи? Башарият... ҳа, ҳа, бор ҳақиқатни билмайди. Мен ҳамкасабамнинг ушбу баёнотидаги бениҳоя теранликдан ҳайратланаман, Герберт хоним. Ун ёш улғайдим. Бу фалсафий формуладан азбаройи гангиб қолганим учун ўзимга келолмаяпман. Сиз-чи? Унинг фикрига қўшиласизми?

Герберт коним оқиста жавоб қилди:

— Жаноб Никитин ҳақ. Буни ҳеч ким билмайди.

— Эҳ-а, ҳеч ким, денг? Унда аён ҳақиқатлар қайда қолди? Бундан чиқди, башарият шу чоққача зулматда юриб ҳамон чиқолмаётган экан-да? Сўқир эканми? Одамлар уни излашса ҳам топишолмаяптими? Қирраларига туртиниб-суртиниб юришибдими?

— Битта одамни ҳисобга олмаганда, Платоша, — деди Никитин жиддий қилиб. — Мунозара эса тугади... Меҳмонхонага яқинлашдик, қимматли ҳарифим. Меҳмонхона ёпиқ. Эшикбон уйқуда. Қўнғироғини бос, бир марка узат. Раҳмат айт. Эшикни очишади. Ҳатто лифтда чиқариб ҳам қўйишади. Шинамгина номерингга етиб олишингга ҳозирча шу ҳақиқатнинг ўзи кифоя қилади.

Улар марказий кўча муюлишидан бурилиб, барча қаватлардаги чироқлари ўчирилган осуда меҳмонхонага келишди. Меҳмонхонанинг ойна деворлари ортидаги осма чироқлар ҳам ёнмасди. Калитлар сақланадиган тортмалар тепасидаги чироқ хирагина ёғду таратар, вестибюлда нозир кўринмаётгани, айниқса тротуарлар кимсасизлиги, меҳмонхона олдидаги қорайиб турган машиналар Никитинга вақт алламаҳал бўлганини, толиқиш, хорихдаги оз, айни вақтда кети кўринмайдигандай кунлари интиҳосига етаётганини эслатарди. Ҳозир эса ухлашни истамас, ҳар кунгидай тинчгина номерга кириб, ўзини юмшоқ ўринга ташлаб ётса ҳам барибир мижжа қоқолмаган бўларди. Кечаси анчагача ухлаёлмаганидан буни яхши биларди. Ҳали ўзи ўрганмаган номерда кўзи қачон илинишини кутиб ётаркан, ёлғизлик васвасасидан баттар даҳшатга туншарди.

— Фақат бир илтимос: қайтганингдан кейин қўнғироқ қил, — нохуш гудранди Самсонов тунд. — Бўпти, сафсатабоз, ишқилиб, ўзингга эҳтиёт бўлгин-да! Бари ўтиб кетиб, кетидан бош оғриғи чиқмасин, хайр, жаноблар!..

Самсонов сочлари пахмоқ бошига беретини бостириб кийди-да, инқиллаб-синқиллаб машинадан вазмин гавдасини чиқарди, кейин лапанглаганича ёпиқ меҳмонхона эшигига қараб юрди. У ерда пича туриб, қўнғироқ тугмасини босди. Орадан кўп ўтмай, ойнабанд

эшик ортидан уйқуси безовта бўлган нозирнинг қораси кўринди. Никитин:

— Ҳаммаси жойида. Юраверсак бўлади,— деди.

— Ё худойим,— деб юборди қўлқопини ечиб, сумкасини титкилаётган Герберт хоним.— Гамбургга келганингиз қандай яхши бўлди-я!.. Бу ерда, Гамбургдалигингиздан нақадар хурсандман. Сизнинг хурсанд ё хурсандмаслигингизни билмайману, бироқ мен хурсандман... Чекасизми? Келинг, озроқ шундай ўтириб, чекишайлик.

Герберт хоним сигарета чиқарди, Никитин эса гугурт чақди. Герберт хоним сигаретасини ёндяриб тутун тортаркан, ёздаги ложувард кўл янглиг кўм-кўк кўзлари билан ён томондан мулойим, самимий ва миннатдорона боқиб кўярди. Никитин шунда яна ўзи билган ўша Эмманинг тип-тиниқ кўзларини яқиндан кўрди. Бу кўзлар ёшликнинг ўшал субҳидамдаги қувончли лаҳзасини сақлаб қолгандай эди. Ўшал субҳидамдан хотира бўлиб уй олдидаги кўм-кўк ўтлоқ, қарағайлар остидаги «студебеккер»лар, Кёнигсдорф боғларида қийғос гуллаган олмаларнинг шабнам аралаш иси, ибодатхона олдидаги офтобда чарақлаган ясси тош ётқизилган майдон, салқини кетмаган плиталарда бемалол чекишаётган солдатлар қолганди. Аёлнинг кўзлари барча нарсаларни эслатиб, ифодалаб турар, ҳатто гоҳо-гоҳо сал тикилиброқ қараганида қошининг пирпираши ҳам кўп нарсаларни ёдига туширарди. Бироқ Никитин Герберт хонимнинг чеҳрасидаги ўзгаришлар, керакли ва кераксиз сўзларни пичирлаётган лабларининг қимирлашида нималарнидир пайқаб олгиси келса ҳам негадир ўзини тўхтатиб, айти пайтда бунга талпинтираётганини сезгани боягидан ҳам ажабланарли эди. Никитин бамисоли пинҳоний нурли тирқиш орқали ўшал кунларга боқар, ундаги гира-шира ичкарилиқда ўзини ҳам кўрар, ўшал бахтиёр, Княжко икковлари узра сирень осилиб тушган панжаралар тагидаги тротуарда одимлашаётган онларга қайтганидан роҳатланаётгандай бўларди.

— Римда бўлганмисиз, жаноб Никитин?

— Ҳа.

— Ушанда Навона майдонида айланишни ҳам ёқтириб қолган бўлсангиз керак?

— Ҳа. У ажойиб жой.

Герберт хоним чала чекилган сигаретасини кулдонга қўйди-да, Никитинга қарамай сирли жилмайди.

— Ҳозир мен офтоб чарақлаганда доимо сокин бўладиған ўша майдондагидай очилиб турибман. Кўнглим салгина маъюс, хушчақчақ ва пича хавотирда. Негаки, ўша майдонда яшамаймиз. Сиз-чи? Сиз нимани сезяпсиз? Сиздан сўрашга ҳақим бўлмаган нарсаларни ҳам сўраётганим учун кечирасиз.

— Сўрайверинг... Ҳозир мен негадир ғамгинроқман,— жавоб қилди Никитин.— Сўрайверинг.

Герберт хоним жимгина чарм қўлқопини текисларди.

— Ғамгинроқмисиз? Бу ерда-я? Гамбургда-я? Римни эслаб қолганингиз учунми? Ё Москваними?

— Йўқ, маъюсроқлигимга... сабаб...— Никитин жўрттага мавҳумроқ сўз топишга уринар, жавоби Герберт хонимга жуда самимий туюлиши ҳам мумкин эди. Никитин шу ваздан гапини бамайлихотир тугатди:— Сабаби, ғамгинроқман.— У кулиб юборди.— Бегона шаҳарларда вақт алламаҳал бўлганда маъюсроқ тортиб қоламан. Ҳамма уйқуда, шаҳар ҳам бошқа сайёрадаги одамлар пировардида тарк этиб кетишган қишлоқ сингари ҳувиллаган ва жон асари йўқдай туюлади. Мана шундан...

— Ё худойим, одамлар нимага ухлашади-я? Бизнинг немислар нақадар аянчли, тежамкор одамлар! Улар ухлаётганларида ҳам маркаларини тежасам дейишади!— Герберт хоним ҳам кулиб юборди-да, кўзи билан қоронғи кўча ичкарисидаги қорайиб турган деразаларга имо қилди.— Наҳотки вақтни шунақа ўтказиш мумкин бўлса? Ҳозир икковимиз Римга борамиз. Боймиз. Автомобилимиз бор. Эрталабгача маишат қилишимиз мумкин. Истаганимизча. Эрта билан эса Римдан Гамбургга қайтиб келамиз. Гамбург ўшанда энди уйғонаётган бўлади, дилингиз ҳам анча равшанлашади.

Никитин унинг гапига тушунмади:

— Римга? Қандай қилиб?

— О, ўша ресторанча «Навона» деб аталади. Гамбургдаги Рим. Ё Сан-Паулидаги бошқа бирорта жойга боришни истайсизми? Кабарегга борайликми? Чиройли, ёшгина жувонларни кўргингиз келмаяптими?

— Йўқ, Римга бора қоламиз.

— Мен сизнинг кечаси билан шофёрингизман... Америка вестернларидагидай учирганим-учирган. Сиз вестернларни ёқтирасизми?

— Унчалик эмас.

— Барибир.

Герберт хоним аста энгашиб, оёғини тапиллатганди, Никитин унинг бир пой туфлисини педалга тираб ечганини аниқ эшитди. Кейин бошқа пойи ҳам шу тариқа ечилди. Герберт хоним туфлиларини оёғи билан ўриндиқ тагига суриб юборганда Никитин ажабланиб сўради:

— Пайпоқнинг ўзида совқотиб қолмайсизми?

— Одам шунда тезликни дурустроқ сезади. Гоҳо кечасилари шунақа қиламан.

Улар боришган мўъжазгина «Навона» ресторани чиндан ҳам хонадондагидай сокин, ярми бўш эди. Бир-биридан ёғоч тўсиқлар билан ажратилган чоғроқ столларга крахмалланган оппоқ дастурхонлар солинган, зангори соябонли чироқлар майин нур сочиб, гулдор газлама қопловли деворларда Римнинг акварелда ишланган манзара ва суратлари кўзга ташланарди. Залнинг қаеридандир, ҳар ҳолда ичкарироғидан бўлса керак, элас-элас музика овози келар, бу Вадимга хуш ёқар (музика гўё бору йўқдай туюларди), гўё у мозий ажиб оламидан янграётганга ўхшарди. Бу ердаги барча нарсалар покиза, батартиб, официантлар ҳам оҳиста гаплашишарди. Ресторанча бағоят шинам, деразаларига қалин парда тортилган, осуда, фақат музика овозигина қулоққа чалинарди. Шу боисдан ҳам бу жой Никитин назарида бамисоли сокин бир орол, орзу қилгулик жой тун қўйнидаги Гамбург, икки квартал наридаги бирор соат ҳам тинчимамай, одамлари жазавадан бўшамайдиган Реепербанга нисбатан тинч ва ажиб маскан эди.

— Жаноб Никитин, мабодо коньяк билан қаҳва чақирсак йўқ демайсизми?— сўради Герберт хоним. Улар столча ёнига ўтиришлари биланоқ оппоқ пешбанд тутган ёшгина қиз мулойим боққанча меҳмонхона хизматчисидай уялинқираб яқин келди.— Бугун биз яна жиндай ичсак бўлар, дейман?

Никитин Герберт хоним дадилроқ тортганини сезиб, жавоб қилди:

— Кейинг машинани қандай қилиб қайдайсиз? Рулни бошқара оласизми ишқилиб?

— О, бу қийин эмас!— Жилмайиб қўйди Герберт хоним. Официантка қиз коньяк, чинни идишчаларда қуюқ ва қайноқ қаҳва келтирди. Герберт хоним чорбурчак қилиб ўралган қандни шалдиратиб очаркап, ўйчанроқ деди:— Ишқилиб ҳеч бир ёмонлик бўлмасину, аммо сизнинг Гамбургга келишингизни ҳам худо хуш кўрди. Мен сизни бошқача... ҳа, бошқача тасаввур қилардим, ўзингизни мени танимайдигандай, ҳеч нима эсида қолмаган одамдай қилиб кўрсатасиз, деб қўрққандим. Ушанда биз ёш эдик холос... ҳа, ўзингиз айтгандай, бизнинг энг яхши йилларимиз ўтмишда қолиб кетди... Нега деганда, мен ҳозир ўн саккиз яшар Эмма эмасман, энди «Герберт хоним»ман, йигирма олти ёш кексайганман. Бу ҳақда энди ўйлай бошладим. Кўпинча ҳаётимда рўй берган асосий нарса нима ўзи, деб бош қотираман.

— Келинг, энг яхши йилларимиз учун ичайлик,— Никитин очилмайроқ бўлса-да, шоша-пиша гап бошлади.— Мен ҳам бир оз вақтдан бери шуни тез-тез ўйлайдиган бўлиб қолдим. Утган умрингга бундай назар ташласанг, хўш, унда нима бўлувди, деб ўйлайсан. Урушдан қайтгандан кейин ўзим истагандай ва тасаввур қилгандай яшадимми? Кўп нарсалар бошқача бўлиб чиқди. Хатоликлар ҳам, бемаъниликлар ҳам шунақанги кўп бўлдики, уларни ўйлагани ҳам уялман. Бироқ шуниси қизиқки, ёмон нарсалар унутилиб, эсдан чиқиб кетаверар экан. Мана, хотирада студентлик йиллари, уйланиш, ўғил туғилиши, илк муваффақият, бир минг тўққиз юз эллик саккизинчи йилдаги хорижга қилинган биринчи сафар қолди. Ҳаммаси биринчи... Шунинг учун ҳам ҳаёт фавқулодда қисқа ва фавқулодда узундай туюлади, баъзи бир йиллар худди тумандагидай ғира-шира кўринади.

— Уруш-чи?— аста эслатди Герберт хоним гуноҳкорона оҳангда,— малол келмаса... шундай тушунтириш мумкин бўлса, сиёсатни аралаштирмай гапирсангиз...

— Сиёсатсиз урушми? Бу мумкин эмас. Сиз нимани сўрамоқчилигингизни тушуниб турибман. Мен урушдан нафратланаман, бироқ гоҳо ўзим урушда учратган баъзи одамлар ёнимда йўқлигидан дод деб

юборгудай бўламан. Бунда мен урушдаги ҳамма одамларни, ёмонларни ҳам, яхшиларни ҳам кўзда тутаман. Ўзим таниган-билганларнинг барини. Нега бунақа, деган саволга жавоб беришнинг ўзи бўлмайди. Чамаси, ёмонмизми ёки яхшимизми, бир-биримизга кераклигимиздан шундай бўлса керак. Бир оила аъзоларидай эдик. Мана бугун жаноб Алекс дўстларингни ҳам, душманларингни ҳам сев, деган гапни айтди.— Никитин ўйга ботиб деди:— Исо пайғамбардай раҳмдил эмасман, уруш эса тугаган, орадан кўп йиллар ўтди, мен ҳам шундан кейин ўша одамлардан яхшироқ бўлганларни учратолмадим. Бу авлоднинг қўмсаш дарди. Тушунарсизми? Мен ҳамма вақт лейтенант Княжкодай дўстга зор бўлиб келдим. Ҳозиргача унга зорман. Княжкога ўхшаган одам ҳозир йўқ. Бизнинг авлодмиз эса йўқ бўлиб кетди. Деярли ҳаммаси. Эҳтимол шунинг учун ҳам мен уларнинг ҳаммаларини яхши кўриб, унутолмаётгандирман. Ҳатто ўша сержант Меженинни ҳам... Сиз уни... болохонада ўзингизни кўриб қолган одамни эсласангиз керак...

Никитиннинг гапини диққат билан тинглаётган Герберт хоним қошларини чимирди.

— Сиз уларни яхши кўрасизми? Ҳатто ўша сержантнингми? Эсимдан чиқмаган бўлса, унга ўқ узгандингиз, сизни эса қамоққа олишганди... ўша куни қамашганди-я?

— У дилдан рашк қиларди,— жавоб қилди Никитин.— Унинг тақдирини биласизми? Урушдан кейин ўлгани алам қилади-да. Австрияда. Ўрмонда кимдир машинани ўққа тутибди. Машинада тўрт киши кетишаётган экан, фақат ўша ўлибди. Бундай бўлишини Кёнигсдорфдаги сўнгги жанг пайтида тасаввур ҳам қилиш мумкин эди. У ўлимга ўшандаёқ ҳукм қилинганди. Бу даҳшатли туюлса ҳам тўғри гап эди. Уруш охирида тирик қолишни жуда ҳам хоҳлаб қолганди. Менга унинг ҳалок бўлганини хабар қилганларида анчагача ўзимга келолмай юрдим. Унинг ўлимида қандайдир хатарли нарса бор, унақа гаплар эса урушда бўлиб турарди.

— Мен яна ичмоқчиман. Бугун сира ҳам маст бўлмайман,— Герберт хоним шундай дея пешбанд тутган қизни стол томонга имо қилди. Қиз ҳам мулоҳимгина яқинлашди.— Илтимос, фрейлейн, икки бор коньяк.

— Хўп бўлади, Герберт хоним. Ҳозир.

Бу орада бирин-кетин тунги хўрандалар кела бошлаганлари учун ресторанча ҳам аста тўлиб борарди. Столчалар ёнида чамаси кабаредан чиқиб, бир чашка қаҳва ичгани, кечроқ бўлса ҳам тамадди қилгани киришган кексароқ сўққабош аёллар, басавлат жуфтлар ўтиришар, чироқларнинг соябонлари сигареталар тутинида мовий туюлар, менюлар шитирлар, вилка, қошиқларнинг энгил шиқири эшитилар, музыка овози ҳам гўё бу ерни четлаб ўтаётгандай оҳиста сузарди. Гўё деразаларга тортилган пардалар, газлама қопловли, Римнинг акварелда ишланган манзаралари ва суратлари безатган деворлари бу мустаҳкам, сокин ва чеккароқдаги хонадон кемасини, дилни яйратадиган масканни сақлаб турганидан хизматчилар шошилишмас, ишлар бир текисда кетар, қайга қараманг, шинамлик сезиларди. Шунда Никитиннинг хаёлига Герберт хоним суратлардагина акс этиб турган «Навона»даги (Римдаги энг сокин майдон) бу ҳордиқ оромгоҳини ёқтириб қолгани учун танлаган экан-да, деган фикр келди. Герберт хоним бу билан ўзини алдаб, овунтириб юрганини билса керак, буни ўз хоҳиши билан қилган, наинки бутун ҳаёти кўзига қайгадир элтаётган бир нарса, ихтиёрсиз завқ, тезлик (у туфлисини ечиб қўйгани учун машинани секинлатмай Гамбург кўчаларидан учуриб борарди) янглиғ кўринар, ҳозир абадий йўқолган, воқеалари эса кўнгил тўридан мустаҳкам жой олган ўтмишдаги ўша осойишта кунлари бамисоли эртақлардагидай қайтиб келишини кутаётганга ўхшарди. «Мен унинг ҳаётини ўзимча бичиб-тўқиётганга ўхшаяпман,— деди Никитин хаёлига келиб қолган жумбоқни ўзича ечиб, Герберт хоним ҳаётига қизиқсиниш Никитинга ором бермасди.— Ҳозирда Герберт хонимга айланган Эмманинг ҳаёти... йўқ, бунда адашишим, бўлмағур нарсаларга боришим мумкин».

— Мен сизга...— Никитин оғзини жуфтлади-ю, бироқ коньякли қадаҳларни ўз ўрнига қўяётган пешбандли қиз нарироқ кетишини кутиб турди,— мен сизга бир неча савол беришимга ижозат қилишингизни истардим... бунинг эвазига мenden истаган нарсангизни сўрашингиз мумкин.

— Мен савол айирбошлашга розиман, фақат эплаёлсам бўлгани...

Никитин сўради:

— Урушдан кейин қандай яшадингиз? Укангиз билан Гамбургдан кетмоқчи бўлганингиз эсимда яхши турибди. Укангиз ўзи кетиб, сиз қолгандингиз... Кейин нима бўлди? Укангизни топдингизми?

Герберт хоним Никитинга диққат билан узоқ тикилди-да, кейин кўзларини четга бурди. У яна қараганида юзида саросима кўлкаси сезиларди.

— Ҳа, мен ўшанда америкаликлар аллақачон эгаллаб олган Гамбургга етиб олдим. Укамни ҳам топдим, у тоғамнинг квартирасида экан. Курт ўзига келолмай, ўтакаси ёрилгани учун диванда қимирламай ётар, худди бемордай шифтдан кўзини узмас, уйдан ташқарига чиқмасди. Бир куни шкафдан тоғамнинг ҳарбий мундирини олиб, каминга ташлади, кейин йиғлади, эшикни ичидан қулфлаб, руслар келиб, мени отиб ташлашди, деб дод солди. Бу унинг жазаваси эди. Бир ойдан кейин ўзига келди.

— Укангиз кўзимга касалманд ва асабий кўринганди,— деди Никитин. У Куртнинг афт-башараси, гавдаси букчайганроғини, устидаги узун, бўз ранг, кенглиги учун қоқсуяк елкасида ҳалвираб турган мундирини ғира-шира тасаввур қиларди.— Укангиз омон бўлсин ишқилиб, у эсимда яхши қолмаган. Хўш, ўзингиз кейин нима қилдингиз? Университетда ўқидингизми?

— Курт мендан икки яшар кичик эди,— деди Герберт хоним укасининг боласифат томонлари Никитиннинг эсида қолганидан ўнғайсиз аҳволга тушиб, шошапиша унинг ёнини оларкан.— Йўқ, мен университетни тугатмадим, ишлаб пул топишим керак эди. Кичикроқ бир фирмада котибалик қилдим, кейин кутубхона, сўнгра китоб магазинида ишладим. Ўшанда турмушга чиқдим. Фақат...— У аянчли жилмайди.— Ўша йиллар умримнинг энг яхши йиллари бўлмади. Эрим мендан ўн ёш катта, ақлли, яхши одам эди. Умрим сўққабош ўтиши мумкин эмаслигини тушунардим... турмуш қуришим зарур эди. Учта катта китоб магазини, улкан квартира, икки машинали бўлдим, бадавлат аёлга айландим. Қизимнинг туғилиши ҳаммасидан ҳам яхши бўлди. Урушдан кейинги ҳаётимдаги энг яхши нарса шу эди. Энг яхшиси... Сўнгра эрим билан биргаликда пул топа бошладик, чет элларга ҳам тез-тез бориб тур-

дик. Бироқ бу кўпга бормади. Эрим вафот этди, қизим французга турмушга чиқиб, Канадага жўнаб кетди. Ўзим пулларим, магазин ва машиналарим билан яна шўппайганча қолавердим. Умрим ана шундай, сезиларсиз даражада кечди... Ҳозир эсимга тушди... Сизнинг охири романингизда қаҳрамон шунча ёшга бурганида бахтли яшагани ё яшамагани ҳақида хаёлга ботади. Бунга жавоб излаб тополмайди. Шундай ёзилганми ўзи?

Герберт хоним Никитинга стол чироғи оша саволчан қаради. Никитин эса Герберт хонимнинг зўрма-зўраки осойишта чиққан овозидан қаноат ҳосил қилмади. У негадир бир вақтлари ўзига яқинлашиб, юрагини ўртаган Герберт хонимнинг пинҳон олисда кечган ҳаётидаги асосий нарсани билиб олишни истарди. Шу важдан чегарадан чиқиброқ бўлса ҳам сўради:

— Шунга қарамай сиз бирор вақт бахтли бўлдингизми? Одам ўзининг бахтли бўлган-бўлмаганини ўйлаганида дарҳол бебахтлигини сезади. Буни тушунаман албатта...— Никитин бемаврид синчковлигидан ранжиб қўшимча қилди: — Кечирасиз, мен бу ноўрин ва мураккаб саволни бермоқчи эмасдим! Бу, кечирасизу, ғирт бемаънилик!— Никитин шундан кейин бармоғи билан ҳавони чизиб, устидан чизиқ тортди.— Менинг саволимни қизил қалам билан ўчириб ташлайсиз. Илтимос.

— Нима учун? Саволингиз оддий. Жавоби эса мураккаб. Сиз мендан ошкора бўлишни илтимос қилганингиз ёдимда. Шунинг учун биз очиқ гаплашишимиз керак. Негаки, биз сиёсатдан гаплашаётганимиз йўқ. О, минг йиллардан бери одамларнинг жонига тегиб, уларнинг яшашларига халал бериб келаётган сиёсатни кўргани кўзим йўқ!— Герберт хоним коньякли қадаҳга қўл чўзиб, уни столдан узмай оҳиста дастурхон узра сураркан, лаҳзада дадил тортиб, зўраки хушчақчақлик билан давом этди: — Буларнинг бари бир замонларда бўлганди. Берлин яқинидаги курорт шаҳарчасида Эмма деган қизча, немисларнинг соддадил Золушкеси яшарди. Юзларида сепкили бор нодон қизча. Уша шаҳарчада уруш жуда тез, бир неча кун ичида ўтди-кетди. Бу хатарли ва даҳшатли бўлди, нега деганда, қизча ваҳшийлар бостириб келишларини кутарди. Чиндан ҳам аввалига қизча у ерда... болохонада даҳ-

шатли аҳволда қолди. Кейин эса хонасига рус лейтенанти, немисларнинг яхшигина эртагидаги рицарь бола тимсолида капалак учиб кирди. Эмма бу эртакни болалигида ўқиганди. Қизча ҳам ана шу қисқа ва ажойиб эртакни умр бўйи унутмади. У турмушга чиққанида, қизчаси туғилганида ва ҳатто эри билан ўзи севган Римга борганида аҳтимол бу унга бамисоли бир тушдай бўлгандир. Уша ерда ҳам болалигидаги капалак янглиғ учиб келадиган рицари ногаҳон пайдо бўлишини кутарди. Бироқ... биз ҳозир ҳам ўзимизни Римда деб тасаввур қилайлик-а! Сизда бошқа ташвиш-пашвишу саволлар қолмадими... Қалай?

Герберт хоним қўлидаги қадаҳи узра Никитиннинг содда ва беларво кўзларига қараб кулиб юборди. Шунда Никитин ички қалтироққа ўхшаган бир нима Герберт хонимнинг томоғидан сирғилиб ўтганини, гўё жаноб Алекснинг ресторанида танца тушишган пайтидагидай ёқимли хотиралар вужудини зирқиратганини сезди. Илгари яқин бўлганликларини Эмма сира унутмай келаётганидан Никитин хурсанд эди. Шунга қарамай Никитин Эмма илгариги кунларни бунчалар ошқора гапирар, деб ўйламагани учун ўзини самимий тутиб, эҳтиёткор кулгани ва томоғига йиғи келганида ҳангу манг эди.

Наҳотки ўша такрорланмас, жуда кўп йиллар муқаддам рўй берган, даҳшатли ва англашилмовчиликдай туюлган воқеа, узлуксиз хавотирда кечган ўша бир неча кун Эммага ҳанузгача қувонч шабадаси янглиғ ҳузур бағишласа ва кейинчалик бошидан ўтган нарсалардан зўрроқ, ажойиброқ ва нашъалироқ бўлса? Никитин шунинг учун ҳам, наҳотки бу қирқ тўртга кирган, уй-жойли, қизи бор Герберт хоним ўн саккиздаги Эмманинг туйғуларини ҳамон унутмаган, деган фикрга ишоналмасди. Уша рус лейтенанти, «рицарь бола», «россиялик капалак», яъни ўзи ҳозир қирқ еттини урган, кўп нарсаларни кўрганди-да. У хотинини севар, уруш тугай деб қолганди, Эмма эс-ҳушини банд қилиб қўйгани, бир неча кунгина давом этган «фронтча» севгиси кўпдан эсига тушавермасди.

— Герберт хоним! — деди у. — Герберт хоним...

Шундан кейин жим қолди.

Никитин мана шу сонияда ўзининг тобора кўпайиб бораётган гуноҳлари сабабини излар, бундан баттар

таажжубга тушар, Герберт хонимга ачинарди. Герберт хоним бўлса коньякли қадаҳини ўйнаб, Никитиндан кўзларини узмай ўтирар, ёшлик шунчаки ўтиб кетган, ўзини ҳам, Никитинни ҳам қийнаб қўймайдиган нарсани айтмоқчидай ниманидир пойларди. Бироқ Герберт хонимнинг фақат кўзларигина бу ўйинга дош беролмади. Кўзлари энди порламасди. Герберт хоним шундан кейин ўзини ҳам, Никитинни ҳам босиброқ қўйиш учун шоша-пиша гапирди:

— Жаноб Никитин, икковимиз ёшлигимизни эслашга тушувдик, кўп нарсалар шунақа... сал романтикроқ, кулгилироқ бўлган экан, тўғрими?

— Кулгили, дейсизми йўқ?.. Кулгили нарса кам эди. Бунинг тескараси.

Герберт хоним ўзини ўнглаб олиб, гап бошлади:

— Ҳозир кулгили туюлади. Биз биров халал беролмайди, тез орада учрашармиз, деб ўйловдик. Ўшанда уруш ёдимиздан кўтарилгандир-да. Мен ҳам учрашимизга ишонардим... Одам фақат ёшликдагина шунақа ишона олиши мумкин.

— Сиз ҳақсиз. Фақат ёшликдагина,— деди Никитин.— Сиз ҳақсиз.

Герберт хоним саросимада қолгани учун кафти билан чаккасиви сийпади.

— Кечирасизу, мабодо ўшанда бунинг иложи топилгудай бўлганида, ўзингиз... ўзингиз ҳам Кёнигсдорфга келардингизми, жаноб Никитин?

Никитин илгариги Эмма ва ўзининг лейтенантлик пайтини кўнглидан ўтказар, у пайтлар эса ўзининг ҳарбийда ўтган йилларининг бир қисмини ташкил қиларди. Бироқ ана шу ҳаёти аллақачонлар ўтиб кетган, қайноқлиги, навқиронлиги ва ҳеч нимадан тап тортмаслиги жиҳатидан бошқа қайтиб келмасди. Унинг ана шу ҳеч нимадан тап тортмаслиги гоҳи пайтларда лейтенантлиги қолиб кетганига қарамай, ўзини жиловлаб олишга халал берарди. У лейтенантлик даврида одамлар лаҳзада бир ёқлик бўлиб турган, чамаси бэри ўзига боғлиқдай туюлган урушда ҳар қанақа ишларни ўрнига қўярди. Орадан пича вақт ўтганидан кейингина ўша йиллари ҳаётининг моҳияти бўлиб қолган нарсдан айрилганини ва бошқа нарсага эга бўлганини, ўзини ўша нарсагина лейтенант Никитиндан бўлакча кўрсатаётганини фаҳмлаганди.

— Ундай бўлса, ҳа, дейман,— Никитин ниҳояти бамайлихотир жавоб қилди.— Уруш ўзининг ғалати йўллари билан мени Кёнигсдорфга қайтаришига ҳам ишонар, ҳам ишонмасдим. Кейин эса Чехословакияга жўнадик, уруш охирлади, демобилизация бўлди. Хуллас, «кейин»лар кўпайди.

— Мени эсладингизми?

— Ҳа. Гарчи ҳаётим бутунлай ўзгариб кетган бўлса ҳам эсладим.

— Ё худойим!— деб юборди Герберт хоним. Шунда унинг чеҳраси сўниқиб, бўзаринқираб, сўлгин тортиди. Яқиндагина жаноб Алекс ресторанида бўлганидай елкалари жунжикди, гавдаси ҳам аянчли кўринди-қўйди. У энди пастга қараганича лабарини тишлаб ўтирарди.— Ё худойим!..— У тиззасидаги бармоқларини маҳкам ушлаб олганди.— Мен кутгандим... Сиз келасиз, деб ўйлагандим. Ушанда нималарни илтижо қилганимни биласизми? Урушдан кейин ўйлаган нарсаларимни эсласам даҳшатга тушаман. Ё худойим, деб илтижо қилардим, майли, яна уруш бўлсин, яна ўқлар отилсин, мени яна зўрлашсин, фақат рус лейтенанти қайтиб келса бас... яна Кёнигсдорфга, Гамбургга замбараклари билан келиб: «Эмма, сени севаман», деса, мен унга: «Сенсиз мен ўламан...» десам бўлгани... Мен бу қанақа бўлишини тасаввур қилардим. Мен нодон, йиғлоқи қизча эдим-да, тўғрими? Ҳозир буни гапириш кулгили. Биз ҳозир коньяк ичиб, ёқимли нарсаларни эсга олишимиз керак. Кайфиятимиз яхши бўлиши зарур. Тўғрими, жаноб Никитин?

Герберт хоним ўзини атайи хушчақчақ кўрсатишга уринар, бироқ уддалай олмасди. У қўлидаги қадаҳни табассум қалққан лабларига амал-тақал яқинлаштираркан, гапини оқиста тугатди:

— Сиз сира ҳам ичмаяпсиз, жаноб Никитин. Кечирасиз, мен сал кайф қилиб, кўп гапириб юбордим. Берилиб кетибман, кечирасиз...

Никитиннинг кўксини тиконли пўлат пружинага ўкшаган нимадир ичдан сиқиб келиб, хонимга жавоб қайтаришига йўл қўймади. Герберт хоним ўзини у қадар муҳофаза қилолмай аслига қайтолмай турганини кўраркан, вужуди зирқираб кетаёзди. Никитин шундан кейин Герберт хонимга урушдан кейинги умрим қандай ўтганини тушунтириб беролмайман, деган

хаёлга борди. Икковимиз ҳам гўё турлича сайёраларда яшадик ҳисоби, мана шу сайёралар ғанимлардай тўқнашаётган пайтда, лаҳзанинг мингдан бир улушини ташкил қиладиган онда учрашиб қолдик, чамаси, ёшликда бир-бирингни яқиндан кўриш бахтли дамлар бўларкан, мана энди сайёраларимизнинг дабдаласи чиқиб, бир-биримиздан янада йироқлаб кетдик, барқарор дунёнинг турли томонларига йўқолдик, деган фикр лип ўтгандай бўлди. Ҳар бир сайёрада шундан кейин ўзимиздагига сира тўғри келмайдиган вақт, беўхшов йил ҳисоби, бир-бирига уланмайдиган ёруғ ва зим-зиё кунлар нимаси биландир бошқача азоблар, кулфатлар, муҳаббат ва одамларни шахсан бўйсундирувчи қонуниятлар қарор топди. Ўзи, яъни Никитин ҳам ўз сайёраси бахш этган қонуниятлар асосида яшаган, янги воқеалар, бошқача туйғулар оқимига ҳам тушган, бунда ўзини Эмма билан қовуштиражак туғёнли воқеани унута борганди. «Ўшанда худди гўдаклардай кўзимга ҳеч нима кўринмай қолганида менинг айбим бормиди? Ҳа, мен ҳам, Эмма ҳам бир-биримизга илк бор меҳр қўйганимизда кўзларимизга ҳеч нима кўринмовди. Наҳотки Эмма, узоқ вақтлар учрашиб қолармиз, деб умидини узмай, тақдири кучига ишонган бўлса? Мен қирқ бешинчи йили уни кўп эслардим, қирқ олтинчи йилда ҳам бошқа юзларча лейтенантлардай бошланган тинч кунлар оқимида эдим. О, бутун ихтиёрим ўша кунларга бериб қўйилганди! Мен бутунлай бошқача тахлитда, бўлакча тарзда яшардим. Армиядан бўшаб Москвага қайтишим, ҳаётдан хурсандлигим ва унга тўймаслигим, шинелли йигитлар билан ўтиришлар, янги дўстлар, университет, китобларга ташналигим, студентлар ётоқхонаси... Герберт хонимнинг ҳаёти бутунлай бошқача бўлганми? Нима, вақт бир жойда тўхтаб қолганмиди?»

— Герберт хоним, — деди Никитин кўксигаги ичдан сиқиб келаётган нарсани нафаси билан аранг босиб. — Қирқ бешинчи йилда мен урушдан кейин ҳамма нарса ўзгаришига, бутун олам ва бор ҳаёт фақат байрамлардан иборат бўлишига ишонардим. Қирқ олтинчи ва қирқ тўққизинчи йилларда эса буларни энди ўйламай қўйгандим. Кейин «совуқ муносабатлар» уруши бошланиб, ҳамма ёқ батамом така-така бўлиб кетди.

«Мен бутунлай бошқа нарсани, бўлак гапни айтяпман, уни алдаёлмайман,— деди Никитин ичида.— Буни ўзи ҳам билиб турибди, мендан бошқача гапларни кутяпти. Унга нималарни айтаман, нимани айтаман? Уша йигирма олти йил ёшлигимизнинг бир неча кунини йўқотиб-ютиб юборганимми? Йўқ нарсани бор қилиш мумкин эмаслигиними?»

Никитин секинроқ овозда гапирди:

— Лейтенант Никитинга ўшанда ҳаммаси очиқ ошкора эди. Унутмаган бўлсам, у деярли ёлгон гапиролмас ва ҳамма нарса ўзининг дадиллиги ва ҳалоллигига боғлиқдай кўринарди. Шунга қарамай, ҳали у гўдак бўлиб, ҳаёт нималигини билмасди. Ҳаёт эса ундан нақадар кучли эди.

Герберт хоним худди совуқ шамолда қолгандай жунжикиб, кифтларини қўништирди, сўнгра бошини орқага ташлаб, муғамбирона кулимсираганди, оппо: тишлари ярақлаб кетди.

— Мен маст бўлиб қолдим, жаноб Никитин, бошим айланиб кетяпти. Шунинг учун ҳам сизга кўп эзмалик қилдим. Биз ҳеч қанақа Римда бўлолмадик, сизни зериктириб қўйдим холос, бунинг учун афв этасиз! Римдан биз ҳозир яна Гамбургга жўнаймиз, у ерда боадаб немислар пар кўрпалар ёпиниб, аллақачонлар уйқуга кетишган. Улар, сизга айтсам, бошларини пар ёстиқларга қўйганларича шунчалар бемалол ва зўр ухлашяптики, гўё оламда жаннат бошлангандай, хр-хр қилишяпти!.. Нақ бир миллион нафар немислар хуррак отишяпти-я! Кулгили нарса-я, тўғрими?

Герберт хоним аввалгидай ясама завқ билан юзини қўлига қўйиб, боадаб немислар ширин уйқуда эканликларини ифода этганди, Никитин зўр бериб очиқ самимиятини мудофаа қилаётганини, аёллигига бориб, ним кулимсираб малол келаётган суҳбатга чек қўйишга уринаётганини фаҳмлади. Шундан кейин у пича енгил тортди, авзойи ўзгармай Герберт хоним таклифини қабул қилди-да, ҳазил тариқасида сўради:

— Римдан Гамбурггача машина ҳайдаб боришга қийналмайсизми? Текширувчиларингиз унча тиқилинч қилишмайдими?

— О, йўқ! — гапида давом этди Герберт хоним.— Рулга ўтириб, туфлигимни ечсам бас... полициячилар-

га даҳнат солиб, текширувчилар ёнидан ўтиб кетамиз! Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман.

— Сиз мардонавор аёлсиз...

Герберт хоним бир лаҳза ўзини эплаёлмай, қошлари таажжубли равишда чимирилиб кетди.

— Менми? Мардонаворманми? Хато!.. Мен ёлғизман, жаноб Никитин. Квартирам, «мерседес»им ва унта китоб магазинимдан бўлак йўқотадиган нарсам йўқ. Бироқ...— Герберт хоним ўзини қўрққандай кўрсатди.— Бироқ мен революцияни ҳам, магазинлариму «мерседес»имдан айрилишни истамайман. Бу мардоналик эмас, қўрқоқлик, тўғрими?

— Эҳтимол,— деб қўйди Никитин.

— Сўнгги қадаҳ, жаноб Никитин. Мен сиз ва хотинингиз учун ичмоқчиман. Биламан, сиз уни севасиз. Ундан сира ҳам гапирмадингиз, демак, севаркансиз.

— Сиз учун, Герберт хоним,— Никитин шундай деди-ю, бироқ ихтиёрсиз чиққан бу мавҳум гапдан ўнгайсиз аҳволда қолиб, гапини дарҳол тўғрилади:— Сиз учун ичаман, Герберт хоним.

Герберт хоним эса унинг усталик қилганини назорат билан илғаб, жилмайди:

— О, афсуски, мен сизнинг хотинингиз эмасман. Сизнинг чинакам севимли хотинингиз учун ичамиз. Сизни севадиган одам учун ҳам. Қадаҳларимизни сизнинг Россиянгиздагидек уриштираемиз. Мен қайси бир китобда ўқигандим, жаноб Никитин: қадимки даврларда одамлар қадаҳлардаги вино чайқалиб, бир-бирига тўкилсин учун уриштиришаркан. Нима учун? Қадаҳда захар йўқлигини исботлаш учун-да. Менинг қадаҳимда захар йўқ, жаноб Никитин. Маънос тортмаслигимиз учун унинг кераги ҳам йўқ. Шундай эмасми?

— Сизнинг соғлигингизга, Герберт хоним.

— Ташаккур. Мен жуда кўп умр кўришга, Римга қатнаб, коньяк ичиш, ақлли китоблар ўқиш ва кўзгудаги ажинларимга хушчақчақ боқишга ҳаракат қиламан.

Герберт хоним машинада чамаси анчадан бери давом этаётган ўйинга дош беролмади. Рулга ўтириши билан моторни юргизиб, туфлиларини ечди, қўлқолларини кийди-ю, бирдан улоқтирди, гўё қўлини иситмоқчи бўлгандай тиззаларига қисди. У эгилганича

кузакнинг шамоли чаппар ураётган қоронғи кўчага тикилиб қолди. Кўчада биронта ҳам ўткинчи кўринмас, кўкимтир чироқлар шуъласи бўм-бўш асфальтни хирагина ёритарди. Герберт хоним шивирлаб деди:

— Ё худойим, жуда совуғ-а...

— Туфлигингизни нимага ечдингиз? — деди Никитин ўшқалиниб. — Кийиб олинг. Сал секироқ юрсак ҳам бўлади-ку.

— Мен негадир тез-тез совқотаман, жаноб Никитин, — Герберт хоним қалтиллаб жавоб қилди. Унинг кўзлари илтижоли ва қўрқувли боқар, негадир бошқачароқ йилтирарди. — Мени ҳатто коньяк ҳам қизди-ролмайдди. — Бир оз жим қолганидан кейин гўё ўзига ўзи гапиргандай овозини баландлатиб деди: — Ё худо, жуда совқотиб кетяпман-а!..

— Герберт хоним... Эмма, — Никитин азбаройи ачинганидан нима дейишини билмасди. Нафаси сиқиб келаётгандай бўлди-да, иккала қўли билан Эмманинг муздай ва латиф қўлларига ёпишиб, «куҳ»лаб исита бошлади, сўнг юпатмоқчи бўлиб шоша-пиша гап бошлади: — Ҳозир ҳаммаси жойида бўлади. Кейин рулни эркаклардай бошқариб кетаверасиз. Нақ вестерндаги қахрамондай. Ҳозир ҳаммаси яхши бўлади. Икковимиз Римдан қайтиб келяпмиз. Сиз эса Римга ҳали яна борасиз.

Никитин Герберт хонимни ўйламай-нетмай юпатар, бундан бошқа нарса қўлидан келолмаслигини ҳам билиб турарди. Герберт хоним эса бошини Никитин томонга қаратиб, лабларини қимтиб, кўча чироқларига тикиларкан, ёноғидан чироқлар шуъласига ўхшаш ни-мадир сизиб тушарди.

— Мени кечиринг...

Герберт хоним пиқ-пиқ қилди. Никитин шунда унинг ўша юлдузли май кечасида Гранатуров болохонага қамаб қўйганида олдига келгандагидай зўрға шивирлаганини эшитиб қолди.

— Вади-им... — Герберт хоним шундан кейин титраётган енгил бармоқларини тортиб олиб, шоша-пиша қўлқопини кия бошлади, сўнгра қўлқопи билан юзини артди. — Мен йиғлаётганим йўқ, йиғламаяпман. Ёши ўтинқираган аёл йиғласа ғалати бўларкан. Биз ҳозир жўнаймиз. Машинани худди вестерн қахрамонидай ҳайдайман. Мен мардонавор аёлман-а, тўғрими? Не-

мис аёлиман, викинглар авлодиман-ку ахир! Ё худо-йим...

Герберт хоним жиққа ёшли кўзлари билан Никитинга дадил қаради.

— Ё худойим, мадорим қолмади-я, — шивирлади Герберт хоним яна бўшашиқираб, — бахтсизликми, фалокатми, нимаики бўлса бўлсин, бироқ ўша кунлар қайтиб келса бас... Бу телбалик, телбалик, мен эсам мутлақо ноиложман, узр!

Никитин энсаси қотганидан индамас, Герберт хоним ҳам кўзларини юмганича машина ўриндигига суяниб ўтираркан, дами чиқмасди.

Олтинчи боб

Реактив моторлари вазмин ва бир хилда гувиллаётган самолёт бир соатчадан бери тўққиз минг метр баландликдаги самовий аёзда учиб борар, Гамбургнинг чироқли бурчакка ўхшаш аэропорти ортда қолиб кетганди. Хушмуомала стюардессалар патнисларда тортишган кечки овқатдан кейин йўловчиларга ёпинғичлар улашилди. Йўловчилар газета ва журналларни шитирлатиб кўздан кечирганларидан кейин, тепадаги оқ плафонли чироқлар ўчирилди, креслоларнинг суянчиқлари орқароққа ётқизилди, иллюминаторларнинг қат-қат пардалари тортилди. Мудроқ йўловчилар ўтиришган иссиққина салон жимиб қолди. Қизил вино ва минерал сув ичиб, тўқима жун ёпинғичларга ўралган йўловчилар чурқ этишмасди. Самолётнинг замонавий қудратли двигателлари салонни зириллатар, ишончли гувиллаб, парвоз яхши ўтиб, самолёт ерга бехатар қўнажagini ваъда қиларди.

Никитиннинг юраги атрофи ачишиб зирқираётгани учун безовталанар, ухлолмасди. Валидол таблеткаси ҳам оғриқни босолмади. Никитин бу ҳол кейинги тўрт кунли зўриқишлар, меъеридан ортиқроқ ичилган коньяк, кучли қаҳва, тўйиб ухламаслик, толиқиш, Самсонов билан кеча кечаси бўлган ёқимсиз, кескин, ораларига совуқчилик тушираёзган суҳбат оқибати эканлигини билиб турарди. Бу суҳбат Никитинга ёқмаганига яна битта сабаб бор эди. У ҳам бўлса Самсоновнинг жазаваси тутгандай бақириб-чақиргани, ҳақо-

ратомуз заҳархандаси, камситмоқчи бўлгани эди. Унинг номердаги тутоқиб кескин овозда: «Хўш, жаноб Дицман билан қанақа яқинлигинг бўлиши мумкин, гапир!» — дегани ҳамон кўз ўнгидан кетмасди.

Аэропортда улар бир-бирларига бир-икки оғиз гап қотишган бўлса ҳам илгаригидай бўлиб кетишолмади. Самолётда яна ўша нохуш гап бўлди, тамадди қилишаётганда эса миқ этишмади. Самсонов тамаддидан сўнг чалғиш учун расмли журнал варақлади, ялтироқ саҳифаларни шитирлатиб очди. Кейин журнални ўриндиқ чўнтагига тиқиб, қўлларини кўксига чалмаштирганича бошини орқага ташлаб, бурнини жаҳлдор торта-торта мудроққа кетди.

Сатҳидаги ёруғ ва қоронғи томонлар яққол кўринаётган баҳайбат, қизғиш гардиш янглиғ ой иллюминаторлардан наридаги совуқ зимистонликда муаллақ қотганди. Никитин ундан кўзини узолмасди. Ой бағоят ярқираб, Никитинни сеҳрларди. Ойнинг ялтираши, улугворлиғи ва олислиғи Никитинга шифобахш ва сирли нимаси биландир далда берар, шу ваздан қимир этмай ўтирарди.

Самолётнинг металл қаноти баландда бўлса, пастда кумушеймон булутлар уюми тун оғушидаги заминни кўздан яширган, ойнанинг майин ёғдуси ерга ёриб ўтолмагани учун самолёт қанотларида, танасида жимирлар, иллюминаторларга тушарди. Гоҳо ой шуъласи Никитинга сиёҳ рангдаги сув оша тушаётгандай туюлар, ҳозир тўққиз минг метр баландликда эмас, балки океандаги сув ости кемасида кетаётгандай бўларди.

Никитин боши тепасидаги вентиляторни қўйганди, ячкарига ҳаво оқими кирди.

Энди ҳамма нарса орқада, ноябрнинг қизғиш ойна ёритган булутлар пана қилиб турган пастда қолиб кетганди. Олисдаги заминда боягина ҳаммалари хайрлашишган, аэропортга жўнашларидан бир ярим соат бурун етиб келишган жаноб Вебер ва жаноб Дицман билан қадаҳ уриштиришган, бир-бирларига ташаккурлар билдиришганди, чамадонлари ортилган машиналар олдида бошларидан шляпаларини олиб, бир-бирларига жилмайган кўйи қўл бериб хайрлашишган, кейин эса аэропортнинг катта, сершовқин, синтетика ва атир ҳиди тўла ресторанида самолёт учинини кутиб ўтиришган, Лота Титтель буюрган қаҳва, коньяк-

дан яна ичишганди. Толиққанидан кўз таглари кўкариб кетган Герберт хоним узлуксиз сигарета чекар, об-ҳаво ноқулайлиги сабабли самолёт яна ўн беш минут учмаслиги қўққисдан хабар қилинганида Герберт хонимнинг рангпар юзига саросимали хурсандлик ифодаси қалққанди. Никитин ўшанда ҳазиллашиб аэропортнинг бу шинамгина ресторанида чамадонларда ухланса зўр бўларди-да, дегани, шундан кейин самолётлари учиши эълон қилингани, столчалар агрофида, креслоларда, диванларда ўтиришган йўловчиларнинг ғимирлаб қолишгани, бу ташвиш ҳам ахири тугаганидан енгилроқ тортишгани, самолётга йўловчилар чиқарилаётгани эълон қилингани, охири сониялар... Никитин ҳозир шуларни эслаб эзиларди. Қаҳвани ичиб бўлгач, ўзларини босиб эшик томон юришди. Ойнабанд эшик орқасида самолётга тушиш ҳуқуқини берадиган талонларини тайёрлаган портфелли басавлат ва ишбилармон одамлар тизилишиб туришарди. Ҳаммалари шу ерда хайр-маъзур қилишди. Никитин Лота Титтелга илгаригидай ҳазил-ҳузил гаплар айтиб, қўл узатганди, у кулганича бунга кўнмади: «Унақа эмас, унақа эмас! Мен гарчи артистка бўлсам ҳам аёлман! Мабодо Москвага борсам, у ердаги доврўғимни эшитиб, хабар топасиз». У шундай дея Никитинни қучоқлаб, лабларидан қаттиқ ва сўриб ўпди. Кейин Самсонов билан ҳам шундай хайрлашди. Никитин хижолатдан аранг ўзини ўнглаб, Герберт хонимга ўгирилганди, кўм-кўк кўзлари чақчайганини кўрди. Герберт хоним пастроқ чинқирганича ўзини Никитинга отиб, бошини кўксига босди, Никитиннинг эса бундан юраги ўртаниб, нафаси чиқмай қолаёзди:

— Вади-им! Вади-им!— деди Герберт хоним чинқиргудай бўлиб.

Никитин бунини кутмагани учун гангиб қолиб, Герберт хонимнинг чамаси чаккасидан ўпди. Уялганидан ўзини эплаёлмай, назорат қилаётганлар ёнидан ўтаётганида у ёқ-бу ёғига қаради. Ориққина Герберт хоним эса калта плашида бўйнини чўзиброқ турарди. Плашининг капюшони орқароқ сурилганидан у қариллигига қарамай бугунги Эмманинг худди ўзи эди. Ойнабанд эшик ортидан Лота Титтель ҳам кўринар, у қўлқопини тинимсиз силкитарди. Герберт хонимнинг неон чироқлар текис ёритиб турган юзи аянчли, ожиз

ва аламли, ҳозирги аҳволи бундан кўп йиллар муқаддам кечаси хайрлашганларидаги ҳолатининг худди ўзи эди.

Никитин икковларига ҳам олисдан сўнгги марта қўл силкиди-да, хурсанд жилмаяркан, Герберт хонимнинг вужудни ўртовчи: «Вадим! Вадим!» — деб шивирлашларини ҳамон эшитиб тургандай бўларди. У одамларнинг зич оқимида сершамол аэродромнинг бетон йўлидан самолётга қараб юрди. Шамол қўлидаги кортфелини тортқилар, шляпасининг айвонини букиб юборарди.

Самолётга чиққанларидан кейин Самсонов креслода пишиллаганча ўрнашиб олишга уриниб, маҳкамловчи тасмани тиззасига олди-да, Никитинга шубҳали боқиб таажжубда пихиллади:

— Хайрлашув зўр бўлди, қойил! Герберт хоним билан нақ хотиннинг ёки ўйнашингдай хайрлашдинг-а! Унга нима бўлган? Сенга-чи? Одамлар олдида қучоқлашиб, ўпишиб, дод солдинглар-а! Бундан чиқди, кеча уйда ётиб қолган экансан-да?

— Бемаъни гаплардан бўшамаяпсан-да, жин ургур! — Никитин иллюминаторга қараб олди. — Германияда довдираб қолдинг, қадрли Платоша, буни сенга очиқчасига айтишим керак.

— Ким довдираб қолганини кўрамиз ҳали! — Самсонов қайнаб кетди. — Балки бунинг тамомила аксидир? Бу-бутунлай! Чамаси мен эмас, менинг битта танишим немисларга афсонавий бемаъниликларни роса кўпиртириб, уларни жуда қойил қолдириб, гапига кўндирган бўлса керак! Менинг таниқли бир ҳамкасабам ҳам пировардида Герберт хоним деган кимсага айланишиб, жинни бўлаёзди шекилли?

— Хўш, довдираган ким экан? Дарвоқе, — деди Никитин кулимсираб, — бир-биримизнинг кимлигимизни яхшилаб билиб олиш учун Германияга келганимиз бекор кетмабди. Эҳтимол, иккимизнинг муносабатларимиз шу чоққача ботиний трагедия бўлиб келгандир. Мен афсус қилмайман. Шуниси маъқулроқ ва равшанроқ ҳар ҳолда.

— Умуман айтганда, ҳа! — Самсонов самолёт салонига аянчлироқ кўз югуртирди-да, қўлини қорнида чалмаштириб, насиҳатомуз деди: — Кунлар ўтади, ўшандан кейин ҳаммасини эслайсан-да, сени ана шу

хатардан судраб чиққанам учун мендан миннатдор бўлиб юрасан. Азизим, сени мавозага кўмиб ташланди, атрофингда парвона бўлишди, қаёқдаги жаноб дицманлар сира нари кетишмади, қандайдир ғалати, юмшоқроқ қилиб айтганда, «мерседес»ли хоним сени тунги кабареларга судраб юрди. Хўш, буларнинг тагида нима ётганини фаҳхламаяпсанми?

— Мен Ғарбни пича кўрганман, азизим,— деди Никитин «азизим» деган сўзга масхараомуз урғу бериб,— хилма-хил вазиятга ҳам тушганман, Платоша. Бироқ ўзингни одамлар ва дунё қақидаги ҳамма нарсаларни биладиган ҳурпайма куркадай тутишинг кулгили ва тентаклик, нақ чойга қалампир ташлагандай гап! Гўё теварагингдагиларни бефаҳм ҳисоблаб, тикка олишавердин!

— Мен ўз позициямда турдим, азизим! Виждоним ҳам пок, билиб қўй! Пок-покиза!

— Бўлмаса, илтимос, менга нисбатан ҳам шу позициямда маҳкам туравер: Москвагача миқ этма. Бир-биримизнинг гапимизга тушунолмасак ҳам керак.

Самсоновнинг қорнида чалмашган бармоқларини сиқди, кейин катта бармоғини айлантира бошлади. У азбаройи тутақиб гап бошлади:

— Сен мени расмана тентак деб ўйлаётган бўлсанг керак-а! Ташаккур! Билиб қўй, сени ўша бемазагарчиликлардан, ўзига тортаётган ботқоқдан қутқармаганимда ҳозир оёғинг ерга тегмаган бўларди!..

— Қутқардим, дейсанми? Кимдан?

— Дицманлардан! Ўша немис аёлдан! Наҳотки у сени меҳри борлиги-ю, уҳ тортиб, жамолинга боқиш учун мунозарага таклиф қилган, деб ўйласанг? Сенга тишининг оқини кўрсатгиси келибдими? Коңьяк ичганими? Бу ерда бошқа бир нарса йўқмикин, мени кечиргину, ўша гўзал Герберт хонимингга анави Дицман дегани бир мақсадни кўзлаб тазйиқ қилмаганмикин? Сен унинг кимлигини яхши биласанми?

— Марҳамат, менинг таклифимни қабул қилгайсан,— Никитин Самсоновнинг гапини охиригача эшитмай, шартта бўлди,— Москвагача жим кетайлик. Жуда чарчадим, толиқдим. Мабодо сен Шерлок Холмс, Мегрә ва майор Прониннинг ҳаммаси бўлганимда ҳам уйдирмаларингга шерикчилик қилишга тобим йўқ.

— Жуда соз, жим кетамиз. Самимий муносабат-

ларимиздаги аниқланган ҳақиқат учун сенга яна бир бора ташаккур. Ботиний трагедиямиз учун. Менга бўлган самимиятингни кўриб йиғлаб юбораёздим-а.

— Шайтон йиғи қилма. Гапни шунақа деб тугатиш керак эди, Платон.

— Оҳо-ҳо, Вадим, оҳо-ҳо. Сени таниёлмаяпман, Вадим, таниёлмаяпман.

«Менга муносабати самимийми?— ўйлади Никитин Самсоновдан индамай қутулиб. Буларнинг ҳозирги муносабати музнинг қорайиб турган ёриги сингари дарз кетганди.— Бунақа самимият ҳамма нарсани нобуд қилади. Самсонов самимият ниқоби остида мени заиф, ҳақоратомуз аҳволга солиб, ҳатто бирор нимада айбламоқчи ҳам. Икковимизни нима айирди? Наҳотки мен унга жаҳл қилаётган бўлсам? Наҳотки у «Прага»-да сезилаёзган ўша бахиллигини бу ерда, хорижда ҳам яширолмаса? У нимага гашланди? Менга парвона бўлишганигами? Герберт хоним ўзини яқин олганига рашки келдими? Нимага гашланди, нимага? Яхши кўраман, деган одам ёқтирмаслигини билдириб қўяпти-ку. Ажабо, унга сира ҳам ёмонлик қилмовдим-ку. Нега таъбим тобора тирриқ бўлиб кетапти? Бунга узлуксиз чекканим, ичилган коньяклар, уйқусиз тунлар сабабчи бўлса керак...»

Ҳозирда ой макон этган осмондан вентиляторнинг кичкина тешиги орқали ичкарига кираётган тоза ҳаво Никитинни сергаклангирса ҳам вужуди сирқираши босилмас, санчиқ тутган пайтдагидай ҳамма ёғи оғрирди. Чарчагани, уйқудан қолгани, сиқилгани, Самсоновдан ҳафсаласи пир бўлгани, Герберт хонимнинг аянчли авзойи, сўнгги сонияда: «Вадим, Вадим!»— деб чинқирганида илгариги Эммага ўхшаб кетгани, ўшанда шоша-пиша беўхшов ўпгани ҳам юраги гупиллаб турган ҳозирги паллада кўз олдидан бирма-бир ўтарди. Никитин буларни унутиш мақсадида самолёт гилдираклари Шереметьево аэродромининг бетонига оҳиста тегадиган ва сигнал чироқлари ёнидан ўтадиган ажойиб онлар ҳақида ўйлай бошлади. Аэродромнинг хушбўй ва таниш шабадаси юзга урилиб ажиб сукунат сошланади, она тилидаги сўзлар қулоққа чалинади-ю, паспортлар текшируви бўлади, имтизор кута-кута

олинган юк эски, шалоқ таксига ортилгач, Москва кўчаларидаги сийрак чироқлар, хира ёритилган витриналар, ўткинчиларнинг чеҳралари, троллейбус бекатларидаги навбатда турганлар, майдонлардаги регулировкachi милиционерларнинг гавдаси кўзга ташланади, чет эл сигаретидан биттадан чекилгандан кейин такси шофёри билан гапга тушилади, шофёр ҳам ўз навба-тида у ёқдагиларнинг аҳволига қизиқсинади. Ниҳоят, ўз жойида турган қадрдон, эски ва таниш уйинг, ҳам-ма ёғи тимдаланган лифтга тушасан, подъезд иси димоққа уради, тўққизинчи қаватдаги эшигинг қўнғи-роғи тугмасини одатдагидай икки марта босасан, даҳлиз чироғи ёниб, чеҳраси ёришган хотининг: «Вадим, хайрият-е», деб юборади. Унинг ёқимли лаблари лабларингга ёпишади, лабларинг эса самолётда қўниш олдидан улашилган обакидан ёпишқоқ ва ширин туюлади. Хотини шу чоққача Никитини аэропортга кузатиб ҳам чиқмаган, келганида кутиб ҳам олмаган. Никитин илк сафарга чиққанидан бери эр-хотин бир-бирларини безовта қилмай келишади. Шу важдан Никитининг сафардан қайтиши ногаҳоний ва қувончли бўлади...

«Фақат шошилмаслик керак, — ўйлади Никитин сафардан эсон-омон қайтиб келиши, хотинининг овозини эшитишини бир лаҳза тасаввур қилиб. У ўзининг озодагина ва сал ўзгариброқ қолган (ўзи йўқлигида сотиб олинган лампочка ёки ҳайкалча билан) кабинетига киради, унда газеталар, бандероллар, журнал столчасида даста-даста хатлар, алоҳида қоғозга эса ўзи йўқлигида қўнғироқ қилган, суриштирган, келишини кутаётган кишиларнинг фамилиялари ёзилган бўлади. — Йўқ, мен уйни ўйламаслигим керак. Бўлмаса вақт ўтиши чўзилиб кетади. Мен хотинимни жуда ҳам соғинганман, шу сабабдан ўйламаслигим керак. Таксига тушиб, аэропортдан катта кўчага чиққанимиздан кейин, фақат ўшанда... Бир неча кун бўлдим. Муддатидан олдин қайтйпман... Шундай бўлса ҳам уйимда кўп замонлардан бери бўлмаганга ўхшайман-а? Нега буни мен ҳозиргина сезяпман? Гўё бутун ҳаётим қаердадир олисда, уйдан ташқарида ўтиб кетгандай. Биз Германияга учиб кетаётганимизда битта жумла хаёлимда айланиб юрганди. Нимаиди ўзи? У, яъни менинг қаҳрамоним болалигида туш кўради, мажолсиз ёки

яраланиб орқа ҳовлидаги гиштлар устида ётади. Қизча тепасига келиб, тиззасига бошини олади. У ана шу қизчага кўнгил қўяди. Икковлари бир ҳовлида туришарди-да.

Бироқ у жумла, жумла... қанақа жумла эди? Эсимдан чиқибди. Уни ўйламаслик, бош қотирмаслик керак. Жумланинг ўзи келади. Мабодо келса... Айтмоқчи, балки унинг кераги ҳам йўқдир. Ҳозир ҳеч қанақа жумланинг ҳожати йўқ. Жумлалардан чарчадим. Герберт хонимнинг: «Вадим, Вадим!» — деб чинқиргани нақадар аянчли ва даҳшатли чиқди. Бошини кўкрагимга босганини кўрмайсизми. Мен бўлсам индаёлмадим, тилимга сўз келмасди. Нималарнидир гўлдираддим холос. Упишим ҳам беўхшовроқ бўлди... Герберт хоним ресторанда ҳам ўзини босди-ю, бироқ кейин чинқириб юборди. Бу аламли чинқириқ. У гўё мендан ниманидир илтижо қилгандай бўлди. Рим, Рим... У Римни нимага бунчалар яхши кўради? Навона майдо ни... Римда қачон бўлувдим? Узоқ йили. Ушанда ҳам мунозара бўлганди, нима ҳақда эди? У ерда бир ҳафта бўлувдим шекилли? Нимага у Римни бунчалар яхши кўраркин?» — Никитин моторларнинг бир хилда гувиллашини эшитган кўйи ойга, бу сокин туннинг ягона ёғдуси бўлмиш ой нурининг самолёт қанотларида жимирлаётганига тикилганича шуларни ўйларкан, барибир сира кўнгли тўлмаётгандек бўлар, ўзини нимадан айрилиб қолгандек сезар, бундан сиқилар ва нима қиларини билмасди. Нимага Парижни эмас, келиб-келиб Римни ёқтиради?

Никитин шундан кейин Римни кўз олдига келтирди. Шунда Рим тўла-тўкис намоен бўлгани эсидан чиқиб кетаёзган бу шаҳардан ҳангу манг бўлаёзди. Ушанда кун иссиқ, апрель ойи, азим туп пиний дарахтлари, кокос ёнғоқлари курортларни, жануб ёқларни эслатар, кўчалардаги офтоб ярақлатган деразалардан кўзлар қамашгудай бўлар, уйлар, оппоқ балконлар узра соябонлар, деразаларда қатли пардалар, ярим вайрона колизейнинг баҳайбат қоя янглиғ туриши, Ватиканга чегарадош авлиё Пётр ибодатхонасининг зўр салобати, ёнидаги улкан майдон, ундаги цивилизациянинг нақ ўзи сингари қалашиб кетган

автомобиллар, турли миллатга мансуб туристлар тушган автобуслар, қадим замонларни эслатиб турувчи кабриолетлар. Бензиннинг бу ердаги отларнинг тер ва гўнглари ҳиди аралашган ачимсиқ ҳиди димоққа уради. Юзлари офтобда қорайган, туристларни кабриолетларга чорлашаётган хушчақчақ аравакашлар отларнинг гўнгини сира хижил бўлмай белкуракларда олиб ташлашарди. Қора ва оқ либосдаги, чуваккина юзлари рангпар роҳибалар мотоциклларда тажрибали таксичилардай пинакларини бузмай келиб туришибди. Сочлари елкаларига тушадиган, бўйинлари сув кўрмаган, эркакликларини ҳам, аёлликларини ҳам билиб бўлмайдиган, Испания майдонининг офтобли зиналарида гитараларини тингиллатишаётган «хиппи»лар, пастак ва қалин деворларда ўпишаётган жуфтлар. Доимо салқин таратиб турадиган, тиниқ ва кўм-кўк сувга ташланган тангалар кумушдай ялтираб турадиган Треви фаввораси олдидаги туристлар тўдаси. Шинамгина ва сокин, Рим Монмартри бўлган Навона майдони, ундаги рассомларнинг расм ишлаётган суртли мосламаларига келиб қўнаётган кабутарлар, тева-ракдаги шахмат катаклари сингари ишлов берилган ясси тош ётқизиқли жойда футбол ўйнаётган болалар. Ранг-баранг ҳаво шарлари сотаётган киши, кимдир учирган кўк шарнинг ана шу тинчгина ва осойишта кўринган майдон узра кўтарилиб, олтин ранг осмон сари интилиши. Савдо-сотиқ авжида Корсо кўчаси, ундаги турнақатор машиналар, универсал ва мўъжазгина магазинларнинг кўзни олгулик витриналари, тротуарлардаги одамлар, қора кўзойнақлар, калта шимлар, тугмаси солинмаган юпқа пальтолар, бари ҳилпираганида кўриниб кетадиган оёқларни сириб турган калта пайпоқлар. Қаҳвахоналарнинг йўл-йўл соябонлар тагидаги столчалари. Ресторанчалари деразаларини эрталаблари юваётган кишилар. Ана шу Римнинг ўзида Аппиев йўли ҳам бор, унинг ярми тош, ярми асфальт. Ундан бир замонлари Спицион легионидаги оёқларига ёғоч сандал кийган кишилар ўтишган. Йўл бўйидаги вайрона бинолар, тош тўсиқларнинг қолдиқлари, бир замонлар зўр бўлган Рим заминига ярми ботиб кетган баҳайбат тошлар, ёнгинада, йўл бўйидаги яшил ўтлоқда, пиний дарахтлари кўлкасида турган «фиат»лар, болаларнинг оппоқ аравачалари, чўмила-

диган либосли, якшанбадагидай ҳордиқ чиқариб тахлама стулларда ўтирган ёшгина чиройли жувонлар ва эркаклар. Шовқин-сурон сира ҳам тинмайдиган марказ трамвайларнинг гийқиллаши, мотоциклларнинг тариллаши, кўчалардаги ҳаракат деярли бошқарилмагани учун ҳамма ёқ минди-минди бўлиб кетганлиги... Бунақанги алғов-далғов ҳатто Парижда ҳам йўқ. Машиналардан чиққан газлардан ҳавони туман босгандай туюлади, тротуар бўйлаб қимир этмай турган машиналар. Ана шу торгина йўлакда кети узилмай, дам-бадам секинлаб, юриб-тўхтаб ва ғувиллаб келаётган, тинимсиз сигнал чалаётган бошқа машиналар оқими кўзга ташланади. Улардаги кишилар қайларгадир кетишяпти, ошиқишади, чақчақлашишади, сукут сақлашади. Машиналар тўхтаб қолган пайтларда нотаниш, навқирон ва кекса кишилар бир-бирлари билан ўпишишади, фақат ўзи солган йўллардангина ўрмаловчи ва нилари тўзғитилган чумолиларга ўхшаб боши ҳам, охири ҳам йўқ айланада ҳайратомуз программа бўйича югуриб-елишади. Ана шу ғаройиб шаҳар ўша баҳорда рангбаранг товланган, ярақлаган, гумбурлаган, кўзни қамаштирган, қулоқларни битирган, фақат чеккароқдаги ўтмиш нишоналаригина салқин каби лаҳзалик ором берган ва осойишталик ваъда қилганди.

«Нега у Римни ёқтириб қолган? У Римга бориб қолсам димоғим чоғ бўлиб юради, деганмиди? Жаҳаннамдаги сокин оролдай кўринган Навона майдонидами?»

Никитин эса шовқин-суронли, туристларга тўлиб-тошиб кетган шаҳарда бемалол туrolмаганди. У Испания майдони яқинидаги пансионда руслардан ёлғиз ўзи турар, пансионда битта кичкинагина лифт бўлиб, жанубий тарафдаги хонасига уч лира эвазига чиқариб қўяр, хонаси қадимий, бахмал сирилган креслолар билан жиҳозланган, унда каттагина балкон-солярий бўлиб, уни офтобдан ўсимликлар ва улкан соябон тўсиб турарди. Никитин каллаи шаҳарда мотоциклларнинг тариллаб кетишидан уйғониб кетарди-да, сўнгра ана шу соябон тагида ўтириб нонушта қиларди. Ўшанда дастурхонида ҳозиргина холодильникдан чиққан муздай сариеғ, курс-курс оппоқ булка, жем, термосида совиб қолмайдиган ва субҳидамда хушбўй туюладиган қаҳва бўларди. Никитин нонушта қилар, кабутарларга

овқат берар ва рўпарасидаги қандайдир бир муассасанинг деразасига қарар, у ердаги кишилар нима биландир банд, столлар ёнида ўтиришар, машинкаларда ёзишар, живир-живир ҳовур қоплаган ибодатхоналарнинг гумбазлари, Рим иморатларига тикилишарди. Пастда, балконлар пана қилган, ҳозирча салқин кўчада машиналар вағирлар, Никитин то пастга тушгунга қадар кўчада одамлар зичлигини, дара тубидаги ҳаво машиналар чиқарган газлардан айниганини, автомобилларнинг ойналари офтобда ялтираб кўзни олажагини, майдондаги гирдобни, машиналар ва одамлар тиним билмасликларини кўз ўнгига келтирарди. Пастдаги офтоб қиздирган тош кўчаларда чекишнинг илжи йўқ, бензин газлари томоқни бўғарди. Нафас олгулик ҳаво йўқ, ҳозиргина кийилган кўйлак ёқаси ярим соатдан кейин терга ботиб, бўйинга чиппа ёпишар (кечгача исқирти чиқиб кетгани учун алмаштиришга тўғри келарди), галстук ҳам бўғар, одамнинг гашини келтирарди. Тепадан офтоб уриб турар, мия қайнатадиган иссиқ, шовқин-сурон, ялт-юлт этаётган нарсалар одамни толиқтирар, кўнгил муздек пивони тилар, бу Абадий шаҳарнинг гўзаллигига ҳам қизиқиш сўниб, бирорта салқинда ўтиргинг келар, хаёлга: «Менга маънави ялт-юлт қилаётган телба чумоли бозорнинг нима кераги бор? Бунинг меъёри ва тўхтаб биладиган жойи борми? Бундан кейин йўл қаёққа?» — деган хаёллар одамни сира тинч қўймасди.

Ҳатто одамлар гиж-гиж, осмонўпар ҳашаматли бинолари, бронза, мрамар ишлатилган «марказ»лари, биржалари, Бродвейдаги электро энергия ёрдамида одамни гангитиб қўядиган даражасидаги кўнгилочар рекламалари бўлган Нью-Йорк (Никитин унда бундан уч йил олдин, қишда бўлганди) ҳам, ҳатто туристлар босган ва кўчаларида автомобиллар сероб Париж ҳам Никитинни офтобдаги Абадий шаҳар ғовур-ғувуридай толиқтирганди.

«У нега Римни ёқтирарди? У ерда бўлсам енгил чортаман, деганди-я...»

Никитин ўшанда, Римда бўлган кунларида Москва-ни, ёз оқшомларида илк чироқлар (буларни у ёқтирарди) майингина нур соча бошлашини, кўчаларидаги кунботар пайтдаги қоронғиликни, қиш субҳидамларида шамол қорлардан биллурий уюмлар ҳосил қили-

шини соғинмас, бутунлай бошқа нарсани қўмсар, бундан бир неча йил муқаддам ўзи туғилиб, беш яшар бўлгунича яшаган жойга бориб келгани учун бирдан ўша ерни соғиниб қолган, у ерга эса Америкага боргандагидан ҳам кўпроқ самолётларда учиши керак эди.

Никитин эрталаблари пансионда оппоқ включателлар, оппоқ фаясдан ясалган раковиналар, никелли илгаклари аксланувчи каттакон кўзгу олдида соқол олаётганида ёки очиқ дарчасидан шабада кириб турган ваннахонада деворнинг чиннидай кафелларида ўйнаётган офтоб нуруни томоша қилиб ётаркан, Сибирдаги қуёш чарақлаб турган сентябрь кунини эсга олди...

Ўшанда пастда буралиб оқаётган Тунгуска дарёси самолётдан анчагача кўриниб турганди. Бу дарё кети кўринмас ва тўқ сарғиш тусдаги тайгадан оқар, қуёш ҳам кўлларни ва дарёнинг бурилган жойларини ялтиратиб юборар, улар офтобни бамисоли кўзгудай акслантириб ўн икки ўринли, худди примусга ўхшаб вишиллаб кетаётган самолётнинг деразаларига йўлларди. Самолёт тез-тез кескин бурилар, бир ёқ қаноти пастлаб кетган пайтларда йўловчиларнинг дамлари чиқмай қолар, улар нақ жарликлар, буралиб оқаётган ва ялт-юлт қилаётган Тунгуска, ярқироқ кўллар ва тайгадаги улардан қолишмайдиган ойнасифат ялангликлар узра осилиб қолгандай бўлишарди. Кейин, «чекиб олиш учун ўн минутга» (учувчининг ўзи шундай деганди) ерга қўнганларида Никитин ажойиб сукунат ва енгил сабо эсаётганидан ҳайратда қолди. Бу сабо пичан ҳидини (пичан уюмлари ўт ўсган аэродромнинг чеккасида кўринарди) олиб келар, дарё яқинроқда ва осуда кўринар, унинг ёқасидаги уйлар ҳам кўзга ташланар, буларнинг барида қишлоққа, болаликка, бир вақтларда кўрилган тушларга ўхшаш қандайдир осойишталик ва унутилган нималардир мавжуд эди.

Бу серҳаво, ибтидоий сукунат Никитинни ҳайратга солиб, танг қолдирди, болалиги ўтган қасабани эсига туширди. Ёзда қасаба кўчаларидаги тафтли ўт-ўланларнинг хушбўй ислари ва декабрь субҳидамлари деразага қадар чиқадиган қанддай оппоқ қорлар кўп марта хаёлидан ўтганди. Ўзи туғилиб ўсган бу қасаба илгари унга Тунгуска дарёси бўйидаги шаҳарчадай туюлар, энди жуда кичкинагина, шинамгина, тахта-

дан йўлкалар қилинган, тайга дарё бўйига сиқиб келган мунгли қишлоқдай кўринарди. Айниқса, бир кечани Римдан бошқа жойларда ҳам эслаб-эслаб турар, ўшанда бу ердаги қариндошларини кўргани келган иркутсклик ёшгина студент билан танишган, отасини бу ерда муаллимлик қилган йилларидан бери биладиган, ёши етмишга борган Матвей Лукич билан учовлари қарқур овлаймиз, деб тайгада ўн километрча йўл босишган, хатарли ботқоқлардан, бўштоб дўнглардан аранг ўтиб, силлаю мадорлари қуриб, қош қорайган маҳалда Тунгусканинг ирмоғи Умотка бўйида тунаш тадоригига киришишганди. Умотка кичкинагина, бурилишлари кўп, пихта дарахтлари тагидаги сарғиш зич ўтлар орасидан оқар, кузада тайга бениҳоя сокин ва жимжит бўлиб, аҳён-аҳёндагина читтанинг чийиллаши эшитилиб қоларди.

Никитин ўшанда кечаси алламаҳалда жунжикиб кетиб уйғонди. У таг-туғи билан ағанаган дарахтларнинг юлқиланган игна барглари устида ётаркан, пихта дарахтларининг шохлари орасидан қоп-қора, баҳайбат, юлдузлари чақнаётган осмонни кўрарди. Қиш яқин қолгани учун осмондаги юксак ва йирик кўринган юлдузлар совуқ ялтирар, уларнинг тайга тепасида бунақа қаттиқ ва совуқ чарақлашларини кўраркан, зумда совқотиб кетгандай бўлди. Ёнгинасида гулхан чирсиллар, у тобора сўниб борар, Никитиннинг димоғига совуқ замин иси, тутуннинг аччиқ ва тафтли ҳиди ҳам кириб турарди. Никитин жойида қимир этмаганича кўкка, сентябрда сероб бўладиган юлдузлар чаманига тикилар, ана шу осойишта олам қўйнида аста сузаётгандай бўларди. Шундан кейин осмондан бошқа, қулоққа аранг чалинадиган овозлар эшитилди, ер ҳаётининг ғалати, азобли, йўқолмайдиган ва абадиятнинг осойишта гўзаллигига хос бўлмаган садолар ҳам кела бошлади.

Қаердадир, шамол булутларни қувган баландликдан учиб кетаётган ғозлар овози келар, муқим совуқ ва чамаси, Ёқутистоннинг шимолидаги қўлларига тушган қор уларни жанубга қуваётганди. Никитин шунда ногаҳон Арктиканинг юксак осмонида бўладиган даҳшатли совуқни сезгандай бўлди. Юлдузлар ёритган қоронғи осмонда силласи қуриган ғозлар тўдаси учиб борар, улар ердан кўзга кўринмасди. Никитин улар

учиб кетаётган баландликдан пастдаги гулхан жуда ҳам кичкина, томчи оловдай зим-зиё тун осмонида кўринмай кетишини ҳис этаркан, ғозлар қоронғилик ва чексизлик даҳшатини енгишга қаратилган инстинкт билан илгарилашаётганига ҳаваси келди.

Шундан кейин у бу ердан жуда ҳам олисда, тутаетган гулхандан, чексиз қоронғиликдаги ушбу иссиқлик заррасидан мингларча километр нарида цивилизация борлиги, кўчалар электрдан чароғонлиги, шинамгина квартиралар буг ёрдамида иситилишини, қулайгина ўринлари покизалиги, деворлари кафель билан ишланган ваннахонани, тезюар лифтларни, стол чироғи, севимли китоблари борлигини кўз олдига келтирди, тез орада улар ёнига қайтажагини кўнглидан ўтказди. У аъзойи бадани муз бўлиб, совуқдан қалтираб кетаётган бўлса ҳам илжаюр, бояги нарсалар ёнига қайтишга ҳақи бор озод инсон бўлгани учун ўзини бемалол ва бахтли сезарди. Мана ҳозир эса дунёнинг бир чеккасидаги ўзи туғилган жойга қизиқсинганидан осмонида юлдузлар чарақлаётган Умотка бўйидаги гулхан ёнида ётибди. Бу нима ўзи? Ўзини сир-сноатлар, гўзаллик ва ташвишларга рўбарў қилган борлиқдан бениҳоя завқланяптими, кўнгли озода ва ҳамма қулайликлар мавжуд бўлган шаҳарга қайтишни қўмсаяптими?

...Матвей Лукич ўрнидан туриб, гулхандаги чалаларни кавлаштирганди, тутун ҳиди анқиб, учқунлар сачраб, қизғиш чангдай юлдузлар чарақлаётган ва ҳали ёришмаган осмонга қарай бошлади. Никитин шунда игна барглар устида ётган студент ағдарилиб, хўрсиниб қўйганини эшитди.

— Қандай яхши-я, худойим, қандай яхши-а!— У туриб ўтираркан, завқи келиб сўради:— Наҳотки Амикан бобони овлашга ўзингиз борган бўлсангиз? Қанақа бўлди? Овингиз бароридан келдимиз?

— Айиққами?— Матвей Лукич тутундан йўталиб, тупурди-да, яна гулхандаги шох-шаббаларни ковлади.— Овга борганман. Икки жуфт ички иштон билан кийим соладиган сават ҳам олиш керак бўлади. Айиқ овига-да.

Никитин уларнинг гапларига қулоқ солиб ётарди.

— Ҳазиллашяпсизми? Бу шунақа хатарлими?— сўради студент.

— Айиқ осонликча жон бермайди. Отган ўқинг тегмаса ё ярадор қилсанг борми, айиқ шўрингни қури-тади. Уқинг бу ёғидан кириб у ёғидан чиқса ҳам, ичи-ни куйдириб кетади-ю, у парво қилмайди. Бошини мўлжалга олсанг, ўқ темирга теккандай сачрайди, ё тойиб кетади. Бош суяги нақ бетондай мустаҳкам-да. Яраласанг қутуриб кетиб, зумда қувиб етади. Югуриш-да курьер поездининг ўзи деявер. Унинг чап кураги-нинг тагини нишонга олиш керак. Ёнингда итларинг бўлиши ҳам лозим. Итларсиз овга бора кўрма. Иккита оғайнинг бўлмасину, ёнингда битта итинг бўлсин. Овда ит иккита оғайнингдан ҳам ишончлироқ бўлади.

— Мабодо у... Дарахтнинг орқасига беркиниб олса ҳам бўлади-ку.

— Бўлади, аммо кераги ҳам йўқ.— Матвей Лукич гулхани титкилай туриб кулиб юборди.— Дарахт то-монга орқанг билан тисарилсанг ёки «қуён» бўлсанг, битта панжаси билан дарахт орқасидан сени тортиб олиб, каллангни узиб ташлайди. Биринчи марта ўқ узсангу, айиқни йиқитолмасанг, орқангга тисарилма, оёгинг осмондан келиб, ичинг ўтиб кетса ҳам жойинг-дан жилма. У сенинг қўрққанингни зумда кўради-ю, қуюндай ташланади, нега деганда, ўчини олишга кел-ганда бирорта ҳам махлуқ унга тенглашолмайди.

— Итларнинг нима кераги бор?.. Улар айиқ инини топиб беришади, дедингизми, Матвей Лукич?

— Айиқ инини қор кўрсатиб беради. Қор тушса, айиқ инининг тепасидан буғ кўтарилаётгани кўриниб туради. Сентябрь ойида айиқ семиради, мева билан ёнғоқ ейди, инини тайёрлайди, қишга ҳозирлик кўра-ди. Бунинг учун олдинига сув ичиб, кетидан тупроқ ейди. Ошқозонини тозалайди. Роса семириб олганидан кейин лой билан ичини маҳкамлаб олади. Ухлаётгани-да ошқозонига чумоли-пумоли ўрмаламасин деб шу-нақа қилади.

— Қаранг-а!

— Итлар айиқ инини кўрди дегунча вовуллашга тушади. Улар вовуллади дегунча таёқ билан ёғоч тай-ёрлаш керак бўлади.

— Нега? Қанақа таёқ?

— Таёқ, деяпман-ку. Ана, гулханда ётибди-ку. Ушанақа йўғони... Таёқ тайёр бўлса, уни айиқ ётган ин тирқишидан тиқасан. Айиқ ўша ердан чиқиб кетади.

Таёқни яхшилаб тиқиб туриш керак. Бўлмаса, айиқ уни тортади.

— «Тортади»си нима?

— Узига тортади-да.

— Кейин нима бўлади?

— Инида туриб бўкиради, сен бўлсанг, таёқ кетидан ёғочни суқасан. Иннинг эшиги қуласа ҳам айиқ қайтмайди. Унинг чап кураги кўринди дегунча дарҳол ўқ уз. Қулат. Ярадор қилсанг, ажалим етди, деявер. Дарвоқе, айиқ инидан чиқиши билан итлар унинг почасидан олиши керак. Ҳа, почасидан олиб, юлқилашлари керак. Иккита дўстнинг кераги йўқ, битта ит беравер. Итинг бўлмаса, айиқ овига бормай қўя қол.

Студент ниманидир ўйлаб, хиёл жим қолди. Сўнгра яна боягидай ёшлик завқи ва соддадиллик билан сўради:

— Сиз кеча айиқ билан буғи изини кўрдим, девдингизми?

— Тўғри, бу ерда айиқ бўлган экан,— Матвей Лукич салобат билан тасдиқлади.— У буғунинг изидан тушибди. Пойлабди. Ёрмоқчи бўлибди. Буғи гўштини хуш кўради у. Битта буғунинг гўшти унга уч ҳафтага етади. Ейди-да, қолганини ерга кўмиб қўяди. Еганда ширин уннасин учун сал айнисин, сасисин, дейди-да. Айиқ бу ердан кетибди, изи эски, буғи эса шу ерда, ўтлар пайҳон бўлган, ағанаб роса ҳам дам олибди. Дарё бўйидаги толларни ғажибди, устки баргларини ебди. Буғи шу орада юрибди. Ҳозир улар ўйнаган пайт-да.

— Ўйнагани нимаси?

— Урғочисини қидиряпти. Яъни, аёлини... Хўш, йигит, чой ичамизми? Совуқда этинг увишмадими?— деди Матвей Лукич қорайиб кетган чойнакни ўрнаштираркан.— Чой кечаси одамга дўст бўлади.

У ёқ-бу ёғи тўғриланган гулхан дарахтлар тагида яхшироқ ёниб, теваракка иссиқ пуркар, ундаги чалалар тутаб, чарс-чурс қиларди. Никитин гапга аралашмасдан завқланиб тинглар, чол билан студент гулхан ёнида ўтириб, иситилган чойни кружкалардан ҳўплашар, қоронғиликда гулхандан учқунлар тепага чиқиб, атрофга сачрарди. Буларни қуршаган зулмат деворидан ташқарида, пастда, жар тубида сокин ва тиниқ сувли Умотка (кундузи унинг тиниқ тубидаги сув ўтлари буралиб турганди) дарёси оқаётган бўлиши, со-

қилдан нарида эса тайга, ботқоқлик, қиёқлар босиб кетган қандайдир кўллар, айиқлар, бугилар борлиги турган гап эди. Яқинроқдаги соҳил чеккаларида гулхан ёруғи ўйнар, ернинг совуқ нафаси келаётган зулмат девори олдида эса иккита ит ётар, улар ақлли, сарғиш кўзларини гулхандан узишмасди. Тумшуқларини олдинга чўзилган оёқларига қўйиб ётишган итлар бамисоли гулхан билан зулмат чегарасида тайга ва юлдузлар орасидаги бу гулханни қўриқлашаётгандай эди.

Ана шу лаҳзада қоронғи тун, юлдузлар томон ўрлаётган тутундаги учқунлар, осмонда учиб кетаётган ғозлар, ақлли кўзларини гулхандан узишмаётган итлар ва студентнинг гулхан олдида:

— Қандай яхши-я, ё худойим, қандай яхши-я... — деб гўлдирашидан ҳам гўзал абадий ва чинакам ҳеч нима топилмасди.

Никитин иккинчи марта уйғонганида совуқ зўрайган, гулхан эса чирс-чирс қилганича тутарди. Матвей Лукич билан студент ухлашарди. Анча пастлашгандай туюлган туркум-туркум юлдузлар ҳавода учлари кўринаётган арчалар ортига ўтишган, фақат тиккадаги каттароқ юлдузларгина ҳамон чарақлар ва дарахт шохлари орасидан мўраларди. Гулхан ортидаги ўтлар узра намхуш туман ўрмаларди.

Иккита ит бирдан ирғиб туриб, ўрмоннинг қалин жойига қараган кўйи қотиб қолди. Матвей Лукич ҳам шу заҳоти қандайдир сигналга кўра ирғиб турди. Унинг эғнида елвагай пахталиги бор эди. Чол пихта дарахтига суяб қўйилган карабинини олиб, соҳилдаги дўнғлар устидан ўн қадам босиб, бошини кўтарди. Никитин ҳам ўша томонга қаради, бироқ аввалига ҳеч нарса кўрмади. Ярмини туман чулғаб турган арчанинг учроғида жигар ранг-сарғиш олмахон ўйноқлаб юрарди. Шундан кейин дарахт учида унинг олтин ранг думи липиллади, бир титраб, сўнг ғойиб бўлди. Матвей Лукич шошилмай карабинини олиб, салгина нишонга олди-ю, ўқ узди. «Текизолмади», деб ўйлади Никитин қулоғи шанғиллаб кетиб. Бироқ юқоридан қандайдир қорамтир ва кичкинароқ нарса новдаларни қимирлатганча майда буталар яширган илдизга тушди. Матвей Лукич пичадан кейин жонсиз олмахонни орқа оёғидан ушлаб гулханга яқин келди-да, итлардан бирига уни

искатиб, қонини ялаттирди. Чамаси ёшроқ бўлган иккинчи ит бундан бенасиб қолди. Шунга қарамай, у ўзидан катта итнинг тумшуғини ялади. Шундан кейин итлар тинчиб, яна чўзилишди. Матвей Лукич эса қулаган қайинга ўтирди-да, ёнидан буклама пичогини олиб (кеча у билан нон кесганди), ўлик олмахонни тиззасига қўйди. Олмахоннинг бошига ўқ теккани учун қони ерга чакиллаб томарди. У олмахоннинг оёқлари тагини кесиб-кесиб қўйди-да, сира қийналмай, бамисоли пайпоқни ечиб олгандай терисини тортиб олиб, қайинга юмшоққина думини пастга қилиб осиб қўйди. Матвей Лукичнинг тиззасида олмахоннинг териси шилинганидан ўлик чақалоққа ўхшаган жасади ётар, унинг тиззалари букик, боши қонталаш эди. Буларнинг бари даҳшатли қатлга ўхшаганидан Никитиннинг ҳаттоки кўнгли беҳузур бўлаёзди.

— Ўлдирдингизми? Урғочисими ё эркагимми?— сўради ўқ овозидан саросимага тушган студент нима бўлганига ақли етиб.

— Эркаги.

Матвей Лукич итларга яқин бориб, зумда олдига келган қариоқ кучукка олмахон жасадини қўйди. Ит уни искаб, қонталаш бошини курсиллатиб еди. Ит кўнгли тортмайроқ еяётганини ошкора қилаётгандай шошилмас, ёшроғи эса унинг бир меъёрда курс-курс чайнаётганини эшитиб, четга қараб олди. Чамаси, у ўлжа унга тегишли эмаслигини тушунарди. Орадан кўп ўтмай, курсиллаш ҳам тинди. Ит у ёқ-бу ёғини ялаб, Матвей Лукичга хотиржам боқди, думини ликиллатиб, гулхан ёнида кулча бўлганича ётиб олди. Ёшроғи эса ирғиб турди-да, оқаринқираган яланглик томон қараб, қулоқларини динг қилди. Ёши катта ит сарғиш ақлли кўзларини салгина очиб қўйди-ю, кулча бўлганича ётаверди. Матвей Лукич яна карабинини олиб оҳиста деди:

— Яна биттаси ўйноқиляпти. Олмахон офтоб чиқишдан олдин ўйноқиляпти.

Шундан кейин Матвей Лукич ердаги қуруқ барглари четлаб, ўрмоннинг қалин жойи сари юрди.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас ўқ овози эшитилди. Матвей Лукич гулхан ёнидаги ўлик олмахоннинг орқа оёғидан ушлаб олганди. Олмахон бўз ранг-оқишроқ бўлиб, юмшоққина думи ўт устида судралиб келарди.

Матвей Лукич бу сафар қўлидаги олмахонни ёш итга искапти, каттаси эса эринибгина қўзғалиб, эснади-да, парвойи фалак нари кетди.

Матвей Лукич қулаган қайинда ўтириб, ниманидир узоқ кутди. У дағал кафти билан ўлик жониворнинг яғринини силарди.

— Ҳалиям титраяпти, тирик,— деди у ачингандай. У орадан бир оз ўтгандан кейингина олмахоннинг терисини шилиб, биринчисининг ёнига осиб қўйди.

— Бунисиям эркакми?— деб сўради ҳайратда қолган студент беихтиёр Матвей Лукичнинг лаҳжасига кўчиб.— Жуда зўр отаркансиз-е!

— Йўқ, аёли. Эр-хотин экан.

Матвей Лукич ўрнидан турди-да, ҳуштак чалиб, олмахоннинг жасадини ёш итга ташлади. У эса ингичка тумшугини чўзиб олмахоннинг дабдала жасадини искапти-ю, бироқ емади. Шунда Матвей Лукич деди:

— Ёш-да ҳали. Тайгага чиқишдан бир кун олдин овқат бермовдим, шунда ҳам емаяпти.

Шундан кейин олмахон жасадини катта ит олдига қўйганди, у шошилмасдан, эҳтиёткорона ва иштаҳасизроқ еди.

Ўзунинг намхуш субҳидами бошланган, Умотка бўйидаги буталар, ялтиллаб турган сув узра эрталабки туман сузар, ўрмоннинг қалин ва намли жойлари сокин, пихта дарахтларининг сарғимтир учлари, ағанган қайин танаси узра бураларди. Қулаган қайинда эса офтоб чиқса ўйноқлаши тайин бўлган иккита қувноқ ва ажиб жониворнинг шилинган терилари осиглиқ турарди.

«...Буларни нега бунчалик аён эслайман? Нега Римда бўлганимда тайгадаги тунни, тайгада эса Москвани эсга олдим? Ҳақиқатни топишга уриндим, бироқ фақат лаҳзасини ҳис этдимми? Мен ўшанда сеҳрли тун, гулхан, совуқ юлдузли осмон остидаги инсон ҳаётининг одмилигини сезсам ҳам барибир нимадандир кўнглим тўлмади. Ўзимиз ҳам, студент ҳам, завқланганида, кўкдаги розлар ғақиллашида, Матвей Лукич отиб олган ўша гўзал олмахонларда ҳаётий мазмун ахтардимми? Матвей Лукич иккита олмахонни ўлдириб, гўзал олам мувозанатини бузди. У ўша тунни, сувнинг совуқ ҳидини, гулханни маҳв этиб, юлдузларни сўндирса, ернинг буюк ва нозик посангиси тайгани

ёндирганида ҳам шу мувозанатга путур етарди. Уруш йилларида шуларни ўйлай олармидим?

Ҳа, Матвей Лукич олмахонларга ўқ узган лаҳза ҳаёт мазмунининг қандайдир сонияси эди. Бу бир лаҳза ҳаётнинг бор мазмуни эмасди. Бори қаерда ўзи? Ўша чарақлаётган осмон остидаги тайгадами? Бўлмаса, нега мени Москва, ундаги қулайликлар, электр нури, топ-тоза ўрин, иссиқ сувли ванна ўзига тортади, ўша тун лаззатмисан лаззат эди-ку? Бир лаҳзага тортдимми? Бир неча соатгами?

Начора, тўла-тўкис жавоб ҳеч ерда йўқ, чунки барчага аталган, мустаҳкам, тўла-тўкис ҳақиқатлар ҳам бўлмайди. Герберт хонимга Рим хуш келади, менга эса азоб, толиқтиради... Эмма билан учрашувимнинг мазмуни нимада? Унга ҳам, менга ҳам оғир кўчган гапларнинг мазмуни-чи? Мен нималар деяман ўзи? Валидол... иккинчи таблеткани ҳам ичиш керак. Бир камим уйга бориб, юрагим санчиб ётиб қолишмиди...»

Никитин оғзини очиб, калта нафас олди-да, афтини бужмайтирган кўйи юраги атрофини силашга тушди. Юраги эса қаттиқ урар, сиқиларди.

Самолёт моторлари бир маромда гувиллар, салондагилар двигателлар овози, тунги плафонларнинг кўкимтир шуъласидан тинчигандай уйқуга кетишганди.

Никитиннинг чап томонида Самсонов қўлларини кўксидида чалмаштирганича мудрар, гўштдор юзидида аянчли жаҳл ифодаси қотиб қолганди. Никитин валидол таблеткасини оларкан, биринчи марта Самсоновнинг уйқули башарасига қараб, унинг болалигида бақалоқ, хомсемиз, оёқлари калта, синфдошлари тегажоқлик қилганларидан тутоқиб юрадиган бола эканлигини билиб олса бўлади, деган ҳаёлга борди.

«Ўртамизда бўлиб ўтган гаплар бемаънилик, — кўнглидан ўтказди Никитин. — Гарчи муносабатларимиз илгаригидай қолаверса ҳам, барибир бемаънилик. Наҳотки ўзимни қўлга ололмасам? Биз жуда кўп йиллардан бери танишмиз-а, ажаб. Қани энди ҳаётимизда нима нарса муҳиму, нима муҳим эмаслигини билиб олиш мумкин бўлса. Рим муҳим нарсамиди? Ё тайгада ўтган тун билан субҳидамми? Гамбург ҳам муҳимми-ди? Эмма билан учрашувми? Самсонов билан ғалва-

ми? Урушдан кейин ёшим йигирма бирдалигида ҳамма нарса муҳим эди. Айти пайтда ҳаётнинг ўзида ҳамма нарса номуҳим кўринарди. Наинки ҳамма нарса, ҳаёт моҳияти ҳали олдинда эди. Ҳаёт бахтли номаълумлик бўлган «кейин»га яшин тезлигида элтар, тўхташ нималигини билмас, шак-шубҳаларга ўрин қолмаган, кетма-кет ўтиб турган кунлар, ойлар ва йилларда нима муҳиму, нималар муҳимроқ эмаслигини ўйлаб ўтиришнинг ҳожати ҳам қолмаганди. «Кейин» ҳам кела қолди, университетни тамомлади, уйланди, муваффақият қозонди, танилди. Кейинги беш йил ичида нега булар ҳақида кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолди? Ўзидан, ўзи бахтлиманми, ўзимнинг ҳар бир ишимда, бегона жумлада, ёгаётган қорда, сувнинг оқишида, тайгадаги юлдузли кечада ҳаёт мазмунини излайми, деб сўрарди. Нима бўлди ўзи? «Кейин» билган нарсаларни тушуниб етдими? Ёши нечадалигини ҳам уқиб олди?

Герберт хоним мендан бахтлимисиз, деб нега сўради? Унинг хайрлашаётганимиздаги охириги марта: «Вадим, Вадим!» — деганлари... Бундан чиқди, сўнгги йигирма олти йил мобайнида Герберт хонимнинг кўнгли менда экан-да? Унинг ҳаёти мазмуни интизорлигида-ю, ғайритабиий умидидамиди? Мен бўлсам, ҳаёт мазмунининг моҳиятини доимий қаноат ҳосил қилмаганимдан ахтардим, ҳақиқатнинг икки ёқламаллиги илгари у оддий ва аён рамзлар сифатида кўринганди), яхшироқ ва одмироқ бўлолмаган ҳаёт зиддиятлари хусусида ўзимга ўзим саволлар бердим. Мен гоҳида одамларнинг баджаҳл юзларини, ёмон қарашларини, хўрликни, бировнинг бировга раҳмсизлигини кўрганимда одамларга нафратим ортгандай, шафқатим ва меҳрим қолмагандай кўйга тушардим. Бироқ ўша заҳоти кимнингдир тасодифий хайрихоҳлик билан қараганини, кимнингдир жарангдор овозини, меҳрибон гапини эшитдим дегунча тезда нафратим тарқаб, ҳаммага — бировнинг йиғлаётган чақалоғи, кўчадаги нотаниш, хунук ва ёшгина жувонга, ҳар бир ўткинчига ва айтиқса хотинимга раҳмим келарди. Хотинимни ва ўғлим вафотидан кейинги аламимни фақат хаёлимдагина тасаввур қила олардим. Йўқ, буларнинг бари хотинимга муҳаббатгина эмас, балки ундан ҳам каттароқ нарса, туғишгандай гап, ҳамрозлик бўлиб, ундан

ўтиши мумкин эмасди. Бу бошимга қачон тушувди ўзи? Қачондан бўшашиб қолдим ўзи? Уғлимнинг вафстидан кейинми?

Бу дафн марсимида икки ой кейин бўлганди. Ушанда Игорнинг ҳувиллаб қолган хонасидаги нарсалар — парданинг енгил қимирлаши, шолчаси тепасидаги деворга ёпиштирилган қоғозлар, ҳозир тўдалаб қўйилган ва кераксиз ўйинчоқларида ўйнаётган офтоб нурларида унинг шўх қийқиришлари, гиламда тап-тап юришлари, вижир-вижир қилиши ва кулишларини сезаётгандай бўлганлари учун чорбоққа жўнаб кетишганди. Никитин бу ерда, чорбоғда ҳолдан тойиб, мазаси қочгунча ишлар ва кечқурунлари алламаҳалда қишлоқ йўлидан чеккароқдаги далаларга борар, узоқ сайр билан ҳар хил хаёллардан бўшамаётган калласига дам бермоқчи бўларди.

У бир сафар кечаси соат ўн иккида мана шунақа сайрдан қайтиб келарди. Юравериб анча чарчади, пастликдан чиқаркан, кимсасиз йўлдан олдинда милтиллаётган чироқларга қараб юрди. У ўпкасининг шишганини сезиб, истамаса-да, қадамини секинлатди. Шунда орқа томонидан қадам товушлари шатиллагандай бўлди. Гўё унга нимадир халал берар, нимадир ушлаб турарди. Никитин шунда ногаҳон кимдир орқасидан кўзини узмай, қаттиқ тикилиб турганини аён сезаркан, чўчиб тушди. Нафасини ростлаб олишга уринаркан, тезда у ёқ-бу ёққа қаради. Орқа тарафида зулматдан бўлак ҳеч нарса йўқ, тиқ этган овоз эшитилмас, қимир этган нарса ҳам, одамнинг ўзи ҳам кўринмасди.

Никитин бунақа нарса бўлиши мумкин эмас, бу кўн ишлаб толиққаним оқибати, деб ўйлади. У пастликдан халоскор чироқлар сари интилди, бироқ айни пайтда қандайдир номаълум куч уни орқага тортар, елкасига ёлишар, тўхтатар, қаҳратон совуқ янглиғ яғринини узиб олар, бундан Никитин қаттиқ сиқилар, ёлғизлигидан юраги пра-пра бўлгудай эди.

Никитин нега бундай кўйга тушганини билмасди. Эҳтимол, уни огоҳлантирган ёки олисдаги чорбоғнинг хира чироқларига етиб олишига мадад қилгандир? Ё кўзга кўринмас нимадир уни чорлаганмикин?

Никитин ўз чорбоғига етиб олди-да, ёғоч зинани ги-жирлатиб, хотинини уйғотиб юбормаслик учун юқори-даги кабинетига кўтарилди. Стол чироғини ёқиб, азбаройи ҳаяжонланганидан чекиб, у ёқ-бу ёққа юрди. Шунда ҳам назарида қоронғиликдан одамга ўхшаган нимадир тикилаётгандай бўлганини сезарди.

Никитин чироғи ёқиқ кабинетида кечаси билан ухлаёлмай, диванда ағанаб чиқди. У ўрнидан туриб, яна у ёқ-бу ёққа юрди, қоронғиликдаги боққа қия очиб, дераза олдида муздай ҳаводан нафас олди, сувга ва-лерянка томизиб ичиб, яна ётаркан, томоғига нимадир тиқилди. Шунда ўзига таниш кекса рассомнинг ўғли вафот этган кунлардаги сўзларини эслади. Биз ўлганимизда, деганди у, юраверамиз, бир-биримиз томон ҳаракат қилаверамиз, бироқ барча тирик мавжудодларнинг ёнидан, уларга ҳеч қачон учрашмай, уларни танимай, бир-биримизни кўрмай ўтиб кетаверамиз, гўё вақтнинг бўлакча синусоидида яшаймиз.

Никитин унинг сўзларини эсларкан, яқингинада пастликдан кўтарилиб келаётганида орқа томондан кимдир тикилаётгандай бўлганини яна эслаб, кўзларини юмиб олди. У ўзи ва хотини фарзандлари вафот этса ҳам икки ойдан бери соппа-соғ юришганини ўйлади, ўғли эса ҳозир у ёқда бир ўзи жонсиз ётибди, оёғида оппоқ пайпоғи ҳам йўқ, вижир-вижир овози ҳам ўчган, сарғиш сочларининг ёқимли иси ҳам димоққа урилмайди. У энди абадий совуқ зулмат, вақтнинг бўлакча синусоиди оғушида. Ўғли ёнларидан ўтиб кетаверади-ю, сира ҳам тўқнаш келмайди. Никитин ўшал кеча йиғлади. Нега деганда, февралнинг қаҳратон тунида ўғлининг муздай оғзидан ўпгани учун лабларидан таъми ҳали кетмаган, яқиндагина шўхчан, қувноқ, завқли боқувчи кўзларининг юмилмаган киприклари орасидан кўкишроқ кўринганини ҳам унутмаганди...

«Ўшанда умримнинг ярми кетувди. Бўшашиброқ қолганимга ҳам сабаб ўшамасмикин?»

Кечаси ухлаёлмаганидан боши оғриб, юраги зирқираб турган Никитин эртасига офтоб тушган, ярми ҳали сояли, хушҳаво айвонга тушиб келди. Айвонда сочини турмаклаган, ухлаганлиги сал сезилиб турган

хотини индамай (у ўгли ўлганидан бери кам гапирарди) нонушта тайёрларди. Никитин хотинининг ўзига яқинроқ келган лаблари чеккасидан ўлиб: «Хайрли эрта», деркан, қўлини елкасидан олмайроқ турди. Шу заҳотининг ўзида хотинининг кўзлари қўрқувда: «Ёмон ухладингми? Яна-я? Нима бўлди сенга?» — деяётганини сизди.

— Тузукмисан? — сўради хотини.

— Ҳаммаси жойида, — ҳар маҳалгидай тинчлантириб жавоб қилди Никитин, бироқ жавоби сохтароқ чиқди. У бошқа ёлгон гапирмаслик, кўзи яна хотинининг ташвишли кўзи билан тўқнашмаслиги учун зинадан боққа тушди. Кўм-кўк навдалар орасидан апрель офтоби мўраларди. Никитин майсаларни босиб, у ёқдан-бу ёққа юрди, шудрингли олма салқинида, япроқлари кўм-кўк қайин тагида турди. Кейин бутоқларидаги чуғурчиқларнинг субҳидам ҳавосида «фю-иить» дея ёқимли сайраши бамисоли сув сатҳидаги ҳалқалар англи ёйиларди. Бироқ баҳор субҳидамининг бу қувончли осойишталиги Никитиннинг кўнглини ёзмас, сайр ҳам баҳр-диллини очолмасди. Шундан кейин у нонушта пайтида хотини индамай куйманаётганига дош беролмай, ўзи ҳам сезмаган ҳолда унга, кайфиятим бир яхши келиб қолганди, кечаси билан ишладим, деб ёлгон гапирди-ю, бунга ўзи ҳам афсус қилди.

Хотини буни сезиб қолди:

— Вадим, мени алдаяпсанми? Мен кабинетингга киргандим. Бир сатр ҳам ёзмабсан. Нималарни ўйлаганингни биламан.

— Ҳа, — деди Никитин қовоғини солиб, — ҳеч унутолмаяпман... Ё уч ойга бирор ёққа жўнаб кетсакмикин-я? Ҳамма ишни ташлаб, жўнаб кетсак...

Хотини унга қаҳва қуяркан, тўлдиргунча бўлмай мажолсизланиб, қаҳва чойнагини тагликка қўйди-да, тўқима стулга чўкиб, юзини четга бурган кўйи йиглаб юборди:

— Ё худойим, ё худойим, нима кўргилик бу?!

— Лида, — деди Никитин, — биз... икковимиз ҳам маҳкам бўлишимиз керак.

— Ҳа, ҳа, маҳкам бўлишимиз керак, — деди хотини салфеткани бурнига босиб. — Бироқ қанақасига? Қандай қилиб? Мен ҳамма нарсадан қўрқадиган бўлиб қолганман. Ўғлим ўлганидан бери. Нимадандир, ёл-

ғизлигимдан қўрқув босади. Сен йўқлигингда ҳатто телефон бемаҳал жирингласа ҳам қўрқаман. Кўзимга ҳамма ерда хатар кўринади. Мени кечир, ўзимга нима бўлаётганини билмайман, энди бўлса сендан хавотирланяпман. Сен тартибли ишлаяпсан, ухламайсан... Сендан ўтинаман, чекмагин, жилла қурса, камроқ чек... Сочинг оқара бошлади, чаккаларинг оппоқ бўлиб кетибди.

— Менга ҳеч нима қилмайди,— деди Никитин яна.— Менинг ёшимда кўп одамларнинг сочи оқаради.

Хотини бурнини салфеткага артиб, қаҳвасини тўлдирди-да, ёшли ёноғини эрининг чаккасига қўйиб, оҳиста гапирди:

— Игорга оғироёқлигимда фақат чиройли хотинларга қарардим. Ўғлим чиройли бўлишини, кўзлари сенинг кўзларингга ўхшашини хоҳлардим, Вадим. Нечун бунчалар жазоланмасак? Биз кимга ҳам ёмонлик қилувдик? Нега бошимизга ташвиш ёғилаверади?

— Лида,— деди Никитин,— биз бу ҳақда қанча кўп гапирсак, шунча кўп қийналамиз.

Хотини рози бўлиб, бош ирғади.

— Ҳа, мен ҳозир ишламай ётиб, китоб ўқишингни истардим. Чарчаганинг кўриниб турибди, Вадим. Машинани ҳам бугун ўзим ҳайдайман.

Никитин ўзини масаси йўқроқ сезгани учун хотини туш пайтида машинани гараждан олиб чиқиб, рулга яна ўзи ўтирганида унга эътироз билдирмади. Сал кейинроқ, чорбоғчилар посёлкасидан ўтганларидан кейин серқатнов йўл чеккаларида баҳорги кенг пайкаллар кўрина бошлаганида улар эрталабки суҳбатни эсга олмай жим бораверишди. Гоҳо-гоҳогина бир-бирларига саволчан қараб қўйишарди. Москвадан беш километр берида, аргувонли паркдан оқариб кўринган шаҳар чеккасига тушган чорбурчакли минорасифат янги уйлар тақалиб келган сўнгги қишлоққа етганларида хотини машинани негадир темир панжара яқинида тўхтатди. Панжарадан бу ердаги ишлаб турган чоғроқ черковнинг очиқ эшиги, қоронғироқ ичкарасидаги ёниқ шамлар, эшиги олдидаги айвонда бошларига бўз ранг рўмол ўраган кампирлар кўзга чалинарди. Хотини шунда ийманибгина деди:

— Кечир, Вадим, бир кириб чиқай. Бу ерга анчадан буён кирмоқчи бўлиб юрувдим.

— Нега?— сўради Никитин ўзини ҳам, хотинини ҳам тинч қўймаётган қандайдир хаёллардан чўчиб.— Майли, кутиб тураман. Яхши, бора қол.

— Художўйликка алоқаси йўқ, Вадим, бироқ шу ерга кирмоқчиман, кечирасан энди,— у шундан кейин ўриндиқдаги сумкасини олди.— Шундай қилишим керак, ўғлимизга... шам ёқаман.

Никитин офтоб қизитган машинада хотинини чидам билан ярим соатдан мўлроқ кутди. Черковнинг сирли гумбази остида салобатли жаранглаётган ҳазрат овози олисдан келаётгандай эшитилар, Игорь арвоҳи учун ёқилган шам ҳам бошқа шамлар қаторида гумбазни живирлатар, офтобда қизиб кетган машинанинг дим ҳавоси-ю, қулоғига дам-бадам урилаётган бу овозлардан юраги эзиларди. Унинг юраги нақ тўхтаб қолаётгандай бўлар, ҳаво етишмасди. Шундан сўнг Никитин ёнидан валидол олиб, шимаркан, хотини ичкаридан чиқиб келаётганини кўриб қолди. У йўл-йўлакай сумкачасини очиб, кафтларини чўзган қарияларга хижолатда танга улаша бошлади. Шундан кейин рулга ўтиргач, ёшли кўзларини эрига қаратиб деди:

— Кечир, жоним, сени куттириб қўйдим. Тезроқ чиқолмадим...— Кейин маъус гапирга бошлади:— «Исо черкови, черков Исо руҳида, черков Исо учун» ёки «Бу жонсарак гуноҳкор замин», «Петрнинг арвоҳи шод бўлсин», деган гаплар нақадар зўр жаранглайди. Афсуски, черков славян тилидан сира ҳам таълим олмаганман, бу қадимий сўзлар нақадар мунгли!

Хотини чамаси черковда хаёлига келган нарсалардан гапирмаса-да, Никитин унинг худога ишонмаслигидан қатъий назар, ғамдан адо бўлса ҳам бошига тушган оғир, югаҳоний ва аёвсиз мусибат дардини тотиб кўрмоқчи бўлганлигини сезиб миқ этмай турарди. Хотини эса бошини сал энгаштирган кўйи сумкачаси билан анча овора бўлди, гўё хаёлини бир жойга тўплаёлмаётгандай тиззасида уни очиб-ёнар, машинада қаёққа ва нима учун бораётганларини тушунолмаётганга ўхшарди. У ниҳоят сумкачасини қўйди-да, машина моторини юргизмай яна эрига саросимали, ҳушёр торттирадиган нигоҳ ташлади. Унинг кўзлари пирпирар, қўрқувни бамисоли ичига ютаётгандай эди.

— Вадим, юрагинг санчяптими? Босилмаяптими?— Хотини шундан кейин енидан рўмолчасини

олиб, чаккасидаги терларини артаркан, шивирлади:— Нимага мендан бекитасан? Юрагинг санчяптими? Қани, дардингни менга бера қол, жонгинам, иложи бўлса, бер... Сен ёнимда бўлсанг бас, бўлсанг бас!..

— Лида, кечаси ёмон ухловдим,— деди Никитин хотини бунчалар жон фидо қилиб, парвона бўлаётганидан меҳри товланиб. Шунинг учун миннатдор бўлиб, унинг ҳамон дастрўмолни чангаллаб турган қўлидан шунақанги берилиб ўпдики, ҳатто янги танишишган кезларида ҳам бунчалар ўпмаганди.

«У, Лида, дардимни олмоқчи бўлди. Мен бўлсам... Мен бўлсам, бошқанинг дардини — Эмманинг дардини олмоқчи бўлдим. Уни ҳам машинада қўлидан ўпдим. Бошқанинг дардини олиш нима ўзи? Эҳтимол, бунда ўша одамгарчилик, дилимизнинг қаеридадир яширинган ўша асосий нарса бордир? Ўзганинг дарди олдида ўзини айбдор деб сезишми? Мен буни биринчи марта кўп замонлар муқаддам сезгандим... Немисларнинг чорбоғли шаҳарчасида баҳор пайти, Княжко ҳалок бўлганида уруш охирига қолганди.

Одам абадиятга йўл олгандагина бахтиёр бўла олади, деган гапни ким айтганикин? Бунда қанақа маъни бор ўзи? Ҳаёт ва ўлимнинг буюк сирини билмоқ, бироқ қандай қилиб? Демак, бу ноилож бўлган, охириги нарсани топмоқ... барча азоблар, шубҳалар, изланишлар, курашни охиригача тоғиб кўриш ва одамларни ҳаёт мазмунидан маҳрум қилиш, бундан чиқди — енгилнинг вақтинчалик қувончидан ҳам маҳрум қилиш демакдир. Ҳа, ҳа, асосий моҳият шунда. Мана шу хусусиятни тортиб олсанг, одамлар чумолиларга айланиб, ўзларининг абадиятларини лаънатлашади. Эҳтимол, ажал — сўнгги ҳақиқатни юксак даражада билмоқликдир? Қандайдир таниш фикр... Кимнинг фикри? Зарибир эмасми. Йўқ, инсон билиш мумкин бўлмаган сирларни очгандагина тўла-тўқис бахтиёр бўла олади — ўлимдан қўрқмайди. Ушанда у ўтган ҳаётини ўйламайди ва бахт нима, деб бошини қотириб ўтирмайди. Кейин-чи, кейин? Инсон бахтиёр эканлигини ўйлашга тушди дегунча, зумда ундан айрилиб қолсам-а, деб хавотир ола бошлайди, энди у бахтсиз демакдир. Мен буларни нега ўйлаяпман? Мен бахтли эдимми? Қачон? Ҳаётимнинг энг яхши лаҳзалари сифатида

эслай оладиган қандайдир лаҳзалар, дақиқалар, соатларми? Болалигимми? Ешлигимми? Бироқ уруш, уруш... Наҳотки ўша нарсдан ҳам мангу айрилган бўлсам? Ажаб, инсон бирор нимасидан айрила туриб, бошидан ўтганларнинг такрорланмаслигидек хусусиятга эга бўлади, йўқотилган ва ҳозир мавжуд нарсалар айрича қувонч вужудга келтиради. Балки ўтмишга қайтмоққа уриниш — муҳофаза реакциясидир? Наҳотки ўтмиш биринчи муҳаббат, туш пайтидаги офтобда жаннатмакон кўринган сол, ундаги қора мой, отлар, аравадаги жазирамада қизиган пичан ҳиди, болаликдаги ажиб кунларнинг бир бўлаги, кўм-кўк, жаннати, иқбол мавжудлиги сезилиб турган соҳил каби такрорлаш ва қайтариш мумкин бўлмаган нарсаларни қўм-саш бўлса? Ҳа, ўша соҳил бўлганди... У тушимга кўп кирган, фақат тушимдагина мубҳамроқ ва маъюсроқ кўз ўнгимга келар, шундан эрталаблари йиғлагудек бўлиб уйғонар, болалигимнинг ўзимга насиб этган ва қаердадир йўқотган бундай олтин лаҳзаларини хаёлимда ушлаб қолишга ҳаракат қилардим. Шу вайдан тушларимни эслаганимда битта нарсани сезиб, илғаб олишни истардим: инсон ҳаётининг муқаддас, эзгу ва буюк қонуни, ҳеч нарса беиз йўқолмаслигига умид, ишонч қонуни худди шундадир. Бу ҳар бир одам жисман ўлмайдди, дейдиган қонун, ҳамма нарсанинг абадийлигига умиддир... Қирққа етганингдан кейин кўп нарсаларни ўйлаб, тушуниб, сеза бошлашинг нақадар роҳатбахш... бу фикрнинг ўзи қанчалар лаззатбахш... Эҳтимол, бу фикрлар тушларнинг ажиб оламидан келаётгандир? Нега юрагим қаттиқ зирқираяпти? Биз қаердамиз? Самолётдами? Валидол наф бермаяпти. Буни ҳисобга олмабман, нитроглицерин ёнда юриши керак-да... Шуларнинг ўзи қанчалар лаззатли. «Вадим, Вадим!» — дея чинқиргани-чи. Ёки Лида икковимиз машинада... ўша паркдан, ўша черковнинг панжараси олдидан қўзғаларканмиз, рўмолчаси билан чаккамни артиб: «Дардингни олай...» деганди, рўмолчасидан қандайдир хушбўй, таниш... субҳидамги пичан иси келарди... Мен қаердаман? Қаердаман...»

Никитин аранг уйғониб, моторларнинг бир маромда суст гувиллаётганини илғади, салоннинг кўп чироқлари ўчириб қўйилган бўлса ҳам олдиндаги креслоннинг суянчиғи орқароққа тушириб қўйилганини кўрди. Чап

томонида Самсонов қўллари қорнида чалмаштирганича ухларди. Никитин шундан кейин юрагини сийпай-сийпай иллюминаторга эгилди. Осмонда бўлса ҳозир орқароққа чекинган ой нур сочар, кўзга кўринадиган ер устиндаги мовий-бинафша ранг гира-шираликда самолётнинг баҳайбат қаноти кўзга ташланар, ҳозирги замоннинг птеродактили, фантастик кўршапалак бўлган самолёт бўшлиқни ёриб борарди. Самолёт сигнал берар, қанотлари тагида пушти ранг чироқлар ёниб-ўчар, иллюминатор ойнасида осциллограф экрандаги импульслар сингари ингичка из қолар, чамаси, бу сиқилган ҳавонинг майда зарралари эди.

«Башарият ҳаётининг, инсоният истиқболининг мазмуни нимадалигини биласизми?— Никитин нимагадир бундан бир йил муқаддам таниш ёшгина физик билан баҳслашганини эслади.— Мазмун — ҳаракат тезлашишида, фазони, сўнгра оламни забт этишда. Бироқ нисбийлик назариясида битта жумбоқ бор: мабодо тезлик нур тезлигидан ошса, ҳаракат тезлигининг бениҳоя ортиши бизни қайга олиб боради — келажакками ёки ўтмишгами? Бу бизни Марсга эмас, балки Киев Руси даврига элтиб ташлайди, деяверинг».

«Инсонга коинот ва Киев Русининг нима ҳожати бор? Унинг ўз бахтли, алоҳида соҳили бор-ку...»

Никитин кўзларини юмаркан, ҳозир ердан бағоят баландда, қуюқ зулмат қўйнидаги самолётнинг ташқариси қаттиқ совуқлигини, пастдаги йўқотилган одамлар тарк этган, оёқ ости қилган сайёра янглиғ заррани кўз олдига келтирди, шунингдек, ўтмиши, инсонлигига хос нарсалардан айрилишни истамаётганини, улар ҳозир қалбида кучлироқ, аёнроқ, мустаҳкамроқ эканини сезарди. Кейин ўзи кўрган-кечирган қувончли дамлар туш сингари ҳаёлидан бирма-бир ўтди.

Никитин олдинига тунни, қорайиб ётган намхуш далаларни кўрди, пичанхонанинг очиқ эшигидан совуқ шамол чиқар, осмон ним мовийлашган, ҳаво совиб борар, ўрмон тепасидаги осмонда юлдузлар туркуми милтираб, субҳидамда майсалар ҳам совурди. Шундан кейин худди болалик пайтидагидек, офтоб тушиб турган қишлоқ йўли кўз олдида намоён бўлди, шамол тоғтерақларнинг учларидаги ўйноқи, ингичка, офтобда ялтировчи япроқларни шитирлатар, ана шу далалар ва сийрак дарахтли ўрмонлардан (бу бепоён кеңликни

у жуда аён сездарди) анча олисда шаҳар бор, аҳён-аҳён-да ундан қандайдир гулдурос эшитилиб турар, бу шаҳар шамолли зулмат қўйнида қолиб кетган, трамвайлар ва кўчалардаги чироқлар ҳам қор қуюнида кўринмас, тўплар баҳор қуёши чарақлаб турган пайтда нам далалардан силжиб боришар, кўзлари кўм-кўк, қадамлари энгил, адл қоматли лейтенант Княжко Никитин билан бирга лойга беланган учи ингичка этигини бир-бир босганича тўп ёнида одимларди. Уйнинг бахмал деворига шафақ тушар, март ойининг олтин ўроғи кўринар, немис хонадонларининг черепицали томларига тегай-тегай дер, Трептов парки хиёбонларида сокин тонг отар, серофтоб субҳидам ёриштирган хонада капалак учар, боғ салқини келар, Эмманинг лаблари муздек туюлар, севинчидан порлаган кўм-кўк кўзларини оппоқ шифтдан узмасди. Яна туш пайтидаги суви илиқ дарё, отлар, қорамой, аравалардаги хушбўй пичаннинг ёқимли иси келар, ўша кўм-кўк, сирли, ажиб соҳил кўринар, у ҳали олдинда, дерди...

Юрагининг зирқирашига чидаб бўлмас, вужудини титроқ босгани учун инграб, кресло суянчигига ёпишди. Кўзларини очаркан, тепада ҳам, пастда ҳам юлдузли осмонни кўрди, самолётнинг ғилдираклари пастга туширилган бўлса ҳам у илгаригидай қизил чироқлари билан тинимсиз сигнал берарди. Никитин шунда:

«Наҳотки шу ерда?» — деб ўйлашга улгурди.

Шу пайт самолётнинг пасайган овози, ингроқдан уйғониб кетган Самсонов саросимада, нима бўлганига тушунолмай ўзига ёпишганини, елкасидан қаттиқ тортганча ҳирқироқ овозда:

— Вадим, Вадим! Сенга нима бўлди? — деяётгани қулоғига элас-элас чалинади.

«Мени яқинда ким шунақа чақирувди? — деган фикр ўтди Никитиннинг хаёлидан, — хотинимми? Қаерда? Қачон? Буларнинг бари ўтмишми? Нега у қалбимда яшаб келарди? Мен доимо уни эслардимми? Лиданинг ҳоли нима кечади? У нима бўлади энди?..»

Никитин энди вужудида оғриқ сезмай, ўзи билан видолашаркан, пешин пайтидаги суви илиқ дарёдаги хушбўй пичан иси анқитувчи солда сузар ва ўшал кўм-кўк, жаннати, серқуёш, бутун ҳаёт олдиндалигини ваъда қиляётган соҳилга сира етолмасди.

1970—1974

МУНДАРИЖА

<i>Биринчи қисм. Нариги томонда</i>	3
<i>Иккинчи қисм. Телбалик</i>	95
<i>Учинчи қисм. Қўмсаш</i>	327

На узбекском языке

Библиотека дружбы
Прозы народов СССР

Бондарев Юрий Васильевич

БЕРЕГ

Роман

Перевод с издания издательства
«Молодая гвардия», Москва, 1976

Редактор *Х. Эрзашев*
Рассом *В. Немировский*
Расмлар редактори *А. Кива*
Техн. редактор *В. Барсукова*
Корректор *Р. Содиқбекова*
ИБ №729

Восмахонага берилди 16.02.79. Босишга рухсат этилди. 12.11.79. Формат 84×108 1/32. Восмахона қоғози № 2. Мактаб гарнитураси. Юқори босма. Шарҳ босма л. 23,52. Нашр л. 24,2+0,46 (вкл.ейка). Тиражи 30000. Заказ № 106. Вақт. 1 с. 30 т. Рафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент. 700. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирдаси Тошкент. Ҳамза кўчаси, 21.

ББК 84Р
Б 85

Бондарев Юрий.

Соҳил: Роман/Редкол.: Б. Бойқобилов ва бошқ.; Э. Носириев таржимаси.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.— 448 б.— (Дўстлик кутубхонаси. СССР халқлари прозаси).

Китобхонлар диққатига ҳавола қилинаётган мазкур асар совет виёлири ҳаётига бағишланган. Романнинг асосий қаҳрамони машҳур совет ёзувчиси.

Асар тўқимасига Улуғ Ватан урушининг сўнгги кунларидаги воқеалар ҳам сингдириб борилди. Муаллиф теран фалсафий мушоадалар орқали инсон бахти, шахс ва жамият муносабатлари, ҳар бир одам ўз «соҳили» эришишида унинг маънавий қиёфаси асосий мезон эканлиги ҳақида фикр юритади.

Юрий Бондарев ушбу романи учун 1977 йили СССР Давлат мукофоти билан сазовор бўлди.

Бондарев Юрий. Берг. Роман.

ББК 84Р
Б 85